

શ્રી

આનંદધન પદ્ય રત્નાવળી

(પ્રથમ વિભાગ)

પચાસ પાનો સખ્ધાર્મ, લાવાર્મ અને તેપર વિસ્તારથી વિવેચન

તૈયાર કરનાર

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ,

બી. એ. એલ. એલ. બી. સોશીયલિટર.

હાઈકોર્ટ એસ્પેનેડ રોડ-કોટ મુંબઈ.

અખાલમ કાપડમંના વિવેચન કરનાં

લોગ: સર્વોચ્ચાદ્ય, રિત્તાને પરણ: ચિત્ત;

અમૃતમંજરને જ, કાર્યને વિષ્ટિભિષ્વ:

શ્રી દેવચંદ્રાચાર્ય

પ્રસિદ્ધ કર્તા

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા

ભાવનગર.

સપ્ત ૧ ૩૧ સને ૧૯૧૪

પ્રિંટિંગ પ્રેસ રૂપીઆં

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં અક્ષરોત્પાદન દિશામાં ફેરવાયે
છાપી. કોટ, સર્કલ, સાતુન બિડ્ડીંગ-મુંબઈ.

શ્રી જી. ધ. પ્ર. સભાએ ભાવનગરમાં બહાર પાડી.

સર્વ હક્ક વિવેચન કૃતિ સ્વાધીન.

આ પુસ્તક કોપીરાઇટ એક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવ્યું છે.

વંછે મોક્ષ કરે નહિ કરની, ડોલત મમતા વાઉમે;
ચહે અંધ જયું જલનિધિ તરવે, બેડો કાણે નાઉમે.
જડી લાગ રહ્યો પરભાવમે.

અંત્યાર્પણ.

અનેક ગુણગણાસંકૃત શ્રીમન્મુનિરાજ પંન્યાસ ગંભીરવિજય-
ગણિ-જેઓએ વિશિષ્ટ ચારિત્ર પાળી અનેક પ્રાણીને બોધ આપી
ઘૈન પ્રજાપર ખાસ ઉપકાર કર્યો, જેઓએ આ પદોનો યથાર્થ
ભાવ સમજાવી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનું ખાસ સાધન
થાણ આપ્યું અને જેઓનો આગમબોધ અને વિશિષ્ટ
દોષ ભવ્ય પ્રાણીવર્ગને આનંદજનક અને બોધક
કર્યો તે મહાપુરુષના નામ માથે આ ગ્રંથ
જેવી નાન. આત્મને કેટલેક અંગે
પવિત્ર કૃતાર્થ અને અન્યા
રહેતે મનુ ક

મૌહિક.

સારંગ.

કત ખીતુ કરો કૌન ગનિ નાચે

સુમતી સખી જજ વેળી મનાવો, કહે ચિતન સુખ પ્યારી. કંતો ૧
મન કનકચન મહેલ માલીએ, પિયુ બિન સખલી ઉભરી;
નિદ્રા ભેદ ભલું મુખ નાહી, પિયુ વિવેક તતુ બરી. કંતો ૨
તોરે પીત પરાઈ દુરિયન, અઘલ દોષ પુસરી;
પરબંધન કે કહન ન કીએ, કીએ કાજ વિચારી. કંતો ૩
વિજ્ઞાન મોહ મહા મદ બિજુરી, માયા રેન અંધારી;
ગર્જિત અરતિ ભવે રતિ દાદુર, કામગી બઈ અસપારી. કંતો ૪
પિડે મિલવેકું મુજ મન તરફે, મેં પિડે બિજમતયારી;
બુરજી દેઈ મધે પિડે મુજકું, ન ભલે પીર પીપારી. કંતો ૫
સંદેશ સુની આધે પિડે ઉતમ, બઈ બહુત મનુહારી;
ચિદાનંદપન સુખસ ૧૧નોદે, રમે રમ અનુસારી. કંતો ૬

ધરોધિજય.

પદ અનુક્રમણિકા.

પાનું આગપર. રાગ. પૃષ્ઠ.

૧	હયા સોયે હડ ભવ ભાડે.	વેણવણ ...	...	૧
૨	દે ધરિવારી ભાડે, મનુ ધરિવ જાહે.	વેણવણ ...	...	૧
૩	હવ ભને મેરી સૂવ ધરીરી.	વેણવણ ...	...	૧૧
૪	મુદાગતુ! ભયી અનુભવ પ્રીત.	વેણવણ ...	...	૧૧
૫	ભવધુ નહ નાગરી ભાગ.	આસાવરી...	...	૨૩
૬	આનમ અનુભવ રસિહ મે.	સાખી ...	...	૪૧
૭	મહારો ભાગુડો સંભારી.	સામઝી ...	...	૪૪
૮	જય આસા અંદારી.	સાખી ...	...	૧૮
૯	અવધુ હયા સોયે તન માર્મ.	આસાવરી...	...	૭૧
૧૦	આનમ અનુભવ કુદી.	સાખી ...	...	૮૨
૧૧	અનુભવ નાગડું મું ન જાહે.	ધનાડી અથવા સારંગ.	...	૮૪
૧૨	નાવ નિદારો આપમગારી.	સારંગ ...	...	૮૬
૧૩	પામ નરમમતિ આંરન આરે.	રેલી ...	...	૯૭
૧૪	આનમ અનુભવ રીતિ વરીરી.	માલોસ-વેણવણ-રેલી.	...	૧૦૫
૧૫	મુદિ મુજબ મુદિવ ગતિ.	સાખી ...	...	૧૧૨
૧૬	મેયે અનુનંતિ ચીષા, મળી મેરો મેરો.	સામઝી ..	..	૧૧૪
૧૭	અનુભવ દમતો રાવરી દાસી.	સારંગ ...	...	૧૨૬
૧૮	અનુભવ ગુ દે દેગુ દમારો.	સારંગ .	...	૧૩૫
૧૯	મેરે હા જાન અનુ બધો મેર.	સારંગ ...	...	૧૪૧
૨૦	નિર્દયન એકો લારી વાડી, ધરે આસો.	મઝી ...	...	૧૪૬
૨૧	પોસાને મુ મારે છે દે, ભવ કાઢ્યા દે.	નિભારી ...	...	૧૫૪
૨૨	રીસાળી આપ અગરો દે.	માલોસ-પાડી રાગ રી	...	૧૬૧
૨૩	દુલ્હ નારી હુ જાવી વાવરી.	વેણવણ —	...	૧૭૦
૨૪	આન મુદાગત નારી અવધુ.	રેલી, આસાવરી	...	૧૭૪
૨૫	નગાળી કદા જાગડું દે.	રેલી ..	...	૧૮૧
૨૬	વિચારી કદા વિચારે દે.	પાડી .	...	૧૮૮
૨૭	અવધુ અનુભવગીઠા ભાડી.	આસાવરી —	...	૧૯૮
૨૮	મુને મારો કાન મિલેયો મનમેલુ.	સામઝી ...	...	૨૧૪

પ્રસ્તાવના.

આનંદધનજી મહારાજનાં પદો વરહ જહુ જ માનની લાગણીથી જોવામાં આવે છે. જૈન અને જૈનેતરો તેને જહુ આનંદથી ગાય છે અને તે પદો ગાતી વખત અપૂર્વ માનસિક સુખ અનુભવે છે તે અનેક પ્રસંગે જોવામાં આવ્યું હતું. આ પદો જિનમંદિરમાં તથા અન્ય ધાર્મિક પ્રસંગે ગવાતાં સાંભળ્યાં હતાં, પરંતુ એક પ્રસંગે તે વાંચવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં જણાયું કે તે પદો સામાન્ય રીતે સમજી શકાય તેવાં નથી. તે સમજવા માટે શાસ્ત્રશૈલીનું ઘણું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હોય અને શ્રી આનંદધનજીની ભાષા સમજતા હોય તેવા સાક્ષરની મદદની ખાસ આવશ્યકતા છે એમ સમજાયું. અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમનું મૂળ સંસ્કૃતમાં છે તેનો લાભ લેનારા કરતાં પણ આવાં પદોનો શ્રવણ મનન દ્વારા લાભ લેનારા વિશેષ મળવા સંભવિત ધારી તેની અર્થ-ગવેષણા કરવા માંડી. દરમ્યાન સંવત ૧૯૬૭ ના ચૈત્ર-વૈશાખની ઉનાચાની રજના વખતમાં શ્રી ભાવનગર જવાનું થતાં ત્યાં શાંતમૃત્તિ શ્રીમદ્ વૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજના શિષ્ય પંન્યાસજી શ્રી ગંભીરવિજય-ગણિ જેઓનું આગમનું જ્ઞાન અનુસવસિદ્ધ અનેક પ્રસંગે થયું હતું તેઓને આ પદના અર્થો સંમજાવવાની વિરૂપ્તિ કરી, તેઓએ જરા ઇન્છા બતાવી તેથી બીજે દિવસે છાપેલ પુસ્તકની બે કોપી લઈ તેઓ પાસે ગયે. તેઓએ પ્રથમ ત્રણ પદ સમજાવ્યાં તેમાં જહુ જ આનંદ થયે. શાસ્ત્રશૈલીના જ્ઞાન સાથે વાત ઉપરથી જણાયું કે આનંદધનજી મહારાજે જે દેશમાં બોલાતી ભાષા વાપરી છે તે દેશના પોતે પણ સંસારીપણામાં વતની હતા; એ હકીકતથી અને ખુલાસા સંતોષકારક થતા હોવાથી બીજા દિવસે સવારનો ટાઇમ મુકરર કરી પદપરનું વિવેચન આગળ ચલાવવા વિરૂપ્તિ કરી જે તેઓએ જહુ કૃપા કરી સ્વીકારી. તેનો લાભ લેવામાં મારી સાથે મારા મિત્રો અને રનેહીઓ ભોડાયા અને લગભગ પંદર જિજ્ઞાસુઓનો નિયમિત વર્ગ ત્રીજા દિવસથી શરૂ થઈ ગયે. મહારાજથી જેટલું બોલતા હતા તે સર્વ ત્યાં જ લખી લેવાનો મેં નિયમ રાખ્યો હતો અને ઘરે જઈ

ગાળ્યું હતું, જેમનો શાસ્ત્રબોધ આ દ્રણમાં એકમતે અતિ ઉચ્ચ મનાતો હતો અને જેઓનું ચારિત્ર વિશુદ્ધ અને ક્રિયાજ્ઞાનયુક્ત મનાતું હતું તેઓના એક એક શબ્દ મહા અર્થઘટના યુક્ત નીકળે એ સહજ સમજી શકાય તેવી હકીકત છે.

સંવત્ ૧૯૬૭ ના ગરમીના સમય પછી મુંબઈ આવી પદના અર્થ વિવેચનપર ધ્યાને વિસ્તારથી વિવેચન લખી રાખવા ઇચ્છા થઈ. આવા મહાન અર્થઘોષવાળાં પદો ઉપર વિવેચન કરવા માટે યોગ અને અધ્યાત્મ સંબંધી બહુ વિશાળ અભ્યાસ કરવાની આવશ્યકતા લાગી તેથી એક બાજુએ વાંચન અને બીજી બાજુએ મનન કરવાનું શરૂ કર્યું. અર્થવિચારણા કરવા સાથે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનું યોગશાસ્ત્ર, શુભચંદ્રાચાર્યનો જ્ઞાનાર્ણવ, પાર્તભટ્ટનું યોગદર્શન, વિવેક-નંદનો રાજયોગ, ઉપાધ્યાયજીની દ્વાનિશબ્દાત્રિશિખા, હરિભદ્રસરિનાં યોગદર્શિસુમચ્ચય અને યોગબિન્દુ વિગેરે યોગ અધ્યાત્મનાં પુસ્તકો જે પૂર્વે સામાન્ય રીતે જોયાં હતાં તેનું સવિશેષ અવલોકન કર્યું, તેપર વિચાર કર્યો, જેનયોગ અને અન્ય યોગની તુલના કરી, ઉપરોક્ત યોગદર્શિસુમચ્ચયાર્દિ અન્ય તથા તેને અનુસારે લખાયેલી યોગ-દર્શિની સત્રાય વિગેરે જોયાં અને વચ્ચે વચ્ચે પદોનું અર્થચિંતન કરી કાંઈક લેખનની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી. અકેક પદપર બની શકતો વિચાર કરી તેને માટે અન્યો વાંચવાયોગ્ય લાગે તે વાંચી જ્યારે મનમા સુનોષ થાય ત્યારે જ વિવેચન લખવાનું કાર્ય કરવાની ધાર-દાને બનને અરે આખા પુસ્તકલેખન દરમિયાન સ્વીકારી છે અને તેના અભ્યવ્યક્ત વિચારોને બનતા મુધી આ પુસ્તકવિવેચનમાં ન્યાન આપ્યું નથી.

આવી રીતે જેટલું બની શકે તેટલું ઉપયોગી વિવેચન કરવાની ઇચ્છા રાખી હતી, જેન પર પાડવા બનતી કોશીશ કરવામાં આવી છે. તેપર કેરેલ ઉલટનું વિવેચન લખાતી જોવા માટે મારા કાકા ધં.યુગ કુંવરજી આ નદરને લોપવામા આવતું હતું. તેઓ શાસ્ત્ર-સૌંદર્ય તથા ભાષાના બાણુકાર હોવાથી વિવેચનવિભાગમાં મોટો ફેર-ફાર સૂચવતા હતા. તેવી રીતે તૈયાર થયેલ કોપી પન્યાસજી શ્રીમદ્ અનંદસાગરજીને તેઓ જ્યાં રિયત હોય ત્યાં પોસ્ટદ્વારા મોકલવામા

પ્રુદ આનંદધનજીની કૃતિ, ગાન, પદનો ઉચ્ચ આશય વિગેરે મૂળ પુસ્તકને અંગે પ્રાપ્ત થતી હકીકત પર ઉપોદ્ધાતમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેથી અત્ર તે પર ઉદ્દેશ્ય કરવાની જરૂર રહેતી નથી. વિવેચનને અંગે અને જે મહદ મળી છે તેમાં બે ટખાવાળી પ્રતો છે. એક પ્રતમાં પચીસ પદનો ટખો લખેલો છે જેમાંનાં આ પચાસ પદમાંથી ૨૨ પદ આવેલાં છે. આ પ્રત બહુ શુદ્ધ છે. એ કે તેની ભાષા મારવાડીને મળતી છે પણ પ્રયાસ કરવાથી સમજી શકાય તેવી છે. ટખો લખનાર કોણ છે તે સમજાતું નથી, કારણ કે ટખાકારનું નામ પ્રાપ્ત થતું નથી અને મારી પાસે જે પ્રત આવી તેમાં માત્ર ૧૭ પાનાં હતાં અને પ્રત અપૂર્ણ હતી. કદાચ પ્રતના છેવટના ભાગમાં ટખો કરનારનું નામ આપવામાં આવ્યું હોય તો અને માત્રમ નથી. જે જે પદો પર ટખો આપવામાં આવ્યો છે ત્યાં તેની મહદ સંપૂર્ણ રીતે લીધી છે અને ટખાકારનો આશય વિવેચનમાં સર્વ જગો પર બનતી રીતે બતાવવામાં આવ્યો છે. બાકીનાં પદો પરના ટખાની કોપી પણ કરાવી રાખી છે જે હવે પછી આ પુસ્તકના દ્વિતીય વિભાગમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે. બીજી ટખાવાળી પ્રત સંપૂર્ણ છે. એમાં આ પચાસ પદોમાંથી માત્ર ૬, ૧૭, ૩૨ અને ૫૦ માં પદ પરજ ટખો છે. એ પ્રતનો ટખો લખનાર અને પ્રથમ જણાવેલી પ્રતનો ટખો લખનાર એક જ પુરૂષ જણાય છે, કારણ કે અર્થવિવરણમાં જે જે શબ્દો વપરાયા છે તે લગભગ સરખા છે, છતાં આ પ્રત વિશેષ શુદ્ધ અને કાંઈક વધારે વિસ્તારવાળી છે. આ પ્રતની પણ કોપી કરાવી રાખી છે. પ્રથમ પ્રતમાં હોના બાકીનાં આઠ પદોનો ઉપયોગ પુસ્તકના દ્વિતીય વિભાગમાં થશે. ભાષના અને શૈલીના વ્યવનાર કોઈ મહાત્મ એ આ ટખો લખેલો છે તેથી તે બહુ ઉપયોગી છે. ટખાકારને પણ કે. રૂ. કે. રૂ. જન્મે એ લખણુ પણ છે કે ‘આનંદધન મહારાજનો આ શાન તે એ. નમન શર્યા નથી.’

વિવેચનને અંગે આ ઉપરાંત સદરહુ ટખા અનુસારે લગભગ ૮૦ જે કે. જ પદોનું વિવેચન લખેલું માન્ય છે. આ બધું હતું

નથી; છતાં શુરમદારાએ કૃપા કરી ને અર્થવિચારણા બતાવી છે તે અતિ ઉપયોગી જણાયાથી અને જાહેર પ્રખરે તેને લાભ મળે તો પ્રયાશનું એક રીતે પણ સાર્થક્ય છે એમ ધારી આ પદ-પર વિવેચન શુદ્ધિસિત માર્ગપર કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેને જાહેરમાં મૂકવાની લાગણ્ય સ્વ પર લાભના હેતુએ કરી છે. એમાં જે ને રખડનાઓ ધર્મ દોષ તેને માટે જવાબદારી મારી પોતાની છે, કારણ કે નયમર્જિત વચનને એકાંતમાં ખેંચી જવાના પ્રસંગે બહુ આવે છે. સામાન્ય રીતે આ પદોમાંનું કોઈ પણ વચન લેતાં તે વાત જણાઈ આવે તેમ છે. વળી એવી રખડનાઓ ધર્મી પણ સંભવિત છે. કોઈ વખત આનંદપનજી મહારાજના આશયને બતાવવાને પ્રયત્ન કરવા જ્યાં તેમના અંગિન વિચારોથી તદ્દન ઉભરી બાજુએ પણ ઘાટ્યા જવાનું બને; પરંતુ એમ ન બને તેટલા માટે ઉપરોક્ત સ્વીકારાયલા વિદ્વાનોને આ વિવેચન બતાવી બનતી રખડનાઓ દૂર કરવા તત્પરતા રાખી છે, છતાં આશય સમજવાની અસમર્થતાને લીધે અને વિષય જાણવાની અર્થજ્ઞાને લીધે પ્રમાદ થયો હોય તો તે સ્વસ્થ ગણવા અત્ર વિરૂપિ છે.

વિવેચન સમૂહ દોષનો હોયો તો કોઈ રીતે થઈ શકે તેમ છે જ નહિ, કારણ કે જાણ મહાન પુરુષોના એકેક વાક્યના ગર્ભમાં બહુ દ્વિધા સમાવણી હોય છે સામાન્ય અને વિશિષ્ટ લેખકો વચ્ચે તફાવત મુખ્યત્વે કરીને એ જ હોય છે કે જ્યારે સામાન્ય લેખકો એકને એક વાતનું પીજણ નહાન કર્યા કરે છે અને જ્યારે તેના લેખકો તે પચીસ પનાન લેખકો કે એ હજારના જણજોના નિબંધ કદમ આવી જાય તે મન એક કે બે પાંજામાં સમાઈ આવે તે અથવા એક કે બે અનુદર્શ વધારે વખત જે સ્તરમાં હોવા નહીં. હરે ભગવાન લેખક અથવા રખડના એક વાક્યમાં એટલું બધું અર્થની વચ અને નહીંનું નાનું હોય હોય છે કે તે સામાન્ય લેખકો નહીં પણ વાક્ય તેવું હોયે પણ તેના જેમ જેમ વધારે પદોમાં થવા તેમ તેમ અનેક નરીન વાતો નૂતી આવે અને તે કહેતા અથવા તમામ કે કાલ વખતને સ્વ કરવે પડે જા પડેની વિચારણા. આ સદુદય લેખકને એમ સ્વ સમજવા છે તેથી તેથી કોઈ નહીં

સ્કુલના થાય તો તે મને જણાવવા કૃપા કરવી. આયંદે તેના ઉપયોગ કરવાની સાવધાનતા રાખવામાં આવશે.

દરરોજ સવારના સામાયિક કરવાના નિયમનું આ પરિણામ છે, મારા અતિ વ્યવસાયી ધંધામાં મને તે ઉપરાંત પદ પર વિવેચન લખવાનો કે તેપર વિચાર કરવાનો અવકાશ બહુધા મળ્યો નથી. તે ઉપરાંત પદને અંગે મારે ઘણું પુસ્તકોનો નિયમસર અભ્યાસ કરવાની જરૂર પડી છે અને તેથી મને લાભ ઘણો થયો છે, પણ પદને બહાર પાડવાનું જાહેર કર્યા પછી વખત તેજ કારણથી વિશેષ થયો છે.

યોગના વિષયનો હું અધિકારી નથી, અભ્યાસી પણ નથી, યોગપ્રક્રિયા કરી જાણતો પણ નથી અને યોગને અંગે પુરાણાં પુસ્તકોમાંથી હકીકત મેળવવા ઉપરાંત સીધી રીતે હું કંઈ પણ પ્રકાશ પાડી શકું એવો મારો દાવો પણ નથી. આ પદો બહુધા યોગનાંજ છે અને તેથી મહાત્મા પુરૂષોત્તે બનાવેલ યોગના વિષયપર અભ્યાસ કરી પ્રકાશ પાડવા યત્ન કર્યો છે. તેના અભ્યાસી મને વિશેષ માનુષ્ય ન પડવાથી બહુ સતોષકારક રીતે લેખ લખી શકાશે નથી. છતાં જે કંઈ પ્રયત્ન થયો છે તે જાહેર પ્રજા સન્મુખ રજુ કરવા ધૃષ્ટતા કરું છું એમ જાનસારજીના સદરહુ શબ્દોમાં કહી શકાય તેમ છે.

આ પદો સંગીતના શોખીનને અતિ ઉપયોગી છે. પ્રભાત કે રાત્રીના શાંત સમય હોય તે વખતે આ પદોને મનનપૂર્વક ગાવાથી બહુ આનંદ થાય તેમ છે. એ પદના અર્થગોરવ અને પદલાલિત્યપર જેમ જેમ વિચારણા કરવામાં આવશે તેમ તેમ પદની અદર રહેલ આત્માનુભવ પ્રકટ થશે. એને વારંવાર પુનરાવર્તન કરી વાચવાની, મનન કરવાની જરૂર છે. વાતાના પુસ્તકે અથવા વર્તમાન સમાચારના લેખો પેડે કે પાંચ કે પાંચથી વાંચી જવાથી કાંઈ લાભ પ્રાપ્ત થયો નહિ. વિન નથી એમ તો કહી શકાય નહિ પણ જે મહાન લાભ તેના ગલમાં રહ્યો છે તેના અથા પણ મળશે નહિ એમ કહેવું વધારે છે. જ્ઞાન મળી વખત પણ તેની યોગ્ય સામગ્રી સાથે હોય તો બહુ આનંદ થાય તેમ છે. રા.જીકાર દ્રવ્યપૂજના અધિકારીને મીન વાગિ-ત્રમા અનંતગતુ પુણ્ય કંડે છે તેનું કારણ એમ જણાય છે કે તે વખતે અ.મધ્ય.નમા એકવા અને આગળ વધતો લય થવા સમય

છે. આવા હેતુથી આ પદના દરેક લયનાં નોટશન સાથે આપવા ઇચ્છા હતી અને તે માટે કુશળ ગાયકો સાથે ગોઠવણ કરી હતી, પરંતુ કેટલાક સંયોગોને લઈને એ ઇચ્છા પાર પડી નથી. લગભગ મોટા ભાગનાં પદો અસલ રાગ અને રાગિણીમાં હોવાથી સંગીત-શાસ્ત્રના અભ્યાસીને તેમાં બહુ આનંદ આવે તેમ છે. એની સાથે જ્યારે અર્થવિચારણા કરવાનું સાધન પ્રાપ્ત થયું હોય ત્યારે ગાન વખતે અપૂર્વ લય થવા સંભવ છે. ગાન ગાતી વખતે તો અર્થ વાંચવાનું બને નહિ પણ એક વાર અર્થવિચારણા કરી ગાન સંગીતના સાજા સાથે ગાવોનો પ્રબંધ કરવામાં આવશે તો આનંદધનજીનાં પદોમાં એવું સુતિપદ્ધત્વ છે કે તે શબ્દોનો ધ્વનિ કર્ણમાં નિરંતર થયા કરશે. આ કૃમ પ્રમાણે અર્થવિચારણા અને સંગીતનો ઉપયોગ કરી એક વખત પછી અવગાહના કરી જવા ખાસ વિનંતિ છે. આ પદોમાં એવો ચમત્કાર છે કે એપર વિચાર કરવામાં આવશે તો આદ્યામાનુભવથી જ એની મહત્તા સમજાઈ જશે. આ વિષયપર વિશેષ વિવેચના ઉપોદ્ધાતમાં કરવામાં આવી છે અને પદોમાં પણ વિવેચનપ્રસંગે અવારનવાર એના ચમત્કારનું દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. વળી પદને મધ્યભે બતાવેલા રાગ ઉપરાંત ઉરલાદ ગાયનકુશળ મનુષ્યો તેને વીંછા અનેક લયોમાં ગાય શકે છે તેથી નોટશન બહુ ઉપયોગી થઈ શકશે નહિ એમ સૂચના થવાથી તેપર વિશેષ લક્ષ અપાયું નથી.

આ પદના ગૌરવને સમજાવવા માટે પંખાસજી શ્રીમદ્ ગંભીર-વિજયજી મહારાજે જે પ્રયાસ લીધો ન હોત તો આ પદો સમજી શકાય તેવી સ્થિતિ નહોતી, કારણ કે આનંદધનજી મહારાજની જાણના જણનાર મને હજી સુધી કોઈ મળી શક્યા નથી. આવા ઉપકારી મહાત્મનો દોટોચ્છ આ પુસ્તકની શરૂઆતમાં આપ્યો છે. તેઓ-ઓની હૃદયલીમાં આ પુસ્તક બહાર પાડી શકાયું નહિ એટલો ખેદ થાય છે. આનંદધનજી મહારાજનો દોટોચ્છ લગ્ય થઈ શક્યો હોત તો તે પ્રથમ હાખત કરવો થોડો હતો, પરંતુ જે દશામાં તેઓએ જીવન ગાળ્યું છે અને જેપર હવે પણ વિવેચન કરવાનું છે તે દશામાં તેમ જ દોટોચ્છની પ્રસિદ્ધિના કાગમાં તેઓઓનું જીવન નહોતી તેઓનો દોટો. હવે થઈ શકે એ અસંભવિત છે તેથી તેને માટે ખેદ બતાવી

રાગ-સયાનુસાર પદની અનુક્રમણિકા.

પદ-	આલપદ.	પૃષ્ઠ.
સંખ્યા રાગ		
૪૨ આરાધવરી	અમ દમ અમર બધે ન મરેને	૪૪૨
૨૩ આરાધવરી	અવધુ અનુભવવિકા બધી.	૨૦૮
૨૧ આરાધવરી	અવધુ કયા માતું ગુનદીના	૨૨૭
૭ આરાધવરી	અવધુ કયા રોને તન મરેને... ..	૭૧
૫ આરાધવરી	અવધુ નદ નામરી ભાષ.	૨૩
૨૬ આરાધવરી	અવધુ નામ દમારા રામે.	૨૧૭
૨૭ આરાધવરી	અવધુ રામ રામ જમ ગાને... ..	૨૩૮
૨૭ આરાધવરી	આજ સુદામન નારી અવધુ... ..	૧૭૪
૨૮ આરાધવરી	આરાધ બોલનકી કયા રીએ.	૨૫૧
૪૦ આરાધવરી	મણિ લાને કંઠે ને.	૩૮૫
૩૦ આરાધવરી	સાધિ બાઈ! સમઘા રંગ રમીએ.	૨૮૦
૩૫ કાનડો	કરે ભરે ભરે ભરે ભ.	૩૩૧
૧૭ ચિત્રાવરી	પોરાને કહું મારે પેરે, ભરેભાષા ટેમ.	૧૫૪
૨૦ ચેલી	આજ સુદામન નારી અવધુ... ..	૧૭૪
૩૪ ચેલી	દેખે આઘી નદ નામરો સંમ.	૩૨૨
૩૩ ચેલી	મિલાપી અમ મિલાખેરે.	૩૧૧
૧૮ ચેલી રામગી	રીસાતી આપ મનાચે રે.	૧૧૧
૨૨ ચેલી	વિચારી કહા વિચારે રે	૧૬૮
૩૬ જ્યોત્સવવંતી	તરસ ઝી જઈ દઈ કો દહડી સવારીરી	૩૭૧
૪૮ જમલો	માયગી મુને નિરખખ ડિમ્પલી ન મૂરી	૫૨૨
૩૬ જેવંતી	તરસ ઝી જઈ દઈ કો દહડી સવારીરી	૩૭૧
૧૧ ટોલી	આવમ અનુભવ રીતિ વરીરી... ..	૧૦૫
૪૧ ટોલી	ચેવન અનુર ચોખન લરીરી	૪૬૧
૪૫ ટોલી	કોરી બોરી લોરી જોરી.	૪૮૨
૪૪ ટોલી	તેરી હું તેરી હું એડી કહુરી.	૪૬૮
૨૧ ટોલી	નિરાળી કહા જવતું રે.	૧૮૧
૧૦ ટોલી	પરમ નરમમતિ ઔરન આચે.	૬૩
૪૭ ટોલી	પિય જિન નિરદેહન મુર પરીરી	૫૦૯
૪૩ ટોલી	મેરી તુ મેરી તું કહે કેરી... ..	૪૫૧
૩૫ દીપક	કરે ભરે ભરે ભરે ભ	૩૩૧
૮ ધનાકી	અનુભવ નાચકું કહું ન જમાવે.	૪૮

પદ—	આવૃત્તિ.	પૃષ્ઠ.
સંખ્યા. રાગ.		
૫૦ ધનાગ્રી	અનુભવ મીતમ કેસે મનાસી. ...	૫૩૬
૧૧ માર	નિરાદિન બેડે તારી વાટથી, ઘરે આવે. ...	૧૪૬
૪૧ માર	પીયા બિન સુદ્ધ જુદ્ધ ભૂલી હો. ..	૪૨૨
૩૮ માર	મનસા નદ નાગરુ બેરી હો. ...	૩૬૦
૪૮ માર	માયગી મુને નિરખમ કિલ્હી ન મૂળી. ...	૫૨૨
૧૧ માસકોરા	આતમ અનુભવ રીતિ વરીરી. ...	૧૦૫
૧૮ માસકોરા	રીસાની આપ મનાવો રે... ..	૧૬૧
૩૧ માસસિદિ	વારે નાહ સંગ મેરે. ...	૩૩૭
૨૫ શમગ્રી	ક્યારે મુન મિલસે માહરો સંત સનેહી. ...	૨૨૨
૧૨ શમગ્રી	ખેલે અનુભવિતે ચોપડે પ્રાણી મેરે ખેલે. ...	૧૧૪
૧ શમગ્રી	માહારો બાપુડો સંન્યાસી. ...	૪૪
૨૪ શમગ્રી	મુને મારો કળ મિલરો મનમેલ. ...	૨૧૬
૩૨ શમેરી	પીયા દુમ નિદુર બયે કયું આસે. ...	૩૭૨
૧૧ વેણાવલ	આતમ અનુભવ રીત વરીરી. ...	૧૦૫
૧ વેણાવલ	કયા સોને હડ ભજ બાઝે... ..	૧
૩ વેણાવલ	છય ભને મેરી સફલ થરીરી. ...	૧૧
૩૭ વેણાવલ	તા ભેજે શિલ સ્થામોરે વદાવલ. ...	૩૪૭
૧૬ વેણાવલ	દુલહ નારી ડ બડી બાવરી... ..	૧૭૭
૪૧ વેણાવલ	પીયા બિન સુદ્ધ જુદ્ધ ભૂલી હો. ...	૪૨૨
૨ વેણાવલ	રે ધરિયારી બાઝે, મત ધરિય બળવે. ..	૧
૧ વેણાવલ	સુદ્ધામયુ' નમી અનુભવ મીત. ..	૧૧
૧ શ્રીરામ	જિત નવમતે' હો મહાનાય... ..	૨૬૨
૮ સાખી	આતમ અનુભવ કુલગી. ...	૮૨
૧ સાખી	આતમ અનુભવ રસિક કે. ...	૪૧
૧૧ સાખી	તુર્ગાંદ કુલગી કુલગી ગતિ. ...	૧૧૨
૭ સા ની	નગા આસા નગરથી. ...	૧૮
૧૬ સારંગ	અનુભવ હ હે હેતુ હમરો... ..	૧૩૫
૮ સારંગ	અનુભવ નાયકું કયું ન જાણે. ...	૮૪
૧૩ સારંગ	અનુભવ હમ તો રાવરી દાસી. ...	૧૨૬
૧૪ સારંગ	અળ દમ અમર બયે ન મરે. ...	૪૪૨
૨ સારંગ	નાય નિદારો આપમનાસી... ..	૮૯
૧૫ સ. રંચ	મેરે થત વલ્લભ બાળુ બયે બોલ. ...	૧૪૧
૪૨ સારંગી	કમલ વરેત્રો નાદ રે, મોને કાઈ મેલવો. ...	૫૬૩

શ્રીમદ્ આનંદધનજી અને તેના સમય.

અતિહાસિક વિષયમાં આપણી સ્થિતિ.

અતિહાસિક વિષયમાં સમસ્ત ભારતવર્ષની સ્થિતિ અનેક કારણોને લઈને બહુ વિચારણીય છે એમ અનેક પ્રસંગે જણાવવામાં આવ્યું છે. મહાન આચાર્યો, ગ્રંથકર્તાઓ અને બીજા સમરણીય પુરૂષો નામકીર્તનની અપેક્ષા કરતાં આત્મોત્તરિ તરફ વિશેષ લક્ષ આપતા હોવાથી, નામની ચિરસમરણીયતા સહેલી અશક્ય છે એ સહસ્ય તેઓને સમજાઈ ગયેલ હોવાથી, તેમ જ ધર્મ કે દેશના સમગ્ર ઉદ્ભવ ઉપર તેમનું વિશેષ લક્ષ્ય હોવાથી અને તેમાં વ્યક્તિનિમગ્નતા થઈ જવાનો આશય હોવાથી અથવા એવાં એવાં એક કે અનેક કારણોને લઈને આર્યોર્વર્તમાં મહાત્મા પુરૂષોના ઇતિહાસનો લગભગ અભાવ છે એમ કહેવામાં આવે તો તે બહુધા ખોટું નથી. અન્ય પ્રસંગે કહેવામાં આવ્યું છે તેમ આર્યોર્વર્તને માટે આ હકીકત સત્ય છે પરંતુ જનકોમના ઇતિહાસને માટે સ્થિતિ સરખામણીમાં કાંઈક સંતોષકારક છે. આ પ્રમાણે હકીકત છે છતાં તેમાં પણ આ વિષયમાં જૈન ગ્રંથોમાથી જે હકીકત મળી આવે છે તે વસ્તુતઃ ઘણી અપૂર્ણ હોય છે અને ખાસ કરીને જૈને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી ઇતિહાસ તપાસવો હોય અને માત્ર શાસ્ત્રવારી લખી જવાનો અથવા બનાવેના નામનિર્દેશ કરી જવાનો જ આશય ન હોય તેમને નિર્ણય કરવા માટે એકંદરે તેવા સાધનો પૂરા પડે તેવાં હોતી નથી. અન્ય ૨ મુખી કેટલાક રજાઓની તથા મુખ્ય પાંચે ધર્મોના આચાર્યો સહી કેટલીએક મંદિરો અપનારી ઐતિહાસિક હકીકત મળી આવે છે અને આ સ્થિતિ પણ તબત્ત એક હજાર પછીને મટે છે એમ કહીએ તો ચલ્લી શકે તે પહેલાંનો ઇતિહાસ વિશેષ અધકારમાં છે. ઐતિહાસિક વિષયપ્ર- પ્રકાશ નાખે તેવી દૃષ્ટિથી હજુ વાચન કરનાર અને રે. ધર્મ. ગ કરનારા બીજા જેના એ. છા. કે પુસ્તકોના નવનગ. ચરણ તથા અતિમ પ્રચલિત ઉપરથી, ત. અ. પત્ર. ઉપરથી, સિક્કાઓ ઉપરથી, પુરાણ કેના ઉપરથી તેમજ તત્ત્વમય જીન લેખો ઉપરથી ઐતિહાસિક બાબતમાં શોધનાં કરવા મટે

સારી રીતે કામ કરનારની હજી ઘણી જ આવશ્યકતા છે અને એવી રીતે જો કામ કરવામાં આવે તો ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી થઈ શકે એવાં અનેક સાધનો તબ્બ છે. માર્ગાક-મેવાડનાં પ્રાચીન તીર્થોમાં અનેક લેખો છે, તારપપત્રની અનેક પ્રતો હજી મોજુદ છે અને સાંપ્રદાયિક જ્ઞાનવાળા વિદ્વાનો પાસે અનેક દંતકથાઓ છે—તે સર્વનો સારી રીતે અભ્યાસ કરી ઉપયોગ કરવામાં આવે તો વિક્રમ સંવત્ ૨૬૦૨ પછી લગભગ નિયમસર ઇતિહાસ મળી શકે તેમ છે એમ કહેવાય છે અને તત્પૂર્વના ઇતિહાસપર પણ ઘણા પ્રકાશ નાખી શકાય તેમ પણ સૂચનાય છે. અર્થ અને પરિણામ વગરના ઝઘડાઓમાં જીવનશક્તિ અને ધનનો મોટો વ્યય કરવા કરતાં આવી દિશાઓમાં શક્તિને વખતસર દોરવવાથી બહુ લાભ થાય તેમ છે અને ખાસ કરીને અનેક પ્રાપ્ય સાધનોનો નાશ થાય તે પહેલાં તેનો ઉપયોગ કરી લેવાની ખાસ જરૂર છે.

ઇતિહાસની આવશ્યકતા.

વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જ્યારે ઇતિહાસને તપાસવામાં આવે ત્યારે બહુ જ લાભ થાય છે. સામાન્ય રીતે હકીકતો કહી જવી, બનાવો નોંધી જવા અથવા વર્ણનો આપવાં અને વિજ્ઞાનની નજરથી તે સર્વનું પૃથક્કરણ કરી તેમાંનાં સારભૂત રહસ્યો ખુલ્લવાં એ વચ્ચે બહુ મોટો અંતર છે. અમુક ઠવિના સમયમાં સમાજનું બંધારણ કેવા પ્રકારનું હતું, રાજ્યસ્થિતિ, રાજ્યનીતિ અને રાજ્યક્રાન્તિ કેવા પ્રકારની હતી, લોકસ્થિતિ કેવી હતી, સાધુ અને ગૃહસ્થવર્ગ વચ્ચે સંબંધ કેવા પ્રકારનો હતો વિગેરે વિગેરે હકીકત જણાયા પછી અમુક અંધકર્તાનો અંધ વાંચવામાં આવે અને તેપર વિચાર કરવામાં આવે તો તે અંધનો લગભગ દરેક વિભાગ શા આશયથી અને કેને ઉદ્દેશીને લખવામાં આવ્યો છે તે સારી રીતે સમજાઈ જવાનો સંભવ છે. સ્યાદ્રાદ શેલીની એક ખાસ ઉત્તમતા એ છે કે તત્વજ્ઞાનને અનુસરીને દરેક જમાનાને અનુસરતો જરૂરનો બોધકરવા માટે આવ્યાવૉ ઉદ્યત રહેતા અને તદનુસાર તેઓની ઉપદેશધારા ચાલતી; તેથી અમુક સમાજની સમયસ્થિતિ અંધ-કર્તાનો આશય સમજવા માટે બહુ ઉપયોગી છે. આવી દૃષ્ટિથી અંધો સમજવા માટે જે ઇતિહાસના જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે તેવો ઇતિહાસ

તેવાર કરવાને હજુ આપણે જરા પણ પ્રયાસ કર્યો હોય એમ જણાતું નથી. જૈન કોમને માથે અનેક પ્રકારની ખાસ જવાબદારીઓ છે અને તે જવાબદારીઓ પૂરી પાડવા માટે સગીરથ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે એમ સ્પષ્ટ સમજાયા છતાં આવા અગત્યના વિષયમાં હજુ ધ્યાન અપાયું નથી તે અતિ ખેદનો વિષય છે. એથી પણ વધારે ખેદનો વિષય એ છે કે જે અનેક બાબતોની જવાબદારી છે તે સ્વીકારવા અને તેને માટે પ્રયત્ન કરવા જેટલી શક્તિ ધરાવનાર, પ્રકાશ નાખનાર અને વિચારની આપ લે કરે તેવી ઐતિહાસિક કે સાહિત્યના વિષયની એક પણ મંડળી હજુ હસ્તી ધરાવતી નથી. એક બાબત એ પાશ્ચાત્ય વિચાર જોસથી ફેલાય, બીજી બાબત એ કોમને માથે અનેક તીર્થોની જવાબદારી હોય, અનેક મંદિરો જાળવવાનાં હોય, અનેક પુસ્તકોના ઉદ્ધાર કરવાના હોય અને સાથે અનેક ભેદ વિભેદ અને તેના ભેદો અને તે ભેદના પણ ભેદોમાં રહી વાદન નાના વર્તુલમાં ઠામ કરવાનું હોય, સાથે નકામો શક્તિ, ધન અને મગજનો હાથ કરનાર કહેણોનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરતો હોય અને તેવા અગત્યના પ્રસંગને પહોંચી વળે અને પોતાને અનુસરનાર સમુદાયને સામુદાયિક શક્તિવટો ખરા ઉપયોગી માર્ગે દોરનાર મજબૂત વિચારશક્તિનું બળ ધરાવનાર એક વા અનેક પુરૂષો કોમમાં ન હોય-ત્યારે કોમની શી સ્થિતિ થાય તે વિચારી લેવા યોગ્ય છે. અહીં મૂળ વિષયથી કાંઈકે આપણે વિશેષ દૂર થતા જઈએ છીએ તેથી તે બાબતમાં માત્ર દિગ્દર્શન કરી જવાબદાર પુરૂષોનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચી મૂળ વિષય ઉપર આવતાં એટલું જણાવી દેવાની જરૂર છે કે ઇતિહાસની બાબતમાં આપણે બહુ પછાત છીએ અને જે સાધનો આપણને ઉપલબ્ધ છે તેનો પણ પૂરતો લાભ લેતા નથી. કેળવણીની બાબતમાં આપણી કોમ ઘણી પછાત હોવાને લીધે, શોધખોળ કરનારને ઉત્તેજનનો અભાવ હોવાને લીધે, સાધારણ દ્રવ્ય અદૃષ્ટ હોવાને લીધે, નકામાં ખર્ચોમાં ઘસડાઈ જઈ જરૂરી ઉદ્ધારનાં ધર્મકૃત્યો કે કોમ-સેવાનાં કાર્યોમાં કૃપણતા હોવાને લીધે, તેવાં વિશિષ્ટ કાર્યોમાં ધનવ્યય કરવાની ફરજના જ્ઞાનના અદૃષ્ટ બાવને લીધે, જ્ઞાનદ્રવ્યના આશય, અર્થ અને લક્ષણનિર્દર્શનમાં અતિ સંકુચિત દૃષ્ટિ હોવાને લીધે,

દેળવાયલા વર્ગને યોગ્ય સાહાય્ય મળતી ન હોવાને લીધે અને તે વર્ગ ઉપર ઉપરના કામમાં લાગી ગયેલ હોવાને લીધે ભય રહે છે કે ઇતિહાસના અતિ અગત્યના વિષયમાં પ્રગતિ કરતાં હજુ ઘણા વખત લાગશે અને દરમિયાન કોમની સ્થિતિ કેવા પ્રકારની રહેશે તે કહી શકાય નહિ તેમજ લગ્ન સાધનો ત્યાંમુઘી જળવાઈ રહેશે કે નહિ તે પણ કહી શકાય નહિ. ઇતિહાસ સંગ્રહમાં આવી સ્થિતિ હોવાને લીધે કોઈ પણ અંથ સમજવા માટે જે ખાસ ઉપયોગી સાધન છે તેનાં દ્વાર હજુ આપણે માટે લગભગ બંધ છે એમ કહી શકાય. સામાન્ય દૃષ્ટિથી અમુક શબ્દોના અર્થ તેજ અંથનું સ્વરૂપ સમજનાર આ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિની અગત્ય સમજી ન શકે અને તેથી કદાચ ઉપરની સર્વ હકીકત અપ્રાસંગિક ગણી નાખે એવો સંકારણ ભય રહે છે, પરંતુ તેઓને આ હકીકત જણાવવાની જરૂર લાગે છે કે અમુક અંથ સમજવા માટે તે અંથના શબ્દાર્થની જોડણી જરૂરીઆત છે તેટલી જ જરૂરીઆત તે અંથકર્તા સંબંધી અને તેના વખતના બીજા મહા પુરૂષો સંબંધી, સમાજ સંબંધી અને રાજ્ય સંબંધી હકીકતો જણવાની તથા બીજી તેને લગતી ઉપલબ્ધ હકીકતો બાણી લેવાની છે અને એક રીતે જોઈએ તો આ બાબત વિશેષ અગત્યની છે, કારણ કે અંથનો અર્થ સમજવામા તે ઉપયોગી થાય છે અને બહુ પ્રકાર પડે છે. જે અંથ.ન. અર્થ વિવેચન આ નિયમાનુસાર લખાયલા હોય તે વાચકમા કેટલે. અ.નંદ આવે છે તે અનુભવ્ય થી ઉપ- જણાવેલી હકીકતનું નવ્ય સ્વયન. અવશે

અરિયનાયકના ઇતિહાસની સ્થિતિ.

અ. નંદ નવ્ય અંથનું અનંદધનજીના ઇતિહાસની શોધ -- ૧ જે સ્થાન પ્ર - ૪૪ જે તે વચનને અંગ ખેદ કરાવે તેવી છે તેમ. સત્તરના અવધ નાં કેટલાક અવધ નેઓના. ગુરૂ કોણ હતા, તેઓએ કઈ રીતે જન્મ લીધો, કયાં નેમનાં હોય. સર્ગ થયો અને તેઓએ કયાં કયાં પાત્રે જ્યાં લીધા નહિ હતા, અભ્યાસ અને કયાં સ્વયં જન્મ જન્મ જન્મના અભ્યાસ એક પણ કેટલાક હકીકત પ્ર - ૪૪ થઈ ગઈ નથી. અ.નંદ.નમા અતિ પ્રગતિ

પામેલા અને ઈન અને ઈનેતરમાં એકદરે એક સદાથી રીતે અતિ
માન પામેલા તથા ઉપાધ્યાયજી સ્ત્રીમતશોવિજયજી જેવા સમર્થ પુર-
વથી સ્તવના પામેલા મહાત્માના સંબંધમાં આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય
તે અતિ ખેડનો વિષય છે, પરંતુ જેઓ આ શરીરને સાધન માત્ર ગણે
છે, નામને આર્થ વગરનું ગણે છે, અને માન મતંગજપર તેને કાળુમા
લેવા સાડ સ્વારી કરે છે, તેઓને આ જાગૃતમાં ઘણી દરકાર સ્ટેલી
નથી. આથી આનંદધનજી પોને પેતાનું ચરિત્ર લખે એ તો બનવા ભેગ
જ હતું નહિ અને અન્ય દોષજી ઉપવા પ્રયત્ન થઈ નહિ હોય અમવા
તે સંબંધમાં કંઈ લખાયું હશે તો હજી તે પ્રાપ્ત થયું નથી; પરંતુ પામે
લેમ દરેક મહા પુરુષના નામ ફરતી અનેક દંતકથાઓ ભેગાં બાંધ
છે તેમ આ મહાત્માના સંબંધમાં પણ બન્યું છે. તેઓના સંબંધમાં બહુ
વાતો સંપ્રદાયથી ચાલ્યા કરે છે અને તેમાંની ઘણીખરી એવા પ્રકા-
રની છે કે તેમાંથી કયું હકીકતને શોધી કાઢવી તે પણ મુશ્કેલ પડે
તેમ છે. અનેક દંતકથાઓ અને વાતોઓ જે નામની આસપાસ ફરી
વળે અને જનદુદયમાં ઘર કરે તે વાતમાં ખોટો ભાગે અવિશયોક્ત
અથવા દુષપનાનો અંશ ભાગેલા નિર્ભરિત ધારી શકે.ય, પણ એટલું ને.
એ સાચે એક અવાજે ફરી શકે.વ કે જે નામની ફની અનેક દંતકથા.
ચાલતી હોય અને જે વગને કોઈ આદર. વગે થયા પણ નહીં
શક્યા. ન હોય તે વગને અ. ઘણા. પુ. રા. મે. ૫૦ જનવલન સ્થા. ન
જુ. ન. ૬૫૦ ૬૬૦ ૬૭૦ ૬૮૦ ૬૯૦ ૭૦૦ ૭૧૦ ૭૨૦ ૭૩૦ ૭૪૦ ૭૫૦ ૭૬૦ ૭૭૦ ૭૮૦ ૭૯૦ ૮૦૦ ૮૧૦ ૮૨૦ ૮૩૦ ૮૪૦ ૮૫૦ ૮૬૦ ૮૭૦ ૮૮૦ ૮૯૦ ૯૦૦ ૯૧૦ ૯૨૦ ૯૩૦ ૯૪૦ ૯૫૦ ૯૬૦ ૯૭૦ ૯૮૦ ૯૯૦ ૧૦૦૦

विहंगमः, अथर्व-मन्त्रः, अथर्व-विहंगमः

1. The first part of the document is a list of names and dates, which appears to be a record of some kind. The names are written in a cursive script, and the dates are in a more formal, printed style. The list is organized into columns, with names in the first column and dates in the second column.

વરસ થયાં સ્થિર બેસવાનો સમય આવ્યો નહોતો. સત્તરમાં સૈકામાં સુગલાઈ રાજ્યમાં કાંઈક સારી સ્થિતિ રહી, છત્રપતિ શિવાજીની આજ્ઞા પ્રવર્તી અને જનસમાજમાં એક પ્રકારની સામાન્ય શાંતિનો પ્રવાહ પ્રસર્યો. આ પહેલાંના સોળમાં સૈકામાં વિચારશીલ જોનોને એમ રપુરણા થઈ હોય એમ જણાય છે કે અસા વિદ્વાનો અને ધુરંધર શાસનપ્રેમીઓ ઉત્પન્ન કરવા માટે સારાં સાધનો તૈયાર કરવાની જરૂર છે અને તેટલા માટે તેઓએ ઘણા યથોની શુદ્ધ પ્રતો લખાવી તેને માટે મોટા ભંડારો (લાઈબ્રેરી) સ્થાપિત કર્યા. અત્યારે મોટે ભાગે અંધ મેળવવા હોય તો કાગળ ઉપર લખાયેલા સારા યથોની નકલ સંવત્ ૧૫૦૦ થી ૧૭૫૦ સુધીની મળી આવે છે તેમાં પણ સોળમાં સૈકાએ મોટો અગત્યનો ભાગ ભળ્યો છે. આવી રીતે સાધનો તૈયાર થયાં એટલે જોનો લાલ લેનાર સત્તરમાં સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં અને અઢારમાંની શરૂઆતમાં ઘણા શાસનરક્ષકો નીકળી આવ્યા અને એમ કહેવાય છે કે સત્તરમાં સૈકામાં બાવન પંડિતો જનમાં થયા અને તેઓ લગભગ એક સાથે થયેલા જણાય છે. આ સંબંધી વિશેષ હકીકત આગળ વિચારવામાં આવશે; અત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વિક્રમના સત્તરમો સૈકો જૈન કોમને માટે તેની પૂર્વનાં ૪૦૦ વરસના પ્રમાણમાં બહુ સારો થયો. આપણા અરિત્રનાયક એ જ સમયમાં થયા છે એમ જ્યારે હવે પછીની હકીકતપરથી જણાયે ત્યારે આનંદ થાય તેવી બીજી ઘણી હકીકત તેમાંથી મળી આવશે. આ બાવન પંડિતોનાં નામમાંથી કેટલાકની હકીકત કાંઈ કાંઈ મળી આવે છે. તે સમયમાં ઘણા બનાવે બન્યા છે જે જૈન કોમને નોંધી રાખ્યા છે. આથી આપણા અરિત્રનાયકના સમયનો ઇતિહાસ જણવાની કેટલીક જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થવાનો સંભવ છે. અહીં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં જે હકીકત કહી તેપરથી એક સ્ફુટ પલ્લુ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે એ છે કે અત્યારે સારાં સાધનો તૈયાર કરાવ્યાં હોય તો ભવિષ્યમાં તેનો લાલ લેનારા જરૂર નીકળી આવશે એમ ઇતિહાસ સાબિત કરે છે. અત્યારે સુંદર છપાતાં પુસ્તકો વાંચનાર ન હોય તો તેથી ખેદ પામવાનું નથી, એવાં અનેક સાધનો તૈયાર કરી ભવિષ્યની પ્રજાને સાધનો થોજી આપવાની આપણી ફરજ છે, એનો લાલ લેનારા જરૂર નીકળશે એમ પૂર્વનો ઇતિહાસ સૂચવે છે.

આનંદધનજીનો સમય.

આપણા ચરિત્રનાયક શ્રીમદ્ આનંદધનજીના સંબંધમાં પ્રસિદ્ધ વાતો મળે છે તેપર વિચાર કરીએ તે પહેલાં તેમનો સમય નિર્ણય કરવાનો સાધનો આપણે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી વિચારીએ. તેઓનાં માતપિતા કોણ હતાં, તેઓ કયા શહેરમાં રહેનારા હતા, તેમણે ક્યારે શિક્ષા લીધી, તેઓનો ક્યારે દેહાત્સર્ગ થયો, વિગેરે સંબંધી કાંઈ આધાર-જૂન હકીકત મળતી નથી તેથી આપણે સુયોગો વિચારીને તેઓના જન્મસ્થાન અને સમય સંબંધી વિચાર કરીએ. આવા વિચારો નિર્ણય-રમક તો કદાપિ હોઈ શકે જ નહિ, કારણ કે અનુમાનના આધાર-પર જ રહેવાનું જ્યાં હોય છે ત્યાં વિશેષ સાધન મળતાં અનુમાન કરવાનાં કારણો ફરી જાય છે અને કેટલીકવાર પૃથક્કરણ કરવાની જરૂરી જરૂરી પદ્ધતિથી એક જ જાણતો જૂઠાં જૂઠાં અનુમાનપર લાવી મૂકે છે. આવાં અનુમાનોને નિર્ણયરમક માની લેવાની અને તેને સિદ્ધાન્ત વરીકે જાણવી દેવાની રજાલના ઘણા લખનારાઓ કરી નાખે છે તે સંબંધમાં વિશેષ સંભાળભરી રીતે કામ લેવાની જરૂરીયાત અનેક કારણોને લઈને જણાય છે. આનંદધનજીનો સમય વિચારતાં નીચેની હકીકતો ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી જણાય છે.

આપણા ચરિત્રનાયક શ્રી આનંદધનજીનો સમય ચોધવાનાં સાધ-નોમાં સૌથી અગત્યનું લેખિત સાધન શ્રીમધ્યોવિજયજીએ રચેલી અષ્ટપદી છે. એ અષ્ટપદીપરથી જણાયે કે તે સદરહુ ઉપાધ્યાયજીએ આનંદધનજીના મેળાપસમયે કરેલી સ્તુતિરૂપ છે. એમાં વપરાયલી બાષા અને માનના શબ્દોથી અનુમાન કરવા યોગ્ય ઘટ્ટી ત્રીધી હકી-કત પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપાધ્યાયજી અને આનંદધનજીનો સંબંધ વિચારતાં આ અષ્ટપદીપર આપણે ફરીવાર વિચેચન કરવું પડે, પરંતુ અત્ર પ્રસંગેપાત્ત તે વિચારી લઈએ. એ નૂતન પ્રકારની ઉપાધ્યાય-જીની કૃતિ બહુ વિચારીને સમજવા યોગ્ય છે. સદરહુ અષ્ટપદી આ પ્રમાણે છે. (શ્રી યશોવિજયજીનાં સરઃયપદ સ્વરન સંમ્રહ-પ્રકાશક શ્રી વીરચંદ ટીપચંદ સી. આઈ. ઈ. પૃષ્ઠ ૨૮૬ દ્વિતીય વિભાગ).

૧ (રાગ કાનડો)

મારગ ચલત ચલત માત, આનંદધન પ્યારે, રહત આનંદ બરપૂર. આ.
તાડો સરૂષ જૂપ, નિહું લોકયે ન્યારો, બરખત મુખપર નૂર. આ. ૧
મુમતિ સખીકે સંગ, નિત નિત કોરત, કળકુ ન હોતહી દૂર;
જસવિજય કહે સુનોહી આનંદધન, હમ તુમ મિલે હજુર. આ. ૨

૨

આનંદધનકો આનંદ, મુજસહી આવત, રહત આનંદ મુમતા સંગ. આ.
મુમતિ સખી ઔર નવલ આનંદધન, મિલ રહે મંગ તર્ક. આ. ૧
મનમંગલ કરકે નિર્મળ કિયો હેચિત, તાપરલમાયો હે અવિહડ રંગ;
જસવિજય કહે મુનતહી રેખો, મુખ પાયો હે બોત અભંગ. આ. ૨

૩ (નાયકી, તાલ ચંપક)

આનંદ કોડી નહીં પાવે, એઈ પાવે સોઈ આનંદધન પ્યારે; આ.
આનંદ કોનરૂષ કોન આનંદધન, આનંદ મુજ કોન લખાવે. આ. ૧
સહજ સંતોષ આનંદ મુજ પ્રગટત, સખ દુવિધા મિલ તાવે;
જસ કહે સોહી આનંદધન પાવત, અંતર ન્યોત જગાવે. આ. ૨

૪ (રાગ તાલ ચંપક)

આનંદ ઠોર ઠોર નહીં પાયા, આનંદ આનંદમ સમાયા; આ.
રતિ અરતિ કોડી સંગ લીય પરગિત, અરથને હાય તપાયા. આ. ૧
કોડી આનંદધન છિદ્ર હી પેખત, જસ રાય સંગ ચરી આયા;
આનંદધન આનંદ રસ છલત, રેખતહી જસ મુજ માયા. આ. ૨

૫ (રાગ નાયકી)

આનંદ કોડી હમ રેખતાવો. આ.
કહા દુંદગ તું મુરખ પંછી, આનંદ હાલ ન બેકાવો. આ. ૧
એસી દશા આનંદ સમ પ્રગટત, તા મુખ અવગા લખાવો;
એઈ પાવે સોઈ કમુ ન કહાવત, મુજસ આવત તાડો વધાવો. આ. ૨

૬ (રાગ કાનડો-તાલ રૂપક)

આનંદકી મન આનંદધન ભાળે. આ.
વાઈ મુખ સહજ અચર અચખપદ, વા મુખ મુજસ વખાળે. આ. ૧
મુજન વિગીત જળ પ્રગટે આનંદરમ, આનંદ જસાય ખસતો;
એસી દશા જળ પ્રગટે ચિત અંતર, સોહિ આનંદધન પિછાને. આ. ૨

૭

એરી આજ આનંદ બયો મેરે તરો મુખ નિરખ,
નિરખ રોમ રોમ શીતલ બયો અંગે અંગ એ.
મુલ સમજલુ સમતા રસ ઝીલત, આનંદ બયો અનન્ત રંગ. એ. ૧
એસી આનંદ દશા પ્રમટી થિત અંતર, તાડે પ્રભાવ થલત નિર્મળ ગંગ;
વાલી ગંગ સમતા રોડે મિલ રહે, જસ વિજય ઝીલત તાકે સંગ. એ. ૨

૮ (રાગ કાનડો)

આનંદધનકે સંમ મુજસ હી મિલે જળ. તળ આનંદ સમ બયો મુજસા
પારસ સંગ હોહો જો ફરસત, કુંચન હોત હી તાકે કસ. આ. ૧
ખીર નીર જો મીલ રહે આનંદ, જસ મુમતિ સખીકે સંગ બયો હે એકરસ;
બલ ખપાઈ મુજસ વિલાસ, બયે સિલ રવરૂપ લીયે ધસમસ. આ. ૨

આનંદધનજીનો સમય નિર્ણય કરવા માટે આ અષ્ટપદી એક અગ-
ત્યનું સાધન છે. એ અષ્ટપદી બહુ જ ઉપયોગી હોવાથી તે આખી
અત્ર ઉતારવામાં આવી છે, તેની ઉપયોગિતા હવે પછી જણાશે. આ
ઉપરાંત દ્વાનિયાદ્વાનિધિકા નામનું યોગ વિગેરે વિષયનું પુસ્તક શ્રીમ-
દયોગવિજયજીએ બનાવ્યું છે તેને સાદી ભાષામાં ઠહીએ તો બત્રીશ
વિષયો પૈકી પ્રત્યેક પર બત્રીશ પ્રશ્નોની રચના કરીને એવી બત્રીશ
બત્રીશીઓ બનાવી છે. એ મૂળ ગ્રંથ ટીકા સાથે છપાવીને શ્રી જે. ધ.
મ. સભાએ બહાર પાડ્યો છે. એનો વિષય યોગનો હોવાથી એને 'યોગ
બત્રીશી' પણ કહેવામાં આવે છે. એની પ્રત્યેક બત્રીશીની છેવટે કર્તાએ
'પરમાનંદ' શબ્દ વાપર્યો છે જે આનંદધનજીનો અને યથોવિજયજીનો
સબધ બનાવવા વાપર્યો હોય એમ સભવે છે અને તે પોતા ઉપર આનંદ-
ધનજીનો ઉપકારમૂલક હોય એમ લાગે છે. વળી જ્ઞાનસારની પ્રશસ્તિમા-
વૃણાંવનવન પુત્ર પ્રશ્નિકા આલું વાંકય છે તે આનંદધનજી અને યથોવિ-
જયજીના અત્યન્ત સ્પષ્ટ રીતે ગાઢ સબધ સૂચવે છે. આ હકીકત પરથી
એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આ બન્ને મહાત્માઓ એક કાળે સાથે પૃથ્વીતળને
પાવન કરતા હતા. આનંદધનજીની યોગમા પ્રવૃત્તિ અને અધ્યાત્મરસિકતા
સંવિશેષ હતા એમ યથોવિજયજીએ અષ્ટપદીમા વાપરેલ પ્રત્યેક શબ્દ
બતાવી અ.પે છે. અ.થી આનંદધનજીનો સમય યથોવિજયજી કળા
-૧૮૬૫ પૂરનો હોવાનો સભવ છે. યોગપ્રવૃત્તિમા સ્થિર થવું, તે માટે

પછી આનંદધનજીનો દેહોત્સર્ગકાળ ૧૭૩૦ ને બદલે ૧૭૩૫ લગભગમાં મૃતવાની જરૂર પડે છે. આટલી હકીકત ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે આનંદધનજીનો સમય સંવત્ ૧૬૬૦ અને ૧૭૩૦ લગભગમાં હતો અને તેમાં આ બાજુએ કે બીજી બાજુએ પાંચદશ વરમણી વધારે ફેર પડવાનો સમ્ભવ નથી. આથી તેઓશ્રી ઇસ્વીસન ૧૬૦૬ થી ૧૬૭૪ સુધીમાં થયા હતા એવા અનુમાનપર આવવાનું થાય છે. મહકારી ઐતિહાસિક બનાવ સમજવા માટે આ ઇસ્વીસનનો કાળ પણ બહુ ઉપયોગી છે તે હવે પછી બાજુવામાં આવશે.

જન્મભૂમિ વિગેરે.

શ્રી આનંદધનજીની જન્મભૂમિ કયા દેશમાં હતી, તેઓ સંસારી અવસ્થામાં કોના પુત્ર હતા, કઈ શાંતિના હતા, કઈ ઉમરે તેઓએ રીશા અંગીકાર કરી, કોની પામે અંગીકાર કરી, કેવી રિથિનિમાં અને વેગમાં તેઓ રહેતા હતા તે સંબંધી કાંઈ પણ મીઠી હકીકત પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. આપણા ચરિત્રનાયક સંબંધી હકીકત રાસરૂપે કે ચરિત્રરૂપે કોઈએ લખી નથી તેથી આ સમબંધી ધણુખડું અંધારામાં જ રહેવાનું થાય છે. તેઓના નળધમા કોકોમાં અનેક વાતો ચાલે છે તે પણ એટલી બધી અન્યવસ્થિત આકારમાં મળે છે, અને તેની તેજ વાતો હ્રેમચંદ્રાચાર્ય તથા બીજા સમર્થ વિદ્વાનોના સંબંધમાં પણ ફેરવામાં આવતી હોવાથી તે અન્યવસ્થિત વાતોમાં પણ મત્વ દેવું છે અને અતિશયે કાનુ અને અનન્યારોપનુ મિશ્રણ દેવું છે તે તથાથી કાઠનું લગભગ અશક્ય જેવું થઈ પડે છે. ચરિત્ર સંબંધમાં આ મુકેલી તો કાચમ છે અને તેને નાટે શરૂઆતમાં જ ફરિયાદ કરવાની જરૂર પડી છે. આ બદાના નળધી જે હકીકત મળી આવી છે તેમાંની ઠંઠક બરો આધારભૂત હકીકત વિચારીએ તો એવું જણાય છે કે તેઓશ્રીનું સંસ્કૃતનામ નામ લાભાનંદજી હતું. જેમ કાંઈક વિજયજીએ સૂચવેલું પદોમાં પોતાનો લેખ દર્શિત કરવા 'ચિદાનંદ' એવું કેવળ ન લખ્યું કહ્યું છે તેમ આ બદાનાએ 'આનંદધન' એવું વૈખાનસ પારનું કૃત્ય જણાવ્યું છે. તેઓનો વિદ્યાર મેડના શહેરમાં અને તેની આસપાસ વિદ્યા હતો. મેડના મેડી મારવાડમાં એક જગ્યાનું કહેવું છે. હવે તે તે એકપુર નામે છે, પરંતુ અમરત લાના રજા

હતા અને અત્યારે તે શહેરનાં છૂર્ણ ડુર્ગ અને ખંડેરા ભેતાં તે પૂર્વ
બહુ મોટું શહેર હશે એમ જણાય છે. અત્યારે પણ ત્યાં ૧૬ જૈન
પ્રાસાદ છે. લગભગ સર્વે પ્રાસાદ મોટા છે. ગામમાં વચ્ચે એક
નિયાળ જૈન મંદિર છે. ગામની બહાર એક ચૈત્ય છે. બીજી બાજુએ
એક પડી ગયેલ ખંડેરના વિભાગને આનંદધનજીનો ઉપાધ્યય કહેવામાં
આવે છે. જેમ ગંધારમાં હીરવિજયસૂરિનો ઉપાધ્યય બતાવવામાં
આવે છે તેમ અહીં શ્રી આનંદધનજીનો ઉપાધ્યય બતાવવામાં આવે
છે અને પાટણમાં સીમરૂહેમચંદ્રાચાર્યનો ઉપાધ્યય અને મગ્નીકુંડ
બતાવવામાં આવે છે. આવા મહાત્માઓ એક સ્થાનકે રહે અને અમુક
ઉપાધ્યય તેઓનો કહેવાય એમ તો જૈન આસ્થા પ્રમાણે અને નહિ,
પરંતુ આટલી હદીકત જ્યારે હજુ સુધી તત્તવાસ્તવ લોકો ચીવટથી જાળવી
રાખી શક્યા છે અને હોશથી બહારના અવનારને સંભારીને જણાવે
છે ત્યારે તે ઉપરથી એક અનુમાન થઈ શકે તેવું છે અને તે એ કે
એ મહાત્માઓ ઉપરોક્ત ગામોમાં અવારનવાર સંવિશેષણ આવેલા
હોવા ભેદ્ય છે અને તે ગામના લોકો પર તેનો ખાસ ઉપકાર હોવો
ભેદ્ય છે. આ ઉપરાંત મેડતામાં આનંદધનજીનો સ્તૂપ (દેરી) પણ હતો,
પરંતુ હાલ તેની નિયાતી મગતી નથી એમ ત્યાંના લોકો કહે છે.
મેડતા પૂર્ણ બહોજલઃકીવાળું શહેર તે કાળમાં હતું અને ત્યાંના લોકો
બહુ ધર્મિક, ધનવાન અને ઉત્સાહી હતા એમ તે વખતની હદીકત
વાંચતા બહુ જગોએ મર્જા આવે છે. મેડતામાં અનેક મહાત્માઓનો
રહોતસર્ગ થયો છે, ઘણા આચાર્યો અને ઉપાધ્યયોને પદવીદાન થયું
છે અને ત્યાં વિહાર પણ ઘણા આચાર્યોએ કર્યો હોય એમ નોંધાયું
છે. આટલા ઉપરથી મારવાડના અગત્યના એક શહેરના સંબંધમાં
આપણા ચરિત્રનાયક વિશેષ આચાર્ય હોય એમ અનુમાન થાય છે.
પૂજ્યપાદ પંચાસ સ્ત્રી ગભીરવિજયજીએ અને આનંદધનજીના સગં-
ધમા કેટલીક વાતો કહી હતી તેમણે સંપ્રદાયથી સાંભળેલી હદીકત પ્રમાણે
આનંદધનજીનું સાધુઅવસ્થામાં 'લાભાનંદ' નામ હતું. તેમની દીકરા તપ-
વનંદમા થઈ હતી,* તેમનો જન્મ જુલેલખંડના એક શહેરમાં થયો.

* પાયાદ તેમને જાતરજગમાં વચેક દોલતુ જણાવે છે અને તેના ચરિત્રમાં
મેડતામાં) દાલ દેવના છે એમ કહે છે. તપવનંદમાં આ મહાત્મા વરિલા દોલના
માં મારણે જણાવે છે તે આગળ આપ્યાં છે, જાતરજગ સંબંધી આધારનૂત હવે.

આનંદધનજી સંબંધી કેટલોક હકીકતઃ ચરિત્રવિચારણાનાં દૃષ્ટિબિન્દુઃ આ નિરપૃઢી મહાત્માનું જીવન વિચારતાં પ્રથમ એક ખાસ હકીકત પર અહીં વિચાર કરવો પ્રાસંગિક જણાય છે. એક મહાત્મા સંબંધી હકીકત વિચારતાં કેવળ પોતાને અનુકૂળ આવે તેટલી અથવા તેના આકારવાળી હકીકત જનાવવાની લાલચમાં પડી જવામાં ન આવે એ પ્રામાણિક લેખકની ખાસ દરજ્જા છે. ઘણી વખત પોતાને અનુકૂળ આકારમાં વાતને જોડી દેવાની ટેવ લેખકને પડી જાય છે ત્યારે તે વાસ્તવિક સ્વરૂપ જતાવવામાં પાછો પડે જાય છે અને આવા પૂર્વચુક્રાદિત લેખકનાં અનુમાનો પણ એવાં વિચિત્ર અપૂર્ણ અને આટો માગે દોરનારાં હોય છે કે તે સંબંધમાં વાંચનારાઓએ બહુ સંભાળ રાખી તેનો સ્વીકાર કરવાની જરૂર પડે છે. આવી રીતિ ઘણી વખત થઈ ગયેલી જોવામાં આવે છે તે ઐતિહાસિક અને પાર-માયિક દૃષ્ટિએ બહુ હાનિ કરનાર થઈ પડે છે. આનંદધનજી મહા-રાજના જીવનચરિત્રને આપણે બરાબર પૃથક્કરણ કરીને સમજવાની અને જોવાની બહુ જરૂર છે, કારણ કે એથી બ્યવહારના બહુ અગ-ત્યના કેટલાક સવાલોનો નિર્ણય થઈ શકે તેમ છે. અતિ વિશુદ્ધ જીવન વહન કરનાર, નિરપૃઢી, આશાનો ત્યાગ કરી ઉઠાસીન ભાવે વર્તનાર, જનસમાજમાં એકી વખતે માન અપમાન પામનાર અને બંનેમાંથી એકની પણ દરકાર ન કરનાર મહાત્માનું લેખિત જીવન તે કાળના લેખકથી લખાયેલું જો પ્રાપ્ત થઈ શક્યું હોત, ચરિત્રનો વિભાગ આધારબૂન સ્થાનકેથી મળી આવ્યો હોત તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડત એ ખરા વાત છે, પણ તેમ ન હોવાથી સમસ્યાથી જે હકીકત મળે છે તેને બરાબર ચાળવવી એ આપણું ખાસ કર્તવ્ય છે અને એના સાચા અને ખરા રહસ્યને વિચારી વહનુસાર આપણી ભાવના કરવી અથવા તેને માટે ખાસ નિર્ણયો કરવા એ વિચારણાનો સાર છે. ઐતિહાસિક અને પારમાયિક દૃષ્ટિથી આપણા અંધકારના સમય, વિહાર, વર્તન અને લેખો પર વિચાર કરવો આનંદધનજીના કરવાની પ્રબળ સાર્થિક દરજ્જાથી ચરિત્રનાયકના વર્તન પર વિચાર-ચલ:વવામાં આવે એ ખાસ દંટ છે, તેને બાંહે પોતાના પૂર્વજ

વિચાર અનુસાર ચરિત્રને ખેંચી લેવામાં આવે અથવા તેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો તે બહુ રીતે નુકશાન કરનાર થાય છે. પ્રામાણિક લેખકે જે હકીકતો મુદ્દાસર મળી હોય તે વાસ્તવિક આકારમાં રજૂ કરી દેવી જોઈએ એવી તેની ખાસ ફરજ છે. આ જાળતમાં બહુ પ્રમાદ જોવામાં આવે છે અને તેને પરિણામે કેટલીકવાર અજણપણે મહાપુરૂષોને અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી તેમજ પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી વાચનારાઓને મોટો અન્યાય થાય છે એમ જોવામાં આવ્યું છે. આ નિયમ ખાસ ધ્યાનમાં રાખી નીચેની હકીકત લખવા વિચાર કર્યો છે છતાં પણ કોઈ વખત દોરવાઈ જવાને પ્રસંગ બની આવે તો વિદ્વાન્ વાચકે પ્રયત્ન કરી તેને શોધી કાઢવો અને તત્ત્વરૂપે તેને સમજી લેવો.

આનંદધનજીની દીક્ષા-ગચ્છ: શ્રી આનંદધનજી મહારાજના સંબંધમાં મને જે હકીકત મળી આવી છે તેપર વિચાર કરતાં તેઓએ દીક્ષા તપગચ્છમાં લીધી હોય એમ જણાય છે, તેમનાં કોઈ કોઈ પદોપર જ્ઞાનસાર નામના એક વૈરાગ્યવાસિત્વ ચંતિએ દર્શાવેલું છે. તે દર્શાવેલું છે કે ‘આનંદધનજી સાધુવેશે રહેતા હતા.’ સંપ્રદાયમાં ચાલી આવતી હકીકત પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. તેઓએ દીક્ષા તપગચ્છમાં લીધી હતી એમ માનવાને ઘણું કારણો મળી આવે છે. તેઓને યશોવિજય ઉપાધ્યાયજી તથા સત્યવિજય પંન્યાસ સાથે સંબંધ અને તે કાળમાં તપગચ્છનું ખાસ કરીને મારવાડ તથા ગુજરાતમાં અસાધારણ પ્રબળ જોતાં આનંદધનજી જેવા ખપી જીવ તેનો આગ્રય લે એમ ધારણું થાય છે. આ સત્તરમો સૈકો અનેક વિદ્વાનોથી ભરપૂર છે અને તે વિદ્વાનોની કૃતિઓ આનંદ આપે તેવી હાલ પણ મોજુદ છે. ગચ્છપરંપરાને અંગે શ્રી યશોવિજયજીના વિચારો અને સત્યવિજય પંન્યાસનો ક્રિયાઉદ્ધાર, તેઓનો આનંદધનજી સાથેનો સંબંધ, ખાસ કરીને અષ્ટપદીમાં બતાવેલા અદ્ભુત વિચારો અને તેમનું ગુણાનુરાગીપણું એ સર્વ આનંદધનજીનો તપગચ્છ તરફ આદર સૂચવે છે. સંપ્રદાયને સવિશેષપણે માન આપનાર, વ્યવહારના બાહ્યકારની પણ અતિ આવશ્યકતા સમજનાર અને નિયંત્રણ માર્ગની ઉપયોગિતા સમજીને અન્યને સમજાવનાર યશોવિજય ઉપાધ્યાય જેવા પ્રખર વક્તા અને સ્થિર લેખક તેમજ વિચારક

અરુઠવિચારણા.

અર્થવિચારણા.

વિશુદ્ધ મહાત્મા આનંદધનજીને જે અસાધારણ માન આપે છે તેમ આનંદધનજીનો અસાધારણ માનસિક અને આધ્યાત્મિક યોગ્યતાવે છે તેમ તેઓમાં રહેલ વિશુદ્ધ વર્તનનો અને વ્યવહારને એકત્રિત યોગ પણ જવાવે છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચયમાં સપાટી દેખાવા લેહના હાર્દમાં રહેલ અલેહ જે સાધારણ રીતે હપરથી દેખાવા લેહના આસ સારમૂલ રહસ્યને સમજનાર સમજી શકાય તેવા નથી તેના ખાસ આપતાં પહેલાં બહુ સમજી શકાય તેવા વિદ્વાનો આનંદધનજીને માન આપતાં પહેલાં બહુ પ્રકારે વિચાર કરે એમાં નવાઈ નથી. વ્યવહારનો હોપ ન થાય એ જોવાની ખાસ કાળજી તેઓને હોવી જોઈએ એમ માનવામાં જરા પણ આંચકો લાગતો નથી અને ખાસ કરીને પૂર્વ વયમાં જ્યારે વ્યવહાર માટે બહુ મહત્તમ વિચારો શ્રી યથોવિજયજીના હતા અને હોવા જોઈએ તે પ્રસંગે તેઓ આનંદધનજીને અત્યંત માન આપે એ ભવ.વી આપે છે કે આનંદધનજીએ વ્યાવહારિક રીતે તપગચ્છમાં દીક્ષા લીધી હોવી જોઈએ. ઉપાધ્યાયજીનાં સવાસો તથા સાહાય્યમાં ગાયાનાં સ્તવનો પૂર્વ વયમાં રચવામાં આવ્યા હોવાનો આંતરિક પૂરાવો જણાઈ આવે છે અને તેઓનો આનંદધનજી સાથે મેળાપ પણ પૂર્વ વયમાં થયે સંભવિત લાગે છે. આટલું છતાં આનંદધનજીના વિચારો જોના તેઓને ગચ્છનો મોહ હોય એમ તો લાગતું નથી. ચીંહમાં શ્રી જનવનાયજીના સ્તવનમાં તેઓ લખે છે કે:-

ગચ્છના ભંદ બહુ નથા...

ગરબના ભેદ બહુ નથી નીકાણતાં, તરવની વાત કરતાં ન લાગે,
કુદરતરજાદિ નિજ કાજ કરતાં થકાં મોકલ નીકાણ કળી કાજ રાજે
"ન" નીરમ પદના 'રામ ભણી રહેમાન ભણુવાવી, અરિહત પાક પકારી
ધર ધરને પું ધંચે વિજગી, અલગી છવ સમાધ
અવ દર વિચાર જણાવનાર પોતાં અ
"ન" નીરમ પદના 'રામ ભણી રહેમાન ભણુવાવી, અરિહત પાક પકારી
ધર ધરને પું ધંચે વિજગી, અલગી છવ સમાધ

અવ હવે વિચારે જાણાવનાર પોતે અનુકે જન્મ્યા મેહમા
દેવ ને જન્મ્યાનં ગિરંકર કહે એ નો મનીષીન હે નવુ નથી,
પર ને તે એ. એટલે જ મહામપણે શ્રીનેમિન. ધન રંગવનમા
જન્મે છે કે -
પરણિ બાપ્ત સર નિર્મિત

परमि भाव्य स्व निर्मुक्ति जमि परपर अनुभव है.
समयपुरेणं अंग कहां ये, ये छे ते दूरभव है

અહીં સૂત્રનાં-સમયપુરુષનાં અંગની વિચારણામાં પૂર્વધર-
કૃત છુટક પદવ્યાખ્યા તે નિર્યુક્તિ, તત્ત્વ તથા સૂત્ર ઉક્ત અર્થ
તે ભાષ્ય, સૂત્ર પોતે, માગધીમાં પૂર્વધરકૃત સૂત્રની ટીકા તે સૂચિ
અને સંસ્કૃત ટીકા તે વૃત્તિ-એ સમય પુરુષનાં પાંચ અંગ ઉપરાંત તેઓ
પરંપરા અનુભવને-સંપ્રદાયાગત જ્ઞાનને પણ એટલીજ અગત્ય આપે
છે. આ ઘણી અર્થસૂચક વાત છે. તેઓ આમાંનાં એક પણ અંગને
ઓછું કરનાર-તેને નહિ માનનાર અથવા તદનુસાર ન વર્તનારને દૂર-
ભવ્ય કહે છે એ હકીકત ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી છે. ગચ્છવિચાર-
ણાને અંગે તેવા કથનથી અહીં સ્વાભાવિક રીતે એમ લાગે છે કે
તેઓએ એકલા નિશ્ચય કે એકલા વ્યવહાર ઉપર વિચાર રાખ્યો નહિ
હોય, તેઓ અનંતનાથજીના સ્તવનમાં જણાવે ॥ કે:-

વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર જુડો કહ્યો, વચન સાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો;
વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર સંસાર કળ, સાંભળી આદરી કાંઈ રાચો.

આવી રીતે એક બાજુએ સંપ્રદાયને અને પરંપરાને અતિ માન
આપનાર મહાત્મા પુરુષ અપેક્ષા વગરનાં વ્યવહારવચનની દરકાર
કરનાર ન હોય અને તેવાં વચનને સંસારવૃદ્ધિનું કારણ ગણતા હોય
અને તેનો આદર કરવાની ના કહેતા હોય તો તેના પરિણામે બહુ
મુંઝવે એકત્રકરણ થઈ જાય છે. એને પરિણામે ઉપરનાં છોતરાં ક્યાં
છે અને અંદરનું તત્ત્વ શું છે તે પૃથક્કરણ કરવાની વિશુદ્ધ બુદ્ધિ
જાગ્રત થતાં પરંપરાને યોગ્ય રીતે સમજી તેની અપેક્ષા વિચારી યથા-
ઘટિત વર્તન કરતા હોય એમ વિચારતાં તેઓએ ગચ્છની તદ્દન ઉપેક્ષા
કરી હોય એમ માની શકાતું નથી. પરંપરાએ એથી બહુ હાનિ થાય,
મધ્યમ ઉત્કાન્તિના જીવોપર એથી બહુ નુકસાનકારક અસર થાય
અને માર્ગમાં અનેક પ્રત્યવાયો આવે એવું વિચારનાર મહાત્મા ગચ્છના
મોહમાં ન પડે એ જેટલું સ્વાભાવિક છે તેટલુંજ સાધુવેશધારણ
વિગેરે ક્રિયાકલાપની જરૂરીઆત સ્વીકારે એમ માનવું તે પણ સ્વાભા-
વિક છે. વ્યવહારનો લોપ ક્યાં વગર અને તેની અણુઘટ્ટી વિગતમાં
ઉત્તર્યા વગર વિશુદ્ધ માર્ગપર ચાલવાના નિર્ણયપર તેઓ આગ્રહ્ય હોય
એમ ધારી શકાય છે. ચાલી આવતી વાતો પ્રમાણે તેઓ સાધુ હતા,
દીક્ષિત હતા એમજ જણાય છે, સંભળાય છે; પરંતુ કોઈવાર કંઈની પહે-

રીને પણ નીકળી પડતા એવી વાતો ચાલે છે. આટલા ઉપરથી એ જણાય છે કે તેઓ ગચ્છની તકરારમાં ઉતર્યા નહિ હોય, પણ દીક્ષિત બન્યા હતા અને સાધુનો વેશ ધારણ કરતા. સંપ્રદાયમોહમાં ઉતર્યા વગર વ્યવહાર અને નિશ્ચયને એકત્રપણે ગોઠવી વિશુદ્ધ વર્તન કરી સાત જીવન ગાળી શકાય છે એવો દાખલો તેઓએ બેસાડ્યો હોય એમ જણાય છે.

આનંદધનજી સંબંધી કેટલીક વાતો: આનંદધનજી સંબંધી કેટલીક વાતો બહુ સંક્ષેપમાં અત્ર બતાવી દઈએ. તેમાં પાંચ જે માનવા લાયક વાતો ન હોય તેને લખીને લોકપ્રવાહમાં ચાલે કરવી એ એકંદરે બહુ નુકશાન કરનાર છે. વળી કેટલીક વાતો દેવે મોઢા માણસના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે તેથી તેને કબૂલ કરવા પહેલાં ઘણો વિચાર કરવો પડે છે અને સ્વીકારતાં આંચકો આપે છે. શક્તના મેળાપ પ્રસંગે ત્યજને કપડામાં ઉતારી બાજુપર મૂકવા અને કપડો ધુમ્મતો દેખી એ સંબંધમાં રાજા તરફથી થતી પૂજા સંબંધી વાત ધીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યના સંબંધમાં તેમજ હરિભદ્રસુ અને હીરવિજયસૂરિના સંબંધમાં પણ કહેવામાં આવે છે. આ વાતને કોઈ પણ મહાત્માની સાથે જોડી દેવાનો વિચાર સ્વાભાવિક તેથી એવી વાત સ્વીકારતાં પહેલાં યોગ્ય વિચાર કરવો જોઈએ. કેટલીક વાતો લોકવિચારની તે વખતની સ્થિતિ બતાવી આપે છે અને કેટલીક વાત વિશિષ્ટ સ્થિતિનું યોગિક રહસ્ય સમજવાની લોકો અશક્તિ બતાવી આપે છે. તેથી પ્રથમ કેટલીક આધારવાળી અવજુદવાળા માણસો પાસેથી સાંભળેલી હકીકતો સંક્ષેપમાં વિચાર લઈએ. પં. ગંભીરવિજયજીએ તપાસ કરીને એકઠી કરેલી અને મળતે કહેલી વાતને અહીં પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે.

મેડતા શહેર અને આનંદધનજી: લાભાનંદ અથવા લાભાનંદી જેમ આપણે આ પ્રસંગમાં આનંદધનજીના નામથી ઓળખીએ તેઓના સંબંધમાં ઘણીખરી વાતો મેડતા શહેરને અંગે આવે છે. મેડતાનો પ્રાચીન ઇતિહાસ વિચારતાં તે એક બહુ મોટું શહેર હોયું જોઈએ એમ જણાય છે. ત્યાં અનેક લશ્કરો ધર્મ છે. ત્યાંના રાજા બેધપુર રાજ્યથી સ્વતંત્ર રજપૂત હતા એમ મારવાડનો પૂર્વ ઇતિહાસ તપાસતાં જણાય છે.

શહેરનાં અત્યારનાં ખંડેરો ભેતાં અને જીર્ણ દુર્ગની સ્થિતિ વિચારતાં જણાય છે કે અગાઉ જણાવ્યું તે પ્રમાણે ગ્રામીન કાળમાં એ ઘણું મોટું શહેર હશે. આ શહેરમાં એક બહુ મોટી મસ્જિદ છે જેના પુરજ દરથી રોખાય છે તેપરથી જણાય છે કે મુસલમાન પાઠશાહના વખતમાં એ શાંરપર ધામા ફણાઓ થયા હશે. બેધપુરના પુરાણા રજપૂત રજપૂતના નાખામાં ને બહુ થોડા વખત પહેલાં આવી પડ્યું હોય એમ જણાય છે. આ શહેર અત્યારે તો જીરમાર હાલતમાં છે તો-
 પત્ત હાલ ત્યાં પેતાખર મૂર્તિપૂજક જેનોના ત્રણમેં ઉપર ઘર છે અને ત્યાંના આજકો ખામુના કુલોધિ તીર્થની રેખરેખ રાખે છે અને પોય દશમ જેવા માર્ગલિક પ્રસંગે શ્રીકુલોધિ તીર્થમાં દર્શન પૂજા કરવા માટે મોટી સજ્યામાં કનરી પડે છે. કુલોધિ તીર્થને મેડતા રોડ (Hill Road) શહેરનના નામથી બોલાવવામાં આવે છે ત્યાંથી એક દુન મેડતા માટે ખાન બંધ છે. પોય દશમને દિવસે થતી પૂજાનો મોડ ત્યજ બંધાનો પ્રસંગ મન મળ્યો હતો, તે વખતે મેડતાનો હાકેમ પણ કુલોધિ આવે છે. આ મેડતા શહેરની પૂર્વની જહોજલાલી જાળગતા અને જેનોની આધુનિક અને ગ્રામીન સ્થિતિની સરખામણી કરતા બહુ ખેદ થાય છે. મેડતા શહેરમાં પૂર્વે સેકડો લક્ષાધિ-
 ખનિ જેનો હતો, કેટલાક કોલિયજી પણ હતા, અનેક આસાથોનો ત્યાં વિહાર થયો હતો, અનેક પ્રકારના મહોત્સવો વારંવાર ત્યાં થતા હતા, ત્યાં ધણા જાનજાગરો હતા અને હાલ જે દેરાસરો મેજુદ છે તે પૂર્વકાળની જીન અદાજલાલીનો ખ્યાલ સંપૂર્ણ કરાવે નેવ. છે. ત્રિજન એવી છે કે અત્યારે ત્યાં જયે દેરામરોમાં પૂજા કરવાનું જીન. હવે નથી અને પરિત્યાગે વચપરપરાના પૂજારીઓ-
 પર અ.પ.ર નાખે. પડે છે. આ મેડતા શહેરમાં ખાસ ઉદ્યોગ કોઈ પ્રકારનો નથી, જાત ત્યાં કેટલીક દુકાનો હાથીકાના રમણની ભેરામાં આવે છે. તે શહેરની વજાલત ત્યજિતું એક કાળુ ત્યાં પડી ગેવ દાજની દેવી એવે એવે જાદુજાનુમાન થયે છે આ શહેરમાં અનેક જીન. જાવ્ય છે. પૂજા જાત.વ ને છે, દેવ. અ. રમ.મ ને અને દા.વ દરે. જાવ્ય. કેટલાક થયે. ને એમ અનેક થયે.ની વચ-
 ત્યાં જાવ્યે જાવ્યે છે. આ શહેર ત્યાં જા.વદધનજી મહાર.જનો નામધ

અય પશુ શેડનો હોતો તેથી તેનો પણ ત્યાગ કરી દીધો. આ પ્રમાણે વાત ચાલે છે એમ મને પં. ગંભીરવિજયજીએ કહ્યું હતું અને મેડતામાં પણ આને મજાતી વાત અતઃપર્યંત ચાલતી જણાય છે. આ વાત સત્ય હોય તો તેપરથી બહુ બોધ મળે તેમ છે. અપ્રમત્ત અવસ્થાના ખપી સર્વનિરતિ પારણ કરનાર મુનિ અમુક શ્રાવકના રાગી થઈને પોતાની જે સ્થિતિ નીપજાવે છે તેનો જેને અનુભવ થયો છે તે આ વાતમાં બતાવેલી નમુનેદાર નિઃસ્પૃહતાની વાસ્તવિક કિમત બહુ સારી રીતે સમજી શક્યો. સાધુજીવન ગાળવાનો નિયમ કરનાર મુનિ ગૃહસ્થના સંયોગમાં આવી કેવા કેવા પ્રતિબંધમાં પડી જાય છે તે વર્તમાન દુર્લભ જોનારને સમજી શકાય તેમ છે, તેનું અવલોકન કરનારને નવીન જાણવાનું રહેતું નથી અને ખાસ કરીને આગેવાન શેડ અને ઉપાશ્રયના માલેક માટે સદૃજ વાટ જોવી એ સાધારણ રીતે જોતાં સામાન્ય છે છતાં એવી બાબતમાં પણ દરકાર ન કરનાર, સાધ્ય સિવાય અન્ય બાબતમાં જરા પણ વિચાર કરવાની જરૂરીઆત પણ ન સ્વીકારનાર નિઃસ્પૃહી મહાપુરૂષના વિશુદ્ધ વર્તનપર આપણને સદૃજ આકર્ષણ થઈ આવે છે અને આપણા મનમાં તેમને માટે પૂજ્ય બાવ ઉત્પન્ન થાય છે. પર્યુપણમાં શહેર છાંડી આત્મા ગયા હશે અને જે અવસ્થા આનંદધનજીએ ધારણ કરી હશે એ વાતમા કદાચ સંપ્રદાયથી શંકા આવેતેવું રહે છે, પણ ઊંચી દૃઢતા પુરૂષો પોતાને યોગ્ય વર્તન શું છે તે બહુ સારી રીતે વિચારી શકે છે અને તેમનું વર્તન પ્રમગ્નાનુસાર, આત્માને ઉત્તમ કરનાર અને સાધ્ય તરફ પ્રયાણ કરાવનાર જ હોય છે. વાત કેમ બની હશે અને તેમાં સત્યતા અંશે કેટલા હશે તે કહેવું લગભગ અશક્ય જેવું છે, પણ એક વાત જે એમાંથી તારવી શકાય તેવી છે ને એ છે કે આપણા અસ્થિતિવાદક તરફ નિઃસ્પૃહી હતા, પારકી આશા કરનાર કે અન્યથી દગાદાને કે તેની શરમથી વર્તન કરનાર નહોતા. અ.વા. વૃન્નિ થતી એ આત્માની અતિ દૈદાત દશા સૂચવે છે.

નિઃસ્પૃહતાનું એક વિશેષ દૃષ્ટાન્ત નિઃસ્પૃહદશા બતાવનારી ગંધર્વીજી પાત્ર વાન સંપ્રદાયથી આનંદધનજીના સમયમાં ચાલી આવે છે એમ મને પં. ગંભીરવિજયજીએ કહ્યું હતું. વાત એમ બની કહેવાય છે કે નિઃસ્પૃહ શહેરમાં એક વખત આનંદધનજી અનુભવ સ્થિત થયેલ.

હતા તેવામાં ત્યાંના રાજાની એક અણુમાનીતી રાણીએ આનંદ
 ધનનુની ભેગી અવપૂત જેવી અવસ્થાનો હેવાલ સાંભળી તેમના
 તરફ આકર્ષણ પામી અને શુરમહારાજ પાસે આવી. સુખશાતા પૂછ્યા
 પછી તેણે આનંદધનનું મહારાજને બહુ સંશોષમાં જણાવી દીધું કે
 પોતે ત્યાંના રાજાની રાણી છે અને હાલ અણુમાનીતી થઈ પડી છે
 અને કોઈ ઉપાયે રાજા તેને વશ થાય એવું શુરકૃપાથી થવું જોઈએ.
 શુરમહારાજની જગમહેર નિરપૃથક વૃત્તિને લઈને આટલી વાત બહુ
 સંશોષમાં પણ સુદાસર રીતે રાણીએ કહી. તેને પ્રેરનાર યોગીએ
 પાસે હેતી સિદ્ધિએ હોવી જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે. તે વાત
 સાંભળતી વખતે આનંદધનનું કાંઈ લહેરમાં હતા તેથી એમ કાગળને
 ટુકડો લઈ તેપર કાંઈ લખ્યું અને રાણીને કાંઈ પણ જોડ્યા વગર
 તે કાગળ આપ્યો. રાણી સમજી કે શુરમહારાજે કાંઈ યંત્ર (જંતર)
 કરી આપ્યું છે અને તે વાંચવાની સ્વાભાવિક રીતે જ મના હોય છે
 તેથી તેણે એક સોનાનું તાવીજ તુરત બનાવી તેમાં પેલો કાગળ
 મૂકી પોતાને હાથે તેને રક્ષાબંધન તરીકે બાંધ્યું. અકરમાત્ર સંયોગ
 એવો બન્યો કે પાંચ કે સાત દિવસમાં રાજા તે અણુમાનીતી રાણીને
 વશ થઈ ગયો, તેના તરફ અપૂર્વ પ્રેમ બગાવવા લાગ્યો અને તેને મંદિરે
 આવવા લાગ્યો. યોગ દિવસ પછી તે માનીતી થયેલી રાણી હર્ષમાં આવી
 રાજા પાસે પેલી વાત જોડી ગઈ તેથી અથવા બીજી પદ્ધતિ થઈ ગયેલી
 રાણીએના જણાવવાથી રાજાને ખગર પડી કે પોતામાં જે દેરફાર
 થયો છે તેનું કારણ લોકચર્યા પ્રમાણે આનંદધનનું મત્રપ્રયોગ
 છે. રાજા આ વાત સાંભળી આનંદધનનું પાસે આવી તેને કહેવા
 લાગ્યો કે 'તમે આવા વરીકરણનાં કામ કરો છો. તે સત્ય તરીકે
 કઈ રીતે ક્ષિત ગણાય?' સાધારણ રીતે આવા ઉદ્ધવ સવાલનો જવાબ
 આપે એવી તેઓશ્રીની પદ્ધતિ નહોતી, પણ તે દિવસે કાંઈ તેઓ
 દરીવાર લહેરમાં હતા તેથી તેમને કશું કે રાણીને બે.લાવી અને યત્ર
 કહેવામાં આવે છે તે લેવાડી વાચી જુએ. રાજાએ તુરત તેમ કહ્યું.
 રાણીને જોડાવી, સુવર્ણતાર્કજ જોડ્યું અને નહર રહેલ ચીકા
 વચ્ચતા તેમાં લખેલું માત્રમ પડ્યું કે:-

નર પતિ વશ હોવે ઉસમ આનંદધનકું કયા
 નર પતિ વશ ન હોવે ઉસમ આનંદધનકું કયા

આ શબ્દો વાંચતાં રાજા હિંગૂમૂઢ થઈ ગયો અને ગુરૂચરણે નમી પડ્યો. આનંદધનજી અથવા લાજાનંદનું વર્તન એવા પ્રકારનું હતું કે એને રાજા નમી પડે કે એના ઉપર રૂઢમાન થાય તેની તેમને દરકાર હતી જ નહિ. એમના મનમાં આ બન્નેમાંના એક પણ બનાવથી કંઈ પણ અસર થઈ નહીં. એવી જાણી હૃદય સુધી વધેલા મહા-ત્માના સંબંધમાં બનેલી આવી વાતો લોકોનાં હૃદયમાં ફોરાઈ રહે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. જનસમૂહનો મોટો ભાગ મધ્યમ પ્રવાહ પર હોય છે, પરંતુ તેઓને વિશિષ્ટ પ્રવાહ પર પ્રગટ કરનાર માટે હૃદયમાં માન બહુ હોય છે અને તેવા પ્રસંગો જ્યારે જ્યારે બને છે ત્યારે ત્યારે તે તેને જાણથી સળે છે, નોંધી સળે છે અથવા તે સંબંધી બહુ હોંશથી વાતો કરે છે. આનંદધનજીએ લખી આપેલ મંત્રનો વિશિષ્ટ આધ્યાત્મિક ભાવ પાત્ર વિચારવા યોગ્ય છે અને ઠંઠાચ અજમાનીતી અને માનીતી-નો પ્રસંગ મુર્ખતા અને કુર્મતિનો અથવા શદ્ધા અને માયામમતાનો અલંકારિક ભાષામાં થયો હોય તોપણ ઘટતી વાત છે.

આનંદધનજીનાં પદોમાં આવા પ્રસંગો બહુ આવે છે તે વાત અહીં આમાન્ય રીતે લક્ષ્યપર આવે છે અને તેનો પ્રતિભાસ અત્ર બહુ આનંદ-કારક રીતે થાય છે. આઠમા પદમાં ‘અનુભવ નાથકું કયું ન જગાયે,’ દશમા પદમાં ‘ચિંતન ગાળ મનાત ન એને,’ તેરમા પદમાં ‘અનુભવ હમ તો સંવરી દાસી,’ મોગામા પદમાં ‘નિશ્ચિન જોડે તારી વાટડી, ઘરે આવોને ઠેઢા,’ અઠારમા પદમાં ‘રિસાળી આપ મનાવો રે,’ પચીસમા પદમાં ‘ક્યારે મુને મિત્રરયે માહરો સંત સનેદી,’ તેત્રાંશમા પદમાં ‘મિત્રાપી આન મિત્રાયો રે, મેરે અનુભવ મીડે મિત્ર’ વિગેરે જે વિચારો બતાવ્યા છે તેમા સુમતિની વિરહદશા અને માયામમતાને વિવશ પતિ વિલા-સમાં રમતું કરવા બતાવ્યા છે. એ ચિંતનપતિની વર્તમાન દશા અતિ ખેદ કરાવનાર છે, બહુ વિચાર કરવાને યોગ્ય છે અને તેમા ઘટતો દેર-કાર અનુભવ દ્વંસ કરાવવાની અવશ્યકતા છે, એવું રહસ્ય બતાવનાર બદ પદો આ વિલાસમાં આવે છે. એને માટે ખાસ વિવેચન દરેક પદમાં કરેલું છે, પણ એ સર્વ પદોમાંથી જે ખાસ ધ્વનિ કેંદ્રસ્થ રહેલ જણાઈ આવે છે તે બહુ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. એનું લક્ષ્ય એ છે કે માયામમતાને પરજા પડે આત્મધન મુખવતાર અને

पतिवशीकरुण्यौदासीन्यं नृदस्य.

સંસારમાં રખડનાર ચેતનજીની અસ્પૃશ્ય સ્થિતિ પર ખાસ વિચાર
રહ્યા કરી એનો સુમતિ સાથે સંયોગ કરાવી આપી એને માર્ગપર
લઈ આવવા અને એની ઉત્કાન્તિ બહુ સારી રીતે થાય, એની પ્રગ
તિમાં બહુ વધારો થાય અને વિભાવદશા દુર્લભ પામી સ્વભાવ તરફ
એનું સામ્ય થાય એવી તેની સ્થિતિ કરાવી આપવી. એ માટે અનેક
પ્રકારે સુમતિનું સ્વરૂપ અને માયામમતાનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું
છે, સુમતિને જોતલી કરી તેની મારફત, અનુભવ દ્વારા અને કોઈવાર
ફળદ સંદેશ મોકલ્યા છે, આખ્યા છે અને અનેક વિરંદાલાપ કરાવ્યા છે,
તેમ જ તે દ્વારા પતિને વશ કરવાની રીત અને જરૂરીઆત સ્પષ્ટ રીતે
બતાવી આપી છે. આ વિષય પરોની ભાષારચના તથા વિષયને અંગે
કરીવાર પણ વિચારાશે, પણ અહીં વક્તવ્ય એ છે કે આનંદપનજી મહા-
રાજે રાષ્ટ્રીને જે વિચાર લખી આપ્યા તેમાં પદોમાં બતાવેલા વિચાર-
દાથી પણ વિશિષ્ટ યોગની વાચ આવે છે. સુમતિનો માર્ગ લઈ
સ્વભાવરમણતા થવા માંડ્યા પછી એવી વિશિષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય
છે કે જેમાં કોઈ પણ પોદ્ગતિક વસ્તુઓ પર પ્રેમ રહેતો નથી, એને
પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રહેતી નથી અને એ પ્રાપ્ત થવાથી કોઈ પણ
પ્રકારનો સંતોષ થતો નથી. આવો ઇચ્છારોધ થયા પછી તેથી આગળ એની
વધતાં એને મુક્તિ અને સંસાર સરખાં લાગે છે, વિશિષ્ટ ગુણો એની
મેળે સ્વતાઃ આવી જાય એવી તેની દશા થયેલી હોય છે અને તેથી
મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પણ તેને રહેતી નથી અને પરિવારે
મોક્ષને અને સંસારને પણ સરખાં ગણે છે. મુક્તિ અને સંસારને
સરખા ગણે છે એટલે બંને વચ્ચે ગુણસદ્મક અને તત્ત્વમિતભા-
વનામાં સ્પષ્ટ રહેતો તફાવત તેના હૃદય બહાર જાય છે અથવા નહીં
જે એમ તે કદિ બનતું જ નથી, પણ એને જે ઇચ્છારોધ થય છે
પોદ્ગતિક વસ્તુને અને થવ ઉપગત તે તરફ પ્રસરે પડતી એન
અન્ય વસ્તુ વચ્ચે મોક્ષ રહેતો એને પાત્ર નથી
એના મનમાં થય છે અને નથી કે જે પણ મોકળી નથી
પોદ્ગતિક વસ્તુને અને થવ ઉપગત તે તરફ પ્રસરે પડતી એન
અન્ય વસ્તુ વચ્ચે મોક્ષ રહેતો એને પાત્ર નથી
એના મનમાં થય છે અને નથી કે જે પણ મોકળી નથી
પોદ્ગતિક વસ્તુને અને થવ ઉપગત તે તરફ પ્રસરે પડતી એન
અન્ય વસ્તુ વચ્ચે મોક્ષ રહેતો એને પાત્ર નથી
એના મનમાં થય છે અને નથી કે જે પણ મોકળી નથી

ટાપો એવાં પણ કરે છે કે જોનાં ખુલાસો સામાન્ય જનકલ્પનામાં
દેવલીકવાર આવી શકે નહિ. આવાં દારૂઓથી અસાધારણ સત્વના
સંબંધમાં ભદુ બારીકીથી અભ્યાસ કરવાની અને તેની જીવનચર્યાને
પૃથક્કરણ કરીને જરાબર સમજવાની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે. તાલી-
જમાં લખેલા અક્ષરો કોઈ ખાસ આધ્યાત્મિક ભાવ બતાવે છે તેનું
અત્ર ઝાંખુ દર્શન થયું હશે.

આદિનાથ સ્તવનરચના: 'આશા જોરનદી કયા દીને' એ
પ્રથમ પદ રચના કરવાના પ્રસંગને અંગે ચાલતી વાત ઉપર
જણાવી, તેરીજ રીને ચોવીથી પૈકી બાવીશ સ્તવનો શ્રીઆનેદ-
ધનજીએ બનાવેલાં કહેવાય છે તેમાં પ્રથમ સ્તવનને અંગે એક એવી
વાત ઘાલે છે કે તેઓ એક વખત મેડતાની પાસેના જંગલમાં
ફરતા હતા ત્યાં એક રોડની ઓડી ને તરતમાં વિધવા થઈ હતી તેને
અમિમાં બજો મરી સતી થવાને ઉધુકા થયેલી જોઈ. આ પ્રસંગે
તે સ્ત્રીને ઉદેશીને આત્માનો ખરો પતિ કોણ છે, પ્રીતિનું વારતવિક
લક્ષણ શું છે તે બતાવતાં આનંદપનજીએ ઉપદેશ આપ્યો. એમ સંભ-
જાય છે. તેઓએ તે સ્ત્રીને સમજાવ્યું કે સાંસારિક પ્રાણીઓ ને પ્રીતિ
કરે છે તે વારતવિક પ્રીતિ નથી, કારણ કે એ પ્રીતિ લાંબો વખત
ડકતી નથી અને પ્રીતિને અંગે પાછો જ્યારે વિરહ થાય છે ત્યારે
મનમાં અતિ ખેડ થાય છે, માટે પ્રીતિ કરવી હોય તો એવી કરવી
કે અનંતકાળ સુધી પ્રીતિના પાત્ર સાથે કદિ વિરહ થાય નહિ અને
પ્રીતિ ચાલતી હોય તે દરમિયાન કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિ થાય નહિ.
જ્યાં પ્રીતિમાં આ વાતની ગંધ પણ હોતી નથી. એ ચાલતી હોય
ત્યારે અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરાવે છે, અતે વિરહકુખ આપે છે અને
નનને ગોડન કયાં કરે છે અને છેવટે અંતો નાશ થઈ જાય છે એવા
પ્રાણી પ્રીતિ કરતી એ કે હવે પાન રીને હટ ગઈ શકાય નહિ. સસાર-
નાશ થઈને પતિને વશ કરવા અથવા તેની પ્રીતિ સપાદન કરવા
કે તેના દુઃશાથી જાતે મના પડે છે તે પણ સ્વભાવિક પ્રાણી પ્રીતિ
નાશ થઈને પતિને વશ કરવા અથવા તેની પ્રીતિ સપાદન કરવા
કે તેના દુઃશાથી જાતે મના પડે છે તે પણ સ્વભાવિક પ્રાણી પ્રીતિ
નાશ થઈને પતિને વશ કરવા અથવા તેની પ્રીતિ સપાદન કરવા

માટે અનેક ઉપાધિ વહોરવી અને મરણાંત કષ્ટ સહન કરવું એ કોઈ પણ રીતે કર્તવ્ય નથી, પરિણામ વગરનું છે અને અતિ દારૂણ દુઃખ આપનારું છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી પતિ ખરેખરા કોણ છે તે વિચારવું, પ્રીતિનું સ્વરૂપ સમજવું, તે કેવી રીતે કરવી ઉચિત ગણાય તેની વિચારણા કરવી અને તે કરીને શું મેળવવું છે તેનું ખાસ લક્ષ્ય રાખવું. આવી રીતે નિર્ણય કરતાં અથવા નિર્ણય કરવા માટેના વિચાર કરતાં રથાળ દશામાં થતી સાંસારિક પ્રીતિનું સ્વરૂપ સમજાશે કે ખરી પ્રીતિ તો વિશુદ્ધ આત્મા સાથે જ કરવા યોગ્ય છે કે જે કરવાથી પોતામાં વિશુદ્ધ ગુણ પ્રગટી આવે અને ભવાંતરમાં થતી પીડાઓ અટકી સર્વથા નિવૃત્તિસ્થાન આનંદ સાથે પ્રાપ્ત થાય. પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત થયેલ શ્રી જિનેશ્વર દેવને પતિ તરીકે કંઈપી તેઓની અનન્ય ભાવથી પૂજા કરતાં પૂજામાં ચિત્તની અતિ પ્રસન્નતા થાય એવી અખંડિતપણે તે પૂજા કરતા અને તેમાં વળી હંસ રહિત આત્મઅર્પણ થઈ જાય એવી રીતે પૂજા કરતાં ચિદ્ધનનાનંદ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, વસ્તુવિવેક પ્રાપ્ત થાય છે અને એવા પતિને પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં સ્વયં પતિરૂપ થઈ જવાય છે, પતિ જેવા થઈ જવાય છે અને પતિ સાથે થયેલો મેળાપ કદિ પણ છૂટતો નથી, વિરહકાળ પ્રાપ્ત થતો નથી અને આનંદ-દશામાં દેરફાર થતો નથી. આવા પતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયાસ કરવો ઉચિત છે. આવી અર્થસૂચક વાત સાંભળી તે શેઠની છોડી સતી થતી અટકી વિશુદ્ધ માર્ગપર જોડાઈ, તેણે સર્વવિરતિ માર્ગ આદર્યો અને નિજ અંતરમાં રહેલ પતિને સંતોષ આપી, પ્રસન્ન કરી તેને વશ કરવાના માર્ગમાં લાગી ગઈ.

આ પ્રસંગે તે સતીને બોધ આપવા માટે ‘ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો દે, ચોર ન ચાહું દે કંત;’ એ સ્તવનની રચના આનંદ-ધનજીએ કરી, એ સ્તવનની અર્થવિચારણા કરતાં ઉપરોક્ત શેડપુત્રીની બ્રાંતિ ટળી ગઈ અને તે માર્ગપર આવી ગઈ, આ પ્રમાણે વાત ચાલે છે. હવે અહીં એકાદ ગંભીર પ્રશ્નપર વિચારણા થઈ આવે છે. હાલમાં ધણા લેખકો ખ્રીસ્તી ધર્મનો પાયો પ્રેમ (Love) ઉપર થયેલો કહે છે તેને અને આ પ્રીતિને કોઈ જાતનો સંબંધ છે કે નહિ તે ખરાબર વિચારીએ તો તે વિષયપર આખો લેખ થઈ જાય, જેમ કરવું

અત્ર સ્થળસંકોચથી બની શકે તેમ નથી, પણ ખ્રીસ્તી પ્રેમનો પ્રેમનો સિદ્ધાન્ત બહુ ઊંચી હદે લેતાં પણ મનુષ્યથી તો આગળ વધી શકતો જ નથી, જેની દયા-પતિ પ્રસન્ન કરવાની કુંચી પ્રેમ-પ્રીતિ પણ પછી જળચર અને દીડી માંકડ મુખી જવા ઉપરાંત વન-સ્પતિ અને જળ કે અગ્નિ મુખી પણ આગળ વધે છે: બીજું આ પ્રેમના તત્ત્વમાં સ્વાર્થનો અંશ પણ નથી અને ત્રીજું પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરી અત્યાબાધપણે જે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાની તેના અંતરમાં ભાવના રહેલી છે તેની ગંધ પણ ખ્રીસ્તી પ્રેમના તત્ત્વમાં નથી. બીજી વિચારણા ‘ચિત્તપ્રસન્નતા રે પૂજાનું ફળ કહ્યું રે, પૂજા અખંડિત એક; કપાલ રહિત થઈ આનંદ અરપણા રે, આનંદધનપદ રેલું.’ ને અંગે થાય છે. એમાં જે પ્રકારની પૂજા કરવાની ભાવના જણાવવામાં આવી છે તે બહુ વિચારીને ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે. આખી છંદગી મુખી પૂજા કરવામાં આવે, પણ જે ચિત્તપ્રસન્નતા થાય નહિ તો હજી પોતે એકદમ જ ઘુંટે છે એમ સમજવું. જેમ સાંસારિક કાર્યો કરવામાં રસ આવે છે, સગાંઓના વેધ અને મિત્રોનો વિવેક જળાવવામાં સ્વીકૃત શબ્દવામાં આવે છે, સ્ત્રી પુત્રને સારૂ કપડાં ધરેલાં જાવવામાં આનંદ આવે છે, તેવા પ્રકારની આંતર વૃત્તિથી પ્રભુપર ચિત્તની પ્રજ્ઞાત્મતા ન થાય, તેમાં એકાંત આનંદ ન આવે અને ત્યાં સ્થિરતા ન થાય ત્યાં મુખી વિશિષ્ટ પ્રકારની પૂજા થતી નથી એમ ખાસ ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ, ઐશ્વર્યવિષે પડોચાનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ એટલે જઈ કારણ-કાર્યભાવમાં વિપર્યાસ ન થઈ જાય. એ સ્થિતિએ પડોચામાં અત્યંત પડોચા હોય તો તે દૂર કરવા માટે પ્રયાસ કરવેલું, પરંતુ વસ્તુસ્વરૂપ જરાજર ઓળખી શખવું એટલે તત્ત્વનું અને ઉપરના ઓળાનું જ્ઞાન રહે, જોઈ વિવેકજલ ન થવાય. સતી થવાના પ્રસંગને અંગે આટલી વાત કરી દીધી તે આપણા ચરિત્રનાથનો ખાસ વિષય દેવાથી જણાવવા હાલક ગણવામાં આવી છે. તે જાને જાતને અંગે થઈ જુલ-ભરેલો ખ્યાલ હાલ જોવામાં આવે છે. કેટલાક વિદ્વાનો એમ માને છે-મનુષ્યે છે કે ખ્રીસ્તી ધર્મનો પ્રેમનો વિષય અન્યથ ચર્ચાયે જ નથી અથવા તેવા અધ્યક્ષમાં કેટલે જાણીયો જ નથી જેની દયા, તેનું સ્વરૂપ, તેના ભેદો અને તેમાં રહેલ જીવ વિચરવામાં આવે તો આ

બૂદ્ધભરેલા વિચારો તુરત દૂર થઈ જાય તેમ છે. તેવી જ રીતે દ્રવ્ય-ક્રિયાના મોહમાં પડી જઈ જોયો તેમાં સંપૂર્ણતા માને છે અને જોયો દ્રવ્યક્રિયાની આવશ્યકતા જ માનતા નથી એ બન્ને ભૂલ કરે છે. પ્રથમ પંક્તિના પ્રાણીઓ કારણે કાર્ય સમજે છે, બીજી પંક્તિવાળા પગધિયાં છોડી દઈ દાદરને મથાળે ઠેકઠે મારી ચઢી જવા હજી છે. આનંદધનજી મહારાજ એ બન્ને વાતનો પ્રથમ સ્તવનમાં જ ખુલાસો બહુ સૂક્ષ્મ રીતે આપી દે છે અને તેપર જેમ જેમ વિચારણા યાચ છે તેમ તેમ એમાં રહેલ વિશિષ્ટ ભાવનો અર્થ ખ્યાલમાં આવે છે.

શ્રી યશોવિજયજી સાથે પ્રસંગ: ઉપર જે વાતો લખી છે તે સર્વ મેડતા શહેરમાં અથવા તેની નજીકના જંગલમાં બની કહેવાય છે, તે ઉપરાંત આનંદધનજીનો શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાય સાથે પ્રસંગ થયો અને તે વખતે ઉપાધ્યાયજીએ અષ્ટપદી બનાવી તે મેળાપ પછી સાંપ્રદાયિક વાતો પ્રમાણે મેડતા શહેરમાં થયાનું કહેવામાં આવે છે. ઠાઈ આ મેળાપ આણુ પર્વતપર થયો એમ પણ કહે છે. મેળાપ થયાની વાતમાં મતભેદ નથી પણ સ્થાન માટે એક નિર્ણય નથી. ઉપાધ્યાયજી સાથે થયેલા પ્રસંગને અંગે જે ત્રણ વાતો અત્ર જરા વક્તવ્ય છે તે પણ વિચારી લેઈએ, કારણ કે તે પણ સંપ્રદાયથી ચાલી આવે છે. બનારસમાં વિકટ સંયોગોમાં અભ્યાસ કરી ન્યાયના વિષયમાં ખાસ નિષ્ણાત (specialist) થવાને લીધે ‘ન્યાય વિશારદ અને ન્યાયાચાર્ય’નું બિરૂદ મેળવનાર આ મહાત્માનો પ્રસંગ શ્રી આનંદધનજીનો સમય નિર્ણય કરતી વખતે સહજ વિચારી ગયા છીએ. જૈન કોમના આ છેલ્લા સમર્થ વિદ્વાન મહાત્મા અને આપણા ચરિત્રનાયકના સંબંધમાં આગળ પણ કેટલીક વાત આવશે. ચરિત્ર-પ્રસંગે તેઓના અને આનંદધનજીના મેળાપની વાતો કરવાની છે. ત્યાં કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે આનંદધનજીનો અને તેમનો મેળાપ શ્રી મેડતા શહેરમાં થયો હતો અને પ્રથમ મેળાપ વખતે જ યશોવિજયજીએ અષ્ટપદી બનાવી હતી. કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે આ મેળાપ મેડતાની બાજુના જંગલોમાં થયો હતો અને રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં ઉપાધ્યાયજીએ અષ્ટપદી તાત્કાલિક ઉદ્ગારરૂપે બનાવી હતી. ત્રીજી વાત એમ છે કે આણુ ઉપર ગુફામાં આનંદધનજી યોગસાધના

કરતા હતા તે પ્રસંગે યથોવિવિધજી તેમને ચોધતા ચોધતા ત્યાં ગયા હતા અને ત્યાં મેળાપ થયો હતો. આ સર્વમાં મને મેડતા શહેરમાં મેળાપ થયેલો હોવાનું વધારે બંધબેસતું લાગે છે. જેનપુરી તરીકે સુવિખ્યાત થયેલા મેડતામાં આનંદધનજીના અનેક પ્રસંગો થયેલા છે અને તેઓ ત્યાં જીવનનો મોટો ભાગ રહ્યા હોય એમ ત્યાં ચાલતી વાતોપરથી પણ જણાય છે, અને વ્યાખ્યાન પ્રસંગે બંને મહાત્માઓ મળ્યા એમ જે વાત ચાલે છે તે જોતાં તે મેડતા શહેરમાં બનેલ હોય એમ સંભવિત વધારે લાગે છે. એ હકીકત એમ છે કે આનંદધનજીએ એક વખત મેડતા શહેરમાં ઉપાધ્યાયજી વ્યાખ્યાન બહુ ઊંચા પ્રકારનું બાવાત્મક વાંચે છે એમ હકીકત સાબિતી હતી તે વાત પ્રત્યક્ષ જોવા તથા સાંભળવા ઉપાધ્યાયજીના વ્યાખ્યાન વખતે તેઓ ઉપાધ્યાયમાં ગયા અને ઉપાધ્યાયજીની વ્યાખ્યાનકળા જોઈ બહુ રાજી થયા. પછી ઉપાધ્યાયજીની વિરક્તિ ઉપરથી પોતે પણ યોગના નિયમપર સારી રીતે બોધ્યા (વ્યાખ્યાન આપ્યું) તે અનુભવયુક્ત વચન હોવાથી સાતાપર સારી અસર કરનારું થયું. ઉપાધ્યાયજીનો અને તેમનો મેળાપ બહુ સારો હતો, ખાસ વ્યાખ્યાનચોટી, તેમાં મધુરતા અને વકતૃત્વ આવતું એ અભ્યાસથી અલગ વિષય છે. ખુદ યથોવિવિધજી અને રામવિજયજીના પ્રસંગ માટે પણ એવું કહેવાય છે કે ઉપાધ્યાયજી જેવા સમર્થ વક્તાની સભા કરવાં રામવિજયના વ્યાખ્યાનમાં બહુ ઓળખાણી હાજરી રહેતી અને તેનું કારણ તપાસવા યથોવિજયજી એક વખત બંને ગયા હતા. શિષ્ટાચાર પ્રમાણે રામવિજયજીએ ઊભા થઈ તેઓને દર્શિણ આપ્યા અને આપ્યું અને વ્યાખ્યાન ચલાવવા વિરક્તિ કરી, પણ ઉપાધ્યાયજીના અતિ આગ્રહથી જ્યારે રામવિજયજીએ વ્યાખ્યાન વાંચ્યું ત્યારે તેમની દૃષ્ટાંત આપવાની હબ, કહેવાની ચોટી અને વાક્યરચના તથા શબ્દોનું સ્વરૂપ સાંભળતાં રામવિજયજીની વકતૃત્વકળાને વિશિષ્ટ ખ્યાલ ઉપાધ્યાયજીને પણ થઈ ગયો. આ પ્રસંગ ઉપરથી ઉપાધ્યાયજીનો કર્મયોગ અને આનંદધનજીની યોગપ્રક્રિયા કેટલાં આગળ વધેલાં હતાં તે જણાય છે. આટલા ઉપરથી બંને મહાત્માઓનો મેળાપ મેડતા શહેરમાં થયેલો વધારે સંભવિત લાગે છે. આ સિવાય એક વાત એવી કહેવામાં આવે છે કે જેવી રીતે ઉપાધ્યાય-

જીએ આનંદધનજીની સ્તુતિરૂપ અષ્ટપદી બનાવી છે તેવી અષ્ટપદી આનંદધનજીએ ઉપાધ્યાયજીની સ્તુતિરૂપ બનાવી છે. આ બાબતનો કાંઈ પણ પૂરાવો ન મળવાથી એ વાત કોઈએ પોતાના મગજમાંથી બહાર પાડી હોય એમ અને લાગે છે અને એમ બનવાનાં ઘણાં દારણો છે. આનંદધનજી સંબંધી કલ્પિત વાતો બહાર પાડવાનું અને તેમને અવનવા ખ્યાલી આકારમાં ચિતરવાનું કેટલાકને પસંદ આવે છે તેઓની આ કલ્પના હોવાનો સંભવ છે, કારણ કે પૂજ્ય કદિ પૂજક હોઈ શકે નહિ, સ્થિત્યંતર એવા રૂપમાં સંપ્રદાયથી કે શિષ્ટાચાર પ્રમાણે સંભવે નહિ અને આનંદધનજી અને ઉપાધ્યાયજીની વચ વિચારતાં અને યોગવિષયમાં આનંદધનજીના પ્રક્રિયા અને અભ્યાસ તથા વર્તના લક્ષ્યમાં લેતાં એ હકીકત અસંભવિત માનવામાં આવે છે; તે છતાં કદાચ કોઈએ એવી અષ્ટપદી જોઈ હોય તો તે દ્રવ્યાનુયોગ આદિના વિશિષ્ટ જ્ઞાનને અંગે ઉપાધ્યાયજીની પ્રશંસારૂપ હોવાનો સંભવ વધારે છે. મેં એવી અષ્ટપદી સંબંધી બહુ બારીક તપાસ ચલાવી છે, પરંતુ પ્રેમાનંદનાં નાટકો પેકે હજી સુધી તો તે સંબંધી પત્તો લાગ્યો નથી અને કોઈએ તે વાંચી કે સાંભળી હોય એમ કહેનાર પણ મને મળ્યું નથી. આયદે પણ જો તે સંબંધી વધારે હકીકત પ્રાપ્ત થશે તો તેપર ખુશ્તી મનથી વિચારણા કરવાનો પ્રસંગ લેવામાં આવશે. આવી અષ્ટપદી જો ઉપાધ્યાયજીને પોતાના પૂજ્ય તરીકે ગણીને કરેલી હોય તો તેથી આનંદધનજીના ચરિત્રને અંગે મોટા ફેરફાર કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તેવું હોવાથી એ સંબંધી ખાસ ઊહાપોહ કરવાની જરૂર અહીં જણાઈ છે. મારો પોતાનો અભિપ્રાય આવી અષ્ટપદી હોઈ શકે નહિ એમ છે અને તેવી અષ્ટપદીની હયાતી માટે પણ એક જ માણસનાં મોઢાનાં વચન સિવાય અન્ય આધારભૂત કાંઈ પૂરાવો મળી શક્યો નથી. ગુજરાતી રાસોમાં પ્રવીણ ઘણા વાંચનવાળા જૈન વિદ્વાનોને પૂછતાં તેવી અષ્ટપદી કોઈએ જોઈ હોય એમ જણાતું નથી. સીધો પૂરાવો અને આધારભૂત હકીકત ન મળે ત્યાં સુધી આવી અષ્ટપદીની હકીકત સ્વીકારવા યોગ્ય મને લાગતી નથી.

ઉપાધ્યાયજી યથોવિજ્યજી સાથે એક વધારે પ્રસંગ થયાની

વાત પણ સમિદાયથી ચાલ્યા કરે છે. હકીકત એમ બની કહેવાય છે કે આનંદધનજી મહારાજે પોતાનો દેહવિલયકાળ નજીક જાણી યથોવિજયજીને કેટલીક હકીકત કહેવા સારૂ પોતાની પાસે બોલાવ્યા, ઉપાધ્યાયજી આવ્યા, તેમને આવી ગયાને બે પાંચ દિવસો થઈ ગયાં છતાં આનંદધનજી કાંઈ બોલ્યા નહિ. આથી યથોવિજયજીના મનમાં એમ સદજ શંકા થઈ કે કદાચ આનંદધનજી પોતાને બોલાવવાની વાત કદાચ ભૂલી ગયા હશે તેથી એક દિવસ સવારમાં વિરમિતિ કરી પોતાને તેજવવાની વાતની યાદ આપી. આનંદધનજીએ એના જવાબમાં કહ્યું કે “હવે કાંઈ કહેવાનું રહ્યું નથી. મને ખેદ એટલો થાય છે કે તમારામાં હજી ભેદજી તેટલી સ્થિતતા આવી નથી. તમારે એટલું અવશ્ય વિચારવું હતું કે જેણે તમને ખાસ તેજવેલ છે તેને અધિકાર પ્રમાણે અવસર ભેદ કાંઈ આપવું જ હશે અને તે યથાયોગ્ય વખતે આપવજ, પણ જ્યાંમુખી ભેદજી તેથી સ્થિતતા અને ધૈર્ય આવ્યાં ન હોય ત્યાંમુખી હું યોગનાં મહાનુ વાતો જતાવવાનો પ્રસંગ ભેનો નથી અને તમને તેના અધિકારી સમજતો નથી. યોગની વિશિષ્ટ વાતો અને પ્રક્રિયાઓ હાલ તો મારી સાથે જ કાળધર્મ પામી જશે.” આવી મતલબનો જવાબ મળ્યો, ત્યાર પછી યોગ્ય પરિચયો કરી ઉપાધ્યાયજી ત્યાંથી વિદાય થયા. એમ કહેવાય છે કે આ બનાવ બન્યા પછી ઉપાધ્યાયજીના મનપર બહુ અસર થઈ, તેઓમાં બહુ સ્થિતતા આવી ગઈ અને તેઓના મંથના વિષયો અને તેની શૈલીમાં પણ તેથી મે.ટો ફેરફાર થઈ ગયો. જ્ઞાનસારના જેવા અમૂલ્યમહોદધિમાંથી સાર તરવનું પાન કંઠાવનાર મંથ ત્યાર પછીની વયમાં બનાવેલ હોય અને જલવિલસની બાધામિત વાળી પણ ત્યાર પછી નીકળી હોય એમ પણ વિદ્વાનોનું માનવું છે. પ્રત્યેકનું જીવન વિચારતા આવે બનાવ બનવો અને વડન અનુભવિત લાગે છે; પરંતુ આનંદધનજીનો પ્રસંગ શી યથોવિજયજીને વારી રીતે દેવે. ભેદજી એમ ધત્તને તે પણ પ્રજા પૂજાવ. મની આવે છે. જગોશ જગદંશ.ન. દરેક પ્રકારને છે. દરેક પૂરક ‘પરમનંદ’ શબ્દ લવચ.મા અ.યે. છે ને ખાસ અર્થસૂચક છે અને અદ્યપરંતી નજી બ.પ. ને જ બ.બ. સંવિરોધપદે બ.પ. છે અ. ઉપરાંત આનંદધનજી પ.મ. ઉપાધ્યાયજી કુવડાંસાદ હવ.

ગયા અને આનંદધનજીએ તે તેમને આપી નહિ, કારણ કે તેમની યોગ્યતા ન જોઈ એ વાતને જો કે શાસનઅધ્યક્ષના મહાન્ હેતુથી ગયાથી તેવાનો અથવા નરમ પાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે પણ મને તે વાત બાંને મહાત્માઓનાં પ્રસંગ, વય, સ્થાન અને વર્તનને જોઈને તદ્દન ઠકિપત લાગે છે. યોગગ્રિહિ જાણતા હોય અથવા યોગબળથી તે પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હોય તો તેનો ઉપયોગ આરંભ પરિશ્રદ્ધ દ્વારાએ કરવો જો પ્રમાદ છે અને તેથી જ નિધાન બતાવવાનો શ્રીરથૂત્તમદ્રનો અભિપ્રાય શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ નિંદેસી હોય એમ મને જણાય છે, તેથી યોગશ્રદ્ધ થઈ જવાય છે અને તેમાં રાચી જવું એ પૌદ્ગલિક હોવાથી તે માર્ગને અયોગ્ય ગણ્યો છે. આપણે યોગના ખાસ વિષયમાં આ બાબત સારી રીતે વિચારવું. આ ઉપરાંત ઉપાધ્યાયજી જેવા સ્થિત-પ્રજ્ઞ મહા પુરુષ તેની અથવા કોઈ વસ્તુની પ્રબળપણે ધ્વંષા કરે એ પણ બનવા જોગ નથી. એકંદરે આ સુવર્ણસિદ્ધિની વાત કોઈના મગજમાંથી નીકળી હોય એમ ધારવું વિશેષ યોગ્ય લાગે છે.

આનંદધનજીનો દેહોત્સર્ગઃ હાલ મેડનામાં આનંદધનજીનો સ્તૂપ છે તે ઉપરથી અને તે સંદેશમાં તેમના સંબંધી આલતી વાતો ઉપરથી આ મહાત્માનો દેહવિશ્વ મેડનામાં થયો હોય એમ જણાય છે. દેહોત્સર્ગનો કાળ સવત્ ૧૭૩૦ ની આસપાસ જણાય છે. મરણ પછેનાં તેમને શ્રી સત્યવિજય ચંન્દ્રાસ સાથે પ્રસંગ થયો હોય એમ પણ વાતો આલે છે. સત્યવિજયજીએ કેટલોક સમય તેમની સાથે જંગલમાં કાઢ્યો એમ આત્મારામજી મદારાજ શ્રીજીન તત્વા-ર્થ્ય દંધમાં કહે છે. આ ઉપરાંત આનંદધનજીના સંબંધમાં કેટલીક વીજી વાતો આલે છે તેને વીજકુત્ર આધાર વગર આણુ કરવી એમાં બહુ જોખમ છે. કેટલીક વાર મહાત્મા પુરુષોને એથી અન્યાય આપવા જેવું થાય છે, કોઈ કેઈ વાતો જોઈ કાઢી પરમ મહાપુરુષોને દારૂ-ધન બનવાય છે અને કેટલીકવાર તેમનું મહત્ત્વ હોય તે કરતાં અણુધનું વધારી દેવાય છે. માગ નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે આત્મી અત્તી વાતોમાં આધારમૂળ અથવા વજનદાર મણુએ પામેથી જે વજન નહીં દેવ અને તેને બહુ જોએથી ટેકો મળેનો હોય તે જ વજન વાચ્ય સંદેહમાં પૂષ્કલ થઈને અને તે ઉપર આણુ

આનંદપ્રનના ડેડાસર્ગ વિગેરે.

[illegible]

જરા વિશેષ સંભાળ ભરી તપાસ ચલાવવામાં આવી હોત અને વ્યવસ્થાસર હકીકત દાખલ થઈ હોત તથા તેમાંથી આધારભૂત અને આધાર વગરની તેમ જ પ્રશંસાર્પદ કે નિંદાર્થાનીય હકીકતનો વિવેક કરવામાં આવ્યો હોત તો તેમણે જે પ્રયત્ન કર્યો છે તે વિશેષ ઉપ-યોગી બની શકત એમ મને લાગે છે. બધી ક્ષિવદંતીઓને અવ્યવ-સ્થિતપણે પ્રસાર કરવામાં સમાયતું જોખમ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે અને ખાસ કરીને આનંદધનજી જેવા મહાત્મા પુરુષના સંબંધમાં વિચાર કરવા માટે જેમ સાધનો પૂરાં પાડવાની જરૂર છે તેમ તેપર કાં તો વ્યવસ્થાસર વિચારો બતાવવા જોઈએ અથવા વાતો નોંધી લેવી જ જોઈએ. દરેક હકીકતપર વિચારો બતાવવા જતાં ખરા ખોટાનું પૃથક્કરણ કરવાની બહુ જરૂર છે અને એ વાત ખાસ લક્ષ્યમાં ન રહે તો તેનો ગેરલાભ લેનારા બહુ નીકળી આવે છે. બનનાં મુખી આ નિયમ સાચવવા અત્ર ચતન કર્યો છે અને ખાસ કરીને અમુક સંપ્રદાય કે પક્ષ તરફના વાજિત્ર તરીકે આનંદધનજીના વિશુદ્ધ જીવનનો ઉપયોગ ન થાય એ જોવા ખાસ સંભાળ રાખી છે. એ મહાત્માના શિક્ષણપર દ્વેષે પછી વિચારણા થશે ત્યારે પણ આ નિયમ ઉપર લક્ષ્ય રહેશે.

મેળાઃ આનંદધનજી મહારાજના પ્રસંગો ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે તેઓનો વિદ્યાર મેળતા અને તેની આશુભાજીમાં વધારે થયો હોય એમ જણાય છે. સમગ્રદાય પ્રમાણે તેઓ મારવાડમાં બહુ વિચર્યા જણાય છે અને જુંદગીના કેટલોક કાળ તેઓએ પાણજીપુર તરફનાં ગામોમાં ગાળ્યો જણાય છે. મેળતાની આશુભા-જીનાં મોટાં જંગલોમાં અને આજુ ઉપરની મુક્કામાં તેઓ વિશેષ રમ્યા હોય એમ જાણાય છે અને શ્રી સિદ્ધાચાર્યને બોટવા માટે કાઠિ-યાવાડમાં આવી તથા હોય એ નંભવિત છે. તેઓશ્રીનો જન્મ બુદેલ-ખંડમાં થયો હોય એમ તેઓની ભાષા અને તે નંબંધી ચાલતી દાઢયા ઉપરથી જણાય છે. તેઓની ભાષાપર દ્વેષ વિચાર કરવા માટે એ અત્યંતના વિષયની વિચારણા કરવાનાં સાધનોપર આપણે લક્ષ્ય આપીએ. તેઓના સજ્જમાં ચાલતી સામ્રદાયિક વાનો, દાઢયાઓ અને હકીકતો એક સરખી રીતે તેઓનો મારવાડમાં વિદ્યાર બતાવી

આનંદધનજીની ભાષા.

આપે છે. આપણે શુજરાતના હોદ્દાએ તેથી તેમને શુજરાતી કાઠિયાવાડી હોદ્દાએ તેથી કાઠિયાવાડી બતાવવા પ્રયાસ કરવો. બંગાળી હોદ્દાએ તો બંગાળી બતાવવા ચલ કરવો એમ કરવા જવાય તેવું છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે એ વસ્તુસ્વરૂપ પર ધ્યાન આપવો અથવા ધ્યાન આપવાનો પ્રયત્ન છે. આથી આ આનંદધનજીની ભાષા પર વિચાર કરીએ.

આનંદધનજીની ભાષા: સાંપ્રદાયિક હકીકત એ બહારનો (extrinsic evidence) છે. આનંદધનજીના ચરિત્રને અંગે સહજ ઊદ્ભવેલું તે રીતે કરી ગયા. હવે આપણે અંધકર્તા ધર્મો અને ખાસ કરીને તેમની ભાષાના સંબંધમાં તેઓની કૃતિઓમાંથી શું હકીકત પ્રાપ્ત થાય છે તે પર વિચાર કરીએ. આંતરિક પૂરાવો (intrinsic evidence) જેમ એક રીતે જન્મ વિહાર આદિનો નિર્ણય કરવામાં ઉપયોગી જણાય છે તે સંયોગોના પુરૂષો માટે તેનો બહુ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. રસ્તે પણ દોરી જાય છે. ચોક્કસપણે જોવા એક સ્થાનકે રહી પૂરું કરનારના જન્મ અને વ્યવહારના નિર્ણયમાં અમુક અંગે તેનું વપરાયતી ભાષા બહુ ઉપયોગી ગણાય, પરંતુ એક સ્થાનકે રહી સ્થાન કે વિહાર કરનાર સાધુઓના સંબંધમાં એ જ ભાષા વિચાર જોતાં અનુમાનનું કારણ થઈ પડે તો તે તદ્દન સંભવિત છે. રીતે તો અમુક ભાષા ઉપરથી કોઈ પણ નિર્ણય ઉપર અમુક સંબંધમાં આવવું અથવા તેપરથી તેમનો જન્મ વ્યવહાર કરવો એ ઘણું જોખમભરેલું છે તેનું કારણ એ છે કે પેલાની ભાષા સંયોગ પ્રમત્તે ફેરવી શકે છે. સ્વામી વિદ્યારણ્ય ભાષાપરનો કાણુ વિચારતાં તેમને જાતજૂમિથી જન્મેલા ધારવામાં આવ્યાં અનુમાનો કેવી રીતે ઉપયોગી થાય જાય તેવું છે. કાઠિયાવાડમાં જન્મેલ અને પૂર્વ અવસ્થામાં રહી શરીર લેખ લખેલ માણસ દક્ષિણના પ્રદેશોમાં વિચરે તો સ્થાની ભાષા પર અસાધારણ કાણુ ધરાવે એવા લાખડા કે મારવાડના જન્મેલ અને કાઠિયાવાડમાં વિચરેલા સંસ્કૃતી

જન્મેલા છતાં થોડો વખત પંજાબમાં ફરેલા શુદ્ધ ગુજરાતી લખે અને હિંદુસ્તાનીમાં ભાષણ કરે તથા ગુજરાતી ભાષા બોલતાં પણ ન આવડે એવા દાખલા આપણે હાલ નજરે જોઈએ છીએ. એથી ભાષાને અંગે અમુક પ્રદેશમાં વધારે વિહાર હતો અથવા પરિચય વિશેષ હતો અથવા જન્મ તે પ્રદેશમાં હતો એમ ચોક્કસ ધારી લેવું તે ખાસ કરીને સાધુઓના સંબંધમાં બહુ જોખમ બરેલું છે અને સાધારણ રીતે એવા અસ્થિર પાયા ઉપર કોઈ પણ લેખક કે સંચકારના સંબંધમાં ઈમારત અજુબી તે જરૂર બહુ અચોક્કસ અવસ્થામાં રહે છે. મીઠા મનમુખલાલ રવજીભાઈ મેદતા જૈન કાવ્યદોહન પ્રથમ ભાગના ઉપોદ્ઘાતમાં જે અનુમાનો ઉપર આનંદધનજીના સંબંધમાં દોરવાઈ ગયા છે તે બંધબેસતાં નથી. તેનાં કારણોમાં પ્રથમ અગત્યનું કારણ એ છે કે સંપ્રદાયથી તેઓનાં અનુમાનો અસત્ય માત્રમ પડે છે અને તેઓ જે ભાષાને વિશેષ કાડિયાવાડી સંસ્કારવાળી કહે છે અને મુનિ જુહિસાગર જેને ગુજરાતી કહે છે તે બન્ને વાત બહારના તેમજ અંદરના પૂરાવાથી પણ ખોટી માત્રમ પડી આવે છે. અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ આ સંબંધમાં માત્ર ભાષા ઉપર આધાર રાખવો પડ્યો હોત તો એકાંત અનુમાન ઉપર આવવું લાગલગ અશક્ય જેવું જ હતું, પણ તે સાથે મેંડામાં ચાલતી વાતો, સંપ્રદાયથી ચાલી આવેલી દુહીકોનો, મેંડામાં ઉપાશ્રયના ખડેરો અને તે સર્વની સાથે આનંદ-ધનજીની ભાષાને વિચારતા આપણે આનંદધનજીના જન્મ અને વિહાર વિશેષે કરીને મેંડા તરફના પ્રદેશમાં એટલે મારવાડમાં હતો એમ બતાવવા પ્રયત્ન કરશું. સંપ્રદાયથી ચાલી આવતી વાતો ઉપર જાણી છે અને તે વાતને પં. ગમીર્સવિજયજી જેઓનો જન્મ પણ જુદેવ્રજમાં હતો તેઓએ તેઓના જીવનનો પ્રથમ ભાગ ધનપાલે મારવાડમાં ગળ્યો હતો તે વખત દરમિયાન આનંદધનજી સંતંથી ઘણી દુહીકા નેત્રથી હતી નેમતે ટેકા આપ્યો. તેથી દુવે આપણે આનંદધનજીની ભાષામાં વિશેષ તત્ત્વ ઝંઝાળાનું આવે છે તે વિચારીએ ત્યજ ભાષાવિચારણાને અને એક વાત ખાસ તરફમાં રાખવા પડે છે અને ને એ છે કે અમુક લેખક ગુજરાતીમાં લખે છતાં પણ એ તેનો મૂળ પ્રદેશ મનવાડ રોય તો તે અવસ્તવાર

મારવાડી શબ્દો તથા વાક્યોનો ઉપયોગ કરી નાખે છે તેથી ગુજરાતી ભાષાના બહારના શસ્ત્રમારમાં બીજી કંઈ કંઈ ભાષાનો સંયોગ અથવા સહયોગ થયો છે એપર જરાજર વિચાર ચલાવવામાં આવે તો પ્રંયકર્તાના સંબંધમાં આંતરિક હકીકત વધારે ચોક્કસ આકારમાં મળે એમ સંભવ રહે છે. દાખલા તરીકે આપણે આનંદધનજીના સંબંધમાં જો એમ બતાવી શકીએ કે તેઓની ગુજરાતી લાગતી ભાષામાં પંચ મારવાડી શબ્દો વિશેષ આવે છે તો જેમ આપણે તેમનું મૂળ સ્થાન મારવાડની ભૂમિ બતાવી શકીએ, તેમજ જો તેનામાં અવારનવાર મારવાડીના પ્રયોગો બતાવી શકીએ તોપણ એ જ વાત બીજા આકારમાં પણ તેજ રૂપે બતાવી શકીએ. આ વાત લક્ષ્યમાં રાખી આપણે પ્રથમ ઠોળી ભાષાપર વિચાર કરીએ. પદમાં મારવાડી (અથવા ગુજરાતી નહિ પણ) પ્રયોગો કેટલીક થઈ શક્યા છે તે બહુ યોગ્ય પદમાં આવેલા શબ્દોના કેટલી જણાશે. નીચે લખેલા શબ્દોમાંથી એક પણ શબ્દ અહીં વપર્યો છે તે રૂપમાં અથવા અર્થમાં ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતો નથી અને તેમાંના કેટલાક શબ્દો તો ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા જ નથી.

ધમ ૫૬-ડ્યા, સોવે, બાઉરે, બું, ઘટલ હે, રેલ, ધરિય,
રાઉ, પાઈક, ભાઉ, નાઉ, ઠંઠા, જાળ, ધ્યાઉ.
તીય ૫૬-બાઉરે, મત, શીર, કયા, જામવે (ગુનાડી-નગો)
હથે, વૈ, ઘટમે, મુજ, ભાવે, ચારિ, માવે, પાવે.
। ગીણુ-જય, મેરી, માતો, વિસરી, મુપનકો, સાથ, માયત,
રાહત, ઇંદ, બહરી, જાડ, મહેંગા, બું, નાહર,
અમહુ, કપુ, નાંહિ, હારિલ, લકરી, ઇંરત, કકરી.
, ચોપું-નિંદ, અચાંકી, મિટ મણ, નિલ, દીપક કીયો, સરૂપ,
જાપુહી, કાનત, કહા, દિખાવું, જીરકું, ભોર, પ્રેમકડ,
સો, હોર, પ્રાણકું, મિને, લોપ, અકય, કહાની, કોપ.
પાંચમું-અવપુ, નટનામરડી, બાંભળ, સમયમે, દાને, વિલ્લુચે, તળહી,
ઉચટપટટ, ચા, હમ, ગુની, કળહી, ફુની, ગુભાવે,
તાહી, સમાવે, હે નાંહિ, લખે, ડ્યા, સવમયી, સરવંગી,
ન્યારી, ભાવે, સો પાવે.

છું-રસિકો, સુપો, વિશંત, ધરવાસી, મપી, પૂરી,
બાલસી, અલ્યાસી, સમાસી, ચારી, જયકારી (જવાસી),
અનુકારી, વિમાસી, સીએ, સમાસી,

- ૫૬ સાતમું-નંદરથી, મોર, ઝકચો, ધાવત, જગતમે, ઉક, ઠોર, કયા, મકમે, વિલોકન, ઘટમે, મકડી, પરતીત, કીર્તિ, હકિ, હતચત, મેદિ, ઘટકી, ચિદે, જગમે, પંચ જૂતકા, વાસા, સાસા, ખવીસા, છિન છિન, તોહી, છતનકું, ઔરા, સીસા, ઘટમે, સ્પષ્ટ, તમે, મૂકો, તારી, આશા મારી, આસન ધરી, પાવે.
- ૫૭ આઠમું-કુલકી, નવલી, કોઈ, પકરે વાસના, મહે પરતીત, નાથકું, ક્યું, રોા પાય, થનતે, દુહાવે, મેરે, કહેતે, એસીહી, ડિખાવે, બહોત, કહેતે, એસી, ડિખાવે, ઔરનકે, કહાવે.
- ૫૮ નવમું-નિહારો, આપમતાસી, સંચકસી, ખેરો ખાતો, ખતાસી, વિયુંવજ, જમકી, સિયાનપ, ખતાસી, કીજી, એસા, મેસા, દૂધ ખતાસી, અહિતકરી, હરચિધિ, સંતાસી, હિતુ, ઔર, સમતાસી.

આવી રીતે લખવા જઈએ તો લગભગ દરેક પદના ધણા શબ્દો લખવા પડે, કારણ કે સામાન્ય ગુજરાતી બોધ હોય તે પણ કહી શકે તેમ છે કે આ પદોની એકદમ ગુજરાતી ભાષા કહેવી એ અયોગ્ય છે. એ દરેક પદોમાંથી એકાદ શબ્દ ગુજરાતીમાં પણ વપરાતો હોય તેને તો આકરમાં બતાવી તેપરથી પદની ભાષા ગુજરાતી કહેવી એ તાળીને પોતાના વિચાર પ્રમાણે શબ્દોને લઈ આવવા જેવો પ્રયત્ન લાગે છે. આવી રીતે સર્વ પદોમાંથી લગભગ મારવાડી અને હિંદુસ્તાનીના પ્રયોગો વિચારતા પદની ભાષા ગુજરાતી અથવા ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં બોલાતી મિશ્ર ગુજરાતી ભાષા કહેવી એ ઘટતું નથી. આને માટે આપણે બીજી રીતે કેટલાક ખાસ શબ્દ પ્રયોગો વિચારીએ તો તેથી પણ એ વાત સ્પષ્ટ થશે. પદોમાં અવારનવાર ગુજરાતી ભાષાના સંસ્કાર છે પણ વિશેષ સરકાર તો ઉત્તર હિંદ અને મધ્યપ્રદેશ છે એમ વધારે વિચારણાપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવાથી જણાયે. ગુજરાતી ભાષામાં નીચેના પ્રયોગો કદિ કોઈએ વાપર્યાં હોય એવું વાંચકમાં કે સાંભળવામાં આવ્યું નથી. તે દરેક પ્રયોગો વિચારવાં એ અયોગ્ય છે. નમુના માત્ર ખાસ ચુંટણી કરીને એવા યોગ્ય પ્રયોગો અહીં બતાવવામાં આવ્યા છે.

ખેરો ખાતો ખતાસી (પદ-૮). ગુજરાતીમાં ત્યાં બોલાતી દશે ત્યાં ખેરું ખાતું એવો પ્રયોગ જ વપરાયો, પરંતુ એક મારવાડીને તમે બેઠને માંમગરો તો તે 'ખાને' બેઠરો, કારણ કે વિગત્યત્ય

મારવાડીમાં જાહેર થઈ ગયા છે અને તે દક્ષિણી અથવા મારવાડી શબ્દપ્રયોગમાં અથવા વાક્યપ્રયોગમાં વારંવાર જોવામાં આવશે.

‘જાણે કાંઈ ટણ’ (૫૬-૧૭) આ આજો વાક્યપ્રયોગ ખાસ મારવાડી ભાષાનો છે. એવો પ્રયોગ ગુજરાતીમાં થતો નથી. દબાકાર વિગેરેએ કરેલા તેના અર્થ માટે વિવેચન જુઓ (૫૪ ૧૫૪ અને ૧૫૮). એવો વાક્યપ્રયોગ મારવાડી સિવાય બીજી કોઈ ભાષામાં આવતો નથી.

એ જ પદમાં ‘હિંઈ લકુટિયા ચાલણુ લાખો,’ ‘મુખા વેણુ,’ ‘જનમ જનમકે સેણુ,’ ‘કુટા છે નેણુ,’ ‘મરણુ સિરાણે મુતો,’ ‘રાટી ફેસી કોણુ’ એ સર્વ પ્રયોગ વિચારવાથી જણાયે કે ગુજરાતીમાં એવો અથવા એવા આકારવાળો એક પણ પ્રયોગ હજી મુખી જોવામાં આવ્યો નથી. આવા એકદમ સમજી પણ ન શકાય એવા પદમાં કોણુ, વેણુ અને જોણે છે એવા શબ્દો આવે છે તેને ગુજરાતી કહેવા એ તદ્દન ભેદુક છે અને પછી તે ઉપરથી અનુમાન કાઢવું કે આનંદધનજીની ભાષા ગુજરાતી છે એ ઠીક નથી, કારણ કે એ ત્રણે શબ્દો એ જ આકારમાં મારવાડી ભાષામાં વપરાય છે, માત્ર હિંદુસ્તાનીમાં ‘જોણે છે’ ને જાણે ‘જોણતે હે’ એમ વપરાય છે. આ આખું પદ આનંદધનજીની પદની ભાષા સંવિશેષપણે ગુજરાતી કરતાં મારવાડીના સંસ્કારવાળી અને મારવાડી તથા હિંદુસ્તાનીના મિશ્રણવાળી વધારે હોય એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે. આવા શબ્દ તથા વાક્યપ્રયોગવાળી ભાષા હાલ પણ જુદેજાંડમાં વપરાય છે એમ તપાસ કરવાથી જણાયું છે.

‘એક રોડ દીન ઘેરી’ (૫૬ ૨૩) નો વાક્યપ્રયોગ *adionghāṇi* તેવા અર્થમાં એક રોડ દિવસ એમ ગુજરાતીમાં કદિ જોવાનું કોનું. પણ ‘એક જે’ દિવસ જેણું હતું અને તેણે જ પ્રયોગ કર્યો હોય છે. સંજ્ઞામાં પદમાં ‘રોડ’ શબ્દને પ્રયોગ જરામર થઈ ચૂક્યો છે. રોડ શબ્દ પતિના અર્થમાં અત્યાર મુખી ફેર્ડ પણ જોએ કોઈ ગુજરાતી દ્વિએ વાપરો હોય એમ જોવામાં આવ્યું છે. આ સંજ્ઞામાં પદમાં ‘હસકે પટલર દે નહિ, હસકા દલા ને: હા.’ વાક્યપ્રયોગ જેમ અલંકારિક રીતે હિંદુસ્તાની ભાષા જણાયી

આપે જો તેવી જ રીતે 'સેજડી રંગ રોલા' એ વાક્યનો પ્રયોગ પણ મારવાડી ભાષાને ઉદ્દેશે છે. મારા ઠહેવાની મતલબ અહીં વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે ઠહેવાની જરૂર છે. એ આખું પદ તો હિંદી ભાષામાં જ છે અને કોઈ કોઈ જગોએ મારવાડીની તેમાં વાસ આવે છે એ જણાઈ આવે તેવું છે, પરંતુ તેની સાથે એમાં વાક્યોના જે પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે અને તેને જે અલંકારિક અર્થમાં વાપરવામાં આવ્યા છે તે બરાબર મારવાડી છે. 'તેરે મુખ દીકે ટલે, મેરે મનકા ચોલા,' અથવા 'સેજડી રંગ રોલા'ના જેવા પ્રયોગો ગુજરાતીમાં થતા નથી અને મારવાડીમાં બહુ સાધારણ છે. આવા શબ્દ અને વાક્ય-પ્રયોગ ઉપરથી જ્યારે એક અંધકર્તા કે કવિના સમય અથવા વિદ્યાર-ક્ષેત્રપર વિચાર કરવાનો હોય ત્યારે તે પ્રદેશના ખાસ સંબંધમાં આવવાની જરૂર રહે છે અને તે સમયના કવિઓના લેખો વાંચી જવાની જરૂર છે અને તેમ કરવાનું અને તે પ્રમાણે જેમણે કર્યું હોય તેમના વિચારો અને પ્રયોગ જાણવા સાંભળવાનું મને બનેલું હોવાથી અને તે પ્રદેશમાં જઈ કેટલીક તપાસ બતે કરેલી હોવાથી એ સંબંધમાં આ પ્રમાણે થયેલો મારો નિર્ણય જાહેરના હિત ખાતર પ્રકટ કરવાની આવશ્યકતા ધારવામાં આવી છે. સવિશેષ આધારભૂત હકીકત પ્રાપ્ત થતાં મારા અભિપ્રાય માટે મને આગ્રહ નથી એ ઉપર જણાવ્યું છે અને ફરી પણ જણાવવાની રજા લઉં છું.

આ ઉપરાંત બીજા પણ અનેક પ્રયોગો આવી રીતે બતાવી શકાયો. તેનો ઉપયોગ મારવાડ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનને સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે તે તરફ આંખ મીંચામણી કરવી એ તદ્દન બનવું અશક્ય છે. 'તૃણા રાંડ ભાંડકી બાઈ' (પદ ૧૪) એમાં ભાંડની દીકરીને બદલે ગુજરાતી પ્રયોગ થયો હોત તો ઢંઢની દીકરી એવો જ પ્રયોગ થઈ શકત, તેમ જ તેજ પદમાં પૃષ્ઠ ૧૩૬ માં 'વાજે જીત નગારો' એ વાક્યપ્રયોગને બદલે ગુજરાતીમાં 'વિજય ડોકો' એવો શબ્દસમૂહ વપરાત. અહીં જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યા છે તે ખાસ માતૃભાષાને અનુલક્ષીને અને અલંકારિક રીતે થયા છે એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે. એક સમર્થ અભ્યાસી લેખક પોતાના લેખો ગુજરાતી આદિ ઘણી ભાષામાં લખી શકે એ સ્પષ્ટ સમજાય તેવી હકીકત છે, પરંતુ

ન્યારે ભાષાના ઉપયોગને અંગે *intimations* ખાસ વાક્યપ્રયોગો વાપરવાના પ્રસંગો આવે ત્યારે માતૃભાષામાં અથવા દેશી ભાષામાં જેવી છુટથી તેનો ઉપયોગ થાય છે તેવો અને તેટલો ઉપયોગ અન્ય ભાષામાં થતો નથી અને આ મોટો તફાવત પદની અને ચોવીશીની ભાષામાં ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે. ચોવીશી પૈકીનાં ૨૨ સ્તવનો* આનંદધનજીનાં જનાવેલાં છે તેની ભાષા પ્રોંદ છે, છતાં ને છુટ અને સ્પષ્ટતાથી ખાસ વાક્યપ્રયોગો અને અલંકારો પદમાં વપરાયા છે તેટલી છુટ અને સ્પષ્ટતા સ્તવનોમાં જોવામાં આવશે નહિ. આ સુદાપર આપણે ખાસ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. તેને માટે સૂક્ષ્મ અવલોકનદૃષ્ટિથી પદની અને સ્તવનોની ભાષા વિચારવા વિરમિ છે. સ્તવનોના વિચારો વધારે ઉચ્ચ છતાં અલંકાર અને વાક્યપ્રયોગો પદમાં વિશેષ દૃઢ રીતે વપરાયલા જોવામાં આવશે.

ગમે તે પદ વાંચવાથી અને ખાસ કરીને તેના પ્રયોગોપર વિચાર કરવાથી આનંદધનજી મહારાજની ભાષામાં દૃઢ સંસ્કાર ઉત્તર હિંદુસ્તાન અને મધ્ય પ્રદેશ વચ્ચે છુદેલાખંડમાં વપરાતી મિશ્ર મારવાડી-હિંદુસ્તાનીના જણાઈ આવે તેવું છે. આપણે એવા પ્રયોગો-પર જરા વધારે વિચાર કરીએ. દાખલા તરીકે 'કળ મિલશે મન-મેલુ' (પદ ૨૪-૫૨. ૨૧૬) ત્યાર પછીની ગાથામાં 'લેલુ' શબ્દ-પ્રયોગ અને ખાસ કરીને 'કો નવિ વિલગે એલુ.' એવો એજ પદમાં ને શબ્દ અને વાક્યપ્રયોગ કયો છે તે આ પદોના જનાવનારનું વિહારસેન સ્પષ્ટપણે મારવાડ તરફ જતાવે છે. લેલૂનો અર્થ મારવાડીમાં પશ્ચરનો કટકો અથવા નાનો પશ્ચર થાય છે અને 'એલુ વિલગે' એટલે એલો ગુરૂ મહારાજ સાથે રહેવાને લલચાય એજ અર્થમાં હાલ પણ તે વાક્યપ્રયોગ મારવાડી ભાષામાં થાય છે અને કોઈ મારવાડી સાથે વાત કરવાથી પણ એ હકીકત જણાઈ આવે તેમ છે. 'આપ મિત્રાથી અંતર રાખે' એને મળતો ગુજરાતીમાં પણ પ્રયોગ થાય છે પરંતુ એમાં પણ

* મારા વિચાર પ્રમાણે ૨૧ તેમનાં જનાવેલાં છે જેપર વિચારણા દ્વે પછી ૨૨માં આવી છે. ચાહુ માન્યતા પ્રમાણે ૨૨ સ્તવન (૧ થી ૨૨) તેમનાં જનાવેલાં કહેવાય છે. વિ. ક.

‘મિડ્યાથી’ શબ્દ એવી રીતે વપરાયો છે કે એ મારવાડી તરફ આખા પ્રયોગને ખેંચી લાય છે. ‘આપણા મળે ત્યારે આંતરો રાખે તે ગાંડો સમજવો’ એમ ગુજરાતીમાં પ્રયોગ થાય છે પણ ‘મિડ્યાથી’ એવો ભાષાપ્રયોગ કે વાક્યરચના ગુજરાતીમાં કદિ જોવામાં આવતા નથી. આ એક વાક્ય જ મિશ્ર મારવાડી-હિંદુસ્તાનીના પ્રયોગોનો જે છુટથી અહીં ઉપયોગ થયો છે તે બતાવી આપે છે અને ભાષાના નિર્ણયને અંગે બહુ મદદ કરે અને ઉપયોગી થાય તેવો આંતરિક પૂરાવો રજૂ કરે છે.

આવા ખાસ વાક્યપ્રયોગના ચોડાક દાખલા રજૂ કરીએ. ત્રેવીશમાં પદમાં (પૃ. ૨૧૧) ‘દિ ઉવકાયનવા ગમે’ એ ખાસ મિશ્ર પ્રયોગ છે અને એના જેવો પ્રયોગ ગુજરાતીમાં જોવામાં આવતો નથી. છત્રીશમાં પદમાં વેદ સાથે ‘કિતાબ’ શબ્દ વાપર્યો છે તેના ત્યાં અર્થ વિચારતાં તે કુરાનના અર્થમાં સમજાય છે ત્યારે તે જ શબ્દ પાછો સુમાલીશમાં પદમાં કુરાન સાથે વાપર્યો છે ત્યાં તે મહમદ પેગંબર પછીના અંધકારોએ બનાવેલ મુસલમાની ધર્મપુસ્તકો બતાવે છે. એવો તે શબ્દનો પ્રયોગ ગુજરાતીમાં કદિ થતો નથી, ત્યારે તે બર્થમાં સદરહુ શબ્દ હિંદુસ્તાનીમાં છુટથી વપરાતો હતો. અને અત્યારે પણ વપરાય છે. સુમાળીશમાં પદમાં ‘કરવત કાશી ભાઈ મહુરી’ (પૃ. ૪૬૮) એ ખાસ મારડી વાક્યપ્રયોગ બતાવે છે. ગુજરાતીમાં તેને બદલે ‘કાશીએ જઈને કરવત મૂકાવું’ એવો પ્રયોગ થઈ શકત. ‘કરવત મહુ’ એવો વાક્યપ્રયોગ ગુજરાતીમાં કદિ થતો નથી. બેતાળીશમાં પદમાં ‘અપની ગતિ પકરેંગે’ (પૃ. ૪૪૬) એ વાક્યપ્રયોગ શુદ્ધ હિંદુસ્તાની છે, એનો એ જ વિચાર ગુજરાતીમાં ખાસ પ્રયોગથી બતાવવો હોય તો ‘મારો રસ્તો લઈ લઇશ’ એમ વપરાય છે, પરંતુ ‘પકડ’ ધાતુ ગતિ સાથે કદિ વપરાતો નથી. આઠત્રીશમાં પદમાં ‘વાત કરત હું લોરી’ (પૃ. ૩૬૮) એમાં વાતની સાથે લોરી વિશેષણ લગાડ્યું છે તે ગુજરાતીમાં કદિ વપરાતું નથી. આ સર્વ દાખલાઓ આડાબળના લઈને બતાવ્યા છે. એ વિષય ઉપર ખાસ લેખ લખવો હોય કે ચર્ચા કરવી હોય તો તેપર પાનાંઓ ભરાય તેમ છે, પરંતુ એવા મોટા ઉલ્લેખ માટે ઉપોદ્ધાતમાં અવકાશ નથી. ખાસ વિચાર કરીને જરા નિર્ણય કરવામાં આવશે તો

આનંદધનની ભાષાવિચારણા.

એકદમ સમજી શકાય તેવું છે કે પદમાં જે ભાષા વપરાય છે તેમ
મિથ માત્રવાદી-હિંદુસ્તાનીના સંસ્કારો વિશેષ છે અને તેમાં ગુજ
રાતી ભાષાનો પ્રયોગ કરાયેલ થયો છે ત્યાં પણ હિંદુસ્તાની સંસ્કારો
અને તેના વાક્યપ્રયોગોનો સારી રીતે ઉપયોગ થયો છે. ગુજ
રાતનો પરિચય હોવાથી ગુજરાતીની છાયા પદમાં પણ અવારનવાર
જોવામાં આવે છે, છતાં પદની ભાષામાં જોટા ભાગ માત્રવાદી-હિંદુ-
સ્તાનીના સંસ્કારવાળો છે અને ગુજરાતી પ્રયોગો કોઈ કોઈ થયા હોય
ત્યાં પણ અસંગત ભાષાના સંસ્કારો રપાટ જણાઈ આવે તેમ છે.

દુવે આ સંબંધમાં એક બીજી વાત પણ વિચારી લઈએ. દ્વાપ-
નમા પદમાં 'મોલોકીક' શબ્દ આવે છે અને ત્યાં હાટકું માંડવાની
વાત કરી છે તેપરથી આનંદધનજીનો અમદાવાદમાં વિદાર હોનો એમ
કેટલાક માનવા લગ્યાં હતાં તો તે સંબંધમાં જે અનુમાન છે: એક
તો ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં ઘણાં શહેરોમાં બ્યાપારના કેન્દ્રસ્થાનને મોલોક-
ચીક કહેવાનો રિવાજ છે એટલે શહેરના મધ્યભાગમાં જ્યાં સર્વ
વસ્તુ મળી શકતી હોય અને ચીક જેવો આકૃષ્ટ હોય તેને 'મોલોક-
ચીક' કહેવાનો રિવાજ છે. અમદાવાદમાં તેને મોલોકીક કહેવામાં
આવે છે તેથી ગુજરાતની છાયા પદોમાં ધારી લેવાનું કારણ નથી.
દિલ્લીમાં ચાંદની ચીક છે તેથી રીને બીજાં ઘણાં મતવાડ અને ઉત્તર
હિંદુસ્તાનનાં શહેરોમાં મોલોકીક હાલ પણ છે. મારી હાલ પ્રમાણે
પુર મેરવ મા માય ચીકને મોલોકીક કહેવામાં આવે છે. દ્વાપનમા
પદની ભાષામાં ગુજરાતીને મળતા કોઈ કોઈ પ્રદેશો છે તેથી એ પદ
ગુજરાત તરફના વિદાર દગ્ગલાન લખાયેલ હોય તે તેમ ધરવા.મ.
અર્થજ નથી, પણ એ ઉપરથી પદોની ભાષા ગુજરાતી હોી શકે
નહિ. સુનિ સુહિસાર પદોમાં જે ગુજરાતી શબ્દો દોરવાનું લીધ
આપે છે તે વગભગ તેઓ જણાવે. મને છે તેથી ઉલટી વાત સંભવી
કર છે. પણ ખસ ગુજરાતી પ્રદેશો તેઓ કહે છે તેમ વપરાય જ
નથી. આ પદો તેમનું લીધે પ્રથમ વખતી જઈએ છીએ. પદમાં 'નાદરો'
અને 'જાગુદો' એ જાતે શબ્દો જરૂર હિંદુસ્તાનીના પ્રદેશો છે. એ પ્રમા
પદમાં 'પ્રકુ' શબ્દ હિંદુસ્તાની છે અને જે અર્થમ તે ત્યાં વપરાયે
છે તે ગુજરાતીને જાણે હિંદુસ્તાની અર્થ અસંજાવે છે. તેજ

પદમાં ‘આવશે’ શબ્દ જે રીતે ત્યાં વપરાયો છે તેજ પ્રમાણે મારવાડી ભાષામાં હાલ પણ વપરાય છે, તે કોઈ ભણેલા મારવાડીને પૂછવાથી પણ જણાઈ આવશે. સત્તરમા પદમાં ‘કોણ, વેણ, બોલે છે’ એ ત્રણે શબ્દો મારવાડી પ્રયોગો બતાવે છે અને ખાસ કરીને વેણ શબ્દ તો ત્યાં એટલો બધો ઘરગથ્થુ છે કે તેને ગુજરાતી કહેવો એ તદ્દન ભૂલભરેલું છે. ‘કોય, હોય’ (૧૮) બન્ને મારવાડી પ્રયોગ છે અને તે બરાબર સાબીત થઈ શકે તેમ છે. જ્યાં તે વપરાયા છે ત્યાં જરા વાંચવાથી પણ સમજાય તેવું છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૬૧). ‘સનાતન જો કંઈ રે’ એ ખાસ હિંદુસ્તાની પ્રયોગ છે, સનાતન શબ્દનો ઉપયોગ ગુજરાતી ભાષામાં હજુ હાલમાં જ થવા લાગ્યો છે. તે શબ્દનો ઇતિહાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આનંદધનજીના વખતમાં એ શબ્દ ઉત્તર હિંદમાં બહુ વપરાતો હતો અને હાલ પણ તેનો બહોળો ઉપયોગ ત્યાં જ થાય છે. ‘અંતરગતની, વાતલડી’ (૫૬-૨૫) એ પ્રયોગ મારવાડી છે. ગુજરાતીમાં ‘વાતડી’ પ્રયોગ થાય છે, કોઈ પણ કેવળ ગુજરાતી કવિ કે અંધકાર ગુજરાતીમાં ‘વાતલડી’ શબ્દ નાપયો હોય એવું બતાવવામાં ન આવે ત્યાં-મુખી આ વાત સાબીત થઈ શકે તેમ નથી. પંડિત વીરવિજયજીએ એક જગ્યાએ વાતલડી શબ્દપ્રયોગ ક્યો છે, પરંતુ ત્યાં તે કેવળ ગુજરાતી પ્રયોગ નથી, ‘વાત’ અક્ષરનું એ પ્રેમદર્શક નાનું રૂપ છે અને તે કદાચ ગુજરાતીમાં વપરાતું હોય તો તેજ અર્થમાં તે મારવાડીમાં વપરાય છે એમ ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ. એવા બન્ને ભાષાને સાધારણ પ્રયોગો એક એકાંત હકીકત સિદ્ધ કરી શકતા નથી. ‘રહું’ (૫૬-૩૩) એ જ રીતે મારવાડી પ્રયોગ છે અને તે તેની પછીનો ‘ફિર’ શબ્દ બતાવી આપે છે. અડતાળીશમા પદમાં, ‘એક પખો મેં કોઈ ન દેખ્યો, કોઈનું, જે જે કીધું જે જે કરાવ્યું’ એ સર્વ મારવાડી પ્રયોગ છે એ સામાન્ય રીતે પણ સમજી શકાય તેવું છે. આવી રીતે પ્રયોગો માટે બતાવી શકાય તેમ છે. રચણસંક્રાંતિથી વધારે લખવાની જરૂર લાગતી નથી, પણ મારા ધારવા પ્રમાણે મારે જે વાત કહેવાની છે તે મેં જની શકતી રીતે સ્પષ્ટ કરી છે. અહીં મારે એટલું બતાવવાની જરૂર છે કે મેં પચાસ પદની ભાષાપર વિશેષ ઊંડાપોહ ક્યો છે, કારણ કે ત્યાંમુખીનાં પદો બહુ વાર વાંચવાની મને જરૂર

લઈ બંનેની ભાષાપંર વિચાર કરવાથી આ વાતનું મારું વક્તવ્ય ખરાબર સમજાઈ જશે. સાથે એટલું પણ યાદ આપવાની જરૂર જાય છે કે સ્તવનોનું મહત્ત્વ ભાષાપ્રયોગને લઈને નથી, પણ નૈસર્ગિક ઉચ્ચ વિચારો, આદર્શમય જીવનના ઊંડા હૃદયપ્રદેશમાંથી નીકળેલ ભાવ અને વ્યવહાર નિશ્ચયને એક સરખી રીતે પોષક તત્ત્વ આપનાર સ્તવનો બહુ અદ્ય હોવાથી આનંદધનજીનાં સ્તવનોનું બહુ મહત્ત્વ છે; બાકી વાક્યપ્રયોગના સંસ્કારીપણાને અંગે, વસ્તુમહત્ત્વ અને નિદર્શનની દૃઢતાને અંગે અને કાવ્યમાધુર્યને અંગે પદોની ભાષાશૈલી સ્તવનના કરતાં ઘણી ચડે તેમ છે. જે ઉચ્ચ આશય ભળવી રાખીને મહાન્ સત્યો સ્તવનોમાં પ્રગટ કરે છે તેની આથી ઓછી કિંમત થતી નથી. વક્તવ્ય એટલું છે કે ગુજરાતી ભાષાનો છુટથી ઉપયોગ કરવા જતાં પદો જવી વિશિષ્ટ ભાષા સ્તવનોમાં આવી શકી નથી. કાવ્યરસિકતા પણ પદોમાં સ્પષ્ટ માણૂંમ પડે છે અને સરખામણીમાં તે વધારે ભાવાત્મક છે એમ જણાઈ આવે છે. આ એક જૂરી હકીકત છે. ભાષાને અંગે વિચારણા કરતાં અહીં કહેવાની એક બીજી વાત એ પ્રાપ્ત થાય છે કે સ્તવનોની ગુજરાતી ભાષામાં પણ ઉત્તર હિંદુસ્તાનના સંસ્કારો બહુ દૃઢ રહી ગયા છે. આપણે કેટલાક દાખલા આ સંબંધમાં બતાવી આપણા ચરિત્રનાયકનાં સ્તવનોની ભાષાવિચારણા કરીએ.

‘સમજો ન માહરો સાલો.’ (સ્તવન ૧૭-૬) અહીં માહરો સાલો એ શબ્દોનો પ્રયોગ કાઠિયાવાડી છે એમ બતાવવા પ્રયત્ન થયો છે. એ પ્રયોગ કાઠિયાવાડ કરતાં સુરતમાં વધારે થાય છે અને તેથી વધારે મારવાડમાં થાય છે. એ ઉપરાંત એમાં ખાસ લક્ષ્યમા લેવા જેવું તો લિંગવ્યત્પયનું સ્વરૂપ છે. એ કુંચુનાથજીના સ્તવનમાં મનની વાત ચાલે છે અને કોઈ પણ સાધારણ ગુજરાતી બોલનાર મનને ‘સાજો’ કહે નહીં પણ ‘સાજું’ કહે એ ભાષાપરિચયથી જણાય તેવું છે. ‘મન’ નાન્યતર જાતિનો શબ્દ હોવાથી સાખા શબ્દનું વિકારી રૂપ તત્પ્રાયોગ્ય નાન્યતર વિકાર ગ્રહણ કરે છે. મારવાડના લોકો ઉપર બતાવ્યું તેમ ‘જોટો’ જાતો’ શબ્દ બોલે છે તેમ મન માટે પુદ્ગલ વાપરે છે. પદ ૬ અને તેપર ભાષાવિચારણા ઉપર થઈ છે તે અત્ર પ્રસ્તુત છે. આવી રીતે લિંગવ્યત્પય મારવાડીમાં બહુ થયા કરે છે. આવો જ

ત્રિગવ્યત્યય 'મુજ મન તુજ પદપંકજે રે, લીનો ગુણ મકરંદ' (૧૩-૩) વાળા વાક્યમાં થયો છે. મન અને મકરંદ બન્નેને માટે 'લીનો' શબ્દ લાગુ પડે તેમ નથી, કારણ કે મન નાન્યતર ત્રિગે અને મકરંદ પુલ્લિંગે છે, છતાં ત્રિગ સંબંધી દેરફાર મારવાડમાં અગત્યનો નથી અને મનને તો બહુ વાર નરનાતિમાં વાપરમાં આવે છે તેથી 'સમજે ન માહરો સાળો' એવા ઉપરોક્ત પ્રયોગ પેડે જ આ પ્રયોગ થયો છે. જે સ્તવનની ભૂમિકા મારવાડી-હિંદુસ્તાનીમાં બતાવે છે, તેનાં ફળ ફૂલને ગુજરાતીમાં કહેવાઈ શકાયે, પણ વેલો તાણતાં તે થડ તરફ જ જશે એવું સ્વરૂપ સ્તવનોમાં બહુવાર જોવામાં આવશે.

આ ત્રિગવ્યત્યયના બીજા પણ ઘણા દાખલાઓ છે. જેમકે 'પાપ નહિ કેઈ ઉત્સવભાષણુ નિરયો, ધર્મ નહિ કેઈ જગ સુત સરિષો' એ અતુર્થ પ્રશુના એકંદમ ગુજરાતી લાગતા સ્તવનમાં પાપ અને ધર્મ શબ્દ નરનાતિમાં વાપર્યા છે તેવા પ્રયોગ ગુજરાતી ભાષાના સાક્ષરને તદ્દન ન સમજાય તેવા લાગે છે જ્યારે મારવાડીમાં તેમ થવું તે દરરોજનો બનાવ છે.

અઢારમાં અરનાથજીના સ્તવનમાં 'કનક' માટે ચોથી ગાથામાં વાત ચાલી છે ત્યાં તેને માટે 'ભારી, પીસો અને ચીકણો' એવાં વિશેષણ મૂક્યાં છે એ ત્રણમાં અને ખાસ કરીને છેલ્લા એમ. રૂપદ રીને ત્રિગવ્યત્યય થયો. ઈ. તમે કેઈ મારવાડીને ગુજરાતી બોલતા સાંભળશે તો તે બરાબર આવી જ રીતે ગુજરાતી ભાષાના વિશેષણોનો ઉપયોગ કરશે વળી અ.વા ત્રિગવ્યત્યયો અજાણતા થઈ ગયા છે એમ પણ નથી, કારણ કે કેવુનાથજીના સ્તવનની છઠી ગાથામાં મનને સાળો અને કાળો કહીને પુરવ જ કહે છે કે 'મેં જાપયું એ ત્રિગ નપુતક' વિગેરે. આ દેસા ઉપરથી મનનું નપુતકત્વ તત્ત્વ પહેલે જાણવામાં છે હજી તને મા. નજાનના વિશેષણ અને ઉપનામ વચ્ચે તે રૂપદ રીતે મારવાડી ભાષાના પ્રયોગ બતાવી આપે છે. આવી રીતે પ્રમકરૂપનરૂં ઉદાહરણે ૨૨-૫ ના 'નરૂં' શબ્દને જે નજાનના વાપરે છે તે સંદર્ભને અનુરૂપ છે, પણ ગુજરાતીમાં તે શબ્દ નપુતકત્વના જ વપરવ્ય છે. મ.વાડીમાં તો કાંઈને પણ નજાનમાં જ વ ર-વ મા આવે છે તેથી આ પ્રયોગ તે ભાષાને અનુરૂપ છે.

સત્તરમાં સ્તવનમાં ‘સાપ ખાય ને મુખડું ઘોરું’ એ ઉખાલું આપ્યું છે તે મારવાડ દેશની પ્રચલિત જાણીતી કહેવત છે, જ્યારે ગુજરાતમાં તેવું કોઈ ઉખાલું હોય એમ જણાતું નથી; આ ઉપરાંત ‘બ્યાલ તણી પડે વાંકું’ તેને કહેવું, ‘સઠળ મરદને ઠેલે’ એવો વાક્યપ્રયોગ કરવો અને ‘એ કહિ વાત છે મોટી’ એમાં ‘કહિ’ શબ્દનો ખાસ વાક્યપ્રયોગ કરવો એ સર્વ અર્થસૂચક છે. એમાં ‘કહિ’ શબ્દનો અર્થ ‘કાંઈ’ એમ થાય છે. ‘એ તો કાંઈ બહુ મોટી વાત કરી’ એવા અર્થમાં ‘કહિ’ શબ્દ ગુજરાતીમાં વપરાતો નથી, પણ જરાબર તેજ અર્થમાં હાલ પણ મારવાડી ભાષામાં તે શબ્દ વપરાય છે.

સુમતિનાથના સ્તવનમાં ‘તીસરો’ (૫-૨) એ ત્રીજાના અર્થમાં વપરાયેલ શબ્દ હિંદુસ્તાની જાણુનાર ગુજરાતી બોલનારના જેવી જ ભાષા બતાવે છે. ગુજરાતીમાં તો ‘તીસરો’ શબ્દ જ વપરાતો નથી એ કહેવાની જરૂર નથી. આદીશ્વર ભગવાનના સ્તવનમાં ‘એાર’ શબ્દ બીજાના અર્થમાં વપરાયેલ છે તે શુદ્ધ હિંદુસ્તાની શબ્દપ્રયોગ છે અને તે સામાન્ય ભાષાબોધથી પણ ગ્રાહ્ય થાય તેમ છે. એ ઉપરાંત નીચેના શબ્દપ્રયોગો આનંદધનજી મહારાજની સ્તવનની ભાષામાં મિશ્ર મારવાડ તથા ઉત્તર હિંદની ભાષાનું તત્ત્વ બતાવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

સેગ (૩-૪)	પીએ (૨૧-૪)	બોધા (૧૬-૧)
ધુરે (૩-૧)	ઝલભટ્ટી (૧૬-૫)	મદિર નગર (૧૬-૧૧)
ધુરિ (૫-૨)	ભાષા (૧૬-૧૦)	ફિર (૨૦-૬)
„ (૬-૨)	પાવે (૧૬-૧૧)	ધીકાર્ક (૪-૪)
દોય (૬-૪)	કહિયો (૨૦-૧)	પિપાસા બાળે (૪-૫)
„ (૨૧-૩)	લહિયો („)	દાર (૫-૫)
પર (૬-૩)	ચાવે (૨૦-૬)	સપળે (૫-૧)
દુનંદ (૧૨-૨)	કીજે (૨૧-૪)	વાતરી (૧ ૧)
દુવિધા (૧૮-૭)	વંચીએ (૨૧-૬)	દેખાણુ દે (૮-૧)
તુલિ (૬-૭)	ફેરો (૨૨-૨)	નિડામીરે (૧૧-૨)
„ (૧૬-૩)	ભાલિયો (૨૨-૫)	માતા (૧૬-૮)
ધારો પદ સેવ (૭-૨)	જલસી (૨૨-૬)	ધન્યમી (૧૨-૧)
વેધ (૧૩-૫)	રેદ (૧-૧)	„ (૧૫-૮)
આદામ (૧૫-૮)	અંબ (૨-૧)	ઘોરું (૧૭-૨)
રેત (૭-૧)	પદ (૩-૫)	ઉખાલો (૧૭-૨)

અપારા (૧૧-૨)	કુમલ (૩-૪)	પદપાત્રી (૧૬-૭)
પ્રતિભાસ (૧૧-૨)	દેવે વાચના (૩-૧)	મોક્ષમા (૬-૨)
સદ્વિનયી દાસ (૧૧-૪)	અનુદિદા (૮-૩)	ગારી સમર્થ (૧૬-૪)
લખાણી (૧૧-૧)	૨૬ મેય (૧૧-૪)	કરલાણી (૧૬-૫)
રોહન (૬-૧)	મોદે ફિદિમા (૧૪-૪)	પેલ (૨૨-૬)
પૂર્વ (૭-૪)	સંધિ (૧૧-૧)	પરિણ (૧૧-૧૧)
નિદાન (૧૧-૮)	મુનિ (૭-૨)	સાગ્ન (૨૨-૨)
નવમ (૨-૨)	મનુ (૧૭-૨)	ઈન્દ્રધનુ (૧૧-૨)
" (૨-૪)	આર્જુ (૧૭-૪)	મૂલ (૧૬-૨)
" (૧૪-૩)	મીસડી (૧૨-૧)	સટી (૧૦-૧)
અમ (૧૫-૧)	દરો (૧૧-૭)	મનાલાલ (૨૨-૧)
કુલ (૨૦-૨)	નિસપતિ (૨૨-૮)	ભારી (૧૮-૪)
કુલ (૨૧-૪)	નામો (૧૩-૨)	મલગાતી (૨૨-૧)
વે ૪૨ (૧૫-૪)	ધોન (૧૩-૧)	અનુભવ (૨૨-૪)
મુકે (૧૧-૧૦)	સીમે (૧૦-૩)	લીસનુ (૧૦-૧)
નિસર્ગ (૧૧-૧૧)	ફરે (૧૫-૧)	પરમાલ (૧૧-૧)
નવો મુલ (૧૧-૧૩)	અનુદિદા (૮-૩)	પરગી જાદી (૧૮-૨)
આલે (૧૩-૧)	ચિનમે (૧૪-૭)	કુલ (૨૦-૨)
દર (૧૭-૪)	રંધા (૧૫-૧)	વાસ (૪-૧)
ગે (૧૭-૩)	બેરી (૧૫-૪)	કિરુ (૨-૧)
બે (૧૭-૭)	અગરે પાલે (૧૭-૩)	
પીડમે (૧૮-૪)	અન (૧૬-૧)	

અહીં પુર, કુ, પલ-અનુદેનો અર્થ વિચારવામાં આવશે અથવા લીલ્ડ અનુદેનો ઉપયોગ અથવા અર્થ કે પ્રત્યયો વિચારવામાં આવશે તો તેઓનું મૂળ માત્રામાં અથવા ખાસ કરીને પુરોહિત અને ઉત્તર દિશામાં જતું જણાઈ આવશે. મેગ કે પલ્લુદિદા, ધોમ કે ખેડ, લખાણી કે ૨૬ મેય: અનુદેને મુલ્કની બાલણા કેઈ પલ્લુ વિન ગના કરી યાગ, કેઈ પ્રાંતને તે ઉદેશી યાગ એમ અને લગતું નથી. ઉપરના કહેડ અનુદે પર વિસ્તરભયથી ટીકા કરી નથી, પણ મુલ્ક વાચકો તે વિચારી લેશે અને કેઈ અનુદેનો અર્થ ન સમજાય તો હજા સાથે વિચારશે તો એ વિચાર હું અહીં જાહેરવા માનું છું તે જણાઈ આવશે.

હવે સ્વર્ગનામા આપણે કેટલક વાક્યપ્રત્યયો વિચારીએ જે પલ્લુ એ જ હીસલને વધારે સ્પષ્ટ બતાવના જાહેરવા ઉપયોગી થાય છે.

‘પ્રીત સગાઈ રે નરૂપાધિક કદી રે, સોપાધિક ધન જોય’ (૧-૨) એમાં વાક્યપ્રયોગ અને શબ્દરચના બરાબર હિંદી છે તે ત્રેવીશમા પદની ત્રીજી ગાથામાં ‘કિવળ અચળ અનાદિ અખાદિત, શિવશંકરકા લેટા’ (૫-૨૧૩) બનાવેલા ભાવ સાથે વિચારવાથી સદૃશ માત્રમ પડે તેમ છે. એમાં ‘સગાઈ’ શબ્દ કાકિયાવાડમાં વધારે વપરાય છે એમ ધારી લેવું બરાબર નથી. કાકિયાવાડમાં સગાઈ કરતાં ‘સગ-પણ’ શબ્દ જ વધારે વપરાય છે અને તે વાત કાકિયાવાડના પરિચ-યથી જણાય તેવી છે. સગાઈ શબ્દ મારવાડી ભાષામાં બહુ છુટથી વપરાય છે, અને તે જે અર્થમાં આનંદધનજીએ વાપર્યો છે તે જ અર્થમાં વપરાય છે. આથી બને રીતે ‘સગાઈ’ શબ્દ પર બાંધેલ રચના તૂટી પડે છે અને તેથી તો ઉલટું હિંદુસ્તાની-મારવાડીના મિશ્ર પ્રયોગોનો ઉપયોગ સ્તવનમાં પણ વિશેષ થયો છે એ વાત સાબીત થાય છે.

‘અલખ’ શબ્દનો ઉપયોગ (૧-૫) જેવો આદીત્યર ભગવાનના સ્તવનમાં થયો છે તેવો જ મિશ્ર મારવાડીના પ્રયોગવાળા ત્રેવીશમા પદની છેલ્લી ગાથામાં થયો છે. (૫-૨૧૬) અલખ શબ્દનો ઉપ-યોગ ગુજરાતીમાં કદાચ થતો તો બહુ જવરલંબ જ થતો, પણ હિંદીમાં અવારનવાર બહુ સારી રીતે થયા કરે છે અને અગાઉ પણ થતો હતો તે મજવાસી કવિઓનાં પદો તથા કબીરના પદો વાચવાથી જણાય તેવું છે.

આવી જ રીતે ‘વસ્તુવિચારે દિવ્ય નયણ તણા નિરધાર વિરહ પડ્યો’ એવા પદ્યછેદવાળી વાક્યરચના (૨-૫), એમાં તથા બીજી ગાથામાં ‘નયણ’ શબ્દનો આંખના અર્થમાં ઉપયોગ-એ સર્વ ઉત્તર હિંદના સરકારો મજબૂતપણે બતાવે છે એમ મને લાગે છે. એવી જ રીતે ‘લખ પૂરે મન આશ’ (૧-૫) અને ‘અંધો અધ પુલાય’ (૨-૩) ના અર્થ વિચા-રતાં તુરત વાક્યરચનાનું મૂળ ઉત્તર હિંદમાં જણાઈ આવે તેવું છે. આવી જાતના અનેક વાક્યપ્રયોગો બતાવી શકાય તેવું છે અને એ બાબત ઉપર ઘણી ગેરસમજુતી થયેલી છે તેથી આપણે તે મુદ્દો જરા વધારે સ્પષ્ટ કરવો પડશે. જાકી તો ગમે તે વાક્યપ્રયોગ વિચા-રણાપૂર્વક નિષ્પક્ષપણે લક્ષ્યમાં લેવામાં આવશે તો તેની રચના હિંદ-

સ્વપનોની ભાષાપર ખાસ વિચારણા.

સ્તાનના ઉત્તર વિભાગ તરફ જ જશે. આવી બાબતમાં ઉપર રમી વાંચી અભિપ્રાય આપી જનારના અદ્વર વિચારો ઉપર અ બાંધી શકાય તેમ નથી. આપણે આ જ મુદ્દો સાબીત કરનાર એ ખાસ પ્રયોગો હજી પણ વિચારીએ.

‘ચરણ ધરણ નહિ દાય’ (૨-૩) એ દિલ્હીનો ખાસ પ્રયોગ છે. ગુજરાતીમાં એને માટે ‘પગ મૂકવાનું પણ ઠેકાણું નથી’ એ પ્રયોગ થાય. ‘પંથ નિહાલશું’ (૨-૬) એવો વાક્યપ્રયોગ અહીં છે. એ તે સોળમા પદની ત્રીજી ગાથામાં ‘પંથ નિહારત લોચણે દગ લાગ અટોલા’ એ વાક્યપ્રયોગ સાથે બરાબર મળતો આવે છે. રસ્તા પર નજર કરીને બેસવું એને માટે પંથ નિહારવો અથવા નિહાળવો એ વાક્યપ્રયોગ મારવાડી અને દિલ્હીમાં થાય છે. એમાં ભાષા સંસ્કારમાં નિહારવાને બદલે સ્વપનમાં નિહાલવો એમ પ્રયોગ થયો છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. એ મારવાડમાંથી ગુજરાત તરફ પ્રયાણ સુચવે છે પણ વાક્યપ્રયોગ ગુજરાતમાં રહેલા છતાં તેનું મૂળ ઉત્તર હિંદ તરફ બતાવે છે.

હવે આપણે સિખ ધાતુના પ્રયોગપર જરા વિચાર કરીએ તો ઉત્તર હિંદની ભાષાનાં સ્વપનમાં ઉપયોગ વધારે સ્પષ્ટ રીતે જણાયે.

સ્વાનના ‘દોષ અગ્રેય લખાવ’ (૨-૨૧) ન્યા લખાવ એટલે લખવું તે સ્વાનના પદવાના બાબવાના અર્થમાં ન ધાતુ વપરાયો. જે એટલે માત્રમ પડવાના બાબવાના અર્થમાં ન ધાતુ વપરાયો. જે

‘રાવ શાશિ રૂપ વિલખ’ (૧-૨૦) ન્યા વિલખ ધાતુને ગુણ કરી નાંધે છે. વપરાત જગદી રૂપ દગલ એ અર્થમાં ન શબ્દ ન્યા વપરાયો છે.

અને ‘અવદારે લોપ દેહિ’ (૧-૩૧) ન્યા. ‘અવદારે’ ક્રીડા નાંધી નાંધી છે. ‘લોપ દેહિ’ એ અર્થમાં ન શબ્દ ન્યા વપરાયો છે.

‘અવદારે લોપ દેહિ’ (૧-૩૧) ન્યા. ‘અવદારે’ ક્રીડા નાંધી નાંધી છે. ‘લોપ દેહિ’ એ અર્થમાં ન શબ્દ ન્યા વપરાયો છે.

‘અવદારે લોપ દેહિ’ (૧-૩૧) ન્યા. ‘અવદારે’ ક્રીડા નાંધી નાંધી છે. ‘લોપ દેહિ’ એ અર્થમાં ન શબ્દ ન્યા વપરાયો છે.

‘અવદારે લોપ દેહિ’ (૧-૩૧) ન્યા. ‘અવદારે’ ક્રીડા નાંધી નાંધી છે. ‘લોપ દેહિ’ એ અર્થમાં ન શબ્દ ન્યા વપરાયો છે.

સાતમી ગાથામાં ઉપદેશનો સાર એમ છાપેલી જુકોમાં છાપેલ છે ત્યાં 'ઉપદેશનું સાર' એમ પ્રતમાં લખેલ છે. એ સર્વ લિંગ-યત્યયો અને શબ્દપ્રયોગ આવા શુદ્ધ ગુજરાતી ભાગતા સ્તવનમાં ભેવા પછી કોઈ વિદ્વાન માણસ કાઠિયાવાડી અથવા ગુજરાતીના શબ્દ કે અર્થપ્રયોગો સ્તવનમાં મુખ્યતાએ થયા છે એમ કહેવાની બાબતમાં લક્ષ્યાર્થ ભય અથવા તે સિદ્ધાંત (Theory) માં મક્કમ રહી શકે એમ જણાતું નથી. 'એવના ધારપર રહે ન દેવા' એ પ્રયોગ ચૌદમા સ્તવનની પ્રથમ ગાથામાં છે અને 'અંધોઅંધ પુલાય' (૧૫-૬) એ બન્ને પ્રયોગો શું બતાવે છે? એવા ગુજરાતી પ્રયોગો કદિ ભણવામાં, સાંભળવામાં કે વાંચવામાં આવ્યા નથી. એનો અન્વય કરવાથી આ બાબત સ્પષ્ટ થઈ જાય તેવી છે. આ આંતરિક પૂરાવો ધણો સ્પષ્ટ અને વિચારણીય છે એમ મારા કહેવાની મત-લબ છે. આ વિષયપર હજુ ઘણું વધારે દૃષ્ટાંતો સ્તવનોમાંથી આપી સ્તવનની રચના ગુજરાતી હોવા છતાં તેની ભૂમિકા ઉત્તર હિંદમાં છે એમ બતાવી શકાય તેવું છે, પરંતુ આટલાં દૃષ્ટાંતો મારા ધારવા પ્રમાણે પૂરતાં છે. સોળમા શાંતિનાયના અતિ ઉદાર લાંબા સ્તવનની દરેક વાક્યરચના મારવાડ તરફની છે એમ બતાવાય તેવું છે 'સકળ નયવાહ વ્યાપી રહ્યો,' (ગાથા ૬) 'શિવસાધન સંધિ રે' (એ જ ગાથા) 'ભાવ .. તે તેમ અવિતરથ સદ્દે' (ગાથા ૩) 'તામસી વૃત્તિ પરિ-હરી બજે સાતિવદી' (ગાથા ૫) વિગેરે શબ્દ તથા વાક્યપ્રયોગ સર્વ એક સરખી રીતે મારવાડીના પ્રયોગ બતાવે છે અને મારવાડ કરતાં પણ ઉત્તર હિંદના તરફારોનું ગુજરાતી સાથે સંમિશ્રણ તત્વ બતાવે છે. આવા બીજા દૃષ્ટાંતો આપી હું હવે આ વિષય લંબાવવા બંધનું નથી. રચના, પ્રમાણમાં ઘણું લખાઈ ગયું છે. તે છતાં ખાસ નં. - ૬૬૨. તા. અ જ પુ-૧૪મના બીજા ભાગમાં આ વિષયનું ફરી-વા. - ૬૫૫ ધરવામાં આવશે.

સ્તવનના વપરાયેલી ભાષા પર કેટલોક નોંધાપોહ કરી નેપાન્યાની મેહતા અનંદધનજી વિશેષ ઠવા પ્રદેશમાં રહ્યા હોવા બદલ એપર કેટલાક નિર્ણય બતાવવા તરફ હોરવાયા છે તેમજ વિચારે બહુ અદ્ધર અને જ પવિત્રારણને અંગે અધ્યક્ષ દેવ યજ્ઞ - તેઓના પોતાના કલેષોપરથી પણ જણાય છે. પ્ર.ચંદ્ર ૩. ૫

રાત્રીના ઉચ્ચાર બરાબર આ બાબતમાં કાઠિયાવાડમાં માય છે અને તે મીઠો મેદવાના સાંભળવામાં આવ્યા નથી એ ખાસ નવાઈ જેવું લાગે છે. કદાચ કંઈ સને બદલે ગ્રામ્ય કાઠિયાવાડી પ્રયોગમાં હ્રસ્વ-રાય છે એમ બતાવ્યું હોત તો કાઠિયાવાડી ભાષાપ્રયોગને અનુરૂપ થઈ શકત. 'દસણ' એવો પ્રયોગ કોઈ પ્રતમાં નથી તેથી તેપરથી બતાવેલો નિર્ણય આટલે માર્ગે દોરનાર છે. મહિનાયજુના સ્તવનની એથી ગાથામાંના 'ગાદી' અને 'કાદી' શબ્દોપર ચર્ચા કરી તેઓએ પદના અર્થની સમજણમાં જવાને પણ તસ્તી લીધી નથી એમ બતાવી આપ્યું છે. 'ગાદી' એ ક્રિયાપદ નથી પણ વિશેષણ છે અને તે તો સ્પષ્ટ મારવાડી શબ્દ છે તેને બદલે 'ગાહાડી' જેવું રૂપ આપવાનું બતાવી તેપર વિચેચન કરવું એ વાસ્તવિક નથી. 'કાહાડી' એવો પ્રયોગ કોઈ જગેએ જોવામાં આવતો નથી. 'રિસાણી' શબ્દને કાઠિયાવાડી કહેવા પહેલાં અઢારમા પદનો પ્રથમ શબ્દ 'રિસાણી આપ મનાવો ૨' જોઈ લેવાની જરૂર હતી. આ ઉપરાંત 'સગાઈ' શબ્દ જાણવાડમાં વપરાય છે એમ પારી લેવામાં તેઓએ સમજાડ માપ આપી છે. જાણવાડમાં વેશવાળ માટે 'સગપણ' શબ્દ જ વપરાય છે, સગાઈ શબ્દ મારવાડનો છે. એને માટે જાણવાડની રાત્રીના બંધારણના કાયદાઓ છપાઈ ગયા છે તે જોવાથી કે વાંચવાથી અથવા કોઈ પણ જાણવાડના રહેવાશી સાથે વાત કરવાથી 'સગપણ' શબ્દનો પ્રયોગ બરાબર સમજાય તેમ છે. આવી રીતે બે ચાર શબ્દો અહીં તહીંથી કાઠિયાવાડના બતાવવા તેઓએ પ્રયત્ન કર્યા છે તે બૃહમરેલો જણાય છે અને તે પરિણામ વગરનો કોઈ આટલે રસ્તે દોરવાનાર છે 'મારો સાહો' એ પ્રયોગ કાઠિયાવાડી નથી એમ કાઠિયાવાડના રહેનારને સમજાય તેવું છે, ત્યાં આવા શબ્દને માટે 'સસરા' શબ્દને વિશેષ ઉપયોગ થાય છે અને મનને 'મારો સાહો' એમ નિર્ભાનિમા લોકારવામાં આવે અને તેને માટે ઉપર 'હલો' એવું વિશેષણ વાપરવામાં આવે છતાં તેને કાઠિયાવાડી બધવા સુજ્ઞાની પ્રયોગ કહેવ. એ જમે તે વાતને પેતાના આગ્રહ પ્રમાણે ખેંચી જવાના પ્રયત્ન જેવું લાગે છે. 'શીધી'ના પ્રયોગમાં તેમને જે મુંચવણ પડી છે તે — મરવાડી પ્રયોગ તેમણે વિચારવા તસ્તી લીધી હોત તો જરાપણ કહેત નહિ.

આટલા ઉપરથી ગુજરાતી સ્તવનોમાં કાઠિયાવાડી તત્ત્વ વિશેષ છે એમ બતાવવા તેઓએ પ્રયત્ન કર્યો છે તે બરાબર નથી એમ જણાયું હશે અને એ મૂળ પાચો કાચો પડવાથી આનંદધનજીનો વિહાર કાઠિયાવાડમાં વધારે હશે એમ જે અનુમાન કરવા તેઓ લક્ષ્યાર્થ ગયા છે એ પણ અયોગ્ય જણાશે. હવે એ સંગ્રંધમાં આપણે વિશેષ ચર્ચા કરવા જેવું રહ્યું જણાતું નથી, ખાસ કારણ ઉપસ્થિત થશે તો આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં આ વિષયને હળુ પણ વધારે વિસ્તારથી ચર્ચવામાં આવશે. ભાષાપ્રયોગના વિષય પર અભ્યાસ કરી ચર્ચા કરવામાં આવે અને તેમાં પૃષ્ઠ પોતાનો કોઈ શુભ ઉદ્દેશ ન રાખતાં શુદ્ધ ભાષાબોધ અને ભાષાસેવા અથવા સાહિત્યસેવાની શુદ્ધ દૃષ્ટિથી એ વિષયને હાથ ધરવામાં આવે તો તેથી સ્વતંત્ર અને બહાર પ્રગળે ઘણો લાભ થાય એમ માફ માનવું છે. નહિ તો 'યાંશું પ્રેમ બન્યો છે રાજ' (૧૫-૧) એવો એકાદ વાક્યપ્રયોગ બતાવી યશોવિજયજી મારવાડી હતા અથવા પંચકથા-જુકની પૂજામાં 'સોના રૂપાકે સોગડે સંઘા ખેતવ બાજી' અથવા ધર્મિજ્ઞ રાસના બીજા ખંડની ચોથી ઢાળ વાંચીને તેના લેખક વીર-વિજયજી હિંદુસ્તાની હતા અથવા તે બહેનો વિહાર અનુક્રમે મારવાડ કે ઉત્તર હિંદમાં વિશેષ હતો એમ કહેવાને પણ શું કોઈ લક્ષ્યાર્થ નહિ જાય? જે વાત ઐતિહાસિક રીતે સાચી નથી એમ આપણે જાણીએ છીએ, છતાં મરડીને દલીલ કરનાર એવી રીતે દોરવવા યત્ન કરી શકે. લોકોમાં ચાલતી વાતો, અરિતનાયકના રહેલા અવશેષો, સ્તૂપો, આંતરિક પૂરાવા અને ભાષાપ્રયોગો એ સર્વ બરાબર વિચારવા, તેમની તુલના કરવી અને તેનું પૃથક્કરણ નિષ્પક્ષપાતપણે કરવું, આ નિયમ ધ્યાનમાં રાખી આનંદધનજીનાં સ્તવનોને પહોંપર વિચાર કરવામાં આવશે તો તેઓનું કેંદ્ર મધ્ય હિંદ સિવાય અન્યત્ર આવવું મુશ્કેલ છે. ઉપરઉપરનો વિચાર કરનારને જે સ્પષ્ટ ગુજરાતી લાગે તેવા સ્તવન કે પદમાં ઉત્તર હિંદની ભાષાના પ્રયોગો ભરપૂર-પણે બતાવી શકાય તેમ છે. શબ્દોની રચના, શબ્દોના ભાવાર્થ, શબ્દોની વિકૃતિ, શબ્દોની જોડણી, વાક્યમાં સકર પ્રયોગ, પ્રયોગમાં ખાસ પ્રયોગ, અર્થમાં શબ્દનું સ્થાન અને તેની સાથે કવિએનું નિરંકુશત્વ આ સર્વ વાત ધ્યાનમાં રાખી જોવામાં આવશે તો ઉપર

પરંતુ જે મુલો મેં ઉપર જણાવ્યો છે તે માટે ચર્ચા ચલાવવી હોય તો આનંદધનજીની ભાષા સંબંધમાં તેઓનાં પદ અને સ્તવનોમાંથી હજુ ઘણા આંતરિક પૂરાવા આપી શકાય તેમ છે અને તેમ કરીને તેઓની ભાષાનું બંધારણ મિશ્ર મારવાડી-હિંદી છે એમ અનેક રીતે સિદ્ધ કરી શકાય તેમ છે. હજુ વિશેષ પૂરાવાની આવશ્યકતા રહેશે તો ભવિષ્યમાં એ વિષયપર વિચારણા કરવાના પ્રસંગ જરૂર હોય ધરવામાં આવશે.

આનંદધનજીનો વિદ્યાર વિષે: આનંદધનજી મહારાજે જે ભાષા પદોમાં વાપરી છે તેપરથી તેઓનો મૂળ પ્રદેશ અને વિશેષ વિહાર ઉત્તર દિશામાં હોય એમ જણાય છે. તેઓ જુદેલખંડમાં જન્મ્યા હતા એમ જાણવા માટે નીચેના મુદ્દાઓ આપણે હવે સંગ્રહિત કરી શકીએ.

- ૧ મારવાડમાં તેઓઘી સંગંધી ચાલતી હતકથાઓ.
- ૨ મેડતામાં તેઓના ઉપાસ્યના નામથી ઓળખાતું ખંડિયર.
- ૩ પદોની કર્વાચિત્ શુદ્ધ હિન્દુસ્તાની અને કર્વાચિત્ મિશ્ર હિન્દી ભાષા.

૪ સ્તવનોની ભાષામાં અનેક મારવાડી-હિન્દુસ્તાની શબ્દોનો મુદત્થી ઉપયોગ.

૫ પદની ભાષામાં સાહસિક રૂપ, વિષયનું ઓઢ દર્શન અને મજબૂત રીતે નિરૂપણ.

૬ સ્તવનોમાં મિશ્ર પ્રયોગ અને ખાસ વાક્યપ્રયોગો.

૭ વાક્યાન્વય કરતાં મારવાડ અને ઉત્તર હિંદ તરફ યત્ન સ્તવન ભાષાનું મડાણ.

૮ ઉપાણમાં તથા ઘરગથ્થુ શબ્દોનો સ્તવનોમાં અડપ ઉપયોગ અને તેનું જ પદોમાં યથેચ્છું સવિશેષ પ્રાકર્ય.

૯ સ્તવનોની ગુજરાતી ભાષામાં યથેચ્છ અનેક લિંગચત્વરો.

બનાવેલો નિર્ણય લગભગ ચંકા વગર સ્વીકારવામાં આવ્યો નહિ આવે એમ મારી માન્યતા છે. અત્ર આ વિષયપર વિશેષ વિસ્તાર કરવાનું બની શકે તેમ નથી, કારણ કેયગૌરવ થઈ જાય તેમ છે, પરંતુ જે મુદ્દો એ ઉપર જણાવ્યો છે તે માટે જ્યાં જણાવવી હોય તે આનંદધનજીની બાજુ સંબંધમાં તેઓનાં પદ અને સ્તરનોમાંથી હજી પણ આંતરિક પૂરાવા આપી શકાય તેમ છે અને તેમ કરીને તેઓની બાજુનું બંધારણ મિથ્ય મારવાડી-દિરી છે એમ અનેક રીતે સિદ્ધ કરી શકાય તેમ છે. હજી વિશેષ પૂરાવાની આશરવકતા રહેશે ને. અવિષયમાં એ વિષયપર વિચારણા કરવાના પ્રસંગ જરૂર હોય થરવામાં આવશે.

આનંદધનજીનો વિદાર વિષે: આનંદધનજી મહારાજે જે બાજુ પદોમાં લખેલી છે તેપરથી તેઓનો મૂળ પ્રદેશ અને વિશેષ વિદાર ઉત્તર દિશામાં હોય એમ જણાય છે. તેઓ ભુલેલખંડમાં જન્મ્યા હતા એમ જાણવા માટે નીચેના મુદ્દાઓ આપણે હવે સંકેતિત કરી શકીએ.

- ૧ મરવાડમાં તેઓથી સંબંધી ચાલતી રંગાય.ઓ.
- ૨ મરવાડમાં તેઓના ઉપાધ્યયના ન.મથી એ.જા.ખાનું ખરિયર
- ૩ પદેની રવચિત્ર શુદ્ધ હિન્દુસ્તાની અને કવચન મિથ્ય દિ.ની ક.પ.
- ૪ સ્તરનોની બાજુમાં અનેક મારવાડી-હિન્દુસ્તાની રંગ.નો ભુલેલ ઉપરોક્ત.
- ૫ પદની બાજુમાં સાહસિક રૂપ, વિષયનું પ્રો.ડ દર્શન અને મજમૂન રીતે નિરૂપક.
- ૬ સ્તરને માં મિથ્ય પ્રદે.જ અને ખ.સ. ર.મ.પ્રદે.ર.
- ૭ ૧૯૧૧-૧૨ ૧૯૧૨-૧૩ અને ઉત્તર દિશા તરફ હજી સ્તરનો બાજુ ક.પ.
- ૮ ઉપરોક્ત. ક.પ.નું રંગ.નો. સ્તરનો. માં બાજુ ઉપરોક્ત અને તેનું જ પદામ. રહેતું સંવિદેષ પ્રકર.
- ૯ સ્તરનોની શુભા ની બાજુ રહેતું અનેક શિશુ-કવચ.

બહારનાં ઘણાં કારણો છે. જૈન કોમમાં તે વળતે સાધુઅવસ્થાની સ્થિતિ જે યર્ષ સ્ત્રી હતી, જેને માટે મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ બસો વરસ પહેલાં આગાહી કરી ગયા હતા અને જેને માટે સત્ય-વિજય પંચાસને ક્રિયાવિદ્યાર કરવો પડ્યો અને શ્રીમદ્ યથોવિજયજીને સીમંધર સ્વામીની વિજ્ઞાપિત્રુપ સ્તવના કરવી પડી—એવા સદામાંથી નીકળી જવા માટે, અથવા તે સર્વ હૃદયપર અસર ન કરે અને સાધુજીવનનો તેના લોકમાન્યતાવળા નહિ પસંદ આત્મહિતકારક માગે ઉપયોગ યર્ષ થકે તે માટે બહારની ખુદશી હવાની જરૂર હતી અને તેનો લાભ શુન્નરાવની બહાર મળે તેવું હતું. એ વખતની શાસનની સ્થિતિપર આગળ વિચાર કરવામાં આવશે, પરંતુ જે હૃદયવિશાળતા તેઓમાં હતી તે ઉત્તર હિંદના જન્મ, વસવાટ અને વિહારને લઈને હતી એવા સહજ અનુમાનપર ઘણે ભાગે આવી જવાય છે. આ ઉપરાંત આજુ તરફનો આનંદધનજીનો વિહાર, ત્યાં અમુક જગાને આનંદધનજીની શુદ્ધ તરીકે બતાવવામાં લેવાતી હોંશ અને તેઓનો અને યથોવિજયજીનો કહેવાતો આજુપર મેળાપ એ સર્વ એકંદર રીતે આનંદધનજીનો જન્મ ઉત્તર હિંદ તરફ અને તેઓનો વિશેષ વિહાર પણ એ પ્રદેશ તરફ બતાવે છે એમ મારા માનવું છે અને તે હરીકેતના પૂરાવા માટે ઉપર બહુ મુદ્દાઓપર લેઈ જાય-વામાં આવ્યું છે તે ખાસ વિચારણીય છે.

આનંદધનજીની કૃતિ-૧ બહોતેરી: આ મહાત્મા યોગીની કૃતિ-ઓમાં હાલ આપણને પદસંમદ અને સ્તવનો મળી આવે છે. પદને વધારે સારી રીતે લોકો આનંદધનજીની બહોતેરીના નામથી યોગ્ય છે. બહોતેરીમાં મૂળ આશયે તો બહોતેર પદો હોવાં જોઈએ, પણ બહુદાર શતકમાં જેમ દરેક શતકમાં સેને બદલે સંવાસોથી પણ વધારે સ્લોકો જણાય છે તેમ અહીં પણ થયું છે. જેમ થવાનાં કારણોમાં જેમ જણાવવામાં આવે છે કે કોઈ કોઈ પદો પછવાડેના દિવ-ઓએ લનાર્યાં હોય છતાં તેમાં આનંદધનજીનું નામ હાજર કર્યું હોય એમ લનવાભેગ છે. આ વાતમાં સંદેહ સત્ય શેષવામાં મુરકેલી પછી છે, પરંતુ યોગ અને આત્મજ્ઞાનમાં તેઓથી એટલા આગળ વધી ગયેલા હતા અને તેઓ ખાસ કરીને પદમાં લાખને એટલી મજબૂત

બહારનાં ઘણાં કારણો છે. જૈન કોમમાં તે વખતે સાધુઅવસ્થાની સ્થિતિ જે થઈ રહી હતી, જેને માટે મુનિશ્રુંઢરસુરિ મહારાજ ભસો વરસ પહેલાં આગાહી કરી ગયા હતા અને જેને માટે સત્ય-વિજય પંચાસને ક્રિયાકેદાર કરવો પડ્યો અને ધીમદ્ યશોવિજયજીને સ્ત્રીમંધર સ્વામીની વિજ્ઞપિરૂપ સ્તવના કરવી પડી-એવા સડામાંથી નીકળી જવા માટે, અથવા તે સર્વ હૃદયપર અસર ન કરે અને સાધુજીવનનો તેના લોકમાન્યતાવાળા નહિ પણ આત્મહિતકારક માર્ગ ઉપયોગ થઈ શકે તે માટે બહારની ખુદ્દી હવાની જરૂર હતી અને તેનો લાભ સુખરાતની બહાર મળે તેવું હતું. એ વખતની શાસનની સ્થિતિપર આગળ વિચાર કરવામાં આવશે, પરંતુ જે હૃદયવિશાળતા તેઓમાં હતી તે ઉત્તર હિંદના જન્મ, વસવાટ અને વિહારને લઈને હતી એવા સહજ અનુમાનપર ઘણે ભાગે આવી જવાય છે. આ ઉપરાંત આણુ તરફનો આનંદધનજીનો વિહાર, ત્યાં અમુક જમાને આનંદધનજીની ગુફા તરીકે બતાવવામાં લેવાતી હોંથ અને તેઓનો અને યશોવિજયજીનો કહેવાતો આણુપર મેળાપ એ સર્વ એકંદર રીતે આનંદધનજીનો જન્મ ઉત્તર હિંદ તરફ અને તેઓનો વિશેષ વિહાર પણ એ પ્રદેશ તરફ બતાવે છે એમ મારું માનવું છે અને તે હકીકતના પૂરાવા માટે ઉપર બહુ મુદ્દાઓપર લેઈ જાય-વામાં આવ્યું છે તે ખાસ વિચારણીય છે.

આનંદધનજીની કૃતિ-૨ બહોંતેરી: આ મહાત્મા યોગીની કૃતિ-ઓમાં હાલ આપણને પદમંચહ અને સ્તવનો મળી આવે છે. પદને વધારે સારી રીતે લોકો આનંદધનજીની બહોંતેરીના નામથી ઓળખે છે. બહોંતેરીમાં મૂળ આશયે તો બહોંતેર પદો હોવા જોઈએ, પણ બહુંદર શતકમાં જેમ દરેક શતકમાં તેને બદલે સવાસોમી પણ વધારે ક્ષેત્રો જણાય છે તેમ અહીં પણ થયું છે. એમ ધરાનાં કારણોમાં એમ જણાવવામાં આવે છે કે કોઈ કોઈ પદો પછવાડેના ઠંધિ-ઓએ બનાવ્યાં હોય છતાં તેમાં આનંદધનજીનું નામ દાખલ કયું હોય એમ બનવાજોગ છે. આ વાતમાં રહેલું સત્ય શોધવામાં મુરકેલી ઘણી છે, પરંતુ યોગ અને આત્મજ્ઞાનમાં તેઓથી એટલા આગળ વધી ગયેલા હતા અને તેઓ ખાસ કરીને પદમાં લાખાને એટલી મજબૂત

૧૦ સ્વાનુભવદર્શક પદો.

૧૧ પરમત સહિષ્ણુતા વિચારદર્શક પદો.

આવી રીતે વિષય અને ઉક્રિતને અંગે પદોના લેહો પાડવા હોય તો પડી શકે તેમ છે, પરંતુ અનુક્રમે પદો આપ્યાં કરે તોપણ તેમાં વિષય કરતા રહેવાથી વાંચવામાં આનંદ આવે છે. મુખ્ય ત્રણ વિભાગ પદોના પાડવા યોગ્ય છે: આધ્યાત્મિક, યોગવિષયક અને વૈરાગ્યને લગતા. આવા વિભાગો પાડી જુદા જુદા વિષયના સૈદ્ધિક અથવા ખપી છવેને ઉપયોગી થાય તેમ પદોનું પૃથક્કરણ કરવાની જરૂર છે તે હવે પછી બનશે. અહીં તો કમ એક સરખો છાપેલી છુક પ્રમાણે રાખ્યો છે જેથી અરસપરસ સરખામણી, અર્થ-વિચારણા અને વિવેચન માટે ઉપયોગી થઈ પડે. પદોના કમ અરસપરસ સંબંધવાળો છે અને જ્યારે લખાયાં હશે, સંપ્રદિત થયાં હશે અથવા ગોઠવાયાં હશે ત્યારે તેમાં કંઈ ધારણ હોવાનો સંભવ રહે છે. આવેા સંબંધ બતાવવા પદોના વિવેચનપ્રસંગે પ્રયાસ થયો છે અને તેવો પ્રયાસ ખાસ કરવા યોગ્ય છે એમ બતાવવાની જરૂર રહેતી નથી. પદો એકી વખતે લખાયાં હોય એમ તો ધારી શકાય તેમ છે જ નહિ, પરંતુ જ્યારે લખાયાં હશે અથવા સંપ્રદિત થયાં હશે ત્યારે તેના મુદ્દાસર વિષયપર વિચાર થયો જ હોવો જોઈએ અને તે તરફ ચોધી કાઢવા પ્રયાસ કરવો બહુ રીતે ઉપયોગી ગણાય એમ નવાઈ નથી.

૨. ચોવીસી: આનંદધનની બીજી કૃતિ સ્તવનાની છે. એમાં 'સ્વભવિનેશ્વર પ્રીતમ માદરો' ત્યાંથી શરૂ કરી બ.વીસમા નેમનાથ મુધી પ્રત્યેક વીર્યકરનાં સ્તવનો બનાવી તે દ્વારા તત્ત્વજ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને યોગના વિષયને સારી રીતે પોષણ આપી છે. એમના નાર ને.ની ગોઠવણ તપાસવામાં આવશે તો ત્યાં પણ જણશે કે પ્રથમ પરમાત્મસ્વરૂપ પરિને પોતાના તરીકે આદરવા વિચાર કરે છે અને તે માટે બીજાસ્તવનમાં તેનો પંથડો નીડાવે છે-માન નિર્દાશી કરે છે અને સત્ય પ્રમુદશા-ઉજવ પરમાત્મશાવ શોધવા અને તપાસવ વિચાર કરે છે. ત્યાર પછી ત્રીજા સ્તવનમાં જ્યારે પરમાત્મદશાને નિર્ણય થાય છે ત્યારે વિચાર બગાડે છે કે પ્રભુની સેવના કરવા માટે પ્રથમ

કરી પરમાત્મભાવ વિચારવા, તેની સન્મુખ જવા, તેને આદરવા અને પરંપરાએ તેથી થતી સાધ્યપ્રાપ્તિ તરફ લક્ષ્ય રાખવાની સૂચના કરી પછી પ્રભુ સન્મુખ થયેલ ચેતનજી દશમા સ્તવનમાં કેટલીક ત્રીભંગીઓ વિચારે છે. અહીં વાર્ત્તિક દૃષ્ટિ કરતાં ધાર્મિક દૃષ્ટિએ વિચારણા થાય છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય છે. અહીં મુખી બાદ્ય વિચારણા કરી હવે અંતરાત્મદશાએ, વસ્તુગત સ્વરૂપે, અધ્યાત્મ મતની દૃષ્ટિએ પરમાત્મભાવની વિચારણા કરે છે ત્યારે તેમને ભારમા સ્તવનમાં પરમાત્મદશાનાં ઘણાં નામો પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંથી કેટલાંકપર વિચાર કરી આત્મજ્ઞાનનું અને દ્રવ્યલિંગનું લક્ષણ બોધી પ્રભુની સેટ કરે છે, મતલબ પરમાત્મભાવનું સ્વરૂપ અહીં કાંઈક સાક્ષાત્કાર રૂપે થાય છે. તેના જવાબમાં તેરમા સ્તવનમાં આનંદમાં આવી હવે પોતાનાં સ્થૂળ દુઃખો દૂર ગયાં એમ બતાવી પ્રભુસ્વરૂપની સ્તુતિ કરે છે, તેમના નામનું રટણ કરે છે, તેમની પ્રતિમાનાં શાંત ભાવની વિચારણા કરે છે અને તેની સાથે જ ચૌદમા સ્તવનમાં એ પરમાત્મભાવની સેવાનાની મુરકેલીઓ પોતાના લક્ષ્યમાં છે એમ બતાવી આપે છે, કારણ કે પંદરમા સ્તવનમાં તુરત જ જણાવે છે કે પ્રભુને ગાર્ડ હું, પણ હજી ધર્મનો-પરમાત્મભાવનો મર્મ પામી શકેલો હોય એમ જણાતું નથી અને તે સ્પષ્ટ કરવા ઘણા વિસ્તારથી શાંતિ સ્વરૂપ સોળમા સ્તવનમાં વર્ણવે છે અને ત્યાર પછી સત્તરમા સ્તવનમાં જણાવે છે કે આટલી વાત કરતાં છતાં, આવા વચ્ચ અન્યાનિક પ્રદેશમાં ઉદયન કરવાના વિચારો છતાં મન હજી સ્થિર રહેતું નથી, તે જ્યાં ત્યાં રખડ્યા કરે છે. મનપર અકુશ પ્રાપ્ત થવો તે યોગમાં અતિ આગળ વધ્યા પછી બનવાભોગ છે એમ જણાવી પરમાત્મભાવનો ધર્મ-તેની દૂરજો અને જવાબદારીઓ અને તેને અંગ પદ્યોદ્દૃષ્ટિ તથા સ્વપર સમયની વિચારણા અનુભવ દ્વારા અહમ્મા સ્તવનમાં કરી ખાસ પરમાત્મભાવ સમજાવવા માટે આગાધીશમા સ્તવનમાં અહાર દ્રવ્યપર વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કરી વીશમા સ્તવનમાં આત્મતત્ત્વની વિચારણા અને એકવીશમા સ્તવનમાં ૫૬ દર્શનોનું અન્તરસ સ્થાન કયુ છે અને તેનાં કારણો કેવાં છે તે બહુ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. આવી રીતે એકવીશ સ્તવનમાં આત્માની ઉત્કર્ષિત બતાવનાર યોગી-

રાજે જો બાકીનાં સ્તવનો લખ્યાં હોત તો અતિ વિશુદ્ધ આત્મ-દશાના ભાવ બતાવનાર અને ખાસ કરીને યોગની અતિ ઉત્કૃષ્ટ દશા સૂચવનાર ભાવનો પ્રકાશ તેઓ કરી આપત. બાવીશમું સ્તવન તેઓનું બનાવેલું કહેવાય છે તેની વસ્તુરચના, ભાષા અને વિષય એવા જૂઠ્ઠા પડી જાય છે કે તેટલા ઉપરથી જ જો અનુમાન કરી શકાતું હોય તો મારા વિચાર પ્રમાણે એ સ્તવન આનંદધનજીનું બનાવેલું હોય એમ સંભવતું નથી. એકવીશ સ્તવન સુધી જે લખ્યાં હોય છે તેના ત્યાં એકદમ ભંગ થઈ જાય છે અને તેમાં લીધેલ વિષય સામાન્ય ઠવિને શોષે તેવો જ છે. બાકીનાં સ્તવનો પૂર્ણ કરવા અન્ય કવિએ પ્રયાસ કર્યો છે તે આનંદધનજીનાં સ્તવનો પાસે તદ્દન સામાન્ય અને પરખાઈ આવે તેવો જણાય છે. એમાં વસ્તુસ્થાપન અને ભાષાગૌરવ એટલાં ફેરફાર પામી જાય છે કે એ સ્તવનો જ બાકીના ઉપરોક્ત સ્તવનની વિચાળતા, મહત્તા અને વિશેષતા બતાવવા માટે ઇચ્છાયો.

કૃતિનો ક્રમ: પદ અને સ્તવનો બતાવવામાં ક્રમ શું જળવાયો હશે એટલે કે પ્રથમ પદ બનાવ્યાં હશે કે સ્તવનો? એ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય એવો પ્રશ્ન છે. મારા વિચાર પ્રમાણે પ્રથમ પદો બનેલાં હોવાં જોઈએ અને તે સર્વ એકી વખતે નહિ પણ અવારનવાર બનેલાં હોવાં જોઈએ. તેનાં કારણો નીચે મુજબ છે.

૧. પદની ભાષામાં કેટલીક જગ્યાએ મારવાડીનો, કેટલીક જગ્યાએ હિંદીનો અને કેઈ કેઈમાં ગુજરાતીનો રંગ અવારનવાર જણાય છે તે જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા વખતની અસર બતાવે છે.

૨. પદોની ગોઠવણ સ્તવન પેઠે એક સરખી નથી, ક્રમ ખાસ લીધેલો જણાતો નથી તે સમય જૂઠો જૂઠો બતાવે છે.

૩. સ્તવનની પેઠે એક વિચારને ક્રમસર વિકસ્વર થયો હોય એવો એક નિયમ પદોમાંથી મળી આવતો નથી.

૪. વૈરાગ્ય અને યોગનાં પદો અવારનવાર ક્રમ વગર આવ્યા કરે છે તેમ જ વચ્ચે આભાષ સંવાપનાં પદો આવે છે અને આગળ વધતાં હરિયાળી આવે છે તે વિયુક્ત અસંગો રચાઈ બતાવી આપે છે.

૫. જે વિચારપરિપક્વતા સ્તવનોમાં છે તે તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ

છે અને સ્તવનમાં ખાસ કરીને પરંપરાને—વ્યવહારને જે સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તે અનુભવનું પરિણામ હોવું જોઈએ એવું સદૃશ અનુમાન કરાવે છે.

સ્તવનોનો સમય વિચારતાં નીચેની ખાસ બાબતો ઉપર ધ્યાન ખેંચાય છે.

૧. એમાં ગુજરાતી ભાષાનું તત્ત્વ પદોના પ્રમાણમાં સવિશેષ છે.

૨. એમાં વિષય અતિ ઉદાત્ત હોવા છતાં ભાષાપર જે કાણુ પદોમાં છે તેવો જાત્ર નથી તે બાબત ખાસ વિચારીને સમજવા યોગ્ય છે.

૩. વિષય પ્રતિષ્ઠાન કરવાની વિશિષ્ટ શૈલી અહીં સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ તત્ત્વપ્રયોગ ભાષાની ઉત્તમતા સ્તવનો કરતાં પદોમાં વિશેષ આવે છે.

૪. ખાસ કરીને ખાસ વાક્યપ્રયોગો અને શબ્દરચના ધરની ભાષા તરીકે પદોમાં જે ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તે સ્તવનોમાં આવી શકી નથી.

૫. સ્તવનની મહત્તા તેના વિષયનિરૂપણને અંગે રહેલી છે જ્યારે ધરની ભાષાશૈલી અતિ વિશાળ આકર્ષક અને ઉત્તર છે તે બારી-દીથી જોવાથી જણાઈ આવે તેમ છે.

૬. સ્તવનો અધુરું સ્ત્રી ગદ્યાં છે જેને માટે અવકાશ મ. પે. હે ૧ તો આનેકધનજી જરૂર પૂરું કરવું અને તેથી તે તેમની ઉત્તમવસ્થામાં—લગભગ સ્તવનના ઉત્કૃષ્ટતા ભાગમાં બનેલા હોય એમ બતાવે છે.

આટલો ઉપરથી પદોની રચના સ્તવનના પહેલ ભાગમાં થઈ હોય એમ જણાય છે. તેથીનું સ્વરિત્વ, તેમનાં વિહાર અને તેમનાં પ્રસંગ ધરો ખરો ઉત્તર દિવ્યસ્થાન અને મારવડમાં હાજરી ધરો ખરાં પદો તત્ત્વ વિહારમાં બનેલા હોય અને કે. ૩ કે. ૮ સ્તવનના પછાતરના ભાગમાં ગુજરાતના પરિચય જણને લખવા હોય એમ બતાવેલ છે અને ખાલસુપુર વરદના વિહાર પ્રસંગે વધા યનું વ્યવહારમત પ્રસંગે સ્તવનના ઉત્કૃષ્ટતા ભાગમાં સ્તવનો બનાવ્યા હોય અને ત્યાર પછી વિહાર કરી મેઠા જતા દેહવિલય અ. મહા-ભાનો થઈ જતાં બાળીનાં જે અથવા તથા સ્તવનો બનાવવાં સ્ત્રી

સામાન્ય પંક્તિના પ્રાણીઓ કાળજળથી દબાઈ જાય છે ત્યારે પ્રભા-
વશાળી પુરુષો તેને પોતાના અંકુશમાં અમુક દરજ્જે રાખી શકે છે
છતાં પણ તેની અસર થવા વગર રહી શકતી નથી. આથી અમુક
મદાત્મા દે દેવિના અંધનો સમય અને તે સમયનો ઇતિહાસ
જે ઉપજળ થઈ શકે તે હોય તે તે ગ્રન્થની સમજણ માટે પ્રથમ
સન્મુખ રાખવા યોગ્ય છે. એથી ગ્રન્થના અર્થ સમજવામાં અને
ખાસ કરીને કર્તાનો ઉગ્ર આશય સમજવામાં બહુ ઉપયોગી મદદ
મળે તેમ છે; તેથી આપણે ચિદમના સત્તરમા શતકનો અંત અને
અક્ષરમાની શરૂઆતનો જાગ્ર અથવા ઈસ્વીના સત્તરમા શતકનો
જોનેતર અને જૈન ઇતિહાસ વખાસી જઈએ જેથી તેની છાયા પદોમાં
દેદલી આવી છે તે વારંવાર પદોમાં વિચારવાની આવશ્યકતા ન રહે.

દશ સ્થિતિ સત્તરમા ખ્રીસ્તી પ્રભના સૈકાની આખરમાં અથવા
વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે બોલીએ તો તેના ઉત્તરાર્ધમાં કુટુંબકલક કરી
ઓરંગઝેબ ગાદીપર આવેલ હો, તેણે ધર્મધપણે રાજ્યશાસન
ચલાવી અનેક લડાઈઓ લડી હિંદુઓને પરાસ્તુ કરવા સાથે મુગ-
લાઈને હુલમચાવી દીધી અને તેના વખતમાં જે સદા દાખલ થયો
તેના પરિણામે મુગલાઈ સત્તાનો યોગ્ય વખતમાં નાશ થયે નામની
સત્તા યોગ્ય વરસો સુધી ચાલી, પણ રાજતેજ આંધુ મડુ અને તેના
ધર્મધપણના પરિણામે રામદાસ સ્વામીના ઉપદેશથી છત્રપા ૧ (રાવ.
૨)એ હિંદુઓનો મુઠા ઉચ્છી દક્ષિણમાં ઓરંગઝેબ તામે અને રીતે
લડાઈઓ ભરી રાખી, નિઃકામુલમુક્ત જેવા સદે રાજવત્ત ધર્મ ગયા
અને આખા દેશમાં અનેક લડાઈઓ બની, સત્તર દાવાનળ ઉઠ્યો
અને જાનમાલની અને આજરૂની અસ્થિરતા ઉધારી રીતે જલ્દાઈ
આવી. આવી રીતે દેશની સ્થિતિ ચાલતી હતી, અવારનવાર
ફજપૂતો લાગ મળે મુગલાઈ દોર સામે માથુ ઉચ્ચકતા હતા
અને કોઈ વાર શરણે જઈ પુત્રીના લગ્ન પણ મુસલમાન સાથે કરી
આપતા હતા. મરાઠા રાજ્ય સાથે પેશ્વાઈનો પગપેસારો પણ આ જ
સમયમાં શરૂ થઈ ગયો અને આંગ્રે પ્રજા પોતાના બિવિધના રાજ્ય
માટે પાદપ્રવેશ કરવાની શરૂઆત આ જ સમયમાં કરી ચૂકી
ઇતિહાસના અનેક પ્રસંગોથી ભરપૂર આ સમયના સંબંધમાં હજારો

ધાર્મિક જાળતમાં આ સમય ખાસ વિચારવા લાયક સ્થિતિમાં
તે. હુમેશાં આઘાત પ્રમાણે પ્રત્યાઘાત થાય છે એવો સામાન્ય
નૈયમ છે, તે પ્રમાણે ઔરંગઝેબની ધર્મીય લાગણીએ જ્યારે
અનેક હિંદુઓને મુસલમાન બનાવવાની અને તેઓનાં પૂજ્ય સ્થાનો
પાડી નાખવાની પ્રેરણા કરી ત્યારે તેટલા જ જોરથી સંરક્ષણવૃત્તિ
હિંદુઓમાં આવી અને તેઓએ ગમે તેટલા ભોગે પોતાની પૂર્વ
જાળની જાળજાલાલી જાળવી રાખવા મહા પ્રયત્ન કર્યો. અહીં જે વાત
હિંદુઓને લાગુ પડે છે તે તેટલે જ અંગ્રેજોને લાગુ પડે છે. તેઓએ
પણ પોતાનાં પૂજ્ય મંદિરો અને જ્ઞાનભંડારો જાળવી રાખવા અને
તેમ કરી ધર્મનાં મુખ્ય આદ્ય સ્વરૂપો જાળવી રાખવા અટકાઈદીનના
પ્રમથથી જે પ્રશસ્ય પ્રયાસ શરૂ કર્યો હતો તે ચાલુ રાખ્યો.

આ પ્રમાણે જનસ્થિતિ વિક્રમના સત્તરમા શતકની હતી તે
જખતે ધાર્મિક સ્થિતિ ઠેવી હતી તે તપાસવા માટે બહુ સાધનો
મળી શકે છે. તે વખતના આચાર્યોનાં ચરિત્રો વાંચતા આવકોની
ગુરુભક્તિ બહુ સારી જણાઈ આવે છે. લોકો ગુરૂની ખાતર ગમે
તેટલાં કષ્ટ વેઠી તેઓની આજ્ઞાને અનુસરતા હતા એમ જણાઈ
આવે છે. બીજી ખાસ અગત્યની વાત તે સમયમાં એ બની કે સોળમા
વિક્રમ શતકમાં જૈન ગ્રંથોના બંધાર કરી શુદ્ધ પ્રતો ઠંવાની અને
તેને બંધારેલાં ગોડવવાની વિશિષ્ટ વૃત્તિ જામત થઈ હોય એમ
જણાય છે અને તેને પરિણામે અત્યારે પણ શુદ્ધ ગ્રંથ સંવત ૧૫૫૦
લગભગના બહુ મોટી સંખ્યામાં મળી આવે છે. આવી પુસ્તક બંધ-
રની કરી આપેલી અનુકૂળવાનો લાભ લેનારા અનેક વિદ્વાનો સત્ત-
રમા વિક્રમ શતકમાં બહાર આવ્યા અને તેથી સત્તરમા શતક જૈન
કોમના ઈતિહાસમાં એક અતિ અગત્યનો સમય ગણાય છે. તે સમ-
યમાં જૈન કોમમાં એટલા સારા વિદ્વાનો ઉત્પન્ન થયા છે કે અત્યારે
તેઓનાં સર્વનાં નામો પણ મેળવવાં મુશ્કેલ પડે છે. એમ કહેવાય છે
કે આ સત્તરમા સૈકામાં એકલા તપગરમાં બાવન પંડિતો થયા.
આમાંના કોઈ કોઈના સંબંધમાં નીચે દર્શીત વિચારવામાં આવશે
તેપરથી જણાશે કે આ શતક જૈન કોમ માટે જેમ અનેક પ્રશ્નોની
રાષ્ટ્રીય અગવડ ઉત્પન્ન કરનાર થયો તેમ અનેક રીતે આધ્યાત્મિક
અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ ધ્યાન ખેંચનાર થયો.

આત્મ્યું કે તત્ત્વ ક્રિયા કે બીજી કોઈ જાબતમાં જરા પણ ફેરફાર ન હોવા છતાં શિષ્યપરંપરામાં બે વિભાગ એક તપગન્ધમાં તે વખતથી થઈ ગયા અને એક શાખા ન્યારે 'દિવસુર' નામથી ઓળખાવા લાગી ત્યારે બીજી શાખા 'અણ્મુર' નામથી આગળ ચાલી અને હજુ મુખી પણ એ અર્થ વગરના તફાવતો ચાલ્યા કરે છે. આજ સમયમાં વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય શ્રીમદ્ સત્યવિજયજીના ક્રિયાઉદ્ધારની વાત આપણે સાંભળીએ છીએ તેને માટે આપણે હવે પછી વિચાર કરશું.

ધાર્મિક સ્થિતિનો ઇતિહાસ-ક્રિયાઉદ્ધારની આવશ્યકતાઃ ધાર્મિક સ્થિતિ આ સમયની તપાસવા માટે ખાસ વિગત પૂરી પાડે તેવી રીતે શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજીએ જાણમાં ૩૫૦ ગાથાનું, શ્રીસીમંધર સ્વામીની વિરક્તિરૂપ અને ૧૨૫ ગાથાનું પણ તેવાજ આકારનું સ્તવન તેમજ બત્રીશ બત્રીશીની કેટલીક બત્રીશીઓ અને શુદ્ધતત્ત્વ નિર્ણય વગેરે પ્રૌઢ ગ્રંથો બનાવીને તેમાં અનેક વાતોનો સમાવેશ કર્યો છે. તેમાંની કેટલીક વાતો કદાચ ભવિષ્યની પ્રજાને શુદ્ધ માર્ગે ગમન કરાવવા માટે લખાયેલી હોય એમ લાગે છે તોપણ એટલું તો તે સ્તવનો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તત્કાલીન સાધુઓમાં કેટલાક સદા સખ્ત રીતે પેસી ગયો હતો અને ક્રિયાશિથિજપલું સાધારણ થઈ પડ્યું હતું ઉપર જણાવેલાં બે સ્તવનો વિગેરેની અદ્ભુત રચના અને તેમાં બતાવેલા લગભગ દરેક વિચારોનું શબ્દપ્રમાણ બહુ ધ્યાન ખેંચનું છે, એ સ્તવનોમાં તત્સમયના શિથિગ્રાચારપર વિચાર બતાવના ચાહુ પ્રવાહ કેટલા બૂલબૂલો છે તે શાસ્ત્રના પ્રબળ આધારથી બતાવી અત્યું છે બન્ને સ્તવનો શ્રી સીમંધર સ્વામીની વિરક્તિરૂપે ભરતક્ષેત્રની - કાળની ધાર્મિક સ્થિતિ બતાવવા બતાવેલાં છે અને તેના પર બાહ્યવ્યવસ્થા સમર્થ (વદ્વાન શ્રી પદ્મવિજયજીએ પૂરીને બહુ ઉપકાર કર્યો છે. ભરતક્ષેત્રની (તત્કાલીન) વર્તમાન સ્થિતિ બતાવતાં કેટલાક પ્રાણીઓ ખેડા અવલગનો આદરી પ્રાણીને કેવી રીતે કુમાર્ગે ઉપર હઈ જાય છે તે બતાવતા મુખ્ય બે વાત બતાવી છે તે આપણે તારવી નોંધીએ.

કામ કુભાદિક અધિકનું, ધર્મનું કે નરિ મૂલ રે;

રોકડે કુચરૂ તે દાખવે, શું થયું એક જ સ્વરે. (૧૫)

તપચરિતનાયક શ્રી વિજયપ્રભસૂરિની તેઓએ આજ્ઞા મેળવી હતી અને તેમને તત્સંબંધી પ્રેરણા કરનાર અને સાથે રહેનાર શ્રી યથો-
વિજયજી ઉપાધ્યાય હતા. ક્રિયાઉદ્ધાર કરવા માટે આજ્ઞા આપવા
છતાં ઉપર દે વિજયપ્રભસૂરિ સાથે જોડાયા નહિ, તેથી તકાવત
પાડવા માટે સાધુનાં વચનો રંગ દેવવાની જરૂર જણાઈ. આ સર્વ
જાળવમાં યથોવિજયજી સાથે હતા એમ અત્યાર મુખી ચાટ્ટી આવતી
કિરંદંતીપરથી જણાય છે. વીરવિજય કવિ શ્રીધર્મિભલના રાસની પ્રશ-
સ્તિમાં જણાવે છે કે વિજયસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય લક્ષ્મણ લક્ષ્મિત દેહ-
વાળા સત્યવિજયે ગુરૂ સૂરિપદવી આપતા હતા છતાં તે હેવા ના કહી,
ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાનું જણાવ્યું અને ગુરૂમહારાજે તેમ કરવા હા પાડી,
ત્યાર પછી સંધને એ વાત જણાવી અને ગચ્છનો ભાર તેમના માથા-
પર રાખી ગુરૂમહારાજ સ્વર્ગે સિધાવ્યા. સંધ સાથે રહીને તેમની
પાટે વિજયપ્રભસૂરિની સ્થાપના કરી તે આચાર્ય વિગેરે સર્વ આ ઉચ્ચ
વિદ્યારીની સમક્ષ ઊભા રહેતા હતા અને ક્રિયાઉદ્ધારમાં 'વાચક
જસ તસ પક્ષીજી' એમ કહ્યું છે તેથી તે 'મર્વ' બતાવી આપે છે કે

* જ પ્રદાતા ભાખો વચારમાં હેવા દાવા છે. ચાડ દર્શાવતો ઉપરથી
ન મ નથે પ્રમાણ છે

તપચરિત કાનન કરપતરૂ સમ, વિજયદેવ સૂરિશયાજી,
નામ દરીદ્રિસ જંતનું ઘાતું ગુણી જન વરે મવાપાજી,
વિજયસિદ્ધસૂરિ તાસ પદધર, ગુમતિ મર્તમજ સિદ્ધોજી,
નામ શિષ્ય સૂરિપદવી લાયક, લક્ષ્મણ તસિત રેહોજી. ૧
સપ મગુર્વિધ દેસ વિદેરી મરિયા નિહાં સરેંગજી,
વિવિધ મહાત્મક કરનાં દેખી નિજ સૂરિ પદને દેંગજી,
માયે સિધિલપાતું બદુ દેખી ધિન વેરામે વાસીજી,
સૂરિવર જામ વિનય વિરામ મનની વાત પ્રકારીજી. ૨
'નારે પદવી નવી સેવી રવાખી, કમનું કિરિયા ઉદારજી,'
'તારે આચારી ગુમ સિદ્ધ, ગુમ વસ સદુ બલુધારજી,'
અમ કહી સ્વર્ગ સીધાવ્યા સૂરિવર સંધને વાત મુજાવોજી,
સત્યવિજય પન્થાસની આજ્ઞા મુનિ મળ્યાં વરતાવોજી. ૩
સપની સાધે તેજે નિજ દાયે, વિજયપ્રભસૂરિ થાપીજી,
મગે નિગદાએ ઉચ વિદ્યારી સંવેચતા મુજ બ્યાપીજી,
રમિત મેલ તહી જમ વરે ચોલ પદ્મચો લસીજી,
સૂરિ પાડક રહે સન્મુખ ઉભા, વાચક જસ તસ પક્ષીજી. ૪

તા સ્તગનના દશામાં પ્રચારિતપર વિવેચન કરતાં શ્રી પદ્મવિજય
૧૯૩૦ માં આ વાતને મજબૂત કરે છે. (જુઓ સત્સંગી
| હરામી ગાથાનો બાલાવબોધ.) ત્યાં જણાવે છે કે—‘અંશે
તેમનો વિજયમિન્દુસૂરિની ક્ષિતશિક્ષાનુસાર આદ્યો’ એટલે
ઈ એમ થાય છે કે ‘શ્રીયશો(વિજયજી ઉપાધ્યાયે પણ તેઓની
‘માર્મીને ક્રિયાક્રિદાર કવો.’ આ સર્વ શબ્દો ઉક્ત પદ્મ-
જીના છે. આવી રીતે ક્રિયાક્રિદાર કરી વિગુહ માર્ગપર નૃદિ
ના માટે બાળ વેશના રંગમાં પણ ફેરફાર કરવો પડ્યો એ
પ પદ્મજીના કુમમાં પણ ફેરફાર થયો અને તેથી લગભગ
બાબનો ક્રિયાને તગતી ફેરવવી પડી છે એમ સાંભળ્યું છે. એ
હાનુ ક્રીન્દ અને માર્ગો શખું નથી, તેને માટે ક્ષાલ તપાસ ચાલે
‘ત વલના અને ખાન નીને તેના સ્વાદાદ શેડીએ ચાલતા શામ-
ન ન્દન મ ન્દ ૧ન્દ ન્દ ૧ ૭ કે એના વિચારશીળ આમે-
મ ન્દ ન્દ ૧ ૭ ન્દ ૧ ૭ ૧ પાન્દ કેન્દ્ર વખતે વખત કરી શકે
ન ન્દ ૧ ૧ ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

[illegible]

નિરૂપન કરવામાં આવ્યું છે તે ખાસ વાંચીને વિચારવા યોગ્ય છે. આ હકીકતનું સ્પર્શ સમજવા માટે ઉક્ત બન્ને સ્તવનો સમજીને વાંચવા વિનંતિ છે. આખા ક્રિયાઉદ્ધારમાં અને તત્સાક્ષીન શિક્ષણમાં જે ખાસ મુદ્દો સમાયેલો હતો તે ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનની નીચેની ગાથાપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.

કોઈ કહે મુક્તિ છે ચોક્કસાં ચીંધરાં,
કોઈ કહે સહજ જન્મતાં ધર દહીંધરાં;
મૂઠ એ દોષ તસ ભેદ ભણે નહી,
જ્ઞાન થોડે ક્રિયા સાધતાં તે સહી. (૧૬-૨૪)

અહીં ચીંધરાં ચીલુવાં તે પડિલેહુણાદિક બાહ્ય ક્રિયા સમજાવી અને દહીંધરાં જન્મવાં તે જ્ઞાનમાં મસ્તતા બતાવી પુરુષલોનો આનંદ કરવાની વાત સમજાવી. તાત્પર્ય એ છે કે એકાંત જ્ઞાન પંથુ છે અને એકત્રી ક્રિયા અંધ છે. આ મુખ્ય તત્વનો ઉપદેશ ક્રિયાઉદ્ધાર વખતે ખાસ કરવામાં આવ્યો હતો અને જ્યારે જ્યારે શિધિજાત્યાર વધી જાય છે, શુદ્ધોનું ગેરવાજબી દબાવુ કૌમર કે દર્શનપર અસર કરનાર દેખાઈ આવે છે અને અધિકાર વગર ક્રિયા કે અધ્યાત્મની વાતો કરવા મંદી જવાય છે ત્યારે આવા ઉપદેશની અને એવા ઉપદેશનો નિર્વાહ કરી-કરાવી શકે એવા પ્રજા પુરુષાર્થશાળી પુરુષોની આવશ્યકતા રહે છે. આ કાળમાં જૈન કૌમરમાં પ્રજા શક્તિવાળા પુરુષો થયા તેથી શાસનને માર્ગપર લઈ આવ્યા હતા અને ‘કુશુદ્ધની વાસના પાસમાં’ જે લોકો પડી ગયા હતા તેઓને વાસ્તવિક રીતે મુમાર્ગપર લઈ આવ્યા હતા.* આ વખતે થયેલા કેટલાક મહા પુરુષો સંબંધી હકીકત આપણે હવે સંક્ષેપમાં વિચારી જઈએ.

યશોવિજય ઉપાધ્યાય: આ સમયના જૈન કૌમરના સમકાલીન વિદ્વાનોમાં સર્વથી વધારે ધ્યાન ખેંચી રહેનાર પ્રજા પુરુષાર્થશાળી, વિશિષ્ટ જ્ઞાની, દીર્ઘદર્શી, મહાત્મા શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાય છે.

* વર્તમાન કાળમાં સાધુવર્ગનું જૈન કૌમર સાથે વર્તન કેવા પ્રકારનું છે, તેમાં ફેરફારની જરૂર છે કે નહિ અને કોઈ પ્રજા શક્તિવાળા મહાત્માની જરૂર છે કે નહિ એ સર્વ સવાલો વિચારણીય છે અને તેવા વિચારમાં મદદ મળી શકે એવું ધર્મ વાંચન આ વિભાગમાં થયું છે તેપર ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

તેઓનો જન્મકાળ નિર્ણય નથી પણ સંવત ૧૬૭૦ થી ૮૦ સુધીમાં હોયો જઈએ. તેઓશ્રીનો દેહવિલય સંવત ૧૭૪૬ ના માગશર સુદ ૧૧ રોજમાં થયો હતો. આ મહાત્મા કાશીમાં બાર વરસ અભ્યાસ કરી ન્યાયના ૧૦૦ ગ્રંથો બનાવી ન્યાયાચાર્યનું બિરૂદ ધાર્યપણે મેળવી સુજરાતમાં આવ્યા ત્યારે અને ત્યાર પછી જૈન ધર્મની વિશ્વપતાકા ફેલાવવામાં અતિ ઉપયોગી થયા અને તે માટે અનેક માર્ગ તેઓએ લીધા. ન્યાયના અતિ અગત્ય પ્રદેશમાં વિહાર કરનાર, પરમ પુરુષાર્થશીલ, અતિ વિશાળ દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા, યાદશક્તિપર અસાધારણ કાબુ ધરાવનાર, આ મહાત્મા પુરૂષે જૈન ધર્મ સંબંધી ઘણું વાંચ્યું, ઘણું લખ્યું, ઘણું વિચાર્યું અને ઘણું કર્યું. ન્યાયનાં સૌ પુસ્તકો તેઓએ કાશીમાં લખ્યાં છે તેમ જ 'રહસ્ય' પદ્યમંકિત ૧૦૮ ગ્રંથો, મગળવાદ વિગેરે ગ્રંથો લખ્યા છે તેમાંથી બહુ થોડા જ હાલ લભ્ય છે, કારણ કે તેમના સમયમાં અને ત્યાર પછી જેમ જેનેતરને તેમના તરફ દ્રેષ હતા તેમ જન કોમમાં* પણ તેમની વિરૂદ્ધ કામ કરનારા ઘણા ઉપજા થયેલા હતા, કારણ સત્ય હકીકત બતાવનાર તરફ ટુંકા જાહેરાતોનાં અણમોંસો રહ્યાં છે અને તેવા માનસો વધારે સંખ્યામાં દરેક કાળમાં હોય છે. ઉપાધ્યાયજીના વચનની મહત્તા એટલી બધી નબળી છે કે કેટલીક પાત્રો તેમણે કહી છે એમ બતાવવામાં આવતાં તેમના વચનને પૂરવરને જેવો માન મળે છે. આવા દકશાળી વચનો મે.કે.નુ અસાધારણ માન પ્રાપ્ત કરનાર મહાત્માના વિષયપ્રવેશ વિચારના અમ ધારણ પૂજ્ય શુદ્ધ ઉપજા થાય છે. તેમણે ન્યાયખંડ નામ અને અટ્ટસહસ્રો નવા શાસ્ત્રવાતા સમુચ્ચય વિગેરે ટીકામાં ન્યાયનુ અનુધારણ જ્ઞાન બતાવ્યું છે અને તે વિષયપરનાં તેઓનો કાબુ વિચારતા મનમાં સાનંદાચ્ચ થાય છે. એ ઉપરાંત જૈન તર્કશાસ્ત્ર, નયપદ્ધતિ, નવાપદેશ, નયરહસ્ય વિગેરે અનેક ન્યાયના

ગ્રંથો અને નૂતન નાદ રહીકાઓને વલ્લુ, આવાના મહા બાજ અને મહા જ્ઞાન નિષ્કાસ રજા પાડી ગયા અથવા મહત્તા ન બતાવે તેમના મનુષ્યવળાને કેમજીવેલાં પોતાના જીવન અને તેમના સમયમાં તેમની એટલે તેટલી ગુણ વર્ધનના અમ અણુપણે જ એ દરેક વન ઉપાધ્યાયજી તરફ દ્રેષ થાતો હતો હતા તેવા કારણે વિચારણી સમય રજાવેલા છે.

અંથો તેઓએ જનાવ્યા છે તે અત્યારે લખ્ય છે. અધ્યાત્મ અંગે
 યોગના વિષયનાં પણ અલૌકિક પુસ્તકો તેઓએ લખી વત્કાવી
 અને ભવિષ્યત્ જૈન પ્રજાપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. તેઓના
 'વૈરાગ્યકલ્પલતા', 'અધ્યાત્મ સાર' અને સર્વ શિરોમણિ 'જ્ઞાનમિત્ર'
 જેવાં અંથો વાંચતાં કર્તોની અસાધારણ વિષયમહત્વ અને રસ
 ઠરવાની શક્તિ ઉપર ખ્યાલ થવા સા. વચ્ચે રૂપદર્શન જેવાં
 એ ઉપરાંત 'બત્રીશ બત્રીસીઓ' લખી યોગના વિષયના ધણા પૂર્વ
 રચિત વિષયને એકત્ર કર્યો છે અને તે જ યોગના વિષયપર 'આ
 દૃષ્ટિની સજ્ઞાઓ' ગુજરાતીમાં બનાવી છે. આહુ ઉપયોગમાં 'શુદ્ધતત્ત્વ
 નિર્ણય' અને 'ભાષા રહસ્ય' બનાવી બહુ લાભ કર્યો છે અને અન્ય
 પક્ષ સંબંધમાં 'પ્રતિભાસતક', 'દેવ ધર્મ પરોક્ષા' અને 'અધ્યાત્મમ
 અંકન' જેવાં પુસ્તકો લખ્યાં છે જે તેઓની વિવિધતા બતાવે છે.
 વળી એક 'સિદ્ધાન્ત તર્ક પરિષ્કાર' નામનો અંથ લખી તેમાં સિદ્ધાન્ત
 સંબંધી લોકોના મનમાં શંકા આવે તેવા પ્રસંગોનો નિર્ણય અસાધારણ
 રીતે કરી આપ્યો જણાય છે. સમયાન્તરે જ્ઞાનદર્શનના ઉપ
 યોગ સંબંધી સિદ્ધાન્તિક મત અને ન્યાય કુલગૃહ શ્રીસિદ્ધસેન દિવ્ય
 કરના અભિપ્રાય ઉપર જે અસાધારણ ચુકિતવટે દલીલપુરસ્કાર
 વિચારો બતાવી નિર્ણય કર્યો છે તે વાંચતાં તેઓશ્રીના અહુલ
 જ્ઞાનનો ખ્યાલ આવે તેમ છે. સંસ્કૃતમાં અનેક અંથો બનાવવા ઉપ
 રાંત અતિ વિશિષ્ટ શબ્દભંડોળ સાથે ગુજરાતીમાં સમકિતનાં
 બોલની સજ્ઞા, અઢાર પાપરમાનકની અઢાર સજ્ઞા, એકાદશી
 ગરણાં, બંખૂસ્વામીનો રાસ, ૪૨, ૧૨૫, ૧૫૦ અને ૩૫૦ ગાથા
 રત્નવનો, ચોવિસીઓ વિગેરે અનેક પદ્યરચના કરી છે, 'યશવિજય'ના
 નામથી ઓળખાતો પદનો સંગ્રહ બનાવ્યો છે અને તે પ્રત્યેક
 ગુજરાતી ભાષા ઉપર અસાધારણ કાબુ બતાવ્યો છે. ગુજરાતી
 કૃતિમાં તેઓએ જ્યાં જ્યાં સંસ્કૃત શ્લોકોનાં ભાષાંતરો મૂક્યાં
 ત્યાં બરાબર શબ્દરચના કરી સમાન ભાવાર્થથી સરળપણે સંસ્કૃત
 માંથી ગુજરાતીમાં હિંદુઓ ઠરવાની અસાધારણ અવતરણશક્તિ
 બતાવી છે. આવી સુંદર રીતે સંસ્કૃતને ગુજરાતી પદમાં બતાવ
 શકનાર મારા વાંચવામાં કેર્ણવિદ્યાન-જેન અથવા જેનેતર આવ્યા નથી

પોતાનો અને તેમનો સંબંધ બતાવવા સાડુ યથોચિત્ત્યજી કહે છે કે:-

તાસ વિદ્યાસ જ્ઞાનન તસ પૂરજી, પ્રેમ પવિત્ર કહાયાણ;
શ્રી નયવિનય વિષુધ પય સેવક, ગુજસવિનય ઉવજાયાણ.
જામ થાક તો પૂરજી કીધો, તાસ વચન સંકેતેણ;
તિજે વળી સમક્રિતદષ્ટિ જે નર, તેહ તણે દિત હેતેણ.

મતકબ પોતે બાકીનો તાસ પૂર્ણ કર્યો. તેમાં વિનયવિનયજી માટે કેટલું માન અને તેમનો અસ્પર્શરસ કેટલો સંબંધ હતો તે સમજવા યોગ્ય છે. પદવીપદો એક બીજાને ભેદ દાંત કચકચાવતા નહોતા એ આદર્શ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે અને તે ખાસ વિચારણીય અને અનુકરણીય બાબત છે. આ મહાત્માના મેથો વારંવાર એવા પ્રસંગે ઉપયોગમાં આવે છે, પર્યુષણમાં તેમની કસપસૂત્ર ટીકા અને અંત્યેષ્ટી સંસ્કારમાં પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન એવા રસથી વંચાય છે કે તેઓનું નામ એક વિદ્વાન અનુભવી તરીકે ધણું વસ્તો સુધી જવડત રહેશે.

વિજયદેવસૂરિ: તપગચ્છગગનમાં દિનમણિ તુલ્ય અકબર બાદશાહ પાસે ધર્મચર્ચા કરી જીતો માટે અનેક પ્રકારના હુકો મેળવનાર શ્રી હીરવિજયસૂરિ સુધર્મોત્સાહીની પદમી પાટે થયા, તેમની પાટપર વિજયસેન સૂરિ થયા, તેઓની પાટે આ મહાત્મા ૬૦ મી પાટે થયા. સંવત્ ૧૬૪૩ માં જન્મ, સૂરિપદ ૧૬૫૬. આ મહાત્માને જહાંગીર પાદશાહે મહાત્માપાતું ગિરૂદ આપ્યું હતું. તેમણે પોતાની હયાતીમાં વિજયસિંહસૂરિને પદ્મધર નીમ્યા હતા, પરંતુ તેમનો દેહવિસ્રય સંવત્ ૧૭૧૦ માં થવાથી તેમના પછી વિજયપ્રભસૂરિની સ્થાપના કરી પોતે સંવત્ ૧૭૧૨માં ઈના ગામમાં સ્વયં સોધાવ્યા. એમના વખતમાં જૈન શાસનની બહોજલાલી એટલી બધી હતી કે તેઓ પાસે પાદકપદ ધરાવનાર પચીસ શિષ્યો અને ૩૦૫ પંડિત-પદ ધરાવનાર શિષ્યો હતા. તેઓના વખતમાં શિધિગ્રાચારને દાખવા માટે અનેક પ્રયત્નો થયા, તેઓએ દહેણા હુકમો હજુ પણ મગી શકે છે, પરંતુ તે સર્વથી પ્રતિકાર ન થવાથી અંતે ક્રિયાઉદ્ધારની જરૂરીઆત પડી હતી. તેઓએ દહેણ હુકમોની નકલ મારી પાસે છે જે દરેક સાધુએ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

વિજયાનંદ સૂરિ: વિજયદેવસૂરિના આ સમકાલીન ગચ્છાધિપતિ

હતા અને તેથી જ તેઓના ઉપર ગ્રન્થનો સાર તેમના ગુરૂએ મૂક્યો હતો. વળી ગ્રન્થમાં પ્રિયિજ્ઞા જોઈ તે ચક્રાવી લે તેવી તેમની સાધારણ રીતે પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી અને સત્ય જોડવામાં તથા તે પ્રમાણે વર્તવામાં નીડર હોવાથી તુરંત જ તેઓ શુદ્ધ માર્ગપર આવી ગયા અને તેના ઉપદેશ મુક્તકંઠે કરી અસાધારણ મનોબળ બતાવી સંવેગ પસૂનો આદર ક્યો. ઘણી વખત વર્તમાન સ્થિતિમાં અસંતોષ થાય એવા પ્રસંગો બને છે, અને તેથી સત્યવિજય જેવા અસાધારણ ત્યાગ વંદાવ્ય અને મનોબળવાળા મહા ગુરૂપોના જન્મની અથવા પ્રાદુર્ભાવની રાહ જોવાય છે. જમાનાને અંગે ઘટતા ફેરફાર થવા સાથે હવે ક્રિયાક્રિદારની નહીં પણ માનસિક દશાની મુધારણા અને ખાસ કરીને કષાયવિજયની આવશ્યકતા બહુ રહે છે. કાખરૂ થયેલા સંશયને વૃદ્ધિ પામવા દેવાથી તે ધર કરી મૂકે છે અને તે બાબત દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા ગીતાર્થ અને ગ્રન્થનાષ્ટકોએ વિચારી વર્તમાન સમયમાં પણ સત્યવિજયનું સ્વરૂપ પારખી કરવાની આવશ્યકતા છે એમ કેટલોક વર્તમાન દીતહાસ જોવાથી અથવા તેપર અંતિહાસિક નિષ્પણ દૃષ્ટિએ વિચારવાથી જણાઈ આવે તેવું છે, પરંતુ અહીં વિષયાંતર થઈ જાય છે તેથી વધારે કામણુ ચોખ્ખા લાગતું નથી. સત્યાવ જય પંથ મેં પાળી ત્યાગદશાન ખગે આનંદધનજીનો પ્રનગ તને રીત પડ્યું હું ન એમ અનના નમવમા ચક્રની જાકકયાથી મલ્લ થઈ અને તે તેઓ ન વિશિષ્ટ ત્યાગને અને દાનદશા પણ ને

માનવિજય દેસાયાય વચ્ચે મહાત્માના શિષ્ય શાતિવિજય વચ્ચે જનન દિવસ તુલના હેતુ મળેલું - ૫ ઈ.સ. ૧૯૫૪ મેના તેમજે ધનનંદન - ૧૦ મે ૧૯૫૪ અને અહિં ૧૯૫૪ મે ૧૯૫૪ માં રહેલો અને ૧૯૫૫ મે ૧૯૫૫ સત્યે વિગત વિગત નોંધે શ્રી યશોવંતચંદ્રે તે તમ તુલનાના પાત્રો. એના તરફ નવની પ્રચારિત ઉપરથી જણાઈ આવે છે. ૧૯૫૫ મે ૧૯૫૫ પાત્રોન નવન આતુ જનન. નમર્થે વિગત પાસે અકિત ૩૦.૫૦. એ ખાસ જરૂરનું છે એ પ્રમણે કરવાથી જૂઠા રહેવાનો સમય બહુ એ.છે. થઈ જાય છે આ માનવિજય ઉપાધ્યાયે ચોવીશી પછી બે ગુરૂ ગુરૂર તી બાપામા બનાવી છે. 'જપમ જિહ્વા જપમ

જિજ્ઞાસા' એ આદિનાથનું તેઓનું કરેલું પ્રથમ સ્તવન છે. એમનાં સ્તવ-
નોમાં 'નિરખી નિરખી લુજા બિળને' એ સુપાર્શ્વનાથનું સ્તવન અને
સુંદર છે, રૂપસ્થ ધ્યાન ઉપર ડોરી જનાર છે અને મૂર્તિપૂજને તેના
અત્યુત્તમ આકારમાં દર્શાવનાર છે. માનવિજયના જનાયેલ રાસમાં
મજસિદ્ધમારનો રાગ અને નયવિચારનો રાસ પ્રસિદ્ધ છે. એકમાં
મનાવિજય નાંખે એમ નામ લખ્યું છે તે આ માનવિજય છે એમ
જ નાંખે છે.

[illegible][illegible]

સોરઠસે તીરાનવે જીતે, આશુભાસ સિત પદા વિતીતો
તિથિ તેરસી રજિવાર મળીના, તા હિન અંથ સમાપત કીના. ૭૨૪

૨૦૬૧. મુખ નિધાન સકળંધ નર, સાદિષ સાહી કિરાના
સદસ સાદિ શિર મુકુટ મનિ, સાહજલાં મુસતાન, ૭૨૫
ભકે રાજ સુબેનસોં, કીને જામમ સારા
ઈતિ બીતિ બ્યાપિ નહિ, થહ ઉનકો ઉપમાર. ૭૨૬*

આવા બનારસીદાસ જેવાં જીવો જેમના સંબંધમાં અનેક
લોકકથા ચાલે છે તે પણ બરાબર આનંદધનજીના સમયમાં જ થયા
છે, તે શાહજહાંન રાજના મુખશાંતિના અમલનાં વખાણ કરે છે
અને તેનો સ્પષ્ટ રીતે ઉપસાર માને છે એ આ સમયની ઉપયોગિતા
બરાબર રીતે ઠસાવે છે. આવા સમયમાં આનંદધન જેવા યોગીઓ
પૃથ્વીતળને પાવન કરે એ સ્વાભાવિક જેવું લાગે છે. વળી એ સમ-
યમાં જૈનેતર વિદ્વાનો કેવા થયા છે તે જરા વિચારવાથી એ સમ-
યની મહત્તા બહુ સારી રીતે જણાઈ આવશે. એ સમયસાર નાટકનો
કોઈ પણ વિભાગ વાંચવાથી એ સમયના જ્ઞાનરસિક જીવોના
વિશ્વાસસ્થાનની, વૈરાગ્યવાસનાની અને જીવનઉત્ક્રાંતિની વિશિષ્ટ
સ્થિતિના વિચારોનો કાંઈક ખ્યાલ આવશે. અધ્યાત્મપરીક્ષામાં દિગં-
બરો સમંધી ધ્યોવિજયજીએ ઉદ્દેશ્ય ક્યાં છે તેપરથી એમ સહજ
અનુમાન થાય છે કે દિગંબરો જેટલા વિચારમાં આગળ વધેલા હતા
તેટલા ક્રિયામાં વધેલા નહિ હોય, કારણ કે ઉપાધ્યાયજી તેમને દ્રવ્ય
અધ્યાત્મી તરીકે જણાવે છે.

રામદાસ: 'શિવાજી નહોત તો મુનવ હોત સખકી' એ પ્રસિદ્ધ
વાક્યના અધિષ્ઠાયક આ રામદાસ શિવાજીના શુર હતા. તેઓ શિવાજીને
ધર્મનો બોધ આપનાર, હિંદુ ધર્મનું રહસ્ય સમજાવનાર, જૂદી જૂદી
ભૂતિઓ અને વિચિત્ર પદોના ઉપર ઉપરના મતભેદની અંદર રહેલી
એકતા સમજાવનાર અને ધર્મોબિધાનના અંકુરો શિવાજીમાં વાવનાર,
વૃદ્ધિ કરનાર અને એનાં ફળનું સાધ્ય બરાબર લક્ષ્યમાં રાખનાર,
દાસબોધ પ્રત્યના કર્તા, શુકારામને પગલે ચાલનાર અને દક્ષિણના

* મગધ રાજાને જામ બીએ ૫૩-૫૭ ઉપર આ સમયસાર નાટકની
પ્રસ્તુતિ બાંધેલી છે ત્યાંથી આ ઉતારો કર્યો છે.

અનેક વિશાગોને નવીન જુરસાથી જાગ્રત કરનાર હતા. તેઓએ 'દાસબોધ' ગ્રંથમાં જે નવીન ચેત્વીનો ઉપયોગ કર્યો છે તે એકદમ આકર્ષણીય અને વિચારમાં પાડી નાખે તેવી હોવા સાથે પ્રાણીને પોતાનું ઔર્ધ્વ સૂચવનાર અને ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે. સંવત ૧૬૬૪ માં એનો જન્મ દક્ષિણના એક જાંગલ ગામમાં ગોઠાવરી ઠાઠે થયો હતો. શિવાજીનો આ મહા પુરૂષ સાથે પ્રથમ પ્રસંગ સંવત ૧૭૧૫ માં થયો હોય એમ તત્સમયના ઇતિહાસપરથી જણાય છે, પરંતુ એ સમાગમ પછી શિવાજીએ જે અનેક સંકટો સામે યુદ્ધ કર્યું, અસાધારણ શૌર્ય બતાવી આર્યત્વની વિશિષ્ટતા બતાવી આપી અને રાજ્યમાં તેમ જ રણક્ષેત્રમાં જે ધીરતા બતાવી આપી તે સર્વના પ્રેરક આ રામદાસ હતા. જાતે રામના ભક્ત હોઈ તેની ઉપાસના કરતા હતા અને તે માટે બોધ આપતા હતા. તેઓનો ઉપદેશ જડ અથવા અક્રિયાવાદી નહોતો, પણ અધિકાર પ્રમાણે પ્રેરક અને સમર્થ હતો. વિશાળ દૃષ્ટિવાળા અને વૈરાગ્યનો યોગ્ય ઉપદેશ આપનાર આ રામદાસ શિવાજી પછી બીજે વરસે એટલે સંવત ૧૭૩૭ માં ૭૩ વરસની વયે દેહ છોડી ગયા. આ શૌર્યનો સમય એક બાજુએ ઓરંગઝેબને અને બીજી બાજુએ શિવાજીને બતાવી પ્રેરણા કરે છે, તે જ વખતે રામદાસ જેવા પુરૂષો પણ યથા છે તે બતાવી સમયસ્વરૂપ માટે ખાસ ધ્યાન આપવા યોગ્ય હકીકત પૂરી પાડે છે.

તુકારામ: આ જ સમયમાં વીઠોબાના ભક્ત વેરય ભત્રીય તુકારામ દક્ષિણમાં મહારાષ્ટ્રમાં યથા, જેના ભક્તિનાં પદો સારી રીતે જાણીતા છે. એમનો સમય સંવત ૧૬૬૪ થી ૧૭૦૫ છે અને તે પણ આ જ સમયના ભક્તશિરોમણિ તરીકે ઓળખાય છે.

મુજરાતના ત્રણ કવિઓ પ્રેમાનંદ, સામળ ભટ્ટ અને અખોદિ આ જ સમય પછી ગુરુમાં જ થઈ ગયા છે. પ્રેમાનંદના સમય માટે નાનંદ જ, રંગુ સામાન્ય રીતે વધારે આધારભૂત હોયકે નાનંદ સમયે અને સમય વિક્રમ સંવત ૧૬૬૨ થી ૧૭૬૦ નુકીલે. જ મુજરાતના નાનંદ આ ભવ્યમ કાળ છે. એમાં કવિના ભક્તિના એકેશ: રૂપના આત્મિક વર્ણો નસંન ગુરુ માર્ગમાં ગમન કરે છે અને નાનંદ આ કાળના કવિઓ. જદુ સારો ભાગ ભજવે છે.

પ્રેમાનંદની કાવતા જેના વાંચવામાં આવી છે તેને જો કે તેના ચોજાતા મૃગાર રસ તરફ પ્રથમ ધ્યાન ખેંચનાર થઈ પડી છે, પરંતુ કવિ તરીકે જે કવનો તેણે કાઢ્યાં છે તેની અસર ગુજરાતી ભાષામાં બહુ દીર્ઘ સમય સુધી જરૂર રહેશે એ વાતમાં સંદેહ લાગતો નથી. દુનિયાની વિચિત્ર ભાવનાનો અનુભવ ક્યાં પછી જે દુનરો છાપાઓ સામગ્રી ભટ્ટે બનાવ્યા છે તે પણ અનેક રીતે આકર્ષક કરે તેવા અને તેનું દુનિયાદારીનું જ્ઞાનભંડોળ બતાવવા માટે પૂરતા છે. તેના છાપાઓમાં સામાન્ય ધર્મભાવના ને નીતિભાવના ખાસ અસર કરનારી અને મોટા વિસ્તારમાં આવી રહેલી રૂપદ જણાઈ આવે છે. વ્યવહારસાન તેણે બહુ ઉપયોગી આપ્યું છે. અખા કવિનો અનુભવ પણ તેવો જ અસરકારક છે. તે પ્રેમાનંદથી વિસફલ-દુનિયાની રૂપદા વિનાના-ખાસ વેશગી હતા. આ ત્રણે કવિઓ સાંસારિક દૃષ્ટિએ બહુ ઉપયોગી કામ કરી ગયા છે અને તેમાંના છેલ્લા એ ધર્મભાવનાથી નિમુખ નહોતા એમ તેઓના મંથે વાંચવાથી જણાઈ આવે છે.

તુલસીદાસ: ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આજ સમયમાં તુલસીદાસ થયા છે. એનો સમય અત્યાર સુધીની મારી જાણ પ્રમાણે સંવત ૧૭૧૩ થી ૧૭૫૬ સુધીનો છે. એમણે અનેક અનુભવનાં કવનો ગાઈ બતાવ્યા છે અને તેને પરિણામે તુલસીદાસની 'ચોપાઈઓ' ખાસ વખણાય છે. એક પ્રસિદ્ધ લોકમાં કહેવામાં આવે છે કે 'ચન્દ છંદ, પદ સૂરકે, કવિત કેશવદાસ; ચોપાઈ તુલસીદાસકી, હુદા બિહારીદાસ.' આવી રીતે ચન્દ કવિના છંદ, સૂરદાસના પદો, બિહારીદાસના હુદા ને તુલસીદાસની ચોપાઈઓ વખણાય છે. એમાં સર્વશાસ્ત્ર સમ્મત વાચનવાનુ સારી રીતે પાયાનુ થયેલુ છે. આ તુલસીદાસ રામના ભક્ત હતા અને તેમની ખાસ વિષય નિ તેમના બનાવેલા 'રામાયણથી' ને ને મિશ્ર હિંદી ભાષાના નથ અત્યારે પણ સર્વત્ર બહુ રસથી વાંચવામાં છે તેમની ભક્તિમા બહુ ઉતરેલી ગયા હતા એમ તેઓના નાના આગવી હકીકતોપરથી જણાય છે. તેઓ આનંદધનજીના નમવથી જરા દૂર છે એટલે જગજગ પછવાડેના વખતમાં થયા છે, તેનું ના સમયની તેમના લેખો ઉપર પણ સારી રીતે અસર થઈ છે.

જુત ઘડી હતી અને તેથી દેશમાં આજ્ઞાદી પણ ઘણી ઘડી હતી. એવા શાંતિના વખતમાં દેશમાં ઉત્તમ પુરુષોનો જન્મ થાય અને તેઓ પોતાના સંદેશા જગતને શાંત પણ રખાઈ રીતે કહે તે સ્વાભાવિક હતું. કુટુંબકલહ કરી ઔરંગઝેબે મુગલાધિપતિ હુયમયાની દીધી, જાલીઆ વેરા તાખી હિંદુઓનાં મન દુઃખાળ્યાં અને વિદ્યાસના હાફાપરથી હિંદુઓને ફર કર્યા તેથી જે પરિણામ આપ્યું તેની અસર તેની પછીની સદીમાં ઘણી ઘડી, પરંતુ એના પોતાના સમયમાં નહોતી જાણી સારી હતી. આવા સમયમાં આપણા મહાન યોગી શ્રી આનંદધનજી જન્મ્યા હતા, તેમની આજ્ઞાઓનું વાતાવરણ તેમના વિચારોને પુષ્ટિ આપે તેવું હતું, લગભગ દરેક વિભાગમાં અવિચળ દીર્ઘ સ્થાપન કરી ગયેલા વિદ્વાનો અથવા કવિઓ થયા હતા અને એ સમયના હોકા પણ યોગ અથવા વૈરાગ્યના વિષયને મદદ કરવા રાંધેલાં એવાં તૈયાર હતા એમ જણાય છે. અકબરના વખતમાં કબીરે જે નવીન માર્ગ ચલાવી હિંદુ મુસલમાનનું એકત્ર કરવાના વિચારો બનાવ્યા અને તેને અમલમાં મૂકી શકે એવી સારી સંખ્યાની એક ટોળી ઉત્પન્ન કરી અને અકબરે સર્વધર્મસમ્મત 'તોહીફ-ઈ-ઈલાહી' માર્ગ ચલાવવા યત્ન કર્યો જે તેની દૈવાતી બાદ ચાલી શક્યો નહિ તે બાત જે સદીના ઐતિહાસિક બનાવો આપણે વિચારીએ છીએ તેની આગલી સદીમાં બન્યા, તેની મજબૂત અસર આ સદીમાં થયા વગર રહી નહ. નાસમયના ઇતિહાસનું વધારે બારિકીથી અવલોકન કરતાં એટલું ને જણાય છે કે સામાન્ય હોકાની વૃત્તિ એકાગ્રતા તરફ વધારે વળેલી હતી અને તેઓ ધર્મિક જાગૃતિના બહુધા બાદાગર તરફ વધારે વળેલા હતા. એવા જ કારણથી એ સમયના વર્ણનોમાં બહુ ધન ધમ નજરે પડીકે. વધારે આપે છે અને આગેવાન શિક્ષક પ્રવચકો તેની સમીપે નજર ન પડે. રૂઝવા. વ.ચ.માં આવી છે.

આનંદધનજીનું શિક્ષણ: આનંદધનજીના લગભગ દરેક પદમાં નાનકડાં જા.પદમાં આવી છે, તે પ્રસંગ પર આપણે દરેક પદમાં રચના કરી અને આ ઉપદેશનના ઉચ્ચત જા.પદમાં તેના મુખ્ય તરફ પર વિચાર ચલાવવા, પરંતુ આપણે જાણી તેમના પદોમાં જે

નિશ્ચયમતાવલંબી છે એમ કહી જાણે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો મોટો વિરોધ જોન શાસ્ત્રમાં હોય અને નિશ્ચયના ઉપદેશ કરનાર મોટી ભૂત દરવા હોય એવું જતાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જરા વિચાળ દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રનાં દૃષ્ટિબિંદુઓ સમજવાની જેઓને દરકાર છે તેઓ સમજી શકશે કે આવા સંકુચિત પ્રવાહવાળા પ્રાણીઓ બહુધા રહસ્યને સમજ્યા વગર જન્મે પાવ જોડી દૃષ્ટિથી જુએ છે; વ્યવહાર નિશ્ચયની સપાટી ઉપર રહેલ સેડની અંતર્ગત રહેલી એકતા અને તેમાં પણ વસ્તુતત્ત્વનું આદરપાત્રું કેટલું ઉપયોગી છે તેનું આંતર રહસ્ય સમજનાર આવી જોડી ટીકા કરનારના ઉપલક્ષીયા જ્ઞાન માટે મનમાં હસે અથવા તેઓ માટે દયા ખાય તો તેમાં નવાઈ નથી. ઘણાખરા પ્રાણીઓના સંબંધમાં અત્યંત દીવંગીરી સાથે એમ કહેવાની જરૂર પડે તેવું છે કે તેઓએ કાંઈ પણ વિરૂદ્ધ પૂરાવા વગર વ્યવસ્થા વગરની કિલ્લંતીઓને આધારે જ આનંદધનજી જેવા મહાત્મા યોગીના સંબંધમાં ટીકા કરવા જેવા વિચારો બહાર કરવાની ઉતાવળ કરી છે અને તેમ કરવાની પેતાની યોગ્યતા કેટલી છે અથવા છે કે નહિ તેનો પણ કદિ વિચાર થયો નથી. જો તેઓ વિચાર કરે તો જણાઈ આવે કે એમના સંબંધમાં અભિપ્રાય જતાવવા પડેલાં હજુ ઘણું સમજવાની-વિચારવાની-પેતાની પરીક્ષા કરવાની જરૂર છે અને એમ પાપત્યારે જ પોતામાં આવા પ્રકારની ટીકા કરવાની યોગ્યતા આવે તેમ છે.

આનંદધનજી મહારાજના સંદેશાઃ યે.કાં પદોમાં અને બહુ ઘણા સ્થાનોમાં આનંદધનજીએ જે મુદ્દાનું ચિન્નણ આપ્યું છે તે આપણે તરોપમાં વિચારી જઈએ. કેટલાક મહારજના વિચારો તેમજે જતાવ્યા છે તે પિંડી પાચ સાત અગ્રન્યના વિચારો પર જ આપણે અત્ર વિવેચન કરી શકીએ. બાકી તેના અલ્પાંશ માટે તો પદોની વિચારણા કરવાની અને સ્તવનોનું મનન કરવાની જરૂર છે.

પરંપરા માટે માન્ય આનંદધનજીના વ્યવહાર અને નિશ્ચયને અંગે. (વિચારો કેવા રચાઈ હતા તે તેઓના સંબંધમાં કે.ઈ કે.ઈ જરૂર છે. ધારી કે સમજાવી દૂર કરવા માટે જરા સારી રીતે વિચારવાની આવશ્યકતા છે. આની આવી માટે અદ્યતન પ્રયત્ન સ્તવનની આડમી રીતે વિચારવા યોગ્ય છે. સદરહુ ગાથા આ પ્રમાણે છે:-

રાખી અન્ય જાળતોપર અને ખાસ કરીને વર્તમાન જમાનાની પ્રગતિ-
પર લક્ષ્ય રાખવામાં ન આવે તો માર ખાવામાં અથવા કોમને અને
શાસનને પાછા પાડવામાં જ તેનું પરિણામ આવે એમ લાગે છે.
સંકુચિત દૃષ્ટિને પરિણામે અત્યાર સુધી કેટલેક અંશે એવું પરિ-
ણામ આપ્યું છે એમ અવલોકન કરવાથી જણાઈ આવશે. આટલા
હપરથી આનંદધનજીના શિક્ષણમાં જે ઉત્તમ ભાવ છે તે જણાયો હશે.

પેટા વિભાગો: આ પ્રસંગ વિચારીએ છીએ ત્યારે આનંદધન-
જીના વિચારો પેટા વિભાગને અંગે કેવા પ્રકારના છે તે પણ જોઈ
જવું પ્રાસંગિક થઈ પડશે. તેઓએ અનંતનાથજીના સ્તવનમાં સ્પષ્ટ
રીતે કહ્યું છે કે-

ગરબના ભેદ બહુ નયજી નિહાસતાં, તરવની વાત કરતાં ન લાગે;
ઉદરભરણાદિ નિજ કાજ કરતાં થકાં, મોહ નડીયાં કલિકાલ
રાજે. (૧૪-૩)

પાપ નહિ કોઈ ઉત્તમ ભાવજી નિરપે, ધર્મ નહિ કોઈ જગ સુખ સરિખો;
સુખ અનુસાર જે ભવિક ડિરિયા કરે, તેહનું શુદ્ધ ચારિત્ર પરિખો. (૧૪-૫)

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે-

ભોગીએ મિશીને ભોગજી કીધી, જાતીએ કીધી જાતણી;
ભમતે પકડી ભમતાણી કીધી, મતવાસી કીધી મતણી મામડી મુને
(૧૬ ૨૮-૨-૫ ૫૨૬)

અથવા મુદ્દ મુદ્દા ટાંચણે. કેપાંથી તેઓશ્રીના સુખવિરૂદ્ધ
જગ નેત્ર રસાને પર કેવ વિચાર હતા તથા તેઓને શુદ્ધ
ભવર કેવ દેખાયાની જાણ છે તે જણાવ આવે છે. વળી
તેઓની જાતના મુલને ક્રિય કરવાની કેવી રીતે હતી તે પણ એ
જાણી શકાય. સમજાઈ જાય છે. આપણે જામન સમયનો ઇતિ
હાસ કેવ જોઈ નય તે પ્રાચીન એક તપન-છમા કેટલા ભેદ
તેઓ તે જોતું હતું તે વખતે અનંક ગરબે ચાલતા હતા, એક
જગ પણ નાન નાન વસ્તુઓ બહુ થઈ નય. હતા અને બહુધ.
પેટા વિભાગો તે મત્ર માન કોષ કે મહત્તરની હિચાને અંગ

અને નિયંત્રણને અંગે થયેલા હતા છતાં અસ્પર્શ એવો ભાવ રહેતો હતો કે આવી સંકુચિત દૃષ્ટિના માણસોનાં મુખમાં તત્ત્વની વાત ચોક્કસ નથી એમ આનંદધનજી જેવા શુદ્ધ ખપી જીવો ધારે અથવા તેવો ઉદ્દેશ રાખી ઉપદેશ આપે તો તેમાં નવાઈ જેવું નથી. અર્થ વગરના તકાવતો અને તેમાં મસ્ત રહી પોતાની યોગ્યતા બતાવવા જતાં અન્યને અયોગ્ય બતાવવાની લાલચ એવી અનિવાર્ય છે કે તેને પરિણામે આત્મ અવનતિ થયા વગર રહેતી નથી. પરંપરાનો શુદ્ધ ઉપયોગ અનુભવજ્ઞાન લેવામાં, સાંપ્રદાયિક શિક્ષા લેવામાં અને વસ્તુસ્વરૂપ પુસ્તક દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક લેવામાં આવતી અગવડ દૂર કરવામાં થવાને બદલે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કેવળ મહત્ત્વ માટે દૃષ્ટિમયોદ્ધા પરિમિત ઠરી દેવામાં થાય તો તે બહુ આડે માર્ગે ઉતારનાર થાય છે તે જરા ઇતિહાસ તપાસવાથી અને વર્તમાન સ્થિતિનો રંગ સમજવાથી જણાઈ આવે તેવું છે. આવા પ્રકારના સંપ્રદાયમોહમાં આસક્ત હોઈ તેવી જ વાતો કરનારાને પેટભરા કહ્યા છે તે સંપ્રદાયમાં જરા પણ શંકા જેવું લાગતું હોય તો ઉપાધ્યાયજીનું સાડા ત્રણસો ગાથાનું સ્તવન અને મુનિમુંદરસૂરિ મહારાજના અધ્યાત્મ ઠંપડુમમાંથી યતિશિક્ષા અધિકાર ડોંડા ઉતરીને વિચારવા. તેઓશ્રીએ આ કરતાં પણ વધારે આકરા ચપ્પોઆ સ્પષ્ટ વાત બતાવી છે. આટલા ઉપરથી વસ્તુસ્વરૂપ અને તત્કાલીન ઇતિહાસથી અજાણ્યા માણસ આનંદધનજીને બરાબર સમજ્યા વગર નેમના મગંધમા અભિપ્રાય આપવા નીકળી આવે અને પછી તેમના નિશ્ચયવતી કહી નિહાન સ્વરૂપમા ઉતરી જાય તો તે કેટલું ખેડુર છે તે સમજવા યોગ્ય છે જ્યારે ન્યવહાર અને નિશ્ચયન. અસ્પર્શ એ જ કેવા પ્રકારનો છે, તેનો ઉપરનો વિરોધ કેવી રીતે નુકસાનાપૂર્વક સમજી શકાય અને ઘટલી શકાય તે. અને તે મનેજી રહસ્ય સમજી નેમના એકના પણ વાત કરતે ગ્રંથના નથી એમ જ્યારે સમજાશે ત્યારે તે અનુક્રમ મહત્ત્વને બળસ્વરૂપની કેવળ નિશ્ચયતા રહેશે. એ નિહાન કેવળ મટા નેથી કેવળ ચરક નિશ્ચયતા નથી રહેતી. રહેતી રહેતી, અને નિશ્ચયતાના આદરુ વાતમા. રહેતી ખસ જરૂર છે કે જેમના મનને અથવા આ ના દુદ્ધનાને જે સ્વચ્છતાની

બેડીમાં સેંકડો વરસથી પડવું પડ્યું છે તે આ સંકુચિત દૃષ્ટિનું પરિ-
ણામ છે, પેટા વિભાગોનું પરિણામ છે અને તેમાં રહેલી ટુંકી દૃષ્ટિને
પરંપરાથી બચાવ કરવાની કૃતિને લીધે છે. અહીં ઈતિહાસના એક
બીજા વિષયપર ઉતરવા જેવું થાય છે અને તેમ કરવા જતાં વિષ-
યાંતર થઈ જાય છે તેથી તે વાતને હવે બાબુપર રાખી આપણે
સદૃશ્ય મનુષ્યને એટલું કહી શકીએ કે વર્તમાન મહાન ઇતિહાસ
સામ્રાજ્યનો પ્રભાવ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ વિચારી આપણા ધાર્મિક
સામ્રાજ્યમાં પણ પ્રબળ વીર્યરપુરણા કરી આંતર લેહોની તકરારમાં વ્યર્થ
વીર્યવ્યય થતો અટકાવી એકંદરે જનશાસનની પ્રગતિ કેમ થાય, વીર
પ્રભુના મહાન સંદેશા જગત્ આગળ ઠેવી રીતે સત્ય અને સારા
આકારમાં સમજાવાય, અનેક પ્રાણીઓ તેને વિવેકબુદ્ધિથી ઠેવી રીતે
આફરે, દુનિયામાં અહિંસાના નૃત્ય સાથે આત્મોત્થાનનું લક્ષ્યસ્થાન
ઠેવી રીતે થાય તે એક સાથે એકત્ર થઈ વિચારવાની જરૂર છે. વીર પર-
માત્માનો એ જ માર્ગ છે, એ જ ઉપદેશ છે, એ જ શિક્ષા છે.
અતિ સંકુચિત દૃષ્ટિના પ્રવાહમાં ધસડાઈ જઈ વીર પરમાત્માનું મુખ્ય
શિક્ષણ આપણે વિસરી ગયા છીએ, વિશાળ ધર્મના ત્રિકાળ શુદ્ધ
સત્ય સનાતન તત્ત્વોને આપણે સંકરમાં ગોંધી રાખ્યાં છે, ઉપાસ્યમાં
સાચવી રાખ્યાં છે અને તેથી વિશેષ તેનામાં સત્તા હોય એમ ખતા-
વવાનો વિચાર કયો નથી આ મહા આત્મશક્તિ કરનાર ટુંકી દૃષ્ટિના
વિચારો એટલું પ્રબલ્ય લેગવે છે કે વિશેષ કાલ કરનાર વીરના
સત્ય રહસ્યે હેય એમ સમજાવન રતે પણ આપણે હનીએ છીએ
એ પરંતુ આ પછી મૂઠત રે, અર્થાન્યત છે, પડતપડતું છે, ખડું
સારી રીતે વિચાર કરી સંકુચિત દૃષ્ટિ દૂર - રી વિશાળ દૃશ્યથી
રૂ. પ. મ. ન. ન. સંદેશ જગતને કહેવાની જરૂર છે. અને એ ખાતર
પરુ. ક. ન. તી. રખતે તપનનંદ, ખ. ન. ન. નંદ કે તેન. અચાત- લેહો વિલેહો
અને ન. ન. ઉપલેહો. ન. વિચાર પણ તરવે. કૃતિત નથી એવા પેટા
નંદે. કે મન. મુખ્ય સિદ્ધાંતને આ સમયમ તે. ધણુ જ નુકશાન
રે. પૂવ કાળમાં સ્વાતંત્ર્યવન માટે અથવા પરંપરાની મળવણી માટે
કદાચ તેને સહજ પણ ઉપયોગ હે.ય. પરંતુ હાલ તો તે પ્રગતિમાં
રમ કરનાર. સાધુ જેવા વિશાળ દૃષ્ટિમાન મહાત્માઓને પણ અનિ

સુચિત કરનાર અને દૃષ્ટિબિન્દુના રહસ્યને અતિ દૂર સમજનાર છે. એનો જોમ અને તેમ ત્યાગ કરવામાં અથવા એની અગત્ય એાછી કરવામાં જોન કોમનું ક્રેય છે એમ ઇતિહાસ બતાવે છે, મુનિશુંકર-સુરિ સાક્ષી પૂરે છે અને આનંદધનજી મહારાજ વારંવાર જણાવે છે. આવા વિશાળ વિચાર બતાવવા માટે આનંદધનજી મહારાજના આપણે ખરેખરા જાણી છીએ.

વિશાળ નરવજ્ઞાન અને વિશાળ આંતર રહસ્ય: આનંદધન-જીની ધોવીરી અથવા પહો વાંચતાં જે એક જાગત આપણને ખાસ જગ્યામાં લેવા જાયકે જણાય છે તે તેઓની શાસ્ત્રરહસ્ય બહુ ઓછા શબ્દોમાં સમજાવવાની શક્તિ છે. તેઓના વિશાળ જ્ઞાન સંબંધમાં તો બે મન પડી શકે નહિ, પરંતુ એક લેખક અથવા કવિ તરીકે તેઓમાં ખાસ વિશિષ્ટતા એટલી જોવામાં આવે છે કે તેઓ પોતાના પુનઃ વિશાળ સમર્થ વિચારોને બહુ ઓછા શબ્દોમાં બતાવી શક્યા છે. લેખક પેડા કેટલાક એવી શૈલી આદરનારા હોય છે કે જેઓ મનુ કાંઈ નવર ધોઈ રહસ્ય સમજાય, ત્યારે કેઈ અપૂર્વ લેખક મૂળ જોવા નાના વાક્યોમાં એવું શુંકર રહસ્ય લાવી શકે છે કે તેમાંથી મનુ જાણે નીકળી શકે અને જ્યારે જ્યારે તે વાક્યો વંચાય ત્યારે ત્યારે અતિનવ આનંદ આપના કરે આવા રહસ્યાત્મક લેખ જાણમાં જામનાર બહુ ઓછા વિદ્વાનો જોવામાં આવે છે તેથી એક લેખક તરીકે એમની મહા કેવલ પ્રશાન્ની માનવ થાય છે. જીવનોમાં આડા અવગા અહીં અહીં રાજાજી અનંત વાક્યો વાચતા તેમનો વિશિષ્ટ ભર કેલુ ગુરુ જીવન અનંત રહ્યું જીવન કે બતાવતી નરીકે જીવો.

આજ અનંત ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦

૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ (૨-૧)

૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ (૩-૧)

૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ (૪-૧)

૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ (૫-૧)

૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦

જીવનનું સારિતો (૨૧-૧)

૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ ૨૦૦૦ (૨૪-૨)

આપણે આત્મભાષ લે, એક ચેતનાધાર રે;
અવર સવિ સાથ સંભેયથી, એક નિજ પરિકર ધાર રે. (૧૧-૧૪)
મન સાધું તેણે સધળું સાધું. (૧૭-૮)
પરમાર્ય પંથ લે લહે, તે રહે એક તંત રે. (૧૮-૧)

વિગેરે વિગેરે અનેક વિચારો સૂત્ર જેવાં છે અને તે પ્રત્યેક વિચારોને આપણે વધારે વિસ્તારથી તપાસવા હંગીએ તો પ્રત્યેકપર જૂરો થંધ લખી શકાય તેમ છે. આ તો યેઠાં વાક્યો નમુનારૂપે બતાવ્યાં છે, પરંતુ આપણે તેથી રીતે આવાં બીજાં અનેક વાક્યોને બતાવી શકીએ. એવાં ઘોઘાંક દૃષ્ટાંતો પદમાંથી પણ લેઈએ.

છગા, સાતમા તથા આઠમા પદની શરૂઆતમાં સાખીઓ આપી છે તે બાનું ખાસ દૃષ્ટાંત છે (ભુખો પૃ. ૪૧-૬૮ અને ૮૨).

અમલ સંમ સો પાપ જાલમઝ, યતેં દૂધ ડુહાવે. (૮-૧)

ભૌર ન કિનુ સમતાસી. (૯-૩)

જાલ દમ જામર બધે ન મરંગે. (૧૧-૧)

મીઠો લાગે કેતરો, ને ખારો લાગે લોક. (૧૦-૧)

શાશ્વત ભાષ વિચારતે ખારે, જેણે અનાદિ અનંત. (૧૨-૫)

અનુભવ રસમે રામ ન સોમા, લોકવાદ સખ મેલા

કેવલ અથલ અનાદિ અખાધિત, સિવ રાંકરકા બેલા. (૧૩-૩)

લોક લાજ નાદિ હાજ, કુલ મરભરા પોરી;

લોક જાડી હસો વિરાનો, અખનો હદત ન દોરી. (૩૮-૧)

ભૌર લરાઈ લરે સો ભૌરા, સર પધારે જાડી જાડીરી. (૪૧-૩)

આવાં આવાં અનેક પ્રસંગો છે જે વખતે બાનંદયનભુએ પેલના સૂત્ર જેવાં વિચારો બતાવીને આપણને અનેક વિચારો ઠંરવ.નું સંધન આપ્યું છે. એ પદપર જ્ય.રે જ્ય.રે તું વિચર કરતો હરો ત્યારે તવીન રહસ્યની રકુરણ. થતી હતી વિચરમા આપણું તેટલું લખી શક.તું નથી અને હજુ તેપર વધ રે વિચરણ. થયે તેમ વધરે વધરે સત્યે. સમજારે મૂક જા.વ.ર્ણવ.ત્યા સગર્ભ લેખકની આ ખાસ વિશિષ્ટતા: ઈ. આ પ્રત્યેક દા.વેણમા કેટલું રહસ્ય છે તે જાત લખવ. જઈએ તો ઉપેદ્ય.ગય એક મંથથી મે.ટો. રૂપ પટે ને તે રથરે. વિચરવામા અવરો ત્ય.રે તેની જાડર મર્મમા રહેલ મૂક આ.શયે.મ.યો કેટલ.ક ભવ.વવ.ત્યે પ્રવળ કરવામા અ.વરો અને તે અ.શયે.મ.યો

આ પુસ્તક પ્રગટ કરવાનો હેતુ રાખવામાં આવ્યો છે. એક મહા-
શયનું કહેવું એમ હતું કે આવા ગૂઢ અર્થવાળાં પદોપર વિવેચન
કરવાથી તેનું રહસ્ય સંકુચિત થઈ જાય છે, માટે તેના શબ્દાર્થ લખી
વિવેચન માટે દરેકને તેમના શક્તિ અને અધિકારપર છોડી દેવા.
આ વિચાર સાથે હું મળતો થઈ શકતો નથી. આવા રહસ્યભૂત
ગ્રંથોમાં ખાસ ગૂઢતા છે, એના અંતરમાં સ્પષ્ટ આશયો છે અને
એના પ્રત્યેક વચનના ગર્ભમાં સાર રહસ્ય રહેલ છે એમ જ્યાંસુધી
સ્પષ્ટ બતાવવામાં ન આવે ત્યાંસુધી મધ્યમ પ્રવાહના પ્રાણીઓ
તે ગ્રંથોને વાંચવા વિચારવાની તસ્દી પણ ન લે અને વિચાર કરી
શકે તેવા હોય તેમને પણ બહુ મહેનત પડે-આ બંને વર્ગને આવા
વિવેચનથી ખાસ લાભ થવાનાં કારણો મને સ્પષ્ટ લાગવાથી વિશેષ
વિચાર કરવાની પ્રેરણા-સૂચના સાથે આત્મસ્ફુરણ સ્વપર ઉપકાર
માટે યોગ્ય અંકુશ તળે રહી બહાર પાડવી એ વાસ્તવિક ધારવામાં
આવ્યું છે. જેઓ સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકે તેટલી હદ સુધી આત્મ-
વિચારણામાં ઉતરી ગયા હોય તેઓના વિચારો કદાચ તેઓ આ
પુસ્તક વાંચે તોપણ સંકુચિત કે મર્યાદિત થઈ જાય એમ ધારવું તે
તેઓની શક્તિની ઓછી કિંમત અંગે છે અને તેમ કરવાનો
આપણને હઠ નથી; પરંતુ તેની સાથે ધણા જીવોને વિચાર કરવા
યોગ્ય પ્રબળ સાધનને આવા છુટ્ટક કારણથી અટકાવી દેવું એ એક
નિયમ તરીકે મને ઠીક લાગતું નથી. અહીં જરા અવાંતર અંગિત
વાતપર ઉતરી જવાનું થયું. આ પ્રાણીની એવી દેવ પડી છે કે
જ્યારે ત્યારે તે પોતાનો બચાવ કરવા એકદમ તૈયાર થઈ જાય છે.
આ એક પ્રકારનો મનોવિકાર છે અને તે દૂર કરવા અથવા તેનાપર
વિજય મેળવવાના પ્રસંગો અને તેને પૃથક્કરણ કરી સમજવાની
શક્તિ પણ આવા મહાત્મના ગંધના વાચન મનનથી જ થાય તેમ
લગે છે. આનંદધનજી મહારાજનું જ્ઞાનમામર્ય જનને ખાસ કરીને
રહસ્ય સમજાવવામાં રહેલ અસાધારણ શક્તિપર આપણે વિચાર કરતા
હતા. એ જાતના ધણા સાધનનું કેળવેલું ને એક મહુ આગમ
નથી જાય છે એ જાતના જ મત પડે તેમ લાગતું નથી નેઓના
જ્ઞાનના કેટલાક સત્યની જ્ઞાતા મૂળ જેવી છે, તેનાથી મહુ રહસ્ય નીકળે

તેવું છે અને વધારે વિચાર કરતાં તેમાંથી વધારે વધારે રહસ્ય પ્રાપ્ત થાય તેમ છે.

લેખક-કવિ: આનંદધનજી મહારાજનાં સ્તવનો અને પદો વાંચતાં બીજી એક વાત જણાઈ આવે છે તે તેઓએ બતાવેલા વિચારોની સ્પષ્ટતા છે. તેઓ પ્રખર ભાષામાં અને સ્પષ્ટ રીતે વિચારો બતાવી શક્યા છે અને જો કે તેઓનો આશય ઊંઠા હોય છે તોપણ હરેક વાંચનાર તેઓના વિચારોમાંથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાંઈ કાંઈ સાર સમજી શકે છે. તેઓની ભાષા સ્પષ્ટ, તેઓનું વિષય-બાહિત્વ મજબૂત અને પદલાલિત્ય અને અર્થ સુંદર તથા હૃદયને અને મગજને એક સરખી રીતે અસર કરનાર છે. તેઓએ કવિ તરીકે મોટાં મોટાં વર્ણનો આપ્યાં નથી, છતાં સુભવિ અને શુદ્ધચેતના જેવાં પાત્રોને બોલતા કરી મોહ રાબની સાથે લડાઈ વિગેરેનાં જે વર્ણનો આપ્યાં છે તે ખાસ કવિ તરીકે તેઓની શોભા વધારનારાં થઈ પડ્યાં છે. આનંદધનજીની એક કવિ તરીકે વિશિષ્ટતા એવા પ્રકારની છે કે જેની સરખામણી કરવી પણ મુશ્કેલ થઈ પડે તેવું છે, કારણ કે ત્યાંમુખી તેમના જેવા વિકસ્વર થયેલ આત્મજ્ઞાની એવા વિષયોપર વિચારો બતાવે તેનો સાથે તેમની સરખામણી ન થાય ત્યાંમુખી તેઓના સંબંધમાં ખરે અભિપ્રાય આવી શકે નહિ. લગાઈ કે શૃંગારના કવિઓ સાથે તેમની સરખામણી કરવી એ બહુ રીતે અયોગ્ય છે, છતાં સામાન્ય રીતે પણ તેઓનાં સ્તવનો અને પદોમા યોગ્ય વર્ણન સારી રીતે આવે છે અને તેઓનો વિષય યોગ્ય અને અધ્યાત્મનો છે એટલું ધ્યાનમાં રહે તો લોકપ્રસિદ્ધ કવિને પણ જેજ આપે એવી તેની રચના છે. વિરાગ્યના વિષયમાં જે જે કવિઓએ આવા પદો બનાવ્યા છે તેમા તેઓ બહુ આગળ પડતું સ્થાન લે છે. આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે એક લેખક અને કવિ તરીકે તેઓ ઘણા ફતેહમંદ થયા છે; એનું કારણ સ્પષ્ટ ઝાંઝી અને મીઠા ઉપદેશ અને તે પણ ખાસ કરીને હૃદયના ઊંડા જ્ઞાનમા કિતરી બાથ તેવા મામિક શબ્દોમાં કાશય સાથે વિષયન દર્શાવવાની તેઓની ખાસ રીતિનું પરિણામ છે. એક લેખક કેઈ ન સમજે તેવી ભાષામાં વિચારો બતાવે તો તે નકામા છે

તેમજ તદ્દન સાદા વિચારો ગદ્યને બદલે પદ્યમાં મૂકે તો તેની કવિ
તરીકે ગણના થતી નથી. આ બંને બાબતમાં આનંદપ્રનય બહુ
આગળ વધી જાય છે તે તેઓનાં સ્વરૂપો તથા પદો લાંચવાળી
જણાશે. મતવનો એટલાં અસરકારક છે અને પદો એટલાં માર્મિક
છે કે એના રહસ્યપર વિચાર કર્યા પછી એ બૂઝી શકાય તેવાં નથી,
એક તખ્ત એનું રહસ્ય સમજ્યા પછી ઠાનમાં અને મગજમાં તેનું
ગાન ચાલે છે અને શાંત અવસ્થામાં તે વિચારનાથી એક એના
પ્રકારનો આનંદ આપે છે કે તેનો અનુભવ સામાન્ય રીતે થયો તદ્દન
અગંત્રગિન છે. પદોનો તેમનો વિષય અતિ કડિન છે અને તેથી તેના
અધિકારીઓ સર્વ ધર્મ શકતા નથી તેથી કદાચ સામાન્ય વૈરાગ્યના વિષય-
વાળાં પદો અથવા તેથી પણ વિશેષ શૃંગારના વિષયવાળાં કવનો એટલાં એ
પદો પ્રચલિત અથવા લોકપ્રિય ન થાય તો તેમાં કવિ તરીકેની તેમની
નાણુના ઓછી થતી નથી, પરંતુ પરીક્ષા કરનારના અધિકાર અથવા
કૃત્તિફલમા રહતી પ્રગતિની તે નોંધ બતાવે છે. શબ્દોની ઘડના
અતિ ભુરૂ છે, યોગ્ય શબ્દો યોગ્ય પ્રસંગોપર યથાર્થ રીતે મુકાયા
છે અને તે ભાવગ્રમિત હોવા સાથે ખામ છાપ પાડનાર હોય તેવા જ
અવાજ મળે છે, કારણ કે કવિઓ બહુધા હૃદયમાંથી ગાન કરે છે
ત્યારે શબ્દો કે.પમાંથી કે.ધી ચોધીનું તખ્તના નથી, પણ હૃદયનું
ગાન તેમને એવા યોગ્ય શબ્દોમાં જ નિવરણ કરાવે છે. આથી
નેરોની ક.વ તરીકે બહુ ઓછી સ્થાના છે. આરમાને ઉદેશીને તેને
વગુડ કવચાન. શબ્દો તેમની તખ્તોવેલા પથરનો અને સુનિ-
ર્માના સ્વરૂપ. કવચાન નહિયજાન. નહિર છે, યોગ્યમાંનાં
સવરૂ. જે નહિ અદ્યત્તિય બાવના કવચ છે અને વિશિષ્ટ પંથના
વડવડ વડવડ અને કવિ.જક છે

આપણે જાણીએ છીએ કે જ્યારે આપણે કોઈ કામ કરવા માટે જાયો છો ત્યારે આપણે તે કામ કરવા માટે જોઈએ તે બધું જાણીએ છીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે જ્યારે આપણે કોઈ કામ કરવા માટે જાયો છો ત્યારે આપણે તે કામ કરવા માટે જોઈએ તે બધું જાણીએ છીએ.

આનંદપ્રદાનું ચોગ.

હરીને અનંદધનજીની યોગ્ય સમજણ થઈતી હોવા કહેનારે
યોગ્ય છે. આવા ઉપયોગી વિચારો વિષય પ્રસન્ને રે પૂજન
એ એક વચનમાં સમાવી દીધા છે. પદોમાં પણ અવારન
અવારના અને ઉપયોગી વિચારો જનાર્યા છે. બીજા પદ
હીને દેશીને સામાન્ય રીતે જનુ ઉપયોગી વાત હરી તે અં
રીને પ્રોત્સાહન પદમાં 'મુન વાનના સોચન ધન માનો, મર્મ ત
વિસારી' આવી આવી વાતો હરી છે: ૬.૫ ૮ની રમત મ
ગંતિના ગમન-ગમનની વાતો આવમા પદમાં હરી: ૬.૬ ૯
સંબધમાં અર્થાત્મક વાતો મત્તરમાં પદમાં હરી; રીત્તાયતી
અવવાના પદાના તર્ક મુદ્ધવેત્તાની વાતો અદારમાં ૫
વિદહી વાટ ભેતી સ્ત્રીના મુખમાંથી નીકળતા રાષ્ટ્રોગ્રા મે.૭
અત્રીશમાં તથા છત્રોશમાં પદમાં વાતો ૩ની અને ૬
સામાન્ય પ્રસંગોને દેખી આવી રીતે દીપ જ્વલે છે તે વાત
આપે, વિચારના બોધ થાય અને સ્વસ્થ સમજણ તદ્દનુદય
અનુસાર સાદાજિજ્ઞાસુ થાય અને પરિવૃત્ત મનની દ
જે પ્રમાણ થાય

[illegible]

১. ১৯৪৭ সালের ১৫ আগস্ট তারিখে স্বাধীনতা লাভের পরে দেশের ভবিষ্যৎ নির্ধারণের ক্ষেত্রে দেশের মানুষের মতামত জানা গেল।
 ২. ১৯৪৭ সালের ১৫ আগস্ট তারিখে স্বাধীনতা লাভের পরে দেশের ভবিষ্যৎ নির্ধারণের ক্ষেত্রে দেশের মানুষের মতামত জানা গেল।
 ৩. ১৯৪৭ সালের ১৫ আগস্ট তারিখে স্বাধীনতা লাভের পরে দেশের ভবিষ্যৎ নির্ধারণের ক্ষেত্রে দেশের মানুষের মতামত জানা গেল।
 ৪. ১৯৪৭ সালের ১৫ আগস্ট তারিখে স্বাধীনতা লাভের পরে দেশের ভবিষ্যৎ নির্ধারণের ক্ষেত্রে দেশের মানুষের মতামত জানা গেল।

... ..
... ..

યોગ થવો તે યોગાવંચકત્વ કહેવાય છે. એ ત્રણે અવંચક યોગ કઈ કઈ ભૂમિકાપર કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે સદરહુ વિષયમાં સારી રીતે ચર્ચાયેલું જોવામાં આવશે. એ યોગના પ્રાપ્તિ વિષયને અહીં બહુ યોગ શબ્દોમાં સારી રીતે ખીટવ્યો છે તે આનંદધનજીનું જ્ઞાનરહસ્ય બતાવવાનું કૌશલ્ય સૂચવે છે. આ વિષયપર વિશેષ વિવેચન ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ ગ્રંથમાં જોવામાં આવશે. સુમતિનાથના સ્તવનમાં બહિરાત્મભાવ, અંતરાત્મભાવ અને પરમાત્મભાવપર યોગ-વિચારણા બહુ સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે. એનું રહસ્ય છેવટે બતાવતાં કહે છે કે:-

બહિરાત્મ તજી અંતરાત્મભા, રૂપ યદ્યપીત્ત ભાવ; મુખ્યાની.
પરમાત્મનું હો આત્મ ભાવજું, આત્મ અરપણુ દાવ. મુખ્યાની. ૫
આત્મ અરપણુ વસ્તુ વિચારતાં, ભરમ દલે મતિ દોષ; મુખ્યાની.
પરમ પદારથ સંપત્તિ સંપન્ને, આનંદધન રસ પોષ. મુખ્યાની. ૬

આ બહિરાત્મભાવ તજીને અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થવા સાથે આત્માનો પરમાત્મભાવ વિચારવો એ આત્મસમર્પણનો ઉપાય છે અને તેથી જ પરંપરાએ સર્વ બાહ્ય બંધનથી મુક્ત થઈ આત્મા પ્રગટિ કરીને છેવટે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે. આ ‘ત્રિવિધ સકલ તનુધરગત આત્મા’નું સ્વરૂપ અન્યત્ર બહુ વિસ્તારથી બતાવ્યું છે, યોગના ગ્રંથોમાં તેપર મોટા ઉદ્દેશો કરવામાં આવ્યા છે અને પછી વિચારણામાં પણ તેપર વારંવાર વિવેચન થયું છે તેપર ધ્યાન ખેંચી આનંદધનજીએ એ વિષયને કેવી સુંદર રીતે નક્ષેપમાં પણ સુદામ રીતે બતાવ્યો છે તેનું નિદર્શન અત્ર કરવામાં આવ્યું. આવી જ રીતે શાંતિનાથના સ્તવનમાં શાંતિનું સ્વરૂપ જે આશ્ચર્યકરક રીતે ચિતાર્યું છે તે જગજગ આગમના સાર જેવું છે. એ યોગનો અતિ કેતુદૃષ્ટ વિષય છે અને તેમાં ‘અહો અહો હુ મુઝને કંડુ, નમો મુઝ નમો મુઝ રે; આનંદ ફલ દાન દતારની, જેહની બેટ યદ્યપી તુજ રે. શાંતિ નિજ એક મુજ વિનન’ એમ કહેવામાં આવે છે ત્યાં વિષય તેની ઉત્કૃષ્ટ હૃદય-વિશિષ્ટ પ્રદેશની પર કલાપર આવી જાય છે. અહીં યોગના વિષયને એવી સુંદર ગંડીથી અને હૃદયને શાંત કરી નાખે એવા ભવાત્મક વાગ્યોથી દર્શાવ્યો છે કે આનંદધનજીના યોગજ્ઞાન

માટે અતિ આનંદ થયા વગર રહે નહિ. આથી પણ વિશેષ આનંદદાયક રીતે ‘મનહું કીમહી ન જાણે હો કુંથુ જિન’ એ સત્તરમાં સ્તવનમાં યોગના મધ્યબિંદુ જેવા કેન્દ્રસ્થ ચિત્તદમનના વિષયને રચ્યાં છે. ચિત્તદમનને અંગે તેઓ સ્પષ્ટ કહે છે કે:-

મેં જાણ્યું એ જિન નખુંસક, સકલ મરદને ડેલે;
બીજા વાતે સમરથ છે નર, એહને કોઈ ન લેલે.

હો કુંથુ જિન. ૭

મન સાધ્યું તેણે સધળું સાધ્યું, એહ વાત નહિ ખોટી;
એમ કહે સાધ્યું તે નવિ માનું. એ કહી વાત છે મોટી.

હો કુંથુ જિન. ૮

મનહું દુરાસાધ્ય તં વશ આણ્યું, તે આમમથી મતિ આણ્યું;
આનંદધન જી મહારૂં આણે, તે સાધ્યું કરી જાણ્યું

હો કુંથુ જિન. ૯

અહીં અનેક વાતો કરી દીધી છે. મન વશ આવી ગયું છે એમ કહેનારની આત્મવંચના અથવા પરવંચના, મન વશ કરવાની અતિ આવશ્યકતા અને તેનું મહત્ત્વ અને પરમાત્માને માર્ગે ચાલવાથી તેમાં થતો યોગ એ દરેક વાત બહુ મુશ્કિલસર પણ સ્પષ્ટ રીતે બતાવવામાં આવી છે. આવી રીતે બરાબર વિચારીએ તો સ્તવનોમાં યોગની વાત અનેક જગોપર બહુ સુંદર રીતે, યોગ્ય રીતે અને અસરકારક રીતે કહી છે. પદોમાંના ઘણાંખરા યોગજ્ઞાનથી ભરેલાં છે અને દરેક પ્રસંગે યથાજ્ઞાત વિવેચન તેપર કર્યું છે બહુ મુદ્દાનાં બે ચાર પદોપર અહીં નિદર્શન કરી યોગનો વિષય કેવો સુંદર રીતે તેઓશ્રીએ ગજાવ્યો છે તે તરફ લક્ષ્ય ખેંચીએ.

છઠ્ઠા પદમાં ઈશ, પિંગળા અને સુષુમ્ણા નાડીપર વિચાર બતાવ્યા, સામે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિરૂપ યોગનાં આઠે અંગોપર ધ્યાન ખેંચ્યું, યમને અંગે મૂળ ઉત્તર ગુણોની રચના બતાવી, મુદ્રા અને આસનનો ઉપયોગ બતાવી રચક, પુરક અને કુંભક નાડીના પ્રયોગો અને સામે મન અને ઈન્દ્રિયનો સંયોગ સમજાવી તેનાપર વિષય મેળવવાની જરૂરીઆત બતાવી છેવટે બતાવ્યું કે:-

સમાવેશ થાય છે. અનેક સ્થાને અનુભવની જરૂરીયાત જૂદી જૂદી રીતે બતાવવામાં આવી છે. આ નિજ સ્વરૂપજ્ઞાનનો મહિમા દરેક યોગગ્રંથકારે બહુ સારી રીતે બતાવ્યો છે અને આનંદધનજીએ તો એના સંબંધમાં અનેક રીતે વાત કરી છે. બાહ્ય ક્રિયા ગમે તેટલી કરવામાં આવે પણ તેમાં જ્યાંસુધી આત્મદર્શન-સમ્યક્ત્વ કંઈપણ પ્રાપ્તિની આકાંક્ષાયુક્ત થાય નહિ ત્યાંસુધી આત્મજીવની વૃદ્ધિ ન થવાથી સર્વ નકામું છે એ વાત તો અનેક પ્રસંગે જણાઈ આવે તેવી છે, તેથી આગળ વધતાં અનુભવની બહુ જરૂરીયાત છે. અનુભવ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે, અશુદ્ધ વિષ્ણુ આત્માને સાધ્ય સમીપ કરાવે છે અને પરભાવની ઘરાબર ઓળખાણ પાડી આપી વિવેકને એટલી સુંદર રીતે પુષ્ટિ આપે છે કે તેથી છેવટે વિવેકમયી દૃષ્ટિ પ્રગટ થાય છે. શરૂઆતના ચોથા પદમાં જ અનુભવપર સારો પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે.

સુહાગણ ! ભગી અનુભવ પ્રીત.

નિન્દ અનાદિ અમ્યાંનકી, મિદ મઈ નિજ રીત. સુહા. ૧

પદમંદિર હીપક કીધો, સહજ મુખ્યોતિ સરૂપ,

આપ પરાઈ આપુહી, કાનત વસ્તુ અનુપ. સુહા. ૨

કહા દિખાણું ઔરકું, કહાં સમભઈ ભોરા;

તીર અચુક હે પ્રેમકા, લાગે સો રહે ઠોર સુહા. ૩

નાદવિશુદ્ધો પ્રાણકું, બિને ન તુલ્ય મૂલ્ય કોય;

આનંદધન પ્રભુ પ્રેમકી, અકય કહાની કોય. સુહા. ૪

અનુભવની વાત એવી છે કે એને આનંદધનજી પણ ‘અકય’ કહે છે. જેઓ એના પ્રેમમાં પડ્યા હોય તે જ ખરેખરી રીતે તેનું સ્વરૂપ સમજે તેમ છે. નુરજહાનના પ્રેમમાં પડેલ જહાંગીર-સલીમ જેમ તેને જ સર્વત્ર દેખે છે તેમ નાદ-યોગાનુભવના પ્રેમમાં પડેલ પ્રાણીને તેનું તીર વાગે છે ત્યારે તે તેનાથી હજી પ્રકૃત થઈ બાય છે. આવા અનુભવના વિષયપર બહુ પ્રકારના વિચારો બતાવ્યા છે. શુદ્ધચેતના અને સુમતિ ચેતનને સમજાવવા જ્યારે જ્યારે પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે અનુભવની પાસે વાતો કરે છે, અનુભવને સમજાવે છે અને અનુભવની મદદથી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થશે એમ માને છે. અનુભવને તેથી કોઈ જગાપર દલાલતુ ઉપનામ આપવામાં આવે છે. અનુભવના વિષય

ઉપર આડમા પદમાં વિચાર જતાવ્યા છે ત્યાં ચેતનજીને જામત કરવા
 કામ તેને જ સોંપ્યું છે, અનુભવની રીતિ પ્રાપ્ત થયા પછી ચેતન
 મોહરાજના હસ્તર સાથે કેવી રીતે મુદ્દ કરે છે તે અગિયારમા પદ
 જતાવ્યું છે, માયા મમતા માટે ફરિયાદ કરી તેઓનું સ્વરૂપ ચેતનજી
 સમજાવવા તેરમા પદમાં અનુભવ મારફત વિચાર ચલાવે છે અ
 થે જ સ્વરૂપ તે પછીના ચૌદમા પદમાં સ્પષ્ટ કરી તૃપ્તિની સોજ
 મૂકાવવા અનુભવ પાસે જ વિરસિ કરવામાં આવે છે. આનંદધન
 અણસ્ય જ્યોતિના વિશાળ વિષયમાં અનુભવને પ્રાધાન્ય સ્થાન ત્રેવ
 શમા પદમાં આપવામાં આવ્યું છે અને અડાવીશમા પદમાં આ
 ઓરનદી ન કરવાના પરિણામમાં અનુભવલાડી જામત કરવાનો ઉપદે
 આપ્યો છે. મિત્રાપીનો મેળાપ કરાવી આપવા તેત્રીશમા પદ
 અનુભવને જ હિંદીને કહેવામાં આવે છે અને આ વિભાગના છેલ્
 પચાસમા પદમાં પણ મુદ્દચેતના અનુભવની સાથે મન મૂકીને પતિ
 મનાવવાના માર્ગપર વિચારણા કરે છે. આવી રીતે આનંદધનજી
 મોગમાં અનુભવને મુખ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે એ ધ્યા
 અમલની જાળત હોવાથી અને પદનો અર્થ-ભાવ સમજવામાં
 ખાસ ચાલી હોવાથી અહીં તેપર ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે.
 મહાત્માએ અનુભવ જેવા વિષયને આવા અનેક આકારમાં વિવે
 હશે તેની આત્મદયા કેવી સુદર હશે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય
 એવા મહા પુરૂષો જગતની જાળથી દૂર રહી, આત્મસ્વરૂપવિચાર
 ૯.મા સ્થિર રહી આત્મોક્તિ ક્યાં જાય છે તેઓને દુનિયા 'ભંગ
 જત ક એવ દેખાત આપે તેની તેમને દરકાર હોતી નથી અને પોતા
 ને કંઈ વધે ના થયે. ન હોય તેવા વિશિષ્ટ આત્મભાવ પોતામાં છે એ
 દેખવે પણ તમે કદિ કરત. નથી દુનિયા. એને માત્ર ગણે તો એ
 નવ નથી અને દુનિયા પોતાને માટે શુ કહે છે તે જાણવાની અથ
 જાણના તેપર તુલના કરવ ની આવી દયાવાળા પ્રાણીને અહુકારબુદ્ધિ
 ને કદિ અપેક્ષ. હોતી જ નથી અને કદાચ તેઓના અભિપ્રાય
 નવ ર વધતો તેને દુનિયા માટે દયા આવે છે, તેના મદમસ્તપણા ઉપ
 ન ન આવે છે અને તેની પાળત સ્થિતિમાથી તેનો ઉદાર કરવા
 ક.૫મા જનતુ કરવા દય.ભાવથી વિચારણા થાય છે. બાકી-

પણ આવી જ સ્થિતિ છે. આ બાબત પર જુદો દૃષ્ટિકોણ લખવાની જરૂર જણાતી નથી, કારણ કે તેમ કરવા જતાં લગભગ દરેક સ્તવન પર અને ઘણાં પદો પર વિવેચન કરવું પડે તેમ છે. સંક્ષેપમાં એમ કહી શકાય તેમ છે કે આનંદધનજીનું જ્ઞાનસામર્થ્ય મજબૂત હોવા સાથે તેઓનો આગમબોધ બહુ ઊંચા પ્રકારનો હતો. ચોવીશીનું કોઈ પણ સ્તવન ઉઘાડી મનન કરવાથી આ બાબત ગ્રાહ્યમાં આવશે.

કળીર અને આનંદધન: આનંદધનજીનાં પદોના સંબંધમાં એવું ઘણી વખત સાંભળ્યું છે કે તેઓનાં પદો કળીરનાં પદો સાથે મળતાં છે અને કોઈ કોઈ કળીરનાં પદો આનંદધનજીના નામ ઉપર માણસોએ દેવની નાખ્યાં છે. આપણે અમાઉ જોઈ ગયા છીએ કે પછવાડેની આ હકીકતમાં સચ્ચાઈ હોવાનો હજુ સુધી મને એક પણ પૂરાવો મળ્યો નથી (જુઓ ઉપોદ્ધાત પૃ. ૮૧-૮૨). હવે કળીરના સંબંધમાં આપણે સદાજ વિચાર કરીએ અને તેના કોઈ કોઈ પદોની સરખામણી આનંદધનજીનાં પદો સાથે કરી આ જરા રસાળ વિષય ઉપર પ્રકાશ પાડવા પ્રયત્ન કરીએ. કળીરના હુદા તેમજ પદો વાંચતાં તે સર્વ મત મતાંવરોમાંથી સત્ય ચોધી કાઢી તેને અનુસરવાનો ઉપદેશ આવે છે એમ જણાઈ આવે છે. પરમવસદ્દિષ્ટુતાના સંબંધમાં આનંદધનજીના વિચારો ઘણા દૃઢાર હતા એ આપણે આ ઉપોદ્ધાતમાં ઉપર જોઈ ગયા છીએ. કળીરનાં પદો વૈરાગ્યના વિષયને પોષનારાં અને મનુષ્યની વ્યવહારુ વૃત્તિને અસર કરનારાં છે ત્યારે આનંદધનજીનાં પદોમાં વૈરાગ્ય ઉંડાણમાં રહે છે ત્યારે યોગના વિષયને તેઓ વધારે પોષે છે અને આત્માની અંદર રહેલા ગુણ ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ કરાવવા માટે તેઓ મોટો પ્રયાસ કરવા હોય એમ જણાઈ આવે છે. કળીરનાં ઘણાંખરાં પદોમાં વ્યવહાર-પયોગી શિક્ષા આપવામાં આવેલી હોય છે ત્યારે આનંદધનજી તેથી ઘણા આગળ વધી ગયેલા હોય તેવા ઉચ્ચ કોટિના વિષયો હાથમાં લે છે અને જાણે તેના આધિકારી સામાન્ય જનપ્રવાહથી જરા આગળ વધીને તેમને સાબળવા તૈયાર થયેલા હોય એમ ધારીને ચાલે છે. આનંદધનજીના પદોમાં યોગ અને તત્ત્વજ્ઞાન બરપૂર ॥ અને તેને અનેક રીતે ચર્ચા આ અતિ અટપટા વિષયને તેઓએ બહુ સુંદર રીતે ન્યાય આપ્યો છે ત્યારે કળીરનાં પદો ચાત્ર ઉપદેશ આપનાર

અહવાગીશમાં પદના કર્તાના સંબંધમાં કેઈ જરા શંકા ઉઠાવે છે, તેથી તેને હાલ જાણુ ઉપર મૂકીએ તો સત્તાવીશમાં પદમાં બનાવેલા વિચારો અને ખાસ કરીને સડસડમાં પદમાં 'સમ દોડો રહેમાન દોડો દોડો' એમ કરીને જે વિચારો બતાવ્યા છે તે બખ્ષ છે, વિશાળ છે, ઉપદેશક છે, અસરકારક છે અને મહાન છે. ઉપદેશ દેવાની કબીરની પદ્ધતિ કેવી સારી હતી તે નીચેના પદપરથી જાણીએ.

રામ નામ તું બાજ છે પધારે, કાપડું મમડૂરી કરતા હો	
ક્યે મટીકા બંધકા નેર, જ્યા પકકમોં જડતા હો.	રામ. ૧
જગમન હોકર પુરાન બાંધે, સ્નાન તર્પન કરતા હો	
સર્વ કાક મુધિકર રહતા હો. યોં કયા સાદિજ મિત્રતા હો.	રામ. ૨
ભોગી હોકર જટા બઢાવે, હાલ મસ્તમોં રહતા હો	
દોનાં દાથ તાર પર ધરતા. યોં કયા સાદિજ મિત્રતા હો.	રામ. ૩
માનભાવ હોકર કપટે પેને, દારી મુછી મુંડતા હો	
ઉકરી જકરી દાથ પકડ કર. યોં કયા સાદેજ મિત્રતા હો.	રામ. ૪
મુકા હોકર બાંધ પુકારે, યોં કયા સાદિજ બહિરા હો	
મુમિકે પાવમેં મુંગર બામે, વો ભિ અવકા મુનતા હો.	રામ. ૫
લંમમ હોકર કિમ બંધાવે, પર ધર લેકર ફિરતા હો	
સાંખ જલકર મિસા મમિ, યોં કયા સાદેજ મિત્રતા હો.	રામ. ૬
કહત કબીરા મુન બાઈ સાધુ, મનથી માલા જપતા હો	
બાવ બચતસે પ્યાન ધરત હો, ઉનકું સાદેજ મિત્રતા હો.	રામ. ૭

કબીરના વિચારો બતાવવાની પદ્ધતિ કેવા પ્રકારની હતી તે બતાવવ. મ. ૧ એક પદ હજુ પણ વધારે ઉપયુગ. (કબીરનાં પદો, ગુજરાતી બાવના વાંચનારાઓને ઉપય નથી અને તે કારણથી નેન. ૭ મે. ઉત્તર. કરી કેવળી જરૂ. પડી છે)

દયા પરમ નાદ મનસા મુખડા કયા હોંખા દરપનમો
જળ ગમ રહ રહે કુતવાડી બાલ રહેયા ફુલમો
એ: હોન એસા તો ભલેયા ન ? ઉત્તર તનમો દયા ખ. ૧
મુખા ધરન અબીર અરમબ્દ સોભળાં મારે તનમો
પન ભજન રામરકા પાળી દહ ભલેયા મિનમો દયા ખ. ૨
નાદકા મિહારી નાવ પુરાની, ઉતરે બાહે સંમમમો
ગુ: મુખ હોય હો પાર ઉતરે ગુરુ જરે ઉનમો દયા ખ. ૩

કવરી કવરી માયા ભેરી, ગુરત હરી નિજ ધનમો;
 દસ દરવાજે ઘેર રિયેજળ, રદિ ગયે મનકે મનમો. દયા ધ. ૪
 પગિયા બાંધે પમ સવારે, તે ગુલા ગુલપેમો;
 કહત કબીરા ગુન બાઈ સાધુ. ચે કયા લડ રહે મનમો દયા ધ. ૫

આનો ભાવ સમજાવવાની જરૂર પડે એવું બહુધા લાગતું નથી. કબીરની શૈલીમાં જે યુક્તિ અને વિચારણા છે તે આ ઉપરથી સમજાશે. એની ઉપદેશશૈલી ચિદાનંદજી અથવા કપૂરચંદજીની શૈલી સાથે કેટલેક અંશે સરખાવવા યોગ્ય છે. બાકી ચિદાનંદજીની શૈલી પણ આથી તો હવ્ય કોટીની છે. વૈરાગ્યના વિષયને માગણીના રૂપમાં આશોપના રૂપમાં અને બીજી અનેક રીતે બતાવીને તેમણે તે વિષયની સારી પોષણ કરી છે. જૂઠાં જૂઠાં પદના લેખકો એકજ વિષયને કેવી રીતે બતાવે છે તે સમજવા માટે ચિત્તદમનના-મન વશ કરવાના વિષયને પદકારોએ કેવી કેવી રીતે સમ્યાં છે તેના જરા નમુનો. જોઈએ જેથી તેની સરખામણી કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. મનને વશ કરવાના અને તેમાં સર્વસ્વ માનવાના વિષય ઉપર કબીર નીચે પ્રમાણે વિચારો બતાવે છે.-

હમારો તીરથ કોન કરે, બદકલ કોન ફિરે હમારો.
 મનમો મંત્રા મનમો કારી, મનમો સ્નાન જપ કરે. હમારો. ૧
 મનમો આસન મનમો કડાસન, મનમો પૂજિ જલે. હમારો. ૨
 મનમો મુઠા મનમો માણા, મનમો પ્યાન ધરે. હમારો. ૩
 કહત કબીરા ગુન બાઈ સાધુ. બદકલ કોન ફિરે. હમારો. ૪

આની સાથે સરખાવવા માટે આનંદધનજીનું મુપ્રસિદ્ધ કુંચુ નાથજીનું સ્તવન જેનાપર આ ઉપોદ્ધાતમાં અવારનવાર વિવેચન થતું છે તેપર વિચાર કરી જઈએ.

કુંચુ જિન મનદે કિમહી ન જાગે-હો કુંચુ જિન.
 જિમ જિમ જાતન કરીને રાનું, જિમ વિમ જાતનું બાજે હો. કુંચુ. ૧
 રમની, વાસર વાસની, ઉગર મયજી, પાવાસે જાપા
 તાપ જાપ ને મુખદે વાપુ એક ઉખાજો નવાવ હો કુંચુ. ૨
 નવજિ તાપા અભિજાપી તપીઆ, જાપને પ્યાન જાપ્યાસે;
 વધરી હે કાંઈ એકવું વિનં, જાપે જાપો પાપે હો કુંચુ ૩

આગમ આગમધરને હાથે, નાચે કિલ્લુ વિધ આફું;
 હિહો હજે જો હક કી હદકું, તો બ્યાલ તણીપરે વાંકું હો. કુંધ. ૪
 જો હમ કહું તો હમતો ન દેખું. સાહુકાર પણ નાહિ;
 સર્વે મહિને સહુથી જાતગું, એ જાગરિજ મન માંહિ હો. કુંધ. ૫
 જે જે કહું તે કાન ન ધારે, આપ મતે રહે કાકો;
 મુર નર પાંડત જન સમજાવે, સમજે ન માહરે સાલો હો. કુંધ. ૬
 મેં જાણ્યું એ સિમ નપુંસક, સકલ મરદને ડેલે;
 ખીજ વાતે સમરથ છે નર, એહને કોઈ ન લેલે હો. કુંધ. ૭
 મન સાધું તેજે સધળું સાધું, એહ વાત નહિ ખોટી;
 એમ કહે સાધું તે નવિ માનું, એ કહી વાત છે ખોટી હો. કુંધ. ૮
 મનહું દુરાસાધ્ય તેં વસ આણ્યું, તે આગમથી મતિ જાણું;
 આનંદધન મજુ માહરું આણે, તો સાચું કહી જાણું હો. કુંધ. ૯

આવી મુંદર રીને મનને વશ કરવાનું-ચિત્ત દમન કરવાનું
 આનંદધનજી કહી ગયા છે અને તેમનો એ સંદેશો અત્યારે પણ બહુ
 આનંદથી વંચાય છે, હપયોગી ગણાય છે અને વસ્તુતઃ વિચારતાં તે
 ઘણી શિશુલીય રીતે લખાયેલ છે. ઓયમીવિજયજી ઉપાધ્યાય તેજ
 વિષય એક પદમાં કેવી રીતે ચર્ચે છે તે હવે સરખાવીએ.

જાજ જમ આલે નહિ મન દામ	જાજ જમ.
તજ જમ કષ્ટ ક્રિયા સર્વિ નિમ્બળ, બ્યાં મમને ચિન્તામ	જાજ. ૧
કરની બીન તુ કહે રે મોદાઈ. જાણવતી તું જ નામ	
આખર ક્ષેત્ર ન હોગે બ્યાં જમ બ્યાપારી બિનુ દામ	જાજ. ૨
મુંડ મુંડાવત સખાદી મરિયા, હરિજી રોજ જન ધામા	
જાદાપાર વદ બરમ લખાવત, રાજા સહતું હે પ્રામ	જાજ. ૩
એતે પર નહિ ધામપી રથના એ નહિ મન વિધામ:	
ચિત્ત અંતર પર હડલેકું ચિત્તવત કહા જપત મુખ રામ.	જાજ. ૪
બચત કાલ ગોપ દહ ન ધરે ચિત્ત તુરંગ લખામ:	
તામે તું ન કહે શિષ સ્વાધન, ગિરિ કણ્ઠ મુને મામ.	જાજ. ૫
પડો જ્ઞાન ધરો સંગમ કિરિયા, ન ફિરાવો મન દામ;	
ચિદાનંદધન મુજસ નિજાસી, મમદે આતમરામ.	જાજ. ૬

અ - જાણવતે ખાત્રવ મા કેવી રીને મુદા મુદા કવિઓ પેતાની
 શ. ગં. કેપયે ન કરે છે તે જોવામાં આ સરખામણીથી બહુ મદદ
 મળે. જેટલ. પેતાને. આત્મા કિતલ થયો હોય છે તેને અનુરૂપ

વિષયપરતું એક પદ અહીં વિચારીએ. એનો લય કાફી અથવા વેણ-
વલ રાગમાં આવે છે.

તૈં તૈં તૈં તૈં ન સૂન પડે દે

તૈં.

તૈં તૈં મુદ્દ જામ વલ બુધો, મત મમતા યદી જામી લટે દે. તૈં. ૧
જાકર રોમ શુભ કુંપ અશુભ લખ, લય સાયર દંડુ ભાંત રટે દે;
ધ્યાન(ધ્યાન્ય)કાળજિમ મૂરખજિતહડ, ઉખરબુમિકો ખેતખટે દે. તૈં. ૨
ઉચિત રીત ઓળખ વિલ્લુ એતન, નિરા દિન ખોટો ધાટ પટે દે;
મસ્તકમુકુટઉચિત મલ્લિ અનુપમ, પમ બુવલ્લ અજ્ઞાન જટે દે. તૈં. ૩
કુમતા વરા મન વકે તુરેમ જિમ, અહિં ચિકલ્લ મગ માંહિ અટે દે;
ચિદાનન્દ નિજ રૂપ મમન જયા, લખ કુતર્ક તોલે નાહિ નટે દે. તૈં. ૪

લગતમ સરખા વિષયપર કવિઓ અને ખાસ કરીને વેરાગ્યના
વિષયના કવિઓ કેવી જૂદી જૂદી દૃષ્ટિથી ચર્ચા કરે છે તે આટલા
ઉપરથી જણાવું હશે. આનંદધનજીનો તે સર્વમાં જે વિશિષ્ટ
દિશ છે તે ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે અને તેઓ કેાઈ પણ વિષયને
બહુ વિશાળતાથી, અન્યેષણદૃષ્ટિથી અને પૃથક્કરણપૂર્વક છણીને
અસરકારક રીતે અવગ્રોધે છે તેપર ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

આનંદધનજી અને યશોવિજયઉપાધ્યાય: આ બન્ને મહાત્મા-
ઓની સરખામણી કરવાનો પ્રયાસ ઘણીવાર કરવામાં આવે છે,
પરંતુ તેમાં યોગ્ય દૃષ્ટિગિન્દુ ન રખાય તો બહુ ગેરસમજુતી થવાનો
અથવા તો બન્નેમાંથી એકને અન્યાય થવાનો પૂરતો સંભવ છે.
બન્ને પુરૂષો અતિશય પ્રગલ્ભથેલા હતા એમા શંકા જેવું નથી, અને
બન્નેને માટે અભિપ્રાય ઉચ્ચારવા પહેલાં બહુ વિશાળ દૃષ્ટિથી તેઓની
કૃતિ સમજવાની અને તેઓના વિકાસને આત્મિક ઉત્તતિક્રમમાં કયું
સ્થાન પ્રાપ્ત્ય છે તે ખ્યાલમાં લેવાની જરૂર છે. બહુ વિચાર કરતાં
એમ જણાય છે કે આ બન્ને મહાત્માનાં કાલસેત્ર લગતમ તદ્દન જુદાં
હતા. એક મહાત્મા આત્મિક ઉત્તરિનો વિચાર કરનારા હતા, એક
પરોપકાર દ્વારા આત્માની પ્રગતિ સાધનારા હતા. એક યોગી હતા,
એક કર્મ યોગી હતા. (અહીં કર્મ શબ્દ વિધિ વિધાનના અર્થમાં
વપરાતો નથી પણ 'સેવાના અર્થમાં વપરાય છે'). એકને દુનિયાની
દરકાર નહોતી, એક કોમની, શાસનની અને ગરજની રિયલિને
લક્ષ્યમાં લઈ કામ કરનારા હતા. આવી અનેક રીતે બન્ને એક બીજાથી

તદન જૂદી દિશાએ કામ કરનારા હતા અને પોતાના હોતમાં અતિ-શય આગળ વધેલા હતા. આનંદધનજીનો યોગ અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રાનુસાર ગણાય છે અને યથોચિત્ત ઉપાધ્યાયની શાસનસેવા અનેક પ્રકારે ઉપકારી થઈ છે એટલું જ નહિ પણ તેમનાં વચન ઉપર મોટો આધાર રહી શકે છે એ તેઓનું અસાધારણ પાંડિત્ય અને તેનો ઉપયોગ બતાવે છે. અસાધારણ વિદ્વત્તા સાથે તેનો એવી સુંદર રીતે તેઓ ઉપયોગ કરી શકતા હતા કે અનેક પ્રકારની ચાલી આવતી શંકાઓનું તેઓ નિવારણ કરવાને શક્તિમાન થયા હતા, અધ્યાત્મના વિષય ઉપર તેઓ ઘણા સુંદર શ્રેયો સંસ્કૃતમાં તેમ જ શુદ્ધશાસ્ત્રીમાં લખી ગયા છે અને તત્ત્વજ્ઞાનના નમુનાઓ બતાવી વિદ્વાનોને પણ આશ્ચર્યમાં નાખી ગયા છે. યથોચિત્ત ઉપાધ્યાયની વિદ્વત્તાના સંબંધમાં બે મત પડે તેમ નથી, પરંતુ આનંદધનજીની દશા તદન જૂદાજ પ્રકારની હતી. તેઓએ પદોમાં અને ચોવીરીમાં અગ્રાંતિ જણાવ્યું છે તેમ સુંદર તત્ત્વજ્ઞાન બતાવવા ઉપરાંત પોતાનું વર્તન હૃદયમાં એવું વેરાગ્યમય કરી દીધું જણાય છે કે તેઓને વ્યવહાર દૃષ્ટિવાળા લોકો ભગદ જેવા કહેતા અને હજી પણ તેઓના સંબંધમાં વિશાળ દૃષ્ટિવાળી સિદ્ધાન્તાનુયાયી રિયાત સમજવાની શક્તિ પ્રાપ્ત ન થઈ હોય તેવા મામાન્ય પ્રવાહોપર રહેલા પ્રાણીઓ તેમને નિર્લેપ નય થતી કહેવા લાગ્યાં હતાં. એવો અભિપ્રાય આપતી વખત નિર્લેપ અને વ્યવહારનું ખરું સ્વરૂપ સમજવાની અને તે બન્ને આત્મસંધન પરથી એક જ સાધ્યની સંપાદી ઉપર છે અને ૧-૧૫. તેમા તેવો કેર નથી એમ વિચારવાની તરફ તેઓ હંમેશાં શકાતી નથી. આ નમતી યત્નવશ્યજીએ સાડા વજ્રોમાં ગાથાના લાવનની એ પાનાઃ ૨ માં એકાદ વ્યવહાર પદો આદરનારને નકામા થતો. ૫. ૭ અને ૮ ના નિર્લેપનું જે તે ગણના યોગ્ય જણાવી કમલ. આ નામ ૧૪૨ નુચના કરી છે તે મારી રીતે વિચારીને સમજાય. ૫ ના ૭ ના નામી દર્શાવી એક વાત ગરામર ૨૫૪ થયે ૭ અને ૮ ના ૭ કે ૧-૧૫. આ જગતેર મહારાજના દર્શનને અનુસરના નિર્લેપ અને વ્યવહારના જોડે વિશેષ નથી આવી રીતે (૧૪૩૫૫૨. ૧૫. ૨ કળા. અનંદધનજી જેઓના વર્તન સંબંધી ચાલી

આવતી વાતો સાંભળતાં અને પવરત્નો વાંચતાં તેઓનો આત્મા અતિ ઉત્તમ થયેલો હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. તેઓ અનુભવપૂર્વક અમુક અંશે વ્યવહારપ્રવૃત્તિયુક્ત છતાં નિશ્ચયના અર્થો હતા, વ્યવહારથી વિમુખ નહોતા અને તેમના જેવા પ્રગત પુરૂષોને તે દશા એકંદર રીતે ઘણી લાભકર્તા હતી. એકાંત પક્ષ કરનારાપર આરોપ કરતાં ઉપાધ્યાયજી ઉપરોક્ત સ્તવનમાં કહે છે કે:-

કેઈ કહે મુક્તિ છે વીણતાં ચીંધરાં,
કેઈ કહે સદૃશ જનતાં ઘર દહિયારાં;
મૂઠ એ રોય તસ ભેદ જાણે નહીં,
જ્ઞાન યોગે કિયા સાધતાં તે સદ્ધર્મ (૧૧-૨૪)

આનું ટીકણ આજ ઉપોદ્ધાતમાં અગાઉ અન્ય પ્રસંગે થઈ ગયું છે તે બતાવી આપે છે કે એકાંત દૃષ્ટિએ ખેંચાઈ જનારને ઉપાધ્યાયજી 'મૂઠ' કહે છે અને તેવા પ્રકારની ભૂલ સાધારણ રીતે થતી ભેવામાં આવે છે તેથી આ મુદ્દા ઉપર અચારનવાર એકથી વધારે વખત આ ઉપોદ્ધાતમાં તથા અંધમાં ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. હાલમાં એક છાપામાં આનંદધનજીપર ટીકા કરતાં બાલો તે સાધુ નામને પછુ ચોંચ્ય ન હોય અને 'માર્ગલેખી-નિશ્ચયવાદી' એવાં ત્રિયેષણોને ચોંચ્ય હોય એમ બતાવી આ મહાત્માને ઉતારી પાડવાનો પ્રયત્ન થયેલો વાંચ્યો ત્યારે લેખકની ખાલિશય. ઉપર અનુકંપા આવી હતી. આવા મહા પુરૂષોને બરાબર સમજવા માટે પછુ ઘણા વિશાળ તુદ્ધયની, અભ્યાસની અને શુરૂપરપરના જ્ઞાનની જરૂર છે. સાધનને સાધન તરીકે નહિ સમજના, માન્યજ્ઞાન અને આત્મપરિણતિ વિના 'ચીંધરા વીણ-વ મા' મુક્તિ મતનાર અવા વિચાર કરે ત્યારે ઉપાધ્યાયજીની અદ્યપદો જ પછે વાંચીએ છીએ ત્યારે આ મુદ્દા આપણને વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. આ વિષયની શરૂઆતમાં અદ્યપદી આપવામાં આવી છે તે જ ન હોય - વાંચી જવ. વિગતિ છે. એના જગત્તર દરેક પદમાં જગત્તર જગત્તર છે. સદૃશ જાણે છે. આત્માનુ દેવ્ય જ્ઞાન છે. 'અનંદ' એ કેર નહીં પા, અનંદ જ નહીં સમાય. 'અદા ઉપાધ્યાયજી શુ કહે છે તે વિચારીએ. એ આનંદ શાળા નિર્મળા વૃત્તિનો પ્રવાહ, પાન વ ત્યાગવૃત્તિ, સ્વનુભવરમણતા કથા ત્યા મળના નથી અને

તાવશ્યા સૂચવે છે અને તેનો ત્યાગ પાતંગળ જેવા પણ કહે છે અને જેન ચોગકારો તે શરૂઆતથી જ પરમાવરમણતા ત્યાગ કરવાનું શીખવે છે તેને માટે વિચાર પણ કરે તે મારા શ્રદ્ધામાં આવી શકતું નથી. એકંદરે એક મહાત્મા (યશોવિજયજી) અતિ પુરુષાર્થ કરી શાસનને રીપાવનાર, અનેક શંકાઓ છેદનાર, અનેક કુતર્કોને કાપી નાખનાર, વિજયકંઠો વગાડનાર, પોતાની તરફના તિરસ્કારની દરકાર નહિ કરનાર, શાસનની એક પણ બાબતમાં ઉપેક્ષા ન કરનાર આત્માથી પુરુષ હતા, તેમનાં પુસ્તકો વાંચનાં આજ પણ અમુલ્ય કામ કરે તેમ નથી અને તેઓની સુદમ વિવેચક શૈલી સમજનાર પણ હજી ઉત્પન્ન કરવા યોગ્ય છે, ત્યારે બીજા (આનંદધન) આત્માની જ દરકાર કરનાર, દુનિયાને અંધ સમજનાર, પોતાને ‘બાવશ’ ગણાવનાર, અતિ નિઃસ્પૃહી, પોતાના હૃદયથી અનેક પ્રાણીને ધર્મની સન્મુખ કરી દેનાર, યોગમાં અતિ આગળ વધેલા અને સન્મુખ હજી હતા. બન્ને મહાપુરુષો હતા; એક યોગી હતા, બીજા કર્મયોગી હતા; અને બંનેની સરખામણી કરવાના વિચારમાં એકનું સ્વરૂપ યાદ કરતાં તેને માટે અવિશય ખેચાણ થાય અને બીજાનો વિચાર કરતાં વળી તેથી પણ વધારે આનંદદાયક સ્થિતિ થાય એવા અપૂર્વ ઓલસદી પુરુષ બન્ને હતા. આવી રીતે આ બન્ને મહાપુરુષોની સરખામણીનું પરિણામ બંનેના લક્ષ્યમાં ઉતરે છે અને ખાસ જરૂર જણાયે તો આ મુદતના તમર્કનમાં શાસ્ત્રના અનેક પૂં.વ. આ પુસ્તકના ક્રીડીય જ નહિ આ.પ.મ. આવશે. શરૂ ફરિયાદ, નિષ્ક્રિયતા, પાંડે અને મર મેલ પ્રાપ્તિ તેમ જ પાંડે થાય તેવી રીતે આ તરફ ઉપર બન્ને નહિ શકે કરે જવાર બની રીતે આ બંને પર

આનંદધન અને ચિદાનંદ બંનેર સ્વાભાવિક અને કુપ્રેરિતરૂપે)

પ્રથમ ત્રણ વર્ષના અભ્યાસના પાઠ્યપ્રમાણને હા. ક્રીડીય

આનંદધન અને ચિદાનંદ બંનેર સ્વાભાવિક અને કુપ્રેરિતરૂપે)

પ્રથમ ત્રણ વર્ષના અભ્યાસના પાઠ્યપ્રમાણને હા. ક્રીડીય

આનંદધન અને ચિદાનંદ બંનેર સ્વાભાવિક અને કુપ્રેરિતરૂપે)

પ્રથમ ત્રણ વર્ષના અભ્યાસના પાઠ્યપ્રમાણને હા. ક્રીડીય

એક પ્રકારનો અભિનવ આદ્ય થાય છે, ચિત્તમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, આત્મા બાહ્ય કંઈ વિશિષ્ટ ઉત્તર દશા અનુભવવાની સ્થિતિમાં પેસતો હોય એવું સહજ જાન થાય છે. આનંદધનજી ઉપર લોકોએ અનેક ત્રાસ વર્ત્યો છે અને તેઓની ઘણી જ ખોટી રીતે નિંદા કરી છે એમ અદ્વૈતી ઉપદેશી જણાય છે છતાં તેઓનો એક દોષ પણ પરબાવપરિશ્લિષ્ટિવાળો ન થયો એ પ્રમાણે સાંભળવામાં આવે છે. તેઓ સંબંધી ઘણી વાતો ચકાવવામાં આવે છે અને તેઓ સામાન્ય પ્રવાહથી જરા અલગ ગયા છે એવી વાતને બાહ્યદૃષ્ટિ જીવો કેટલીક વાર જણાવે છે, પરંતુ એ સર્વ હકિકત બાજુ ઉપર મૂકનાં અને આવા મહાત્મા સંબંધી યદી અવ્યવસ્થિત ગેરસમજાતી બાદ કરતાં એકદેર લીન સમાજનું તેમના ઉપર આકર્ષણ સ્પષ્ટ જણાય છે. જો તેઓ ઉપર આટલી વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ ન હોત તો તેઓનો સમકક્ષીન કોઈ સમર્થ વિદ્વાન તેઓની બાહ્ય રીતે ટીકા જરૂર કરત અને ઉપાધ્યાયજી જેવા બ્યવહાર નિશ્ચયની બાજુને બરાબર ચક્રયુગ્મની માફક સાચવનાર સમર્થ વિદ્વાન તેઓની કદિ સ્તુતિ કરત નહિ અને જેમ અન્ય કુમાર્ગ વરુ દોરનારની ટીકા કરી છે તેમ તેઓના સંબંધમાં પણ કરત; કારણ કે સત્તરમી સદીમાં એવી ટીકાઓ અન્ય વિદ્વાનો માટે થયેલી છે અને તે માટેના ગ્રંથો હજી પણ મોજુદ છે. જ્ઞાનવિભાગસૂત્રિએ એમનાં સ્તવનોપર બાળાવબોધ લખ્યો. તે જમના પોતાના સમયમાં તેમની લોકપ્રિયતા અને અધ્યાત્મ ચેતનાની ભુજ બતાવી આપે છે અને જ્ઞાનસારજીએ ધણી વરમો વિચાર કરીને યોવીશીપર દોષો લખ્યો અને કેટલાંક પદો. પણ વિવેચન કર્યું તે બતાવી આપે છે કે તેમની લે.ક્રિયાતઃ સુત્ર સદી હતી અર્થાત્ક દશા સંખ્યુખ થયા પછી 'લોક લજનું નહિ ર.વ' એમ આદ્યારામા પદમા તેઓ કહે છે (જુઓ. પૃ. ૩૬૩) તેથી દશા ધર્મ જાય છે અને પછી જણાવે છે તેમ 'લોક બદલે હોમા વિતાળે, અપનો કહન ન કોરી' ધર્મ જાય છે. જ્યાં આવી રીતે લોકચંચળતા. કપાં કપ રના નકામા ટોળને ન્ય ન કરવાની વૃત્તિ ધર્મ જાય ન્યા પછી પાણી બ.બનની આત્મસંધનમા પ્રત્યક્ષ નર્મકે અવી અવર્ત પુનઃ નીકળી જાય છે, સ.ધ્વમિતે. મન નરંગે ધર્મ જાય છે અને તે મન

એક પ્રકારનો અભિનવ આદ્યાદ થાય છે, ચિત્તમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, આત્મા બાહ્યે કંઈ વિશિષ્ટ ઉત્તર દશા અનુભવવાની સ્થિતિમાં પેસતો હોય એવું સહજ જ્ઞાન થાય છે. આનંદધનનું ઉપર લોકોએ અનેક ત્રાસ વર્તાવ્યા છે અને તેઓની ઘણી જ ખોટી રીતે નિંદા કરી છે એમ અદ્વૈતી ઉપરથી જણાય છે છતાં તેઓનો એક રોમ પદ્મ પરભાવપરિણતિવાળો ન થયો એ પ્રમાણે સાંભળવામાં આવે છે. તેઓ સંબંધી ઘણી વાતો ચલાવવામાં આવે છે અને તેઓ સામાન્ય પ્રવાહથી જરા અલગ ગયા છે એવી વાતને બાહ્યદૃષ્ટિ છુપો કેટલીક વાર જણાવે છે, પરંતુ એ સર્વ હકીકત બાબત ઉપર મૂકતાં અને આવા મહાત્મા સંબંધી થતી અન્યવસ્થિત ગેરસમજુતી બાદ કરતાં એકંદરે જેન સમાજનું તેમના ઉપર આકર્ષણ રૂપદ જણાય છે. એ તેઓ ઉપર આટલી વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ ન હોત તો તેઓનો સમકાલીન કોઈ સમર્થ વિદ્વાન તેઓની બાહેર રીતે ટીકા જરૂર કરત અને ઉપાધ્યાયનું જેવા બ્યવહાર નિશ્ચયની બાબતને બરાબર ચક્ષુયુગ્મની માફક સાચવનાર સમર્થ વિદ્વાન તેઓની કદિ સ્તુતિ કરત નહિ અને જેમ અન્ય કુમાર્ગ તરફ દોરનારની ટીકા કરી છે તેમ તેઓના સંબંધમાં પણ કરત; કારણ કે સત્તરમી સદીમાં એવી ટીકાઓ અન્ય વિદ્વાનો માટે થયેલી છે અને તે માટેના ત્રયો હજી પણ મોજુદ છે. જ્ઞાનવિમળસૂરિએ એમનાં સ્તવનોપર બાળાવબોધ લખ્યો તે તેમના પોતાના સમયમાં તેમની લોકપ્રિયતા અને અધ્યાત્મ-યોગદશાની છુટ બતાવી આપે છે અને જ્ઞાનસારનું એ ધણું વરસો વિચાર કરીને ચોવીસીપર ટોચે લખ્યો અને કેટલાંક પદોપર પણ વિવેચન કર્યું તે બતાવી આપે છે કે તેમની લોકપ્રિયતા આજુ રહી હતી. આરંભિક દશા સન્મુખ થયા પછી 'લોક લાજસું નહિ કાજ' એમ આકત્રીસમા પદમાં તેઓ કહે છે (જુઓ પૃ. ૩૬૩) તેવી દશા થઈ જાય છે અને પછી જણાવે છે તેમ 'લોક બટાઉ હસો વિરાનો, અપનો કહત ન કોરી' થઈ જાય છે. જ્યાં આવી રીતે લોકરંજનતાના ઉપર ઉપરના નકામા ટોળને ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ થઈ જાય ત્યાં પછી ઘણી બાબતની આત્મસાધનમાં પ્રત્યવાય તરીકે આડી આવતી ધુંચો નીકળી જાય છે, સાધ્યપ્રાસિનો માર્ગ સરળ થઈ જાય છે અને તે માર્ગપર

એક પ્રકારનો અભિનવ આદ્યાદ થાય છે, ચિત્તમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, આત્મા બહુે કાંઈ વિશિષ્ટ ઉત્તર દશા અનુભવવાની સ્થિતિમાં પેસતો હોય એવું સહજ જ્ઞાન થાય છે. આનંદધનજી ઉપર લોકોએ અનેક ત્રાસ વર્તાવ્યા છે અને તેઓની ઘણી જ ખોટી રીતે નિંદા કરી છે એમ અદ્યપદી ઉપરથી જણાય છે છતાં તેઓનો એક રોમ પણ પરભાવપરિણતિવાળો ન થયો એ પ્રમાણે સાંભળવામાં આવે છે. તેઓ સંબંધી ઘણી વાતો ચક્રાવવામાં આવે છે અને તેઓ સામાન્ય પ્રવાદથી જરા અલગ ગયા છે એવી વાતને બાદ્યદૃષ્ટિ જીવો કેટલીક વાર જણાવે છે, પરંતુ એ સર્વ હકીકત બાજુ ઉપર મૂકતાં અને આવા મહાત્મા સંબંધી થતી અવ્યવસ્થિત ગેરસમજીતી બાદ કરતાં એકંદરે જેન સમાજનું તેમના ઉપર આકર્ષણ રપદ જણાય છે. જો તેઓ ઉપર આટલી વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ ન હોત તો તેઓનો સમકાલીન કોઈ સમર્થ વિદ્વાન્ તેઓની બહિર રીતે ટીકા જરૂર કરત અને ઉપાધ્યાયજી જેવા વ્યવહાર નિર્વ્યયની બાજુને બરાબર ચક્રુચુગલની માફક સાચવનાર સમર્થ વિદ્વાન્ તેઓની કદિ સ્તુતિ કરત નહિ અને જેમ અન્ય કુમાર્ગ વરફ દોરનારની ટીકા કરી છે તેમ તેઓના સંબંધમાં પણ કરત; કારણ કે સત્તરમી સદીમાં એવી ટીકાઓ અન્ય વિદ્વાનો માટે થયેલી છે અને તે માટેના ગ્રંથો હજી પણ મોજુદ છે. જ્ઞાનધિમજસૂરિએ એમનાં સ્તવનોપર બાળાવબોધ લખ્યો તે તેમના પેલાના સમયમાં તેમની લોકપ્રિયતા અને અધ્યાત્મ-યોગદશાની છુટ બતાવી આપે છે અને જ્ઞાનસારજીએ ઘણાં વરસો વિચાર કરીને ચોવીશીપર ટોચે લખ્યો અને કેટલાંક પદોપર પણ વિવેચન કર્યું તે બતાવી આપે છે કે તેમની લોકપ્રિયતા ચાલુ રહી હતી. આત્મિક દશા સન્નુખ થયા પછી ‘લોક લાજસું નાહિ કાજ’ એમ આડત્રીરામા પદમાં તેઓ કહે છે (જીઓ. પૃ. ૩૬૩) તેવી દશા થઈ જાય છે અને પછી જણાવે છે તેમ ‘લોક બટાઉ હુસો ચિત્તનો, અપનો કહુત ન કોરી’ થઈ જાય છે. જ્યાં આવી રીતે લોકરંજનવાળા ઉપર ઉપરના નકામા ડોળને ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ થઈ જાય ત્યાં પછી ઘણી બાબતની આત્મસાધનમાં પ્રત્યવાય વરીકે આવી આવતી ધુંચો નીકળી જાય છે, સાધ્યપ્રાપ્તિનો માર્ગ સરળ થઈ જાય છે અને તે માર્ગપર

ઓગણીશમી સદીમાં તેની કંઈક વાનકી બતાવનારા હતા; પ્રથમના મહાપુરુષનું નામ લાભાનંદ હોઈ તેમણે પદો વગેરે આનંદધનના નામથી લખેલાં છે અને તે નામથી તે સુપ્રસિદ્ધ છે, દ્વિતીય મહાત્માનું નામ કર્પૂરવિજય હોઈ તેમણે પદો, પુદ્ગળગીતા અને સ્વ-રોદયજ્ઞાન તથા કેટલાક છુટક સવૈયાઓ વિગેરે ચિદાનંદજીના નામથી લખેલાં છે; પ્રથમ મહાત્મા વૃદ્ધ ઉગ્ગર સુધી આદર્શ જીવન વહન કરી પૃથ્વીતળ પાવન કરતા હતા એમ લોકકથા ચાલે છે, દ્વિતીય જ્યારે ગિરનાર પર્વતપર છેલ્લા સંવત્ ૧૬૦૬ કે ૧૬૦૭માં દેખાયા ત્યારે તેમની વય ૩૨ વર્ષથી વધારે નહોતી. ચિદાનંદજીનાં પદોમાં વૈરાગ્યની પાપણા વિશેષ છે, આનંદધનજીનાં પદોમાંથી યોગનો ઉદ્ધ અભ્યાસ અને આત્મતત્ત્વચિંતન બહાર આવે છે. આનંદધનજીનો યોગાભ્યાસ ઘણો તીવ્ર અને હૃદયભાવના ઉચ્ચ જણાય છે ત્યારે તેના પ્રમાણમાં ચિદાનંદજીનું યોગરહસ્ય કંઈક મંદ હશે એમ મને જણાય છે. બંનેની દશા બહુ સુંદર હતી. કર્પૂરવિજયને જેમણે જોયા હતા તેમની પાસેથી તેઓશ્રીના સંબંધમાં ઘણી વાતો સાંભળી છે, બાવનગરમાં તેઓ ચાતુર્માસ સ્થિત થયા હતા અને સંવત્ ૧૬૦૨માં ગોડી પાર્શ્વનાથનું પદ બનાવ્યું હતું એમ તેઓના નવમા પદ ઉપરથી જણાય છે, તે સર્વ હકીકત ઉપરથી તેઓની લઘુ વયમાં બહુ સારી દશા હતી એમ જણાય છે. તેઓના 'લઘુના મેરે મન માની' 'કથની કથે સહુ કોઈ' વિગેરે ઘણાં પદો બહુ ઉચ્ચ જોધ અને સ્વરસજ્ઞાન આપે તેવાં છે અને તે બહુ માણસો હૌંશથી ગાય છે, સાંભળે છે અને તેમ કરીને આત્માને પવિત્ર કરે છે. અત્ર તેમનાં પદો ટાંકવાનું સ્થળસંકેતથી બની શકે તેમ નથી. અવારનવાર આ પદોના વિવેચનમાં તેમનાં ટાંચણો આવશે.

આવી રીતે આનંદધનજી મહારાજનું ચરિત્ર જૂરી જૂરી દૃષ્ટિથી વિચારવાનો પ્રયત્ન આપણે પ્રાપ્ત કર્યો. અથવા મહાત્માનું ચરિત્ર વંચાપ, લખાવ અથવા તેની યોજના કરવામાં સમય બાધ તે સર્વ મુખ્યત્વ-સ્થિત અને ઉપયોગી ગાબનમાં ગાજેલ વખત ગણવો. આનંદધનજી મહારાજ એટલી ઉજ્જન દશા પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા કે તેઓના સંબંધમાં જ્યારે જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે મનમાં

એક પ્રકારનો અભિનવ આદ્યાદ થાય છે, ચિત્તમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, આત્મા બહુે કાંઈ વિશિષ્ટ ઉત્તત દશા અનુભવવાની સ્થિતિમાં પેસતો હોય એવું સહજ જ્ઞાન થાય છે. આનંદધનજી ઉપર લોકોએ અનેક ગ્રાસ વર્તાવ્યા છે અને તેઓની ઘણી જ ખોટી રીતે નિંદા કરી છે એમ અષ્ટપદી ઉપરથી જણાય છે છતાં તેઓનો એક દોષ પણ પરભાવપરિણતિવાળો ન થયો એ પ્રમાણે સાંભળવામાં આવે છે. તેઓ સંબંધી ઘણી વાતો ચલાવવામાં આવે છે અને તેઓ સામાન્ય પ્રવાહથી જરા અલગ ગયા છે એવી વાતને બાદાદૃષ્ટિ છુપેા કેટલીક વાર જણાવે છે, પરંતુ એ સર્વ હકીકત બાજુ ઉપર મૂકતાં અને આવા મહાત્મા સંબંધી થતી અવ્યવસ્થિત ગેરસમજુતી બાદ કરતાં એકંદરે જૈન સમાજનું તેમના ઉપર આકર્ષણ સ્પષ્ટ જણાય છે. જો તેઓ ઉપર આટલી વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ ન હોત તો તેઓનો સમકાલીન કાંઈ સમર્થ વિદ્વાન તેઓની બહિર રીતે ટીકા જરૂર કરત અને ઉપાધ્યાયજી જેવા વ્યવહાર નિરૂપણની બાજુને બરાબર ચતુરુગુણની માફક સાથવનાર સમર્થ વિદ્વાન તેઓની કદિ સ્તુતિ કરત નહિ અને જેમ અન્ય કુમાર્ગ વરજ દોરનારની ટીકા કરી છે તેમ તેઓના સંબંધમાં પણ કરત; કારણ કે સત્તરમી સદીમાં એવી ટીકાઓ અન્ય વિદ્વાનો માટે થયેલી છે અને તે માટેના ગ્રંથો હજુ પણ મોજુદ છે. જ્ઞાનવિમળસૂરિએ એમનાં સ્તવનોપર બાળાવબોધ લખ્યો તે તેમના પોતાના સમયમાં તેમની લોકપ્રિયતા અને અધ્યાત્મ-યોગદશાની ખુબ ખતાવી આપે છે અને જ્ઞાનસારજીએ ઘણાં વરસો વિચાર કરીને ચાવીરીપર ટુઓ લખ્યો અને કેટલાંક પદોપર પણ વિવેચન કર્યું તે ખતાવી આપે છે કે તેમની લોકપ્રિયતા ચાતુ રહી હતી. આત્મિક દશા તન્મુખ થયા પછી 'લોક લાજસું નાહિ કાજ' એમ આડત્રીશમાં પદમાં તેઓ કહે છે (જુઓ પૃ. ૩૬૩) તેવી દશા થઈ જાય છે અને પછી જણાવે છે તેમ 'લોક બટાકે હમો વિરાનો, અપનો કહુન ન કે રી' થઈ જાય છે જ્યાં આવી રીતે લોકરંજનતાના ઉપર ઉપ-નત નકામ ટોળને ત્ય ન કરવાની વૃત્તિ થઈ જાય ત્યાં પછી ધારી નાખતાની આત્મસાધનમાં પ્રત્યપાય તરીકે આટી આવતી પુર્યા નીકળી જાય છે, તાત્પ્રાપ્તિનો મ્હાન સરળ થઈ જાય છે અને તે માર્ગપર

ઓગણીસમી સદીમાં તેની કાંઈક વાનકી બતાવનારા હતા; પ્રથમના મહાપુરુષનું નામ લાલાનંદ હોઈ તેમણે પદો વગેરે આનંદધનના નામથી લખેલાં છે અને તે નામથી તે સુપ્રસિદ્ધ છે, દ્વિતીય મહાત્માનું નામ કર્પૂરવિજય હોઈ તેમણે પદો, પુદ્ગળગીતા અને સ્વ-રોહયજ્ઞાન તથા કેટલાક છુટક સર્વેશ્યો વિગેરે ચિદાનંદજીના નામથી લખેલાં છે; પ્રથમ મહાત્મા વૃદ્ધ ઉંમર સુધી આદર્શ જીવન વહન કરી પૃથ્વીતળે પાવન કરતા હતા એમ લોકકથા ચાલે છે, દ્વિતીય ત્યારે ગિરનાર પર્વતપર છેલ્લા સંવત્ ૧૯૦૬ કે ૧૯૦૭માં દેખાયા ત્યારે તેમની વય ૩૨ વર્ષથી વધારે નહોતી. ચિદાનંદજીનાં પદોમાં વૈરાગ્યની પોષણ વિશેષ છે, આનંદધનજીનાં પદોમાંથી યોગનો ઉદ્ધાર અભ્યાસ અને આત્મતત્ત્વચિંતન બહાર આવે છે. આનંદધનજીનો યોગાભ્યાસ ધણો તીવ્ર અને હૃદયભાવના ઉચ્ચ જણાય છે ત્યારે તેના પ્રમાણમાં ચિદાનંદજીનું યોગરહસ્ય કાંઈક મંદ હશે એમ મને જણાય છે. બંનેની દશા બહુ મુંઝવે હતી. કર્પૂરવિજયને જેમણે જોયા હતા તેમની પાસેથી તેઓશ્રીના સંગ્રંથમાં ઘણી વાતો સાંભળી છે, ભાવ-નરમાં તેઓ ચાતુરમાત્ર રિયન થયા હતા અને સંવત્ ૧૯૦૨માં યોગી પાર્શ્વનાથનું પદ બનાવ્યું હતું એમ તેઓના નવમા પદ ઉપરથી જણાય છે, તે સર્વ દ્વંદ્વિકન ઉપરથી તેઓની ભુવુ વયમાં બહુ સારી દશા હતી એમ જણાય છે. તેઓના 'લગુના મેરે મન માની' 'કથની કથે સદુ કોઈ' વિગેરે ઘણાં પદો બહુ ઉચ્ચ બોધ અને રહસ્યજ્ઞાન આપે તેવાં છે અને તે બહુ માણસો દોષથી ગ્રાસ્ય છે, સાંભળે છે અને તેમ કરીને આત્માને પવિત્ર કરે છે. અત્ર તેમનાં પદો ટાંકવાનું સ્થાનસંકોચથી બની શકે તેમ નથી. અવારનવાર આ પદોના વિવેચનમાં તેમનાં ટાંચણો આવશે.

આવી રીતે આનંદધનજી મહારાજનું ચરિત્ર જૂની જૂની દૃષ્ટિથી ત્રણેત્રાને પ્રગટ આવ્યું. આમ કર્યાં. આજ મહાત્માનું ચરિત્ર વંચાય, લખાય અથવા તેની યોજના કંઈકામા સુમત્ર બાવ તે સર્વ મુશ્કેલ-રિયન અને કેપડેલી ગામનામા મળીલ લખન નવુલે. આનંદધનજી મહારાજ એટલી કેજન દશા પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા કે તેઓના નવધમાં જ્યારે જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે મનમાં

એક પ્રકારનો અભિનવ આદ્યાદ થાય છે, ચિત્તમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, આત્મા ત્યજે કંઈ વિશિષ્ટ ઉક્તવ દશા અનુભવવાની સ્થિતિમાં પેસતો હોય એવું સહજ જાન થાય છે. આનંદધનજી ઉપર લોકોએ અનેક ત્રાસ વર્તાવ્યા છે અને તેઓની ઘણી જ ખોટી રીતે નિંદા કરી છે એમ અદ્વૈતી ઉપદેશી જણાય છે છતાં તેઓનો એક દોષ પણ પરભાવપરિણતિવાળો ન થયો એ પ્રમાણે સાંભળવામાં આવે છે. તેઓ સંખંધી ઘણી વાતો ચલાવવામાં આવે છે અને તેઓ સામાન્ય પ્રવાહથી જરા અલગ ગયા છે એવી વાતને બાદ દૃષ્ટિ જીવો કેટલીક વાર જણાવે છે, પરંતુ એ સર્વ હુકીકત બાબુ ઉપર મૂકતાં અને આવા મહાત્મા સંખંધી થતી અભ્યવસ્થિત ગેરસમજીતી બાદ કરતાં એકદરે જીન સમાજનું તેમના ઉપર આકર્ષણ સ્પષ્ટ જણાય છે. જો તેઓ ઉપર આટલી વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ ન હોત તો તેઓનો સમકાલીન કોઈ સમર્થ વિદ્વાન તેઓની બહેર રીતે ટીકા જરૂર કરત અને ઉપાધ્યાયજી જેવા વ્યવહાર નિર્વ્યયની બાબુને બરાબર ચતુર્યુગની માફક સાચવનાર સમર્થ વિદ્વાન તેઓની કદિ સ્તુતિ કરત નહિ અને જેમ અન્ય કુમાર્ગ તરફ દોરનારની ટીકા કરી છે તેમ તેઓના સંખંધમાં પણ કરત; કારણ કે સત્તરમી સદીમાં એવી ટીકાઓ અન્ય વિદ્વાનો માટે થયેલી છે અને તે માટેના ગ્રંથો હજી પણ મોજુદ છે. જ્ઞાનવિમળસૂરિએ એમનાં સ્તવનોપર બાળાવબોધ લખ્યો તે તેમના પોતાના સમયમાં તેમની લોકપ્રિયતા અને અધ્યાત્મ-યોગદશાની ખુબ ખતાવી આપે છે અને જ્ઞાનસારજીએ ઘણાં વરસો વિચાર કરીને એવીશીપર ટીકો લખ્યો અને કેટલાંક પદોપર પણ વિવેચન કર્યું તે ખતાવી આપે છે કે તેમની લોકપ્રિયતા ચાહુ રહી હતી. આત્મિક દશા સન્મુખ થયા પછી 'લોક લાજસું નહિ કાજ' એમ આડંત્રીશામા પદમાં તેઓ કહે છે (જીઓ. પૃ. ૩૬૩) તેવી દશા થઈ જાય છે અને પછી જણાવે છે તેમ 'લોક બટાઉ હોયો વિરાનો, અપનો કહન ન કેરી' થઈ જાય છે જ્યાં આવી રીતે લોકરંજનવાળા ઉપર ઉપર નકાન. ડોળને ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ થઈ જાય ત્યાં પછી ધારી ન ખતની આત્મસાધનમાં પ્રવેશાય તરીકે આવી આવતી ધુણે નીકળી જાય છે, તાત્કાલિકાં મન સરળ થઈ જાય છે અને તે માર્ગપર

ઓગણીસમી સદીમાં તેની કાંઈક વાનકી બતાવનારા હતા; પ્રથમના મહાપુરુષનું નામ લાભાનંદ હોઈ તેમણે પદો વગેરે આનંદધનના નામથી લખેલાં છે અને તે નામથી તે સુપ્રસિદ્ધ છે, દ્વિતીય મહાત્માનું નામ કર્પૂરવિજય હોઈ તેમણે પદો, પુદ્ગળગીતા અને સ્વ-રેઢયજ્ઞાન તથા કેટલાક છુટક સર્વેશ્યો વિગેરે ચિદાનંદજીના નામથી લખેલાં છે; પ્રથમ મહાત્મા વૃદ્ધ ઉંમર સુધી આદર્શ જીવન વહન કરી પૃથ્વીતળે પાવન કરતા હતા એમ લોકકથા ચાલે છે, દ્વિતીય ત્યારે ગિરનાર પર્વતપર છેલ્લા સંવત્ ૧૬૦૬ કે ૧૬૦૭માં દેખાયા ત્યારે તેમની વય ૩૨ વર્ષથી વધારે નહોતી. ચિદાનંદજીનાં પદોમાં વૈરાગ્યની યોગજ્ઞા વિશેષ છે, આનંદધનજીનાં પદોમાંથી યોગને ઊંડા અભ્યાસ અને આત્મતત્ત્વચિંતન બહાર આવે છે. આનંદધનજીને યોગાભ્યાસ ઘણો તીવ્ર અને હૃદયભાવના ઉચ્ચ જણાય છે ત્યારે તેના પ્રમ. તુમા ચિદાનંદજીનું યોગરહસ્ય કાંઈક મંદ હશે એમ મને જણાય છે. ગત્તની ઠસા બહુ મુંઝર હતી. કર્પૂરવિજયને જેમણે જોયા હતા તેમની પામંથી તેઓશ્રીના સંગ્રંધમાં ઘણી વાતો સાંભળી છે, ભાવ-નનરમાં તેઓ આતુભોમ સ્થિત થયા હતા અને સંવત્ ૧૬૦૨માં ગોડી પાર્શ્વનાથનું પદ બનાવ્યું હતું એમ તેઓના નવમા પદ ઉપરથી જણાય છે, તે સર્વ દ્વંદ્વિકન ઉપરથી તેઓની લઘુ વયમાં બહુ સારી ઠસા હતી એમ જણાય છે, તેઓના 'લપુના મેરે મન માની' 'કથની કથે સહુ કોઈ' વિગેરે ઘણાં પદો બહુ ઉચ્ચ બોધ અને સ્વસ્થજ્ઞાન આપે તેવાં છે અને તે બહુ માનુષ્યો દોશથી ગાય છે, સાબળે છે અને તેમ કરીને આત્માને પવિત્ર કરે છે. અત્ર તેમના પદો ટાંકવાનું સ્થાપકોશથી બની શકે તેમ નથી. અવારનવાર આ પદોના વિવેચનમાં તેમનાં ટાંચણો આવશે.

આવી રીતે આનંદધનજી મહારાજનું ચરિત્ર જૂની જૂની દ્રષ્ટિથી વિચારવાનો પ્રયત્ન આપણે શ્રામ કર્યો. આવા મહાત્માનું ચરિત્ર વંચાય, લખાય અથવા તેની યોજના કરવામાં સમય આવ ને સર્વ મુશ્કેલ-સ્થિતિ અને ઉપયોગી ગામનામાં નાગર વખત નવુંવે. આનંદધનજી મહાત્મા એટલી કિશન દશ્ય પ્ર.મ કરી શક્યા હતા કે તેઓના સમયમાં જ્યારે જ્યારે ત્યારે કરવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે મનમાં

એક પ્રકારનો અભિનવ આદ્ય થાય છે, ચિત્તમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, આત્મા બાહ્ય કંઈ વિશિષ્ટ ઉત્તર દશા અનુભવવાની સ્થિતિમાં પેસતો હોય એવું સહજ જાન થાય છે. આનંદધનજી ઉપર લોકોએ અનેક ત્રાસ વર્તાવ્યા છે અને તેઓની ઘણી જ ખોટી રીતે નિંદા કરી છે એમ અદ્યપદી ઉપરથી જણાય છે છતાં તેઓનો એક દૈમ પણ પરભાવપરિણતિવાળો ન થયો એ પ્રમાણે સાંભળવામાં આવે છે. તેઓ સંબંધી ઘણી વાતો ચલાવવામાં આવે છે અને તેઓ સામાન્ય પ્રવાહથી જરા અલગ ગયા છે એવી વાતને બાહ્યદૃષ્ટિ છુપે ક્રેટલીક વાર જણાવે છે, પરંતુ એ સર્વ હકીકત બાજુ ઉપર મૂકતાં અને આવા મહાત્મા સંબંધી યતી અવ્યવસ્થિત ગેરસમજાતી બાદ કરતાં એકદરે જેન સમાજનું તેમના ઉપર આકર્ષણ રપટ જણાય છે. જો તેઓ ઉપર આટલી વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ ન હોત તો તેઓનો સમકાલીન કંઈ સમર્થ વિદ્વાન તેઓની બાહર રીતે ટીકા જરૂર કરત અને ઉપાધ્યાયજી જેવા વ્યવહાર નિર્દેશની બાજુને જણાવર ચક્ષુયુગ્મની માફક સાચવનાર સમર્થ વિદ્વાન તેઓની કદિ સ્તુતિ કરત નહિ અને જેમ અન્ય કુમાર્ગ વરૂં દોરનારની ટીકા કરી છે તેમ તેઓના સંબંધમાં પણ કરત; કારણ કે સત્તરમી સદીમાં એવી ટીકાઓ અન્ય વિદ્વાનો માટે થયેલી છે અને તે માટેના ગ્રંથો હજુ પણ મોજુદ છે. જ્ઞાનવિમળાસૂરિએ એમનાં સ્તવનોપર બાળાવબોધ લખ્યો તે તેમના પોતાના સમયમાં તેમની લોકપ્રિયતા અને અધ્યાત્મ-યોગદશાની ખુબ ખતાવી આપે છે અને જ્ઞાનસારજીએ ઘણાં વરસો વિચાર કરીને આવીશીપર ટીકો લખ્યો અને કેટલાક પદોપર પણ વિવેચન કર્યું તે ખતાવી આપે છે કે તેમની લોકપ્રિયતા ચાલુ રહી હતી. આત્મિક દશા સન્મુખ થયા પછી 'લોક લાજનું નાહિ કામ' એમ આડત્રીશમાં પદમાં તેઓ કહે છે (જુઓ પૃ. ૩૬૩) તેવી દશા થઈ જાય છે અને પછી જણાવે છે તેમ 'લોક બટાઉ હસો વિરાનો, અપનો કહુત ન કેરી' થઈ જાય છે જ્યાં આવી રીતે લોકરંજનતાના ઉપર ઉપ-નત. નકામ રાજને ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ થઈ જાય ત્યાં પછી ઘણી ન.બનની આત્મસાધનમાં પ્રવેશાય તરીકે આટી આવતી ધુંધે નીકળી જાય તે, ન દ્યપ્રાપ્તિનો માર્ગ સરજ થઈ જાય છે અને તે માર્ગપર

ઓગણીશમી સદીમાં તેની કાંઈક વાનદી બતાવનારા હતા; પ્રથમના મહાપુરુષનું નામ લાલાનંદ હોઈ તેમણે પદો વગેરે આનંદધનના નામથી લખેલાં છે અને તે નામથી તે સુપ્રસિદ્ધ છે, દ્વિતીય મહાત્માનું નામ કર્પૂરવિજય હોઈ તેમણે પદો, પુદ્ગળગીતા અને સ્વ-સેદ્યજ્ઞાન તથા કેટલાક છુટક સર્વેશ્યાઓ વિગેરે ચિદાનંદજીના નામથી લખેલાં છે; પ્રથમ મહાત્મા વૃદ્ધ ઉમ્મર સુધી આદર્શ જીવન વહન કરી પૃથ્વીતળ પાવન કરતા હતા એમ લોકકથા ચાલે છે, દ્વિતીય જ્યારે ગિરનાર પર્વતપર છેલ્લા સંવત્ ૧૬૦૬ કે ૧૬૦૭માં દેખાયા ત્યારે તેમની વય ૩૨ વર્ષથી વધારે નહોતી. ચિદાનંદજીનાં પદોમાં વૈરાગ્યની પોષણા વિશેષ છે, આનંદધનજીનાં પદોમાંથી યોગનો ઉચ્ચ અભ્યાસ અને આત્મતત્ત્વચિંતન બહાર આવે છે. આનંદધનજીનો યોગાભ્યાસ ઘણો તીવ્ર અને હૃદયભાવના ઉચ્ચ જણાય છે ત્યારે તેના પ્રમાણમાં ચિદાનંદજીનું યોગરહસ્ય કાંઈક મંદ હશે એમ મને જણાય છે. બન્નેની દશા બહુ સુંદર હતી. કર્પૂરવિજયને જેમણે જોયા હતા તેમની પાસેથી તેઓશ્રીના સંબંધમાં ઘણી વાતો સાંભળી છે, ભાવનગરમાં તેઓ ચાતુર્ભાસ સ્થિત થયા હતા અને સંવત્ ૧૬૦૨માં ગોડી પાર્શ્વનાથનું પદ બનાવ્યું હતું એમ તેઓના નવમા પદ ઉપરથી જણાય છે, તે સર્વ હકીકત ઉપરથી તેઓની લઘુ વયમાં બહુ સારી દશા હતી એમ જણાય છે. તેઓના 'લઘુતા મેરે મન માની' 'કથની કથે સહુ કોઈ' વિગેરે ઘણાં પદો બહુ ઉચ્ચ જોધ અને સ્વસ્થજ્ઞાન આપે તેવાં છે અને તે બહુ માણસો હૌશથી ગાય છે, સાંભળે છે અને તેમ કરીને આત્માને પવિત્ર કરે છે. અત્ર તેમનાં પદો ટાંકવાનું સ્થળસંકેતથી બની શકે તેમ નથી. અવારનવાર આ પદોના વિવેચનમાં તેમનાં ટાંચણો આવશે.

આવી રીતે આનંદધનજી મહારાજનું ચરિત્ર જૂદી જૂદી દૃષ્ટિથી વિચારવાનો પ્રસંગ આપણે પ્રાપ્ત કર્યો. આવા મહાત્માનું ચરિત્ર પંચાય, લખાય અથવા તેની યોજના કરવામાં સમય જાય તે સર્વ સુખ્યત્વ-સ્થિત અને ઉપયોગી બાબતમાં ગાળેલ વખત ગણવો. આનંદધનજી મહારાજ એટલી ઉન્નત દશા પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા કે તેઓના સંબંધમાં જ્યારે જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે ત્યારે મનમાં

એક પ્રકારનો અસિનવ આદ્યા થાય છે, ચિત્તમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, આત્મા બહુ કંઈ વિશિષ્ટ ઉત્તત દશા અનુભવવાની સ્થિતિમાં પેસતો હોય એવું સહજ જાન થાય છે. આનંદધનજી ઉપર લોકોએ અનેક ત્રાસ વર્તાયા છે અને તેઓની ઘણી જ ખોટી રીતે નિંદા કરી છે એમ અદ્યપદી ઉપરથી જણાય છે છતાં તેઓનો એક દોષ પણ પરભાવપરિણતિવાળો ન થયો એ પ્રમાણે સાંસજીવામાં આવે છે. તેઓ સંબંધી ઘણી વાતો ચલાવવામાં આવે છે અને તેઓ સામાન્ય પ્રવાહથી જરા અલગ ગયા છે એવી વાતને બાદ દૃષ્ટિ છુટો કેટલીક વાર જણાવે છે, પરંતુ એ સર્વ હુકીકત બાજુ ઉપર મૂકતાં અને આવા મહાત્મા સંબંધી થતી અન્યવસ્થિત ગેરસમજુતી બાદ કરતાં એકંદરે જીન સમાજનું તેમના ઉપર આકર્ષણ સ્પષ્ટ જણાય છે. જો તેઓ ઉપર આટલી વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ ન હોત તો તેઓનો સમકાલીન કોઈ સમર્થ વિદ્વાન તેઓની બહુર રીતે ટીકા જરૂર કરત અને ઉપાધ્યાયજી જેવા વ્યવહાર નિર્વ્યયની બાબતને બરાબર અનુયુગુક્તની માફક સાચવનાર સમર્થ વિદ્વાન તેઓની કદિ સ્તુતિ કરત નહિ અને જેમ અન્ય કુમાર્ગ તરફ દોરનારની ટીકા કરી છે તેમ તેઓના સંબંધમાં પણ કરત; કારણ કે સત્તરમી સદીમાં એવી ટીકાઓ અન્ય વિદ્વાનો માટે થયેલી છે અને તે માટેના ત્રયો હજુ પણ મોજુદ છે. જાનવિમળસૂરિએ એમનાં સ્તવનોખર બાળાવગ્રોધ લખ્યો ને તેમના પેતાના સમયમાં તેમની લોકપ્રિયતા અને અધ્યાત્મ-યોગદશાની ખુબ ખતાવી આપે છે અને જ્ઞાનસારજીએ ઘણા વરસો વિચાર કરીને ચંપીશીપર ટોચો લખ્યો અને કેટલાંક પદોપર પણ વિવેચન થયું તે ખતાવી આપે છે કે તેમની લોકપ્રિયતા આજુ રહી હતી. આત્મિક દશા નનુમ્પ થવા પછી 'લોક લાજનું નહિ કાજ' એમ આડગીશમાં પદમ. તંત્ર કહે છે (જુઓ પૃ. ૩૬૩) તેવી દશા થઈ જાય છે અને પછી જણુ વે છે તેમ 'લોક બદલે હુમેલો વિરાનો, અપનો કહુત ન કે રી' થઈ જાય છે જ્યાં આવી રીતે લોકરંજનતાના ઉપર ઉપ-ન નકમ રેળને ત્યજ કંવાની વૃત્તિ થઈ જાય ત્યાં પછી ઘણી જગતની આ મત્ત ધનમા પ્રત્યક્ષ તરીકે આવી આવતી પુણ્ય નીકળી જાય છે, તે અપ્રમિત. માને સરળ થઈ જાય છે અને તે માર્ગપર

નિયમ પ્રમાણે દરેક પદપદ વિવેચન કરવામાં આવે તો ઉપેદ્યગન
 ગોસ્વ જે અત્યારે જ થાતું થઈ ગયું છે, ધારવા કરતાં પણ વધારે
 થઈ ગયું છે તે માપ વગરનું થઈ ગયું. તેથી આ જગેશ્વર દરેક
 પદપદ વિવેચન કરવાની જરૂરીયાત ન ટોલાથી આમાન્ય રીતે તે
 મંબંધમાં ખાસ વજનથી દોષ તેજ વિચારી આ ઉપેદ્યગન પૂર્ણ
 કરીએ. પદોમાં રહેલું અધ્યાત્મ અને યોગજ્ઞાન અપૂર્વ છે. એની
 દરેક પંક્તિમાં નેતન્યશક્તિને પ્રકટ કરવાનો અને મોહમલિનતાનો
 નાશ કરવાનો પ્રયત્ન જગદ્ગુણો દર્શો છે, એમાં અર્થમત્તક દયાનાં માન
 રૂપિને પવિત્ર કરે છે, મનને ટોલાવે છે અને મનનને સ્વમાં લીન કરે
 છે. લગભગ દરેક પદ એટલી ઉત્તમ દસાથી લખાયું છે કે એનું
 રહસ્ય સમજવા જેટલો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો પણ ઘણા માત્રીઓ
 માટે મુશ્કેલ છે અને બાકી રહેતાઓ યોગરહસ્ય ચાંચી વિચારી
 આત્મરૂપમાં પડી જાય છે. દરેક પદની કૃતિમાં એક ખાસ ખૂબી એ
 જોવામાં આવશે કે ઘણુંબધું છેડછી ગાયાના છેડલા પદમાં અને
 ઠોઈવાર છેડછાથી આગતા પદમાં પદનું રહસ્ય અથવા વધારે વારત-
 વિક રીતે બોલીએ તો આખો રહસ્યાર્થ સમજવાની કુચી ચાવી જડી
 આવે છે. આ એક અમાનૃત ઉપભવે તંબો વિષય છે અને આનંદ-
 ધનજીનું કેઈ પણ પદ વાચતા આ હૃદીકત ધ્યાનમાં રાખવાથી તેનો
 ખાસ અર્થ અત્યંત નમજવામાં બહુ સરળતા થાય તેમ છે. કમ
 અમ નાખવે કે પ્રથમ અંત પદ વાંચી જવું, સાધન વાંચી, છેડછી
 ન થઈ ન શકે તેવી ચાવી લેવી અને પછી ફરીતર તેજ પદ
 આ ૧૫૦ શ્લોકો વાંચી ત્યારે વાચતા બે સરળ રીતે રપદ
 ૧૫૫ થા ૧૦૬૦ નવન કરવાથી નવીન નવીન સ્વરૂપ સમજાશે
 અને હવે ૧૦૬૦ વાનનામાં નવીન હૃદીકત નીકળશે એ પદોન
 સકે ૧૫૫ ૧૦૬૦ વાચતા થાક નહીં લાગે, કટાળી નહીં આવે.
 પાનું નવન બે વગ માટે આ પૂતી હૃદીકત છે જે પદોમાં રહેલ
 અથ ૧૦૬૦ નવન હૃદય કે વારવાર વાચવાથી પણ કટાળી ન આવતા
 ૧૦૬ વગ નવીનતાનું ખાન કરાવ્યા કરે એ પદો કાઈ સાધારણ
 લખકથી નીકળી શકતા નથી. પદોમાં નેતનજી કોરસ્ય છે, સુમતિ
 અને રહસ્ય અનેક વિરહાલાપ કરે છે, મુદ્ધચંપના એને માટે

આડા આવતા ખાડા ટેકરા ઓળંગી જવાની અનુપમ શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. માત્ર બાહ્ય દેખાવ કરવાની વૃત્તિથી આપણે કેટલું કરીએ છીએ તેપર જરા વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવશે તો આનંદ-ધનજીની ઉદ્દાત્ત દશા સહજ સમજાઈ જાય તેમ છે.* સાધારણ રીતે ઘણી વખત વર્તન કરવામાં આત્મહિતવિચારણા સિવાય લોકો પ્રત્યેક કાર્ય માટે શું જોતોએ એ ઉપર જ લક્ષ્ય વધારે રહે છે જ્યારે વાસ્તવિક રીતે લક્ષ્ય આત્મિક અને પરની ઉન્નતિને અંગે શું પરિણામ અમુક વર્તનનું થશે તેપર રહેલું જોઈએ અને યોગીઓનું લક્ષ્યબિંદુ આ પ્રકારનું જ હોય છે. આથી જોએ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી કાર્ય કરતા હોય છે તેઓનું લક્ષ્યબિંદુ પ્રાકૃત જનપ્રવાહના કરતાં ઘણું જ ઊંચું અને શ્રેયસ્કર રહે છે અને તે બાબત જ તેમને સામાન્ય પ્રવાહથી જુદા પાડી દે છે. આ જુદી પડતી બાબત જ કેઈવાર સામાન્ય દૃષ્ટિમાન જીવના વિચારમાં વિશિષ્ટ પુરૂષોને પોતાની દૃષ્ટિ ન પહોંચવાથી હલકા બતાવે છે, તેઓ લોકવ્યવહારની સાધારણ બાબતને જ મુખ્ય કરી કઈ આત્મકલ્યાણની મુખ્ય અપેક્ષાવાળા મહાપુરૂષને મોટો અન્યાય આપે છે અને તેઓના સંબંધમાં જે સ્વમતિકરિપત અભિપ્રાય આપવા બહાર પડે છે તે એટલો અવ્યવસ્થિત હોય છે કે તેના ઉપર આધાર રાખવામાં કોઈ પ્રકારની સલામતી હોતી જ નથી. આનંદધનજીની અતિ ઉચ્ચ દશા તેઓના વર્તનમાં અને તેઓના લેખની દરેક પંક્તિમાં જોવામાં આવે છે. એમનું વર્તન વિશિષ્ટ જીવનને યોગ્ય, અતિ ઉન્નત થયેલું અને દુષ્પ્રાન્ત લેવા લાયક અનેક રીતે જણાય છે.

આનંદધનજીનાં પદો સાથે વિષયસંક્ષેપ આપેલ છે તેપરથી પર્યાસ પદોમાં કેવા કેવા વિષયોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે અને તેના વિવેચનના વિસ્તારમાં કયા કયા વિષયો મુખ્યત્વે કરીને ચર્ચા છે તેના સરવાળો કરેલો જણાશે. દરેક પદમાં તેને યોગ્ય ઉપોદ્ધાત અને રહસ્ય લખી લેવામાં આવ્યું છે તેથી પ્રત્યેક પદ સંબંધી ઉપોદ્ધાતમાં ખાસ કહેવાનું કંઈ બાકી રહેતું નથી. આવાં છુટાં છુટાં પદોમાં એ રીતિ વધારે અનુકૂળ ધારવામાં આવી છે. અહીં સામાન્ય

* શ્રી ચરોદિનજી દ્વારા લેખસંગ્રહવાચક.

આડા આવતા ખાડા ટેકરા ચોળંગી જવાની અનુપમ શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. માત્ર બાહ્ય દેખાવ કરવાની વૃત્તિથી આપણે કેટલું કરીએ છીએ તેપર જરા વિચેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવશે તો આનંદ-ધનજીની સદાત્ત દશા સહજ સમજાઈ જાય તેમ છે.* આધારણ રીતે ઘણી વખત વર્તન કરવામાં આત્મહિતવિચારણા સિવાય લોકો પ્રત્યેક કાર્ય માટે શું બોલશે એ ઉપર જ લક્ષ્ય વધારે રહે છે જ્યારે વાસ્તવિક રીતે લક્ષ્ય આત્મિક અને પરની ઉન્નતિને અંગે શું પરિણામ અમુક વર્તનનું થશે તેપર રહેલું ભ્રેષ્ઠિયું અને ચોગીઓનું લક્ષ્યખિન્દુ આ પ્રકારનું જ હોય છે. આથી જેઓ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી કાર્ય કરતા હોય છે તેઓનું લક્ષ્યખિન્દુ પ્રાકૃત જનપ્રવાહના કરતાં ઘણું જ ઊંચું અને ક્રિયસ્કર રહે છે અને તે બાબત જ તેમને સામાન્ય પ્રવાહથી જુદા પાડી દે છે. આ જુદી પડતી બાબત જ કોઈવાર સામાન્ય દૃષ્ટિમાન જીવના વિચારમાં વિશિષ્ટ પુરુષોને પોતાની દૃષ્ટિ ન પડે-અત્યથી હલકા બનાવે છે, તેઓ લોકવ્યવહારની સાધારણ બાબતને જ મુખ્ય કરી કઈ આત્મકવ્યાજની મુખ્ય અપેક્ષાવાળા મહાપુરુષને મોટો અન્યાય આપે છે અને તેઓના સંબંધમાં જે સ્વમતિરૂપિત અભિપ્રાય આપવા બહાર પડે છે તે એટલા અવ્યવસ્થિત હોય છે કે તેના ઉપર આધાર રાખવામાં કોઈ પ્રકારની સત્તામતી હોતી જ નથી. આનંદધનજીની આત્મિક દશા તેઓના વર્તનમાં અને તેઓના વૈષ્ણવી રૂઝે પશ્ચિમા ભવામાં બને છે. એમનું વર્તન વિશિષ્ટ જીવનનું વે.વે. આત્મિક ઉજ્જન થયેલું અને દૃઢતા સેવા લાયક અનેક નેત્ર જન્મ્યું છે.

આનંદધનજીનાં પદોમાં સાચું વિચરસંસ્કાર આપેલ છે તેપરથી પદ્યોમાં પદોમાં કેવા કેવા વિષયોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે અને તેના વિવેચનના વિલ્પારમાં કેવા કેવા વિષયો મુખ્યત્વે કરીને સમજાઈ છે તેનો સ્પષ્ટરૂપે કરેલો જાણીશો. દરેક પદમાં તેને યોગ્ય ઉપોદ્દેશન અને સહુસ્ય લખી લેવામાં આવ્યું છે તેથી પ્રત્યેક પદ મંત્રપી ઉપદેશ-લનમાં બાહ્ય કહેવાનું કંઈ જાણી રહેતું નથી. આવા મુદ્દાં મુદ્દાં પદોમાં એ રીતિ વધારે અનુકૂળ ધારવામાં આવી છે. અહીં સામાન્ય

નિયમ પ્રમાણે દરેક પદપર વિવેચન કરવામાં આવે તો ઉપોદ્ધાતનું
 ગૌરવ ને અત્યાદેજ થતું થઈ જાયું છે, ધારવા કરતાં પણ વધારે
 થઈ જાયું છે તે માપ વગરનું થઈ જાય. તેથી આ જગોપર દરેક
 પદપર વિવેચન કરવાની જરૂરીયાત ન હોવાથી સામાન્ય રીતે તે
 સંબંધમાં ખાસ વક્તાવ્ય હોય તેજ વિચારી આ ઉપોદ્ધાત પૂર્ણ
 કરીએ. પદોમાં રહેલું અધ્યાત્મ અને યોગજ્ઞાન અપૂર્વ છે. એની
 દરેક પંક્તિમાં ચૈતન્યચક્રિતને પ્રકટ કરવાનો અને મોહમલિનતાનો
 નાશ કરવાનો પ્રયત્ન જગદ્ગુણો રચ્યો છે, એમાં આર્તિક દશાનાં ગાન
 કરીને પવિત્ર કરે છે, મનને ડોલાવે છે અને ચેતનને સ્વમાં લીન કરે
 છે. લગભગ દરેક પદ એટલી ઉત્તમ દશાથી લખાયતું છે કે એનું
 રહસ્ય સમજવા જેટલો અધિકાર ખાસ થયો પણ ઘણા પ્રાણીઓ
 માટે મુશ્કેલ છે અને બાકી રહેલાઓ યોગરહસ્ય વાંચી વિચારી
 આશ્ચર્યમાં પડી જાય છે. દરેક પદની કૃતિમાં એક ખાસ ખૂબિ એ
 જોવામાં આવશે કે ઘણુંખરું છેડી ગાથાના છેડલા પદમાં અને
 કોઈવાર છેડલાથી આગળા પદમાં પદનું રહસ્ય અથવા વધારે વાસ્તવ-
 વિક રીતે બે ટીકે તો આખો રહસ્યાર્થ સમજવાની કુંચી ચાવી જડી
 આપે છે. એના વચનમાં કેવળ એટલું જ વિષય છે અને આનંદ-
 ધનનું કે જે પદ વાચના આ હકીકત ધનમાં રાખવાથી તેનો
 ખાતર અને ખાતર નમજવાના ખાતર તરજત. થાય તેમ છે. કેમ
 એના ખાતર કે પ્રયત્ન એ પદ વાચના જનુ. સંધાન વાચી, છેડી
 વાચના તેની ચાલી દેવાથી તેની અંત પછી ફરીવાર તેજ પદ
 આપે વાચના કરવું જોઈએ. એ વાચના ખાતર સંગ્રહ રીતે સ્પષ્ટ
 થાય છે. એના નવન કરવાથી નવીન નવીન સ્વરૂપ સમજાશે
 અને એના વાચના વાચનામાં નવીન હકીકત નીકળશે એ પદોને
 લોકો વાચના કે વાચના વાચના નહીં જાણે, કટ.જો. નહિ આવે.
 પદનું નહીં ખાતર મળે આ પૂર્વે હકીકત છે જે પદોમાં રહેલ
 અર્થ તેના વાચના નહીં હોય કે વાચના વાચનાથી પણ કટ.જો. ન આવતા
 એ વાચના નવીનતાનું જાન કરવા કરે એ પદો કઈ સાધારણ
 સમજના નીપજાત. શકતા નથી. પદોમાં ચેતનજી કેદ્રસ્થ છે, મુમતિ
 એના ફરીવાર અનેક વિરહાલાપ કરે છે, મુદ્ધચેના એને માટે

આનંદધનજ્ઞાના યોગના સંબંધમાં ખાસ બોલે વિચાર કરી જશે. 'યોગ' સંબંધી મારો જૂદો લેખ વાંચી આનંદધનજ્ઞાને જૈન યોગમાં ક્યું સ્થાન મળે છે તે વિચારી લેશે. પદોપર ઘણું વધારે લખી શકાય તેમ છે અને અન્યત્ર અન્ય માણસો તેવો પ્રયત્ન હજી પસંદ કરશે એટલું જણાવી આ ઉપોદ્ધાત ગૌરવમાં વધારે થઈ ગયેલ છે તેથી કોઈ રહી ગયેલ બાબત હજી અંધના બીજા ભાગ માટે મુલતતવી રાખી આપણે મહાત્માના વિચારો અને તેપરના વિવેચનનો મૂળ વિષય હાથ ધરીએ. એ મહાત્માને સમજવા માટે આટલી અંતિ-હાસિક અને ભાષાશાસ્ત્રી દ્વારા વિચારણા આવશ્યક હતી તે અત્ર સામાન્ય રીતે જણાવી હાલ તુરત બંધ કરવામાં આવે છે પરંતુ વિરામચિહ્ન અહીં મૂકવામાં આવતું નથી. જૈન કોમના આ ગ્રંથગ્રંથતા સમયનો ઇતિહાસ લખવાની ઈચ્છા છે તે પૂર્ણ થાય તો તે પ્રસંગે અથવા તો આ અંધના બીજા ભાગમાં આ વિષય ઉપર કંઈક વિશેષ પ્રકાશ પાડવા ઈચ્છા રહે છે, છતાં અત્ર જેટલું જણાવવાની જરૂર હતી તે જણાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. રખલના માટે સ્ત્રમા યાચના આહુવા સાથે આનંદ નામના ગંભીર જયધોષ સૂચવનાર કુંવરથી વૃદ્ધ-પર્યંત સર્વને રસમાં લદગદ કરનાર આ જૈન યોગનાથના અંધનો ઉપોદ્ધાત અહીં હાલ તુરત પૂર્ણ થાય છે. હવે આપણે આનંદઉદધિના જળતરંગમાં કડલોલ કરીએ.

વિષય ૧૯૭૦-આવઃ }
હાલ પંચમી, મુંબઈ. }

મોતીચંદ ગિરધરલાલ.

કિશોરચંદ મેરોડાલ લલિતા

જૈન મંત્રાલય

૧૯૭૦

આનંદધનજીના યોગના સંબંધમાં ખાસ જાતે વિચાર કરી જશે. 'યોગ' સંબંધી મારો જૂદો લેખ વાંચી આનંદધનજીને જૈન યોગમાં ઠયું સ્થાન મળે છે તે વિચારી લેશે. પઢોપર ઘણું વધારે લખી શકાય તેમ છે અને અન્યત્ર અન્ય માણસો તેવો પ્રયત્ન હજી પથ કરશે એટલું જણાવી આ ઉપોદ્ધાત ગૌરવમાં વધારે યર્થ ગયેલ છે તેથી કોઈ રહી ગયેલ જાખવ હજી અંધના બીજા ભાગ માટે મુલતવી રાખી આપણે મહાત્માના વિચારો અને તેપરના વિવેચનનો મૂળ વિષય હાથ ધરીએ. એ મહાત્માને સમજવા માટે આટલી ઐતિહાસિક અને સાપ્તાયિક દ્વારા વિચારણા આવરયક હતી તે અત્ર સામાન્ય રીતે જણાવી હાલ તુસ્ત બંધ કરવામાં આવે છે પરંતુ વિરામચિહ્ન અહીં મૂકવામાં આવતું નથી. જૈન કોમના આ ગળગળતા સમયનો ઇતિહાસ લખવાની ઈચ્છા છે તે પૂર્વ થાય તો તે પ્રસંગે અથવા તો આ અંધના બીજા ભાગમાં આ વિષય ઉપર કાંઈક વિશેષ પ્રકાશ પાડવા ઈચ્છા રહે છે, છતાં અત્ર જેટલું જણાવવાની જરૂર હતી તે જણાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. રખલના માટે ક્ષમા યાચના આહવા સાથે આનંદ નામના ગંભીર જયપોષ સૂચવનાર કુંવરથી વૃદ્ધ-પર્યંત સર્વને રસમાં લદબદ કરનાર આ જૈન યોગનાથના અંધનો ઉપોદ્ધાત અહીં હાલ તુરંત પૂર્વ થાય છે. હવે આપણે આનંદજી-દધિના જળતરંગમાં ડેરલોલ કરીએ.

વિમાર્ષ ૧૯૭૦-આશાઃ }
દ્વાવ પંચમી, મુંબઈ. }

મોતીચંદ ગિરધરલાલ.

કોમરવંદ મેરોડાન તેલિયા

૯૧૧

૯૧૧

આપણા વિષયપ્રતિભાસદ્ભા. ચોક્કસમાં અનુભવની મુખ્યતા અદ્યતન મર્યાદાનુ-
સારે કરનાર નેથી પ્રવૃત્તિની સ્થિતિ અનુભવજ્ઞાનથી અનાદિ નિરૂપ્તો સ્વાય, અદ્યતનમાં
અનિર્ણયની અવસ્થા અને સ્વયં વિવેચન. ચોક્કસમાં વિવેચનની આપણાના સ્વયં-
સંબંધનું સ્વરૂપ. અનુભવનું સ્વરૂપ અન્યને જાણવવાની વિષયતા, તેની નિર્દોષતા. ધૈર્ય
અનુભવની નેથી લાગે તે વિષય કરે છે. આનંદપત્ર દ્વારાથી સંસ્કૃત નવઆસન મુખ.
પ્રમુખની દેશપત્રી. ચોક્કસ ધૈર્યની આગળમાં અર્ધ સ્થાન જાણવવા નુપ્ત પો કદિને
આપ કરે છે અને અદ્યતનમાં રમતુ કરે છે. 'નિર્ણય' સ્વરૂપ. અનુભવની વિશાલ
ચોક્કસ. નિર્ણયની આપ.

૫૪ થી ૫૫

પાંચમું પદ-આશાચરી. અવધુ નદનામવડી આપ. (આનંદપત્ર
અને નદનામર.) સાનંદાચરે ઉપલવે તેથી નિર્ણયની આપ. નાદરિત કરનારા
નદ. આદ્યતન કાચ રાખેનો અંતરમાં. સિદ્ધ દરમાં ઉપાદ, નવ અને મુવપદ્ધ.
દ્રવ્યના ઉપાદાન્ય મુખ અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, સ્વાય અને અનુ-
ભવત્વ. ને ઇતી આપણ. પદ દ્રવ્યમાં ઉપાદ, અવ અને મુવ. સિદ્ધ દરમાં મુવ
એ દ્રવ્ય કરનારની દ્વારાથી. આદ્યતને અંતરનિત્ય માનનાર મળી સમીક્ષા નિર્ણયો
સંસ્કૃત વાર. વિષયી. એકના અનેક અનેક અનેકના એક વાર છે એક તેની આપ છે.
તેપર મુવ દુરનેક કરનારં ધરેનું, જળનાં તરેનાં, માટીના રૂપેલ પર્વાવપદ્યન. મુવ
અને પર્વાવની વિસ્તૃત આપણ. મુવ સ્વરૂપે એકના અદ્યતન સ્વરૂપ નથી. ઇત્યુત્તરો
અનેક અનેક રૂપે મુવનું કારણ કર્મકર્મનંધ વિષય સામાન્ય સંસ્કૃત, દર્શ સામાન્ય
સંસ્કૃત આપી આપ રમનાર નદને સમજાવવાની વિચારતુતા સર્વ ઇવનીસમાનતા તે
વિષયવચર દેવનંદનનો આપણસાર મુખ આપ રૂપે મર્યાદાની સમાનતા નેવમનપદી
સર્વ ઇવન. ઇવની સમા. સમજાવી તથા નવનું સ્વરૂપ દ્રવ્યરિત અને પર્વાવરિત
તથા નેવમનપ ઇવનંત્ય અવદ્યતનવ મુખસુરુતવ સંસ્કૃતવ સમજાવવા
અવનુગતવ દ્ય-અવમાપવ ઇવન તથા અવતરનું પ્રમાણ પ્રવચ અને પર્વાદ
તેની આપ અનુમાન પર્વાદ, ઉપમાન પર્વાદ, આનમ પર્વાદ મનમરેત પ્રાપ્તિઓ
આપ સ્વરૂપ રૂપી સંસ્કૃત નથી અભિનંદન રતવનના ઇતિ આનંદમનનો દિશ અવ-
માપ વેદાનમ અદ્યતનની ઇતિ એનમા તેની ન્યારી ઇતિ વદાત મત પ્રમાણે
જિજ્ઞાસા રૂપાવામા માપનું કારણ અદ્યતનવાદમા વિરોધ નદનામરની આપનું સ્વરૂપ.
અદ્યતનસ્વરૂપજાણની મદના. અવ આપના સર્વ આપનું જ્ઞાન ૫૪ થી ૫૫.

છઠું પદ-સાક્ષી આદ્ય અનુભવ સંસ્કૃતો અદ્યતન જ્ઞાતા કેવળી અવનાત
તે જાણી રાકે સાક્ષીમાંનું સ્વરૂપ અનુભવવચર વિવેચન અનુભવની કાર્યમા મુદ્દતા,
વર્તનમા વિવે, વિચારણા અને કર્મકર્મણીમા અસાવાસનુ ઉચ્ચ આપ. વેદ અને
વેદીનો મુવ સમયસારમા જાણેલી રામચી. માહાદેવ આક્રુટે સંન્યાસી. આ
આદ્ય. સંન્યાસાદ્ય. દેહદેવજ મડમાં સ્વેચ ચિતનની ચેતસાવના દેમચંદ્રાચાર્ય

વ્યાખ્યા વિવેચનદિગ્દશાસન. ચોથાજ્ઞાનમાં અનુભવની મુખ્યતા. અજ્ઞાન મહિરાપણ તે કાન્યા એવી પ્રાણીની સ્થિતિ. અનુભવજ્ઞાનથી અનાદિ નિદ્રાનો ત્યાગ, યાત્રાદિમાં નવીનિતિ બદલિ અને સ્વપ્ન વિવેચન. શિવજ્ઞાનમાં વિવેચની આવશ્યકતા. સ્વાર્થ સંગ્રહનું સ્વરૂપ. અનુભવનું સ્વરૂપ અન્યને જ્ઞાતરૂપની વિષમતા, તેની નિરાપી. થેમ અનુભવ દીર જેને સાથે તે સિવા રહે છે. આનોદપન યોગીશી યોગ્ય. નાદઆસન મુગ પ્રાણી બેદરાસરી. ચોળીએ પ્રેમની આસન્નિગ્ધ અર્પૂર રાત બગાવતા તૂલુ છેડે અર્પિત ત્યાગ કરે છે અને અધ્યક્ષજ્ઞાનમાં રમતુ કરે છે. 'નાદપું સ્વરૂપ. નમતથી બેદરાસ યોગી. નિરાપી બાવ.

૫૪ થી ૬૩

પાંચમું ૫૬-આશાસરી. અવધુ નદનામરફી બાણ. (આનોદપન અને નદનામર.) સાનોદાયરે વપખરે તેવી ચેતનભણી બાણ. નામરિક કાળામાં ના. અણલુ ઢાણ રુખનો અંતર્ગાવ. સિદ્ધ દશામાં કપાદ, અથ અને મુવપદ દ્રવ્યના છ સામન્વ ઝુલુ અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, સારવ અને અણુ ભુલ. એ છની વ્યાખ્યા. ૫૭ દ્રવ્યમાં કપાદ, વ્યવ અને મુવ. સિદ્ધ દશામાં પ એ દ્રવ્ય ભણણી કાળી. અપ્રમાને એર્મતનિત્ય માનના મતની સમીક્ષા બેઠે રહિંક વાદ. ત્રિપરી. એકના અનેક અને અનેકના એક વાવ છે એવીતેની બાણ તેપર રમુ દુષ્ટિદ કાળમાં ધરેણાં, જનનાં વરે, આવીના રૂપે. પર્વાવપકલ. આ અને પર્વાવની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા મૂલ સ્વરૂપે એકતા. અપ્રમાણ રૂપે નથી. ઝુલુગુળી અનેદ. અનેક રૂપે વધાનું કાલુ કર્મકલેષ ત્રિવેદ સામાન્વ રાક્ષિ, દર્બ સામા રાક્ષિ આવી બાણ રમના નદને સમાનતાની વિવેચનકુલ. સર્વ છળીસમાનતા. વિવેચન દેવચંદ્રાનો આવશ્યકતા ક્રિય આ રૂપે પ્રદેશની સમાનતા. નૈમનનય સર્વ ટવની સરખી સત્તા સમજાયી વચ નવનું સ્વરૂપ. દ્રવ્યાર્થિ અને પર્વાવાન નથી. નૈમનનય. સંદેહનય. વ્યવહારનય. જાનુસૂચનય. રાજનય. સમ્બંધિદન બેવમુનનય ટવ-આપાસર સાર નથી અવતાર. પ્રમાણ પ્રત્યક્ષ અને પરી તેની વ્યાખ્યા. અનુમાન પરીક્ષ, ઉપમાન પરીક્ષ, આવશ્ય પરીક્ષ. મતમતેત પ્રાણીને આડુ સ્વરૂપ દેખી રાજતા નથી અર્થિદન સ્વવનમાં હક્તિ જાનદપનને દેડા અ બે. વેદાનમાં અધ્યાત્મી સત્તા જૈનમા તેની ન્યારી સગા વેદાત મત પ્રમા બિજા દેવવામાં અવધુ કાલુ. અર્થેત્વદયા વિરોધ. નદનામરની બાણુ રદત અમતસ્વરૂપજ્ઞાનની મદના એક બાવમાં સર્વ બાવનુ રાત. ૫૮ થી ૬૩

છઠું ૫૬-સાષી. અપ્ર અનુભવ દસિઓ અજ્ઞાન રાજા. કેવળી બવ

તે નવી રી. સાષીએતુ રદત અનુભવર વિવેચન અનુભવીના કાંચમાં મુદ્ વસ્તુનય વિવે, વિચારણુ અને કાંચપણીમાં અણપાણુ ક્રમ્ય બાવ. વેદ વેદીને એવ સમજસારમાં બદાસી રામરી પ્રાકારે બાણુટી. કાંચાસી આશય સન્દેહાશય. દેહદેવન મામાં સ્વેચ દેવની વેચતબદા દેમરદા

મુખપદ્ય. સ્વપર વિવેચન. ધનુષ્યુ. તુલસીવરૂપ. બાંડી દીકરી. એવી સી લખાશે
શું ભવવાશે કરશે કે એ રાડ છે, કમ છે, છત્ર કમડી છે, કપડી છે. એનો બાધપંચ
આ સર્વ પતિને નિવેદન કરે. તુલસીજી, સંસર્ગ, પદ્યોત્તમ પદ્ય ભવતદ્વ. કુન્દિ-
સંત. તેથી દલલનો નાચ. સમતાને ઘરે આનંદપદ આનંદની વિજયદંડા. અનુભવ
અને જ્ઞાનમાં વફાવત. સ્વભાવદસા રમખ. છવનું વરવચન પૃ. ૧૩૫ થી ૧૪૦.

પંદરનું ૫૬-સારંગ. એરે ઘડ ગ્યાન બાનુ ભયો ભોર. (વિશુદ્ધ દસામાં
આવતા ચેતનજીના ઉદ્દેશારો) શુદ્ધ જગ્યા ચેતનજી. જ્ઞાનમુક્તિદર્શી પ્રજા.
ચાકો ચાકી. ચેતન અને ચેત્ય. પ્રભાત વડા વિરહનો નાચ. શુદ્ધ ચેતન ચેતનનો
સંબંધ. કર્મચુલ્લસપ નદી. દસમ શુદ્ધરજાન. શુદ્ધ વસ્તુદર્શન. જ્ઞાપી લોહ
લોહ પ્રાકરપ. જ્ઞાપી જમનાદ. આદિમિત્ર ચેતીનો જનો. ચેતનનું રત્ન. ચેતી કરનાર
ચેતનજી પોતે. અન્વ ચેર છે એ જમ દુર ચેતનજીની કૃપા. અનુદર્શથી દર્શકમજ.
વિશાસ. તેથી ચન્દ્રાંશિની મંદા. વરદમ આનંદપદ ભવવાન. વિષવપ્રતિભાસ, અક્રમ-
પરિવર્તન અને લવસંવેદન જ્ઞાન. સ્વનો આદર, પાનો ત્યાગ. પૃ. ૧૪૧ થી ૧૪૬.

સોળનું ૫૬-મારૂ. નિશાદિન ભેડે તોરી વાદડી. (સમતાની સ્વ-
મનિદે પધારવા વિરુદ્ધિ) શુદ્ધચેત્ય કષ્ણ દોડા. અનર્હ કાચી વદા. વિભા-
વદસામાં ચેતનની વિશ્વ. પાચાવચા. કવેરીના લાગની કિમ્મ. માતા લાગની
કિમ્મ. પંદર વસ્તુ વચર મૂલ્ય શાવ નહિ. લાગનુ અનુભવ. પદિમાર્દેનરીક્ષણ.
પદિમાર્દેનરીક્ષણ. પૃથક મામો. તેમા ચેતનજી. ચેતનની સમાધિ. મુનિનું પાન. તેના
તેનું ચેતન નરીક્ષણ. જ્ઞાન અને સમાધિનો ફેર. કર્મજ્ઞાન, શુદ્ધજ્ઞાનના ભેદ. તેની
પાત આ વાત કરીને ખેતી પાવરવા કે શું કાનું મનનુ પ્રાપ્તિપદ્ય. વિવેક મિત્ર
કષ્ણ આનંદપદ મેઝુ આનંદપદ સેવકીમાં અનંદરૂપ સંસારદેવે. મંદિરે લાવવામાં
માર સમતા અને શુદ્ધચેતનના વચ્ચે નાચો. પૃ. ૧૪૬ થી ૧૫૩.

સત્તરનું ૫૬-મિરનારી સોરડ. ઊરાને કું મારે છે દે (મુજ્જમાસિની
સરુઆતમાં રાખવા યોગ્ય સંભાળ.) મુખલગન. ઉપરમ સમજાવણ ઊરો.
અ સમજાવણી સિદ્ધિ. મિથિવચ્ચર ટેનુ. અમૃતવેનુ. લગી-તાવેલ રૂચિ અને આજ
મનુવારી. અદા. પ્રજનના ચતુર્થ મુખરજાન. મિથિવચ્ચની અંધારા પાંચવાર ઉપરમ
સમજા. મિથિવચ્ચનું ભેર. સુ.વદર્શન પડી મિથિવચ્ચનો કાગ. મહાપદારીમે મિથિવચ્ચ
ચનીરેવજાવતુ અર્થ. સવચ્ચર ઊરો ટેનુ. વિવેકજન પાંચ બે. પરીસ બે. પચિ-
મદાવચ્ચની પચીસ મળવા લખા પચાસ બે. સોને બે. રેજુ. પૃ. ૧૫૪ થી ૧૬૧.

અઠારનું ૫૬-માલકોશ ચેતી રાજણી રીમાની આપ મનાવોદે
(શુદ્ધચેતનને પ્રમદ કરવાના ઉપાયપર હ્રદયમાન.) છવનનો ઉદેગ.
ચોનિંદી સુ.વદર્શન સુચા ચંદની ક.ખી. મુખનિશા. ચેતીની પંચમ ક-
નર. તેની જર નથી તેવું કહે. દસાનો જાલ સેરો. પ્રેમનો સેરો. અનંદ

વસ્તુની પરીણા અર્થે છે તેને તેની કિંમત. અન્ય દ્રવ્ય નહીં છે. સ્વાભાવિકતા અને દુઃખિતામાં ફેર. મનની અંદી દૂર હશે અને મિષ્ટ વસ્તુ નહીં સતેર આવે. સંતાપ-સ્વરૂપ. તેના પર વચ્ચામૃતનો છંદાત્વ. સર્વ છંદો વધુ દિલગુદિ. દિલગુદિ-મેત્રી-આર. મીડી નાત. તમારે કાની દરાર છે? શુદ્ધિનલાને મુન્દેલ અંધાર રાત્રિ. રસનાં વિદ્યો. આશામાં વાદ્યો. મયુષ્મયદ્દ હર્ષન. પ્રેમમાં દુવિધા નદિ, ગોટા નદિ, આંદોર નદિ. એમ થશે એટલે અમંદપન મશ્ન સમવાળી રોગમાં ગિરાનરો. યેતનાને મનાવવાનું કર્તવ્ય.

પૃ. ૧૧૧ થી ૧૭૭.

એમળીશનું ૫૬-વેગાવજ. દુલ્લહ નારીનું બીડી. (યેતનજીની વ્યવહાર-જામૃતિ કેવી છે?) યેતન યેતનાને કહે છે કે તું જગી માંડી છે. નિગોદથી છવની પ્રગતિ. આમધનનાર. સિદ્ધ દશામાં સિંચના. યેતનો ઉત્તર વિભાવમાં છે તેથી શું થાય છે તે બાનુનો નથી. તું કેમ ક્યે છે? યેતનનું વિશ્વવમાં અજ્ઞાન. પતિ બને છે કે ક્યે છે તે બાનુની જ નથી. આનંદવનદારની પિપાસા યેતનાને ખુંધા ઉપાસવો. રેખના યેતનજીનું વર્ણન.

પૃ. ૧૭૭ થી ૧૭૮.

ધીશનું ૫૬-ગોડી. આશાવળી. આજ મુદામન નારી. (પતિસન્માનાર્થે સમતાના શાલુમાર.) પતિએ યેતનાની ખબર લીધી. દારી બનાવી. યેતના-સંત્યામ્મમારૂપ. સંત્યામ્મવળીના લીજ શનુમાર. શનુમાર અધિકાર પ્રમાણે ફેરે છે. ૧ પ્રેમ શાવળી ફેરે છે. પ્રેમ પ્રતીન શાવળી સ્વરૂપ. ૨ મયુષ્મયદ્દ દાયમાં મેડી. શાવળ. ૩ આરઅંભનું આંભનું. રાત્રિને સ્વર્ણિય બનાવનાર આવ. ૪ સદબ સ્વભાવરૂપ યેતી. ૫ વિશ્વમારૂપ કાલ. ૬ ખાલ ઉર્વશા મિત્રામા થાતુ કહે છે. ૭ મળામાં મિલગુમાર. ૮ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ મિદુર સેવમાં. ફાન અને ફાનોપયોગ. ૯ નિરજાવરૂપ અગેડી. ૧૦ અધિકારરૂપ લીપમાર. વળુ જીવનપર તેનો પ્રાપ્ત. ૧૧ રેવજાવરૂપ આરિયે. ૧૨ અનપાનરૂપ બાનુ. ચિદાંશરૂપ ૧૩ અનાદત્તમારૂપ વિભવડી. ૧૪ અજ્ઞારૂપ વરસાદમાર. ૧૫ જલ્ય વનમયુરોમા કુડાલ. ૧૬ કીડી શાડી. આ પદના કર્તૃત્વપર નોંધ-અર્થો.

પૃ. ૧૭૮ થી ૧૮૧.

એકધીશનું ૫૬-ગોડી. નિશાની કદા બતાવું કે (શુદ્ધ યેતનજીનું અમરૂપ સ્વરૂપ) યેતનજીને સરખાવવા કાંઈ વસ્તુ નહીં રૂપી રૂબ અને યેતનજી. આવી રૂપ તે જ નહીં રૂપવળી જલ્ય અને સિદ્ધતા રૂબે. સિદ્ધ સ્વરૂપી યેતન કહેવામાં વિરોધ સંસાદદા. રૂબે સિદ્ધનો વિરોધ યેતનની સ્વાભાવિકતા વિરોધ ઉપન (વનારા) પાને એ બન્નુ અદ-ક થઈ પડે. નિષ્વજાતમારૂપ પળુ વિરોધ યેતનજી અને પ્રમાણવાદ નવગુણ. પ્રમાણકાર યેતનની નિશાની-નિશા. વિચ્છેદન. સમદનથી યેતન અવગુણ અને નૈયમનને યેતન સમદનથી યેતન વસ્તુમાર અને નેવમુતનથી યેતન. સિદ્ધ રૂબે રૂબે નવ સર્વોચ્ચ અને સર્વ નવનો રૂબની યેતન.

વિરદથી મોડપણ. તનમનની સાંતિનો અભાવ. રૂઢવાની ષષ્ટ રચિત રહી નથી. રહીને દુઃખ ધનાવાય તેમ પણ નથી. રૂઢ જુદા ખેલાનો બાવાઈ. અંધારી રાત્રિ વિરોધ દુઃખ આપે છે. રાત્રિના સમયમાં કામડેવનું બેઠ. તાપા કંતો દેખાઈ દુઃખ વધારે છે. બાવ-રોઃ માસ. રહી રહીને આંખો બાની કરી છે. અંધારી રાત્રિ, બાહરનો માસ, ફંતપંખિ, રૂઢવનું કાર્ય એ સર્વો યોગબાધમાં અર્થ. ચિન્મયકાળી પતિની ચોલમાં ફરે છે. નળિ કોડે રાકાળી. અગળા ઉપર બેઠ કરતુ અનુચિત છે. તેના ઉપર રીસ ન થો. રાઈ વાત કાળીને પતિને સમજાવી મંદિરે લઈ આવવા અનુભવને વિદ્યાર્થી. એકબાર મંદિરે પધારે તો પછી સમતા રંગ અભાવે. આનુરમાં ચતુરાકનો અભાવ. વધારે પડતું યોગનું દોષ તો ક્રમાવાચના. અને તે પ્રકારે આજ આનુરૂપ મનુને થરે સહિ આગવા પ્રથમ કરત વિદ્યાર્થી. ચાતુર આનુરૂપનો પાસંતર. વિચારનું આકર્ષણ. સાંસારિક ચિત્તની નાગીબત. પડનો અર્થમોરત અને વિરિષ્ઠ બાવ. ઉપસદાર. પૃ ૩૧૧ થી ૩૨૨.

ધોતીશનું પદ-ગોડી. રેખોઃ અપાકી નડનામરુકોઃ સર્મ. (પરશ્મજી કરતા પતિની દશાનું વર્ણન.) નુમતિ અને શ્રદ્ધા વચ્ચે વાળતીત. પ્રવીણ નડ-ધોતી પતિનો વેશ વેગ બાવવાની તેમોની પ્રતીબુતા બુદ્ધ બુદ્ધા વેશો બાવવાના ધોતી અંદાની રિચિતતા. અમ એકાદ 'માટાના સાધનો.' બાવ એટલે 'નિમ્ન પતિ-વર.' પિતાના કુટુંબીની ભાગી દશા બેનન વારવારની રીતસા ચેતનનું કાપાલમ ચેતનનું. અનર્થક કાળથી ભાગી રીતિ પછી ચેતન નુમતિ અને આવામસતા વચ્ચે અનર રૂપ અને કળીરેનો ભાવ. વિદ્યાનરૂપ વરધર અને નર ભાવ કાપાલમ રાનો આરવ દીગીરુદ્ધિ પાઈ નામવાળી માવ રીતિ દીવ બાવ અભાવ ન સાવની અવ રોઃ પણ પતિ વિચારવા નથી, તોલ્ય નથી બાવ ન અવ કમળનું. હં રત છે બાવરિના કિંમત અમળના વિચારના સાધીના બાવરિના ચાલક. નર રાવનના પ્રવાસનું સાધકાવ. આદરુ રેખા પતિ જાવ નર નર રાવર તા. ના રાવર શુ નર નર રાવરની રે પડના નરાર અવર નુવતા તા. રાવર અને રાવર રાવર નર રાવરની વચ્ચે કિંમત અવરવાનું પાવનાવ બાવ અને નળી હં નર નાવ નળી રાવર રાવર

પૃ ૩૨૨ થી ૩૩૦

ધોતીશનું પદ દીપક અમળના કામડોઃ કુદે ભાવે ભાવે ભાવે ભાવે ભાવે પતિ વિરદિયો નુમતિની રૂપી દશા) નુમતિ અને શ્રદ્ધા વચ્ચે વાળતીત. પ્રવીણ નડ-ધોતી પતિનો વેશ વેગ બાવવાની તેમોની પ્રતીબુતા બુદ્ધ બુદ્ધા વેશો બાવવાના ધોતી અંદાની રિચિતતા. અમ એકાદ 'માટાના સાધનો.' બાવ એટલે 'નિમ્ન પતિ-વર.' પિતાના કુટુંબીની ભાગી દશા બેનન વારવારની રીતસા ચેતનનું કાપાલમ ચેતનનું. અનર્થક કાળથી ભાગી રીતિ પછી ચેતન નુમતિ અને આવામસતા વચ્ચે અનર રૂપ અને કળીરેનો ભાવ. વિદ્યાનરૂપ વરધર અને નર ભાવ કાપાલમ રાનો આરવ દીગીરુદ્ધિ પાઈ નામવાળી માવ રીતિ દીવ બાવ અભાવ ન સાવની અવ રોઃ પણ પતિ વિચારવા નથી, તોલ્ય નથી બાવ ન અવ કમળનું. હં રત છે બાવરિના કિંમત અમળના વિચારના સાધીના બાવરિના ચાલક. નર રાવનના પ્રવાસનું સાધકાવ. આદરુ રેખા પતિ જાવ નર નર રાવર તા. ના રાવર શુ નર નર રાવરની રે પડના નરાર અવર નુવતા તા. રાવર અને રાવર રાવર નર રાવરની વચ્ચે કિંમત અવરવાનું પાવનાવ બાવ અને નળી હં નર નાવ નળી રાવર રાવર

દર્શન. ચાત્રિ. અભ્યાસ સ્થાનમર્થિ. આશ્રમનો ભેદાભેદ. સ્વદ્વંદસૈથી. તત્ત્વ સાત
અથવા નવ. દેશકર્તૃત્વ. સરસ્વતી. સાત નવ. છવ્ઠ તાત્પર્ય નવ ભેદ. અછવ્ઠ તાત્પર્ય
પાંચ ભેદ. ચેતનની ઊર્ધ્વ અતિ સિદ્ધ દશામાં બાજ પ્રાણ. સિદ્ધ દશાનું મુખ. સત્ત્વ
સ્વરૂપ. ચેતનનું અગ્નિવ સિદ્ધ દશામાં.) બૌદ્ધ દર્શન. (ચાર આર્યસત્ય. ૧ દુઃખના
પ્રકાર. વિજ્ઞાન. વેદના સંજ્ઞા સંસ્કાર, ૩૫ એ પાંચ દુઃખના પ્રકાર. ૨ સમુદય
નામ. ૩ માર્ગ. ૪ નિરોધ. સંસ્કાર ફલિજાત. સૌત્તાંત્રિક મત. વૈશ્વકિ મત. ચાર
આવગતી પુરુષાર્થમર્થિ. બૈશ્વકિને સુકિત) નૈયમચિકિત્ત દર્શન. (સુષ્ટિ ૪૪૫૨ મહે-
શ્વર તાત્પર્યની નિઃશ્વર. તાત્પર્યની દુઃખ. નમઃમર્થનો નાશ. વિભક્ત પ્રમેય
આવગત. નૈયમચિકિત્તે વૈશ્વકિ તુલ્ય. દેશપ્રસાદ.) સરસ્વતી દર્શન. (નિરીશ્વર અને
સૈશ્વર. દુઃખ ત્રણ પ્રકારનું આત્મવર્તન, આધિદૈવિક, આધિભૌતિક. પ્રાણીને
પીડાનું કારણ. ખરીસા તત્ત્વ. મૂલિ. પ્રધાન. સુષ્ટિકમ. જુદિ. મદન. અભિમાન.
મોળનો સમુદ. મૂલિ-વિમૂલિ. આશ્રમ આશ્રમ. જુદિનું લક્ષણ-કમય મુખ. દર્પણ
તેની જાનપ્રદિનો ધર્મ. પુરુષમૂલિસંયોગ. વિવેકજાન. મોક્ષ. બંધ છત્રી મોક્ષ.
બંધના ત્રણ પ્રકાર. પુરુષનું સ્વરૂપ. પાતંજલ-સૈશ્વર સાંખ્ય. દેશર જીવિસમું તત્ત્વ.
તેમાં ઉચ્ચનું નહિ જેવું કાંઈ પ્રતિવિ કર્યાં યોગ્યમનું પ્રલિપ્ત. મોક્ષમાર્ગ. ચિત્તની
અવસ્થાઓ. સમાધિ પ્રકાર. સંપ્રજાત સમાધિ પ્રકાર. યોગ્યાધ્યા. અવિદ્યા. પાંચ
કેસર. ક્રિયાયોગની જરૂર. અધ્યાત્મ અને વૈશ્વક. મોક્ષમાર્ગ પાતંજલમતે.)
વૈશ્વકિત્ત દર્શન. (સાત પદાર્થ. નવ દ્રવ્ય. સમયવસ્તુત્વ. અભાવ ચાર. મોક્ષ-
સ્વરૂપ.) જૈમિનીય દર્શન. (પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તર મીમાંસા. મોક્ષસ્વરૂપ.
સર્વજ્ઞની અણમતલ વેદવાચ અપોરોધેય તેમાં વ્યર્થત્વની સંભાવના. વેદથી ધર્મ.
નિજાસલ નેહના વેદ સ્વરૂપ પ્રમાણ. ઉત્તર મીમાંસા. રાંધર વેદાન્ત. સુક્તિ વેદાન્તમતે.
અદૈવ દર્શન.) આચાર્યકિ (લોહાચાર મત. આદરેપત. બુદ્ધમત નમન પ્રલક્ષ પ્રમા-
ણ માને ॥ મોક્ષ માલતા નથી અમિદોત્તરદિ જાત્યોડા દેહતુખ એ પુરુષાર્થ.)
મિત્તમુલર. હરિભદ્ર સુરિ. વરુદર્શનની મળુનામાં ફેરફાર પુરાણ ધર્મો સર્વ દર્શન
સંપ્રદાયમાં માધવાચાર્યે આપેતુ પુરાણ ધર્મોનું સ્વરૂપ રામાનુજ યઃ શ્રીસંપ્રદાય.
(તેનાં ચિહ્નો જીવિદર્શનો આ મત. પ્રસાદત્વ નમનકાર્ય વિરિદ અદૈવ. કોણદે
જતુ સ્થાન. ત્રણ તત્ત્વ વિરલ પદ પ્રાપ્તિનો કપાય જીવિનું સ્થાન. છવ્ઠમાત્ત્વરૂપ
પાંચ પ્રકારની ઉપાસના) આચાર્ય સંપ્રદાય (અમ સમપ્રદાય અથવા પૂર્ણમજ સંપ્ર-
દાય એવાં તેનાં નામ દ્વૈતવાદી. આનંદીય તેના સ્થાપક ત્રણ પ્રકારની સેવા વિશ-
મપંચ અનર્થ પાંચ પ્રકારના ભેદ મોક્ષસ્વરૂપ) વલ્લભાચાર્યનો પુષ્ટિમાર્ગ
(પ્રવૃત્તિવા રાદ અદૈવ અકિમપ્રમાણ). રૈવ મનો નમુલીસ પાશુપત સંપ્ર-
દાય. (જાનકા બોચો. હાથેજનું સ્થાન. જુની ખાસ જરૂર. યોગનું ફળ સુકિત.)
સૈવ સંપ્રદાય. (જનન ઉચ્ચાર્ય. દેશ નિરોધ. શિવના પાંચ રૂપ. ચાર
પાદ. ત્રણ પદાર્થ. પશુ પદાર્થસ્વરૂપ. ત્રણ પ્રકારના જનુ. ચાર પ્રકારના પાદ.)

રિચરતા ગુણસ્થાનઆરોહમાં વિચારો પણ નહનહરો. લોકલાક્ષણિક, કુળમર્થાદા, ત્યાગ, કુશીન સીનો, વ્યવહાર, એવાકૃતીકુમાર, ચેતનાની વિચિત્રતા, ધર્મસંન્યાસ વખતે સોડકષન લોકલાક્ષ અને આત્મભૂતિ, વ્યક્તિગત ધર્મો, સમર્થિનો લાભ, વીર પ્રભુનું અભિનિષ્ઠમાત્ર, કુળ-જ્ઞાનમર્થાદા, જિનકષ્ટની તુલના, લેહોની મશરી તરફ અવજનના, ખર્ગુદરિનું દુષ્ટાંત, મહાકાર્યમાં લોકલાક્ષ રાખી નહિ, લોકચર્યાનું ધોરણ, અલ્પ ભોજ-વિશેષ લાભ, યોગદૃષ્ટિએ સમર્થિ લાભ, માર્તપતાની નરમ વાતો, સંસારદાવાજન તરફ આકર્ષણ, સલાહ, સન્મત સાધનો પ્રેમ, પ્રેમનો રસસ્વાદ, લોકલાક્ષ પર યરો, વિભવ ઉપાધ્યાય, ભોળી પાનો, ચેતનજીને ઉપાલમ, નત્યાર મુધી કરેલી ચોરી ચોરીની રીક્ષા, હવે વસુરવરપનો ભાસ, ચરમાવત, ચેતનજી હવે પોતાની બહેન સમજી રાકે છે, નિષેધ શુદ્ધિ, ખેડા બચાર કરવાની રીતિ, કમ્પ, નાચવાનો યેશ નાચવાથી બાકે, ચારિત્ર લઈ ૭૪૪ કનારનું હાસીપાત્રપણ, આપાદાભૂતિનો વેરા, જાતવ્યક્તવર્તનું નાટક, પ્રશ્નોએ આદરેતુ મોટું ક્ષય મહા પ્રવાજ, વેરામા ભગમ્, અભિનયમાં ખામી, ચેતનજીને તેમ ન થવા દેવા બહામણ, જ્ઞાનસમુદ્રમથન, અનત-પાન, આત્મચંદ્ર, ચકેરી, નિષેધ દૃષ્ટિ પ્રેમ, આત્મદ્રવ્યવિચારણા ઉપસહાર.

પૃ. ૩૬૦ થી ૩૭૧.

એંગલજીયાળીરાખું ૫૬-જેવંતી, તરસકી જઈ હઈ કૌં (મોહ શાભનું પ્રાબલ્ય-લોગતુપાનું જોર-ચેતનાનો દાહ). વ્યવહારદૃષ્ટિએ મોહ મોહની અસર તમે થતી હજીએ. ભ્રમજ્ઞાને તે આંહા જમ હરો કે કર્મનું લક્ષરો નવ મુવતિના કરાણ. મોહનીય કર્મને સાબળી પદવી કપર્મિતમા મોહને સ્થાન ધરીવિ જાયજીની રાતપરની સ્વપ્નમા. લોગતુપાનુ પ્રાબલ્ય ચેતનને મુજવી મેનાર એંગલુપા ચેતનજી પોતે તો લાચક નાચક છે. ચેતનનું કમસ્વર્ગમાત્ર ચેતનનું ગુણસ્વર્ગમાત્ર તુષ્ણને ધડપણ જ નહિ. ભોજતુષ્ણને લોકલાક્ષ તુષ્ણનું અનપણ તુષ્ણાસક્તિના અમ્ર માણિક આચરણ તુષ્ણાથી અપરિવ પાનઓ. લગમ વચરની તુષ્ણા ચેતના રૂપાં કરે છે. ભોજતુષ્ણાએ મોહનને કચે છે. ચેતનજી એની પકવડે વસડાયા કરે છે તુષ્ણાએ બહુવેલા લેખા પાડ. ચેતનને અમને સાંપે, તેનો તુષ્ણાસંત્ર નૂકાનો એવી આનંદપન પ્રભુને પ્રાર્થના. ચેતનજીને શુદ્ધ માર્ગમીક્ષા, યોગમાર્ગપર આરોહણ.

પૃ. ૩૭૧ થી ૩૮૫.

અહીંસાનું ૫૬-આશાવરી, ચીડો લાગે કંતટોને ખારો. (વિચિત્ર આત્મવાદમાં શુદ્ધ પતિદર્શન.) શુદ્ધ સદીને પતિ મીઠા લાગે છે લોહની ખાદ્ય. પતિ વગળી સોજત તે જંગલમાં પોડ. ચેરિડ અને અરજ્યજન. પ્રત્યેક આકમ્પાદ, આત્મા સંબંધી દર્શન-સંપ્રદાયોની માન્યતા. જૈન દર્શન. (અત્યાનુ શુદ્ધ-સ્વૈય, કર્મમળ દુર કરવાનો પ્રકાર, આત્માના પ્રજ્ઞાન સ્ત્રોત, દેહમમણુ જિન આત્મા, અહ કર્મપર નિવેચન, નિગેહ, ધર્મજુષ્ણન ન્યાય, અકામનિર્જરા, સમ્યગ

ઈત્યંત ચાસ્તિ. અભ્યાસર સ્થાનપ્રાપ્તિ. આશ્રમાનો ભેદાભેદ. સ્વદ્વારસેવી. તત્ત્વ સ્થાન
અથવા નવ. દિશાતર્કન. સંસ્કારેથી સાત નવ. છપ્પ વાતના નવ ભેદ. અછપ્પ વાતના
પાંચ ભેદ. ચેતનની ઉર્ધ્વ મતિ. સિદ્ધ દશમાં બાલ પ્રાણ. સિદ્ધ દશાનું મુખ. સત્યું
સ્વરૂપ. ચેતનનું અજિત્ય સિદ્ધ દશમાં.) જૌદ્દ ઈત્યંત. (ચાર આર્યસભા. ૧ દુઃખના
પ્રકાર. વિજ્ઞાન, વેદના, સંજ્ઞા, સંસાર, ૩૫ એ પાંચ દુઃખના પ્રકાર. ૨ સમુદય
નવ. ૩ માર્ગ. ૪ નિરોધ. સંસાર દુષ્ણિત્વ. સૌર્વજનિક મત. વૈશ્વવિક મત. ચાર
આચાર્યથી પુરુષાર્થપ્રાપ્તિ. ભૌત્યમતે સુદિત) નૈયાયિક દર્શન. (સુદિ કસાર મહે-
ન્દ. વાતજ્ઞાનથી નિભેવસુ. વાતજ્ઞાનથી દુઃખ. અભ્યાસનો નારા. વિભક્ત પ્રમેય
આચના નૈયાયિક વૈશેષિક તુલના ઉદ્ધરપ્રસાદ.) સંજ્ઞા દર્શન. (નિરીક્ષર અને
સૈધર. દુઃખ ત્રણ પ્રાણમાં: આધિભૂતિ, આધિદૈવિક, આધિભૌતિક. પ્રાણીને
પીડાનું કારણ. પરીણ વાત. પ્રકૃતિ પ્રધાન સુદિત. જુદિ. મહાન. અભિમાન.
ગેહનો સમુદ. પ્રકૃતિ-વિરુદ્ધિ. આશ્રમા અકર્તા. જુદિનું લક્ષણ-ઉત્તમ કૃપણ
જેવી. દાનપુદ્ગલો ધર્મ. પુરુષપ્રકૃતિસંધેય. વિવેકજ્ઞાન. મોક્ષ બંધ ઊઘી મોક્ષ
બંધના ત્રણ પ્રકાર. પુરુષનું સ્વરૂપ. પાતંબક-સૈધર સાંખ્ય. ઉદ્ધર જીવનું વાત.
તેમાં ઉદ્ધરનું નહિ જેવું કાર્ય. પ્રકૃતિ કરતાં ધ્યાનનું પ્રભુધાન. મોક્ષમાર્ગ. જિત્તની
અવસ્થાઓ સમર્પિત પ્રકાર સંપ્રકાસ સમર્પિત પ્રકાર. ધ્યાનપ્રાપ્તિ અવિદ્યા પાંચ
કોશ. વિશ્વધ્યાનની જરૂર. અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય. મોક્ષમાર્ગે પાતંબકમતે.)
વૈશેષિક દર્શન. (સાત પદાર્થ. નવ દ્રવ્ય. સમવાયસ્વરૂપ. અજાય ચાર. મોક્ષ-
સ્વરૂપ.) જૈમિનીય દર્શન. (પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તર મીમાંસા. મોક્ષસ્વરૂપ.
સર્વજની અસાધના. વેદવાચ અપોદયેષ તેમાં વધાર્થત્વની સંભાવના. વેદથી ધર્મ-
નિજાસા નેદાના વેદ સ્વયઃ પ્રમાણ. ઉત્તર મીમાંસા. રાંધર વેદાન્ત. સુક્તિ વેદાન્તમતે.
અર્દેવ દર્શન.) આર્ષાદિ (સિદ્ધાન્ત મત. બાળરૂપજ. બાળમત. અભ્ય. પ્રભક્ષ પ્રભ-
લ અને ઊ. મોક્ષ મળતા નથી. અમિદોલપદિ બાળકોડા દેહમુખ એ પ્રકારથી.)
મોક્ષમુદ્ધર દર્શિત સુદિ. વર્ણસંજ્ઞાની અનુગ્રામ્ય ફેરાર પુરાણ ધર્મો સર્વ દર્શન
સંમદ્ધમં માધવાચાર્યે આપેતું પુરાણ ધર્મોત્તું સ્વરૂપ. રામાનુજ યા ટીસંપ્રદાય.
(તેનાં ચિદ્રો કળીરદિતિ આ મત. બ્રહ્માણ્ણ. અનુગ્રામ્ય. વિદિષ્ટ અર્દેવ. મોદદં
જ્ઞુ સ્વામ. ત્રણ વાત. વિષ્ણુ પદ પ્રાપ્તિનો ઉપાય. અર્દેવનું સ્થાન. છપ્પમત્સ્વરૂપ.
પાંચ પ્રાણી ઉપાસના.) મોક્ષી સંપ્રદાય. (બ્રહ્મ સંપ્રદાય અથવા પૂર્વમજ્ઞ સંપ્ર-
દાય એવાં તેનાં નામ. દ્વૈતવાદી. આનંદગીર્થ તેના સ્થાપક. ત્રણ પ્રાણી સેવા વિષ-
પ્રપંચ અનર્દિ. પાંચ પ્રાણના ભેદ. મોક્ષસ્વરૂપ.) વસ્તુપ્રાપ્તિનો પુષ્ટિમાર્ગ
(પદ્મવીરના ટુક અર્દેવ અર્દેવપ્રધાનતા). સૈવ મનો. નકુલીસ પારશુપત સંપ્ર-
દાય. (મળડા એકીએ. હાથેજનું સ્થાન. સુની ખસ જરૂર. ચેતનું ફળ સુદિ.)
સૈવ સંપ્રદાય. (અનુ ઉદિયાર્થ. ઉદર નિરુદ્ધર. શિવના પાંચ કૃત્વ. ચાર
પદ. ત્રણ પદાર્થ. ધ્યુ પદાર્થસ્વરૂપ. ત્રણ પ્રાણના ધ્યુ ચાર પ્રાણના ધસ.)

પ્રત્યક્ષિત સંપ્રદાય. (મહેશ્વરસ્વરૂપ પ્રત્યક્ષિતસ્વરૂપ તેની જરૂર.) રસેશ્વર સંપ્રદાય. (શરીર તે આવધર્મ સાધન. પાત્કન્ય શિવવિજનું માધ્યમ. રસો વે શ્રમ પર આ મતની રચના આ શરીરે મુજી. દૃઢ શરીર મેળવવાની યોજના. આ લોકમાં જ શ્રદ્ધાવાપ્રાપ્તિ.) દર્શન મનોમા જૈન સિવાય આત્માનું વ્યક્તિત્વ કોઈ જગોએ સર્વથા રહેતું નથી. પ્રત્યેક આત્મવાદ પર રૂચિ. જૈનમને મેશ્વર સિદ્ધદશા મુખમય. એના વિરૂદ્ધમાં ત્રણ મતો મેશ્વરમુખ. વૈરોચિત્તે ઉત્તર. જૈનમિતિયને ઉત્તર. બૌદ્ધને ઉત્તર. સાંખ્યને ઉત્તર. ચૈતન્યને જૈન દર્શનકારોના મતમાં આનંદ આવે છે તેનાં કારણે. બીજા જગોએ તે પતિને જ ઉડાવી દેવામાં આવે છે. પોતાના પતિમાં કામજી. દુષ્ક અને હારા એક રચનાકે ન રહે. પતિમાં અક્ષય મુખ. પ્રત્યેક આત્મવાદમાં આનંદ. વ્યક્તિત્વ નારામાં અંધકાર. આત્મવાદને વિષય. વાહા માર્ગે એક જ જીવેમ મહેવામાં અસત્યારોપ. સાત્ત્વની રચના. અસ્થિતો. દુષ્ક અંતર એકવચ્ચ મુખ. પરમત્ત સદ્વિષ્ણુતા અને આત્મવાદને વિરોધ નથી. સર્વે ધર્મે છે જેમ બેલવામાં અવ્યવસ્થા. પતિ વચર મતિ ફેકડ. રોકડ અને ઉપરજી. ચાર્ગાંમતે પરાજ. એકાત્મવાદમાં મતિનું નિષ્ફળત્વ. ઉપરજી ઈશ્વર પાસે. અરય મોડે. આત્મવન રોકડ નાણું. હવડાની બોખ. ખાળે દુધા દેવાની અન્યત્ર અનાવસ્થકતા. પ્રયોજન વચર પ્રચલિત. પ્રત્યેક આત્મવાદ વચર ખાળ અને હવાડાનો સંબંધ. આનંદધનને પેકાર. લોકકર્મિત પતિને સલામ. આત્મસ્વરૂપજાનની ખાસ આવશ્યકતા. સર્વે દર્શનમાં જતાવેલ આત્મવાદની વિરિષ્ટતા.

પૃષ્ઠ ૩૮૪ થી ૪૨૨.

એકતાળીશનું પદ-વેલોપલ અથવા માફ. પીયા બિન મુલ્ય મુલ્ય બૂલી. (વિરહકાળમાં ચૈતન્યની રિથિતિ.) પતિપ્રાણ સાત્ત્વિ ભેદી પતિની વાહ. દુઃખમહેલના અંખેથી પતિદર્શન કરવાની લાલસા. વિદેશમહાદિવર રબો. પરપ્રિયુતિ રમજીત. અન્ય સીંગો પતિવિરહે રાત્રી તેની અસરી. આચારે માફ તન મનની રિથિતિ. અજ્ઞાનવાદ. રનેહ ન કરવાની ભવામજી. રથૂળ રનેહમાં વિરોધ. ચૈતન્ય ચૈતન્યનો અવ્યાખ્યાય પ્રેમ બાલુપણની મદદતા. ચૈતન્યને કંઠાયો. રથૂળ પ્રેમ નિરોધ. વિરહદશાવ સપણ. પતિવિરહે પ્રાણ ધાતુ કરવાની અસકથતા. પ્રજ્ઞવાયુનું અક્ષય. દુઃખિત્વ ધારણ ન કરી સકે એટલે અશ્રુતિનો અભાવ. પાછી ચૈતન્યની રિથિતિ. ચૈતન્યને સર્પમુખમાંથી બચાવવાની જરૂર. મળેલી સામયોના લાભ. સર્પના પવન-અક્ષય પર રૂપક. ચૈતન્ય પ્રાણ તે ચતિધર્મ. ચતિધર્મનાં નામો. શીતોપચેર. અનજ અને વિરહભળમાં ફેર. શીત પદાર્થથી વિરહભળનું ઉદીપન. અંતર દાહ અને બાહ્ય ઉપચાર. બાહ્યોપચાર પર લગાણ વિચારણા. બાહ્યોપચારે થતા હોવાનાં કારણે. વ્યવહાર અને નિઘય અપૂર્વકેલુ મુખી વિરહભળ. કુખલુ માસ અને હોળી. પૂણી પડવો. ચૈતન્યસ્વરૂપ મૂળમાં હોળી અને જાળ. હોળી સખ્ત પર મ્લેચ સમતામહેલ. વાણીવિદાસ. આનંદધનને પ્રાર્થના કરો ન થવા પ્રાર્થના. ચૈતન્યનું કુંજી. ચૈતન્યને મદિરે ચૈતન્ય ઉપસંહાર.

પૃષ્ઠ ૪૨૨ થી ૪૪૨.

ખેતાનીશનું પદ-સાદૃશ્ય યા આશાવરી અળ્ય હમ અમર ભયે ન
મરેંગે (માર્ગપર આજ્ઞાતા ચેતાનનું અમરત્વ). મસ્તુભવ. અગ્રેષ્ઠ કાળે અગ્રે
પરોષ ભવ. સમગ્રજીવણ પદો જનમમસ્તુકપદિ મટે તેવા હાથેની યોગ કર-
વણી રૂતિ. બદ્ધિધર્મમાં વર્તમાન આરોપ. મિથ્યા માર્ગનો ત્યાગ. કુમારે જ્ઞાન. વિવચક-
ધર્મરૂપ કુમારો. કુમારેશ્વરન મૂરતિ. મિથ્યાજ્ઞાન દેવરૂપ. (અગ્રિમ) સાધેશ્વર. મિથ્યા
જ્ઞાન અને જનમ મારગ. સાધેશ્વરનું બંધન. નેહતંત્રનું જોર. વરોચિત્તવદ રામદેવને
બંને વિચાર બતાવે છે. અંતર યોગનું અંત. સમગ્રજીવ રૂતિ. મિથ્યાધર્મનો ત્યાગ.
મિથ્યાધર્મથી અનર્થપરંપરા. અગ્રિમવેશ. અનાદિ મરણ. રામદેવનો જ્ઞાને લેવાની
મૂલ. રહસી નાશાવંત મેલન આવેનારો મેલન છરીનો તેથી સંલપ ન થઈ. વાસ્તવિક
માત્ર પદરૂપ મેલનનો વિચાર. ચિદાનંદનું પદ. એ ધર્મ વિશુદ્ધિ વાર ન હામે સર્વેશ્વર.
હૃદય દેવાનમાં મેલનનો વાસ્તવ સમગ્રજીવ વચર મસ્તુ. જનમજીવ વસ્તુરૂપ વિચારણા.
મુખ દુઃખનો વિચિત્ર ખવાડ. અમાપણી સિદ્ધિ. જે અક્ષરો. હંસ. સિંહ. બીજા
જે અક્ષરોનું હોર. પાણી રૂતિપર વિચારણા નેહ.

[illegible][illegible]

પાનિને પ્રસન્ન કરવાની હજીજ, વિરોધના અંતરમાં બેસતા. ધર્મને નામે લગાડ્યો. ચેતન પારો સેવનવિધિ કહેવસવવાનું કાઢ્યું. ગમે તે પ્રકારે ચેતન સજી બોદ્યો. જીમ્નું ગમે તેટલું સદન થઈ સડે. પશ્ચિમૂર્તિમાં લટકીત્યા, શુદ્ધ ચેતનનું વિશિષ્ટ સાધ્ય બિન્દુ. ચરો- વિજ્ય. સમર્પિતસત્ત્વ. જગત્ એને લગ્નમત ગણે છે, એ જગત્ને અંધ ગણે છે. જગતી મળવા વિશ્વસિ. અંતરસંયમ તણવું. તા-પ્રસન્ન વારંવાર મળતાં નથી. સંસારપ્રવા- હમાં તણવાયા પછી ડેકાળે જગતી આવતી નથી. ઉપસંહાર. પૃ. ૪૬૮ થી ૪૮૧.

પોરતાળીશનું પદ-દોડી. હોમરી બોમરી ગોમરી. (ધાતુતારણના પદાચ્ચના) અર્થ(વિખટા. આવામમતાને દુર થવા આવડ. મેતનાને ભગ્ન થવા કપન. આમદ્વિધી પર સર્વે દાખ છે. ભૂવમરેલી સમુતરીનું કારણ. શુદ્ધ દરાખાં મેતના ભૂ મારો. શુદ્ધ વિચારના પ્રસંગે વધારવા. આમનિરીકાણ, તેના નિયમે. સ્વદ્વિ ભગ્ન થતાં વ્યવહારનાં ભવે પત્તી પ્રીતિ વાડી ભવ છે. વ્યવહાર સંબંધ વિચારના માતા મરી કાણ. જાન્યશુધી થવેલ વિપુલ જ્ઞાન વસ્તુસ્થિતિનું કાંઈ. વત સંબંધ દ્વિવિચારના અનુભવદ્વિ ભગ્ન થતાં સ્થિતિ. દ્વિવસ્તુભવવાપિ પશુ અનુભવમાં. સાથે પ્રસંગેનો જ્ઞાન. એવા પ્રસંગેનું અવધાર. નિર્દયપ્રસંગે વિરહસમુદ્રને પાર પામવામાં મુગેલી વિરહવેદનારથળ. આનંદપનમનદસત્ત્વ વિષમ માર્ગ. અવધર. નાવ. તેની વાચના. હજાકારનો અર્થ. વસ્તુમાત્ર રમેજ્ઞાન પદમાવરમજ્ઞાન કુરીકસુ. મોહદરાન્યાત્ર. પિતા મેતન તેમને નવા. કેવળજ્ઞાન પુત્ર જન્ય નેત્રમ વા. તેપર વિચારના. શુદ્ધ મેતનાની પ્રકૃતિ અને આવામનનાનો ન્યાત્ર. કપસદાર પુ ૮૮ થી ૧૪૫

[illegible]

સુરગામીસરું ૫૪-૨૦:૧. વિષ જિન નિસારિન મુર (મુદ્ધમેતનાની
વિરહવાજમાં મુરજી.) પદિ મરિરે ૫૫૫૫૫ નથી નેથી રિમ્દ નેથી મુદ્ધા બાલાં
વર્ગની ૫૫૫૫ ૫૫૫૫ મુલી પદિમાવબાલા ૫૫૫૫૫ બાલાં બાલાં મેરે રિમ્દરિ. ૫૫૫૫ની
પદિ ૫૫૫૫૫ ૫૫૫૫૫ મરે છે. ૫૫૫૫૫૫ બાલાં ૫૫૫૫. ૫૫૫૫૫ બાલાં ૫૫૫

મદાર વિરદમાં વસાવવાનું. વસેનું પણ જાલ નથી ચેતી-ચેરેઈ. સમુદ્રાર કેને મટે કરવા મોક્ષમુખ અને દેવકોનમાં સુખ. જન્મે વચ્ચે સરખામની માતા પતિને તો મોક્ષામતા પણ અમી નથી. મુર્ખતિયાં વચન તરીકે અર્થ. ચેતનના વદમારણે અર્થ. દયાકારનો અર્થ. સાધુ (અણુરિયતિ) એક કલ્પવારનો વિશ્વાસ રાખતી નથી. નશુંદ (તુષ્ટા) સવતરી લેડે છે. એક કલ્પ પણ આધુનિક વધે નહિ. વીરપરમહમા અને ઉંદ. નશુંદને ચિતા ચેતન ભવ તો વીરપસથી મારેર અને નહિ. પૈસાની પંચાતમાં દીનવાત્ત નોંધતી. વેલકાં. સમીન અને તપત. જાનંદપનપિયુષનો વાસાદ. કવીનાદન વિગેરેથી એ તાર ઉતરે નહિ. 'આનંદરસ' નવા ઉપસંદાર.

૪. ૪૦૬ થી ૪૨૨.

અડતાનોશમું ૪૬-માર્ જાંમકો. માધરી સુને નિરખખ કિલ્લુદી ન મૂકી. (ચેતનાની નિપપક્ષતા-દર્શનવૈધિચ.) ચેતનો ચેતનતા ગુણ. શુદ્ધ ચેતના દેવરૂપ. ચેતન ચેતનનો અર્થ. શુદ્ધ દરશની સાથેજ રૂલિએ જતાવેલો જાવ. વિશાળ દ્રષ્ટિથી વધેલો આ પદનો દર્શન. ચેતના અને મુર્ખતિ. માત્રી રાખનો જાવ. પતિ તો ભ્યાં ભવ છે ત્યાં તદુપ અને છે. પતિ એક પછે ખેંચાય છે. હું તેની સાથે પસાઈ છું. નિજ મત કું. વિજારમાં દેલની દુસામતી શુદ્ધચેતનામાં વલમાં અને વિકાસનું એર. સત્તામાં એરોનો સ્વાકાર. દેવભાસો સમજવાની કિમ્બલથી પતિની અસાધિત 'ધમી નિજ પર કરે રમી પર વિચારેલ ચેતનજનું સમુદ્રમાં ડબવું. તેમાં નશુંદ સત્ત્વમણી ગુણ 'નિપક્ષ રાખ ધારિક અને આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિએ ચિદાનંદ - ને આધ્યાત્મિક નિપક્ષતા મેલકોનો-સ એવા-સ આનંદવતલ નાટીકી-સ દ્રષ્ટિએ - ન નાટીકી - અર્થાત્ દ્રષ્ટિએ નિપક્ષતા વિના છે નાતના પક્ષમાં કેવી રીતે જા તેના ડાનો કે એવીજ વાજનું જાણી નાત રવ. ૫ આધ્યાત્મ મદામાર્ગી નાટીકા ને આધાતુ કેષક અધ્યાત્મિક, પતિ દર્શન દેવતા અન્યનો નરેકાર કરવાનું ૧ કે જાંમક જાતના કરી લેવ એટલે ૫ દેવતાને જાતના કરી એ ૧ જાંમક ૨ કે અને જાંમકનો જાતની જાંમકાન. જાંમક નુકા સાવળ તા'ય તદાવત ૩ વાત રાખ. અને જાંમક અખ નાટીકી અણુ-વલતા ૪ નાટીકા જાંમક ૫ એવજાજાવ. ૬ દર્શનનાદ નાટાનો કેષક ૭ જાંમકનો કેષકાર કરાવે ૮ નાટીકા રે. ૯ જાંમકના ૧૦ આનંદત રે. ૧૧ જાંમક રામ આરંગ રાંદીકા ૧૨ ૧૩ ૧૪ જાંમક કેષકાર ૧૫ જાંમક રે. ૧૬ ચેતનાની ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

અલેક જાનવાણું સ્વરૂપ. મને બચા કરવાને બદલે ચોકાને જાણી. ૧૩ કોઇએ સુવાદી દીધી. ચેતના છે જ નહિ; ખાઓ, પીઓ, એવો ઉપદેશ આપ્યો. મારી વિર-
વ્યથા કોઇએ મદાદી નહિ. ૧૪ કોઇએ સ્થાપી. વહવમ અને રામાનુજનો દ્વેષ તેઓ કાંઇક ચેતનમાં અને કાંઇક પ્રતિભા જેના સ્વીકારે છે. ૧૫ કોઇએ ઉપાધી ભૂત-
વાદીઓનો પચભૂતનો સયોગ. નેતિ નેતિ પદ્ધતિ આધારવાળા અદ્વૈતવાદીઓ, બૌદ્ધ અને મીમાંસકે પણ મને ઉડાવી. માફ તાત્ત્વિક સ્વરૂપ બહાર ખાડવાનો પ્રયાસ ક્યો નહિ.
૧૬ કોઇએ ચક્ષુથી સ્વીકારીને પ્રગય વખતે વિનાશ. કૃતનારાઈ દુષણો, ૧૭ કોઇએ રાખી. ઈશ્વરનાં તરીકે કચૂલ રાખી. સ્થાપન કરનાર મતો અને ઉત્થાપન કરનાર મતો. વૈશિષ્ઠિક મત અને ઈશ્વર. એક સરખા મતનો મારા સંબંધમાં અભાવ. મતની વ્યા-
ખ્યા. સ્વમતસ્થાપનાનો આગ્રહ. કોઈનો કોઈ સાક્ષી મને નહિ. સર્વમાદી જૈનદર્શન અને શુદ્ધચેતનાની દસા. ધર્મિય દુર્બળને હરાવે છે. ડોમે ડીંગાની લડાઈ. મોહરામ અને ચેતનની સરખામણી. પતિ જમે તો તો લડાઈ જમાવે, બાણી હમણાં અમારી જેવી અબજાણી બોલાય તેણું પણ સુ નથી. પતિ મોહ સાથે લડવાને બદલે તેના સેવક થઈ બેઠા છે ત્યાર વડે કોણ? વળી ચેતનાનાં પરિવારનાં નામે પણ વિસરી ગયા છે શુદ્ધ સ્વરૂપે ચેતના. વિજાવમ ચેતન. ચેતનાની લાગ્ય પોને શું કું અને પોતાની ખાસે શું કરાવ્યું તે કહેવા લાગ. ધર્મને નામે કમિ. ધર્મની કુકોનો ચક્ષુથી. કુકામાં કું તો માફ પર સાણુ નથી. ૨૨ વચાવવાના નિયમે. લડાઈની ટેવારી બરાબર નહિ. ધર્મમાં તર્ક કરવાની મના કરનાર. હરિત અને જૈન મંદિર. વાડા બાંધી લેનાર. આપર્ણીવી કહેવાં રીસ આનંદવન ગાય ઝાડે તો વિશ્વ મળે. પતિનું આનંદ-
સ્વરૂપ. હાય પાડવો એ આખા પડની ચાવી છે. નેધયપોષણા જોનારને જવાબ. ઉપ-
સંહાર. બાળ ક્રિયા અને ચેતન અન્ય કેળકાના આવા વિચારો ચિદાનંદ. યશોવિશ્વ-
જલવિદ્યાસ જ્ઞાનવિમળસૂરિ-જ્ઞાનવિદ્યાસ. પદ્મજાતકાવ્ય. જૈન દર્શનની વિશાળતા. ન મે જાણ મહાવીરો.

૫ ૫૨૨ થી ૫૧૩.

એમજીપચાસનું ૫૬-સોરઠી. કંચનવરજો નાહ કે. (પતિમેળાપ માટે યાચના.) સમતાના મુખમાં પદ. સૂચ બાવ. પતે વચર મને બાળાઈ રાજુતારે મમતા નથી. વિઠમેવરણીવમા પુરસ્વ. અત્યાત્મિક બાવ સુવલ્લેખ પતિ. પતિવિરુદ્ધ ઉપદેશમાં આનંદની ગેરહાજરી. ચતિવિરુદ્ધે સ્થાન. સળ અપની અપની માવે સ્વધર્મે નિધન અને પરધર્મે બચાવહ. એનો રહસ્યાર્થ. ધર્મનો બાવ. અરરપરસ સળપ રાખતા ધર્મો. ભરતચક્રી. મતનો આગ્રહ. વિશુદ્ધ માર્ગની સોધ. પ્રચલિતો આરાધ. વિરુદ્ધપરિણ સ્વજન જ બહુ. શિતમાં વાતર પેંડે શરીરે મુજ થાય છે. વસ્તુસ્વરૂપરહસ્યમાં ઉત્તરવાની જરૂર બાળ બાવપર રાખનારા ધણુ. સમજના ત્રણ અર્થ. મિશ્રકવ દસા જોઈ ચેતનાને મુજ. પંચતંત્રમાં વાંદરો. વાંદરો અને સુધરી. સુધરી જેવા ઉપદેશકો. ઉપદેશક-
પર આગ્રેપ. પતિ વચર ધર શરીરે કાંઈ જમતાં નથી. પતિવિરુદ્ધે શરીરપર પ્રેમ ચેત-

નાને વતો નથી. ધર્મને નામે ચાલતી પેટીએળી ધમાધમ. મિથ્યાત્વની કુલ. તેમાં
ચાપૂર શરેવાની દસા. આનંદધન પ્રમુદાચ પાડે, મિથ્યાત્વ દર કરે અને માયામય-
નાનો પ્રસંગ મૂકાવી દે તો મન આવે. સાંસારિક દસા અને ધર્મમાર્ગ. રક્ષાની જમા-
વડ અને ધર્મ. સદૃશ સુપ્રસન્નતા એ આંતરમંડળ. જાગ જાગ તણ નાપને મગવા પ્રસાદ.
૫૪. ૫૬૩ થી ૫૭૫.

પદ્યાસરું ૫૬-૫૮-યાથી. અનુભવ પ્રીતમ ઠેસે મનાસી. (પતિએળા-
પતી મુરડેલી-અનુભવ તરફ ઉડિ.) સમગ્ર અનુભવને પૂરે ૩ પ્રીતમને કેમ
મનાસી? મિથ્યાત્વમાં ભૂલા પડેલા પતિ. તેની વિચિત્ર મનઃવશ વિચિત્ર રૂપ ધારણ
કરનાર પતિ. ધનધાન અને નિર્ધન પતિ નિર્ધન અને સમગ્ર પતિ. ચેતનજન વિચિત્ર
રૂપ દેવ અને ઇરા-ચેતન. ચેતનનું અને રૂપે તો પછી ચેતન અવિનાશી કેવી રીતે?
કર્મોનું આરેક રૂપે કર્મ અને ચેતન તેનો નાસ કરનાર પણ ચેતન. બ્રહ્માં ખાતાં
ખાતવવાની પદ્ધતિ. બ્યારાઈનું વિષમત્વ. અકમાને દિવસારી અકમાએ કરું. ધર્મદાસ
મણિ. વિવેચક દિ. હોતો અને ધર્મ. હોડો ઉપર મત રહે ત્યાંથી સુખતિમંદિર-
પ્રવેશની રમઆન થઈ નથી એમ સમજવું. આશ્વે (સુખતિ અનુભવનો) અરપરસ
સંબંધ. મિત્રધર્મ. પતિનો મેગાપ કાચી આપ; નહિ તો તું પણ ધનાઢી કર. અનુ-
ભવ. ચેતના અને સમગ્રનો સંબંધ. માનારી રોગીમાં ધનાઢીની સંજ્ઞા અંતરક્રમાને
ઉપરોક્ત અનુભવજ્ઞાની મહના. બનારસીદાસ સમયસાર. અનુભવ અને ચિદાનંદ.
એનો જગજ્ઞાત્રાધમ રહેવાની જરૂર. એમાં મીઠાસ. ધનાઢી કરવામાં પાછો અનેક બરે
પનો નહિ ખાવ. ઉપસંહાર વિજ્ઞાપિત. માર્પના આનંદસ. ૫૪. ૫૭૬ થી ૫૮૨.
મૂળ પાડે પદ્યાસ ૫૬.

૫૪. ૫૮૦ થી ૬૦૫.

ૐ પરમાત્મને નમઃ

શ્રી આનંદધનજીનાં પદો.

અર્થ વિવેચન સહિત.

—ૐ—

પ્રથમ પદ-રાગ વેણાવદન.

ક્યા સોવે લડ જાગ ઘાડે. ક્યાં એ આંકળી.
અંજલિ મલ ગ્યું આણુ ઘટત દે,
દેત પદોરિયાં ઘરિય ઘાડ રે; ક્યાં ?

“હુ ગાંડા! તું શું મુઘ રહ્યો છે? ઉઠ, ભાગત યા. હાથના
જોખામાં રહેલા પાણીની પેઠે આયુધ્ય ઘટે છે; પહેરેગીર ઘડિયાળને
ધા માટે છે.”

ભાવ-જાની શુદ્ધ મહારાજ આ જીવ વિષય કથાયમાં આસક્ત
છે તેને બરાબર ઉપદેશ આપવા માટે અત્ર કહે છે. વિષય કથાય એ
વિભાવ દયા છે, એમાં ગમે તેટલી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તોપણ
તેમાં આત્મિક અવનતિ જ થાય છે અને તેથી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર
જીવ આત્મિક દ્રષ્ટિથી તો ઉઘતો જ હોય એમ જણાય છે. તું ખાપ
છે, પીએ છે, ફરે છે, ધન કમાય છે, દરિયોના વિષયો સેવે છે,
પણ એ સર્વ તને જીવ ખાડમાં ફેંકી દેનાર છે; તેથી હુ જોખા બંધુ!
તું એ તારું માંડપણ છોડી દે, ઉઠ, ભાગત યા. તું જરા વિચાર કર;
દરેક સહો, દરેક મિનિટ, દરેક કલાકે, દરેક દિવસે તારું આયુધ્ય
ઘટતું ભય છે. તું સમજે છે કે વયમાં મોટો થયો, પણ તેટલું જીવન
ને તો વાસ્તવિક રીતે પસાર કર્યું નહિ હોય તો તે તારી સહો,

૧ ભાનું સોવે=મુગે છે, ૨ છે. બાડે=ગાંડા અંજલિ=દાખનો જોખા
ભડ=પાણી. ન્યું=એમ આણુ=આણુષ. ઘટત દે=ઘટે છે. દેત=મારે છે. પદોરિયાં=પદો-
રિયાં ઘરિય=ઘડિયાળને ઘાડ=ધા, મદાર.

ભાવ-મોઢા મોઢા ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેંદ્ર અને તીર્થકરો પણ આયુષ્ય પૂર્ણ થયું ત્યારે જાણ્યા ગયા, તો પછી ચક્રવર્તી, શહેનશાહ કે રાજા-રાણા તે કઈ ગણતરીમાં છે? શ્રી વીર પરમાત્માને ઇંદ્ર મહારાજને બે ઘડિ આયુષ્ય વધારવાની વિરૂપિણી પરોપકાર માટે કરી હતી ત્યારે શ્રી મહાવીરે ઉત્તર આપ્યો હતો કે તે કાર્ય કરવાને હે ઇંદ્ર! કેઈ પણ સમર્થ નથી. આવી રીતે આયુષ્ય પૂર્ણ થાય ત્યારે દેહ છોડવો જો તો સર્વને સામાન્ય છે અને ગમે તેટલો પ્રયાસ કરવા છતાં તેનો પ્રતિબંધ થઈ શકે તેમ નથી-એ સમર્થ પુરુષોનાં દૃષ્ટિાંથી જોયું તો પછી હે બંધુ! વારી શ્રી ગણતરી! તું કેવું બિસાતમાં? આવી દુઃખ-દાયક સ્થિતિમાં-આ ભરતરિયે લાગેલા તોફાનમાંથી બચવાનો ઉપાય સારી નોક્રાની પ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય નથી, તેમ આ મહા ભયંકર સંસાર-સમુદ્રમાં તું આમથી તેમ અને તેમથી આમ જેમ પવન અને કસોટી આવે તેમ અટવાયા કરે છે, તેમાંથી વારો નિસ્તાર કરી સંસાર-સમુદ્રને કાઢે લાવી મૂકે એવી આ મુંઝવે નોક્રા, સ્ત્રીમત તને પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો તું ઉપયોગ કર.

સામાન્ય જાડિ, સતતનિ કે સીમાળાસહાયકો આ છુવને સમજાવે
 ને કે તુલસી પ્રભાત જાડિવાળી પણ આખરે ચાલ્ય. મધ્ય ઉં, તેણે તા
 નમ નિયાત પણ રહ્યા નથી. તેણે આને હજી ત્યારે તેણે નુસ્તરપ
 ભેગુ હોય ૧. જાણે કે જાણે એ આડા નજરના સંવેગ છે એનું
 રાગ પામે હજીક વિનંતે હજી. પત્ર આખરે તેણે ગયા ન મરે
 ૧૦ આપ. સામાન્ય બામરુના બામરુ પત્ર ખજી ૧૦૦ નજી આ.
 ૬૦ - તેને જાણે છે તેણે ૩૪૫, ૩૦

“(એ ઘડિયાળી તો) માત્ર બાહ્ય કાળ જણાવવા માટે પ્રયાસ કરે છે, પણ એને અંતરમાં રહેલી ન કળી શકાય તેવી બીજી કળાની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એ અકળ કળાને જતાવનારી ઘડિ તો અંતરમાં જ રહેલી છે અને મને તો તેજ ઘડિ પસંદ આવે છે.”

ભાષ-ખિચારો પહેરેગીર ઘડિયાળી તો બાહ્ય ઘડિયાળ લગાડ્યા કરે છે, પણ આત્મિક અનંત શક્તિને જતાવનાર-સ્મરણ કરાવનાર ઘડિ તો અંદર રહેલી છે. આ બાહ્ય ઘડિ તો સ્થૂળ સમય જતાવી તે નકામો ન ગણવા પ્રરણા કરે છે, પણ અંતરંગમાં રહેલી ઘડિ અકળ છે, તેનાથી અનંત મુખ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે અને તે પોતાની જ વસ્તુ છે. આ છતાં, મુખનું સ્વરૂપ મમજ્યા વગર જ્યાં ત્યાં તે મેળવવા દોડે છે: તેને સીમાં શોધે છે, ધનમાં ગોળે છે, ભોગમાં ગવેલે છે, પણ ને ત્યાં છેજ નહિ, તેથી છેવટે પાછો પડે છે. મુખ પોતાની પામે છે, પોતાનામાં જ છે, પોતા-રૂપ જ છે-તેને અંદર શોધવા જવું એ વનુસ્વરૂપની અશ્વતા બનાવે છે. મયજાનુહરીએ જ્યારે નવ્ય સ્વરૂપ મનાવ્યું ત્યારે આખી સભા તેની મૂર્ખતા ધારી હનવા ડાનો ફરી અનં ૧ ૧૫ ૧ જો તેના પોતાના મનમાં સત્યની પ્રતીતિ ન હોત ૥ ૧ ૧૫ ૧ જાણ માત્ર; પ્રાંતે નદીના પેશમાં મુરંનુહરીએ હજાર વર્ષ સત્ય સ્વરૂપ મનાવ્યું ત્યારેજ સર્વનો પ્રમ દૂર થયો. એટલા વખત ધીન્જ ૧.૫૫૫ એમાં મનની મદત્વતા, વિચારની દીધેતા અનં પારખાણની નિમજ્જના રહેલી છે. જમનની ખેટી નાન્યતાના અનત્ય મદાણપર ન્યાયકી રચનાથી કળ રાઈ ન જઈ અકળ કળા પ્રાત કન્વનં પ્રયાગ કરેલા કલિયત છે, અથવા વરુનુઃ તેમાં પ્રાપ્ત કરવાનું પણ કાઈ નથી અનરંગમાં તે કળા ભરેલીજ છે ત્યાંથી તેને પ્રવટ કલ્પની છે. મુખનું સત્ય સ્વરૂપ તમજી અન્વ.જ.સ મુખ પ્રાપ્ત થાય એને માટે સતત પ્રયાગ કરવો એ કલિયત છે. આ અકળ કળાને જતાવનારી ઘડિ તાર. દુહા.૧.૧માં છે તેમાંથી તેને અંદર છ.૩, તા.૩ જ.ધારમજનું તજી અનરંગમજનું અનંત કર તે છેવટે પરમાત્મજનું પ્રવટ થયો આ ઘડિ મને તે પવટ આવે છે. મનુષ્ય જ ઘડિ નૃસિંહતર વજ્ર માથે બાંધે છે, તપી તેણે હનુ હનુને વિચાર કર્યો ભેદ્યો, એવો વિચાર ન કરતર ઘડિવાળીથી જવું મૂનં નહુ:૪; ભેદે ઘડિવાળીની ઘડિ પણ નકામી

છે. ખરી ઘડિ તો અકળ કળાને જતાવનાર ઘટમાં છે. તેને જાંચત કરી તેનાપર સમય સમય વગાડ, તેનાથી જાગૃતિ રાખ. જો તેમ નહિ કરે તો ઘડિયાળી જેટલી પણ તારામાં સમજણ નથી એમ માન્યતા થશે.

આત્મ અનુભવ રસ મરી, યામે આર ન માવે;

આનંદવન અવિચલ કલા, વિરલા કોઈ પાવે. રે ધારિ. ૩

“આત્મ અનુભવરૂપ રસથી બરેલી ઘડિમાં બીજી કોઈ વસ્તુનો સમાવેશ થતો નથી અને તે આનંદમય અવિચળ કળા કોઈ ભ્રામ્ય-વાન્ પ્રાણીજ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.”

ભાષ-સ્વરૂપજ્ઞાનને અનુભવ કહેવામાં આવે છે. આત્મસ્વરૂપની વાતો કરવી તે વિદ્વાતાનું કામ છે, પણ તેના પ્રત્યક્ષ અનુભવ કર્યો એ ચારિત્રનો વિષય છે. બન્નેને સંબંધ છે, પણ દરેકજ તે સંબંધ હોય એમ સમજવું નહિ. સ્વપરના વિવેચન સાથે હેય ઉપાદેયનો વિવેક થાય તેને અનુભવ કહેવામાં આવે છે. વાતો કરવામાં આનંદ માનનારને તે સ્થિતિ કદિ પણ પ્રાપ્ત થતી નથી, આત્મરમણતામાંજ તેનું ખરૂં રહસ્ય રહેલું છે અને તેને અનુભવજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. અનુભવજ્ઞાનને અંગે આગળ પદોમાં બહુ વિસ્તારથી ઉદ્દેશ કરવામાં આવનાર છે, તેથી અત્ર વિશેષ વિવેચન ન કરતાં એટલું જણાવીએ તો જસ થશે કે અનુભવીને સંસાર વિષ તુલ્ય લાગે છે, ધનસંપત્તિ આત્મસંપત્તિને બ્રહ્મવાદ લાગે છે, સ્ત્રી પુત્રાદિ પરિવાર સંસારને વધારનાર લાગે છે, દેહ સ્થૂલિક લાગે છે, કીર્તિ અસ્થિર લાગે છે, સંબંધીઓનો રનેહ સ્વાર્થમય લાગે છે, મિત્રનો પ્રેમ સંસારના હેતુમત્ત લાગે છે, પોતાનું એકત્વ અને પરભાવનું અન્યત્વ નજરે આવે છે અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપજ્ઞ પ્રાપ્ત્ય લાગે છે, સંસારસ્વરૂપ વિચારતાં વિષય કષાયપર ખેદ આવે છે, ચિત્તની નિર્મળતા થાય છે, મન શાંત થાય છે અને જ્યાં ત્યાં જમણ કરવાની વૃત્તિપર અંકુશ પડે છે, છેવટે મનમાં વિશ્વંતિ આવી જાય છે અને આત્મઅનુભવજ

૩ યામે=જોમાં. માવે=સમાપ્ત. અવિચલ=ચલે તેની. વિરલ=વેરલ. ૪. પદે=પ્રાપ્ત કરે, મેળવે.

કરવા યોગ્ય, ધ્યાવવા યોગ્ય, અનુભવવા યોગ્ય છે એમ નિશ્ચય થાય છે, અન્ય વિષયમાં આનંદ પડતો પાંધ થાય છે, સંસાર વધારનાર મોડ મમત્વપર ત્યાગ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્વગુણ પ્રગટ કરવાના માર્ગો સરળ દેખાય છે. આ સ્થિતિને અનુભવ કહેવામાં આવે છે.

તત્ત્વ પ્રીતિકર રસગી ભરપૂર આ ઘડિ છે તેમાં બીજી કોઈ વસ્તુનો સમાવેશ થઈ શકતો નથી, કોઈ પ્રકારની આશા નથી, ઇચ્છા નથી, શોક નથી, બય નથી, એક નથી, ભુગુપ્તિ નથી, નિંદા નથી; એમાં તો સ્વપર વિવેચનરૂપ અનુભવનો રસ જ એકલો ભરેલો છે. ઘડિયાળીની ઘડિમાં જે જળ ભર્યું છે તેમા તો અનેક પ્રકારનો મેલ, કાદવ ભરેલો હોય છે. સૂક્ષ્મદર્શક વત્ર મારફત જોવાથી તેમાં અનેક જીવો તથા રેસાઓ વિગેરે દેખાય છે, પણ આ ઘડિમાં તો આત્માનુભવનો જ રસ છે, એમા અન્ય કંઈ નથી. એને વધારે બારીકીથી તપાસવામા આવશે તો તેમાથી કેવળો વધારે સુંદર રસ મળશે, રસની શુદ્ધતા વધારે મારા આકારમાં દેખાશે, પણ તેમાં કોઈ જાનનો પરભાવરૂપ કસરો ન હોવાથી તે અન્ય સ્વરૂપે કંઈ દેખાશે નહિ.

ઘટમા રહેલી આ ઘડિના રસનો તથામુખી સ્વાદ ન વિવાય ત્યા મુખી તેનું જ્ઞાન થતું નથી, નાન્ય સ્વરૂપ ન મળવા રાગ તેના પર પ્રભ થતો નથી, તે પ્રાપ્ત્ય એ એમ દૃઢ નિશ્ચય રાગ રાગરૂપ પ્રયાન પણ થતું નથી. સામાન્ય કેન્દ્રનું નુન પણ માત્ર મન્યામા જ ન, તેનાથી અનન્યમત્તુ મુખ આ નિયતિના ન, કાન્ત આ રચનામા કે ન પણ પ્રકારની ઉપધિ નથી. આ માપદંડ સ્વમન. સમ્યક્ત મનુ માને છે, ધન જ્ઞાને પોતાના માને છે, પત્નીય પત્યાન રસ સંદેવાના મના ફરખાનાને ધરતુ ધર માને છે, માની કીંતની કીંતને માન મન આપે છે, સ્વભાવના વિચાર વિના કેવળ અવસ્થાના રસને ખર્ચ અટકવા કરે છે, જોઈ વચ્ચે ફવા કરે છે અને નીચેથી રૂપર અને ઉપરથી નીચે આટા મવા કરે છે; પત્તુ અવસ્થા જાત કે ન અવસ્થાની પ્રાપ્તિ કરે છે. એ અવસ્થા કાન્ત નિર્મલ ન નર ન, એકાંત મુખ છે, નિર્વિકારી પ્રભ છે; જે અનુભવરત્નનું પાન કરે છે તેજ તેને દેખા બને છે, વતો કન્ધરો જે રત્નમા ન

પૂર્ણતા માને છે તેને તે કદિ પ્રાપ્ત થતી નથી, મહા ભાખ્યનો ઉદય થાય ત્યારે જ તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્થિતિપ્રાપ્તિનો માર્ગ આનંદમય છે, આકર્ષક છે, અનુકૂળ છે, પસંદ આવે તેવો છે; પણ તેને પ્રાપ્ત કરવાના રસ્તામાં અનેક કંગો ભેઠેલા છે, તેઓ આ જીવને લલચાવી રમતમાં ફાંપી દઈ તેનું આત્મિક જાગૃતિરૂપ ધન હુંટી લે છે. પછી આત્મપ્રકાશ વગર આ જીવ ગહન સવાટવીમાં ભૂલો પડી જાય છે. તેઓ એને વશ થતા નથી તેઓ નિશ્ચયથી અવિચળ કળામય, મહા તેજોમય, અકળ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરે છે અને તેને તે જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તેવું કરનારા વિરલા હોય છે.

આનંદધનજી મહારાજ આ આખા પદમાં એજ ઉપદેશ આપે છે કે તારે હરેકે હરેક સેકન્ડનો ઉપયોગ કરવો, બાહ્ય વસ્તુપરની પ્રીતિ છોડી દેવી, અકળ કળા પ્રગટ કરવા નિશ્ચય કરવો, મુખ્યદુઃખનું સ્વરૂપ સમજવું, સામાન્ય રીતિએ સમજવામાં આવે તેટલા માત્રથી પરિસમાપ્તિ ન માનવી, આત્મવિચારણા કરવી, આત્માનુભવ રસનું પાન કરવું અને તેની અવિચળ કળાને પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ ભેઠ, શોધી તે માર્ગે લાગી જવું.

પદ ત્રીજું. રાગ-યેસાવસ, તાલ-ભાતી.

*જીવ જાને મેરી સફલ ધરીરી; જીવ૦

મુત્ત બનિતા યૌવન ધન યાતો,

ગર્ભ તળી વેદન વિસરીરી. જીવ૦ ૧

“પુત્ર, સ્ત્રી, જીવાની અને ધનમાં મસ્ત જીવ એના સંબંધમાં ગમેલી ધડિઓને સફળ માને ॥ અને ગર્ભની વેદના ભૂલી જાય છે.”

ભાવ-જ્યારે સ્ત્રીની પાસે આનંદ કરતો હોય, પુત્રને રમાડતો હોય, યૌવન વયના રસનું આસ્વાદન કરતો હોય અને પૈસા કમાતો હોય ત્યારે આ જીવ માને છે કે મારો વખત સફળ થયો, મારી જીવનગી સફળ થઈ, હું ભાગ્યશાળી, હું મારા બાપનો કર્મો પુત્ર. એ

* છયારે જનન-પાપંતર. ૧ મતોભન, યચૂર. વિસરી-મૂલી.

છે કે આ (અસાની) પ્રાણી હીરાને છેડી દઈને માયારૂપ કંકરા ઉપર મેલૂ પામી ગયો છે.”

હારિશ પક્ષી પંજરામાં હોય છે ત્યારે નીમની નામની લાકડીને પકડી રાખે છે, પછી પગ આગ્ર અવગા ચાલતાં લાકડી નમી બાય છે અને પક્ષી કાંપે માથે લટકી પડે છે ત્યારે ચીસો પાડે છે, પણ તેને છેડતો નથી—એપર અત્ર અલંકાર છે.

હાર એટલે બંધ તેનું રહેવાથી વગર જનાવર અથવા એક બાવનું પક્ષી તે હારિશ.

‘અજ હું ચેત’ ની જગોએ કોઈ સ્થાનકે ‘અતિહિ અચેત’ એવો પાડ છે તેનો અર્થ આ છવ વહો અચેતન જેવો થઈ ગયો છે એમ થાય. જો કે તેનામાં ચેતન્ય શુષ્ક છે પણ તેનું વર્તન ભેદાં ભેદે તે તદ્દન અચેતન હોય તેવો દેખાય છે.

ભાષ-અંતે આ સર્વ વેળવો છોડી ચાલ્યા જવાનું છે એ તારા બહુવામાં આવ્યું ત્યારે હવે તું ચેત, શામાટે પછી રહ્યો છે. એરને એર બલયા પછી પણ તેને સેવનાર ડહાપણવાળો ન જ ગણાય એ તું સારી પેઠે ભણે છે, છતાં શામાટે સંસારમાં પછી રહ્યો છે. હારિશ પક્ષી આક-પર અથવા પંજરામાં નીમનીપર લટકાય છે ત્યારે એમ જ માને છે કે મને લાકડીએ પકડી રાખ્યો છે. વાંદરાને ત્યારે પકડવો હોય છે ત્યારે ગાગરમાં ભાર ભરે છે અને તે વાંદરા તેની પાસે આવે છે. પછી ભાર દેખીને તે લેવા ગાગરમાં હાથ ઘાલી મોટો મુઠો ભરનાર વાંદરા તેમાં સપડાઈ બાય છે, તેનો હાથ નીકળી શકતો નથી, તે તો એમ માને છે કે મને ગાગરે પકડી રાખ્યો છે; તે ભરેલો મુઠો છોડતો નથી અને ખેંચતાણ કર્યા કરે છે; એવી જ રીતે આ છવ માને છે કે ધન, સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરેએ તેને ઝાલી રાખ્યો છે તેથી તે સંસાર છોડી શકતો નથી, નિરૂપાય છે, પણ બિચારાને ખગર નથી કે પાંજરાનો માર્હિક આવી નીમની ખેંચી લેશે કે હારિશ નીચે પડ્યો, મદારી આવી ચાલજો લગાવશે કે મુઠો પડી જશે, તેમ કાળ તોપચી આવી પેતાનો રાક્ષ બચાવશે કે આ સર્વ માયા છૂટી જશે.

આવા ખોટા ખ્યાલમાં પડી જઈ આ પ્રાણી સ્થાન દર્શન ચારિત્ર-રૂપ રત્નવધીનો (હીરાનો) ત્યાગ કરી દે છે, તેના વરક્ષ પ્રેમ રાખતો

નથી, તેને મેળવવા થતું કરતો નથી, તેની કિંમતનો ખ્યાલ કરતો નથી અને સંસારબંધનની માયારૂપ પથરી ઉપર મોહ પામી તેમાં મસ્ત રથા કરે છે, તેમાં આનંદ માને છે અને તેમાં સાતા માને છે. વસ્તુતઃ સંસારપરનો રાગ કિંમત વગરનો છે, પથ્થર જેવો છે, જડ છે, અશાશ્વત છે, પણ મોહની મહિરા પીને ઉન્મત્ત થયેડો આ છુપ મારાસાર નિચાર કરતો નથી અને અક્ષય, અવિનાશી સુખ અપાવનાર જ્ઞાનાદિ સત્તત્ત્વની કિંમત તેને આવતી નથી, તેને તજી દે છે, તેનાથી નિરૂદ્ધ વર્તન કરે છે અને સંસારમાં ઝડો ઝડો ઉતરતો જાય છે.

તેટલા માટે આનંદધનજી મહારાજ ઉપદેશ આપે છે કે સુખ વનિતા યોગન ધન વિગેરેમાં રાચનામાચવાની તારી પ્રકૃતિ પડી છે અને સંસારને તું સુખનું સાધન-સુખરૂપ માને છે તેમાં તારી ભૂલ થાય છે, કાળનો સપાટો લાગશે ત્યારે એ મર્ચ મૂકી ચાલ્યા જવું પડશે, વળી તું માયામાં લપટાઈ તારા શુદ્ધ સ્વરૂપનું લક્ષ્ય પણ કરતો નથી એમાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે, માટે હે ભાઈ! ચેત, આપા સારા વખતમાં ધેનીશ નહિ તો પછી પરનાયો થશે.

આખા પદનો આશય એ છે કે આ જીવ-જાતનું આજ ખતો નથી અને પરમાવમા રાખ્યોમાખ્યો રહ તો પર વસ્તુ પોતાની થવાની નથી, અને છોડી જવની છે અને તડ તો તેટલો વખત પણ અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક ત્રધા કરનારી છે. આ વસ્તુ-સ્વરૂપ એ જાણી પોતાના સન્તા શેવાઈ કાઢ અને માયાનો ત્યાગ કરો.

૫૬ ધ્યાનુ રાગ રસાવલિ.

મૃદાગમઃ જાગી વ્રતુભવ વ્રીત. મૃદાઃ
 નિન્દા પ્રનાદિ પ્રગ્યાનતીઃ
 વિદિત મર્ત નિત્ર રીત. મૃદાઃ ?

• નિન્દા અર્થેના પદો - અપમાન નિન્દા અર્થેના પદોની આ પાછળ જે નિન્દા કરી ત્યાં પાછળ છે

૨. મૃદાગમ-મૃદા અર્થેના પદો - મૃદા અર્થેના પદોની પાછળ જે નિન્દા કરી ત્યાં પાછળ છે

“હું સૌભાગ્યવતી ! યથાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાનરૂપ તારી સાથેની પ્રીતિ હવે જાગૃત થઈ છે, જનાદિ કાળથી અજ્ઞાનને લીધે જે નિદ્રા આવી ગઈ હતી તે પેતાને સ્વભાવેજ મરી ગઈ છે.”

સૌભાગ્યવતી કહીને અત્ર છૂટી શુદ્ધ ચેતનાને ઉદેશીને કહે છે. અથવા સુદાગમને પ્રીતિનું વિશેષજી સર્વશક્ત્ય સુખ આપનાર પ્રીતિ હવે જાગૃત થઈ છે.

બીજી પંક્તિમાં ‘નિદ્રાજનાદિજ્ઞા પાનકી’ અને કવચિત્ ‘નિદ્રાજ્ઞાન જનાદિદી’ એવો પાઠ છે. જનાદિ કાળથી અજ્ઞાનરૂપ નિદ્રા આવેલી હતી તે હવે ખસી જઈ અનુભવજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે એવો મૂળ પાઠનો અર્થ કરવો. મોહમદિરાનું પાન કરવાથી યવેલી નિદ્રા મરી ગઈ એવો પાઠાંતરનો અર્થ કરવો.

‘નિજ રીત’ પેતાની પ્રેમેજ અથવા મારી એ રીતિ હતી એવો તેનો અર્થ થાય તે જાને અર્થ સમીપીન છે.

ભાવ-જ્યારે છૂટી અપૂર્વશક્તિ કરી સાત પનપાતી પ્રકૃતિને કાપ ઉપશમ કે કાપોપશમ કરે છે ત્યારે શુદ્ધ ચેતનાનો આંખો પ્રકાશ થવા માટે છે. શુદ્ધ ચેતના એટલે જ્ઞાન લક્ષણ ચેતન્યની શુદ્ધતાવાળો આત્મા એના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ચેતના આવી જાય ત્યારે તે તેને અપૂર્વ જ્ઞાનદ થાય છે, પણ તેનું અસ્પૃહ શુદ્ધપણ અંશે અંશે અનુર્થ શુદ્ધ-સ્થાનકથી થવા માટે છે. પછી જેમ જેમ ઉત્કૃષ્ટિ થતી જાય છે તેમ તેમ શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ થતી જાય છે. સામાન્ય પ્રેમથી ચેતનાને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થવાનું કાલજી મળતું નથી, પણ જ્યારે મુઠમ પ્રેમ-વ્યર્થ વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન-જ્ઞાન છે એટલે પિને વેસ્ટરિસ રીતે કાલ છે, પેતાનું વેસ્ટરિસ સ્વરૂપ શુદ્ધ છે, પેતાને ઉત્કૃષ્ટિનો કાલ છે એટલે છે અને પેતાને તેની સાથે સમય શુદ્ધ છે એનું જ્ઞાન થાય છે, અર્થિક અને પૈદ્ગતિક પદાર્થોના વ્યવસ્થા સમજાય છે, તેમ જ મનને વિવર્તન મળે છે, જન્ય વસ્તુઓના જ્ઞાનથી પેતાને તેની સાથેના સમય દેવદે. અસ્થિર છે તે સમજાય છે અને તે જ્ઞાનરસના પાનમાં અપૂર્વ જ્ઞાનદ થાય છે તેને અનુભવ કહેવામાં આવે છે. જનરમીદાસ જન સમય-સાર નાટકમાં કહે છે કે:-

નથી, તેને મેળવવા યત્ન કરતો નથી, તેની કિમતનો ખ્યાલ કરતો નથી અને સંસારબંધનની માથાફાં પથરી ઉપર મોડ પામી તેમાં મસ્ત રથા કરે છે, તેમાં આનંદ માને છે અને તેમાં સાતા માને છે. વસ્તુના મંસારપરનો રાગ કિમત વગરનો છે, પથ્થર જેવો છે, જડ છે, અશાશ્વત છે, પણ મોડની મહિરા પીને ઉન્મત્ત થયેલો આ છુવ સારામાર ગિચાર કરતો નથી અને અક્ષય, અવિનાશી મુખ અપાવનાર જ્ઞાનાદિ રત્નવચની કિમત તેને આવતી નથી, તેને તજી દે છે, તેનાથી ગિરૂદ વતન કરે છે અને મસારમાં ઊડા ઊડા ઉતરતો જાય છે.

તેદજા માટે આનંદધનજી મહારાજ વપરેશ આપે છે કે મુન વનિના યોગન ધન વિગેરેમાં રાચવામાચવાની તાતી પ્રયુતિ પડી છે અને સમારને તું મુખનું સાધન-મુખરૂપ માને છે તેમાં તારી ભૂત થાય છે, કાળનો મ્હપાટો લાગશે ત્યારે એ મધ મૂકી ચાલ્યા જવું પડશે, જાગી નું માયામાં લપટાઇ તારા મુદ્ધ સ્વરૂપનું ક્ષય પણ કરતો નથી એમાં તારી મોટી મૂલ થાય છે, માટે હું સાધક થીત, આવા સારા વખ નવા મેળાંગ નોડ નો પાડી પરનારા થશે નો.

જાણા રહના આશય આ ન ક આ મુખ સ્વરૂપને યોગ બનેલો નથી અને રત્નવચમાં નવ્ય. માન્યો રાદ છે પર વસ્તુ પાતાની થયતી નથી, બંદે છે. જાણી ન અને ન ક તેદજો જામન પણ અનંદ મહાન્ની દુર્ગા રૂપ અન ભાનાનક વચા કરનારી છે. આ વસ્તુ નવક વ જાની રાના રાન. મેલ્યા કાદ અન માયાનો ત્યાગ કરે.

૫૬ થોડું જાન રસાયણ.

‘મૃદાળ’ જાગી પ્રનુવદ વીત. છુપા.

‘નિન્દ પ્રનાદિ પ્રાપ્તાનરી:

‘વિદ મદે તિત રીત. છુપા ?

* ન ક આશય રાદ. જાણા તે અનંદ આશયે ના ના ના છે

* આ ન ક નવ્ય રાદ છે

૨. મુદ્ધ. અનંદ. રત્નવચની રૂપ. મુખ અ. પાટી. રીત-રૂપ ની રી, અ. તેમજ

‘હું સૌભાગ્યવતી! ચથાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાનરૂપ તારી સાથેની પ્રીતિ હવે જાગૃત થઈ છે, અનાદિ કાળથી અજ્ઞાનને લીધે જે નિદ્રા આવી ગઈ હતી તે પોતાને સ્વભાવે જ મટી ગઈ છે.’

સૌભાગ્યવતી કહીને અત્રે જીવ શુદ્ધ ચેતનાને ઉદ્દેશીને કહે છે. અથવા મુદ્ધાગણને પ્રીતિનું વિશેષણ લઈ શકાય. મુખ આપનાર પ્રીતિ હવે જાગૃત થઈ છે.

બીજી પંક્તિમાં ‘નિદ્રા અનાદિઆ પાનકી’ અને કવચિત્ ‘નિદ્રા અજ્ઞાન અનાદિકી’ એવો પાઠ છે. અનાદિ કાળથી અજ્ઞાનરૂપ નિદ્રા આવેલી હતી તે હવે ખસી જઈ અનુભવજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે એવો મૂળ પાઠનો અર્થ કરવો. મોહમહિરાનું પાન કરવાથી ચમેલી નિદ્રા મટી ગઈ એવો પાશંતરનો અર્થ કરવો.

‘નિજ રીત’ પોતાની મેળે જ અથવા મારી એ રીતિ હતી એવો દેનો અર્થ થાય તે બન્ને અર્થ સમીચીન છે.

ભાવ-વ્યારે જીવ અપૂર્વકરણ કરી સાત ઘનધાતી પ્રકૃતિના ક્ષય ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારે શુદ્ધ ચેતનાને. અંખો પ્રકાશ થવા માંડે છે. શુદ્ધ ચેતના એટલે જ્ઞાન લક્ષણ ચેતન્યની શુદ્ધતાવાળો આત્મા એના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ચેતના આવી જાય ત્યારે તો તેને અપૂર્વ આનંદ થાય છે, પણ તેનું અસ્પૃટ શુદ્ધપણું અંશે અંશે ચતુર્થ શુભ-સ્થાનકથી થવા માંડે છે. પછી જેમ જેમ ઉત્ક્રાન્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ થતી જાય છે. સામાન્ય બોધથી ચેતનાને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થવાનું કારણ મળતું નથી, પણ જ્યારે સૂક્ષ્મ બોધ-ચથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન-વ્યાપ છે એટલે પોતે વાસ્તવિક રીતે કોણ છે, પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે, પોતાને કયાધિઓ કઈ કઈ લાગેલી છે અને પોતાનો તેની સાથે સંબંધ શું છે એનું જ્ઞાન થાય છે, આત્મિક અને પૌદ્ગલિક પદાર્થોના વક્ષવત્ સમન્વય છે, તેમાં મનને વિશ્રાંતિ મળે છે, અન્ય વસ્તુઓના જ્ઞાનથી પોતાનો તેની સાથેનો સંબંધ કેટલો અસ્થિર છે તે સમન્વય છે અને તે જ્ઞાનરસના પાનમાં અપૂર્વ આનંદ થાય છે તેને અનુભવ કહેવામાં આવે છે. બનારસીદાસ પણ સમય-સાર નાટકમાં કહે છે કે:-

અનુભવતાન બાગ્ય થતાં જ મોહ ખસવા માટે છે એ સમ-
જ્યાની જરૂર પડે તેવું નથી. મોહનો સ્વભાવ સંસારમાં મુંઝવવાનો
છે, છુવને ઘેનમાં પાડવાનો છે. જ્યારે અનુભવનો સ્વભાવ છુવને
પેતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવવાનો છે. તે આ છુવને સમજાવે છે કે
હાડ પીનાર માણસ અસ્તવ્યસ્ત બોલે છે, મટરમાં પડે છે અને અતિ
નિઘ આચરણે આચરે છે, તેમ તું મોહમદિત પીને કોષ કરે છે,
અભિમાન કરે છે, કપટભાગ પધરે છે, ધન મેજાવે છે, હસે છે,
રમે છે, રહે છે, છાલી-કુટે છે, બપ પામે છે, મૂંઝ મરડે છે કે
શ્રીસેવન કરે છે-એ સર્વે હાડ પીનારનાં કૃત્યો છે, તારા જેવા
શુદ્ધ સ્વરૂપજ્ઞાને તે અવસ્થિત છે, માટે તું તારી જાનને જોગણ
અને મોહને તાબે થવાની તારી પદ્ધતિ છે.ત્રી કે. આવી રીતે અનુ-
ભવતાન પ્રગટ થતાં અનર્હિ કાગળી નિદ્રા લેતી બાધ છે. એ અનુ-
ભવતાન પ્રગટ થતાં વધારે શું થાય છે તે આગળ બતાવે છે.

પટ મંદિર દીપકઃ કીયો. મહન મુગ્યોનિ સમ્પ;

આપ પરાઃ આપુરી, ટાનન વસ્તુ અનુવ. મુદા૦ ૨

"(અનુભવતાન-જવાની) દુર્યમ.દરમાં કુદરતી પ્રકાશરૂપ
રીપા પ્રગટ થયે. તેથી આપુરી અને પરાધી વસ્તુને અનુપમ રીતે
રિતે જ રૂપ. પન કરેલા"

આવ-મેહની નિદ્રામાં આ છુવ પડેલા હોતો ત્યામુખી ઘેર
અધારા તેના દુર્યમ હોતો, તેને જરા પણ વિષે નહોતો, પણ
અનુભવતાન જાગેર થવાથી દુર્યમદરમાં જે અધારા હોતો તે દૂર
દર્ષ મયો અને પેતાનો કુદરતી પ્રકાશ હોતો તે જાગેર થયે અંધ
કરને લીધે આ છુવ ઉન્નમન દર્ષ કુમતિ સાથે ખેડ કરતો હતો,
પણ હવે જ્યારે દુર્યમદરમાં જાગ્યો ત્યારે સ્વપ્રકાશ પામ. લ.મ્યે.
ત્યારે શુદ્ધ ચેતના સાથેનું પેદનું સમપદ્ય તેને જાદ અનુ, વતી
અનર મુખી તેને સ્વપરિતા (વિષે) નહોતો, અભિમાન વસ્તુ કઈ છે
અને પેદ્યકિ વાનુ કઈ છે તેને તેને જાદ નહોતો, તેથી આને
તે સર્વજ્ઞ મનને હોતો, ધનને પ્રજા સમજા મનને હોતો, છે.કાગ-

એને તે પોતારૂપ માનતો હતો, બ્યવહારનાં કૃત્યોને તે તાત્વિક માનતો હતો તેને બદલે હવે એ સર્વ ઉપાધિરૂપ છે, ચક્રમખળ કરાવનાર છે, અધઃપાત કરાવનાર છે એમ ગ્રમખવા લાગ્યું, અને સાથે સમજાયું કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પોતાનો સ્વભાવ છે અને તેને પ્રકટ કરી આ સર્વ ઉપાધિ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

યોગના અંથોમાં સ્વપર વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા વારંવાર બતાવવામાં આવે છે. જ્ઞાન અને વર્તન સર્વનો મુદ્દો એ જ છે કે પરભાવનું સ્વરૂપ સમજી તેનો ત્યાગ કરી નિજ સ્વરૂપ જોવાની તેને પ્રગટ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. આ જ પૌર્ણાત્મિક વસ્તુઓમાં એટલો બધો આસક્ત રહે છે કે એની સાથે તે એક રસ ઘર્ષ બાધ છે, એ સબધમાં જે ઘોડી બૂટ ધાય છે તે અનુભવજ્ઞાનથી મટે છે તેટલા માટે અત્ર કહ્યું છે કે પોતાની અને પારકી વસ્તુઓનો વિવેક અનુપમ રીતે પાતે જ કરી લે છે. અનુભવ તેને શીખવે છે કે ધન અસ્થિર છે, પ્રમ ખોટો છે, શરીર-જાતે પડવાનું છે, સ્ત્રી પુત્ર સ્વાર્થના સબધી છે, નબધ થાડ વખતનો છે, અનત જ્ઞાન એ તારું સ્વરૂપ છે અને તેને પ્રગટ કરવા તારે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવો હોય છે. આ સ્વપર જ્ઞાનને બતાવનાર અનુભવપ્રાપ્તિ હવે જામળ ઘર્ષ છે તેથી બહુ આનંદ આવી ગયા છે, તેનું વિશેષ વખન કરતાં ચેતન શુદ્ધ ચેતનાને કહે છે.

કહા દિગ્માતૃ ધૈર્યકું, કહા મમજાતં ધાર;

નીર* અત્રુક હે પ્રેમકા. ત્યાગે મો રહે ઘોર. મુદ્દા ૦ ૧

“ બીજાને તે હું કેવી રીતે દેખાવી શકું, જોવા પ્રાપ્તિને તેનું સ્વરૂપ હું કેમ સમજાવી શકું પ્રમત્ત નીર સમગ્રાય છે અને જોને તે ત્યાગે છે તે નિશ્ચય રહે છે.”

ભાવ-જ્યારે અનુભવ ઘટખંડિરમા રીપક કરનાર છે અને વસ્તુ-સ્થાપન બહુ કૃત્તમ રીતે કરે છે એમ આ જીવને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેને ચેતનને અનુભવજ્ઞાન બતાવવા જવાનું કરી તેને ચેતન જગત આપે છે કે-અનુભવજ્ઞાન એ કાઈ પૌર્ણાત્મિક વસ્તુ નથી,

* નીર ન મૂકે ધૈર્યક નેમ પાડનાર છે

૧ મુદ્દા-૬ થી રીતે બેર-અનુભવ, અનુભવ નેમ અનુકરણનું. ૧૩-નિમળ

હાથમાં લઈને પુસ્તક પેન્સીલની જેમ તે બતાવી શકાય તેમ નથી, તેથી
હું તમને તે કેવી રીતે બતાવી શકું? વગી મૂર્ખ-અજ્ઞાની છવ જેને
સંસાર ઇચ્છ્યા વગર છોકરા સ્ત્રી સાથે મોહમાં જીવું છે તેને તેનું સ્વરૂપ
હું સમજાવું પણ ચી રીતે? જ્યારે ચેતને દર્શું કે બતાવી શકાય તેનું
અનુભવજ્ઞાનનું સ્વરૂપ નથી ત્યારે શિષ્યે સમજાવવાની માગણી કરી
તેને પણ ગુરુ મહારાજ કહે છે કે તે સમજાવવાથી તારા મોહમાં પણ
આવી શકે તેમ નથી, કારણકે તું હજી આત્મિક જ્ઞાનમાં તદ્દન
પછાત પડી રહેલો છે. છતાં તારે તેનું સ્વરૂપ સમજાવું જ હોય તો
હું તેની એક નિશાની બતાવું છું તેથી તને તેનો કાંઈક ખ્યાલ આવશે
અને તેથી તું એ સ્વરૂપ સમજી લેશે. એ અનુભવનું તીર અમોઘ
છે, મૂક્યા પછી કામ સાધીને જ પાણું આવે છે, રામબાણ છે. રામ-
બાણ જેવું બાણ ને પશુને કે મનુષ્યને લાગે છે તે સ્થિર જ ધર્મભય
છે, હાલી ચાલી શકતું નથી. આ અનુભવનું બાણ જેને લાચું હોય
છે તે તેમાં નિશ્ચય રહે છે, સ્થિર રહે છે, સ્થાયી રહે છે. કામદેવનું
બાણ વાગે ત્યારે રતિપ્રેમી માણસ જેમ તેમાં લીન-સ્તબ્ધ ધર્મ ભય
છે તેમ અનુભવનું તીર વાગ્યા પછી એકદમ આ છવ સ્થિર ધર્મ
ભય છે, પરિણામની-અંચળતા હોય તે-મટી ભય છે. મનની અસ્ત-
વ્યસ્ત સ્થિતિ હોય છે તે દૂર ધર્મભય છે અને વૃથા દોડોદોડી બંધ થાય છે.

દોડત દોડત દોડત દોડીએ. જેથી મનની રે દોડ-જિનેશ્વર,
પ્રેમ પ્રતીત બિચારો દુકડી. ગુરુમત લેજો રે ભોડ જિનેશ્વર.
આ મહાત્માએ શ્રી ધર્મનાથના સ્તવનમાં ઉપર લખેલી ગાથામાં
કહ્યું છે તે ભાવ અત્ર આવે છે. દોડાદોડી મટી જઈ નજીકની પ્રીતિ
ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્થિરતા ને ચારિત્રનો ગુણ છે તે પ્રગટ થાય
છે. તેટલા માટે હે શુદ્ધ ચેતના! આ તારી સાથે ને પ્રીતિ ભક્ત
ધર્મ છે તે ભો કે કાંઈને બતાવી કે સમજાવી શકાય તેવી નથી, માત્ર
સ્થિરતાગુણથી સમજાય તેવી છે, તોપણ તેની એક નિશાની અચૂક
છે કે એક વખત તે ભક્ત થયા પછી નિરંતર બની રહે છે.

નાદવિલ્લો પ્રાણકું, ગિને ન તૂળ મૃગ લોય;
આનંદઘન પ્રમુ પ્રેમકી, અકય કહાની કોય. મુદા ૦ ૪

૪ નાદ=રાગ વિવિધોન્નવધુન્ન, આસક્ત હોય=હોડમા આશ્વન્ન કહી રાગ
તેવી કાય=અપૂરે.

“લોકમાં પણ રાગમાં આસક્ત મુગલો-હરિજ્ઞ પોતાના પ્રાણની તરખતો જોડવી પણ કિમત ગણતો નથી. આનંદના સમૂહ પ્રભુના પ્રેમની કથા અપૂર્વ અને ન કહી શકાય તેવી છે.”

ભાવ-આ અનુભવના પ્રેમમાં જે પ્રાણી પડી જાય તેની સ્થિતિ કેવી હોય છે તે સંબંધી સવાલ યનાં આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે પ્રેમી જીવની વાત અપૂર્વ અને અકલ્પ્ય છે, એ તો એક જૂની જ વાત છે, એ કહી શકાય તેવી વાત નથી. હરજ્ઞ રાગ સાંભળવાની ઈચ્છાવાળો હોય છે તેવે પ્રસંગે તે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કરતો નથી, તેને મારવા માટે ધનુષ્ય સજ્જ કરીને પાસાંધી બેઠો હોય તેને તે રોખે છતાં, પણ બ્યારે બીજા મૃદગ વાગવા માંડે છે ત્યારે રાગના આકર્ષણથી મૃગ ત્યાં ખેંચાઈ આવે છે, તે રાગ સાંભળવાની ઈચ્છા પાસે પ્રાણની દરકાર કરતો નથી, મોરલીના સ્વરથી જેમ સર્પ ખેંચાઈ આવે છે તેવી રીતે જેને અનુભવશીલિન બની હોય તે કેઈની દરકાર કર્યા વગર પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કર્યા વગર અનુભવના પ્રેમમાં ઈતરી જાય છે, તેને જ ચાહે છે અને તેના પ્રલમ તરફ જ ખેંચાઈ આવે છે. આનંદધનજી મહારાજ તેટલા માટે લખે છે કે -અનુભવપ્રેમની વાત શબ્દોમાં લખી શકાય તેવી નથી, મુખેથી બોલી શકાય તેવી નથી, તે તો કોઈ અપૂર્વ છે. આત્મસ્વરૂપના રંગી ચક્રવર્તી જેવી મોટી જાદુ હોય તેને તૃણની પેઠે તણુ રૂઈ પર્વત ગુફામાં એકાંતે આત્માને અનંત કામે ભેટા, લગ્નપણે સમય અને તણીન યનાં રોગે કંજી પૂરકોઈ જોડતો કાળ પત્તાર કરી નાખે એવી તેમની અપૂર્વ કલાણી છે.

નાદ શબ્દનો યૌનિક અર્થ અનાદ્ય નાદ થાય છે. યોગમાં ધીમે ધીમે વધારો કર્યા પછી બ્યારે સ્થિરતા થાય છે ત્યારે અર્ચિ મંદુર નાદ અનરૂપમતી ઉડે છે. જેના સ્વરની મીઠાશ બીજા, પેલુ, વાલોડીન કે પીલવાના સ્વર કરતા અનેક ગૂઢી વધારે હોય છે. એના પર આવજા જીવ પેલના શરીરની દરકાર કરતો નથી. નાદનો આ યૌનિક અર્થ સમજવો. આ પદમાં એક બીજા બ્યવ છે ને પણ સમજવા જેવું છે. અનુભવની પ્રીતિ બ્યવ પછી -પણ જે પ્રાણી સ્વચ્છિદ્ર-અનુભવ દ્વે તે જન્મદર કરતાં પણ વધારે અમન છે એ પ્રીતિ કાંઈ દેવ ને પછી પ્રાણની પણ દરકાર સમજી દેવા

નથી. એવું તો જનાવર પણ સીખવે છે, વ્યવહારમાં પણ આપણે અનેક રજપુતોને પ્રેમ ખાતર પ્રાણ આપતા જોઈએ છીએ, તો પછી સાચી પ્રીતિ હોય તો આનની જેમ—જ્યાં ત્યાં મોઢું, ઘાતપું—કથિત નથી, પ્રીતિ યોગ્ય પદાર્થને મેંજવવો અને તેના ઉપર પ્રાણ પાઘરવા. આ હૃદીકતમાં જહુ જહુ રહસ્ય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

યોગના પ્રેમમાં લાગેલા પ્રાણીઓ જંગતથી તદન બેદરકાર હોય છે જેમ આ પદપરથી જણાય છે. દુનિયા તેમને માટે શું બોલે છે તે જણવા તથા સાંભળવાની તેને ઈચ્છા પણ નથી. પ્રેમથી તેઓ યોગમાર્ગને પકડે છે અને તેની ખાતર જ તેઓ તેને નશાવે છે. આનંદધનજી મહારાજ પણ આવા બેદરકાર હતા, જો તેઓના ચરિત્રના સંબંધમાં મળતી કહીકતપરથી જણાય છે. 'પોતાના' નાના કે મોટા કાર્યની દુનિયા શું નુકસાન કરશે એવો વિચાર હોઈ પણ કાયે કરતી વખતે જ્યાંમુખી રહે છે ત્યાંમુખી તે કાર્યમાં ખરી મથુરતા આવતી નથી, એ જાણતો જ્યાજ નિરાશી ભાવથી એકાદ કામ કરવા પછી જ આવે છે.

પદ પાંચમું. રામ-આશાવરી.

અવ્યુ નટ નાગરકી વાની, જાણે ન વાંધણ કરની. અ०

પિરતા એક મમપમે રાને, ઉપને વિળમે નવરી;

હજટ પજટ ધુવ સત્તા રારે, યા દમ મુની ન કવરી. અ० ૧

* આ પદનો ભાવ સમજવો જતા મુખે પદો, કાવ્ય નુસ્રમ વગેરે સમજવું નહિ તે આ પદ મુખી રહી આપત્ત ચક્રાવૃત્ત અને મેહાન નુસ્રાદોનો સેવક થવો આ પદ સમજાવે. આ પદનું વિશેષતઃ ન સમજવું તો ગાત્રીધાન ન થતા આપત્ત ચક્રાવૃત્ત

૧ અવ્યુ-નિરવર, હાલે કાંઈ નહિ તેવો આશ્રમ વાનવતીમાં નવરતી-વૃદ્ધોમાં નાચવા આવેલો જાણ-રમિત જાણુ કાળજીકાળુ કે કાળ, મુદિવત્ત મકનનો (રાગ-રિક્તોદા અને-રવરવાનો, નાદીયા કપમે-કપમ કાલ ૧૨ મુલે-અદા ધાને લગતી-નોપણ, રવા જાણ હાલપર-અદાની મુખી કાપમ-અવતી જાણ કદી ને મુવ સમ-રિક્તોદાની અવધા સમગ્રી મુવતા વાળો દમ-જાને મુદી-અવતી મકનનો- અવે-અવે

“હું આત્મા! આ શહેરી નાટકીઓની રચેલી બાજી તે બ્રાહ્મણ કે કાજી (જેવા બુદ્ધિમાન પુરુષો) બાણી શકતા નથી. (તે બાજી કેવી છે તે બતાવે છે.) એક સમયમાં જે સ્થાનકે (ભાક્ષમાં) સ્થિરતા પામી જાય ત્યાં પણ ઉપજવા વિનાશ પામવારૂપ ધર્મ રહે છે, વળી તે ઉપજે છે, વિનાશ પામે છે અને છતાં ધ્રુવ (સ્થિર) સત્તા રાખે છે. આવા રમત અમે તો કોઈ જગોએ સાંભળી નથી.”

ભાવ-એવા પદમાં છેવટે કહ્યું કે અનુભવની વાર્તા અકથ્ય અને અપૂર્વ છે તે અત્ર બહુ વિદ્વત્તાપૂર્વક બતાવે છે. આગમના ઊંડા અભ્યાસથી આ પદની રચના થઈ છે તેમાં જે અપૂર્વ રહસ્ય બતાવ્યું છે તે મનન કરીને સમજવા યોગ્ય છે.

અવધુ=અધુ, અધુવ. ધ્રુ એટલે ધ્રુજવું, ચાલવું, હાલે ચાલે નહિ તે સ્થિરતા ગુણવાળો આત્મા અથવા અવધૂત સંસારમાયાને કપાળીને નિર્મળ થયેલો આત્મા; તેને ઉદ્દેશીને કહે છે કે હું આત્મન! ત જે બાજી માડી છે તે બહુ સાનદાસ્ત્ય ઉપજાવે તેવી છે. તું ખરે-ખરો કળાબાજ નાગરિક નટ છે. શહેરના લોકો હમેશાં ગામડાના લોકો કરતાં વિશેષ કળાબાજ હોય છે. ગામડીઆ લોકો બોળા, સાદા, નિખાલસ હોય છે, તેઓ બાજી માંડે તો તુલત કળાઈ જાય છે, પણ શહેરી માણસની બાજી એકદમ કળી શકાતી નથી. કળાબાજ મદારી ન્યાયે એકના ઇશ કરે છે કે ચણીઓ કેડાવે છે ત્યારે તેની યુક્તિ સમજવી બહુ મુશ્કેલ પડે છે; તેવી રીતે હું ચેતન! તારી બાજી બહુ અઝાયબ જેવી છે, તે બ્રાહ્મણ, કાજી જેવા બુદ્ધિમાન માણસો પણ સમજી શકતા નથી, કારણ તેઓમા એટલા ઊંડા ઉત્તરવાની શક્તિ હોતી નથી. બ્રાહ્મણ એટલે અભેદવાદી વેદાન્તીઓ તથા ઉપચારથી પરોષિક, નૈયાયિક, જેમિની અને સામ્ય સમજી લેવા અને કાજી શબ્દથી સર્વ પ્રકારના મુસલમાન અને ઉપચારથી પારસી, ક્રીશ્ચિયન અને જસુ વિગેરે સમજી લેવા બ્રાહ્મણ અને કાજી તે બાજી જેવા બેડેલાને ઉદ્દેશીને સમજાવુ. નટ અને શહેરની કોઈ એવી કળા હોવી જોઈએ કે તેથી બ્રાહ્મણ અને કાજી કળાવા હોય. આ સંબંધમાં કોઈ લોકપ્રચલિત વાર્તા હોવી જોઈએ જેની મંદિતી નથી.

આટલી સામાન્ય પ્રસ્તાવના કર્યા પછી નટનામંત્રની બાજી કેવો પ્રકારની છે તે બતાવે છે. અત્ર શરીર છોડીને આત્મા નીકળે છે તે

એક જ સમયમાં મોક્ષમાં પહોંચી જાય છે, એટલે જે સમયે અહીંથી દેહનો ત્યાગ કરે છે તેજ સમયે સિદ્ધશામાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જો અન્ય જાણ કરવાનો ટોચ તો જે સમયે અહીં કાળ કરે છે તેને બીજે સમયે જન્મ ગતિથી અન્ય ગતિમાં ઉપજી આદાર તે છે, અને જો વફ ગતિ કરે છે તો ત્રીજે, ચોથે, પાંચમે સમયે તેમ કરે છે, પરંતુ સિદ્ધાત્મા તો તેજ સમયમાં સ્વસ્થાનકે પહોંચી જાય છે, મોક્ષસ્થાનકને અજર અમર કહેવામાં આવે છે એટલે ત્યાં જન્મ જરા મ્હાતુ નથી છતાં જાનંદ્રિયનજી મહારાજ કહે છે કે એક જ સમયમાં મોક્ષમાં સિધ્ધતા પામી જાય છતાં પણ ઉપજતું અને વિનાશ પામતું એ તો તેને રદાજ કરે છે. સર્વ દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને મુવપત્તું છે અને તેજ અમુક વસ્તુનું દ્રવ્યત્વ સિદ્ધ કરી આવે છે.

હવે આ ઉત્પાદ, વ્યય અને મુવપજાગી દ્રવ્યત્વ કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે તે બતાવવા સારૂ વિવેચન કરીએ. દરેક દ્રવ્યમાં ૭ આમાન્ય ગુણ છે. અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, સત્ત્વ અને અગુરુત્ત્વ. સર્વ દ્રવ્ય પેતાના ગુણ પદ્ધતિથી દર્શિત બેગવે છે તે અસ્તિત્વ, જેમાં ગુણ અને પદ્ધતિ રહે તે વસ્તુ-દ્રવ્ય, તે સર્વ દ્રવ્યો એકઠા એક દેવમાં રહ્યાં છે તે વસ્તુત્વ, પ્રત્યેક દ્રવ્ય પેતાપેતાના ગુણથી ગુણ છે તે દ્રવ્યત્વ, પ્રત્યેક દ્રવ્ય અમુક પ્રમાણથી જાણી શકાય છે તે પ્રમેયત્વ, પ્રત્યેક દ્રવ્ય એક સમયમાં ઉપજે છે, વિષ્ણુ છે અને સ્થિત પણ છે તે સત્ત્વ અને દરેક દ્રવ્ય વદગુણ દર્શિત વૃદ્ધિ પદ છે તે પેતાપેતાની અપેક્ષાએ ગુરુ હપુ નથી મટે અપર. તેથી જાનતા અપૂર્વ જામે તેમાં છે તે અગુરુત્ત્વ. દરેક દ્રવ્યન. સ્વ. સામાન્ય ગુણે. પિંડી સત્ત્વગુણ કેવલ જરા વિદેવ વિવેચન કરપુ પ્રસ્તુત છે. તત્ત્વર્થમાં કહ્યું છે જ્ઞાનસ્વરૂપજ્ઞાન જ્ઞાન એટલે ઉત્પન્ન, વિન.સ અને સિધ્ધતા. એ ગુણ ગુણ કરી ગુણજ્ઞ તજ અમુક વસ્તુનું જાનિત્વ સિદ્ધ કરે છે. જેમ ઉત્પાદ, વ્યય અને મુવ નટો વ તે સત્ત્વ કહી કાઢવા નહીં મુનિકૃપ દ્રવ્ય દેવ તેને શરૂ બનાવેલે ત્યારે તે બદલી ઉત્પત્તિ શરૂ કહેવાય છે, તેના કહેલે અ.જ. ૧૮. કરે ભરવા કહે પુટી જલ તે વ્યય છે પણ મુનિકૃત તરીકે અપર. ૫૬૩ તરીકે તે નિર્મલ રહે છે એ મુવત્વ છે. અમરિત ૫ અપર.

સ્તિકાય દ્રવ્યમાં સ્વભાવે અગુરુલઘુ પર્યાયની અને પરભાવે ગમન અને સ્થિતિ કરનારને અનુક્રમે સાહુલ્ય દેવાની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ, વ્યય અને મુખત્વ સિદ્ધ થઈ શકે છે. એવી રીતે આકાશ દ્રવ્ય પણ એક સમયે ત્રણે પરિણામે પરિણમે છે અને કાળ દ્રવ્ય તો વ્યવહારે ઉપચરિત દ્રવ્ય હોવાથી પુદ્ગલના ઉત્પાદાદિને આધારે તેના ઉત્પાદાદિ લેવા યોગ્ય છે. જીવ દ્રવ્યમાં કર્માતૃત સ્થિતિમાં તો અનેક પ્રકારની ગતિ આદિથી ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે અને જીવત્વ-આત્મત્વ સ્થિર છે તે સમભાવ તેવું છે. સિદ્ધદશામાં પણ ઉત્પાદાદિ થયા કરે છે તે હવે વિચારીએ. વસ્તુગતે મૂળપણે જ્ઞેયને પદ્ધત્યે જ્ઞાનનું પણ તે ભાસનપણે પરિણમન થાય તે પૂર્વ પર્વાયના ભાસનનો વ્યય અને અભિનવ જ્ઞેય પર્વાયના ભાસનનો ઉત્પાદ તથા જ્ઞાનપણાનું મુખત્વ; એવી રીતે સર્વ ગુણના ધર્મની પ્રવૃત્તિરૂપ પર્વાયનો ઉત્પાદ વ્યય થીસિદ્ધ ભગવતમાં પણ ઘર્ષ રહ્યો છે. એ હકીકતને હજી વધારે સાદા આકારમાં રજુ કરીએ તો સ્પષ્ટ સમજાશે. સિદ્ધદશામાં એક સમયે વિશેષની મુખ્યતાવાળો ઉપયોગ અને બીજે સમયે સામાન્યની મુખ્યતાવાળો ઉપયોગ થાય છે. જ્યારે સામાન્યની મુખ્યતાવાળો ઉપયોગ હોય ત્યારે વિશેષવાળો ઉપયોગનો વ્યય થાય છે અને સામાન્યવાળો ઉપયોગનો ઉત્પાદ થાય છે, છતાં ઉપયોગગુણ તો સ્થિર જ છે. સામાન્ય વિશેષવાળાની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે, તેથી સિદ્ધ મહાત્મા સ્થિર છે છતાં પણ ઉપયોગની અપેક્ષાએ ઉપજે છે અને વિણમે છે. જે પર્વાયનુ ભાસન થયું તેરૂપ ઉત્પાદ અને તે પર્વાય પદ્ધત્યથી અન્ય પર્વાયનુ ભાસન થવું તે પ્રથમ ભાસિત પર્વાયનો વ્યય-એ પ્રત્યેક સમયે સિદ્ધદશામાં પણ થયા કરે છે.

આવી રીતે એક સમયમાં જીવ ઉપજવાને રથાને સ્થિર ઘર્ષ વ્યય છે છતાં ત્યાં પણ તેના ઉત્પાદ અને વ્યય થયા કરે છે, સામાન્ય અને વિશેષ ઉપયોગરૂપે અવાંતર ઉત્પાદ અને વ્યય અનુક્રમે થયા કરે છે. આથી જેઓ આત્માને એકાગ્ર નિત્ય માને છે તેઓના મનની સમીક્ષા ઘર્ષ ઘર્ષ અને અત્ર સ્પષ્ટ રીતે જનારું કે સિદ્ધદશામાં ઉપજવા વિષ્ણુમુખપણું નથી; ત્યાં પણ તેના ઉત્પાદ અને વ્યય તો થયા કરે છે અને છતાં સિદ્ધત્વમાં સ્થિરતા છે અને તરૂપ

આશિષ તે દશામાં પણ જાણી શકે છે. તથા યજ્ઞ શકે છે. ૨૫
 બૌદ્ધ આત્માને શાસ્ત્રિક માને છે અને વેદાંત તેને એકાંત નિત્ય માને
 છે તે બંને થાત અસમીચીન છે તે અત્ર જણાવું.
 આવી નડનાગરની જાણ તેને છે.

આવી નટનામત્તી જાણ છે તે અત્ર ભવાન્નું.
ભાટી શકતા નથી, ચારખી શકતા નથી, સમજી શકતા નથી, અર્થાત્
વેદ પુરાણ કે કુરાનમાં આત્માનું એવું કથંચિત્ નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપ
જોવામાં આવતું નથી. એ સ્વરૂપમાં એવી ખૂબી છે કે આત્મા એક
સમયમાં સ્વસ્થાનકે હોય, છતાં તેના ઉત્પાદ અને વ્યય થયા કરે
અને તોપણ તે સ્થિર જ રહેવાય છે અને આવી રીતે તેમાં હલદ-
પુલટ ભાવ થાય છે છતાં પણ તેનું આત્મત્વ તો સ્થિર છે, તેની
મુવ સત્તા છે એ સંબંધી હકીકત અમે અન્યત્ર કોઈ જગ્યાએ કહિ
સાંભળી નથી. આવી રીતે એક જ વસ્તુ હોય, વિષુસે અને મુવ
રહે એવું તેનું સ્વરૂપ અન્ય કોઈ નિશિષ્ટ સૂત્રકાર કે શાસ્ત્રકારે બતાવ્યું
નથી અને દેખીતી રીતે તે હલદું હલદું હાથે તેવું છે, નટની રમન
તેવું છે અને તેને સમજનાર સમજાવનાર તો કોઈ મહા વિચક્ષણ
હોય તો જ તે નક્કી શકે તેમ છે.

[illegible]

ઉપભવે તેવું સ્વરૂપ બતાવી તેની જૈનશાસ્ત્રાનુસાર વાનકી અત્ર બતાવી છે, સાથે ભગ્નામણ કરવાની જરૂર છે કે એ સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન સદૃશરૂપ પાસેથી સમજી જ્ઞાન વિચારવા યોગ્ય છે.

અહીં શરૂઆતમાં આત્માને અવધુ કહ્યો છે તેનો અર્થ અધુ 'ન પૂજાતીતિ અધુ' એ મુજી ન બધ, સ્વશુણ પર્ણાધમાં રમણ કરે તેવા શુદ્ધ, નિષ્પ્રકંપ આત્મા અવિનાશી, અજ, અજરામર, અક્ષય, અકલ્પ-શુરૂ પરિણામી-સમજાયો. અવધુન એ શબ્દ ૫ ધાતુ ને અર ઉપસર્ગ લાગવાથી થયેલો છે અને તેનો અર્થ અવધૂન સંન્યાસી થાય છે એ શબ્દનો અપભ્રંશ હોય એમ માનવું વધારે ઠીક લાગે છે. એ શબ્દમાં આત્માનો સ્મિતશુણ પ્રાધાન્યપણે છે.

વર્ગી આ નટનાગરની બાજી કેવાં યુક્તિવાળી અને આશ્ચર્ય ઉપજાવનારી છે તે વિશેષ બતાવે છે.

एक अनेक अनेक एक फूनी, कुंडल कनक मुभाये;

मल तरंग फटमाटी रविकर, अगनिन ताडी समावे भयवु ० ०

“સુવર્ણના સ્વભાવ એક અને તે જ દ્રવ્ય કુડળા (વર્ગ) ના ભાવે અનેક થાય છે અને વર્ગી અનેક એક થાય છે. જાળના તરંગો, માટીના ઘટો અને સૂવના ત્રિરંગા અનણિત હોય તેમજ તેના સમાધાન થાય છે તે પ્રમાણ.”

ભાવ-નાગરિક નટની કેવાં બાજી છે તેનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે કે એકના અનેક થઈ જાય છે અને વર્ગી તે અનેક એક જ હોય છે. જેમ સુવર્ણનાં કુડળા, બાજીમધ, ચંદનદાર, કદા, બગરી, તાલમુખાગા વિગેરે અનેક રૂપ થાય છે તે દહાંને સમજવું. શુદ્ધ પર્ણાધના ભાજનને દ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે. અત્ર જીવ દ્રવ્ય સંબંધી વિવક્ષા કરતાં જણાવે છે કે જેમ તેના અનેક પર્ણાધો પલ્લવાના બાવ છે તેમ તેમાં અનેક રૂપ થાય છે, જીવ એકેન્દ્રિય, બેકેન્દ્રિય, ત્રેન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય થાય છે, નારક થાય છે, દાસી, ધોડ, માછલાં

૨ કુન્દલ-સૂત્રી કુન્દલ-સૂત્રી સ્વરૂપને કહેવું અર્થજાત્ય મનુષ્ય નેદાં. ત્રીન્દ્રિય જ 'ત્રીન્દ્રિય' બદલે 'ત્રીન્દ્રિય' થાય છે.

પદનો અર્થ કયો એટલે નૈગમનયવાળો પુસ્તક તૈયાર થઈ ગયું એમ સમજી લે છે. જીવના આડ રચક પ્રદેશ નિસ્તર સિદ્ધ પ્રમાણ ઉત્તમવાળા રહે છે તે અંશને રાધને જીવ સિદ્ધ છે એમ તે માની બેસે છે. અનય દ્રવ્યાર્થિક છે, એનો અંક સરખો અભિપ્રાય હોતો નથી, એક ગમ-અભિપ્રાય નહિ જેમાં તે નૈગમ. એ કોઈ વખત દ્રવ્યારોપ કરે છે, કોઈ વખત ગુણારોપ કરે છે, કોઈ વખત કાળારોપ કરે છે અને કોઈ વખત કારણારોપ કરે છે. ગુણને દ્રવ્ય માને તે દ્રવ્યારોપ અને દ્રવ્યને ગુણ માને તે ગુણારોપ સમજવો. એ પ્રમાણે અન્યનું પણ સમજવું. આ પ્રમાણે અંશથી અને સકરપથી પણ એક અભિ-પ્રાયને વળગવાપણું થાય તે સર્વ નૈગમનયાનુસાર સમજવું.

દ્રવ્યાર્થિક નયના વિભાગમાં જીજ્ઞે 'સંમદનય' આવે છે. સર્વ દ્રવ્યવ્યાપક જે ધર્મ સત્તાપણે હોય અને નમદ્ધાને જીવ વિગેરે દ્રવ્યના સમધર્મ વાળા કરવી તે નમદ્ધનય સમજવો. જીવદ્રવ્યની વાત થાય તો તેના અનેક ગુણ તથા પદાર્થો સાથે સર્જા લેવા, બનના મુખી જ્ઞાતિ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું, ચક્ષિત તરફ કેપડા નાખવી એ આ નયનું લક્ષણ છે. નાકરને કાનનું સ્પર્શવાનું કહેતા તે દાસી, લોદો, જાગ, ઘસા વિગેરે સર્વ સર્જા આવે, તેમ સામાન્યન વિશેષ મંદજ કરે તે નમદ્ધનય સમજવો. વિજયની નર વરનુઆનો નમદ્ધ આ નયમાં થાય છે, કારણકે એના વિજયનનું વિવચન નથી, મુઠ્ઠી વરનુઆ તરફ રૂચ નથી, વિભેદ બુદ્ધિની પ્રાધાન્યના નથી.

ઉપર જણાવ્યું તેમ નૈગમનય આકે અંશ લે છે અને નમદ્ધ સામાન્ય મંદજ કરે છે ત્યારે ત્રીજો 'વ્યવહારનય' સર્વની વંદનજ કરે છે, વિભાગ જુએ છે અને તે સર્વ ભાગો સ્વરૂપ દેખીને જ કરે છે. આ પણ દ્રવ્યાર્થિક નય છે. એ નયવાળો અગમ્ય સત્તા માનતો નથી, બદ્ધની ઉપર ઉપરની આચારક્રિયાને પ્રાધાન્ય આપે છે. એને સર્જને એ શુદ્ધ અશુદ્ધ, શુભ અશુભ, ઉપચરિત અનુપચરિત, એવા પ્રકારની અનેક વહેચણી કરે છે, પણ તે ઉપરના તે કંઈ ઉતારતો નથી. ઉપરને સમજાવવા સારૂ વિભાગ કરવામાં આવે તે શુદ્ધ વ્યવહાર, જીવમાં સમદ્ધ વ્યવહાર લેનેડ છે તદનુસાર વહેચણી થાય તે અશુદ્ધ વ્યવહાર, પુરુષક્રિયા એ શુભ વ્યવહાર અને યજ્ઞક્રિયા તે અશુભ

યર્થ શક્તી હોય ત્યાંજ તે શબ્દની ઘટના સ્વીકારે તે શબ્દનય સમજવો. જેમ ઇન્દ્ર, શક, પુરન્દર શબ્દો જૂઠા જૂઠા અર્થને કહેનાર છે. ઉપર સમલંગીનું સ્વરૂપ બતાવ્યું તે શબ્દનયના વિશેષ દ્રશ્ય સમજવું.

છઠ્ઠો ‘સમભિરૂઢનય’ છે. શબ્દનયવાળો દરેક પર્યાયને જૂઠું નામ આપે છે ત્યારે આ નયવાળો એક શબ્દ બહી તેના અનેક પર્યાયોમાં એકતા અનુભવે છે. ઇન્દ્ર શબ્દ સાંભળી શક, પુરન્દર, શચીપતિ એ સર્વની એકતા તેને જણાય છે. દરેક ભિન્ન પર્યાયને અગે જૂઠાં જૂઠાં નામ આપે તે શબ્દ અને એક સંજ્ઞામાં સર્વ કાળનો સમાવેશ કરી દે તે સમભિરૂઢ. ટુંકામાં કહીએ તો પર્યાયાંતરની અપેક્ષા ન રાખે તે સમભિરૂઢ. જેમ મેરૂ હોય છે યથે તેમ તે જૂઠા છે.

છેલ્લો ‘એવંભૂતનય’ આ પ્રમાણે છે. શબ્દનય, સમભિરૂઢનય અને એવંભૂતનય એ ત્રણે પર્યાયાર્થિક નયો છે. શબ્દનય એક પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે પણ એના પર્યાયમાંથી એક પણ એણે હોય ત્યાંસુધી એવંભૂતનય વસ્તુને એ નામ આપે નહિ. સીના મસ્તક પર ચઢેલ હોય, તેમાં જળ ભરેલું હોય તેનેજ એ ઘટ માને છે. ઘટ ક્રિયા ન કરનાર ઘરમાં પડી રહેલ પાત્રને આ નયવાળો ઘટ માને નહિ. આ નયવાળો શબ્દમાં અર્થની અને અર્થમાં શબ્દની સ્થાપના કરે છે.

આ પ્રમાણે નયનુ સ્વરૂપ સમજવું. એનો બહુ વિસ્તાર વિશેષાવશ્યક, નયચક્ર, સ્યાદ્વાદ રતનાકર વિગેરે ગ્રંથોમાં છે. દરેક નયના ભેદ વિશેષ પાડી તેનું નૂરમ સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. એન. કૃપા મેઢનુ વિવેચન કરવામા આવે તોતલું યર્થ શકે તેમ છે. અત્ર તે આ નટનાચરની બાજુ કેવી અફળુન છે તે બતાવવા માટે તેનું નાકમ સ્વરૂપ મત્ર જીવની અપેક્ષાએ કરીએ. નેગમનયવાળો જીવન તિલ્લ સમન કહે અને વળી તેને શરીરયુક્ત પણ માને ત્યારે તેના ધમ તિલાવ પુદ્ગલ વિગેરેનો પણ સમાવેશ કરી દે. એવી રીતે અવદરનયવાળો જાણ સ્વરૂપાનુસાર તેને વિવચકયાય યુક્ત માને અને યજ્ઞનુત તેનું વર્તમાન વર્તન જ ધ્યાનમાં લે. શબ્દનયવાળો તેનું વ્યુત્પત્તિ સ્વરૂપ જુએ, ત્યારે સમભિરૂઢ તેના આત્મ, મેનન, જીવ વિગેરે શબ્દમાં કાઢાઈ ભેદે એકતા ન જુએ, ત્યારે

એવંભૂતનયવાળો તો તેનામાં જ્યારે સર્વ શુદ્ધો પ્રગટ થાય ત્યારે જ તેનામાં તે શુદ્ધો માને. આવી નટનામરની વિચિત્ર બાજી છે. એકને એક જીવને જૂદા જૂદા પ્રાણીઓ જૂદી જૂદી અપેક્ષાથી જૂદા જૂદા આકારમાં જુએ છે એથી એ બહુરૂપીનો વેશ ભજવી જતાવે છે એમ થયું.

જૈન શાસ્ત્રકાર પ્રમાણુ બે જતાવે છે. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. જીવ પોતાના સ્વતંત્ર ઉપયોગથી દ્રવ્યને જાણે તેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ કહેવાય છે. અર્થાત્ પ્રતિગતં પ્રત્યક્ષ. અક્ષ એટલે આત્મા. જેમાં વચ્ચે અંતર ન હોય-અન્ય (દ્રવ્યો કે મન) દ્વારા જ્ઞાન યત્ન ન હોય તે પ્રત્યક્ષ. કેવડી ભગવાન જેમાં સર્વ પદાર્થો સ્વજ્ઞાનથી દેખે તે પ્રત્યક્ષ. અવધિ-મનઃપર્યવસાની સ્વજ્ઞાનથી મનના વિચારો દેખે તે પ્રત્યક્ષ. અવધિ-જ્ઞાની સ્વજ્ઞાનથી પુરુષગત દ્રવ્ય દેખે તે પ્રત્યક્ષ. આંખ વિગેરે દ્રવ્ય-દ્વારા દેખાય તે પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે. મતિજ્ઞાન અને યુવજ્ઞાનનો સમાવેશ પરોક્ષ જ્ઞાનમાં થાય છે. આ પરોક્ષ પ્રમાણુના ત્રણ વિભેદ છે. ધુમાડાને દેખીને અમિતું જ્ઞાન થાય તે અનુમાન પરોક્ષ, દૃષ્ટાંત આપી સાદૃશ્ય જતાવી જ્ઞાન કરાવાય તે ઉપમાન પરોક્ષ અને શાસ્ત્રાધારે નરક નિગોળનું સ્વરૂપ સમજાય તે આગમ પરોક્ષ. અન્યત્ર પરોક્ષ પ્રમાણુના પાંચ ભેદ પણ કહ્યા છે. સ્મરણ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, તર્ક, અનુમાન ને આગમ. આ પ્રમાણુજ્ઞાનમાં સદૃશ્ય એ છે કે અન્ય દર્શનકારો આંખે દેખાય તેને પ્રત્યક્ષ કહે છે, તેને જૈન શાસ્ત્રકાર પરોક્ષજ્ઞાન કહે છે. પ્રત્યક્ષ તો તેજ કહેવાય કે જેમાં અન્યની મદદની જરૂર પડતી નથી, પણ જે આત્માને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. અન્ય મતવાળા ઇશ્વરને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનચક્રુ નથી ઇત્યાં માને છે તે સાક્ષાત્ આત્માને અંગે થાય છે તેથી જ પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે.

આવી નટનામરની અદ્ભુત બાજી છે. એને એક દૃષ્ટિથી જોઈએ તો સ્યાત્મસ્તિ લાગે છે, બીજી દૃષ્ટિથી જોઈએ તો તે સ્યાત્નાસ્તિ લાગે છે, વળી અવકલ્પ્ય લાગે છે એમ અનેક રૂપે તે દેખાય છે, વળી સાતે નયો તેને જૂદા જૂદા આકારમાં જતાવે છે. આયું તેનું સ્વરૂપ તો કોઈ નિષ્પક્ષ યદનિ જુએ તો જ દેખી શકે છે, જાણી શકે છે, સમજાવી શકે છે, ને તેવા તો જગત્માં વિરલા જ હોય છે;

એક વખત વિચારણામાં આવી જશે એટલે પછી તે સંબંધી વિચાર
સર્વથા ધર્તુ જશે અને છેવટે ઉત્કાન્તિમાં બહુ મોટો લાભ થશે. આ
ભાવને બાંધવાનો પ્રયાસ થતાં બીજા સર્વ ભાવો સ્વાભાવિક રીતે
સમજાઈ જશે. એક જગ્યાપર શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

एद्यो भावः सर्वभावस्वभावाः, सर्वे भावाः एकभावस्वभावाः ।
एद्यो भावस्तत्त्वतो येन बुद्धः, सर्वे भावास्तत्त्वतस्तो न बुद्धाः ॥

આત્માનો એક જ્ઞાનભાવજ એટલો વિશાળ છે કે એનું યથાર્થ
જ્ઞાન થાય તો બીજા સર્વ ભાવો તેમાં પ્રતિબિંબિત થઈ જાય. એક
ભાવ સર્વ ભાવોના સ્વભાવરૂપ છે, અને સર્વ ભાવો એક ભાવના
સ્વભાવરૂપ છે, તેટલા માટે જ એક ભાવનો બરાબર અભ્યાસ કરે
છે તે સમસ્ત ભાવોને બાંધે છે એમ સમજવું. આટલા માટે આત્મ-
જ્ઞાન અને ખાસ કરીને આત્માના જ્ઞાનગુણ જોયો. એક ભાવ જો
બરાબર સમજવામાં આવે તો ઘણું લાભ થાય એ કહેવાની જરૂર
રહેતી નથી. આટલો સામાન્ય લેખ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તરફ
પ્રેરણા કરે, તેને માટે તત્ત્વજિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે અને તે તરફ રૂચિ
પ્રગટાવે એ હેતુથી લખવામાં આવ્યો છે. વિષયની ગંભીરતા પ્રમાણે
તેના પર એક આખો અંક લખાય તો પણ તેમાં બહુ વજનવ્યતી રહે
એ તો ઉપર ઉપરથી વાંચનાર પણ સમજી શકે તેમ છે.

પદ ૬ કું સાખી.

“આત્મ અનુભવ શમિક કો, અજવ મુન્યો વિરતનઃ
નિવેંદી વેદન કરે, વેદન કરે અનન.”

“આત્મ ત્વરુપના યથાર્થ જ્ઞાનનું સંસારી સંન્યાસી જામે આત્મવ્યવ-
કારક હોવાનું સાતત્ય છે. વેદ-વિદ્યા કેવલી બળવન તેનું વેદી-બાણી
શકે છે (અને વગેરે) તેથી અત્યંત હૃદયપ્રેમ બાંધી શકે છે.

• રસ-સંસ્થાન ના ૧-૨૪૫૦-૦૦ ૧૧૨-૦૦ ૬-૦ ૧૧૨-૦૦ ૬-૦
સો પુ. ૧ નકલ કે રહેલો ના ૩૪૫૦ ૧૧૨-૦૦ ૬-૦ ૧૧૨-૦૦ ૬-૦

પરિવારનું પોષણ, વાનપ્રસ્થમાં સપરિગ્રહત્યાગવૃત્તિ અને ચતુર્થ આશ્રમમાં નિઃસંગવૃત્તિનો અનુભવ કરવાનો ધર્મ બતાવ્યો છે. એ ચતુર્થ આશ્રમવાળાને સંન્યાસી કહેવામાં આવે છે. હાલમાં તો એ આશ્રમવાળાઓમાં અનેક પ્રકારની ખટપટ, ઇન્દ્રિયો અને આશાઓ જેવામાં આવે છે, પરંતુ તેનો આદર્શ ત્યાગનો છે. તે આશ્રમમાં વર્તતા મનુષ્યો પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરી મઠમાં રહે છે અને યોગમાર્ગની આરાધના કરે છે. અહીં આનંદધન મહારાજ કહે છે કે મારો બાળો-લોળો ચેતન ત્યાગનો રસ્તો કાંઈક બાહ્ય સંન્યાસી થાય છે અને તે અવસ્થામાં જેમ સંન્યાસી શૃંગેરી શારદાપીઠ વિગેરે મઠમાં રહે છે તેમ મારો બાળો-લોળો ચેતન દેહદેવજનરૂપ મઠમાં રહે છે. દેહ એટલે શરીર એ આત્માને રહેવાનું સ્થાન છે અને તેનો સદુપયોગ થાય તો તે ધર્મસાધન-યોગમાર્ગમાં પ્રગતિ અને છેવટે મોક્ષપ્રાપ્તિનું ઉત્તમ કારણ છે તેથી તે જેમ સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર છે તેમ દેવ-ળનું પણ કામ બજાવે છે. એવા દેહદેવજમાં રહેલો શુદ્ધ ક્ષ્યા પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા રાખતો બાળ ચેતન યોગસાધના કરે છે તે વખતે શું કરે છે તે બતાવે છે.

શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રના પંચમ પ્રકાશમાં અન્ય યોગ-અંશકારોની અપેક્ષાએ યોગની પ્રક્રિયા જણાવતાં કહે છે કે જ્યાં મન છે ત્યાં પવન છે અને જ્યાં પવન છે ત્યાં મન છે અને એ બન્નેની ક્રિયા એક સરખી હોવાથી ક્ષીરનીરની ખેડે તેઓ ભેદધને રહેલા છે. આમાંથી એકનો નાશ થયે બીજાનો નાશ થાય છે અને એક હોય તો બીજું પણ હોય જ છે.* આથી પવનના સંચાર અને તેના લેદ વિલેદ સાથે તેનાપર જ્ય કેવી રીતે મળી શકે તેનું સ્વરૂપ સમજવાની જરૂર છે; કારણ પવનનો જ્ય થવાથી ઇન્દ્રિયાદિનો જ્ય થાય છે અને છેવટે મોક્ષ પણ તેથી થાય છે. એ પ્રાણને ઓળખવા માટે તેની નાડીઓનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. ડાબી બાજુની નાડીને ચંદ્ર નાડી અથવા ઇંદ્ર નાડી યોગમાર્ગમાં કહેવામાં આવે છે, જમણી બાજુની નાડીને સૂર્ય નાડી અથવા પિંગલા નાડી કહે છે અને બન્ને (ડાબી તથા જમણી) નાડી સાથે ચાલતી હોય તેને સુષુમ્ણા નાડી

* યોગશાસ્ત્ર પંચમ પ્રકાશ શ્લોક ૨-૩.

કહે છે.* સર્વ ગાત્રોમાં અમૃત પેડે આનંદ આપનાર ચંદ્ર નાડી શુ
સૂચવનાર છે અને સૂર્ય નાડી (જમણી બાજુનો પ્રવાહ) અનિ
સૂચવનાર છે. મહા સિદ્ધિ અને મોક્ષ આપનાર યોગમાર્ગમાં વધારા
કરનાર અથવા કરવા ઇચ્છનારને સુષુમ્ણા નાડી બહુ ક્ષિત કરનાર
અબુદ્ધય વિગેરે ઉત્તમ કાર્યોમાં ઇચ્છા નાડી-ચંદ્ર સ્વર ઇષ્ટ છે અને સુ
આહાર, સંલોગાદિ દીપ્ત કાર્યમાં પિંગળા નાડી ઇષ્ટ છે.† કયા દિવસે ક
નાડી પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત ગણાય, કયાં કાર્યો કરતી વખતે કઈ નાડી હો
જોઈએ અને અમુક છાંખા વખત સુધી એક જ નાડીનો પ્રવાહ ચાલ્યા ક
તો તેનું કૃણ શું થાય અને છેવટે કાળજ્ઞાન, મૃત્યુસમયનો નિર્ણય પ
નાડી સંચારના જ્ઞાનથી કેવી રીતે થાય એ સંબંધી બહુ લંબાણુ
ઉદ્દેશ્ય યોગના વિશેષ ગ્રંથોમાં જોવામાં આવે છે. જેઓને એ વિષયને
અભ્યાસ કરવાની રુચિ હોય તેમણે યોગશાસ્ત્રનો પાંચમો અધિકાર ૬
મા શ્લોકથી વાંચવો, તે જ હકીકત શુભચંદ્રાચાર્ય વિરચિત જ્ઞાનાર્ણ
ગ્રંથના ૨૬ મા પ્રકરણમાં પણ વિસ્તારથી બતાવી છે અને ચિદાનંદજી
મહારાજે તે વિષયપર ‘સ્વરોહ્યજ્ઞાન’ના નામથી એક પદ્યગ્રંથ લેખ
ભાષામાં લખ્યો છે.

અત્ર પ્રસ્તુત વિષયને અંગે આપણે બાજોલોજો ચેતન ઇષ્ટ
અને પિંગળા નાડીનો માર્ગ તથા હર્ષ સુષુમ્ણા નામની બન્ને બાજુથી
ચાલતી નાડીપર પોતાના યોગમાર્ગનું ઘર બાંધે છે અને તેમાં તે વાસ
કરે છે. હકીકત એમ છે કે પ્રાણવાયુને તાલુકાંધથી ખેંચી અંદર
બરે તેને પૂરક કહે છે, નાભીના મધ્ય ભાગમાં રોકે તેને કુંભક કહે
છે અને બરેલા પવનને અતિ પ્રયાસથી પીમે પીમે બહાર કાઢે તેને
રેચક પ્રાણાયામ કહે છે. એક સ્થાનકેથી બીજા સ્થાનકપર-દાખલા
તરીકે નાભીથી હૃદયમાં-વાયુનું આકર્ષણ કરવાના કાર્યને પ્રત્યાહાર
કહેવામાં આવે છે અને એક સ્થાનપર ધારી રાખવાના કાર્યને ધારણ
કહે છે. અથવા ઇદ્રિયોને વિષયોથી નિવર્તાવવી-ઇદ્ર વિષયના સંગ-
પ્રસંગે તેપર સંગ અને અનિષ્ટ વિષયના સંગપ્રસંગે તેપર દ્રેષ ન
યવા દેવો તેને પણ પ્રત્યાહાર કહેવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત પ્રાણ-
વાયુનાં સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા અને બીજા બાણવાક્યાક છે. અપાનવાયુ

કહે છે.* સર્વ ગાત્રોમાં અમૃત પેડે આનંદ આપનાર ચંદ્ર નાડી સૂચવનાર છે અને સૂર્ય નાડી (જમણી બાજુનો પ્રવાહ) અનિ સૂચવનાર છે. મહા સિદ્ધિ અને મોક્ષ આપનાર યોગમાર્ગમાં વધાર કરનાર અથવા કરવા ઇચ્છનારને સુપુમ્ણા નાડી બહુ હિત કરનાર અકબુદ્ધય વિગેરે ઉત્તમ કાર્યોમાં ઇંદ્ર નાડી-ચંદ્ર સ્વર ઇંદ્ર છે અને સુ આહાર, સંલેખાદિ દીક્ષ કાર્યમાં પિંગળા નાડી ઇંદ્ર છે.† કયા દિવસે નાડી પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત ગણાય, કયાં કાર્યો કરતી વખતે કઈ નાડી હો જોઈએ અને અમુક લાંબા વખત સુધી એક જ નાડીનો પ્રવાહ ચાલ્યા તો તેનું ફળ શું થાય અને ઇવટે કાળરાત્ર, મૃત્યુસમયનો નિર્ણય નાડી સંચારના જ્ઞાનથી કેવી રીતે થાય એ સંબંધી બહુ લંબાણ ઉદ્દેશ્ય યોગના વિશેષ ગ્રંથોમાં લેવામાં આવે છે. જેઓને એ વિષયને અભ્યાસ કરવાની રૂચિ હોય તેમણે યોગશાસ્ત્રનો પાંચમો અધિકાર ૬ માં શ્લોકથી વાંચવો, તે જ હકીકત શુભચંદ્રાચાર્ય વિરચિત જ્ઞાનાર્ણવ ગ્રંથના ૨૬ મા પ્રકરણમાં પણ વિસ્તારથી બતાવી છે અને ચિદાનંદ મહારાજે તે વિષયપર ‘સ્વરોદયજ્ઞાન’ના નામથી એક પદ્યબંધ લેખ લખામાં લખ્યો છે.

અત્ર પ્રસ્તુત વિષયને અંગે આપણે બાળોભોળો ચેતન ઇંદ્ર અને પિંગળા નાડીનો માર્ગ તણ કઈ સુપુમ્ણા નામની બન્ને બાજુથી ચાલતી નાડીપર ચોતાના યોગમાર્ગનું ઘર બાંધે છે અને તેમાં તે વાર કરે છે. હકીકત એમ છે કે પ્રાણવાયુને તાલુરંધ્રથી ખેંચી અંદર લે તેને પૂરક કહે છે, નાભીના મધ્ય ભાગમાં રોકે તેને કુંભક કહે છે અને બરેલા ધવનને અતિ પ્રયાસથી ધીમે ધીમે બહાર કાઢે તેને રેચક પ્રાણાયામ કહે છે. એક સ્થાનકેથી બીજા સ્થાનકપર-દાખલ તરીકે નાભીથી હૃદયમાં-વાયુનું આકર્ષણ કરવાના કાર્યને પ્રત્યાહાર કહેવામાં આવે છે અને એક સ્થાનપર ધારી રાખવાના કાર્યને ધારણ કહે છે. અથવા ઇંદ્રિયોને વિષયોથી નિવર્તાવવી-ઈંદ્ર વિષયના સંગ પ્રસંગે તેપર રાગ અને અનિષ્ટ વિષયના સંગપ્રસંગે તેપર દ્વેષ ન થવા દેવો તેને પણ પ્રત્યાહાર કહેવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત પ્રાણવાયુના સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા અને બીજા બાજુવાલાયક છે. અપાનવાયુ

યોગમાર્ગ પ્રમાણે આ ગાયનો અર્થ થયો. હવે ‘સદજસમા-
ધિ’ના અર્થમાં આ ગાયપર વિચાર કરીએ. ‘ઇંદ્ર’ એટલે રામે
રસ્તો-રાગનો માર્ગ અને ‘પિંગલા’ તે જમણા રસ્તો-દેવનો માર્ગ
આ રાગ દેવના બન્ને માર્ગ તણ હઈને હે સંન્યાસી! તું મુખગુણ
એટલે અધ્યમ પ્રવહે-અધ્યમ માર્ગે હવે વર્તીશ. અન્યર મુખી રાગ
દેવના બંધકર માર્ગપર વિચરીને તે બહુ હાનિ કરી છે, એ માર્ગે
જ્યાંથી તે બહુ દુઃખ સહન કર્યો છે, મતલબ તે બન્ને આગળવળા
માર્ગે હોવાથી ત્યાં તરફ આત્મધન હુંથી જનના અનેક યોદ્ધા બેઠા
છે તે તને સહીસલામત રહિ પશુ પાછો આવવા કે તે સમજવું નહિ.
તેથી એ ફૂટ માર્ગો તણ હઈ મુખગુણનો અધ્ય માર્ગ-રાજ્યમાર્ગ મહત્ત્વ
કરીશ ત્યારે તને શું થયે તે દહે છે. ‘બ્રહ્મરંમ’ એટલે બ્રહ્મસ્વરૂપનો
રસ્તો, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો રસ્તો, એ રસ્તામાં આસનપૂરી એટલે
શિયર થઈશ, મતલબ જ્યારે તને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં શિયરતા
પ્રાપ્ત થયે તે વખતે તેમાં તને અપાર સ્વ લાગશે અને તું તેમાં જ
વરજેગ થઈ જઈશ. સદજસમાધિના અર્થમાં અક્ષરાર્થ નીચે પ્રમાણે
સમજ્યો. ઇંદ્ર=રાગમાર્ગ. પિંગલાન્દ્રેષમાર્ગ. મુખગુણ=અધ્યમાર્ગ,
રાગ દેવ રહિત માર્ગ. ધર=પરિણામ. બ્રહ્મરંમ-આત્મસ્વરૂપરાત્ન.
આસનપૂરી=શિયર થઈ. અનહદ=અપાર. તન=ક્રમ. જાગૃતી=જાગૃત્યો.
જાગૃત=જાગૃત. જાગૃતી રૂપરૂપ મુખ્ય અને ગૌણ અર્થનો પ્રત્યક્ષ
છે તેથી આ અર્થ વિચરવા યોગ્ય છે.

આ પ્રથમ જગ્યામાં યોગને અંગે જે વિચરે. બન્યા છે ને
બહુ વિચારવ. યોગ્ય છે. યોગ તળથી સમજાવી દાન બહુ રમી થઈ
ગયું છે તેથી વાચનના પરિણામે અને અન્યર તપસ કરવાથી પ્રાપ્ત
થયું છે તેનો આ પાશ્વ હરિદેવ કહ્યો છે. યોગના વિષયનું પરિણામ
મિત્રવચનમાં બહુ પ્રત્યક્ષ દેવથી જ્યાં રમતન જણવ ત્યાં અસ્વ-
રૂપે વિવેચન રૂપરૂપ બહુરૂપ બેસવા વિનંતિ છે. યોગરૂપ
સંજમી દાઢ કેવી પરિવર્તિત છે તેપર હરિદેવના વિશેષ ઉદ્દેશ
કહ્યો છે તેપર જગદ્ગુરુ બેસવામાં આવે છે.

નથી ત્યાંમુધી અને ખાસ કરીને સંસારદશામાં હોય છે ત્યાંમુધી આર્ત અને સૌંદર્યાનની દશામાં વર્ત્યા કરે છે અને અનેક કિલ્લ કમો મનથી જ બાંધ્યા કરે છે.

ધર્મધ્યાનને માટે ચઢનાર સુમુક્ષુ મેત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્ય-
સ્થ એ-સાર જાવના નિરંતર ભોવીસ્વપર વિવેક કરે છે. ધર્મધ્યાનનો
પ્રથમ વિભાગ આરંભવિષય (નિકૃષ્ઠ) છે. પ્રમાણુનય નિરોપથી સ્વાદ્વાદ
વચનમાં સર્વતઃ કથિતત્વનો અંશ કેવી રીતે આવી રહેલો છે તેની અગ
વિચારણા તર્ક-ધાયના વિચારપૂર્વક સમ્યગ્ રીત્યા ચાલે છે અને ત્યારે
પૂર્વાપર અવિરોધીપણું તેને સમજાય છે ત્યારે તે તત્ત્વદર્શનમાં સર્વતઃ
કથિતતા અનુભવે છે. ભવચક્રની ચારે ગતિમાં ઇન્દ્રિયક્રયાય આદિથી
અનેક ખીટાઓ થાય છે તેને કેવી રીતે મટાડવી જોઈએ તદ્વિષયક
ચિંતા અને તે ખીટા મટાડવા યોગ્ય છે એવી દૃઢ ભાવનાને અપાય-
વિષય ધર્મધ્યાન કહે છે. કર્મ સંબંધી અને સ્વપીડનો એક ભાવ તે
એટલી સારી રીતે વિચારે છે કે એને વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન ધીમે
ધીમે આ વિભેદમાં ઘર્ષ જાય છે. પ્રાણીને જે સુખ દુઃખ થાય છે તે
કર્મજનિત છે અને કર્મ સ્વજનિત છે એ વિચાર કરી કર્મની આડ
મૂલ પ્રકૃતિ અને ઉત્તર અનેક પ્રકૃતિપર વિચાર કરે તેને વિપાક-
વિષય ધર્મધ્યાન કહેવામાં આવે છે. આ ભેદમાં પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ
અને પ્રદેશ એ ચાર પ્રકારના ભેદ તથા ઉદ્વર્તનદિ આડ પ્રકારનાં
કરજોનાં વિચાર બહુ સુદૃઢતાથી કરવામાં આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગની
મેષ્ટતા કેટલી છે તે આ વિભાગપર વિચાર કરવાથી પ્રતીત થાય છે અને
તથી શાસનપર દૃઢ પ્રતીતિ થાય છે. આ વિભાગમાં નવ તત્ત્વ પૈકી
આદ્ય, સ્વર, બંધ અને નિર્ગુણ તત્ત્વપર વિચારણા સુરમ રીતે
ચાલે છે. લોકસ્વરૂપની વિચારણા, નરક, દેવસ્થાન, મનુષ્યલોકનું
સ્વરૂપ, તે માથે બાર દેવલોક, એવેશક આદિનાં સ્થાનો, આકાર વિગેરે
ચોક્કસ રાજલોક અને સિદ્ધ સ્થાન એ ઉપર ધ્યાન કરવું એ એવા
નંદ્યાનવિષય ધર્મધ્યાનનો વિષય છે. આ સંસ્થાનવિષય ધર્મધ્યાનમાં
નારડીનાં કલેશ, ક્ષેત્ર અને અધમ અમુરકૃત દુઃખો અને દેવનાં વિમાન
આદિનાં સુખોપર પુણ્ય વિચારણા થાય છે અને પિતૃશ્રદ્ધ, પદ્મશ્રદ્ધ,

ધ્યાનના ચોથા પાયાને અંતે મોક્ષ થઈ જાય ॥ અને પાતંજલાદિ દર્શનકારો સમાધિની જે સ્થિતિ કહે છે તે તો સ્વરૂપ શૂન્ય દશા છે. તે દશા આત્માનું વ્યક્તિત્વ માનનાર દર્શનમાં સંભવે જ નહિ અને સમાધિ શબ્દનો અર્થ ધ્યાનની એકતા કરીએ તો તો તેવી સમાધિ ધર્મધ્યાનના પ્રથમ સેદશી જ આવે છે. આ પ્રમાણે વિવેચનપૂર્વક જ્યારે તું યોગાંગમાં પ્રવેશ કરીશ ત્યારે તું ધ્યાનસમાધિમાં સમાઈ જઈશ, તારી અને ધ્યેય વિષયની એકતા થશે અને તું પરમાત્મ સ્વરૂપ પામી જઈશ આ પ્રમાણે કરીશ ત્યારે તું ખરો યોગી થઈશ. અત્યારે તો હજી બાણેસિણે સંન્યાસી છે.

મુલ ઉત્તર ગુણ મુદ્રાધારી, પર્યકાસન ચારી^૧;

રેચક પૂરક કુંભક સારી, મન ઈન્દ્રી જયકારી^૨. માદારો ॥ ૩ ॥

“મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણોને તે ધારણ કરે છે અને મુદ્રા ધારણ કરે છે; પર્યકાસને (બેસી યોગમાર્ગમાં) ગમત કરે છે અને રેચક, પૂરક, કુંભક (પ્રાણાયામ) વડે મન અને ઈન્દ્રિયપર સંપૂર્ણ જય કરવાની ઇચ્છાવાળો (જય કરનારો) તે યાચ છે.”

ભાવ-યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તેમાં જેમ જેમ પ્રગતિ થતી જાય છે તેમ તેમ બાણેસ સંન્યાસીને શું શું યાચ છે તે ઉપર બતાવ્યું. ત્યાં સ્વરોહયજ્ઞાન, અનાહત નાદનું શ્રવણ અને અષ્ટાંગ યોગની અનુક્રમે પ્રપ્તિ થતી જાય છે એપર ઉપર વિવેચન કર્યું. એ અષ્ટાંગ યોગની હકીકત બહુ ઉપયોગી છે અને યોગપ્રયોનો તે મુખ્ય વિષય છે. એમાં અધિકારીના સેદ પ્રમાણે અનુજ્ઞાન યાચ છે તે બાબત પણ ઉપર જણાવી અને તેમાંના ધ્યાન અંગને માટે જરા વિસ્તારથી

૧ ચારીને રચને અન્ય પ્રતોભ્ય 'ચારી' અને 'ચાસી' એવો પણ પાઠ ॥

૨ જયકારીને બદલે જયકાસી એવો પણ પાઠ જોવામાં આવે ॥

૩ મૂળ=ધાર્ય લભ, મૂળગુણો ઉત્તરગુણોનિષ્ઠ તથા અવાનરિત્ત રોપવાચ (જેઓ મૂળગુણોને સાચવવા માટે દોષ છે) મુદ્રા=રસી અનૃતિ વિશેષ એ માટે વિવેચન જુએ પર્યકાસન=એક પ્રકારનું આસન, વિવેચન જુએ ચારી=ગમત કરી. રેચક=ધાસને જકાર કાઢે તે પૂરક=ધાસને અંદર પૂરે તે કુંભક=ધાસને અંદર સ્થિર કરે તે સારી=સપૂર્ણપણે, બધી જયકારી=જય મેજરવાની ઇચ્છાવાળો જય કરનારો.

કુંભક અને પૂરક એમ ત્રણ ભેદ છે. બ્રહ્મરંધ્ર, નાસિકા અને મુખવ
ઉદરમાંથી પવનને અતિ પ્રયત્નવડે બહાર કાઢવો તેને પ્રથમ રેચ
પ્રાણાયામ કહે છે, બહારના વાયુને આકર્ષીને અપાનદાર મુખી ઉ
દરમાં ભરવો તેને પૂરક પ્રાણાયામ કહે છે અને વાયુને નાભીકમળા
સ્થિત કરી રાખવો તેને કુંભક પ્રાણાયામ કહે છે. એ પવનની ગતિ
સ્થિતિ વિગેરે અનેક હકીકત યોગમંથોમાંથી માત્રમ પડે છે
સંબંધમાં ઉપર વિવેચન થઈ ગયું છે. એના ઉપયોગથી શું ફળ થાય
છે તે પણ અગાઉ આજ પદના અર્થમાં જોઈ ગયા છીએ. રેચકથી
શરીરની બહારના પ્રદેશમાં વાયુનો રોધ થાય છે, પૂરકથી અંદરના
પ્રદેશમાં અને કુંભકથી જંને પ્રદેશમાં રોધ થાય છે. રેચક પ્રાણાયામ
ખંડુધા નાસિકાના અગ્રથી બાર આંગળ જેટલો કરવામાં આવે છે
અને તેટલે દૂર રૂ જેવો પદાર્થ મૂકવો હોય તો તે ઉડી જવાથી રેચ
કના બાહ્ય પ્રદેશનું પ્રમાણ તેટલા આંગળનું આખું સમજવું. રેચક
પ્રાણાયામની ભૂમિકા બાહ્ય દેશથી આ પ્રમાણે નિર્ણય કરાય છે. પૂર
કનું પ્રમાણ આબ્યંતર દેશથી નિર્ણય કરાય છે. કંક, ઉદર વિગેરે જે
ભાગમાં વાયુ પૂરવામાં આવ્યો હોય તે ભાગમાં પિપ્પીલિકા (કીકી)ન
સ્પર્શ જેવું જ્ઞાન થાય છે તેવો સ્પર્શ કંક વિગેરે જે પ્રદેશમાં લાગે
ત્યાંમુખી પૂરક પ્રાણાયામ થયો સમજવો. કુંભકનો નિર્ણય બાહ્ય અને
આબ્યંતર બન્ને પ્રદેશથી થાય છે, કારણકે તેમાં આંતર અને બાહ્ય
બન્ને વાયુનો રોધ થાય છે. પ્રાણાયામનો આવી રીતે દેશથી નિર્ણય
થાય છે. કાળથી થતો નિર્ણય તો સ્પષ્ટ છે, જેટલા ક્ષણ રેચક પૂર
કાદિ થાય તેટલો તેનો કાળ સમજવો. સંખ્યાથી નિર્ણય કરવાના
ઘણા પ્રકાર છે પણ સામાન્ય રીતે એક માત્રાથી* પૂરક, ચાર માત્રાથી
કુંભક અને બે માત્રાથી રેચક પ્રાણાયામ કરવામાં આવે તે એકમાત્રિક
પ્રાણાયામ કહેવાય છે. સાધારણ નિયમ પ્રમાણે પૂરકથી ચાર ગણે
વધત કુંભકમાં અને જમણો વધત રેચકમાં લગાડવો જોઈએ અને
માત્રા જેમ વધારવામાં આવે તેમ દ્વિમાત્રિક વિગેરે સંખ્યા વધતી

* જનમન અક સંક્રાન્ત જેટલા કાળને માત્રા કહેવામાં આવે છે. સાધારણ રેચકી
કુંભકની અસંખ્યતા હાથને પ્રદર્શવવા જગતીને એક ચપટા વનાડીને એટલામાં જેટલો
જગત વધ તેટલો જગત અક માસનો ૭

જાય છે. પ્રાણાયામ સંબંધી વિશેષ હકીકત જાણવાની રૂચિવાળાઓએ યોગશાસ્ત્રનો પાંચમો પ્રકાશ વાંચવો. અત્ર કહેવાની મતલબ એ છે કે રેચક, પૂરક અને કુંભક પ્રાણાયામથી મન અને દિદ્રિયપર જ્ય મેળવાય છે અને તેથી જાળોસોળો સંન્યાસી યોગમાર્ગમાં ગમન કરે છે.

પ્રાણાયામને અંગે જહુ હકીકત વિચારવા જેવી છે. એમાં કેટલીક વખત જહુ ભ્રાંતિ પડી જાય છે તેથી એક ખાસ નિયમ તરીકે સફળરૂપે યોગ વગર કદિ પણ પ્રાણાયામનો પ્રયોગ કરવો નહિ. સફળરૂપે પણ સામાન્ય પ્રકારના હોય તો આ વિષયમાં ચાલે નહિ. યોગના ખાસ અભ્યાસી હોય અને સંપ્રદાયથી ચાલતા આવતા યોગમાર્ગના જાણનારા હોય તો જ તેમને અનુસરણથી લાભ થાય. જેમ પ્રાણાયામથી દિદ્રિયજ્ય થઈ શકે છે તેમ તેથી કાળજાન આદિ પણ થાય છે પણ જો જરાજર પ્રયોગ ન આવડે તો શરીરચાલના પણ તેથી થઈ જાય છે. આટલા માટે શુદ્ધ વગર કદિ પણ એ પ્રયોગ કરવાનો વિચાર પણ કરવો નહિ. જેનુ શાસ્ત્રકાર-એથી-દિદ્રિય અને મનોજ્યના લાભ જતાવે છે, શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય વિગેરે આચાર્યો તેને યોગાંગ ગણે છે છતાં છેવટે તેને હઠયોગના પ્રકારમાં લઈ જઈને સુસાધુને તેનો પ્રયોગ કરવા ના કહે છે તેનું કારણ એ જ છે. એક તો કાળજાનાદિ આત્મિક વસ્તુ નથી અને તેને માટે જેટલો શક્તિનો વ્યય કરવામાં આવે છે તે નકામો જાય છે એટલું જ નહિ પણ તેટલા વખતમાં જો ધ્યાન યોગાંગને સાધવામાં આવે તો જહુ કર્મનો ફાયદો થઈ જાય. એ હકીકતપર ઉપદેશાવમાં પણ વિવેચન જોવામાં આવશે. અહીં યોગમાર્ગપર પ્રવેશ કરનાર જાળોસોળો સંન્યાસી મૂળ ઉત્તર-શુષ્ક ધારણ કરે છે, સુદ્રઢિકનું જ્ઞાન મેળવી યથાવસર તેમાંથી પ્રત્યેકને ધારણ કરે છે, આમન સિદ્ધ કરે છે અને રેચક, પૂરક અને કુંભક પ્રાણાયામ કરી મન અને દિદ્રિયોપર જ્ય મેળવતો જાય છે. હવે એવી રીતે યોગમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરતાં જાળોસોળો આત્મા વિશેષ ગું કરે છે તે અત્ર જતાવે છે.

સહજસમાધિના અર્થમાં રેચક એટલે હેય વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, પૂરક એટલે ઉપદેય વસ્તુને આદરવી અને કુંભક એટલે મધ્ય-

જાય છે. પ્રાણાયામ સંબંધી વિશેષ હકીકત જાણવાની રૂચિવાળાઓએ યોગશાસ્ત્રનો પાંચમો પ્રકાશ વાંચવો. અત્ર કહેવાની મતલબ એ છે કે રેચક, પૂરક અને કુંભક પ્રાણાયામથી મન અને ઈન્દ્રિયપર જય મેળવાય છે અને તેથી બાળોલોળો સંન્યાસી યોગમાર્ગમાં ગમન કરે છે.

પ્રાણાયામને અંગે બહુ હકીકત વિચારવા જેવી છે. એમાં કેટલીક વખત બહુ બ્રાંતિ પડી જાય છે તેથી એક ખાસ નિયમ તરીકે સદ્ગુરૂના યોગ વગર કદિ પણ પ્રાણાયામનો પ્રયોગ કરવો નહિ. સદ્ગુરૂ પણ સામાન્ય પ્રકારના હોય તો આ વિષયમાં ચાલે નહિ. યોગના ખાસ અભ્યાસી હોય અને સંપ્રદાયથી ચાલતા આવતા યોગમાર્ગના જાણનારા હોય તો જ તેમને અનુસરવાથી લાભ થાય. જેમ પ્રાણાયામથી ઈન્દ્રિયજય થઈ શકે છે તેમ તેથી કાળજ્ઞાન આદિ પણ થાય છે પણ જો બરાબર પ્રયોગ ન આવડે તો શરીરચાલના પણ તેથી થઈ જાય છે. આટલા માટે ગુરૂ વગર કદિ પણ એ પ્રયોગ કરવાનો વિચાર પણ કરવો નહિ. જૈન શાસ્ત્રકાર-એથી-ઈન્દ્રિય-અને મનો-જયના લાભ બતાવે છે, શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય-વિગેરે આચાર્યો તેને યોગાંગ ગણે છે. છતાં છેવટે તેને હકયોગના પ્રકારમાં લઈ જઈને મુસાધુને તેનો પ્રયોગ કરવા ના કહે છે તેનું કારણ એ જ છે. એક તો કાળજ્ઞાનાદિ આદિમક વસ્તુ નથી અને તેને માટે જેટલો શક્તિનો વ્યય કરવામાં આવે છે તે નકામો જાય છે એટલું જ નહિ પણ તેટલા વખતમાં જો ધ્યાન યોગાંગને સાધવામાં આવે તો બહુ કર્મના ફાયદા થઈ જાય. એ હકીકતપર ઉપદેશાતમાં પણ વિવેચન જોવામાં આવશે. અહીં યોગમાર્ગપર પ્રવેશ કરનાર બાળોલોળો સંન્યાસી મૂળ ઉત્તર-શુદ્ધ ધારણ કરે છે, મુદ્રાદિકનું જ્ઞાન મેળવી સ્થાવરસરતેમાંથી પ્રત્યેકને ધારણ કરે છે, આસન સિદ્ધ કરે છે અને રેચક, પૂરક અને કુંભક પ્રાણાયામ કરી મન અને ઈન્દ્રિયોપર જય મેળવતો જાય છે. હવે એવી રીતે યોગમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરતાં બાળોલોળો આત્મા વિશેષ શું કરે છે તે અત્ર બતાવે છે.

સહજસમાધિના અર્થમાં રેચક એટલે હેય વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, પૂરક એટલે ઉપાદેય વસ્તુને આદરવી અને કુંભક એટલે મધ્ય-

જાય છે. પ્રાણાયામ સંજોષી ત્રિયોગ હકીકત જાણવાની રૂચિવાળાઓએ યોગશાસ્ત્રનો પાંચમો પ્રકાર વાંચવો. અત્ર કહેવાની મતલબ એ છે કે દેવક, પૂરક અને કુલક પ્રાણાયામથી મન અને દર્દ્રિય પર જય મેળવાય છે અને તેથી બાળેસેલે સંન્યાસી યોગમાર્ગમાં ગમન કરે છે.

પ્રાણાયામને અંગે જાતુ હકીકત વિચારવા જેવી છે. એમાં કેટલીક વખત જાતુ જાંતિ પડે જાય છે તેથી એક ખાસ નિયમ તરીકે સફારના યોગ વગર કદિ પણ પ્રાણાયામનો પ્રયોગ કરવો નહિ. સફાર પણ સ.મ.ન્ય પ્રકારના હોય તો આ વિષયમાં ચાલે નહિ. યોગના ખાસ અભ્યાસી હોય અને સંપ્રદાયથી વ્યક્તિ આપતા યોગમાર્ગના જાણનારા હોય તે જ તેમને અનુસરવાથી લાભ થાય. જેમ પ્રાણાયામથી દર્દ્રિયજય થઈ શકે છે તેમ તેથી કાગડાન આદિ પણ થાય છે પણ જો બરાબર પ્રયોગ ન આવડે તો યારીરવતના પણ તેથી થઈ જાય છે. આટલું મોટું શુદ્ધ વગર કદિ પણ એ પ્રયોગ કરવાનો વિચાર પણ કરવો નહિ. જૈન શાસ્ત્રકર-એથી-દર્દ્રિય-અને મનો-જયના લાભ જાતુવે છે, શોભન હેમચંદ્રાચાર્ય વિગેરે આચાર્યો તેને યોગાંગ ગણે છે છતાં છેવટે તેને હરયોમના પ્રકારમાં લઈ જઈને મુક્તાધુને તેનો પ્રયોગ કરવા ના કરે છે તેનું કારણ એ જ છે. એક તો કાગડાનહિ જાતિમાં વસ્તુ નથી અને તેને મોટે જોડલો શક્તિનો જય કરવામાં આવે છે તે નકામો જાય છે એટલું જ નહિ પણ તેટલા વખતમાં જો મધન યોગાંગને સાધવામાં આવે તો જાતુ કર્મનો હથ થઈ જાય એ હકીકત પર કોપેદ્રવ્યમાં પણ વિવેચન જોવામાં આવશે જાહી યોગમાર્ગ પર પ્રવેશ કરનાર બાળેસેલે સંન્યાસી મૂળ ઉત્તર-શુભ પાંચ કરે છે, મુદ્ધિમ્નુ જન મેળવી થય.વસતેમથી પ્ર.યે-કને ધરતુ કરે છે, જાસન સિદ્ધ કરે છે અને દેવક, પૂરક અને કુલક પ્રણાયામ કરી મન અને દર્દ્રિય પર જય મેળવેલું જાય છે. હવે જેવી રીતે યોગમાર્ગ પ્રવૃત્તિ કરત બાળેસેલે જા.મ. વિરોધ શુ કરે છે તે જાત જાતુવે છે.

સદ્જસમચિન્ત જર્ણાદ દેવક એટલે હેવ વસ્તુને ત્યાગ કરવે, પૂરક એટલે કોપેદ્રવ વસ્તુને જાતરથી અને કુલક એટલે મધન.

સ્થ ભાવમાં રહેવું. ઉપર જણાવ્યું તેવા આસનપર સ્થિર થતાં, યોગ-
મુદ્રા ધારણ કરતાં અને યમ નિયમાદિ મૂળ ઉત્તરગુણો ધારણ કરતાં
અને હેયને તજતાં, ઉપાદેયને આદરતાં અને મધ્યસ્થ ભાવ ભાવતાં
મન અને ઈન્દ્રિયોપર જ્ય થાય છે, જ્યકાસીનો છતવાનો કામી
અથવા છત પામેલો જન્મે અર્થ થાય છે.

ચિરતા જોગ જુગતિ^૧ અનુકારી, આપો આપ વિમાસી;^૨

આતમ પરમાતમ અનુસારી, સીમે કાજ સમાસી.^૩ માહારો ॥ ૪ ॥

“સ્થિરતા અને યોગયુક્તિઓને કરતો (તેની અનુકૂળતાએ વર્તતો)
આતમા આતમસ્વરૂપ વિચારી પરમાત્મપદને અનુસરે છે ત્યારે તેનું
કામ ટુંકા વખતમાં સિદ્ધ થાય છે.”

ભાવ-યોગમાંજે ગમન કરી જે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેનો
સમાવેશ એક સ્થિરતા શબ્દથી થઈ જાય છે. પ્રાણાયામને હૃદયોગમાં
ગણવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ પણ તે સ્થિરતાનું કારણ હોઈ શકે
એમ છતાં તેમાં કલેશ બહુ થાય છે અને થણીવાર તેને અંગે થતી
રથૂળ સિદ્ધિપ્રાપ્તિ, કાળજાન, શરીરસ્વાસ્થ્ય આદિથી મન સંસાર-
રસિક થઈ કલેશમાં પડી જાય છે તે હોવું સંભવિત છે. યોગીનું
સાધ્ય આ સર્વ ઉપાધિ દૂર કરી પોતાનું શુદ્ધ નિરંજન ચિદાનંદ
સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાનું હોય છે અને તે સ્થિતિ મોક્ષમાં પ્રાપ્ત્ય છે
તેમ જ તે સ્થિતિ યોગના કૂળ તરીકે નહિ પણ તેના અનિવાર્ય
પરિણામ તરીકે પ્રાપ્ત કરવાની છે. મોક્ષમાં-પરમાત્મપદમાં પણ
સ્થિરતા એ જ મોટો ગુણ છે. નિજ સ્વભાવમાં રમણ કરી ચિર
સ્થિરતા શખવારૂપ સિદ્ધ મહાત્માના આરિત્ર ગુણમાં જે વિશિષ્ટતા

૪. ચિરતા=સ્થિરતા. જોગજુગતિ=યોગયુક્તિ. અનુકારી=તેને કરતો, તેની અનુકૂળ-
તાએ વર્તતો. આપો=સ્વતઃ આપ=આપમેળે. વિમાસી=વિચારતો. અનુસારી=તેને રમ્મે
ચાલતો. સીમે=સિદ્ધ થાય. કાજ=કાવે. સમાસી=(સ્વરૂપમાં) સમારો અથવા ટુંકા
વખતમાં-એક માત્રમાં.

૧ ‘જોગજુગતિ’ને બદલે ‘વેગજુગતિ’ અથવા ‘વેગજુગતિ’ સ્વદ્ એક જ અર્થવળી
અન્યત્ર દેખાય છે.

૨ ‘વિમાસી’ને બદલે ‘વિચારી’ પણ હોઈ શકે છે.

૩ ‘સમાસી’ને બદલે ‘સંવર્તી’ પણ હોઈ શકે છે.

હે તે અદ્ભુત છે અને છદ્મરથ તથા કેવલ્યદશામાં જેમ જેમ આગળ વધારો થતો જાય છે તેમ તેમ તે મહાન્ ગુણની છાયા વધતી વધતી ચાલે છે.

જોગજુગતિ એટલે યોગયુક્તિ યોગપ્રાપ્તિની યુક્તિઓ અથવા ઘટનાઓ. યોગમાર્ગમાં પ્રગતિ કેવી રીતે કરવી તેની યોગ્ય રચનાઓ, અભ્યાસ અને નિર્ણય આ યોગયુક્તિ શબ્દનો અર્થ છે. જ્યાંસુધી યોગયુક્તિ જાણવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી જ્ઞાન બહુ થાય છે. કેટલીકવાર સ્વૂળ સિદ્ધિમાં સંતોષ માનવામાં આવે છે, કેટલીકવાર અધિકારી ભેદે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય વિશિષ્ટ યોગનાં અંગને શરૂઆતમાં આદરવાનો પ્રયાસ કરી યોગનો ક્રમ જૂટી જવામાં આવે છે અને તેથી પગથીએ પગથીએ યોગની સીડી ચઢવાને બદલે કુદકો મારવા મન લલચાઈ જાય છે પણ તેથી અધઃપાત જ થાય છે, કેટલીકવાર દાખલા તરીકે સાલંબન ધ્યાનની સિદ્ધિ થયા વગર નિરાલંબનમાં પ્રવેશ કરવા છદ્મજ થઈ જાય છે, કેટલીકવાર શરીરના સંપયજ્ઞાદિની વિચારણા વગર ધ્યાનના આગળના ભેદો તરફ આકર્ષણ થઈ જાય છે. આ સર્વ યોગયુક્તિનો અભાવ બતાવે છે, અને પછી ચિદાનંદજી મહારાજ એક પદમાં જણાવે છે તેમ થાય છે. તેઓથી કહે છે કે:-

જોગજુગતિ જાણ્યા વિના, કદા નામ ધરાવે;
રમાપતિ કહે ફેંકે, ધન હાથ ન આવે. જોગ.
જોખ ધરી માયા કરી, જમકું ભરમાવે;
પૂરણ પરમાનંદકી, મુખિ રંધ ન પાવે. જોગ.
મન મુંડયા વિન મુંડકું, અતિ પેટ મુંડાવે;
જટા જુટ સિર ધારકે, કોઉ કાન ફરાવે. જોગ.
ઊર્ધ્વ બાહુ અપિઃ મુખે, તન તાપ તપાવે;
ચિદાનંદ સમન્ધ્યા વિના, જિજ્ઞુસી નહિ આવે. જોગ.

આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે. જોગજુગતિ જાણ્યા વગર જોખ ધારણ કરવામાં આવે કે મુંડ મુંડાવવામાં આવે તેથી યોગીનું નામ ધારણ કરાય છે, પણ તેથી યોગી થવાતું નથી, અને આ જોગજુગતિ સમજવામાં, જાણવામાં અને અમલમાં મૂકવામાં સદ્યુક્ત યોગની ખાસ જરૂર રહે છે. એમના પ્રતાપથી યોગનાં અંગોમાં રહેલી વિશિષ્ટતા અને તેને અમલમાં મૂકવાનો સમય સમગ્રાય છે અને નકામા ઠાળ.

છે તે અદ્ભુત છે અને છદ્મસ્થ તથા કેવલ્યદશામાં જેમ જેમ આગળ વધારો થતો જાય છે તેમ તેમ તે મહાન્ શુભની છાયા વધતી વધતી ચાલે છે.

જોગજુગતિ એટલે યોગયુક્તિ. યોગપ્રાપ્તિની યુક્તિઓ અથવા ધટનાઓ. યોગમાર્ગમાં પ્રગતિ કેવી રીતે કરવી તેની મોખ્ખ રચનાઓ, અભ્યાસ અને નિર્ણય. આ યોગયુક્તિ શબ્દનો અર્થ છે. જ્યાંસુધી યોગયુક્તિ જાણવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી જ્ઞાન બહુ થાય છે. કેટલીકવાર સ્થૂળ સિદ્ધિમાં સંતોષ માનવામાં આવે છે, કેટલીકવાર અધિકારી લેટે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય વિશિષ્ટ યોગનાં અંગને શરૂઆતમાં આદરવાનો પ્રયાસ કરી યોગનો ક્રમ ભૂલી જવામાં આવે ॥ અને તેથી પગથીએ પગથીએ યોગની સીડી ચઢવાને બદલે કુદકો મારવા મન લલચાઈ જાય છે પણ તેથી અધઃપાતજ થાય છે, કેટલીકવાર દાખલા તરીકે સાલંગન ધ્યાનની સિદ્ધિ થયા વગર નિરાલંબનમાં પ્રવેશ કરવા છત્તજ થઈ જાય છે, કેટલીકવાર શરીરના સંઘર્ષજાદિની વિચારણા વગર ધ્યાનના આગળના લેટો તરફ આકર્ષણ થઈ જાય છે. આ સર્વ યોગયુક્તિનો અભાવ બતાવે છે, અને પછી ચિદાનંદજી મહારાજ એક પદમાં જણાવે છે તેમ થાય છે. તેઓમ્મી કહે છે કે:-

જોગજુગતિ જાણ્યા વિના, કદા નામ ધરાવે;
રમાપતિ કહે રંકરું, પન લાથ ન આવે. જોગ.
જોખ ધરી માયા કરી, જમરું ભરમાવે;
પૂરણ પરમાનંદકી, સુખિ રંચ ન પાવે. જોગ.
મન મુંડયા વિન મુંડરું, જતિ પેટ મુંડાવે;
જડા જુદ સિર ધારકે, કોડે કાન ફરાવે જોગ.
હોર્વે જાહુ અધો મુખે, તન તાપ તપાવે;
ચિદાનંદ સમન્યા વિના, ત્રિલુપી નહિ આવે. જોગ.

આ પ્રમાણે રિયતિ છે. જોગજુગતિ જાણ્યા વગર લેખ ધારણ કરવામાં આવે કે મુંડ મુંડાવવામાં આવે તેથી યોગીનું નામ ધારણ કરાય છે, પણ તેથી યોગી થવાનું નથી, અને આ જોગજુગતિ સમજવામાં, જાણવામાં અને અમલમાં મૂકવામાં સદ્ગુરુના યોગની ખાસ જરૂર રહે છે. એમના પ્રતાપથી યોગનાં અંગેમાં રહેલી વિશિષ્ટતા અને તેને અમલમાં મૂકવાનો સમય સુમળ્ય છે અને નકામા કાળ-

અને તેને વ્યક્ત કરવાનો આ પ્રયાસ છે. એ સર્વ કરવા માટે મનને પ્રથમ કષત્રમાં લેવાની જરૂર છે અને તેને માટે ક્રમસર વિચાર ગુર્વાદિના આશય નીચે કરવાનો છે.” આ આત્મવિચારણા એ બહુ ઉપયોગી જાણત છે. આજી દુનિયાપર જય મેળવનાર અને મેળવવાની દોડદોડી કરનાર પેતાની ભતને જ ને એજાજી શકે એ બહુ મોટા ખેદની હકીકત છે અને એ ખેદ દૂર કરવાનો ઉપાય આત્મવિચારણા કરવી એ છે.

આવી રીતે આત્મવિચારણાપૂર્વક યોગયુક્તિને અનુસરીને જ્યારે યોગનાં અંગ અને પ્રત્યંગની સેવના કરવામાં આવે ત્યારે યોગમાર્ગમાં વધારો થતો જાય છે અને આત્મા પરમાત્માના માર્ગે ચડે છે. બહિરાત્મ ભાવ છેડી અંતરાત્મ સ્વરૂપ આદરી પરમાત્મ ભાવ પ્રગટ કરવાનું જે સાધ્ય તેમાં હોય છે તેને પ્રાપ્ત કરવાને રસ્તે જ્યારે તે લાગી જાય છે ત્યારે પછી જે કાર્ય કરવાનું છે તે બહુ ટુંકા વખતમાં-એકે માસમાં સિદ્ધ થઈ જાય છે. જ્યાંસુધી આ જીવ બહિરાત્મ ભાવમાં વર્તતો હોય છે ત્યાંસુધી તે ઘર, પુત્ર, સ્ત્રી અને ધનાદિ પરભાવમાં સ્વજીવિ-આત્મજીવિ ધારણ કરી તેમાં રાખ્યો માચ્યો રહે છે, પણ જ્યારે તે આ પરભાવરમણતાનો અભ્યાસ છોડી ર્ધ અંતરાત્મ સ્વરૂપમાં જાય થવા માંડે છે ત્યારે તેને વિવેકજ્યોતિ રહુરે છે અને તેના પરિણામે શુભસ્થાન આરોહણ કરતાં કરતાં છેવટે નિરંતરને માટે ઉપાધિમાંથી મુક્ત થઈ જાય છે. જો અંતરાત્મ દશામાં પ્રગતિ કરવી એ પરમાત્મ દશાનું અનુસરણ છે અને એ માર્ગે અધિકાર પ્રમાણે સદ્ગુણની નિજા નીચે ગમન કરવાથી જે કાર્ય કરવા બાળાભોળા સંન્યાસીનો પ્રયાસ છે તે કાર્ય તેને ટુંકા વખતમાં પ્રાપ્ત થાય છે. જો તે હકયોગદિ અકુશળ માર્ગમાં પડી જાય તો તેનો માર્ગ બહુ લાંબો થઈ જાય છે અને ઘણીવાર તેનો અધઃપાત પણ થાય છે પણ જો યોગના અવધાન સમયે મૂળ ઉત્તરશુભો જરાજર ધારણ કરી, પર્યાસન કરી અને પછી રેચક, પૂરક, કુશકનો મન અને દંડિયોપર જય મેળવવામાં ઉપયોગ કરે અને યોગઅવધાન ન ચાલતું હોય તેવે વખતે જોગ-જીગતિપર વિચારણા કરી સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે અને પેતે જાને જ આત્માનો વિચાર કરે તો પછી તેનું પરમ સાધ્ય-લક્ષ્ય બિદુ-નિરંજન નિરાકાર

“હિ છવરૂપ મેરલા! આ જગતમાં આશારૂપ બંધન-નાશન
રીત તદ્દન વિપરીત છે; તેના વડે કોઈને અકલ્પ્યો-બાંધ્યો હોય ત્યારે
તે દુનિયામાં હોડાહોડ કરે છે અને તેનાથી છૂટો કયો હોય ત્યારે તે
એક સ્થાનકે રહે છે.”

જંછર-હાથીને પણ બાંધવાનું નાહું-દોરકું, તે મુતરનું હોય છે
અને બહુ બહુ તથા મજબૂત હોય છે. આ નાશ વડે હાથીને પાછલો
પગ બંધાય છે. બીજો અર્થ જંછર એટલે બેટી-સાંકળ પણ થાય છે,
પણ અત્ર બંધન અર્થ વધારે સમીચીન લાગે છે.

ભાવ-આ છવરૂપ મધૂરને હિંદીની જે કહે છે તે નાની વાત
પણ બહુ સમજવા જેવી છે. સામાન્ય નિયમ છે કે જ્યારે હાથીને
દોરદાથી બાંધ્યો હોય છે ત્યારે તે એક સ્થાનકે કેદખાનાની જેમ
હાથીયાનમાં પડ્યો રહે છે, પણ જ્યારે તેને છૂટો કરવામાં આવ્યો
હોય એટલે દોરકું છોડી નાખ્યું હોય ત્યારે તે આખા જગતમાં મરજી
આપે ત્યાં હોડતો ફરે છે; પણ છવની વાત તેથી ઉલટી જ છે, તેને
જ્યારે આશારૂપ દોરદાથી બાંધ્યો હોય છે ત્યારે તે આખી દુનિયામાં
ફરે છે, પણ જ્યારે તેને છૂટો કરવામાં આવ્યો હોય છે ત્યારે
તે એક જ સ્થાનકે રહે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે આશાના
પાસથી બધાયેક પ્રાણી અનેક મતલબ માટે કર્મબંધન કરી સંસારમાં
રખાડે છે અને તેનાથી મુક્ત થાય છે કે તુરત મોક્ષમાં જઈ
એક સ્થાનકે નિરતરને માટે રહે છે. જંછરના બંધનમાં અને આશા-
પાનના બંધનમાં આટલો ભેદ વિરોધ છે.

જ.શ. એ એવી વસ્તુ છે કે એને પૂરતો જ્યારે બંધન નુકસાન
ને, એ આ છવને આખા જગતમાં રહી શકે છે. આ જંછર-હાથીને
દોરદાથી બાંધવાને આશા છે, ગરીબ હોય છે તે જંછર-હાથીને
છૂટા છે, મોટે સમય થવની આશા રાખે છે, જંછર-હાથીને
જ.શ. ના છે, નોકર પાસે વધવાની આશા રાખે છે, જંછર-હાથીને
જાન મેળવની આશા રાખે છે અને એક જ જંછર-હાથીને
કે કય કહે છે, પણ એ વસ્તુને જાન મેળવને જંછર-હાથીને
જ.શ. રાખે કરવાની અને જંછર-હાથીને જંછર-હાથીને
જ.શ. ધન મેળવવાની આશા રાખે છે, જંછર-હાથીને

શરીરી નથી તેની શોધ પાછા મંથ્યો છે એ તારી મૂર્ખતા છે. તું જાતે છે કે શરીરમાં મુખ નથી, શરીરના પાલન વટે મુખ નથી, શરીરનું મુખ નથી, છતાં તેને માટે તેનાથી જ તેમાં મુખ પ્રગવવા દ્યો છે એ તારી નકામી દીલગ્યાલ મૂર્ખી દર્ષ તારા અંતરરાત્રિ ભાવની ખજર છે. અત્યાર મુખીની તારી દીલગ્યાલ છે તે સર્વ બદ્ધિરાત્રિ ભાવ છે, તે સર્વ તજી દે. વળી તારા શરીરમાંમાં શું છે તે તારા ધ્યાનમાં ન આવ્યું હોય તો તેનું જરાબર સ્વરૂપ જનાવવામાં આવે છે તે સાંમજા.

મઝમે પંચ મૂનકા ચામા, સામા પૂન સ્વર્ગમા;

ઉન ઝિ મોરી છત્તનકું. પોર, મમમે ન ચોરા મીમા. અવગુ ૦ ૨.

“(શરીરરૂપ) મઝમાં પાંચ જૂતનો વામો છે અને આમોઆસ-રૂપ પૂર્ન ખરીસ પલ્લ ત્યાં છે જે પ્રત્યેક ક્ષણે આ દુખને છગવાને માટે છે, તોપણ આ અજ્ઞાની ગણે શીખાવે (તે) સમજતો નથી.”

અથવા પૂન શબ્દનો અર્થ ‘કંપનો-પુમનો’ એવો પણ કરી શકાય. આ અર્થ વિષયને અનુરૂપ છે.

આવ-જો શરીરધરનું તું લાલનપાલન કરે છે તે ઘરમાં તો જૂન અને ખરીસ રહેલું છે. દુનિયાને સર્વમાન્વ નિયમ છે કે જે ઘરમાં જૂનનો વામો થયો હોય ત્યાં જી રહેલું રહે તો તેને મુખ ઉપજનું નથી, શરીરિક અને મનસિક અનેક પ્રકારની ઉપધિઓ નિગર થયા કરે છે. દુનિયાને જૂનથી મનઃબહો જસ ઉપયોગમાં લેતાં તેમજ શરીરમાં પુરવી વિરેરે જુને. પણ એક શબ્દવચક દોઢથી તેપર મહેપ કરી સમજવલાં આ દુખને કહે છે કે તારા શરીરમાં તે પાંચ જૂનનો વામો છે અને આમોઆસરૂપ ખરીસ જાવીને વમેદો છે. જ્યાં શરીર પુરવી, પહી, લેજ, વગુ અને જાકરનુ જનેતુ છે, મન-તાલ તેમાં પચ જુને જાવીને વમેદ છે. વગેરે જ્યાં જૂન પિરગ્યથી પણ વધારે જગત ખરીસ દોઢ છે. તે મદ વચને. દોઢ છે એમ રહેવ.ય છે અને તે જોને વચને.ક દોઢ તેને શબ્દ લેતુ મુખી છે.

૧. વસન્તકર શ્રી.જી. ર. રાજકીરે જણાવે પુનપુનને. અથવા કહોં પુનને. ખરજાખરજા. મધ વચને જુન. જાલજા. અથવા રુડ. નેટીને મંડળવનો. રો. ર. રાજકીર, દોઢક

તું શરીર ઉપર આસક્ત થઈ કેમ ઉઠ્યા કરે છે, જરા ભયત થઈ
 ને તો ખરો કે તારા હૃદયમાં શું ભર્યું છે? તું તો શરીરની લાલના
 પાલનામાં, તેનાં સુખસાધનો એકાં કરવામાં અને તેને એશઆરામ
 આપવામાં જ મસ્ત રહે છે, પણ એમાં કંઈ સુખ નથી, એ વસ્તુ
 તારી પોતાની નથી અને ઘરના ઘર ઉપર ખર્ચ કરવો તે તો કહાપણ
 ભરેલું ગણાય પણ ભાડાના ઘર ઉપર શા માટે તું આટલો બધો
 વ્યય કરી નાખે છે?

વળી તું વિચાર કર. એ શરીરરૂપ ઘરનો તારે જરા પણ
 વિશ્વાસ કરવો સુક્ત નથી, કારણકે તે એક ક્ષણમાં આખું ને આખું
 ધસી પડે તેવું છે. કાચી માટીના બનેલા કાચારૂપ ઘરને પાયા જ
 નથી, એથી પાયા વગરનું ઘર એક ક્ષણવારમાં પડી જાય છે. આપણે
 આપણા અનેક મિત્રોને શરીર છેડી ચાલ્યા જતા જોયા છે, સાંજના
 જેની સાથે વાત કરી ને સવારમાં બરમીભૂત થઈ ગયા સાંજગ્યા
 છે, પાંચ મિનીટ પહેલાં મળેલા હોઈએ તે મિત્રને હૃદય બંધ થતાં
 કાળનો કાળીયો થઈ જતા જોયા છે, તો પછી એ શરીરઘરનો
 ભરોમો કેવી રીતે રાખવો, એ તો એક ક્ષણમાં ધસી પડે તેવું પાયા
 વગરનું છે. શરીરને પંખાગાની જેમની ટેવ પછી ગઈ હોય છે તેમજો
 આ બહુ વિચારવા જેવું છે. વાતવાતમાં તબીબન ભગડી જનારાઓ,
 એક ઉપવાસ કરતાં ગળે કંઈ પાણીનાં પોતાં મૂંઝનારાઓ અને ઉના
 ળામાં હવા ખાવા જનારાઓએ શરીર પામેથી શું કામ લેવાનું છે,
 તેની શું કિમત આપવાની છે અને તેની ખાતર કેટલો ખોટો પ્રયાસ
 થાય છે તે હૃદયમાં લેવા જેવું છે. મર્મ તેટલા પરિશ્રમ કર્યા છતાં
 પણ એ કંઈ તારું પોતાનું થવાનું નથી, અંતે તે ધસી પડવાનું છે
 એમ તું વિવેકનેવ દેખાડીને જો.

આ પ્રમદો સ્થિતિ છે માટે તું બીજી નકામી દ્વીતચાલ છેડી
 દઈને તારા અંતરાત્મામાં શું છે તેની ખતર લે, તેની વાપસ કર,
 તેને માટે શોધખોળ ચલાવ, તું હવે મમજ્યો તો ખરો કે આ
 શરીરપર પાયા વગરનું છે તો પછી તેમાંથી તું શું સાર કઢાવે
 છે? તારા હૃદયમાં શું છે તેપર વિચાર ચલાવ. હાલ તો તું પાણીમાં
 માછલાનું પગની નિગાની શોધે છે, જે વસ્તુ પાણીમાં કંઈ રહી

તો જ નથી. શરીરમાં આસોઆસરૂપ ધુતારો ખવીસ પણ રહેલ છે. અથવા આસોઆસરૂપ ધુમતો-કંપતો ખવીસ ત્યાં રહે છે. ઇંદ્રિયરૂપ ભૂતો શરીરને એક ક્ષણ પણ છોડતા નથી અને વારંવાર તેનું છળ ભેંચા કરે છે, કોઈ પણ પ્રસંગ મળતાં તે ચોરની જેમ ઘરમાં પેટી ન્તય છે અને જીવની જીદિને હુંટી લે છે; વળી જીવને છળવાની ખાબત તેઓને બહુ પસંદ છે, કોઈ પણ પ્રસંગ આવે તો તેઓ તેના કેડા મૂકતા નથી, પણ દરેક તકની લાભ લઈ જીવ જરા પ્રમાદમાં પડે કે હાખલ થઈ જાય છે, પણ આ ગાંડો અવ્યાસી જીવ હજી તેને ઓળખતો નથી, વસ્તુસ્વરૂપ સમજતો નથી અને શરીરને નિરંતર પંખાળ્યા કરે છે. ઇંદ્રિયો તેનાપર જ્ય મેળવવા ઇચ્છે છે, આસોઆસ તેનું આયુષ્ય ઘટાડવા મંજ્યો જ રહે છે. તેઓ આ જીવના પોતાના નથી, પારકા છે, કોઈ પણ વખતે છોડી જનારા છે, જીવને ગભરાવી થય-રાવી નાખનારા છે, છતાં આ જીવ તેઓમાં ગાંડા માણસની પેઠે-અશા-નીનો પેઠે પ્રેમ રાખ્યા કરે છે. ચેતના તારા શરીરમંડતી આ સ્થિતિ છે તો હવે તું શું ભોધને એ બહિરાત્મ ભાવમાં પડી રહ્યો છે. તારાં વિવેકચક્ષુ ખોલીને ભે, વિચાર કર, ભાગવ થા, ઉઠ, આ પ્રમાણે ક્યાં-સુધી ખેતી રહીશ, તારું અંતર સ્વરૂપ હવે પ્રગટ કર અને બહિરાત્મ ભાવ છોડી દે.

શિરપર પંચ વસે પરમેસર, ઘટમેં સૂછમ ચારી;

આપ અભ્યાસ લખે કોઈ' વિરલા, નિરલે ધૂંકી તારી. અવધૂં ૧

“તારા માથા ઉપર પંચ પરમેશ્વરી વસે છે. તેને તારા હૃદયની અંદર રહેલ સૂક્ષ્મ બારી દ્વારા આત્મઅભ્યાસથી કોઈ ભાગ્યશાળી પ્રાણી જીએ ત્યારે તે તેમાંથી ધુનો તારો દેખે છે.”

ભાષ-તું બહિરાત્મ ભાવમાં વત્યાં કરે છે પણ એમાં તારી બહુ મોટી ભૂલ થાય છે. ભે સકળ આનંદ અને ગુણસમૃદ્ધના ધામરૂપ

૧ ‘જમે કાઈ’ને બદલે ‘મકાઈ’ એવા પાઠ અન્વય છે.

૩. પંચ=પચ પરમેશ્વરી, અરિહત, સિદ્ધ, આચાર્ય, વૃષાખ્યા અને સંપૂ. સૂક્ષ્મ=સૂક્ષ્મ બારી=અવધૌકન કરનારુ સ્થાન, વેપરાગાલ. આપ અભ્યાસ=અભ્યાસ અભ્યાસ લખ=દેખે ધૂંકી તારી=ધુનો તારો, પોતર રેતર.

પરમાત્મભાવ તારે પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા છે તો તેને માટે તારે અંતરાત્મભાવનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું જોઈએ, તારા શરીરના સાક્ષી તરીકે રહેવું જોઈએ, કોઈ પણ શારીરિક બાબતમાં મમત્વબુદ્ધિ તજવી જોઈએ. આ અંતરાત્મભાવ આત્મઅભ્યાસથી દેખાય છે, પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ઠંડ છે, પર વસ્તુઓ ઠંડ છે અને તેઓનો અને આત્માનો સંગંધ શું છે, કેવો છે, કેટલો વખત ચાલે તેવો છે એ જાણવું વિચારી આત્મઅભ્યાસ—આત્મવત્ત્વચિંતન—આત્મનિરીક્ષણ જ્યારે કોઈ ભાગ્યવાન પ્રાણી કરે છે, એટલે જ્યારે તે બહિરાત્મ ભાવ તણ અંતરાત્મ ભાવમાં રમણતા કરે છે ત્યારે પોતાના હૃદયમાં રહેલ સૂક્ષ્મ બારી દ્વારા પોતાના માથા ઉપર પંચ પરમેષ્ઠીને જુએ છે. હૃદયમાં રહેલ સૂક્ષ્મ બારી તે ક્ષયોપશમને હીષે ધયેલ સૂક્ષ્મ ભાવગ્રાહી બોધ સમજવો. જ્યારે જ્ઞાનાવસ્થામાં કર્મનો વિશેષ ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે સૂક્ષ્મ વસ્તુ બાહ્યી શકાય તેવો બોધ આત્માને થાય છે. આ બારીને રસ્તે કોઈ ભાગ્યવાન પ્રાણી હોય તે આત્મઅભ્યાસ કરે છે, એટલે સૂક્ષ્મ બોધ ધારણ કરી આત્મસ્વરૂપ જોવાનો અભ્યાસ કરે છે. તે જુએ છે કે પોતાના માથાપર પંચ પરમેષ્ઠી વસે છે અને તેની આજ્ઞા પોતાને માથે વહન કરવાની છે અને વગી વધારે બારિદીથી જુએ છે ત્યારે તેમને જણાય છે કે ત્યાં સૂક્ષ્મ મુનો તારો ઝગકે છે, મતલબ સૂક્ષ્મ બોધ ધર્મ આત્મસ્વરૂપના પ્રકાશનું તેજ તેને દ્રશ્યી દેખાય છે. એ દ્રશ્યી જે સૂક્ષ્મ હીષકે દેખાય છે તે પરમાત્મભાવ છે, એનો સ્વયં-પ્રકાશ તો અતિશય વિશેષ છે પણ હજી આ જીવ આત્મઅભ્યાસ દ્વારા અવકોટન કરવાની શરૂઆત કરે છે ત્યારે તેને પરમાત્મદશાનું જાંપુ સ્વરૂપ દ્રશ્યી દેખાય છે અને પછી એના પૂર્ણ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવા એવી પ્રજગ ઈચ્છા થાય છે કે તેનું વર્ણન કરી શકાય નહિ. પાંચસે પાવરના વિજળીના હીવાનો પ્રકાશ કે છીટસન લાઈટનો પ્રકાશ આ પ્રકાશની પાસે કાંઈ દિસાવમાં નથી. વગી તે મુન તારાની પેડે નિર્લગ્ન છે. ચેતન! આ જીવ ખબીસના સ્થાનરૂપ શરીરધરની પ્રતીતિ હોવી સદરહુ મુને તારો જોઈતો થતવ કરે—એ—એકે વખત જોઈશ—એટલે પછી આ શરીરધરની સાથે કેટલો સંજય રાખવો તે બાબતનો તારા મનમાં દૃઢ નિર્ણય થશે.

સર્વ આનંદનો સમૂહ છે, એમાં જરા પણ દુઃખનો ખ્યાલ નથી, અવકાશ નથી. વળી એ જ્ઞાનમય મૂર્તિ છે એમાં જ્ઞાનાનંદ ઉત્પ્લુટ, પ્રકારનો છે, એનાથી વધારે જ્ઞાનાનંદ બીજી કોઈ જગ્યાએ, બીજી કોઈ દશામાં પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી, થઈ શકવાનો સંભવ જ નથી. એ ભાવ નિરંજન છે-નિર્લેપ છે. એમાં કમોનો નવિન લેપ લાગતો નથી નેથી એ ભાવમાંથી વ્યુત્તિ કદિ પણ થતી નથી. એવા એ આનંદધનરૂપ-જ્ઞાનરૂપ નિરંજન નાથને આશાનો દોષ કરવાળી, રિચરતા પ્રાપ્ત કરવાળી અને અજરૂર જાણ કરવાળી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

આશાના સ્વરૂપને અંગે ઉપર સાખીમાં કાંઈક વિવેચન થઈ ગયું છે અને નિરોધ સ્વીકૃત અશુભીશમાં પદના વિવેચનમાં આવવાની છે. યમાદિ યોગનાં અંગોનો અભ્યાસ કરતા કોઈ પણ વખતે આશીર્વાદ ન હોયો ભોંધ્યો. એ યોગમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરી આગળ વધવાનો મુખ્ય ઉપાય છે. આશાને અંગે સર્વ દુઃખો થાય છે અને પ્રાપ્ત કરીને સર્વ આરતના કારણ પાંચમાં યમ પરિમલ્લ ત્યાગનું ઉત્પત્તિ સ્થાન અને સંસાર વધારનાર આશા દોવાળી અને નિર્મમલ ભાવની સ્વરૂપ નિરોધી દોવાળી અર્નવ મુખપ્રાપ્તિના માર્ગે મમન કરવા માટે આશાનો ત્યાગ કરી દેવો એ પ્રાપ્ત જરૂરનું છે.

આત્મન એ યોગનું ત્રીજું અંગ છે. પાતંજલિ યોગદર્શનમાં કહે છે કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનનું નિર્મલ અને મુખકર જે આત્મન હોય તે યોગના અંગરૂપ આત્મન કહેવાય છે. મનની સંચાળનાને દૂર કરનાર અને સ્વેચ્છ મુખ સંપાદન કરનાર આત્મનથી શરીરયોગપર મજબૂત બંધુશ આવી જાય છે.

આખો છદ્મ પદના વિવેચનમાં ભેળું કે યોગગ્રામ્યમાં શ્રીમાન દેવેન્દ્રચાર્યે પર્વકાત્મન, વીરકાત્મન, વજ્રકાત્મન, પદ્માકાત્મન, જદ્રકાત્મન, દન્ડકાત્મન, ઉપક્રિયાકાત્મન તથા બેઠે દિકામનનું સ્વરૂપ* સંધ્યા પ્રકાશને છેટે બતાવી છેવટે કહ્યું છે કે જે જે આત્મન કરવાથી મન વિદર થાય તે તે પદને સંધ્યાકાંડે આત્મન કહ્યું.† આત્મન્ય રીતે અન્ય યોગ.

* જુના પદ્યોના સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયા ૧૯૬૬ થી ૧૯૬૮

† મન ૧૯૭ ૧૩૬

જ્યાસીઓ પણ સ્થાન અને આસનના સંબંધમાં કહે છે કે જ્યાં અને જે આસને બેસવાથી રાગદ્વેષ લઘુતાને જલદી પામી જાય તે સ્થાને અને તે આસને ખાસ કરીને યોગકાળે બેસવું. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે અમુક આસને બેસવાથી જ મન સ્થિર થાય છે એવો ખાસ નિયમ નથી અને અનેક મહાસત્ત્વવંત પ્રાણીઓ સર્વ અવસ્થામાં પરમાત્મ ભાવ પામી ગયા છે. યોગતાને કયા સ્થાનમાં અને કેવા આસનથી સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે તે સંયોગ ઉપરથી વિચારી લેવું, પણ ખાસ કરીને એટલો તો નિયમ સમજી લેવો કે ચલિત આસનથી અને ધમાધમવાળી જગામાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થવી લગલગ અશક્ય છે. સ્થાન અને આસનની પ્રધાનતા એક મહદગાર તરીકે બહુ સારી થાય છે. વનરાણીથી વિરાજિત, સંસારના પંવનની ગંધને પણ નહિ લેનાર, શાંત પર્વતની એકાંત ટોચપર પર્યંકાસન કરી આત્મવિચારણા કરવામાં આવે ત્યાં જે આત્મસમૃદ્ધિનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તે મોટર, દ્રામ અને ગાડીઓના અવાજ વચ્ચે કે અસ્થિર આસને ઠોલતી ખુરશીપર થવો કે કટપનામાં આવવો અશક્ય છે. આસન યોગનું ત્રીજું અંગ છે અને યોગમાર્ગપર પ્રવેશ કરનારને તે ખાસ ઉપયોગી છે એ લક્ષ્યમાં રાખવું.

અજપા જાપ: પરમાત્મતત્ત્વનું ચિંતન કરવાની ટેવ પડ્યા પછી મુખેથી હૃદયાર કયાં વગર હૃદયમાં તેની લય લાગે છે, અનુચ્ચરિત જાપ ચાલે છે અને અન્ય વસ્તુઓ તરફ ધ્યાન ગયા વગર તેની જ રટણ ચાલ્યા કરે છે. છઠ્ઠા પદમાં અનાદિત નાહનું સ્વરૂપ જાતાવું છે તેમાં ઘટમાં-હૃદયમાં એક અતિ મધુર અવાજ ચાલ્યા કરે છે તેમ જ તેની સાથે અંદર અજપ જાપ ચાલ્યા કરે છે એમ કહેલ છે. આપણે સામાન્ય રીતે નવકારવાળી ગણુવા હોઈએ છીએ ત્યારે રકુટ કે અરકુટ અક્ષર જોડીને કે વિચારીને જપ કરીએ છીએ, પણ જ્યારે યોગમાર્ગમાં જીવની પ્રગતિ થાય છે ત્યારે તે અનુચ્ચરિત જાપ કરી શકે છે. સાંસારિક પ્રાણી જેમ ધનાદિકનો અનુચ્ચરિત જાપ કરે છે, તેવી રીતે પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાની રહ લાખ્યા પછી તેનો અજપ જાપ ચાલે છે.

આવી રીતે આશાનો ત્યાગ કરવાથી મનોયોગપર અંકુશ આવી

ખગર પડતી નથી, પરંતુ કાનમાં અનાહત નાદ ચાલે છે તેનું સ્વરૂપ છૂંદા પદની પ્રથમ ગાથાના વિવેચનમાં આપણે વિચારી ગયા છીએ તેનાથી કાનને તેની હેયાતીની ખગર પડે છે. અર્થ અર્થ અથવા સોદસ સોદસ નો અદ્ભુત ધ્વનિ કાનની અંદર ચાલે છે ત્યારે અનુભવપુષ્પની પ્રતીતિ થાય છે. અનુભવપુષ્પની આ નવીનતા છે.

‘કાન ન ગહે પ્રતીત’ આ પ્રમાણે પાકાંતર બીજી પંક્તિમાં છે તે પ્રમાણે આ સાખીનો અર્થ વિચારતાં નીચે પ્રમાણે અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. અનુભવજ્ઞાનનો વિષય આગણા પદમાં દીધો હતો તે અનુસરવું સ્વરૂપ જતાવી પછી શુદ્ધ ચેતના અનુભવને કહે છે કે મારા નાથને જાગૃત કર. અનુભવ એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન. એ અનુભવને અત્ર પુષ્પ સાથે સરખાવીને કહે છે કે એ કુલની રીતિ તો કેઈ જુદા જ પ્રકારની છે. સામાન્ય કુલ હોય તો નાકને તેની વાસ આવે છે, જમીનપર તે પડે તો સહજ અવાજ યવાથી અથવા બીજાઓના કહેવાથી કાનને તેની પ્રતીતિ આવે છે પણ યથાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાનની રીતિ તેથી ઉલટી જ છે. નાક તેની વાસ લઈ શકતું નથી અને કાનને તેનો અવાજ આવતો નથી, તેથી જ રીતે ચરીરને તેનો સ્પર્શ થતો નથી, રસના તેનો સ્વાદ લઈ શકતી નથી અને ચક્ષુ તેને દેખી શકતી નથી. એનું જ્ઞાન આત્માને ઇન્દ્રિય દ્વારા થતું નથી પણ સ્વયં ધર્મ જાય છે. બાહ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિય દ્વારા થાય છે, પ્રથમ વ્યગ્નાવગ્રહ થાય છે તે મન અને ચક્ષુ સિવાય ચાર ઇન્દ્રિયો સાથે વસ્તુનો સબધ યવાથી થાય છે, પછી આ કાંઈ છે એવો બોધ પામ્યો ઇન્દ્રિયો તથા મનથી થાય છે તેને અધોવગ્રહ કહે છે, કયા વર્ગની તે વસ્તુ છે વિગેરે વિચારણાને ઈંકા કહે છે, તે વર્ગમાંથી અમુક વ્યક્તિરૂપ એ વસ્તુ છે એમ નિર્ણય થવો તેને અપાય કહે છે અને તે નિર્ણયને ધારો ન.ખવો એનું ધારણા કહે છે. એરી રોને બધા વસ્તુ-સ્વરૂપ વસ્તુનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિય દ્વારા થાય છે. હાખત. તરીકે ગુલ.ખનુ પુષ્પ હોય તે હોયને નહકે કે તરત જ ને થાય તે વ્યગ્નાવગ્રહ, કોઈ વસ્તુને. તપશ્વ ધર્મે એમ જલુય ને અધોવગ્રહ, એ પુષ્પમાલિ છે એમ વિચારે તે હ. એ ગુલ.ખનુ કુલ છે એવો નિર્ણય થાય તે અપાય અને તે નિર્ણયને હુલ.ખના પરી ન.ખવો એ વસ્તુ.

અને શુદ્ધ ચેતના એકાંક મળી ગયાં છે ત્યાં પ્રસંગ જોઈ શુદ્ધ ચેતના અનુભવને કહે છે તે જાણીને વિચાર કરવા જેવી દૃષ્ટિકત છે.

હે અનુભવ! તું મારો ઘણા કાળનો મિત્ર છે, મારું અને મારા પતિ ચેતનરામનું એકત્રપત્ન કરવામાં અને તે થયેલું જોવામાં તું અતિ જ્ઞાનંદ લેનારો છે, ત્યારે હું તને કહું છું કે હે બંધુ! તું મારા પ્રાણનાથ પતિને જગાડ્યો કેમ નથી? એ તો જાપણ મોહનિદ્રામાં ઉઘી ગયા છે અને પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી ગયા છે, પોતાપરનો અંકુશ છૂટી ગયા છે અને પોતાની જાતને બીજાના કમળમાં સોંપી બેસા છે, તેથી તેઓની સ્થિતિ ઠીક થઈ છે તે તો તું જાણે. એ તો મમતાના સ્તંભમાં પડી ગયા છે, એમની સાંસારિક સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉદ્ધરને એ પોતાનો ઉદ્ધર માની બેસા છે, એ સો પચાસ વરસ રહેવાના ભાગના ઘરને ઘરનું ઘર માની બેસા છે, એ શરીરને આત્મા માની બેસા છે, એ ધન દારૂં ઘોડી કરી તેમાં સર્વથ માની બેસા છે, જો વ્યવહારના કાર્યને પોતાનું હિત માની બેસા છે, એ વિવર્ણમમાં રાજાવામાં જ્ઞાનંદ સમજી બેસા છે, એ સગાં સંબંધીના વ્યવહારને શાસ્ત્ર માની બેસા છે, એ રણવા કુટવાના હોમને વ્યવહાર માની બેસા છે, એ ખાવા પીવાની વસ્તુઓમાં લેપઈ ગયા છે, એ દારૂંમાનીયમ પિયાનાના રાગને નાદ સમજી બેસા છે, એ લાડી ચડી ગાડીમાં જાસજીન થઈ બેસા છે, એ પેને કોણ છે એનું જ્ઞાન ભૂલી ગયા છે, એ વિષય કષાધમાં મસ્ત થઈ પડ્યા છે અને પરભાવમાં રમણ કરી રહ્યા છે—આવી એમની સ્થિતિ અમલને હીપે થયેલી છે, અહું અને મમતો: મંત્ર જગતને અંધ કરનાર છે, એ મને તેમને પણ અંધ બનાવી દીધા છે અને તેથી પોતાની ખેડી માન્યતાનાં જનવેશં પર, શરીર, સ્ત્રી, પુત્રાદિમાં મરણાણી જુદી કરી તેમાંથી મુખ મેળવવા ઇચ્છે છે, એમને અરેખતા મુખનો ખ્યાલ નથી, અહું મુખ તે તેનું નામ દેવાય કે જ્યાંથી દરીવાર સ્પૃગિ ન થાય, જે નિરંતર એક સરખી રીતે રહે અને જેમાં પરત્રવચ ન હોય, એને જાણે એ તે પરાત્રુ-માડી મુખ મેળવવા પાછા મંડી પડ્યા છે, એ તે સંત્રિને દેહે-વામાં, પર અંધવચમાં અને ધન કમલમાં મુખ અને ॥ અને તેથી મુખ મળ્યો એવી જાણ રાખે છે, પણ એ તે પરાડી વસ્તુ છે,

અને શુદ્ધ ચેતના એકણું મળી ગયાં છે ત્યાં પ્રસંગ જોઈ શુદ્ધ ચેતન અનુભવને કહે છે તે જણાવર વિચાર કરવા જેવી હકીકત છે.

હે અનુભવ! તું મારો ઘણા કાળનો મિત્ર છે, માફ અને માર પતિ ચેતનરામનું એકત્રપત્નું કરવામાં અને તે થયેલું જોવામાં અતિ આનંદ લેનારો છે, ત્યારે હું તને કહું છું કે હે બંધુ! તું માર પ્રાણનાથ પતિને જગાડતો કેમ નથી? એ તો આપણા મોહનિદ્રામ ઉઘી ગયા છે અને પોતાનું સ્વરૂપ બૂલી ગયા છે, પોતાપરનો અંકુશ ચૂકી ગયા છે અને પોતાની જાતને બીજાના કબજામાં સોંપી બેઠા છે તેથી તેઓની સ્થિતિ કેવી થઈ છે તે તો તું જાણે. એ તો મમતાના સંગમ પડી ગયા છે, એમની સાંસારિક સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા છેકરાને પોતાનો છેકરો માની બેઠા છે, એ સો પચાસ વરસ રહેવાના ભાડાનું ધરને ધરનું ધર માની બેઠા છે, એ શરીરને આત્મા માની બેઠા છે, એ ધન ફરતી ચોરી કરી તેમાં સર્વસ્વ માની બેઠા છે, એ વ્યવહારના કાર્યને પોતાનું હિત માની બેઠા છે, એ વિવેકર્ષમ રાજાવામાં આનંદ સમજી બેઠા છે, એ સગાં સંબંધીના વ્યવહારમાં શાસ્ત્ર માની બેઠા છે, એ રડવા કુટવાના ઢોંગને વ્યવહાર માની બેઠા છે, એ ખાણ પીવાની વસ્તુઓમાં લેપાર્થ ગમા છે, એ હારમે નીચમ પિયાનાના રામને નાદ સમજી બેઠા છે, એ લાડી વાડી ગાડીમાં આસક્ત થઈ બેઠા છે, એ પોતે કોણ છે એનું જ્ઞાન બૂલી ગયા છે એ વિષય કષાયમાં મસ્ત થઈ પડ્યા છે અને પરભાવમાં રમણુ ક રહ્યા છે—આવી એમની સ્થિતિ મમતાને લીધે થયેલી છે, અહું આ મમતા મંત્ર જગતને અંધ કરનાર છે, એ મત્રે તેમને પણ અંધ બનાવી દીધા છે અને તેથી પોતાની જોડી માન્યતાનાં બનાવેલાં ઘર, શરીર, સ્ત્રી, પુત્રાદિમાં મારાપણાની બુદ્ધિ કરી તેમાંથી સુખ મેળવવા ઈચ્છે છે; એમને ખરેખર સુખનો ખ્યાલ નથી, ખરું સુખ તો તેનું ના હોવાય કે જ્યાંથી ફરીવાર મ્યુતિ ન થાય, જે નિરંતર એક સરખી રીતે રહે અને જેમાં પરતંત્રતા ન હોય, એને બદલે એ તો પરવસમાંથી સુખ મેળવવા પાછળ મંડી પડ્યા છે, એ તો સંતતિને ઉઠેલામાં, ઘર બંધાવવામાં અને ધન કમાવામાં મુખ માને છે અને તે સુખ મળશે એવી આશા રાખે છે, પણ એ તો પારડી વસ્તુ

શુદ્ધ માર્ગ ખતાવનાર ત્યાં તો કોઈ મળયો નહિ તેથી તારે તો એક ખાણમાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં પડવું જ પડ્યો; માટે એવા ખાતાનો સંબંધ છેડી દે અથવા એવા ખાતાં ખતવનાર મમતાનો સંગ છેડી દે અને મારી સામી નજર કરે, મને ભેટ, મારા મંદિરે પધાર.

હે નાથ! ઘણા વખતના સંબંધથી કદાચ તને એમ લાગતું હશે કે મમતા એ તારું પોતાનું માણસ છે, પણ તે વાત ખરી નથી. એ તો તને કસાવનાર, દુઃખ દેનાર, હેરાન કરનાર છે. જો, આ તારાં સંબંધી તો શુદ્ધ સંયમ, સમા, સંતોષ, વિવેક, માર્ગવ, આર્જવ, સત્ય, શૌચ, બ્રહ્મચર્ય વિગેરે છે, એ તારાં ખરેખરાં કુટુંબી છે, તારા અંગનાં સગાં છે અને વળી ખરેખરાં સજ્જન છે. તેઓ તારાંરૂપ છે, તારી જેવાં છે, તારા ખરાં વાકેસરી છે, તારા હિતેચ્છુ છે, કદિ ખોટું ખત ખતવનારાં નથી, વિડંબના કરનારાં નથી, હાંસી કરાવનારાં નથી. તું સ્વભાવે મીઠો છે, તારા સહજ રૂપમાં હોય ત્યારે અનુપમ સમતાસાગરમાં ડૂબડી મારનારો છે અને તારું કુટુંબ પણ તેવું જ મીઠું છે. તેઓનો અને તારો મેળાપ તે દ્વંદ્વમાં પતામું—સાકર બળે તેના જેવો મધુર છે. તારી શુદ્ધ દશામાં તું હો ત્યારે તેઓ સાથે તારો સંબંધ ઝગકે છે, પ્રગટ થાય છે, વ્યક્ત રૂપે દેખાય છે, શોભી નીકળે છે અને ખરો સંબંધ તેજ છે, માટે મારું કહેવું માન્ય કરીને વગોવણી કરનાર, મરકરી કરાવનાર મમતા ઓનો સંગ મૂઠી ઘઈ આ ખરા સંબંધીઓ તારા રૂધિરરૂપ છે તેઓનો સંબંધ કર, તેઓ સાથે સંબંધ કર અને તેમ કરવા સરૂ પ્રથમ મને નિહાળ, મારા સામી દાઢ કર, મને જો. હે નાથ! ન સારી રીતે જાણે છે કે હુમ્મલાં દ્વંદ્વની બહાર નીકર બળે છે અને છ.શમા મીઠું બળે છે, તો આ દ્વંદ્વના નબળાઓમા તારા સંબંધરૂપ સાકરને ભેળવ અને મીઠાશમાં વધારો કર, બાકી મમતાની સંગમમા તો મીઠું જ બળયે, કારણકે તેના સ્વભાવ છ.શ જેવો છે તેની ત્રાણે નો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્રેવ, શોક, ભય, દુઃખ, વિષય વિગેરેજ આવશે માટે હું ફરી વાર વિનવિ કરીને કહું છું કે તું મારા સામું જો અને મમતાનો સંગ દૂર કર.

મમતાની મોળત છોડી દો અને મારી સાથું જુઓ, મારી વ
માંજો, મારે મંદિરે યજ્ઞારો અને મારી સાથે રમજુ કરો.

સમતા મિત્રાયા આ જીવને કોઈ દિન કરનાર નથી એ હકીકત તપાસે સ્પષ્ટ કરીએ. આ જીવ ત્યાંમુખી સમતામંગમાં આસપાસી પેદાશરૂપે વસતુઆપર રમત રમત છે ત્યામુખી તે કદિ જીવ આવી શકતા નથી, કમજબાનમાં જકાઈ નિયમ વગર અહીં તરબતરા કરે છે, તેના વિચાર સુધરતા નથી, તેની આત્મપરિચ્છિન્નતા સમજાતા થતી નથી, તેનામાં શાંતિ, શમા, પીરજ, અનુક્રમ વિગેરે મહાગુણો આવતા નથી, તેનામાં ઔદાય, વાળીય, મલિનતા, તેજ નિવતા પ્રગટ થતાં નથી, તેથી તે વિષયકથામાં આતર માને તે જગતમાં સુખ માને છે અને ઘરથી પુત્ર દેહમમત્વમાં રાગપો માલો પડે છે, પશુ જ્યારે તેની પરિચ્છિન્ન સુધરે છે ત્યારે તે તમારું સ્વપ્ન સમજે છે, વિષયના કટુ નિષાક ભેદ શકે છે, કથાવૃતાતા કાલ કાલના સ્વાદ ભાગી શકે છે, પછી તેને તેના કૃપાર વિરસાર છૂટે છે કેમ કેવળે છે અને પછી સ્વપ્નનું કદ છે તે ચોથાની પ્રગટ થતા થતાં તેને સ્વપ્નનું જ્ઞાન થતા થતાં છે, મંગારનું અનિત્ય સ્વપ્ન સમજે છે, જીવને અન્ય આવનાર અન્ય કોઈ નથી, પોતે એકલા જ અનિત્ય જ રહેવાનું સુખારી શકે તેથી નિમિત્ત કે શક્તિવાળો તે એ જ આજુબાજુમાં આવી આવે છે, ત્યાર પછી તે સર્વ જીવોને બધું જુગલુ છે, તેને ત્યાં રહેવી અત્યંત શક્તિનો અધિકાર કરી શકે છે અને કન્નડ કન્નડ તેને સુખ કૃપાર અનુભવ થોડો અને દોષ કૃપાર કોઈ થાય છે. ક્યારે એકવાર સુખ મહત્ત્વ કરી સ્વાત્મ સનામાં ને લીન થાય છે, પશુવંશ ત્યાં કરે છે, અધ્યતનાયની વિગટિ કરે તે અને મનસદના મત્ત વાઈ, અધિકાર થોડો દિવસ અનુક્રમે કરી ક્યારે કનંજવનના ત્યાં કન્નડ આવે છે, આત્મજાતિમાં રમ સોજાય છે અને સ્વપ્ન નિર્વેદ થાય છે. અત્યંત રિચિરને તમામ કોઈ થાય છે અને તે અત્યંત અત્યંત દિવસ કન્નડી છે, કનંજિમાં મહત્ત્વ અત્યંત છે અને ક્યારે નિર્વેદ થાય છે. આ તમામ એ જ મહત્ત્વ છે, અધિક અન્ય ત્યાં ને ત્યાં છે.

યર્ષ જાય છે, ગમે તેવી શક્તિવાળો હોય તોપણ તે અશક્ત યર્ષ જાય છે અને જાણે તેની શુદ્ધિ આગળ જરા પણ વધી શકતી ન હોય તેવા તે યર્ષ જાય છે. ચેતન પણ મમતાની સોળતમાં હોય છે ત્યારે ઘેસ જેવો નરમ યર્ષ જાય છે, તેની સાથે લટી પડે છે, તેના સંબંધમાં આવવાથી જાણે તેમણે જ હોય તેમ વર્તન કરે છે. જો કે એ મારા પતિ મોહન છે એટલે સર્વને મોહ પમાડે તેવા—આર્યણ કરે તેવા મુંદર છે, ગુણના ચોહણાચળ છે અર્થાત્ ગુણોરૂપી રત્નોની ખાણ જેવા છે અને સોહન એટલે મુંદર ગતિવાળા છે, છતાં જ્યારે મારી શોક તેની પાસે હોય છે ત્યારે વિભાવદશાનું જોર એના પર એટલું બધું યર્ષ જાય છે કે જાણે પોતે તદ્રૂપ હોય તેવા તેના દેખાવ લાગે છે, તેનાં વર્તન, વાણી અને વિચારો મમતામય હોય—સંસારમય હોય તેવા દેખાય છે, તે જાણે સ્વભાવદશામાં વર્તેલા હોય, જાણે મમતા એ જ એની સ્વભાવદશા હોય એવો એ અનાદિ વિભાવને હીપે યર્ષ જાય છે અને જ્યારે મારા સંબંધની વાત એની પાસે કોઈ કરે છે, મારું નામ કોઈ તેની પાસે લે છે, મારી સાથે રમણ કરવાની કોઈ તેને સૂચના કરે છે ત્યારે તો તે એવો કઠોર બની જાય છે કે તે વાત તરફ ધ્યાન પણ આપતો નથી, તે તરફ દૃષ્ટિ બતાવતો નથી અને તે બાવમાં રમણ કરવાનું મન બતાવતો નથી. મારી શોકના સંબંધમાં હોય ત્યારે તો લહેરમાં આવી જાય છે અને મારી વખતે તો જાણે અણમાનીતી સાથે વર્તન કરવું હોય તેવા કડક બની જાય છે, મારા બતાવવાં-એનામાં સ્વભાવે રહેલાં છે તેવાં શાંતિ, હાસ્ય, દય, દ્વંદ્વચર્ય, સંન્યાસિ ગુણો તે પોતામાં પ્રકટ કરતો નથી, એમ કોને નથી, વિકરસ્વર કરતો નથી. મમતાના સંબંધમાં જેવો તે પોતે નરમ દ્રવ્યવતઃ થાય છે તેવો જ મારા સંબંધમાં કઠોર દ્રવ્યવતઃ થાય છે. તે યર્ષ જેમ છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં બીજી ગદ્ય.મ. રહત પડતે અર્થ જરા નબળો પડે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે, બીજી ગદ્ય.મ.ની રીતે એ અર્થ આગળના પદ સાથે અને વસ્તુ-વચન ન થઈ બહુ અનુરૂપ થઈ પડે છે.

ચેતન ગાત્ર મનાત ન પૂને,

મુન્ય વમાત જગાત વદાવે;

વસાત-વાસ્તે કર્મબંધરૂપ દેવું વધારી મૂકે છે. આ મંબંધમાં 'મૂલડો યોડે બાધ બ્યજડે ધણુરે કેમ કરી દીધો વ્યય' એ પર ચોપનમું પદ છે તેપર વિસ્તારથી વિવેચન કરવામાં આવશે.

હવે આવી રીતે હે જાહેન! મારા ન્યાય તો પરલાવમાં મસ્ત બની તદ્દપ (દુર્ગુણના રાણરૂપ) થઈ જઈ મારી વાત પણ સાંભળતા નથી, મારા સામું પણ ભેટા નથી. કમનશીએ તેઓને ઠેકાણે લાવે તેવી સંદેશા લાવ લઈ જાવ કરનારી કોઈ ફતી પણ નથી. ફતીનું કામ પ્રેમી ભેડા વચ્ચેના સંદેશા લાવ લઈ જાવ કરી તેઓને મેળાપ કરી આપવાનું છે તે તું જાણે છે, પણ મારી પાસે એવી કોઈ ચતુર ફતી પણ નથી કે જે મારા સંદેશા પતિને પહોંચાડી અમારો બેનો સમાગમ કરી આપે-અમને બેને ભેડી આપે. તેમ જ બે વ્યાપારી વચ્ચે વાંધો પડ્યો હોય તો પતાવી આપી માલ વેચાવી શકે તેવો અથવા બે વ્યાપારીને એકઠા કરી માલનું સારું કરાવી શકે એવો દુશિયાર-ચાલાક દલાલ પણ મને મળતો નથી. સાધારણ દલાલથી કાંઈ મોટા સોદા થઈ શકતા નથી તેમ જ મોટો વાંધો પણ પતી શકતાં નથી અને મારે અને મારા પતિને તો પણ કાળથી વાર પડી ગયો છે તે કાઢી આપે એવો કોઈ દલાલ પણ જણાતો નથી. જો દુશિયાર દલાલ હોય તો મારા પ્રમરૂપ કરીઆણી કિમત વેંટલા છે, તે માલ કેવો સારો, મોજો અને ટકાવ છે અને મનનાને મલ કેવો તકલાદી અને પારણામે અહિત કરનારો છે તે બનારી. મના પ્રમને મેંદે કરી આપે, પણ ફતી કે દલાલનું કામ કેંદે તેણે કેંદે નારી રમે નથી જાહેન! જાણે છે કે પ્રમની બાબતમાં વચ્ચે નહીં મેળાપ કરી આપવાનું કામ ફતીનું છે અને ખરીદીનું કામ દલાલનું છે. પણ મેંદે પ્રમ અપાર અને અનલ છે, પાંચ મેંદે મહા મુખ આપનાર છે અને મનનાનો પ્રમ ખોટો, ઉપર ફપને અને પારણામે મહા દુખ આપનાર છે એમ જાણવી આપે એવો દલાલ કોઈ નથી એ મહા દુખની બાબત છે. માલ પરમાવવાનું કામ પણ દલાલ જ કરે છે અને મેંદે તેનાથી કમરી શકે છે, વેપારી પાંચ જે યુક્તિથી વાત કરી શકતાં નથી તેવી યુક્તિથી દલાલ કામ કરી શકે છે, કારણકે મેંદા કરાવવા તે તેનો ખાસ વિષય છે.

વાત કરે છે. હે શ્રદ્ધા! આવી રીતે ચેતન અને મારી વચ્ચે પડી દલાલ-
 દ્વીનું કામ કરનાર કોઈ નથી, તેઓ તો મમતાના મંદિરે પડ્યા રહે
 છે અને મારા સંબંધી વાત આવે છે કે તે કડોર જની જાય છે. હું
 તેમને રીઝવવા ગાવન ગાઉ છું, સમજાવું છું, યજે યડું છું, પણ
 તેઓ મારી વાત તરફ લક્ષ્ય આપતા નથી. જો સખિ! તેઓ દૂર
 જોના જોના આપણી વાત સાંભળે છે, આટલી આટલી મેં તારી પાસે
 વાત કરી તે તેઓએ સાંભળી છે તોપણ તેઓ આંખ આડા કાન
 કરે છે, મારા મંદિરે પધારતા નથી, ત્યારે હવે તે શું હું ઢાલ વગાડું?
 મેં આટલી વિનંતિ કરી, મારા તેઓ સાથેના સંબંધ તેઓને ખતાવી
 માપ્યો, મમતા તેઓની વગેવણી અને હાંસી કરાવે છે એ ખતાવી
 માપ્યું અને હું તેઓનું એકાંત શ્રેષ્ઠ કરનાર છું એમ સ્પષ્ટ સમજાવી
 માપ્યું, છતાં પણ મારા પતિ તો મારા તરફ કડોર જ રહે છે ત્યારે
 સખિ! મારે તે હવે શું ઢાલ વગાડવો?

અમુક મનુષ્યની વિનંતિ કરવા છતાં પણ તે માને નહિ ત્યારે
 આ પ્રમાણે કહેવાનો પ્રચાર છે કે ભાઈ! હવે તે શું ઢાલ વગા-
 ડવો? અમારાથી બને તેટલું કર્યું, બને તેટલી રીતે સમજાવ્યા, છતાં
 પણ એ ભાઈશ્રી તો માનતા નથી ત્યારે શું કરીએ? શુદ્ધ ચેતના
 ભાવાનો ઉપયોગ કરી કહે છે કે આટઆટલી વાત મેં મારા
 પતિને હે સખિ! ધણીવાર કહી પણ તેઓ તો મારા મંદિરે પધા-
 રતા જ નથી. સખિ! બેન! હું મારા દુઃખની વાત તે કેટલી કરું?
 હવે તો કોઈ ઢાલ વગાડે તો જૂદી વાત છે, મારી કથા કહેવામાં
 કોઈ વળે તેમ લાગતું નથી.

આ પડનો આ પ્રમાણે અર્થ વધારે સમીચીન લાગ્યો છે, તે.
 આગળ પાછળના પદ સાથે અને અંધકારની રચનાના મુખ્ય તત્ત્વ
 સાથે બરાબર બધાએ સંતોષ આવે છે એમ મને લાગે છે. હવે
 આ પ્રમાણે શુદ્ધ ચેતના અને શ્રદ્ધા વચ્ચે જે વાત થઈ તે ચેતને
 રહી સાંભળી તેનું પરિણામ શું આવે છે તે આપણે આગળ
 જાણીએ છીએ.

ધોતીયાથી મજબૂતાર્થ સ્હેતી નથી તેથી લગઈ કરવા જતી વખત અંદર કચ્છ મારી ઉપર લોદાની ભગીવાળો મુરવાળ પહેરવાનો રિવાજ છે. ચેતનજી પણ મોહ સાથે લડવા નીકળ્યા ત્યારે તેણે ટોપ, બખતર અને મુરવાળ ધારણ કર્યો, વગી તે પાર્થિવ નહિ પણ આધ્યાત્મિક હતા. હવે તે દેવા હતા તે જોઈએ.

આત્માએ જ્ઞાનદૃષ્ટિરૂપ ટોપ માથાપર ધારણ કર્યો. આથી મોહ જાળના ગમે તેટલા અપાટા વાગે તોપણ જ્ઞાનદૃષ્ટિ આગળ તે સર્વ કામા થઈ પડે છે. મોહ રાજના સપાટામાંથી બચવાનો ઉપ-જ્ઞાનદૃષ્ટિની સમીપતા છે. વગી એટલેથી નહિ અટકતાં શરીરપર સંયમરૂપ બખતર ચેતનજીએ ધારણ કર્યું. ઈન્દ્રિયદમન, કષાયત્યાગ, રમ્ય મહાવ્રતનો આદર અને મન વચન કાયાના યોગોપર અંકુશ-માવા દહ આત્મસંયમરૂપ બખતરને ધારણ કરવામાં આવ્યું. આથી ર્મના કષાય, નોકષાય ને વેદાદિ સેનાનીઓ ગમે તેટલો સખત હુકો-રે તોપણ ચેતનજીને એકદમ ભય પામવાનું કારણ નહ થયું; અને જી સાથે એકામતારૂપ લંગોટ સહિત કચ્છ લગાવી દીધો. એટલે-જરા ભય લાગતા ધોતીયાના બંધ નરમ પડી ભય છે તે પીડા દૂર થઈ-ઈ. હવે ચેતનજી પોતાની શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવામાં એક ધ્યાન-લાગી રહ્યા છે એટલે એનું ધ્યાન મોહના પાર્થિવ કલ્પિત અનિશ્ચ-ચાનંદ તરફ જતું અટકી પડ્યું. આવી રીતે જ્ઞાનદૃષ્ટિરૂપ ટોપ ધારણ-રી સંવરરૂપ બખતર ધારણ કર્યું, તેથી નવીન કર્મનો પ્રવાહ આવતો-તટકી પડ્યો અને પછી સ્વરૂપપ્રાપ્તિમાં એકામતા લગાવી દીધી-અને તેથી જ્યાં ત્યાં અસ્તત્રસ્ત વિચારધારા વાહતી હતી તે અટકી-ગી. (તબામાં આ જગોએ માર્દવનારૂપ ટોપ અને શમારૂપ બખતર-પડ્યું છે છતાં આ અર્થ અહીં સમીચીન જણાય છે.)

આવી રીતે સજ્જ થઈને સત્તાના રણરેત્રમાંથી પણ મોહને-તી નાખ્યો, ફેંકી દીધો, ઢર કરી દીધો. જ્યારે જ્ઞાનદૃષ્ટિ અને-યમ સાથે આવ્યાં હોય ત્યારે થીમિ થીમિ બંધ અને ઉદયમાંથી તો-હનીય કર્મને નસાવી મૂકે એમાં નવાઈ નથી, કારણ સંયમથી કર્મ-ધ અટકે છે અને ઉદય પણ દયમ્ય ગુણસ્થાનકથી બંધ પડી ભાય છે-જુ સત્તા (potentiality)માં કર્મો સ્હે છે. આ ચેતનજીએ ટોપ

બખતર પહેરીને સત્તાના હોતમાંથી પણ કમોંની કાપણી કરવા માંડી. બારમે ગુલુસ્થાનકે તો સત્તામાંથી પણ કમોંને દૂર કરી નાખે છે, કારણકે એના હાથમાં તરવાર છે, માથે મોડ જાંઘ્યો છે, મસ્તકપર ટોપ પહેર્યો છે, શરીરે બખતર પહેરી લીધું છે અને પગે લંગોટ લગાવી મુસ્તાજ ચઢાવી લીધો છે. પછી તો તેણે શુરવીર ક્ષત્રીય બહાદુરની પેઠે કર્મશક્તિની એવી કાપાકાપી ચલાવી કે તે સુદને જોનારા ભે મહા પુરુષો હતા તેઓના મુખમાંથી પણ નીકળી ગયું કે “અહો ! અહો ! ભાઈ ! તમે તો ખૂબ કરી, બહુ મોટો જય મેળવ્યો ! ભારે કામ કર્યું ! તમે તો બહુ બચ્યા ! ખરેખર બમત થઈ ગયા ! મહા આદ્યૈયકારી કામ કર્યું.”

આત્મા જ્યારે સાતમા ગુલુસ્થાનકથી આગળ વધી આડમે નવમે ગુલુસ્થાનકે કાપકમેણી માંડી વધે છે ત્યારે કમોંની તે ખરેખરી કાપણી જ કરે છે, એક અંતર્મુદૂર્તમાં એટલાં કમોંને ખાવાની હે છે કે તેનો ખ્યાલ-તેની સંખ્યાનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે. તે તે પછી સુખતિને પણ

રીતે કહે છે કે એમાં એટલે એ સોગંદાંબાજીમાં કે ગંજીપામાં આ ચેતનજીની ચતુર્ગતિ ચોપાટની રમત પાસે કાંઈ દમ નથી. આ ચેતનજી તો જતાવારમાં દેવગતિમાં પહોંચી જાય છે, વળી ત્યાંથી તિર્યચ-ગતિમાં જાય છે, વળી મનુષ્યગતિમાં આવે છે, ત્યાંથી પાપ કરીને નાર-કીમાં જાય છે; આવી રીતે ઘોટી ચાલથી એવાદાણા ચાલે છે કે તમારી ચોપાટની રમત તો તેની પાસે કુછ બિસાતમાં નહિ. એની રમતમાં એ આખા ને આખા ઘર ફુલાવી જાય છે. આ પટમાંથી સામા પટમાં ચાડ્યો જાય છે. વળી તેની પાસે ગંજીપાની રમત પણ કાંઈ હિસા-બમાં નથી. જેઓ એ રમત પૂરી કરે છે તે તો ચારે પટ મૂકી દઇને વચ્ચેના વચ્ચેના ઘરમાં આવી જાય છે. તેવી રીતે ચતુર્ગતિ ચોપાટની રમત પૂરી કરી છત્ર પણ ચિવગતિરૂપ પંચમ ગતિમાં જાય છે ને ત્યાં સિંધર થઇને રહે છે, પણ ચાર પતમાં હોય છે ત્યાંસુધી તો અહીં તહીં દોડાદોડ અને ધામધુમ કરી મૂકે છે.

જુદિવરનો અર્થ એક જગોપર ચેત્રંજ કયો છે તે અર્થ શબ્દને અનુસારે અને બસબર બેસતો લાગતો નથી, બાકી તેવો રૂઢ અર્થ તે શબ્દનો થઈ શકતો હોય તો તે પ્રસ્તુત સંબંધ સાથે વધારે મળતો આવે છે. વ્યવહારની ચેત્રંજની રમત પણ ચતુર્ગતિ ચોપાટની ચેત-નજીની રમત પાસે કાંઈ બિસાતમાં નથી—એ જાણ તે અર્થથી નીકળે છે.

અસક્તના વખતમાં પણ ગંજીપાની રમત હતી. દશાવતારી ગંજીપા દેશમાં જ બનતા. તેમાં (૧૦) પાના આવતાં અને તેનાથી બહુ અતઃક્રાંતિ રમત રમી શકાતી હતી. હજુ પણ એ પાના કવચિત્ લભ્ય થય છે પણ તેની રમતની રીત સંજનન બૂચી જવામાં આવી છે. હ.ક.માં (૫૨) પાનાંના ગંજીપા પ્રચલિત છે જે સર્વના લક્ષ્યમાં હોય જ એમાં પણ અનેક પ્રકારની રમત થાય છે; પરંતુ આ ચેતનજીની ચતુર્ગતિ ચોપાટની રમત પાસે તેમાં પણ કાંઈ દમ જેવું નથી.

અપરા જુદિમાન્ મણમે સોગંદાં ને ગંજીપાને લેખામાંજ માનતા નથી અને તેને ખરી રમત તરીકે ગણતર નથી, ખરી રમત તો તેઓ ચેતનજીએ મડેલ ચતુર્ગતિ ચોપાટની છે તેને જ કહે છે; વાસ્તવિક રીતે જીજી રમતો રમનાના નામને પણ યોગ્ય નથી.

હવે આ જીવ ચોપાટ રમે છે તે કેવી રીતે રમે છે તે અત્ર
જાહુ વિસ્તારથી જતાવે છે. એ રમતની સાધારણ જાબતાને કવિ પોતાના
અધ્યાત્મજ્ઞાનની વિપુલતાને અંગે કેવા વિસ્તૃત અર્થમાં મૂકી કે છે
તે સમજવા ચોગ્ય છે. પાસાવડે ચોપાટ રમી જાણનાર એનો જાવ
જાહુ સારી રીતે સમજી શકે તેમ છે.

રાગ-સમઘી.

સ્વેલે ચનુર્ગતિ ચોપર, પ્રાણી મેરો સ્વેલે.
નરદ ગંજીફા કૌન ગીનત હૈ,
માને ન લેલે બુદ્ધિવર. પ્રાણી મેરો ૦ ?

“મારો ચેતન ચાર ગતિરૂપ ચોપાટ ખેલે છે, તેની પાસે સોગડાં
કે ગંજીફા તે કોણ ગણતરીમાં છે, બુદ્ધિમાન પુરૂષો આની પાસે તેને
લેખામાં ગણતા નથી.”

જાવ-ચોપાટને ચાર પટ હોય છે, દરેકમાં ચોવીશ ચોવીશ
ઘર હોય છે, ચારે પટમાં યદને છનું ઘર હોય છે, એ છનું
ઘરમાં સોગડી ફર્યા કરે છે, વચ્ચે મરી જાય છે ત્યારે પાછી ફરીવાર
ખેસે છે, પણ એનું સાધ્ય એ સર્વ ઘર મૂકી દઈને વચ્ચેના સાધ્ય
સ્થાનમાં આવવાનું હોય છે. સોગડી ચાર રંગની હોય છે. કાળી, પીળી,
લાલ અને હીલી અને દરેક રંગની ચચાર સોગડી હોય છે, કોડીથી
રમે છે તેઓ જ અથવા સાત કોડીથી બે રીતે રમે છે અને જાનેમાં
દાણા ગણવાની રીત જૂઠી જૂઠી છે. પાસાથી રમે તે ઘણું કરીને બે
પાસાથી રમે છે. એ દરેક પાસાને ચાર ચાર જાણુ હોય છે અને તે
જાનેના સરવાળાના દાણા મલાવતી વખત જુગ (વગેરે) જંધાય છે.

આ ચેતનજી તે ચાર ગતિરૂપ ચોપાટ ખેલવા મંડી ગયા છે.
જેમ ચોપાટમાં ચાર પટ હોય છે તેમ આ ચેતનજી પણ ચારે ગતિમાં
ચકરાવો લેવા મંડી ગયા છે. એમણે જે જાણ માંડી છે તે એવી
વિચિત્ર છે કે તેની પાસે સોગડાંજાણુ કે ગજીપો (કાર્ડઝ) કાંઈ પણ
ગણતરીમાં નથી, એને બુદ્ધિમાન માણસો કાંઈ ગણતા નથી અને સ્પષ્ટ

૧ ખેલે=રમે છે. ચોપર=ચોપાટ. નરદ=સોગડાં. ગંજીફા=ગંજીફા. કૌન ગીનત
હે=કોણ ગણતરીમાં છે. બુદ્ધિવર=બુદ્ધિમાન માણસ.

જેટલા દાણા આવે તેટલા બાણના નિયમ પ્રમાણે ચાલવા જ નેહએ તેથી સાત ગતિમાં રખડવાનું થાય છે અને જુગ ચાલી શકાય નહિ તેથી સોગડી લડવાનો ભય રહે છે, કારણ તે ધટ્ટી પડી જાય છે. સાત ગતિ શાસ્ત્રએ નીચે પ્રમાણે ગણાવી છે.

૧ એકદ્રિય ગતિ.

૨ વિકલેદ્રિય ગતિ (બેદ્રિય, તેદ્રિય, ચૌદ્રિય.)

૩ નરક ગતિ.

૪ સંમુદ્રિય પંચેદ્રિય તિર્યચ ગતિ.

૫ ગર્ભજ પંચેદ્રિય તિર્યચ ગતિ.

૬ મનુષ્ય ગતિ.

૭ દેવ ગતિ.

આવી રીતે પાંચ આશવને કરવા કરાવવારૂપ દાણા આવે ત્યાં-મુખી સાત ગતિમાં રખડવાનું થાય છે, પણ અદ્ધમી ગતિ જે મોક્ષ છે તેમાં જવાનું થતું નથી.

તેવી જ રીતે છ દાણાની નીચે એક દાણો આવે છે એટલે છઠ્ઠાજીવનું મર્દન થાય-હિસા થાય તેની સાથે એકો એટલે અસંયમ આવે છે. આવી રીતે સાત દાણા થાય તેનું પરિણામ પણ સાત ગતિમાં રખડવારૂપ જ થાય છે.

શ્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ એ ત્રણ વેદને આશ્રયીને પણ સત ગતિ શ્રીમુયગદગંત સૂત્રમાં મળવામાં આવી છે તે નીચે પ્રમાણે:-

૧ નપુંસકવેદની એક ગતિ.

તે સર્વથા એકેદ્રિય, બેદ્રિય, તેદ્રિય, ચૌદ્રિય અને નરક-જ્ઞાનમાં હોય છે.

૨ પંચેદ્રિય નિર્યસમાં સ્ત્રી પુરુષવેદ તેની બે ગતિ.

અહીં તેમ જ નીચે મનુષ્યજ્ઞાનમાં નપુંસકવેદ પણ હોય છે, પણ મુખ્યત્વે અત્ર શ્રીપુરુષવેદની જ છે, કારણ નપુંસકને પણ ચિદ્ગતે પુરુષનું અથવા શ્રીનું હોય છે. તદાશયી અત્ર બે જ ગતિ મળેલી.

૨ પંચેદ્રિય મનુષ્યજ્ઞાનમાં હપર પ્રમાણે શ્રીપુરુષવેદ.

૨ દેવજ્ઞાનમાં શ્રીપુરુષવેદ.

વર્ગજ્ઞાને પણ લેશ્યા કહેવામાં આવે છે અને ગાયત્રી દ્વય, ચમુદ્રનાં
 ફીણ અથવા દહીં જેવા ઉત્તરના વર્ણજાણી વર્ગજ્ઞાના બાદર પરિ-
 જ્ઞામને શુદ્ધ લેશ્યા કહેવામાં આવે છે. દુષ્ણ, નીલ અને કાષેય એ
 પ્રથમની ત્રણ અશુભ લેશ્યાઓ છે, આત્માના અધમ બાદર પરિજ્ઞામ
 યોગ્યતર્જીત દ્રવ્યને લીધે થયેલા છે અને તેજો, પદ્મ અને શુદ્ધ એ
 ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ છે. દેવે એ છ લેશ્યાના રસ દિ જતાવે છે. દુષ્ણ
 લેશ્યાનો રસ તદન કડવો, નીલ લેશ્યાનો રસ તદન લીખો, કાષેય
 લેશ્યાનો રસ આમળા જેવો કસાયસો, તેજો લેશ્યાનો રસ ઠેરીના
 રસ જેવો, પદ્મ લેશ્યાનો રસ મદિરા જેવો મધુર અને શુદ્ધ લેશ્યાનો
 રસ શેલડીના રસ જેવો મિષ્ટ હોય છે. પ્રથમની ત્રણ લેશ્યા અનિ-
 દુર્ગંધી અને મહિન છે તેમજ તેઓનો સ્પર્શ કંઠ્ય, લુખો અને જરા
 પણ પતંગ આવે તેથી નથી; તેથી ઉલટી બાકીની ત્રણ લેશ્યાઓની
 ગંધ અતિ મુંદર, મુર્ગંધી યુક્ત અને નિર્મળ છે તેમજ તેનો સ્પર્શ
 સ્નિગ્ધીય છે. આપણે અનુભવ ઉપરથી જોઈ શકીએ છીએ કે જેવા
 જેવા વિચારો યાચ છે તે પ્રમાણે મુખામુવિ ઉપર રંગ દેરદાર થયા
 કરે છે. એ લેશ્યામા વળતા હોયેનું વર્તન કેવું હોય છે, તેની દશા
 કેવી હોય છે, તેની તિથિ કેટલી હોય છે વિગેરે ધારી ઉપયોગી
 દહીંન માં ઉત્તરનાથન સુત્રના લેશ્યાબોધકારથી જાણવી. અત્ર
 સિદ્ધાન્તમા બન પણ એક દહીંન બહુ ઉપયોગી છે. વાચી તે સંસ્પર્થી
 બન લેખ, જેમાં મૂલી મૂલી લેશ્યાઓના વર્તન હોવાના અભિપ્રાય
 સમજાવે છે અનુચિત બુદ્ધિ. પરીને મહા ભવકાં બાદનીમા બાવી પડ્યા
 અને આને જુલ્મ થરાથી ચરે હરમા બારાનુ દેખવા હાથમાં
 નેત્ર નજર દેહ વડા તેમાં એક બાજુ જુલ્મ બાજુ તેના ઉપર બાજુ
 હરકા રહા હર બાજુ તે જુલ્મ બાજુ વરે બાજુને પાડના તરે આમત્રણ
 માત્ર હેવ ત્રણ ગદ્ય કેષ્ટુ હર. તે બેડે એક વરે બાજુએ કહુ
 કે જા જુલ્મ મૂલ્યથી ઉમેરી નહુ હેવ તે બાજુને જાણુ
 ખાવાની બહુ મલ્લ જાવ શીલ્લે કહુ કે જાણુ જુલ્મ દામટે પડી
 નહુ. ને જેવી દહેમ હરે છે તેને રાષી નામ સંજ્ઞા કહુ કે
 જોઈ દહેમનુ જાણુ શુ દામ છે? નહી નહી દહેમને પર જાણુ
 તેને રાષી રાષીને નહે નહી. એટલે જાણુ દામ દહે દહે

છે કે જ્યાંસુધી પગડું આવતું નથી ત્યાંસુધી સોગડી બેઠી શકાતી નથી અને કદાચ એકાદ સોગડી બેઠેલ હોય તોપણ પાછી ચારે સોગડી ઘેર આવી જાય ત્યારે ફરી વખત પોની જરૂર પડે છે. વળી જ્યારે સોગડી લપમાં પડે છે ત્યારે પણ પો આવતાં વખત લાગે તો અન્ય રમનાર પો લઇને પોતાની સોગડી ગાંધી કરે છે તો જીવવાની અણી ઉપર આવેલી જાણ પાછી ફરીવાર ચડૂ થાય છે અને ઘણીવાર હાર ખાવી પડે છે. આવી રીતે ઘરે આવેલી સોગડીને બેસવા માટે પણ પગડાની (પોની) જરૂર પડે છે અને એવી રીતે લપમાં પડતાં અને પો મેળવતાં વખત લાગે તો જાણ હારી જવાય છે. જો આનંદધન પ્રમુ મહારાજ આ પગડું બતાવી આપે તો આ જીવ એક ચાલમાં આખી જાણ જીતી જાય છે, નહિ તો ત્રણ ત્રણ સોગડી રૂબાડી દીધેલ હોય છતાં પણ જાણ હારી જાય છે, બધાં ઘર વટાવીને આવેલ હોય તોપણ છેવટે રખડી પડે છે અને જો પો આવી જાય તો 'હું જીત્યો, હું જીત્યો' એમ પોકાર કરીને કહે છે. ચારમાંથી ત્રણ સોગડી રૂબી ગયેલ હોય અને બીજા દાણા ચાલવાની જગ્યા ન હોય ત્યારે જ આવી સ્થિતિ થાય છે, તેમ જ ઉપશમમેણી માંડે ત્યારે ચેતનજીના એવા જ હાલ થાય છે જેમ દાણા વધારે આવી જાય અને એ જીવાનું હોય નહિ ત્યારે વારંવાર ખડું કંડું પડે છે તેમ ઉપશમમેણીગત જીવને અગિયારમાં મુકુરગાનકેથી પાછા છડે, સાતમે, પાંચમે, ચૈથે, બીજે કે પંડેલે પણ પડવું પડે છે. આવી રીતે જીનેલી જાણ હારી જવામાં માત્ર એક પગડાનો વાધો આવે છે. તેમ જ જો જાણવેલેકનું એક પગડું ન આવે તો આ જીવ ઉપર નીચે અથડાયા પછડાયા કરે છે, પણ નોંડા છેડા આવે નથી. એ પગડાને શ્રીમતુના ચરણકમળની મેચા એકદમ બતાવી આપે છે અને એવાં રીત વખતસર જો એક પગડું આવી જાય તો આ જીવ જાણ જીતી જઈ અનંદમાં આવી તિરતર લડે છે.

વળી સાવ શબ્દનો અર્થ સાવલેશ્યા કરવામાં આવે ત્યારે ખડુ મુંઠર અર્થ થાય છે. દ્રવ્યથી આ જીવને છ લેસ્ય એા ઘણીવાર થાય છે પણ શુદ્ધ ભાવલેશ્યા છેવટની ત્રણ થાય ત્યારે જ આ જીવને પો આવ્યું ગણાય છે. મલલમ ગંથી બેઠેલી નજીક આવે ત્યારે પણ તે માત્ર

૫૬ તેરમું-રાગ સાંઘ.

અનુભવ હમ તો રામરી દામી,
આફ વઠાને માપા મમતા,
જાનું ન વઠાંકી વામી. અનુ૦ ?

“હે અનુભવ! હું તો જાતમરાજની દામી છું. (૫૪) પેલી (૫૬-૬૮) માયા મમતાએ ક્યાંથી આવી? વળી તે ક્યાંની રહેવાવાની છે તે હું જાણતી નથી.”

ભાવ-હવે ચેતનજી તો હપર જણાવ્યું તેમ અનુભવિ ચેષ્ટા રમતા કરે છે, એ ચેષ્ટાથીજ દેરામાં રમ્યાં કરે છે, પણ એને ભાવવિશે-કનું પો જાણતું નથી અને એની જાણ ક્યાંથી રમ્યાં કરે છે. મમતા મ.પ.ના સંબંધમાં થતી ચેષ્ટા જેવ્યા કરે છે, પણ સુખવિની વાત સાંભળતા નથી. સુખવિએ કહ્યુંને અનુભવ રૂપમાં આવે ત્યારે ચેતનની સ્થિતિ જાણી, પણ એ તો કંઈ વાત સાંભળતા નથી, એ અનુભવમાંપર આવે ત્યારે તેની લાગણી દેવાલ આપ્યો. પણ ચેતન તો માયા મમતામાં કૂચી મયા છે; એ જાણી વાત ધ્યાનમાં રાખી નુમનિ આજે અનુભવને કહે છે. જા. ૫૬માં સુખવિ અને અનુભવ વચ્ચે જે વાતચીત થયે છે તે જાતમરાજજી મહારાજે સ્વીકારી છે તે-૫૬ જા. ૫૭ અને ૫૮ જે એ છે.

નુમનિ કહે છે-હે અનુભવ! હું તો જાતમરાજ-ચેતનજીની દામી છું-કેરી. છું. નિરાશ તેમની મેલ. ૮-૫૨ છું. તેમાં અને જે જા-કેરી અને જે જા-કેરી છું. જાણે હે અનુભવ! હું તો તમરી દામી છું. તમરી આજ મમતા વર્તનરી છું. એ નર્મ માટે હું પણ માટે છે છું અને તમે તીવર છે. તે હું પણ તીવર છે. છું. કારો અને તમરી જ સુખ સુખ છે પણ મલ અને મમતા ચેતનજીની ૫૬-૬૮એ હવે કંઈ જોડી છે તે કહ્યો જાણે છે અને કહ્યું સ્વીકારી છે તે હું જાણતી નથી મલ એ જાણ પ્રકૃતિ છે, હું રહેવાવાની છે મમતા એ મર. ૫૪ છે, નિહ ર. ૫૬ને. એ મલ છે

૧ જાતમરાજ સ્વીકારનાર, માયા અને જાતમરાજ ૫૬-૫૭-૫૮

૧ જાતમરાજ

આનંદધન પ્રભુ ઘરની સમતા,

અટકારી ઔર લગાસી. અનુ૦ ૩

“કઠોર પતિ (આત્મરાજ) એટલી વાતથી સમજતા નથી અને (મારી) એક દાણ છ માસ જેવી જાય છે. હે આનંદધન પ્રભુ! સમતા તમારા ઘરની પટરાણી છે, બીજી (માયા મમતા) લગાડી છે એમ અટકળો-જાણો-સમજો.”

ભાવ-વગી સુમતિ આજગ વધી અનુભવને પોતાનું હૃદય ખાસી કરતાં જણાવે છે. હે અનુભવ! તને જણાવ્યું તેમ મારા પતિની સર્વ જગ્યાએ અને ખાસ કરીને ભદ્રલોકમાં ફાંસી યાય છે અને મારાથી તે સહન થતું નથી તેથી મારા પતિને સમજાવવા હું ઘણી ઘણી જાતની યુક્તિઓ કરું છું. અગાઉ (દશમા પદમાં) જણાવ્યું તેમ હું ગાઉ છું, નાચું છું પણ તે તો મારા અંદરે પધારતા નથી અને માયા મમતા સાથે બાજુ ખેંચ્યા કરે છે, તેની સાથે આનંદ વિલાસમાં મસ્ત બની પ્રથ્વા રહે છે અને મારી સામું પણ જોતા નથી. હું તેઓને બતાવી આપું છું કે માયા મમતા અધમ કુળની છે, અમળયા ગામની રહે-નારી છે અને કુલદા છે, પણ મારા પતિ તો એટલા કડજુ ધર્મ ગયા છે કે હું ગમે તેટલી વાત કરું છું પણ તે સમજતા જ નથી. મેં તેને અનેક આકારમાં વાત કહી, તેઓનો મોહ રાજા સાથેના સુદ્ધવૈભવ સમજાવ્યો, તેના છત ડંકામાં થતો ગંજીર નાહ કહી બતાવ્યો, પણ એ તો મમતા માયા સાથે નરમ ઘેંસ જેવા ધર્મ જાય છે (જુઓ પદ-દશમું) અને મારી પાસે આવવાની વાત થાય છે કે તદ્દન કડજુ બની જાય છે. આટલી સર્વ વાતથી પણ તે તો સમજતા નથી અને મને પોતાને એવી પીડા ધર્મ છે કે પતિ વગરની એક દાણ જાય છે તે છ માસ જેવી ધર્મ પડે છે. કુળવધૂને પતિની સોબતમાં આનંદ રહે છે અને પતિવિરહ એક સેકન્ડ છ માસ જેવી લાગે છે, એક મિનિટ વરસ જેવી લાગે છે, એક રાત આખા ભવ જેવી લાગે છે.

૩ નિદુર=કોર. એટી=એ વાતથી. હમાસી=છ માસ, અડધા વરસ જેવા ધારી=પોતાની, ધરની અટકળો=અટકળો, જાણો. ઔર=બીજી, માયા મમતા લગાડી=લગાડ, રાખા રાખા, વાત પુછવું

૫૬ પંદરમું-(રાગ સારંગ)

મેરે ઘટ મ્યાન માનુ મપો મોર. મેરેં

ચેતન ચક્રવા ચેતના ચક્રવી,

માળો વિરહકો સોર. મેરેં ?

“મારા હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થવાથી પ્રભાત થયો, તેથી શુદ્ધ ચેતન ને ચક્રવો છે, ચેતના ને ચક્રવી છે (તેના) વિરહનો ચોરબકોર અટકી પડ્યો.”

બાવ-સુમતિએ અનુભવદ્વારા ચેતનજીને આગળ કહી તે હકીકત કહેવરાવી એટલે ચેતનજીનું સ્વરૂપ પ્રગટ થયા માંડ્યું, તેઓ મમતા માયાના મંદિરથી સુમતિના મંદિર તરફ આવી તેના સમાનમમાં વિશેષ રહેવા લાગ્યા, પોતાની વાસ્તવિક સ્થિતિનો ખ્યાલ કરવા લાગ્યા અને તેને જાણખવા લાગ્યા. એમ કરતાં કરતાં ભ્યારે સત્તામાંથી પણ મોહનીય કર્મનો છાપ કરી ચેતન શુદ્ધ થાય છે ત્યારે તેની શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ થાય છે. શુદ્ધ દશ્યામાં વર્તતા ચેતન નીચે પ્રમાણે ઉદ્દાર કાઢે છે તે રટણ કરવા યોગ્ય છે.

મારા હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થવાથી પ્રભાત થયો. આત્મનો જ્ઞાનગુણ ભ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેને સર્વત્ર અજવાળુ દેખાય છે, તેને સ્વપરંતુ જ્ઞાન થાય છે અને તેની સર્વ અંધકાર-જનિત મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ જાય છે.

શુદ્ધ ચેતન પોતે ચક્રવો છે અને શુદ્ધ ચેતના ચક્રવી છે. આ ચક્રવા ચક્રવીને આખી રાત્રનો વિરહ હતો. બન્ને નદીના જૂઠા જૂઠા (સામસામે) કાંઠા ઉપર બેસીને કાંકા અવાજ કરીને ચોરબકોર કરવા હતા તે અવાજ હવે બંધ થઈ ગયો. પ્રભાત થવાથી રાત્રિનો વિરહ-કાળ બંધ થયો અને શુદ્ધ ચેતન અને શુદ્ધ ચેતના મળ્યાં. ચક્રવો અને ચક્રવી આખી રાત્ર નદીના બે કાંઠાપર બેસી ચોરબકોર કર્યો કરે છે, પણ અંધારાને લીધે એક બીજાને દેખી શકતા નથી. પ્રભાત થાય છે ત્યારે તેમનો વિરહ મટી જઈ બન્ને એકાં થાય છે.

શુદ્ધ ચેતન અને શુદ્ધ ચેતના વસ્તુસ્વરૂપે એક જ છે. સ્વરૂપ સ્વરૂપવંતથી ભિન્ન હોતું નથી, તેઓ વચ્ચે શુષ્ક શુષ્કીનો સંબંધ છે, પણ અનાદિ કર્મસંવતિથી શુદ્ધ સ્વરૂપ પર જે આવરણ આવી ગયું હતું તે જ્ઞાનભાનુના પ્રકાશથી દૂર થાય છે. આવરણ દૂર થયું—આન્ધજન ખસી ગયું અને સ્વરૂપાનુસંધાન થયું એટલે અજ્ઞાનઅંધકાર ચેતરફ ફેલાયો હતો અને કર્મપ્રચુરતારૂપ નદી બનેલી વચ્ચે આડી પડેલી હતી તે સર્વ જ્ઞાનભાનુના ઉદયથી પ્રભાત થતાં ખસી ગયાં અને ધણા કાળનો ચેતનચેતનારૂપ ચક્રવા ચક્રવીને વિરહ હતો તે દૂર થયો. ત્યાંમુખી અજ્ઞાનાવરણ વચ્ચે અંતરાય કરતું હોય ત્યાંમુખી શુદ્ધ વસ્તુનું દર્શન થતું નથી અને તે ન થાય ત્યાંમુખી શુદ્ધ ચેતનાને મળવા કોઈ કોઈ વાર ઈચ્છા થાય, કોઈ વાર તે મેળવવા પ્રયાસ થાય, શોકોદ્ભાસ થાય પણ તે સર્વ પરિણામ વગરના થઈ પડે છે. જ્ઞાનભાનુનો ઉદય થતાં રાત્રિકાળ પૂર્ણ થાય છે અને ચેતન ચેતનાનો સંબંધ વ્યક્ત થાય છે—પ્રગટ થાય છે અને વિરહકાળ પૂર્ણ થાય છે. આ રિયનિ (લોભનો નાશ ત્યાં થાય છે માટે) દશમા ગુણરયાનકે પ્રાપ્ત થાય છે. તે વખતે વિશેષ શું થાય છે તે પણ સામાન્ય રીતે બતાવે છે તે આપણે વિચારીએ.

ફેલી ચિદ્દિસ ચનુગ ભાવરુચિ,

મિત્ર્યો ભ્રમ તમ જોર;

આપરી ચાંગી આપરી જાનન,

ઝાર કદન ન ચોર.

મેરે ૦ ૦

“વિચક્ષણતારૂપ કાંતિ આરે દિશામા ફેલાર્ધ ગર્ધ, પ્રમરૂપ અંધકારનું જોર મટી ગયું; પેલાની ચારી (ચારી કરનાર) પેને જ બાંધે છે, બીજાને ચોર કહેવા નથી.”

ભાવ—સૂર્યનો ઉદય થતાં જેમ સર્વેત્ર કાંતિ ફેલાય છે તેમ ધટમાં જ્ઞાનભાનુનો ઉદય થતાં સર્વેત્ર કુચગતાવાળી સ્વાભાવિક કાંતિ

૨ ફેલી=ફેલની. ચિદ્દિસ=આરે દિશામા, સર્વેત્ર. ચનુગ=વિચક્ષણ. આપરિય=સ્વભાવરૂપ કાંતિ. મિત્ર્યો=મટી ગયું. તમ=અંધકાર. આપરી=મેરે જ. જાનન=જોર.

દેલાઈ ગઈ. જ્ઞાનથી લોકલોકના સર્વ ભાવો પ્રગટ થાય છે અને સર્વત્ર પ્રકાશ થાય છે. એ જ્ઞાન આત્મિક સ્વભાવ છે, તેની મૂળ વસ્તુ ॥ અને ત-મય છે. સૂર્યથી જેમ વિશ્વમાં પ્રકાશ થાય ॥ તેમ જ્ઞાનથી લોકલોકપર પ્રકાશ પડે છે. તેના અલીલ, અનાગત અને વર્તમાન ભાવો વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષપણે અને મતિશુભથી પરોક્ષ-પણે બાસમાન થાય છે. વળી આ પ્રકાશ પડે છે તે સામાન્ય નહિ, પણ ચતુર્સ્વિચક્ષુ છે, જે એનો મહિમા સમજે તે પરમ આકાશ પામે, જે તેને અનુભવે તે અપૂર્વ રસલીન થાય એવા તે પ્રકાશ પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ છે.

સૂર્યનો ઉદય થતાં જેમ અંધકારનો નાશ થઈ પ્રાય છે તેમ જ્ઞાન-ભાનુનો ઉદય થતાં ભ્રાંતિરૂપ અંધકારનું જોર ચોતરફ હતું તે ખસી જાય છે. અત્યાર સુધી આ જીવ જીવામાં આનંદ માનતો હતો, સ્ત્રી-સંયોગમાં મુખ માનતો હતો, મુંઢર વાજિત્રના સરોહમાં લીન થતો હતો, સારાં કપડાં પહેરવામાં માન સમજતો હતો, સુસાદરખાનાને ઘરનું ધર સમજતો હતો, ધનપ્રાપ્તિને સર્વસ્વ ગણતો હતો, પૈદ્ગ-લોક વસ્તુઓને પોતાની માનતો હતો-એવી રીતે એ પોતાનાને અને પારકાને જોળખતો નહોતો, એવી સર્વ જાળમાં જે આનંદ માનતો હતો તે જમજાન હતું, જ્યાં મુખ નહોતું, જે મુખ નહોતું ત્યાંથી તે મુખ ચોધતો હતો અને તેની પ્રાપ્તિને મુખ માનતો હતો. એ સર્વ ભ્રાંતિમય જ્ઞાન હતું તે સૂર્યનો ઉદય થવા સાથે ચાસ્યું ગયું. પ્રત્યક્ષ દર્શન થવાથી જમ જાગી ગયો અને શુદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપનું દર્શન થવા લાગ્યું. વળી આ જમજાન જ્ઞાન હતું તે દૂર થવાથી એક બીજો નોટો લાલ થયો તે બવાયે છે. સાધારણ રીતે રાતે ચોરી થાય અને ખાસ કરીને ઘોર અંધારી રાતે ચોરી થાય ત્યારે તેનો પત્તો મેળવવો મુશ્કેલ પડે છે. પ્રભાત થયા પછી પગીને બોલાવી ચોરને ચોધવાનો ઉપાય ચોલાય છે. હવે આ ચેતનજના જ્ઞાન દર્શન ચરિત્રરૂપ મહા મૂલ્ય-વંત રત્નોની ચોરી થઈ ગઈ હતી, પણ તેના ચોરનો જમરૂપ અંધ-કારના જોરને લીધે પત્તો લાગતો નહોતો; હવે જ્યારે આત્મિક પ્રભાવ થયું ત્યારે ચેતનજને સમજાયું કે આ તો પોતાની ચોરી કરનાર પોતે જ હતા. મોહનીયાદિ કર્મપરંત્રવાને લીધે વસ્તુસ્વરૂપ ન જોળ.

યમય યજ્ઞ યજ્ઞ છે, માયા, મમતા, તુષ્ટા, રત્નિ, અરતિ, વક્રતા, મુદિત્વ, વિગેરે લાગે સ્ત્રીઓ તમને વિભાવદશામાં વળગેલી છે પણ તેઓ તમની કિમત બલુતી નથી, તમને વાસ્તવિક મુખ આપતી નથી, આથી શકે તેવી શક્તિવાંતી પણ નથી અને હું તો તમને અમૂલ્ય મણુ છું, તમારી કિમત બરાબર સમજું છું અને તમને શુદ્ધ ભાવથી વળગી રહું છું.

હે નાથ! હું તારી વાટ જોઈ છું તેથી હવે તમે પરચાલ છેડી દઈ-મંદિર ચાલ છેડી દઈ નિજ ચાલમાં ચાલો (આપો). કુળચાલ સ્ત્રી જેમ પેતાના પવિત્ર કહે છે કે તમારે તો મારા જેવી અનેક છે પણ મારે તો તમે એકલા જ છે, તેમ શુદ્ધ ચેતના ચેતનને કહે છે કે વિભાવદશામાં આપ હો ત્યારે આપને માયા, મમતા, કુલુદિ, તુષ્ટા, હંમ્મલ વાંચ્છા, રત્નિ, અરતિ વિગેરે અનેક સ્ત્રીઓ વળગે છે પણ તે સર્વ કુલુદાઓ છે, અનેક પુરો સ્ત્રી બદલનારી છે અને તમને પણ વૈતરણી વિગેરેનાં દુઃખો આપનારી છે; બ્યારે હું તો તમને અમૂલ્ય સમગ્ર તમારી સાથે આનંદ ભોગવી તમને નિવૃત્તિ નગરીમાં પણ સાથે લઈ જનારી છું અને ત્યાં પણ સાથે રહેવાવાળી છું. હે નાથ! એ સર્વ સ્ત્રીઓનું સ્વરૂપ જોવાળી તેઓને મંદિરે જવાનું માંડી વાળી મારા (નિજ સ્વરૂપ) મંદિરે પધારો અને મને આનંદ આપો.

આતમદશા જરા જરા મુધરવા માંડે, સાધ્યનું સામીપ્ય થાય અને દૂરથી તેનું દર્શન થય ત્યારે શુદ્ધ ચેતના ચેતનને ઉદ્દેશીને આવી મૌલ ભાષામાં વાત કરે છે. આ પદમાં કવિચતુર્થ, પદકાવિત્ય અને આંગત આશય બહુ આનંદપ્રદ છે, અને સચિરોષ મનન કરવા યોગ્ય છે.

જવહરી* મોલ કરે લાલકા, મેરા લાલ અપોલા;

જીસકો પરંતર કો નહિ, उसका क्या मोला. નિવૃ. ૨

“જવેરી ગુડ મણુછું મૂલ્ય કરે છે (પણ) મારા લાલ તે અમૂલ્ય છે. જેના પડકારના અંતરમાં કોઈ નથી (જેની સાદરથ યજ્ઞ શકે તેનું અન્ય કોઈ નથી) તેની કિમત શું!”

* જવહરીને જાહેરે ‘નેહલી’ અથવા ‘હુસેલી’ એવો પણ એર્પ યોગ્ય છે.

૨. જવહરી=જવેરી. પેક=મૂલ્ય. હિમલ. હિસકો=કેરે. પાંડતર=પાંડે. અરે સદસમાં આપે રો તેવો રોને રોકે. મેનોરે. કસમતરે. કવચનું.

આવા પ્રકારની સમાધિને પ્રાપ્ત કરવી એ યોગીનું પરમ સાધ્ય રહે છે અને જ્યારે તેને તે પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે વસ્તુતઃ તો તે ધ્યેયનો પ્રત્યક્ષ જ હોય છે, પણ તે એક અખંડિત ધારાવત્ ચાલતો હોવાથી વ્યક્તિને તે ધ્યેયથી પૃથક્ રૂપે જણાતો બંધ થાય છે અને તે વખતે ધ્યય સ્વરૂપનો તને જે નિર્ભોસ થાય છે તેમાં ધ્યેયાધાર વૃત્તિનું પૃથક્ જ્ઞાન જતું રહેતું હોવાથી તે સ્વરૂપ શૂન્ય હોય એમ થાય છે. આવી સમાધિમાં એક સરખો પ્રવાહ ચાલતાં જે ધારા પ્રસરે છે, મનની એકાગ્રતા થાય છે, ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે તેવી રીતે હે નાથ! આપના માર્ગરૂપ ધ્યેયને હું અનિમેષ દૃષ્ટિએ જોયાં કરું છું.*

તેવી જ રીતે મુનિરાજ જ્યારે ધ્યાનમાં જોડાય છે ત્યારે તેઓના મનની સ્થિરતા એટલી હદ સુધી વધી જાય છે કે છેવટે મનો-યોગનો પણ નિરોધ થાય છે. શુભ ધ્યાનમાં જૈન યોગશાસ્ત્રકાર ધર્મ-ધ્યાન અને શુકલધ્યાન બે ગણે છે. તેમાં ધ્યેયના પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત ભેદો અને તેના વિભેદો બહુ વિચારવા યોગ્ય છે, તેમ જ આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સસ્થાનવિચય ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ તેમજ શુકલધ્યાનના પૃથક્ત્વ વિતર્કે સપ્રવિચાર, એકવ વિતર્કે અપ્રવિચાર, સૂક્ષ્મક્રિય અપ્રતિપાતિ અને ક્રિયજનક્રિય અનિવૃત્તિનું સ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે. જ્યારે મુનિ ધર્મધ્યાન-રૂઢ થાય છે ત્યારે એવી અદ્ભુત દશા અનુભવે છે કે તેના મનની સ્થિરતાનું ચિત્ર પિંડસ્થાદિ ચાર ધ્યેયનું સ્વરૂપ વાચવાથી કાંઈક સમજાયે. યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય તેનું આકર્ષક સ્વરૂપ ચીતર્યું છે. એ ધ્યાનમાં ચિત્તની અદ્ભુત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આગળ જતાં ધ્યાતા ધ્યાન ને ધ્યેયની એકત્રયતા થઈ જાય છે જે સ્થિતિમાં સુખી દુઃખી છું કે નથી તેનો પણ ખ્યાલ રહેતો નથી અને તેથી જ હે નાથ! યોગી સમાધિમાં જેમ સ્વરૂપશૂન્ય થઈ જાય છે અને મુનિ ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ જાય છે, ત્યારે તેમની જેવી દશા થાય છે, તેવી રીતે આંખને ફરકાવ્યા સિવાય હું તમારા માગ નહીં જોઈ

* આ સમાધિનું સ્વરૂપ સમજવા યોગ્ય છે વિગત જિજ્ઞાસુઓ માટે ૧૫૧ પાના પરના નૃતીવ પદનંદ શ્રીમ્ સુત્રપર વિવેચન નહીં (૧૪ ૩૦૦ ૧ - ૫૧૧ આધ્યાત્મ-સંદ્ધિપાઠિકા)

ખોળા પાયરવા એ ગુજરાતી ભાષાનું ખાસ અર્થસૂચક વાક્ય (idiom) છે. સંઘને આમંત્રણ કરવા વિગેરે પ્રસંગે સંઘની પ્રાચારી મેળવવા ખોળા પાયરવામાં આવે છે અને ભાષામાં તે ભિક્ષુ માગવાના-કૃપા માગવાના અર્થમાં વપરાય છે.

આટલી બધી નમ્રતા બતાવવાનું કારણ પણ શુદ્ધ ચેતના કહી શકે છે. હે નાથ! જ્યારે હું તમારું મુખ જોઉં છું ત્યારે મારા મનનું કામાડોળપણું ચાલ્યું જાય છે, હું તમારામાં સ્થિર થઈ જાઉં છું અને મારો અને તમારો એક વાર મેળાપ થયા પછી કોઈ કાળે પણ વિરહ થતો નથી. આવી રીતે મારો અને તમારો મેળાપ મારા મનની જે અસ્થિર અવસ્થા છે તે દૂર કરી નાખે છે, મનમાંનું દુઃખ દૂર કરી નાખે છે અને તે સ્થિતિ નિરંતરને માટે પ્રાપ્ત થાય છે તેથી હે નાથ! મારે મંદિરે જરૂર પધારો.

મિત્ર વિવેક વાતેં કરે, સુમતા મુનિ ચોલા;

આનંદવન પ્રમુ આવશે, સેજડી રંગ રોલા. નિવૃ ૬

“ઉપર પ્રમાણે સુમતાના બોલો સાંભળીને (ચેતનને સુમતાનો) મિત્ર વિવેક વાતમાં કહે છે કે આનંદરાશિ ભગવાન તારી સેજપર પધારશે અને રંગ વરસાવશે.”

ભાવ-શુદ્ધ ચેતનાએ (સુમતાએ) નાથજીને પધારવાના સંબંધમાં ઉપર પ્રમાણે વિલાપ કર્યો, આમત્રણ કર્યું તે જાણમાં રહીને મિત્ર વિવેક સાંભળતો હતો. શુદ્ધ ચેતનાને આ પ્રમાણે વિલાપ કરતી સાંભળી વિવેક મિત્રે તેને (સુમતાને) કહ્યું કે હે સુમતા! સાંભળ! આનંદરાશિ ભગવાન-સ્વયં અખણનદસ્વરૂપ ચિદાનંદ ચેતનજી તારા મંદિરે હવે જરૂર પધારશે, અને રંગ ઉડાડશે, આનંદ કરશે, મજા કરશે; માટે હવે તારે વિલાપ કરવો ઉચિત નથી.

ચેતનને જ્યાંમુખી સદસદ્વિવેક થતો નથી ત્યાંમુખી તે પર ભાવમાં રમરણ કર્યો કરે છે. તે સમજતો નથી કે સ્વ વસ્તુ શું છે અને પર વસ્તુ કઈ છે? તેથી તે પરભાવમાં રમણ કરવામાં આનંદ

૫ મિત્ર=મિત્ર વાતે=તેથી અવગત વાતમાં મુનિ=માનવ વાચા=૧૫૫
સેજડી=ભગવાનપર રંગ=રસરંગ રોલા=વરસાવશે.

માને છે અને તેની અસર એટલે સુધી થાય છે કે પસ્ત્રાત તે તેના સ્વભાવ જેવો ધર્મ બધો છે. વિચાર, કષાય, નિદ્રા, વિક્રમ, પ્રમાદ વિગેરેના સેવનમાં તેને એટલો આનંદ આવે છે કે તે તેમાં લાભય ધર્મ બધો છે, તદ્દપ ધર્મ બધો છે અને સંસાર વધારતો બધો છે. આ સર્વનું કારણ એ છે કે તેને વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી, જ્ઞાન નથી, સમજણ નથી. મિત્ર વિવેક જે ખરા એટલું-સ્વપરનું વિવેચન કરે છે તે તેનાથી દૂર છે અને તેને હઠને ઉપર જણાવેલ પરિણામ આવે છે. હવે મિત્ર વિવેક સમજાવે કહે છે કે હે બાળા! ચેતનજી સાથે મારે સંબંધ યથા માંજો છે તેથી તેના મનની સુખ વાત હું તને કહી શકું છું. મેં તેને વસ્તુઓનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન આપ્યું છે તેથી હવે તેઓ મમતા પ્રમાણે સંબંધ મૂકી હઠને શુદ્ધ માર્ગ પ્રદર્શ કરવા લાગ્યા છે તેથી છેવટે એ મારે મિત્ર ચેતનજી જે વસ્તુસ્વરૂપે આનંદપન ભવવાનું જેવો છે તે તારે મંદિરે પધારશે, અને તારી સેવ પર રૂમ જમાવશે, તારી સાથે પ્રેમથી લેટશે, અને તારામય ધર્મ થઈ તને શુદ્ધ ચેતના બનાવી દેશે અને અંતે સર્વનો મેળાપ અનંત કાલ સુધી રહેશે. મમતા માયાને મૂકી હર્ષ એક વખત શુદ્ધાવગ્રેષ્ઠ તેને ધરે તો પછી તારે તેની ચિંતા નહિ રહે, માટે તારે થોડા કંતવાની જરૂર નથી, નાચજીને તેના મંદિરમાં લાવવામાં મારા તરફથી હું બનવી મદદ કરીશ.

સમતા અને શુદ્ધ ચેતના વચ્ચે કોઈ વખત ગોટાળો ધર્મગ્યો લાગે તો તેમ સમજવાનું નથી. વિશિષ્ટ અવસ્થામાં ચેતનની જી શુદ્ધ ચેતના રહે છે અને પ્રાર્થનિક શુદ્ધ થતી જતી અવસ્થામાં સમતા (સુમતા) તેની ઓ હોય છે. આમજી જ્યાં સમતા પોતે જ શુદ્ધ ચેતનાનું રૂપ છે તેથી સર્વ વિરોધ યાની બધો છે. આખા પદનો આશય એ જ છે કે ચેતનને માયા મમતામાં મુગ્ધતો અટકાવી તેની શુદ્ધ દશા પ્રગટ થાય તેવો પ્રયાસ કરવાની જાહેર છે. શુદ્ધ આનંદપન ચેતનનું તે અંત્ય પર્યવસાન છે અને તે પ્રગટ કરવા માટે જેટલો બને તેટલો પુરુષાર્થ કરવાની આવશ્યકતા છે. એ સંબંધમાં પ્રમાદ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉત્તમ ભોગવાઈના લાભ મળતો નથી અને સંસારપાત થતો બધો છે.

પદ સત્તરમું.

(સોલક મિરનારી.)

છોરાને સુ મારે છે રે, જાયે કાટયા ડેળ;

છોરો છે મારો વાલો મોઢો, ચોલે છે અમૃત વેળ. છોરાને૦ ?

“ છોકરાને કેમ મારે છે? એ છોકરો તારા દેવાને કાપી નાખે-
છેદન કરે તેવો છે. એ મારો છોકરો બાળો ભોળો છે અને અમૃત
જેવાં વચન બોલે છે.”

ભાવ-ઉપરના પદમાં છેવટે કહ્યું છે કે મિત્ર વિચેકે મુમતિને
કહ્યું કે નાય તારા મંદિરે પધાર્યો અને સેજડીમાં રસરંગ જમાવ્યો.
હવે મુમતિ ચેતનને કહે છે કે હું ચેતન છું! વમે આ છોકરાને શું
મારો છો? એ છોકરો તો તમારા અનેક ભવમાં કરેલાં કર્મરૂપ ઋણને
છેદન કરે તેવો બાળવાન છે, વળી તે બાળો ભોળો છે અને કાલાં
કાલાં વચન બોલે છે. અત્ર છોકરો તે ઉપચતું ઉપશમ સમક્તિ સમ-
જવું. જરા વખત (અંતર્મુદૂર્ત) ફરસી ચાસ્યું બાધ તેને ઉપશમ
સમક્તિ કહેવામાં આવે છે. અનાદિ મિથ્યાત્વી છુવ પ્રથમ એ સમક્તિ
પ્રાપ્ત કરે છે. આખા ભવચક્રમાં પાંચ વખતથી વધારે વાર ઉપશમ
સમક્તિ છુવ પામતો નથી. એ સમક્તિ વીજળીના ઝબકારા જેવું
છે, એની સ્થિતિ અંતર્મુદૂર્તની છે. હું ચેતન! તું ઉપશમ સમક્તિ-
રૂપ બાળકને શા માટે મારે છે? એનો ઘાત શા માટે કરે છે? સમ-
ક્તિની શક્તિ એવી છે કે એ બાળક હોય તોપણ અનાદિ કાળથી
લાગેલા અને તેથી વૃદ્ધ કહેવાતા મિથ્યાત્વરૂપ ઋણનો ઘાત (નાશ)
કરી નાખે છે. એ ઉપશમ સમક્તિ હજી બાળક છે, કારણકે હાલજ
ઉત્પન્ન થયેલ છે અને વળી સંપૂર્ણ જ્ઞાનાભાવી હોવાથી ભોળું છે.
એવા બાળા ભોળા છોકરાને તું શામાટે મારે છે? શામાટે તેનો
નાશ કરે છે?

વળી તે અમૃત સમાન વચન બોલે છે. સુદેવને એ સુદેવ માને
છે, સુશુરને સુશુર માને છે અને શુદ્ધ ધર્મને સુધર્મ માને છે. આવા

૧ નવમીકરે. કાટયા=કાટી નાખ્યા, છેદન કર્યો. ડેળ=ટક, ધરત; અથવા ડેડ
(=સપ્તચરણ જેવું સમ્યક્ત્વ પુત્ર લાભે છે.)

પડવા લાગ્યો છે અને ગ્રંથીનો ભેદ થયો છે. આવી રીતે ચાલ લાગ્યો એટલે ઉત્ક્રાન્તિમાં-ચતુર્થ ગુણસ્થાનકમાં વિશેષ વધારો કરવા લાગ્યો અને આગળ પ્રગતિ કરવા લાગ્યો. અરે જરૂર મિથ્યાત્વ યોગ! તું શું આ દેખતો નથી? તને આ સર્વ સૂઝતું નથી? પદો ખરેખર, તને તે ક્યાંથી સૂઝે? તારાં કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનરૂપ નેત્રો તો અનાદિ કાળથી કુટેલાં છે તે અર્ધ આજ્ઞકાલનાં કુટેલાં નથી અને જેનાં નેત્રો કુટી ગયાં હોય તે શુદ્ધ સ્વરૂપ ક્યાંથી દેખી શકે? તો આજન્મ આંધળો છે તેથી તને આ હકીકત દેખાય જ ક્યાંથી!

વળી હે મિથ્યાત્વ! તું અનાદિ કાળથી ચેતનજ્ઞના ધરમાં વિલાસ કરીને જેમ ધરને કોલ કોલરે છે એટલે હકર ધરને ખોદી નાખે તેમ તે તેનાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને ખોદી નાખ્યાં છે, પણ હવે તો તું મરણને ઓશીકે સુતો છે એટલે તારો છેડો નજીક આવ્યો છે. કારણકે આગમમાં કહ્યું છે કે વ્યસાત વ્યસાયિયં ભવચક્રમાં ઉપશમ સમક્ષિત પાંચ વાર પ્રાપ્ત થાય છે. ચેતનજ્ઞ પાંચ વાર તો ઉપશમ સમક્ષિત પામી ચૂક્યો છે. હવે નિયમા ક્ષપકશ્રેણી આરંભશે તેથી તારો અંત નિરંતરને માટે આવી પહોંચ્યો છે. વાંડ જીવન તારા આહાર ઉપર છે, તારો આહાર અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભની ચોકડી અને સમક્ષિત મોહની, મિત્ર મોહની અને મિથ્યાત્વ મોહની છે અને સમક્ષિત પ્રાપ્ત થતાં તેનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ થાય છે તેથી એ તારો આહાર મળતો તને બંધ થયો છે. આવી રીતે તારા જીવનના આધારરૂપ સાત કર્મ પ્રકૃતિનો આહાર તને મળતો બંધ થવાથી વાંડ મૃત્યુ નજીક આવી પહોંચ્યું છે. હવે તો ચેતનજ્ઞ કદિ પણ તારી નજીક આવશે નહિ, તને દાઢ દેશે નહિ અને તારી સંગત કરશે નહિ. મિથ્યાત્વનું જોર એટલું બધું સખ્ત વર્તે છે કે સમક્ષિત પ્રાપ્ત થયા પછી પણ તેનાથી બની શકે ત્યાંસુધી આ જીવને ખેંચી ખેંચીને પણ મિથ્યાત્વ ઉપર પછડે. પણ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પછી છેવટે વધારેમાં વધારે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલા કાળમાં તો તે ક્ષપકશ્રેણી માંડી સર્વ કર્મોને હડાવી દે અને તે વખતે મિથ્યાત્વને સર્વથા કાપી નાખે છે, નિરંતરને માટે કાપી નાખે છે અને પછી મિથ્યાત્વનું તેનાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રપર જે સામ્રાજ્ય ચાલતું હતું તે અટકી બંધ

મરેલો છે. હે મરેલા મડદા! ઉપયોગ વગરના, નકામા, મડદા જેવા
જા, જા. (જાણે કાઢ્યા ડેણ એ મારવાડી બાળાનું વાક્ય છે અને તેનો
અર્થ જા જા મરેલા મડદા એમ થાય છે.) કોઈએ નરીન દીણા લીધી
હોય અને પછી મેઘકુમારની જેમ તેનાપર અસંયમ ભરે કરે ત્યારે
તેની જે સ્થિતિ થાય છે તેમાંથી બચવા પ્રયત્ન પ્રયાસ કરવો પડે છે.
સંયમનો નાશ થવાથી સર્વનો નાશ થયો, કારણ તે વગર શુદ્ધ ચેતના
તો પ્રગટ થવાની નથી. વિવેક કહે છે કે આ મારો સંયમરૂપ છોકરો
હજી તો બાળ છે, નાનો છે, અને બદરક પરિણામી છે, સર્વનું બાળું
ધ્વજનારો છે, સર્વનું સુખ ધ્વજનારો છે, બાળોભોળો છે. સંયમ કદિ
કોઈનું માનું કરનારો થતો નથી અને થાતે વળી અમૃત જેવાં મધુર વચન
બોલે છે. કહે છે કે સર્વે જીવોની હયા પાળો, સાચું બોલો, ચારી નહિ
કરો, વિગેરે વિગેરે. આવો બાળોભોળો છોકરો છે તેને તું શું ભેદને
મારવા ગિભો થયો છે. મૂર્ખ મડદા! જા, જા! હું તને કહું છું કે તારે
જુલેચુકે પણ મારા સંયમરૂપ છોકરાને મારવો નહિ

(૨) વળી વિવેક વધારે કહે છે કે હે મૂર્ખ! તું તો લાકડી
લઈને આવે તેવો પરોઢો ધર્મ ગયો છે, તારું સરીર સીખાળ વિખાળ
ધર્મ મળું છે, અથવા તે તારા હાથમાં મુનિયેશ્વરસંકલ્પે લીધે છે.
અથવા તું લાકડી લઈને છોકરાને મારવા આવ્યો છે, સામે બંધ છે;
પણ શું તારાં નેયો પુટી ગયાં છે? તારી આંખે નહિ છે? શું તારાં
દેહાંગાં નેયો પુટી ગયાં છે? તારે લાકડી ઉઠાવે આવવાનો વખત
આવ્યો (પરંતુ અથવા દીણાને લીધે) છતાં પણ હજી તું બીજાના
પ્રાણ હરણ કરવા બંધ છે. તારી નેય હજી પણ બાળ ઉપડાવી નથી
તું વિચાર કર, જરા જો તું કોણ છે? તારી સ્થિતિ કેટલી છે? તારા
સરીર કેટલું છે? તું કોણ ઉપર થા કરવા બંધ છે? તું નેય મરણને
દોડે મુગ્ધ છે. હવેના લાકડી લીધી ન અને જા છોકરાને મારવા
ગિભો થયો છે, પણ જરા વિચાર નેય મરો કે તને આવડા બચવા
રસ્તો પણ કેવો આવડો? આવડું કેવું રહે? પરંતુ તારા
અભિપ્રાય નથી, પરંતુ પાંચરી લાગ્યા નથી; ત્યાં નેય "પૂરંભા જ જ
ગિભા, પૂરંભા જ જ" જે દોષે તેજ તને મરણનું છે, બીજું કંઈ
નથી નહીં.

૩. વગી એ નાનો સંયમરૂપ બાળક છે તે હવે જરા જરા બોલે છે. કાંઈ પાંચ પચીસ અને પચાસ તથા તેથી વધારે વયનો પણ બોલે છે, તે હવે વદન નાનો બાળક નથી, બાંન્નું દુટકું હવે તે બોલવા લાગ્યો છે.

પાંચબોલ-પાંચમહામતરૂપતે સંયમરૂપ છે અને મુખદાયી (મુધા) છે. પચીસ બોલ-પાંચ મહામતની પચીસ બાવના છે.*

પ્રથમ મહામતની પાંચ બાવના.

- ૧ ઇર્ષ્યા સમિતિ સમતા સખવી.
- ૨ અવલોકન કરીને લોજનાદિ કરવાં.
- ૩ વસ્તુ મંદુલુ નિરોપમાં જુગુપ્સા ન કરવી, પ્રમાણના કરવી.
- ૪ સર્વ કાર્ય સ્વસ્થ, શાંત અને અદુષ્ટ ચિત્તથી કરવાં. (મનોરુપિ.)
- ૫ મિથ્યા વાણીનો ઉચ્ચાર ન કરવો, વચનને અદુષ્ટપણે પ્રવર્તવવાં. તત્વાર્થ ગ્રંથમાં જરૂર કોષરૂઢિત આધાર પાણી સંયમ-સાધન માટે લેવાં એને પાંચમી બાવના કહી છે.

બીજા મહામતની પાંચ બાવના.

- ૧ હાસ્યનો ત્યાગ કરી સત્ય જાણવું કરવું.
- ૨ જ્ઞાનપૂર્વક વિચાર કરી જાણવું કરવું.
- ૩ ક્રોધની નિરૂપિ કરી સત્ય જાણવું કરવું.
- ૪ લોભનો ત્યાગ કરી સત્ય વચન બોલવું.
- ૫ જાણનો ત્યાગ કરી સાચી વાણી બોલવી.

ત્રીજા મહામતનો પાંચ બાવના.

- ૧ સ્વયનેવ કલ્પના કરવી.
- ૨ અન્યને સ્વચી તેને બદલે સ્વામી વસ્તુ લેવી.
- ૩ વાંચક અવરોધની કલ્પના કરવી.
- ૪ સુરૂપને અન્ય વસ્તુની અન્ય ઉપલેખન કરત મનનદિ કરવાં.
- ૫ ઉપલેખન કરીને સુરૂપની અન્ય ઉપલેખન કરવું.

* વિરૂદ્ધ રૂપિતે કલ્પના કરવાને કારણે મનન ન થાય.

.. : શોધા મહાત્મતની પાંચ ભાવના.

૧ અતિમાત્રા અને વધારે સ્નિગ્ધ આહાર ન કરવો, પરિમિત આહાર કરવો.

૨ ચરીત્રની વિભૂષા કોઈ પણ પ્રકારે કરવી નહિ.

૩ સ્ત્રીનાં અંગે ઈચ્છાપૂર્વક જોવાં નહિ, તેને અવલોકવાં નહિ.

૪ સ્ત્રી, નપુંસક અને પશુપાળાં ઘર, આસન, અને ભીંતનો આંતરે પણ છોડવો.

૫ સ્ત્રી સંબંધી સરાગ કથા કરવી નહિ અને પહેલાની કીડ સંભારવી નહિ.

પાંચમા મહાત્મતની પાંચ ભાવના.

૧ સ્પર્શના વિષયને પ્રાપ્ત કરી તેનું આસેવન ગૃહિપૂર્વક કરવું નહિ, કે તેની ઉપર અમનોસૂતાને લીધે દ્રેષ પણ કરવો નહિ.

૨ રસના વિષયોપર પ્રેમ કે દ્રેષ લાવવો નહિ.

૩ પ્રાણના વિષયોતું ઈષ્ટ અનિષ્ટ પરિણામ વિચારી તેમાં આસક્ત કે દિષ્ટ થવું નહિ.

૪ ચક્ષુના વિષયોપર રાગ દ્રેષ ધારણ કરવો નહિ.

૫ શ્રોત્રના વિષયો તરફ આકર્ષણ કે ઉદ્વિગ્નપણું થવા દેવું નહિ.

જેવી રીતે તપના પચાસ ભેદ (?) થાય છે પણ તેના પ્રકાર મને મળી શક્યા નથી. આગળ ઉપર તપાસ કરી લખીશ.

આ મારો સંયમરૂપ જાણકે આવી રીતે પાંચ પચીશ પચાસ વચનો પણ જોડે છે અને તેનાં તે સર્વ વચનો આનંદ આપનારાં છે. વળી તે ઉપરાંત ચરણસિત્તરી કરણસિત્તરીના સીતેર સીતેર જોત પણ તે જોડે છે. (આ જોત બાણવાની ઈચ્છાવાળાએ પ્રવચન સારોદ્ધાર મંથનું છત્તકમું તથા સત્તકમું દ્વાર જોવું). હે આનંદધન પ્રભુ! એ સંયમ તમારો સેવક છે, તમારાથી જ તેની ઉત્પત્તિ છે, આપ (પ્રભુ) તેને જાણવો છો, આપના આગમથી જ તે જન્માય છે.

વળી તે બાળકે આપણીને કહે છે કે હું પ્રભુ! તમે જન્મ જન્મમાં મારા સગા છે, સગા રહેજો, તમારી સાથેનું સગપણ કાપમ રહેજો.

આવી રીતે પ્રભુ સાથે સંબંધને સગપણ છે તે વાત વાલ કરી બાળ ચેતનજી પોતાને કોઈ મારે છે એ વાતની પ્રભુ ખાસે ફરિયાદ કરે છે અને પ્રભુનો આશય મારે છે.

૫૬ અહારમું. (રાગ-આસાકોશ, યાદી રાગજી)

રૌસાનો આપ મનાવો રે,
પ્યારે વીંચ્ચ વસીડ ન ફેરા; રિસાનીં
સોદા અગમ રે પ્રેમચરે,
પરસ ન વૂણે કોય;
હે દે વાસી ગમ પદે પ્યારે,
ઝૌર દલાલ ન હોય. રિસાનીં ?

“રીસાવડી (શુદ્ધ ચેતના)ને તમે સમજાવો, વચ્ચે ચોવડીઓ ફરિયાદો નહિ, પ્રેમની ખરીદી સમજાવુ ન પડે તેવી છે, પરીક્ષા કરીને બાણવાવાળા કોઈ નથી; (જે) આપે લે, તેને જ તેની ખબર પડે તેમ છે, બીજા કોઈ દલાલ સોદો કરી આપનાર સંભવતો નથી, હોતો નથી.”

આપ-ચેતનજીને હવે જરા જરા ભાસ થયો છે કે આ જીવનનો ઉદ્દેશ પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં રાગચ માથવાનો નથી, પણ દૈનિક-યજ્ઞન્ય વિષયમુખનો ભાગ કરી પોતાનું ચેતનત્વ પ્રગટ કરવું તે જ છે. તેને જરા જરા સમજાયું છે કે આત્માર મુખી પોતે ખોટા માર્ગ-પર હતો, કુલટા સીંચીના પ્રેમમાં હતો. હવે બ્યારે ઉપચમ સમ-

• પરિખ=પરીક્ષા કરીને એનો પાકાંત છે.

૧ દીસાવડી=દીસાવડી છે તેને મારે=સમજાવો, વીંચ્ચ=વચ્ચે, વસીડ=વસીડ, ચોવડીઓ નહિ=ફરિયાદો નહિ, હોતો નહિ. સોદા=ખરીદી અમરજી સમ-૧૫ તેરા, ન બની દલાલ તેરા પરખ=પરીક્ષા કરીને ખૂણે=વૂણે લે દે=લે અને આપે વડી=વસું તેને સમ=ખબર.

કિતનો તેને જરા ઝગઝગ થઈ ગયો, મંથિમેદ થયો, અંતરકરણ મી
મિથ્યાત્વના ગળ પુંજ કર્યા ત્યારે તેને સમજાયું કે પોતાનું વસ્ત્ર
કાંઈ તો શુદ્ધ ચેતનાને પ્રગટ કરી એ છે અને પછી તેની કાંઈ
અવિનાશીની સેજડીએ સુધ્ધ આનંદ કર્યો એ ચેતનાનો સ્વભાવ છે
આટનું જ્ઞાન થયા પછી શુદ્ધ ચેતનાને મંદિરે જવાની ઇચ્છા મનં
મુમતિ સાથે પોતે શુદ્ધ ચેતનાને પ્રગટ કરવાના ઉપાય સંબંધી વિચાર
કરે છે. મુમતિ આ તકનો લાભ લઈ શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ કરવા સંબંધી
કેટલીક ફીકીત ચેતનજીને કહે છે તેપર આ હૃદયમાન છે.

મુમતિ વાક્ય—અરે ચેતનજી! મારા આધાર! શુદ્ધ ચેતના તમા
રાથી રીત્યાયત્રી છે, તમારાપર શુરસે થયેલી છે, તમારી સાથે ખીજાનથી
છે, તેને તમે પોતેજ સ્વમળવો. એને સમજાવવા માટે વચ્ચે ચોરી
આને ફેરવો નહિ તમે જાણો છો કે એ સ્ત્રીનું આર્ય હૃદય છે, એના
અગાધરૂપમાં આપને માટે બહુ રાગ છે, પણ આપે અનાદિ કાળથી
તેને તરછોડી છે તેથી તેણે આપની સાથે રૂઝવણી લીધાં છે, પણ અતઃ
કિને તેને મનાવ્યો નો કામ લિદ્ધ થયો તમે કેઈ પંચાત કમળને
વચ્ચે રાખવા પારના છો તે તે મારા વિચાર પ્રમાણે સારું નથી
આવી મહાત્મની જાળમાં વચ્ચે વાત કરનારને રાખવાથી ઘણી વખત
નુકસાન થાય છે, ગોઠાગો થાય છે, એ તમે જાણો છો. એ વચ્ચે
ચેતનીનાં વચ્ચે રાખ્યો નો તમારો મેળ ખાયો નહિ, તમારે ફિક
નેજ એ કામ કરવાનું છે તેના રૂપ ગરબો છે, તેમાના કેટલાંક કામો
નહિં જાણુ છું.

જ્યારના નાદ કરતાં હૃદય આને ઘણી પછી પોતે મોટો બહુ
કરત નથી પણ રૂઝવણી પરીણ કરીને કિમત ઘેનાર પેલા
વચ્ચે રૂઝવણી આને છે અને મોટો મેલાવી આપે છે એ કામ
અનુભવનો વિષય છે હ ચેતનજી! તમારે મોટો કરવાનો છે તેને
છે, બહુ વસ્તુનાં નથી, પણ એ વાચાત્મ રીતે અન્યથી પરાંની રૂઝ
તેની વસ્તુ નથી, અનુભવનો વિષય છે; માટે બહુ સ્વદેશનેની વિષ
થી તેણે મેરે કરી અને એના આપ મનાવ નહિ જ્યારે કામ
જ્યારે મારે છે, પંચે હૃદય ત્યારે ફીકી રૂઝવણી મેરે છે
જ્યારે મારે છે, પંચે હૃદય ત્યારે ફીકી રૂઝવણી મેરે છે

હજાડનું એમાં કંઈ ચાલી શકતું નથી, કારણકે એની પરીક્ષા પણ તેને થતી નથી. પ્રેમ આટલો છે, આવો છે, આ પ્રકારનો છે એ જ ન્યારે હજાડ બાણી શકે નહિ ત્યારે તેના સોદો તે કેમ ઉતારી શકે? પ્રેમની કિમત તો તેની જે આપ લે કરે છે તેને જ હોય છે, તે જ સમજે છે કે પોતાના અંતઃકરણના ઉદ્ધણના સામમાં વાસ્તવિક પ્રેમ કેટલો છે અને મનોમન સાક્ષીભાવે સામાન્ય અંતઃકરણમાં પોતા માટે કેટલો પ્રેમ છે તે પણ બાણી શકે છે, પણ હજાડ એમાંનું કંઈ બાણી શકતો નથી. પ્રેમ વાટે ધાટે મળતો નથી, દોશીયને હાટે વેચાતો નથી, એ તો અંતઃકરણનો વિષય હોવાથી લેનાર દેનાર જ તેની પરીક્ષા કરી શકે છે.

આપના ઉપર શુદ્ધ ચેતનાનો પ્રેમ ખરેખરો છે એમ હું ચોક્કસ બત્તું છું. વળી આપે તેના વરદ બેદરકારી સંખી છે અને તે પણ અનાદિ કાળથી-હાંખા વખતથી સંખી છે માટે તમારી સાથે અત્યારે તે રીસાયથી છે, પણ તમે પોતે જ તેને સમજાવો. તમે સાંભળવા હતા ત્યારે હયામાં શુદ્ધ ચેતના પોતે જ બોલી હતી કે 'કાલ ન ફૂલી હજાડ વિસીડી, પારખી પ્રેમ ખરીદ બંતાવે.' કાંઈ એવો ચાવડીઓ કે ફૂલી નથી કે જે પ્રેમની પરીક્ષા કરી તેના સોદો ઉતારી આપે માટે તમે પોતે જ શુદ્ધ ચેતનાને સમજાવો, મનાવો અને હું તમને ખાત્રી આપું છું કે તમારું કામ જરૂર પાર પડશે. વ્યવહારમાં પણ પ્રેમનો સોદો થતો નથી. વાસ્તવિક પ્રેમ ન હોય ત્યારે એવો ખ્યાલી ઉપર ઉપરનો વિવેક કરવો પડે છે. સ્વાભાવિકતામાં અને દુઃખિમતામાં ફેર છે. તે ધ્યાનમાં સંખી આ પદનો ભાવ વિચારીએ તો અર્થ સ્ફુરે તેમ છે.

દો વાર્તાં જીવકી કરો રે,
મેયો મનકી આંટ;
તનકી તપન ચૂપાઈણ પ્યારે,
વચન મુધારસ છાંટ.

રિસાની૦ ૨

૨ તે=તે બાર્તાં=વાર્તા, કામ, કરૂં. તપન=તપની. મેયો=મયાડી રે. અંટ=પુંચ, આંડી. તનકી=તનકી. વપાઈ=સંતાપ. ચૂપાઈ=ચૂપાઈ, ચાવડી નાખીએ. છાંટ=અંટણા વડે કરીને.

“ (ચેતનાને મનાવવા માટે) તમારે જીવના સંબંધમાં જે વાત કરવી: એક તો તમારા મનમાંથી આંટી કાઢી નાખો અને બીજું પ્રજુના વચનામૃત રૂપ છાંટણા વડે કરી શરીરનો સંતાપ છુટાવી નાખો, એાવવી નાખો.”

ભાષ-ચેતનાને મનાવવા માટે વચ્ચે દલાવ-ચોવટ કરનારું કામ નથી, એ બતાવી હવે તેને મનાવવાનો ઉપાય સુમતિ બતાવે છે. હે ચેતનજી! તમારે જો ચેતનાને મનાવવી હોય તો તમારા જીવના સંબંધમાં જે વાત કરો, જે કામ કરો. એ જે કામ ક્યાં ક્યાં છે, તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે.

એક તો તમારા મનમાંથી આંટી કાઢી નાખો, જ્યાં પ્રેમ હોય ત્યાં આંટી નહિ અને જ્યાં આંટી હોય ત્યાં પ્રેમ નહિ; માટે તમારા મનમાં જે વળ હોય તે દૂર કરી નાખો. તમારા મનમાં હજુ પરભાવ ગમનરૂપ આંટી છે, તમે હજુ તમારી પતિવ્રતા સ્ત્રીપર બરાબર પ્રેમ રાખવાનું શીખ્યા નથી, તમે હજુ જ્યારે ત્યારે માયામમતા વિગેરે વેશ્યાઓનાં મંદિરોમાં ભટક્યા કરો છો. જો તમારે બરાબર પ્રેમ કરવો હોય, શુદ્ધ ચેતનાને તમારા હૃદયમંદિરમાં સ્થાન આપવું હોય તો પરભાવરમણ મુદ્દી દઈ એક નિષ્ઠાથી તેનાપર શુદ્ધ પ્રેમ રાખો અને મનમાંની આંટી ઘુંટી કાઢી નાખો, દૂર કરો, ફેંકી દો.

કોઈને મનાવવું હોય ત્યારે મિષ્ટ મિષ્ટ વચનો વડે તેને શાંત કરવાની જરૂર પડે છે. તેના મનમાં જે સંતાપ હોય છે તે પ્રથમ વચન દ્વારા શાંત કરવો પડે છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવા માટે તમે ‘હવે પછી હું આમ નહીં કરું, પૌંડ્રગણિક ભાવમાં નહીં રહું.’ ઇત્યાદિ મિષ્ટ વચનો વડે તેને શાંત કરો, એટલે તે તસ્વ મનાશે. સ્ત્રીઆતિ વિશ્વાસુ હોય છે તેથી પતિનાં વચનોપર વિશ્વાસ રાખી તસ્વ મનઃઈ બાંધે છે. આ મૂળ અર્થ જણાય છે. બીજો આવો અર્થ પણ યાય છે કે તમારા શરીરમાં જે વિષય કપાયજન્ય સંતાપ યથા કરે છે, તમને જે આતુરતા રહ્યા કરે છે તે મટાડી દો. મતલબ તમને બાહ્ય મુખ મેળવવાની જે આતુરતા છે તે દૂર કરો, શાંત કરો, એટલે આત્મસ્વરૂપને લાગતી અગ્નિ શાંત કરે. રાગદ્વેષજન્ય સંતાપ તમારા શરીરમાં રહે છે તે દૂર કરો. સંતાપ કેટલો અને કેવો યાય

છે તે બરાબર અવલોકન કરવાથી જણાય તેમ છે. એક વસ્તુ મેળવવાનો લોભ થાય, કીર્તિ મેળવવાની ઇચ્છા થાય, તેમજ અન્ય મેળવીય કર્મના આધિભાવિ થાય ત્યારે માનસિક દોષ થવા ઉપરાંત શરીરમાં એક પ્રકારની ગરમી થઈ આવે છે જે બારિક દ્રષ્ટિથી જણાવવા સંતોષ એ અગ્નિ છે, એને શાંત પાડવાનો ઉપાય જળાઉંટકાવ છે. એટલા માટે તેના ઉપર સગદેશ રહિત વીતસગ ભગવાનનાં વચનરૂપ અમૃત ઇંટકાવ કરવાથી સંતોષની શાંતિ થાય છે, અગ્નિ બુઝાઈ જાય. આવી રીતે તીર્થંકરભાષિત વચનામૃતનો વરસાદ થયે ત્યારે મન વ્યથા અને શરીરનો સંતોષ દૂર થયે અને તેમ થયે ત્યારે શુદ્ધ ચેતના જે અત્યારે તમારાથી રીસાણી છે તે મનાયે અને તમારા હૃદય મંદિરમાં આવી નિરંતરનો વાસ કરયે.

ક્રાયાક સમજિત પ્રાપ્ત થયા પછી શુદ્ધ ચેતનાનો નિરંતર સંપર્ક પાપ છે તેને માટે શારીરિક અને માનસિક શુદ્ધિ કરે. શુદ્ધ ચેતના પ્રગટ કરવા માટે પરભાવરમણ અને સ્વરૂપસંતોષરૂપ મન આ શરીરના વ્યાધિઓને આગમકથન અને તીર્થંકરના ઉપદેશરૂપ અમૃત ઇંટકાવથી શાંત પાડવા ચેત્ય છે.

નેક નજર નિસાલીએ રે,

ઢગર ન કીર્તે નાથ;

તનક નજર મુજરે વિલે પ્યારે,

અમર અમર મુજ સાપ. રિસાનીં ૦ ૩

“હિતદ્રષ્ટિથી જોઈએ અને હે પતિ! (કે.ઇની) મરજ-દરા ન કરીએ. જન નજર કરવાથી અને મુજરે કરવાથી વૃદ્ધાવસ્થા મરજનાં દુઃખ રહિત મુખ લાગે તે (શુદ્ધ ચેતના) મળે.”

બાપ-રીસાપડી શુદ્ધ ચેતનાને મળવવાને એક ઉપાય ઉપદેશોએ હવે બીજે ઉપાય જન બતાવે છે. સર્વ જીવે તરફ દિગ્ગુહિથી જુઓ તને રિસાપડે કે સર્વ જીવે સંતાએ સિદ્ધ સમાન ચેતના સમજા છે, જેને પણ સિદ્ધ થયા પ્રલસથી પ્રાપ્ત કરી

તેવો છે. સત્તાગતે સર્વ જીવો પોતાના સરખા હોવાથી તમારી ફરજ છે કે તમારે તેને પોતાના મિત્ર સમજવ્યા.

‘સર્વ મિત્ર કરી ચિતવેા સાહેબડી રે, કેઈ ન જાણે શત્રુ તેમ
રામ કેવ એમ પરિહરી સાહેબડી રે, કીજે જન્મ પવિત્ર તેલ’

મેત્રીભાવ અતિ ઉત્તમ છે. એમાં સર્વ જીવ તરફ મિત્રતા રાખવાનો—ખંબુભાવ દેખાડવાનો ઉદ્દેશ છે. એ સ્વધર્મી ખંબુઓને કે દેશવાસી ખંબુઓને જ મિત્ર તરીકે ચિતવવા સમજાયે છે એમ નહિ પણ સર્વ મનુષ્યોને તે ખંબુભાવે જતાયે છે. એથી પણ આગળ વાંચીને પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, ચિકેન્દ્રિય અને એકેન્દ્રિય જીવોને પણ ખંબુભુદ્ધિએ જતાયે છે. ‘પરહિતચિંતા મેત્રી’ એ ભાવ એટલો આઠ્ઠક જનક છે કે એથી મનની આંટી અને શરીરનો સંતાપ જેના ઉપર અમાકે વિવેચન કર્યું છે તે પણ શાંત પડતા જાય છે. ચેતનજી તમારે શુદ્ધ ચેતન્યને જામત કરવી હોય તો આ મેત્રીભાવ ધારણ કરવો, સર્વ તરફ દિત્તભુદ્ધિથી જોવું.

નેકનજર એટલે મીઠી નજર: અમીદુષ્ટિ-ગુણ દુષ્ટિરોપન પ્રમુતે અને રામને આ જીવ નેકનજરથી પોતાની સામું જોવા વારંવાર વિનવિ કરે છે. મોટા માણસની નેકનજરથી કાંઈ સિદ્ધ થાય છે. આવી નેકનજરથી ત્યાં જીવ જામું જોવાની દેવ પડે છે ત્યારે તેને સર્વનું દુન કરવા દેખા જાય છે, પ્રજાના આદોહનો તેને માટે મૂકે છે અને અન્ય તરફ જેવી ભાવના થાય તેવું પોતાનું કાંઈ નિદ્ધ થાય છે, એ અનિદ્ધા જિવમ જ. વાત્સલ્ય નામના વાત્સલ્ય મિત્રિ: તરુનગાર આવી દુષ્ટિરૂપ ભાવના નવ.થી સ્વકાવની નિર્દિધ પણ થાય છે.

‘જન હે નથ’ તમારે ત્યજ ઉપર નેકનજરથી જોવું, પણ તમારે કેળવી નજર ત્યાંથી નહિ હે જનુ’ તમારે કોના જાણની સાડી મારે છે, તમારે કોની નજર જ, તમારે કોની દરકાર છે? તમે તદ્દન બેદરકાર જામજન. કદાચ તરુનમાવની ભાસા ઝાંટી થો, તે તમને દુનિકરક છે કે હાલ તથી રાંટી જા જીવ અન્યની ભાસા ઉપર અનેક ક્રોધ કરે જ, અન્યને જેનું જાન ભરૂંકે જાડકે છે, તેના માણસના મુખ જાનું જોવા કરે જ. તમેરે જામજાપર આડીયાન પદમાં વિવેચન જો. ‘જન હે નથ’ તમારે જાનને કેળવી દરકાર મજાદી પડે છે,

મારે જે ભેદએ તે તમારી પાસે છે, તમારી સાથે છે, તમારામાં છે, તમારા જ રૂપ છે, માટે કોઈની દરકાર તમારે-કરવી નહિ.

એ પ્રમાણે સર્વ ઉપર નેકનજરથી જોયો અને પત્ની દરકાર મૂકી એટલે કાર્યસિદ્ધિ તરફ પ્રયાણ થયે. ઉપરાંત તમારે શુદ્ધ ચેતનાને તાવવા માટે શુ કરવું તે પણ હું કહું છું. ઉપર પ્રમાણેની સ્થિતિ પ્રાપ્ત પછી તમે શુદ્ધ ચેતના તરફ જતા નજર કર્યો અને તેને મુજરો કર્યો તો તે તમને આવીને મળ્યો-લેટ્યો અને વળી તે એવી સારી તે મળ્યો કે સાથે તે અજર અમર સુખ લેતી આવશે એટલે તે તમે મન્યા પછી તમારે વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણનું દુઃખ હમીશને માટે ટી જશે. સંસારમાં ઘડપણનું દુઃખ મોટું છે અને વળી વારંવાર રણ પામવાં અને જન્મ લેવા એ પણ એવી જ મહા ઉપાધિ છે. સર્વ પીડા નિરંતરને માટે મટી બાંધ તેટલા માટે જેમ તમે રાજાનો જરો કરો છો ત્યારે તે તમારી સાથે નજર કરે છે તેમ શુદ્ધ ચેતનાને જરો કરવાથી તમારી બધી બાવડ સાંગી થશે. કહેવાની મતલબ છે કે નેકનજરે સર્વ પ્રાણીઓને જોવાથી અને તેઓની સ્થૂળ લાલ માટે દરકાર ન કરવાથી એક લહેજમાં તમે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શક્યો.

ઉપર ઉપરનાં શુભ જણાવાં પણ કેવલ કીર્તિને માટે જ કરાવાં થઈ જ્યવહારને અંગે કરી તમે કાળ નિર્વમન કરી નાખો છે તે હવે મૂકી દો. અને શુદ્ધ ચેતનાને પ્રગટ કરવા પ્રબળ પુરુષાર્થ કરો, જેમ જવાથી તમારે નિરંતરની ઉપાધિનો છેડો આવી બાંધ.

નિશિ અંધપારી* ઘન પટ્ટા રે,

પાઉં ન વાટકો ફેર;

કરુણા કરો તો નિરવહું પ્યારે,

દેશું તુમ મુક્તચંદ. રિસાની ૦ ૪

* અંધકારમય તાંત્રિ છે, વાદળાની છાયા (દેહામલી છે). હ

* અંધપારીને બદલે 'અંધારી' એવો પણ છે.

૪. નિરિન્દાસ અંધપારી=અંધકારમય. ઘન=વાદળાની પટ્ટા=છાયા. પાઉં=મને ન આવ, ન મળે. વાટકો=રસ્તામાં. ફેર=ચિત્તે. નિરવહું=આવું. દેશું=દર્શન કરું.

પ્રભુ! રસ્તાનાં વિશ્વો ન થાય એવી મારાપર કૃપા કરો તો હું આજ
અને તમારા મુખચંદ્રનું દર્શન કરું.”

બાપ—આ પ્રકારે શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવાની વાત અને તેમ
કરવાના ઉપાય સુમતિએ ચેતનજીને કહ્યા ત્યારે આ ચેતન શુદ્ધ ચેત
નાને મનાવવા કાંઈ ઉઘાટ થયો, તેથી તે પ્રથમ તો આનંદવન પ્રભુને
વિનંતિ કરે ॥ કે હે પ્રભુ! એક તો સીધા અંધારી રાત્રિ છે અને
વળી તેમાં સખત વાદળાં ઘેરેલાં છે, તેથી હું રસ્તાનાં વિશ્વો જોઈ
શકતો નથી, પણ હવે આપ મારા ઉપર કૃપા કરીને કાંઈ એવું કરો
કે મને માર્ગનાં વિશ્વો ન નડે અને આપશ્રીનું દર્શન થાય.

મોહરૂપ અંધકારમય રાત્રિ છે, તે સ્વભાવે જ અંધારી છે, તેમાં
સ્વયં પ્રકાશ પડતો નથી, અને ચંદ્રનો પણ પ્રકાશ નથી, તે કૃષ્ણ
પક્ષની રાત્રિ છે અને વળી તદુપરાંત આકાશમાં ધનપદા બ્યાપી રહી
છે. મોહરાત્રિ ચંદ્રપ્રકાશ વગર અંધકારમય તો છે જ તેમાં વળી
વાદળાં ચડી આવ્યાં છે એટલે જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીયરૂપ મેઘની
ઘટા છવાઈ રહી છે તેથી તારાનો પ્રકાશ પણ પડતો નથી. બધા
છયો કૃષ્ણપક્ષીઆજ હોય છે. આવી સીધા અંધારી રાતમાં જાદો
આલેખાં અનેક વિશ્વો આવી પડે છે, પણ જ્યાં ત્યાં અયગ્ય છે, કૃપા
ખાણમાં પડી જવાય છે અને ચોરનો ભય લાગે છે. હે આનંદવન
પ્રભુ! મારા નાથ! હવે તો આપ કાંઈ એવું કરો કે રસ્તાનું મને
કેઈ પણ પ્રકારનું વિશ્વ ન થાય અને હું એકદમ તમારી તરફ મમન
કરીને તમારા મુખચંદ્રનું અવલોકન કરું. પ્રભુદર્શન માટે જ્યાં રસ્તામાં
પડી જવાય, તુંડાઈ જવાય તો પ્રભુ સુધી પહોંચી શકાતું નથી અને
પ્રભુદર્શન થતું નથી, તેથી આનંદવન પ્રભુને વિનંતિ કરે ॥ કે હે
નાથ! મારે મારી શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવી છે, તે કારણે જ આપ
મહાત્માનું દર્શન કરવા ઇચ્છા રાખું છું અને તદ્દ્વારે તેને મનાવવા
જરૂર હું તો હવે માત્ર માર્ગમાં જે વિશ્વો આવે તે દૂર કરી આપ
મને આપનાં દર્શન કરાવો. આપના મુખચંદ્રનું દર્શન થતાં મોહ-
રાત્રિની અંધકારમય રિચ્ચિ અને જ્ઞાનાવરણીયકાંઠા ધનપદાનો નાશ
થઈ જશે. જ્યાંસુધી એમ ન બને ત્યાંસુધી શુદ્ધ સ્વરૂપનું મને બન
વન નહિ, જ્ઞાન થવા વિના શુદ્ધ ચેતના એવજાવ નહિ અને

ઓળખાયા વિના તેને મનાવાય નહિ. એટલા માટે પ્રમુખપચંદ્રના દર્શન સાડ ચેતનજી વિરૂપિ કરે છે.

મેય જહાં દુવિષા નહિ રે,

*નહિ ઠકુરાદિત રેજ;

આનંદધન પ્રમુ આઈ વીરાજે,

આપહી સમતા સેજ. રિસાળી૦ ૫

“જ્યાં પ્રેમ હોય છે ત્યાં બે ભાવ હોવા નથી તેમ જ જરા પણ ખાલી ભપકો પણ હોતો નથી. આનંદધન પ્રમુ પોતે બોલે આવીને સમતાની સેજનીએ બીરાજમાન થાય છે.”

આ ગાથાનું બીજું પદ બી. મા.ની બુકમાં ઉપાયેલ છે તે અશુદ્ધ લખાયું છે. ‘મેટકુરાદિત રાજ’ એમ ઉપાયેલ છે તે કોઈ પ્રતમાં નથી. અત્ર પાઠ લખ્યો છે તે પ્રમાણે ચારે પ્રતમાં છે. કુરાદિત રાજ એટલે અન્યાયી રાજ્ય.

ભાવ—જ્યાં પ્રેમ હોય ત્યાં પોષો નહિ, બે પ્રકાર નહિ. ઉપરથી દેખાડવાનું જુદું અને વર્તન જુદું એવા પ્રકારનો દ્વિર્ભાવ પ્રેમમાં હોતો નથી, તેમ જ જ્યાં સાચો પ્રેમ હોય ત્યાં ખાલી ભપકો હોતો નથી. પ્રેમમાં સંકટપ વિકટપ હોવા નથી. મોક્ષ મેળવવાનો બે તમારા મનમાં પ્રેમ હોય તો પછી તેમાં કોઈ ભતવની શંકા રાખો નહિ, બે ભાવ રાખો નહિ, ગોટા વાળો નહિ. સંયમવા વિનયવિ એ તો બહુલીવી થાવ છે, માટે શુદ્ધ પ્રેમ તમને શુદ્ધ ચેતના ઉપર હોય તો પછી બીજા ગોટા વાળવા મૂઢી ઢઈ એક નિષ્ઠા રાખો. સંયમ રાખનારનું એક પણ કામ સિદ્ધ થતું નથી અને વળી ખાલી ભપકો મૂઢી દો. પ્રેમમાં કોઈ આડંબર કરવાની જરૂર નથી, એમાં કોઈ પધરો કરવો પડતો નથી. માટે તમે ગોટા વાળવા છોડી દો અને સંયમ મૂઢી દો. આ પ્રમાણે થશે એટલે આનંદધન પ્રમુ પોતે ચાલીને સમતાના

* ‘મેટકુરાદિત રાજ’ એમ પાઠવર માત્ર બી. મા.વાળી બુકમાં છે.

૫ દુવિષા=દિવ્ય, બે ભાવ. ઠકુરાદિત=ખિટો ભપકો. રેજ=જરા પણ. આઈ=આવીને. આપહી=પોતે.

મંદિરે પધારશે અને તેની સેજ ઉપર-તેના પલંગ ઉપર બીરાજશે. આનંદધન પ્રભુ ઉપર તમને પ્રેમ થશે ત્યારે તે પણ દુવિધા-એ ભાવ રાખે તેવા નથી, તેઓ પોતે ચાલીને તમારા હૃદયમંદિરમાં રહેલ સુમતિની સેજડીએ બેસશે અને તમારામાં ને આનંદધન પ્રભુમાં છેવટે કંઈ પણ ભેદ રહેશે નહિ. આવી રીતે ધશે એટલે રીસાયલી શુદ્ધ ચેતના મનાઈ જશે.

આ મનુષ્યજીવનનું કર્તવ્ય શુદ્ધ ચેતનાને મનાવવાનું છે. જે સંસારચક્રનો પાર પામવો હોય, સંસારસમુદ્ર ઓળંગી જવો હોય, સંસારાટવી ઉતરી જવી હોય તો શુદ્ધ ચેતનાને પ્રાપ્ત કરવા-તેને પ્રગટ કરવાના કાર્યમાં ભોગર્થ જવું, તેને મનાવવાના બતાવેલા ઉપાયોનું સેવન કરવું અને તેને હૃદયમંદિરમાં સ્થાન આપવા હૃદ નિશ્ચય કરવો. જે જીવનું એ સાધ્ય હોય તેવા પુરૂષોનું આ જીવન યોગ્ય છે અન્યને તો ફેરા માત્ર છે.

*૫૬ ઓગણીરામું-રામ વેલાવડ.

દુલહ નારી તું વડી ધાવરી,

પિયા જાગે તું સોવે;

પિયા ચતુર હમ નિષ્ટ અગ્યાની,

ન જાનુ કયા હોવે.

દુલહ૦ ?

* આ ૫૬ કોઈ પણ પ્રવર્તમાં જેવામાં આવતું નથી, માત્ર શા બીમલોદ મહાકવિની છુટમાં છે. કૃતિ આનંદધનન્યા દોષ તેમ લખ્યું નથી, કાશ્યુકે એક તો પદનો અર્થ કરવાં બહુ ખેંચીને બાવ લાવેલો પડે છે. બીજું પ્રથમ ચાલતી પંક્તિમાં વિરોધ વિરોધ વચ્ચે અપરિત ઘાંઘો અંતરે રહે છે. ત્રીજું એક જ પદમાં ચેતન અને ચેતન સામતાની વાતો કરે એ આનંદધનન્યા સામાન્ય કૃતિને અનુરૂપ નથી અને ચેતન બાધ આનંદધનન્યા બીજા પદોથી વિરુદ્ધ જાણાય છે. આ પદ છેવટે દોષ એમ માન્ય માન્ય છે. વિ. ક.

૧. દુલહ=દુ જે મળી શકે તેવા, દુર્લભ તેનું વિરોધ પિયા શબ્દ એ દ્વિતીય પંક્તિમાં આવે છે તે છે. બાવ=ભાવે, મોટી બાવરી=ગાથી, બેવડું. પિયા=પતિ, બરડાર નિષ્ટ=વદન અગ્યાની=અન્યની, અગ્યાની દોરે=ચાલ છે.

“હું નારી! તું બહુ બેવકૂફ છે, માળવા મુરકેલ એવા તારા પતિ જાગે છે અને તું મુર્ખ બ્રાહ્મણ છે. (સી જવાબ આપે છે) પતિ નિપુણ છે અને હું તો તરૂન અજ્ઞાની છું (તિથી) શું યાચ છે તે હું જાણતી નથી.”

ભાવ-આ ચેતન અશુદ્ધ ક્રિયામાં-દ્રવ્યક્રિયામાં જાગતો છે, તે વિભાવદશામાં જાગત રહે છે, સંસારનાં હેતુભૂત દ્રવ્ય, સ્ત્રી, પુત્રાદિકનાં મોહમાં પડી રહી તેને અંગે જે ખટપટ કરવી પડે છે તેમાં તે જાગતો રહે છે. અવગત, એની પતિમત્તા સામી સી આવા પારકા ઘરે રખડનારા પતિ સાથે રીસાય તેમાં નવાઈ નથી. એ કારણથી તે પતિ સન્મુખ જોતી નથી. ચેતનજીને હવે કાંઈક સ્વરૂપજ્ઞાન થવા લાગ્યું છે તેથી શુદ્ધ ચેતનને જાગેલ કરવાની ઇચ્છા તેને થઈ છે, પણ તેને મેજાવવા યોગ્ય પોતાનું વર્તન થતું નથી. આવા પ્રસંગે ચેતન શુદ્ધ ચેતનને ઉદેશીને કહે છે.

હે ચેતના! તું વારંવાર તારા પતિની વાટ જુએ છે, તેના વિરુદ્ધથી દુઃખી થાય છે, પણ હું પોતે તારો પતિ તને આજે કહું છું તે તું સાંભળ તું તરૂન મૂખ છે, બેવકૂફ છે, મૂર્ખ છે. પતિમેજાવ અતિ દુર્વલ છે એમ તું જાણે છે, જીવની ચેતના શુદ્ધ થવી એ અતિ મુરકેલ કાર્ય છે, અનંત ભવજામણ કયાં પછી અકામ નિર્જેરા થાય ત્યારે જીવ નિર્જેરામાંથી નીકળી પીંચે પીંચે જીવિત આવતો બ્રાહ્મણ છે અને ઉવટે મહા મુરકેલીએ મનુષ્યભવ પામે છે ત્યાં પણ માર્ગાનુસારી શુદ્ધે પ્રાપ્ત કરતા કેટલીકવર બહુ કાળ નીકળી જાય છે. એ પ્રમાણે જાણતા પછડતા કે.ઈ.વખત આપૂર્વ અધ્યવસાવના નિમિત્તથી મધિ-લેહ થાય છે ત્યારે પોતે વખત નમ્યજીવ પ્રાપ્ત કરે છે અને વળી તેને વળી કઈ આનંદપન સુખની નાંખે છે. અતી દશામાં પણ કેટલીકવર અધ પુરુષજ પદવર પોતે કાળ સુખથી નાખે છે અને તેના ઉપરના જાનના શુદ્ધ ચેતન નહ મુરકેલીએ પ્રાપ્ત કરે છે. નથી તારી જાણની હકીકત જાણી જીવ ચેતનને કહે છે કે હું ચેતના! હું અતિ મૂખ છે. આ તારે પાતલે હું તેને તથે તારે મેજાવ થયે. અતિ મુરકેલ છે એ ? જાણે છે હવે હું તારે પાતલ જાનના ચેતનજી તો. (વજ.વદા.મ. જાણુ છું. દ્રવ્યક્રિયા કરે છું અને અવદારભૂતિ

સર્વ પ્રસંગો અનુભવું છું. જીવમાં ચાસ્તિગુણ સ્વાભાવિક છે એ જાણીતી વાત છે. એ ચાસ્તિગુણ રમણભાવરૂપ સમજવો. સિદ્ધતા જીવોમાં પણ તે સ્થિત્તારૂપે હોય છે, મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં જીવ તે ગુણને લઇને વિભાવદશામાં રમણ કરે છે. જેટલા પૂરતો વિભાવ ઉપાડો છે તેટલા પૂરતો સ્વભાવ બંધ છે. રમણભાવ તો સર્વદા રહે છે, પણ સ્વભાવમાં કે વિભાવમાં તેનું સ્થિત્યંતર થયા કરે છે. ત્યારે કે ચેતના! તારો પતિ હું વિભાવદશામાં જામત રહું છું અને તું ઉઘ્યા કરે છે ત્યારે મારી અને તારી પ્રીતિ શી રીતે જામશે પતિ મંદિરે પધારે અને સ્ત્રી ઉઘ્યા કરે તો પછી તેને પતિને જા પનો લાભ શી રીતે મળે? માટે હું તને કહું છું કે ચેતના! તું તપન મૂર્ખ સ્ત્રી છે, માંદી છે, જો તારે પતિનો મેળાપ કરવાની ઇચ્છા હોય તો તું પશુ તેના પ્રમાણે વિભાવદશામાં જામત રહે અથવા પતિ જ્યારે જાને છે ત્યારે તું ઉઘે છે તે વાતનો ખુલાસો કર.

ઉપરના સવાલનો જવાબ આપતાં શુદ્ધ ચેતના કહે છે-પતિ! મારા નાથ! તમે તો વિભાવદશામાં ચતુર હોયો એ વાત ખરી હોયે, પણ હું તો એ વિભાવદશાથી લગ્ન અજાણી છું, એનું સ્વરૂપ મને નેહું હોય તેની સાથે મારે સંબંધ નથી, મારે તે જાણવાની હરકત પણ નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી મને તો ખબર પડતી નથી કે વાસ્તવિક રીતે તમે જાનો છો કે ઉઘો છો. તમે એમ માનો છો કે તમે ચેતે જાનો છો, પણ જે દશામાં તમે જાનો છો અને જેમાં તમે જિપ્તુ છો તે દશા જાનતા વિચારશ્લેષની બહાર છે, તમે દ્રવ્યક્રિય સ્વરૂપ હો તે મારે જાણવાની આવશ્યકતા નથી, જાણક્રિયા કે તત્ત્વજ્ઞાન દશામાં તમે જાનતા નથી એ તો સ્પષ્ટ જાણ્યું આવે છે અને વિભાવના જાનતા હો કે નહિ હો તે જાણવાની મારે હરકત નથી. શુદ્ધ જાનતા દુષ્ટ કામ્ય કરી હોય તે જ કરમો શુદ્ધ ચેતના જાને છે, દુષ્ટકર જે જાન તમા કરમો મેળાવે શુદ્ધ કરતી આવ છે અને તે જાનતા જાન દુષ્ટ હું જાણતી નથી. મનઝન તે જ કંઈ જાણે જકે તે આવ છે, દુષ્ટ જાનતા આવ છે. હે પતિ! જાનતા કે પતિની જાન જાને છે કે નથી જાનતા તે હું જાણતી નથી.

જાણતે એ છે કે વિભાવદશા અને શુદ્ધ જાનતા વિશેષે જ,

પરપર મેળ-સંબંધ વગરનાં છે એમ સમજવું. એક બલુવા પૂરતાજ જ્ઞાન માટે સલાહ હોય તો શુદ્ધ ચેતના પોતાના સ્વરૂપમાં રિપત હોય ત્યારે વિભાવદશાને બલુવીજ નથી એમ કહી શકાય નહિ, અત્ર જે હકીકત છે તે અભાવપણાની છે અને તે અરસપરસ સંબંધ પૂરતી જ છે.

ફલહ શબ્દનો અર્થ સમીચીન કરવા માટે તેને 'પિયા'ના વિશેષણ વરીકે મૂક્યો છે. એવી રીતે વિશેષણ અને વિશેષ્ય વચ્ચે લાંબું અંતર રહે એમ પણા કવિઓની કૃતિમાં બને છે. ફલહને નારીનું વિશેષણ પણ કરી શકાય છે, પણ આત્મા શુદ્ધ ચેતનાને એવા સ્વરૂપમાં સમજતો હોય એટલે મુખી તેના વિકાસ હજી થયો નથી.

આનંદધન પિયા દરસ પિયાસે,

સોલ ઘુંપટ મુસ જોવે.

ફલહ ૨

“આનંદના રાશિઓ આપનાર હે પ્રિયા ! તારા દર્શનનો હું તૃપ્તિ-પુર છું, તારી લાજ કાઢી નાખ, (જેથી) તારું મુખ જોઉં.”

ભાવ-ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધ ચેતનાએ ચેતનજીને કહ્યું તે હકીકત સાંભળી શુદ્ધ સ્વરૂપ આનંદધન ચેતનજી બોલ્યા-હે પ્રિયા ! હે ચેતના ! તેં મને કહ્યું તે સર્વ વાત મેં સાંભળી, તેથી હવે હું તારું દર્શન પ્રાપ્ત કરવા અને તારી સાથે રહેવાની પ્રબળ ઇચ્છાવાળો થયો છું અને મારી તે તૃપ્તિને તું હવે તૃપ્ત કર. તું હાલ મારી સાથે અંતર રાખી પુંમટો વાલ્મીકે બેસી છે, મારાથી છેટી રહ્યા કરે છે તે તારી લાજ દૂર કર, જેથી હું તારું મુખ જોઉં અને તારું સ્વરૂપ વિચારું.

શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ચેતનજી આવે ત્યારે તેને શુદ્ધ ચેતનાને વરવાળી ઇચ્છા યાય એ સ્વાભાવિક છે. તેથી શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આવતો આત્મા વિભાવદશારૂપ પુંમટો દૂર કરવા શુદ્ધ ચેતનાને કહે એ સમ-બાધ તેવી હકીકત છે.

આ ટુંકા પદમાં એક બહુ મુદ્દાની વાત કહી છે તે ખાસ ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. શુદ્ધ ચેતના ચેતનજીને કહે છે કે તમે બાગો છો કે ઉંઘો છો તેની મને સમજણ પડતી નથી. આ વાતમાં બહુ રહસ્ય

૨ પિયા=પ્રિયા, શુદ્ધ ચેતના. દરસ=દર્શન, જેમણે તે પિયાસે=પિપાસુ, તૃપ્તિ-પુર=પુંમટો, લાજ.

છે. આપણને કોઈ દિવસ એમ લાગતું નથી કે આપણે કામ કરતી વખત ઉંઘતા હોઈએ, પણ વાસ્તવિક વિચાર કરતાં જણાયે કે પરભાવ રમણમાં આત્મિક દૃષ્ટિએ આપણે ઉંઘીએ જ છીએ. જ્યાંસુધી આ નિદ્રાનો ત્યાગ કરવામાં નહિ આવે, સ્વભાવરમણતા થઈ પરિણતિની નિર્મળતા થશે નહિ ત્યાંસુધી આપણો સંસારચક્રનો છેડો આવવાનો નથી એ સંદેહ વગરની વાત છે. ચાત્રુ માની હીપેલા વ્યવહારમાં જેમ લોકીકમાં જવાની, કપડાં આપવાની, આમંત્રણો દેવાની બાબતમાં બનતી ભગૃતિ રાખવામાં આવે છે અને જે તેમ કરે નહિ તે દારણ-રૂપક થાય છે તેમ આત્મિક વ્યવહારમાં આપણે વેધ ભાળવતા નથી, ધ્યાન આપતા નથી, ભગૃતિ રાખતા નથી, પરભાવમાં ભમીએ છીએ, શુદ્ધ પરિણતિને તણુએ છીએ અને સાધન સાધ્યનો ગોટાળો કરીએ છીએ. એ દશા સુધારવાની જરૂર છે, એકદમ તે સંબંધમાં વિચાર કરવાની જરૂર છે અને ઉત્તમ ભોગવાઈના લાભ લેવાની અતિ જરૂર છે.

૫૬ વીરામું-રાગ ગાડી, આશાવરી.

બ્રાજ મુદાગન નારી, અવધૂ આજ૦

મેરે નાચ આપ સુચ મીની,

મીની નિજ અંગચારી. અવધૂ૦ ?

“હે અવિનાયી ચેતનજી! હવે તું સોભાચરતી નારી થઈ પું. મારા નાથે પાને મારી ખબર લીધી અને મને પેતાના અંગની સેવા કરનારી ફાની બનાવી છે.”

ભાવ-અનેક પ્રકારની શુદ્ધ ચેતનાની વિનતિ અને મેલ્યાં સાંત-ગાન અનાદિ જણાવ્યું તેમ તેના પતિ ચેતનજી તેને મંદિરે પધાર્યા અને તેની સેવા સ્વીકારી એ વખતે શુદ્ધ ચેતનાના મુખમાંથી જે ઉદગાર નીકળ્યા તે અત્યંત બતાવે છે.

૧ અ.અ=૬૧ શુદ્ધચેતન=સોભાચરતી. નાર=અવિનાયી અર્થ, વિદેશી
અર્થ મુખ્ય ૨૬ ચેતનાની ૫૬વી રૂપાકર વિરેચન મુદ-વનર કીન્દીકી
અર્થ=૭૫ની ૧૧વાઈનાવન નેજાની હતી

હે ચેતનજી! અવિનાશી નાથ! તમે જેને આજે મરી ખબર
 મળે અને મારે અનાદિ કાળથી તમારી સાથે નિરંદ્ર હોયો, હું
 દાનવમાં બગી જતી હતી તેની આપે જેને મરત મંદિરે પધારીને
 ૧૨ અંતર પૂડી, તેની દહીકન જાણવા જિજ્ઞાસા બગાડી અને
 તમારી ચેતની દાગી બનાવી, તેથી ખરેખર, હોયે હું સોભાગ્ય-
 નારી થઈ પું. આપે આપણા વચ્ચે કોઈ ચોંટાટો પલ્લ રાખ્યો
 ન, હતી દહાવની પણ જરૂરીયાત પારી નથી અને આજ જાનેજ
 મંદિરે પધારી અને આપના પ્રયંગ મેલનારી દાગી કુલવટ
 પાવી છે તે માફ અટોલાવ્ય છે. અટો! આજે મારા પ્રિયજન
 પ્રમુખ પ્રાણનાથ અને મન્યા, મારી પાને આવ્યા, મારા મંદિરે
 પાં, તેથી માફ અખંડ સોભાગ્ય વૃદ્ધિ પાપું. હવે હું તમારું અંગે
 તમારું-રોગમાં પ્રસરી જઈશ અને તમે શુદ્ધ ચેતનામય થવાથી
 સમય થઈ જશે અને તેથી શુદ્ધ બની જઈ મમતા મળ્યા વિગેરે
 થાઓને જરૂર બૂલી જશે. હું સોભાગ્યવતી તો ત્રણ કાળમાં પું
 આજે માફ સોભાગ્ય પ્રકટ થયું, પ્રસિદ્ધ થયું, બહાર થયું. મારા
 પાને મળવાના અનેક ઉપાયો હું કરતી હતી તે આજે સફળ થયા
 તે મારી અભિલાષાઓ, ઇચ્છાઓ અને મનોરથો પૂર્ણ થયાં.

પ્રેમ પ્રતીત રાગ રવિ રંગત,

પીરે મીની સારી;

મંદિરી ભક્તિ રંગની રાવી,

ભાવ અંજન ગુલકારી.

અવધૂં ૨

“પ્રેમ, પ્રતીત, રાગ અને રવિના રમથી રંગેલી સીંધી સાડીને
 કુદરે છે, ભક્તિના રંગની મેલી ઉગી નીકળી અને ભાવરૂપ અંજન
 તિ મુખ આપનાર થયું.”

ભાવ-પતિ વિરહિણી સી સરીરપર ચણગાર ચળતી નથી,
 કાંત ઇંદગી ગુમારે છે અને પતિનું રમતલું નિરંતર કપાં કરે છે.

૨ પ્રેમ=નરુમન પ્રતીત=વિશ્વાસ આરથા રવિ=રાગસપ્તરિશ ૧૬ મદદ
 દોરે=પદો સાડી=સાડી મંદિરી=મેલી પાને=પાની પીતી=પીતી ૬.૨
 અવધૂં=અવધૂં

એ સુપ્રસિદ્ધ હકીકત છે, પણ પતિનો મેળાપ થતાં સોળ શલુગાર સજે છે. એ સોળ શલુગાર જૂદા જૂદા કવિઓએ જૂદી જૂદી રીતે વર્ણવ્યા છે. એમાં સુખ્યત્વે કરીને શરીરનાં આમૂષણોનો સમાવેશ થાય છે. કાંબી, અંઝર, ગુપૂર, ઘેનકુલ, કંદોરો, મોહનમાળ, બાજુબંધ, કંકણ, સૌભાગ્યસૂચક કુલ, દામણી, કેશ બંધન એ આમૂષણો તથા આંખમાં આંજણ, કપાળે તિલક, મુખમાં તબોળ, સંધામાં સિદ્ધર, ગળામાં પુષ્પનો હાર, હાથે મેંદી, પગે અળતો વિગેરે શલુગારના પ્રકારો છે અને વસ્ત્રમાં સુંદર કસકસતો કમખો, ઝીણી કુધરી વાળો ઘાઘરો અને ઝીણી સાડી એવા અનેક શલુગારો વર્ણવ્યા છે. અત્ર ચેતનજી પોતાના મંદિરે પધાર્યાં અને વિરહઅવસ્થા દૂર થઈ તેની ખુશાલીમાં અને પતિને રંજન કરવા માટે શુદ્ધ ચેતનાએ પણ શલુગાર સજ્યો તેનું વર્ણન કરે છે. આ હકીકત વાંચતાં વિચારવું કે શલુગાર પણ અધિકારસ્થાત્ હોય છે. ગામડાની ગોરી ભસ્વાક જે નિરંતર કાળે સાડલો પહેરે છે તેને જેપુરી છાયલ અને ખોટી બંગડી શલુગાર તુલ્ય ગણાય છે અને ચોડીઆની સ્ત્રીઓ જે નિરંતર મક્ક મલના છાયલ અને સોનાની બંગડી પહેરે છે તેને સોનેરી સાડી અને હીરાની બંગડી શલુગાર ગણાય છે. એથી આગળ વધીએ તો રાણીઓના શલુગાર અને તેથી વધારે આત્મિક દશામાં આગળ વધતાં શુદ્ધ ચેતનાના શલુગારમાં અવસ્થા વધારો સુધારો હોય છે. શુદ્ધ દશાના શલુગારો વિશુદ્ધતર અને માનસિકજ હોય છે.

૧. કુલવધૂ શલુગાર સજવામાં ઝીણી સાડી પહેરે છે જેમાંથી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીનાં સુંદર અવયવો દેખાય છે અને તેનાપર ચક્ષુને આકર્ષક રંગ હોવાથી પતિને તે બહુ આનંદ આપે છે. અહીં શુદ્ધ ચેતનાએ ઝીણી સાડી પહેરી અને તેનાપર પ્રેમ, પ્રતીત, રાગ અને રૂચિના રંગથી મિશ્ર કરેલો સુંદર ખુલતો રંગ ચડાવ્યો. તદન ધોળી સાડી તો હમેશાં કેટલીક વિધવા પહેરે છે. સધવા સ્ત્રી રંગિત સાડી પહેરે છે. અધિકાર પ્રમાણે શુદ્ધ ચેતનાએ જે સુંદર સાડીનો શલુગાર કર્યો તેનાપર રંગ પણ એવો જ આકર્ષક હતો અને તે રંગ પ્રેમ, પ્રતીત, રાગ અને રૂચિથી મિશ્ર થયેલો હતો.

‘પ્રેમ’ અંતરંગ બહુમાન-જે દુનિયામાં ખરેખરી કોઈ વસ્તુ

હાય તો તે આ જ છે એવી અંતઃકરણની દૃઢ માન્યતા તેનું નામ પ્રેમ કહેવાય છે. સર્વ જંતુ ઉપર બંધુબુદ્ધિ, પતિ વરફ શુદ્ધ હૃદયની અનુસરણ-વૃત્તિ અને ‘કાર્યેષુ મંત્રી’ એ શ્લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ ‘સર્વ અવસ્થા દર્શાવનાર ભાવને પ્રેમ કહે છે. નિષ્કામ પ્રેમથી ત્રણ જગત્ વસ થાય છે.

‘પ્રતીત’-વિશ્વાસ. વિચારણાપૂર્વક હેતુના જ્ઞાન સાથે તીર્થંકર મહા-રાજે જે હુદ્દીકત બતાવી છે તે સત્ય છે એવી અડગ મદ્દાને-આસ્થાને ‘પ્રતીત’ કહેવામાં આવે છે. પ્રતીતિપૂર્વક જે મદ્દાં થયેલી હાય તે એકદમ ખસી જતી નથી, ફરી જતી નથી, ધ્રુમ્બરોળ થઈ જતી નથી.

‘રાગ’ શુદ્ધ તથા દેવ વરફ પ્રત્યક્ષિગમન. “રાગ ન કરશે કોઈ જન કોઈશું રે, ન રહેવાય તો કરજો મુનિશું રે; ફણી જેમ મણિ વિપતે તેમ તેહો રે, રાગનું લેવજ સુજસ સનેહો રે.” આવા પ્રકારનો રાગ જે નિરાગતનું કારણ છેવટે થાય છે તે.

‘રૂચિ’ સ્વકર્તવ્યપૂર્તિકારક સમકિતરૂપ મદ્દા આ શબ્દ પ્રતી-તની સાથે આવે છે તેથી અર્તોદ્રિય વિષયોના સંબંધમાં સમજવો વધારે હિચિત્ લાગે છે.

આવી રીતે પ્રેમ, પ્રતીત, રાગ અને રૂચિના રંગથી રંગેલી સુંદર કીર્તી સાદી ચેતના પહેરે છે અને તેથી તેની શોભામાં બહુ વધારા પામ્ય છે, તેનું શરીર બહુ ચિત્તાકર્ષક થાય છે અને ચેતનજીને તેના સંબંધથી વધારે વધારે આધ્યાત્મિક આનંદ થતો જાય છે.

૨. નયેદ્ય શ્રી પતિમિત્તલ પ્રસંગે બીજા શલ્યગારમાં હાયે મેંદી મૂડી તેને લાલ બનાવે છે તેવી રીતે શુદ્ધ ચેતનાએ પ્રભુભક્તિ અથવા પતિભક્તિરૂપ મેંદી હાથપર મૂડી શુદ્ધ અવસ્થામાં પ્રભુ અને પતિમાં કાંઈ ફેર નથી તેથી પતિભક્તિરૂપ મેંદી મૂકવી એમ કહેવું હિચિત્ છે. ભક્તિનો દગ એવો અજ્ઞાનવ છે કે તેની લયમાં પડેલા રાવણ વિગેરે અનેક જીવો સંસારને પરિત કરી ગયા છે. ભક્તિ પુટ અવ-લંબન છે અને સાધનધર્મ વરીકે અતિ ઉપયોગી છે.

૩. પતિપદાયણ શ્રી પતિ જ્યારે પોતાને મંદિરે પધારે ત્યારે શલ્યગાર સજ્જતી વખતે આંખમાં આખું આખું અંજન આંજે છે, સોયદો આંજે છે અને તે તેના સુંદર ચેત અવસ્થામાં એક અતિ આકર્ષક

સૂક્ષ્મ કાળી રેખા પાડે છે; તેવી રીતે અહીં શુદ્ધ ચેતનાએ પતિને પ્રસન્ન કરવા ભાવઅંજન આંખમાં આંજ્યું. શુભ પરિણતિરૂપ ભાવ જે આત્માને શાંતિ આપનાર છે અને હૃદયને સ્વાસ્થ્ય આપનાર છે તેરૂપ આંજલ્યથી શુદ્ધ ચેતના પોતાની આંખે આંજીને ચેતનજી સન્મુખ હાજર થઈ. ભાવ એ વિશિષ્ટ ધર્મ છે, હાનાદિ ધર્મ સાથે રહી તેને સ્વાદિષ્ટ બનાવનાર છે અને ઉપર ઉપરનો ભાવ ભૂલાવી ઈર્ષ્ય-દ્વેષમાં ઉતરી તન્મયતા કરાવનાર છે. ભાવ અને ભક્તિપર આખા વિષયો લખવા યોગ્ય છે પણ સ્વર્ણસંકેતથી અત્ર તેમ કરવું બની શકે તેમ નથી.

આ ગાથામાં ત્રણ મૂંગાર બતાવ્યા. ઝીલી સાડી, હાથે મેંદી અને આંખમાં આંજલ્ય. એ આધ્યાત્મિક ભાવ શું બતાવે છે તે પણ સ્પષ્ટ રીતે મહાત્માએ બતાવી દીધું. શુદ્ધ ઇશાના શલ્યગાર પલ્લુ, આવા અતિ ઉત્તમ હોય છે. એના સંબંધમાં વિચાર કરતાં જે ભાવના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે અનિર્વચનીય છે પણ એનો ખ્યાલ કરવો અત્યુત્તમ ગમ્ય છે. આવી સુંદરીના લોગમાં પડેલા ચેતનજી પછી કદિ પણ માયા મમતાને સંભારે એ બનવું જ અશક્ય છે. અહીં તારી દશ્ય શું છે તે તું વિચાર. આવી ઉત્કૃષ્ટ શલ્યગાર સજીને આનંદ કરનારી કુળવૃક્ષ તારી સાથે બેઠવા તૈયાર છે એ વાત ભૂવી જઈશ નહિ.

મહત્ત મુભાવ ચૂરી મેં પેની,

ધિરના કેંકન ભારી;

ધ્યાન ઉત્તરી ઉરમેં રામ્બી,

પિય ગુનમાન્ડ આધારી.

અવધૂં ૧

“સહજ સ્વભાવરૂપ ચૂરી મેં પહેરી અને સ્થિરત્વરૂપ મૂલ્યવાન કંકણ મેં ધારણ કર્યા. ધ્યાનરૂપ વસ્ત્રલે અને ખેડામાં રાખી અને પ્રાનમજીના ગુણની બનાવેલી માળા મેં (ગળામાં) ધારણ કરી.”

ભાવ-શુદ્ધ ચેતનાએ પતિ મહાત્મા વખતે જે શલ્યગાર સમ્યક્ નેનું શાંત સ્વરૂપ ઉપર બતાવ્યું, વિશેષ સ્વરૂપ બતાવતાં આમણ દંડે છે.

કુળવૃક્ષ-સ્વભાવ રૂપ-ચૂરી, હાથ નકારે મેંદી, ઈર્ષ્યપ્રેરેલી આંખ-પૂર્ણ-કનક-કેન્કનની પેઠી, પત્ની દંતી કર્ણ-કેન્કનમાં પડેલું નાક-આધારી-પદ્મ-પદ્મી

૪. બ્યવહાર કુળવધૂ પતિમેળાપ વખતે હાથમાં ચૂડીઓ પહેરે છે. પતિવિરહ વખતે સામાન્ય રીતે હાથમાં માત્ર એક સૌભાગ્ય-કંકણ જ રાખે છે, પણ પતિનો મેળાપ થતાં હાથમાં દેશરિવાજ પ્રમાણે ઘણી ચૂડીઓ પહેરે છે. શુદ્ધ ચેતનાએ સ્મન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગાદિ સ્વભાવરૂપ ચૂડીઓ પહેરી. શુદ્ધ દશામાં શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે અને તેને બાહ્યાલંકારની જરૂર રહેતી નથી, કારણ તે બાહ્યાલંકારથી અતિ કિમતી અંતરંગ અલંકાર છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવમાં તે અનંત ગુણો કિમતી ગણી શકાય તેમ છે અને તે પ્રત્યેક અલંકારનું કાર્ય કરે છે. કહેવાની મલગણ એ છે કે શુદ્ધ ચેતના પ્રાપ્ત થવાથી ચેતનનો શુદ્ધ સ્વભાવ-તેનું નિર્દોષ સ્વરૂપ પ્રગટ થયું.

૫. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી પતિને મળે છે ત્યારે ચૂડીઓ ઉપરાંત હાથમાં સોનાનાં કંકણ પહેરે છે. અહીં શુદ્ધ ચેતનાએ સ્થિરતારૂપ મૂલ્યવાન કંકણ ધારણ કર્યાં. ચેતનાના સ્થિર પરિણામ અથવા અકગ પરિણામરૂપ જણાવ કંકણ જેને નાની અવાજ કરતી સોનાની ધુધરીઓ લટકાવી દીધી હોય છે તે શુદ્ધ ચેતનાએ ધારણ કર્યાં. સ્થિરતા વગર ગુણ કરતા નથી, મલ્લ આપતા નથી અને સિદ્ધતા જીવોને તો નિજ ગુણુરમણવારૂપ સ્થિરતા એજ ચારિત્ર હોય છે. મનનું ચંચળપણું દૂર કરી વિદ્વેશનો ત્યાગ કરવો તેને સ્થિરતા કહેવામાં આવે છે. અને જ્યાંસુધી તેવી રીતે ચિત્તતુરંગપર લગામ આવતી નથી ત્યાંસુધી શિવસાધન યર્થ શકતું નથી. સ્થિરતાનું વિશેષ સ્વરૂપ સમજવા માટે ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદયોગિજયજીનું ત્રીજું સ્થિરતા અષ્ટક જોવું.

૬. ચલુગારઅવસરે વગરણુ એટલે ઓટી દામી હોય છે તે સારાં વસ્ત્રો પહેરી કુળવધૂને પોતાના ખોળામાં લઈને પતિ સન્મુખ બેસે છે. દંદ્રાણીની સેવા કરનારી ઉર્વશી એક વગરણુ છે. અહીં ઉર્વશી-રૂપ ધ્યાન-પ્રભુસ્વરૂપમાં લયલીનતા શુદ્ધ ચેતનાને પોતાના ખોળામાં લઈને બેસે છે એટલે ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકત્વતા થાય છે, નિજ સ્વરૂપ અથવા આદર્શમય પ્રભુસ્વરૂપનું ધ્યાન જ કર્તવ્ય મનાય છે અને તે સિવાય બીજી કોઈ પણ વિભાવદશા તરફ અધ્યવસાયની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનના ચચાર બેઠો જેનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ યોગશાસ્ત્રમાં શ્રીમાન હેમચંદ્રાચાર્ય વિસ્તારથી બતાવ્યું

છે તેમાં જેમ જેમ પ્રગતિ થતી જાય છે તેમ તેમ સંસારદશાથી આ જીવ ઉપર ચડતો જાય છે અને વિભાવને દૂર મૂકતો જાય છે. જૈન શાસ્ત્રકારે યોગને અંગે ધ્યાનનું સ્વરૂપ એવું ઉત્તમ રીતે બાંધ્યું છે કે મનને તદ્દન મારી નાખ્યા વગર ધ્યાનની પ્રગતિમાં જ છેવટે પોતાનું અક્ષય પદ ચેતન પ્રાપ્ત કરે છે. એના પછી સમાધિની જે સ્થિતિ અન્ય યોગચંદોમાં વર્ણવી છે તે આત્માનું વ્યક્તિત્વ દૂર કરનારી છે અને જૈન વ્યુત્કાન્તિના નિયમ પ્રમાણે તે અસમીચીન છે. એ સંબંધી વિવેચન સાતમા પદની છેલ્લી ગાથામાં થઈ ગયું છે.

૭. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી ગળામાં ફૂલની માળા શણગારસમયે ધારણ કરે છે તેમ શુદ્ધ ચેતનાએ પતિના અનેક શુભરૂપ પુષ્પોની બનાવેલી સુંદર માળા પોતાની ડોકમાં ધારણ કરી. પતિમાં જ્ઞાન, કર્મ, ચારિત્રાદિ અનેક શુભો છે તે ચેતનાએ ગળામાં ધારણ કર્યા અથવા ચેતનના શુભરૂપ માળા પોતાની ડોકમાં ધારણ કરી. આ અને આ પદમાં બતાવેલા બીજા શણગાર ધારણ કરેલી શુદ્ધ ચેતના ચેતનજને ભેટી પડી એક રસ થઈ ગઈ તેથી ચેતનજ તદ્રૂપ થઈ ગયા એ હૃદય-કત સર્વત્ર સમજી લેવી.

મુસ્ત સિંદૂર માંગ રંગ રાતી,

નિરતે વેની સમારી;

ઉપજી જ્યોત ડહોત ઘટ ત્રિભુવન,

આરસી કેવલ કારી.

અવધૂં ૪

“શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ સિંદૂરનો રંગ સંધ્યામાં પૂરીને હું રક્ત થઈ છું અને બહુ હુશિયારી વડે નિરક્તતારૂપ અંગેડો વાળ્યો છે; જ્યોતિનો પ્રકાશ અંતરાત્મારૂપ ત્રણ ભુવનમાં પ્રગટી રહ્યો છે અને કેવળજ્ઞાનરૂપ આરસો બનાવ્યો છે. (હાથમાં લીધો છે.)”

૪ મુસ્ત=આધિગ્ન અથવા શુદ્ધ ઉપયોગ માત્ર=સેવો. રાતી=રક્ત, રંગીત. નિરતે=દુરિયારી વડે, સાવધાનપણે અને સ્વેચ્છાથી નિરક્તારૂપ. વેની=વેણી, અંગેડો. સમારી=સુધારી, સુંધી. ડહોત=પ્રકાશ. ઘટ=અંતરાત્મારૂપ. આરસી=કાર્ય. કેવલ=કેવળજ્ઞાનરૂપ. કારી=બનાવી.

મુસ્ત=શુદ્ધ ઉપયોગ, સ્મૃતિભેદ ન થતાં હકીકત બરાબર સ્મર-
ણમાં રહે તે. માંગ=(સીમાન્ત-સેથી, સેથી, કેશસ્થના સીમાન્ત અથવા
સીમાન્ત શબ્દ કેશસ્થનાના અર્થમાં વપરાય છે. આ શબ્દમાંથી સી
અક્ષર ઉઠી જઈ માન્તનો માંગ થઈ ગયો. એટલા ઉપરથી માંગ
એટલે સેથી એ અર્થ તેનો યતો હોય એમ જણાય છે.)

ભાવ-શુદ્ધ ચેતનાના ચલુગાર ગણાવતાં આગળ જણાવે છે:-

૮. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી માયાના વાણ ઓળી તેનો મુંઢર સેથી પાડે
છે અને તેમાં વળી વચ્ચે સિંદૂર પૂરે છે એ ચલુગારનું એક ચિહ્ન છે.
અહીં શુદ્ધ ચેતના પોતાના ઓળેલા સંધામાં શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ સિંદૂ-
રનો રંગ પૂરે છે. મુસ્તનો અર્થ સંયોગસુખ પણ થાય છે તેમાં સ્ત
શબ્દમાં રક્તવાના રંગનો જે આશય છે તે સ્તેવા હઈ શુદ્ધ ઉપયોગ-
રૂપ રંગ પૂર્યો એવો આશય અત્ર નીકળે છે. કહેવાની મતલબ એ
❶ કે ચેતન અને શુદ્ધ ચેતનાનો ત્યારે સંયોગ થાય છે ત્યારે તેના
મૂળશુદ્ધો પ્રગટ થાય છે અને તેમાં તે આસક્ત રહે છે અને તદ્દપ
પોતે બને છે. જ્ઞાનશુદ્ધ એ આદ્રમાની શક્તિ છે અને જ્ઞાનોપયોગ
તે શક્તિની વપરાય છે. શક્તિ ત્યાંસુધી અવ્યક્ત રૂપે રહે ત્યાંસુધી
તે અંદર પડી રહે છે તેને potential energy કહે છે, એનો વ્યય
થાય ત્યારે તેને ઉપયોગ કહેવામાં આવે છે, એ Kinetic energy છે.

૯. વળી શુદ્ધ ચેતનાએ અતિશય સાવધાનપણા વડે હુશિયારી
વાપરીને અંજોરો-પશ્ચિમ વાળ્યો. શુદ્ધ ચેતનાનો ચોટલો-વેળીખંધ
તે નિરક્તવારૂપ સમજવો. નિજ સ્વભાવમાં રક્ત રહેવું, અન્ય ભાવમાં
ગમનાગમન ન કરવું એ નિરક્તવા છે. સ્ત્રીની સુષડતા તેના ચોટલા
ઉપરથી બહુ સારી રીતે જણાય છે, કુવડ સ્ત્રીઓના બાળની અસ્ત-
વ્યસ્ત સ્થિતિ ઘણીવાર તેની બેઢરકારી અથવા મૂર્ખતાનો પ્રત્યક્ષ
ખ્યાલ આપે છે. અહીં તે અંજોરોના ખંધ નિરક્તવારૂપ ❷ એટલે
એમાંથી એક બાલ પણ આટોઅવળો ખસી શકતો નથી, તે પછી
શુદ્ધ ચેતના સુષડ કેટલી હશે એનો ખ્યાલ આવે એમાં તે જરા
પણ નવાઈ નથી.

૧૦. ચલુગાર સજ્જને ઘણા કાળનો વિરહી સ્ત્રી પતિઆગમ-
નની રહ જુએ છે ત્યારે ઘરમાં દીપમાળા કરવામાં આવે છે. વિર-

હાવરયામાં એકાદ દીપક હોય છે અથવા અંધારું જ રાખવામાં આવે છે, પણ પતિભેળાપ પ્રસંગે તો દિવાળીની જેમ ઝાકઝમાળ કરવામાં આવે છે. શુદ્ધ ચેતના પતિને મળતાં આત્મતત્ત્વમાં જે પ્રગટ થતાં લોકલોકનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ દેખાય છે, સમગ્રય છે અનુભવાય છે; પ્રથમ જે સ્થિતિ સમજાણી નહોતી તે બાળે પ્રત્યક્ષ હોય તેમ દેખાય છે અને તેવી રીતે પદાર્થજ્ઞાન અને સંસારસ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાતાં જે ઝળઝળાટ ત્રણ ભુવનમાં લાગે છે તેનો ખ્યા આવવો મુશ્કેલ છે. સંસારનાં સર્વ બનાવો, સંબંધો, હકીકતો આ સ્વરૂપે પ્રગટ દેખાય છે અને તેના સંબંધમાં પ્રથમ જે મુશ્કેલી આ પડે છે લાગતો હતો તે સર્વ દૂર ખસી જાય છે. આ પ્રકાશ ત્રણ ભુવનમાં જણાય છે પણ વાસ્તવિક રીતે તો તે પોતાના ઘડમાં જ હૃદયમાં જ પડે છે. પ્રકાશ પાડનાર સૂર્યપર જે આવરણ હતું એવું ધર્મજવાથી અથવા તદ્દન ખસી જવાથી રાત્રીપ્રકાશ પદપર પડે.

૧૧. નવોદા સુંદરી ચણગાર સજી સ્વમુખ આરસીમાં જુએ અને અંધી વાતે ઠાકડીક કરી નાખે છે તેવી રીતે શુદ્ધ ચેતના પોતાનું મુખ એવા માટે કેવળજ્ઞાનરૂપ આરીસો બનાવ્યો. ત્રણ ભુવનમાં પ્રકાશ પાડનાર આ જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય કદી યાચ તેમ નર્થ બેથી સર્વે જાયો, લોકલોકનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે અને તો કંઈ પણ સ્થિતિ, સત્તા, સમય કે અવરયાનો બેઠ ન રહેતાં અતીત અનાત અનંત વતમાન જાયો એક સમયે દેખાય છે. અથવા કેવલસ્વરૂપના કલ્પ જ્ઞાનરૂપ આરીસાના ચેતના પોતાનું સ્વરૂપ જુએ એટલે પછી એની પ્રજ્વળ ચાત નુખનુદાપર પ્રથમ કે બદાને અપ્રકાશ તેમ અર્થ નાંખતી જ છે. આખા ચરીરપર સજેલો ચણગાર આ આરીસામાં દેખાય છે અને ત્યાર રીતે સ્વરૂપનુદરણની પ્રક્રિયા આ આરીસામાં બેઠાઈ થાય છે. અંધી રીતે પુઠર ચણગાર પારખુ કરી અને તેની સરખાઈ દેવજ્ઞાનરૂપની નિહાળી જ્યારે શુદ્ધ ચેતના તેવાર ધરને બેઠે અને પછી જ્યારે તેના નંદિરે ચેતનજી પધારે ત્યારે નિરુપજા દેહ કેદુ અને કેવા પ્રકારનું ચતુર દ્યો તે કાળપરજ

પુત્રત કપાદ ઘાટ નિજ પાયો, જનમ જરા ભયભીતિ ભગીરી;
કાચશકટ રે ચિંતામણિ લે, કુમતા કુદિતકું સહજ કગીરી. સોહં
વ્યાપક સકલ સ્વરૂપ લખ્યો ધમ, જિમ નભમે મમ હૃદય ભગીરી;
ચિદાનંદ આનંદમય મૂરતિ, નિરખ પ્રેમભર પુદ્ગિ યગીરી. સોહં.

આ પદમાં અજ્ઞાના જાપની જ અતિ આનંદજનક સ્થિતિનો
ખ્યાલ આપ્યો છે, કુમતાનો સંગ વર્જનીય જતાવ્યો છે અને આત્માનું
ત્રણ લોકનું વ્યાપકપણું સૂચવ્યું છે તે ભાવ બોધ વિચારી સમજી
પુદ્ગિ તો અટકી પડે છે. આ અજ્ઞપ જાપ ચાલે છે તે પ્રેમી પતિ-
પ્રિયાની આનંદવાર્તાના દ્વનિરૂપ શણુગારપર રૂપક સમજવો. આ
જાપમાં બંહાર સાંભળી શકાય તેવો (શ્રાવ્ય) અવાજ થતો નથી
પણ અંદર તેની લય ચાલે છે. અનુભવ વગર અજ્ઞાના જાપનું
સ્વરૂપ સમજવું સમજાવવું મુશ્કેલ છે.

૧૩. શણુગારસમયે દરવાજાપર જિતનગાર-નોખવ શરણાર્થ
વગાડવામાં આવે છે જે કમોદીપક છે. એ વિજયડંકાનો અવાજ
કર્ણ ઉપર પડતાં પતિપત્ની વચ્ચે વિશેષ રતિકીડા ચાલે છે અને
તેથી તેને શણુગારમાં ગણવામાં આવેલ છે. શુદ્ધ ચેતના જેવી પતિ-
પ્રેમી શુદ્ધ સાધ્વી સતીનો મેળાપ થતાં ચેતનજ્ઞાના કાનમાં અના-
હત નાદ સોહ સોહનો અવિશ્રાન્ત ઉચ્ચાર સંભળાય છે, એ નાદ
બ્રહ્મરંધ્રમાંથી ઉઠે છે અને એની સરખામણીમાં વાયોલીન, શ્રીડલ,
હારમોનીયમ કે સારંગીનો અવાજ કાંઈ દ્વિસાબમાં નથી. ડંકાનો
અવાજ અને અનાહત નાદનો અવાજ પ્રેમ વધારનાર છે, દેર માત્ર
એટલોજ છે કે વિજયડંકાનો અવાજ બહારથી કાન સાથે અથડાય
છે જ્યારે અનાહત નાદ અંતરાત્માથી ઉઠે છે. આ અનાહત નાદ
અને અજ્ઞાના જાપનું વિશેષ સ્વરૂપ યોગના મેળોથી જાણવા-સમ-
જવા યોગ્ય છે.

૧૪. વરસાદની ધાર ચાલવી હોય, સાથે વિજયડંકા વાગતા
હોય અને તેનો નાદ આવ્યા કરતો હોય ત્યારે પતિપત્નીના આનં-
દમાં વિશેષ વધારો થાય છે અને તેવો કૃત્રિમ વરસાદ લાવવા માટે
મહેલોમાં યાંત્રિક ગોડવણ પણ રાખવામાં આવે છે. અહીં શુદ્ધ
ચેતના અને ચેતનજ્ઞાના મેળાપ વખતે તો તેઓના અધિકાર પ્રમાણે

રૂપ વરસાદ વરસાવ કરે છે, અને સાથે અજ્યાબ વાવે
 ને અનાહત નાદના અવાજ ઉડ્યા કરે છે. આનંદનો વરસાદ
 ધારણ રીતે ઉડે છે એમ નહિ પણ અખંડ ધારા ચાલ્યા
 અને આપણે જેને ઝડીનો વરસાદ કહીએ છીએ તેવો ચાલે
 વી રીતે આનંદજળની ત્યાં રેલ છેલ યઈ રહી હોય ત્યાં
 જળશુષ્કરૂપ છેડવાઓ વિકસ્વર યઈ અનેક પ્રકારનાં ફળ પુષ્પ
 માથે એ તેનું તદ્દન સ્વાભાવિક પરિણામ છે.

શુંગરસમયે વરસાદ વરસતો હોય તેમાં વળી મોર ટહુકા
 આનંદની પરિસ્થિતિ યઈ લાય છે. અહીં ભવ્ય વનવાસી
 ટહે સંસારી ભવ્ય પ્રાણીઓ એકતાર દૃષ્ટિથી ભેઈ રહ્યા
 ટહુકા કરે છે કે અહો! આ ચેતના અને ચેતનજનો
 મુંઝવે થયો છે! આવા આનંદવરસાદમાં ન્હાવાનો અમને
 વ્યો તે અમારું પહુ અહોભાવ્ય છે! દેશનારૂપ વરસાદ
 ખતે મથૂરના ટહુકા રેડે ભવ્ય જીવો હરખાઈ લાય છે
 ર યઈ રહે છે. આનંદની અત્ર પરિસ્થિતિ યાય છે,
 પરિમીમા આવે છે અને જ્ઞાનદાગ્ધિનો એક વિભાગ
 મે.છો રહેતો નથી, સુખસમુદ્રને. એકેએક તરંગ સુખા
 દે છે.

શીલ ન થતા અર્થમા પ્રથમ અને પીત્ત કબ્જ પાડી
 નાંચે વડે શરીર ગરમ રૂપ જુદે નાગર અને ગ્રીષ્મી
 રૂપ જુદે રૂપ એમ અથ કરીને ત એજ શણગાર
 શરીર રૂપર અનુકૂળિ જગ રૂપ રૂપ અથવ રાગન.દિ
 રૂપ રૂપ રૂપ. ધાની જન્ય રૂપ રૂપ રૂપ છે. વળી
 અંદર પદમા ભવ્ય છે તેમ જ પહુ વનુજ ભોજન
 રૂપ રૂપ રૂપ એમ અથ કરી રહે.

શણગારની ક.પન ન રી છે તેમ. ક.૮૩ નવીનતા
 પ્રવૃત્ત રીતે શણગારે નવી રીતે નહાય છે. પણ તે

અને સંસ્થાન હોય. આત્માને જ્યારે તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત
ત્યારે શરીર ન હોવાથી તેને વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ કે સંસ્થાન
હોતું નથી તેથી આત્માને રૂપી કહી શકાય નહિ, કારણકે
તરીકે તેનામાં જે શુભો-ધર્મો હોવા જોઈએ તે તેનામાં બીજાકુલ ન
હોવે જો આત્માને અરૂપી કહેવામાં આવે તો તેમાં પણ વિરોધ
આવે છે. જે વસ્તુ અરૂપી હોય તે રૂપી વસ્તુથી બંધાય નહિ
આત્મા તો સંસારાવસ્થામાં હોય ત્યારે કર્મથી બંધાય છે તે
દ્રવ્ય છે, પૌદ્ગલિક પદાર્થ છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આત્માને અ
રૂપીનું વિશેષણ પણ સંપૂર્ણ રીતે લાગુ પડી શકે નહિ.

ત્યારે વારી નિશાની બતાવવામાં હે ચેતનજી! હું તને રૂપારૂપ
કહું એટલે અમુક અંશે રૂપી અને અમુક અંશે અરૂપી એમ કહી શકાય
તો તેમાં પણ વિરોધ આવે છે. સિદ્ધ ભગવાન અષ્ટ કર્મથી રહિત
નિજ સ્વરૂપસ્થિત, અનંત જ્ઞાન, દર્યાન, ચારિત્રમાં રમણ કરન
અને જન્મ, જરા, મરણનાં દુઃખથી રહિત છે તેમને આ રૂપારૂપી
વિશેષણ પણ લાગુ પડતું નથી. સિદ્ધદશામાં આત્મા અરૂપી
તેથી તેને રૂપારૂપીપણું ઘટતું નથી. એ પ્રમાણે હોવાથી આત્મા
રૂપી, અરૂપી કે રૂપારૂપી કેવો કહેવો તે વાતની મોટી મુશ્કેલી આ
છે. અહો ચેતન! વારું સ્વરૂપ તો કોઈ વિલક્ષણ જણાય છે, એ
જાણવું ને સમજવું તે બહુ અસાધારણ કામ છે.

સિદ્ધ સરૂપી જો કહું રે,

વંધ ન મોક્ષ વિચાર;

ન ઘટે સંસારી દશા પ્યારે,

પુન્ય પાપ અવતાર.

નિશાની૦ ૨

“જો તને સિદ્ધ સ્વરૂપવાળો કહું તો પછી તેમાં બંધ અને મોક્ષનો
વિચાર ઘટતો નથી, સંસારમાં રહેવાની દશા ઘટતી નથી અને પુન્ય
પાપનાં રૂબ તરીકે સારા અને ખરાબ જન્મો ઘટતા નથી.”

૨ બંધ=કર્મબંધ ન ઘટે=ઘટતું નથી. સંસારી દશા=સંસારમાં હોવાની દશા.
પુન્ય=શુભ કર્મ પાપ=અશુભ કર્મ.

બાવ-એ ચેતનજીને સિદ્ધસ્વરૂપવાળા કહું તો તેમાં પણ વિરોધ આવે છે. સિદ્ધિદયામાં કર્મબંધ થતો નથી અને કર્મથી મુક્તિ પણ થતી નથી, સર્વ કર્મથી જ્યારે મુક્તિ થાય ત્યારે જ આ જીવ સિદ્ધ થાય છે, પણ સિદ્ધ થયા પછી તેનો નવીન મોક્ષ દેાઈ પણ પ્રાપ્ત રતો થતો નથી. નવીન કર્મ આત્મા સાથે બંધવાં તેને બંધ કહેવામાં આવે છે અને કર્મથી મુક્તિ તેને મુક્તિ કહેવામાં આવે છે. ઘખલા તરીકે ઘણાજવામાં આગુચ્છ બાંધું હોય તે આ ભવમાં લોગવાય છે અને તેટલા પૂરતો કર્મથી મોક્ષ થયો એમ કહેવાય છે. આવું આત્માનું બંધનોક્ષપણું સંસારવસ્થામાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, અને સિદ્ધ આત્માને તે ઘટતું નથી માટે આ ચેતનજીને સિદ્ધસ્વરૂપી એકાંતે કહી શકાય નહિ.

વળી ચેતનજી સંસારમાં વર્તે છે, કષાયાદિમાં પ્રવર્તે છે, પૈશ્વિક વસ્તુ સાથે સંબંધ રાખે છે, ખાપ છે, પીએ છે, કંદે છે એ સર્વ સંસારી દયા છે, એવી દયા સિદ્ધ આત્માની હોય નહિ. વળી આ જીવ દેવ મનુષ્યના શુભ ભવો તે પુણ્ય અવસ્થાએ અને વિરલ્ય નારદી તથા નિમ્નેદ્યા અશુભ ભવો તે પાપ અવસ્થાએ પામ્યા કરે છે અથવા તદ્દપ સંસારી દયામાં વર્ત્યા કરે છે તેથી તેનું સિદ્ધસ્વરૂપ કહેવું ઘટતું નથી. ચેતનજી સિદ્ધ હોય છે તેને સંસારમાં આવવા જવાપણું ન હોય, તેને બંધવાપણું ન હોય, તેનો મોક્ષ પણ ન હોય, કારણ તે એકાંતમય જ છે અને તેથી તેને જન્મ કે મરણ સારાં કે ખરાબ ઘટવા નથી તેથી આત્માને સિદ્ધસ્વરૂપી કહેવામાં વિરોધ આવે છે. એટલે ચેતનજી! તારા સ્વરૂપ એવું અજાણ છે કે એને વિદ્યાર્થ વિદ્યાર્થ અને તેટલો હજી મુખી જાણે પણ એનો પર આવેલો નથી, એનો છેલ્લો આવેલો નથી. એ મહાત્મા અકલંકની જૂમિ છે.

પ્રથમ પદમાં કવચિત્ 'શુદ્ધ સત્યાગત' રાજ કે.ઈ. પ્રગત મૂકેલો છે. સત્યાગતનો ભાવ હરે પછીની સદાચાર વિચારશું. જીવ અનર્થ શુદ્ધ છે, મુદ્દતેણે શુદ્ધ છે એમ કહીને છે તેને પણ એક અને સંસારી દયામાં વર્તનજાર ઘટતો નથી આ અર્થ તે પદ્યાર્થનો સ્વ છે અને તે ઉપર બદલેલ ચેતનજી સિદ્ધસ્વરૂપના અર્થ સાથે મળેલો જ. જ લગે છે.

સિદ્ધ સનાતન જો કહું રે,
 ઉપજે વિણસે કૌણ;
 ઉપજે વિણસે જો કહું પ્યારે,
 નિત્ય અવાધિત ગૌન.

નિજાની૦ ૩

"(ચેતન) અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે-દૂતાર્થ છે એમ કહું પછી જન્મ પામે છે, વિનાશ પામે છે તે કોણ? જો તે ઉપજે વિનાશ પામે છે એમ કહું તો તેના નિત્યપણાનો અને અમર પણાનો લોપ થઈ જાય છે."

ભાવ-ચેતનજી સિદ્ધ સનાતની છે, અનાદિ કાળથી દૂતાર્થ તેણે પોતાનું કાર્ય સાધી લીધું છે, તેને હવે કોઈ કામ કરવાનું નહીં રહ્યું નથી એમ જો તેના સંબંધમાં કહું તો તેમાં પણ કંટકોક વિરોધ આવે છે. જો એનાં સર્વ કામ થઈ ગયાં હોય, એ દૂતદૂત્ય થઈ ગયાં હોય તો આ સંસારમાં જન્મ મરણ કોણ પામે છે? જો દૂતદૂત્ય મર્યાદા હોય, સિદ્ધકથામાં સ્થિત થયા હોય તેને કેવળ, મનુષ્ય, તિર્થ નારક મતિમાં રખાડપટ્ટી થવાનું સમયે નહિ, નિજ ગુણમાં રમવા ફરી જ્ઞાનાંકમાં સ્થિરતા લાવી એકજ સ્થાને સ્થિત થયેલા હોય તે જ સિદ્ધ કહેવાય, એનાં સર્વ કાર્યાં થઈ ગયાં કહેવાય એ આ ચેતનજી તો કેવળ નીચ ગોત્રમાં રખાડે છે, મુરખ કુરૂપ યાચક ધનવાન્ નિર્ધન યાચ છે, દિનિંત્ર અને અપયશને ધારણ કરનાર છે તે વિગેરે અનેક બાબે ધારણ કરે છે, અનેક જગ્યાએ ગયો છે મરે છે, વગી ઉપજે છે, વગી મરે છે. આ સર્વ નિહને ધો નહિ માટે આ ચેતનજીને સનાતન સિદ્ધ કહેવામાં અનેક માનનાં પ્રયત્ન વિરોધ આવે છે. આ જન્મ મરણ પ્રવચ્ચ આપણે દેખી શકીએ છીએ તેથી આ ચેતનજીને સિદ્ધ સનાતન કહેવામાં કનુ વિચાર થઈ આવે છે.

વગી કહેવ આ ચેતન સિદ્ધ સનાતન છે છતાં પણ તેપણે જો અને વિનાશ પામે છે એમ કહું તો પછી તેના નિત્યપણામાં અને

એકત્રીસમું.] શુદ્ધ ચેતનજનું અવયવ સ્વરૂપ.

અભાધિવપણામાં વાંધા આવે છે. અનાદિ કાળથી સિદ્ધ હોય તેનામાં નિત્ય અને દુઃખ રહિતપણું કે જે સનાતન સિદ્ધત્વના છે તેમાં દોષ આવે છે. સિદ્ધ યથા પછી તે દશામાં તે નિત્ય બોધએ અને ઉપજવું વિષ્ણુસવું તે તો અનિત્યત્વ બતાવે છે તેથી તે સિદ્ધદશામાં બાધા પીઘ રહિતપણું હોવું બોધએ અને ઉત્પત્તિ વિના તો બાધા પીઘનો સંભવ સ્પષ્ટ દેખાય છે તેથી આત્માનો જ અજ્ઞાન બાધા માટે આ ચેતનને સિદ્ધ સનાતન એકાંતે કહેવા બધાએ તે પશુ વાંધા આવે છે. ત્યારે હવે ચેતનજને રૂપી, અરૂપી, રૂપારૂપી, સ્વરૂપી કે શુદ્ધ સનાતન એકાંતે કહી શકાય તેમ નથી, તેનું બતાવવું મુશ્કેલ છે, તેનું સ્વરૂપ સમજાવવું મુશ્કેલ છે એમ સિદ્ધ

સર્વાંગી સર્વ નવ ધર્મોરે,

માને સર્વ પરમાન;

નવવાદી પલ્લો ગ્રહી પ્યારે,

કોરે લરાઈ ટાંન.

નિશાની૦

“ચેતન) સર્વ રૂપે છે, સર્વ નયનો સ્વામી છે. પ્રમાણરૂપ અંશે (વસ્તુને) માને છે; ત્યારે નવજ્ઞાનવાળો એક અંશ હાથમાં લગાઈનાં સ્થાનકે ઉપજાવે છે.”

બાવ-ઉપર પ્રમાણે ચેતનજનું સ્વરૂપ કહેવામાં કેટલી આવે છે તે બતાવી. હવે તેનો બહુ મુદ્દાસર મુદ્દાસો કરે ચેતનજ સર્વ રૂપે છે અને સર્વ નયના સ્વામી છે. જે એને જ્ઞાનથી સમજવા પ્રયત્ન કરે તે તેનું સ્વરૂપ સમજી શકે છે, એક નયને લઈને તેને સમજવા બાધ તે તેનું સ્વરૂપ કહિ સમજ નથી શકાય તરીકે ઉપર રૂપી અરૂપી વિગેરે નિશાની બતાવે તે મુશ્કેલીઓ આવી તે નવજ્ઞાને લઈને આવી છે તે આપણે પછી બેશું, પણ જો તેને પ્રમલ્લુપ્તનથી સર્વ નયની અપેક્ષા કરી લઈને વર્ણવવામાં આવે તો લગાઈનાં સ્થાન કહિ પણ પ્રાપ્ત થયો

૧. પામળને બાકે જે કોઈમા “પત્તન” શબ્દ કહે છે

૨. સર્વાંગી=સર્વ રૂપે. મહોન્દરાની પામળ=પ્રમાણરૂપ. ૧૧૧૮ી=૧૧૧૮ પામળોરે, અંદા લગાઈનાં સ્થાનકે.

ભાવ અને અરૂપીભાવ એકી વખતે હાજર હોવાથી તદ્દપેક્ષયા આત્માને રૂપારૂપી કહી શકાય.

આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશ સિદ્ધ જેવા હોય છે—રહે છે, તેથી સંમહનયની અપેક્ષાએ આત્માને સિદ્ધસ્વરૂપી કહી શકાય, તેમ જ તે જ દૃષ્ટિથી તેને શુદ્ધ સનાતન પણ કહી શકાય. તે જ સંમહનયની અપેક્ષાએ તથા સમસિદ્ધનયની અપેક્ષાએ ચેતનને નિત્ય અને અખાધિત પણ કહી શકાય.

સંસારદશામાં કર્માવૃત્ત આત્માનાં જન્મ મરણ યાચ છે તે તેના ઉત્પાદ અને વ્યય છે અને તે વ્યવહાર અને વિશેષગ્રાહી નૈગમનયની અપેક્ષાએ છે તે ઉપર બતાવ્યું છે.

ઋણસૂત્રનયવાળા અતીત અને અનાગત કાળની અપેક્ષા ન કરે પણ વર્તમાન કાળે જે વસ્તુ જેવા ગુણે પરિણમે-વર્તે તે વસ્તુ તેવે જ પરિણમે માને. મતલબ આ નય પરિણામગ્રાહી છે. એ નયવાળા સિદ્ધને સિદ્ધ કહે પણ અન્યને ન કહે.

શુદ્ધનયની અપેક્ષાએ બોલીએ તો શબ્દમાં દેર નથી. એક શબ્દના અનેક પર્યાયો હોય તે સર્વને શુદ્ધનયવાળા એક જ અર્થના માને છે, તે નયની અપેક્ષાએ પર્યાયલેહને લેદ નથી અને તેથી રૂપી અરૂપી એવો તફાવત તે નયવાળા સ્વીકારતા નથી. આથી ઉલટી રીતે સમસિદ્ધનયવાળા કહે શબ્દને તેના જુદા જુદા અર્થમાં જ માને છે તેથી આત્મા, ચેતન, શુદ્ધ વિગેરે શબ્દને પણ જુદા જુદા પર્યાયવાચી સમજી તેના પૃથક્ પૃથક્ અર્થ કરે છે. એવંભૂતનયવાળો જે સમયે જે ક્રિયા ચાલતી હોય તે સમયે તે ક્રિયાથી તે ક્રિયાયુક્ત માને છે, ક્રિયાને તેના કરનાર સાથે જોડી દે છે અને તેથી ચંડાળનું કામ કરનાર આત્માને તે ચંડાળ કહી બોલાવે છે અને સાધુની ક્રિયા કરનારને સાધુ માને છે. ઋણસૂત્રનયવાળા વર્તમાન ગુણ જુએ છે ત્યારે એવંભૂતનયવાળા વર્તમાન ક્રિયા જુએ છે. નવપદ્મવૃત્તિમાં સામાયિકના વેરે બેઠેલાને સામાયિકવાળો કહેલો છે, ગૃહસ્થના વેષમાં સાધુ જેવું વર્તન રાખનાર પણ ગૃહસ્થનાં કાર્યો કરનારને ઋણસૂત્રનયવાળા સાધુ કહે છે ત્યારે એવંભૂતનયવાળા ગૃહસ્થ કહે છે.

આગમસાર ગ્રંથમાં મુનિ દેવચંદ્રજીએ 'સિદ્ધ' શબ્દની સાતે નવે વ્યાખ્યા કરી છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. તેઓશ્રી લખે છે કે "નેમ મનયને મતે સર્વ જીવ સિદ્ધ છે, કેમકે સર્વ જીવના આઠ રૂચક પ્રદેશ સિદ્ધ સમાન નિર્મળ છે. સંગ્રહનય કહે છે કે સર્વ જીવની સત્તા સિદ્ધ સમાન છે. આ નયવાળાએ પર્યાયાર્થિકનયે કરીને જે કર્મ સહિત અવસ્થા હતી તે ટાળીને દ્રવ્યાર્થિકનયે કરીને તેની અવસ્થા અંગીકાર કરી. વ્યવહારનયવાળો કહે છે કે જે વિદ્યાવૃદ્ધિગુણે કરી સિદ્ધ થયો તે સિદ્ધ. આ નયવાળે બાહ્યતપ પ્રમુખ અંગીકાર કર્યા. જમ્બુ સૂત્રનયની અપેક્ષાએ જે પોતાના આત્માની સિદ્ધિપણની દશા જોવાળે છે અને જેનો જ્ઞાનનો ઉપયોગ સતેજ વર્તે છે તે જીવ સિદ્ધ બાલુએ. આ નયની અપેક્ષાએ સમકિતી જીવને સિદ્ધ સમાન કહ્યો. શબ્દનયના મત પ્રમાણે જે શુદ્ધ શુક્લધ્યાનના પરિણામે વર્તેલા હોય તેને સિદ્ધ કહેવાય છે. સમભિરૂઢ નયના મત પ્રમાણે જે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને યથાખ્યાતચારિત્રાદિ ગુણે સહિત હોય તેને સિદ્ધ કહી શકાય. આ નયના મત પ્રમાણે તેરમા અને ચૌદમા ગુણુ સ્થાનકે વર્તેલા જીવ સિદ્ધ કહી શકાય. એવંમૂલનયના કહેવા પ્રમાણે જેનાં સકલ કર્મ ક્ષય થઈ લોકાંતે વિરાજમાન હોઈ અષ્ટ ગુણસંપન્ન હોય તેને જ સિદ્ધ કહી શકાય."

આવી રીતે આત્મા તો સર્વોચ્ચ છે, તે પોતે સર્વ નયનો સ્વામી છે, સર્વ નય તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, સર્વ નયનું સ્વરૂપ તે સમજાવે છે અને તે સર્વ નયે વિદ્યમાન છે પણ એક નયથી તેનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થતું નથી. દરેક નયે તેને જોઈએ અને દરેક દૃષ્ટિબિંદુ ધ્યાનમાં રાખીએ તો જ તેનું ખરું સ્વરૂપ સમજવાનું બની શકે તેમ છે.

આ દુનિયામાં જેટલી ધર્મની લગ્ન છે તેટલી નયવાદને લગ્ન થાય છે. દરેક ધર્મવાળા એક સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમાં રાખી તે દૃષ્ટિબિંદુથી આત્માને જોવા કરે છે અને તે મત સ્થાપન કરે છે. કમનગીને તે વખતે અન્ય દૃષ્ટિબિંદુથી તેને જોવાનું કહેવામાં આવે છે તેના ધ્યાનમાં આવતું નથી અને પરિણામે ચાકચાકનું કારણ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાંમુખી નયજ્ઞાન હોય સર્વ નયની અપેક્ષા ધ્યાનમાં રહેતી નથી અને તેથી પ્રમાણુરૂપ પર લક્ષ્ય જતું નથી ત્યાંમુખી કદિ પણ ચોખું સત્ય પ્રાપ્ત થતું

નથી. નયજ્ઞાનમાં વરૂન સત્ય નથી એમ કહેવાનો અશય નથી પણ તે સત્યનો અંશ છે અને અંશ ઉપર મધુકમ રહી અન્ય સત્યાંશોને જો કહેલી દેવામાં આવે તો પછી તે અપ્રમાણ વચન થઈ જાય છે. જૈનશાસ્ત્રકારે તેટલા માટે આ નયજ્ઞાન અને પ્રમાણજ્ઞાન ઉપર બહુ લક્ષ્ય આપ્યું છે. આનંદધનજી મહારાજ તેટલા માટે આ પદમાં કહે છે કે સર્વ નયનો સ્વામી ચેતન તો પ્રમાણજ્ઞાનને જ માન્ય કરે છે, જ્યારે અંશગ્રાહી નયજ્ઞાનવાળો લક્ષર્થનાં સ્થાનકો ઉપલવે છે. આ નયજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બરાબર સમજી દેલાવવામાં આવે તો અનેક ધાર્મિક ગ્રંથો અને લક્ષર્થોનો ઉદ્દેશ આવી જાય. વિશાળ શાસ્ત્રજ્ઞાનવાળા અંશગ્રાહી જ્ઞાનવાળાની રખલના ક્યાં અને કેવી રીતે થાય છે તે સમજીને બતાવી શકે છે. આ નય અને પ્રમાણજ્ઞાન જૈનશાસ્ત્રનું મહત્ત્વ તત્ત્વ છે અને જૈનશાસ્ત્રના જ્ઞાનની જે વિશાળતા અને વિસ્તૃતતા તેમાં સમાયતી છે તે અન્યત્ર પ્રાપ્ત થવી અશક્ય છે એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. હાથીની મુઠને લઈને એક અંધ તેને મુશળ જેવો કહે છે, પૂછું હાથમાં લઈને ખીલે અંધ તેને વાંસ જેવો કહે છે, પગ હાથમાં લઈને ત્રીલે થાંભલા જેવો કહે છે, કાન હાથમાં લઈને ચોથો તેને મુપદ્ર જેવો કહે છે, આવી રીતે નયજ્ઞાનમાં અંધાઅંધ પરંપરા ચાલે છે અને એ કારણથી જ દુનિયામાં મારામારી ચાલે છે. ઘણાખરા પોતાની વિચારણાને પકડી રાખીને અન્યના હેતુઓ અને પરિણામો તપાસવાની દરકાર જ કરતા નથી. જો પ્રમાણજ્ઞાન બરાબર સમજવા યત્ન થાય તો આ સ્થિતિનો ઉદ્દેશ આવે અને લક્ષર્થનાં સ્થાનકો અંશજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે તે દૂર થાય.

આ પ્રમાણજ્ઞાનથી ચેતનનું સ્વરૂપ વિચારીએ તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી આત્માસિદ્ધ થાય છે. એ ચેતન્ય સ્વરૂપ પરિણામી છે, ભવનધર્મથી ઉત્પાદ વ્યયપણે પરિણામી છે તેથી તે પરિણામી છે, તેમ જ કર્તા અને લોકતા પણ તે જ છે. કર્તા હોય તે જ ભોક્તા હોય, કારણકે કરનાર પોતે ભોગવનાર ન હોય તો સુખમય તેને કદિ કહી શકાય નહિ. સંસારીપણામાં તે સ્વદેહ પ્રમાણ છે અને પ્રત્યેક ચરીરે ભિન્ન જીવ છે. એ જીવ પાંચ કારણની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્-

જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રને સાધનાથી સંપૂર્ણ, અવિનાશી, નિઃકંક, અસંહાય, અપ્રયાસ, સ્વચ્છ, નિરાવરણ, સ્વધર્મપ્રવૃત્ત, અદુર, અચ્છાદ્ય સુખમય સિદ્ધતા નીપજ્ઞવે છે. આ પ્રમાણે આત્મા સંજ્ઞા પ્રમાણજ્ઞાન શ્રીનયચક્રસાર ગ્રંથમાં દેવચંદ્રજીએ બતાવ્યું છે. એનો વધારે વિસ્તાર અનેક ગ્રંથોમાં છે જ્યાંથી તે વાંચી વિચારી જોયે એ વિષય સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ મત કદાચહુ મૂકીને સમજવા યોગ્ય છે અને તે જ તે સમજી શકાય તેમ છે.

अनुभवगौरव वस्तुकारे,

नाणसो^१ यह इन्द्रज;

कइन गुननहो कइ नहि थारे,

भार्नद्वयल पद्वारलन.

निशानी ० ५

“અનુભવથી જાણી શકાય તેવી વસ્તુને જાણવી એ જ (નિમિત્ત) સમજવાનો) ક્રિયા છે, એમાં કહેવાનું કે સાંભળવાનું કાંઈ નથી. એ જ્ઞાનસ્વરૂપિ મહાત્મા છે.”

જાણ-જાને આત્માની નિશાની પૂછો છો, પણ હું તમને એ છું
જાણવું? તમને ટુંકમાં કહું છું તે સાંભળો. જે કોઈ વસ્તુ અનુભવી
જાણી શકાય તેવી હોય છે તેનું જ્ઞાન કરવું એ જ તેની નિશાની છે
અને એ જ તેને જાણવાનો ઉપાય છે. અનુભવજ્ઞાન એ દક્ષિણેથી
જાણી શકાય તેવું નથી, મનઃક્રમ અંગે એકંદરે શકાય તેવું બધામાં અને
સામાજિક શકાય તેવું તે જ્ઞાન નથી, તેમ જ અજાણતા માણસો રચનાથી
તેને જાણવું અશક્ય છે અને તેથી તેનું જ્ઞાન નથી. પણ એમ છે કે
જો વસ્તુનું સારૂ જાણી જાણવાથી કે ઉપર ઉપરથી વાત કરવાથી
અમ કંઈ શકે તેવું નથી, એને માત્ર કરવાનો ઉપાય એ તેનું કાલ
નિરવરત જાણ છે. અપારે અજ્ઞાનથી કાલ ઉપરથી પ્રશ્નનું કાલ
પર તો જાણવાથી સારૂ જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે અને તે જ્ઞાનને

અનુભવજ્ઞાન કહે છે. એમાં કહેવા સાંભળવાથી કાંઈ પત્તો ખાય તેવું નથી. આ ચેતનજી સંબંધી જ્ઞાન પણ અનુભવગોચર છે તેથી તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, તેના અંશે સમજવા, વિચારવા અને પરસ્પર ઘટાવવા એ જ તેના જ્ઞાનનો-તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પરમ ઉપાય છે. એની અમે યોડી યોડી નિયાની જતાવશું તેથી તમને કાંઈ વિશેષ બોધ થશે નહિ. માટે જો તમારે પૂરેપૂરું તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો એનું સર્વ અંશગ્રાહી પ્રમાણજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો અને એમ કરતાં કરતાં જ્યારે તમને સ્વયંમેવ અનુભવ જાગશે ત્યારે તમે તેને પૂરો સમજશો.

હતાં તમારે ચેતનની નિયાની જાણવી જ હોય તો હું તમને કહું છું તે સાંભળો. તે આનંદધન મહાત્મા છે, સર્વ આનંદના શયિ છે-સમૂહ છે. આનંદનું સ્વરૂપ પણ તમારે સમજવા યોગ્ય છે. જેને તમે આનંદ સમજો છો તેમાં કાંઈ આનંદ છે જ નહિ. દ્રવ્યપ્રાપ્તિ, પુત્રપ્રાપ્તિ, સ્વદિદ્યોત્તેજન કે દંદ્રિયોના અન્ય વિકારોનું સેવન, એમાં ભોગવતી વખત પણ કોઈ પ્રકારનો આનંદ નથી, ભોગવ્યા પછી પણ આનંદ નથી અને એના પરિણામમાં પણ આનંદ નથી. એ તો જેમ ખસ (પુજારી) ઘસ હોય અને તેને ખણવાથી આનંદ માનવામાં આવે છે તેના જેવું દંદ્રિયધન્ય સુખ છે, તત્ત્વતઃ એમાં કોઈ પ્રકારનો આનંદ નથી. એને બદલે તમે એક પુસ્તક વાંચતા હોયો કે ગણિતનું મનોધાન સાધ્ય કરતા હોયો તે વખતે કોઈ નવીન સત્ય સમજાતાં તમારા મનમાં જે આનંદ આવશે તે તમને દંદ્રિયભોગના આનંદ કરતાં વિશેષ લાગશે. બ્યાખ્યાનમાં નવીન સત્ય સાંભળ્યા પછી જે ચાર કલાક તેની નીકળ લાગ્યા કરશે, સામાયિકમાં પ્રાપ્ત થતું અપૂર્વ જ્ઞાન કે ધ્યાનનો મહિમા તમને ઘણા દિવસો સુધી મસ્ત બનાવશે. આ ખરા આનંદની વાનગીઓ છે. એમાં-નિરંતરના આનંદમાં-સ્વરૂપમાં મમ રહેવું એ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, આદરવા યોગ્ય છે, અનુભવવા લયક છે. આટલી નિયાની છેવટે આત્માની જતાવી તે પ્રાપ્ત કરવાની જાણમણ કરે છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જાણમણ કરે છે અને બહુ કહેવા સાંભળવાની વાત દૂર મૂકવાની જાણમણ કરે છે.

આખા પદનો અર્થ એક મુદ્દા ઉપર જ છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત

રસ્તા હોઈ શકે. એક બુદ્ધિશાળી માણસ પોતાની વિચાર-
તર્કશક્તિ દોઝાથી અનુભવગ્રેયર વસ્તુઓનું સ્વરૂપ કંઈપણ
દિવ્ય જ્ઞાનથી જે મહાત્માઓ સ્વરૂપ બતાવી ગયા હોય
તેમાં લઈ પોતે સ્વરૂપ સમજવા ચાલ કરે. મહાત્માઓ
જાનબજાથી વસ્તુસ્વરૂપ બતાવી ગયા છે તેને અનુસરવામાં
વિચારનો રોધ થાય એમ લાગે છે તેથી ઘણીવાર પોતાની
વસ્તુસ્વરૂપ સમજવામાં આગળ કરવાનો ભાવ થઈ આવે છે.
તે સ્વતંત્ર વિચાર કરતાં બહુ પ્રકારની મુશ્કેલીઓ આવે છે
બતાવે છે. વસ્તુસ્વરૂપ જિનેશ્વર ભગવાને પોતાના દિવ્ય
બતાવ્યું છે. તે પ્રમાણે અનાદિ બાવ સમજ્યા સિવાય અન્ય
કરવામાં કેવાં ગોથાં ખાવાં પડે છે તે અત્ર રૂપરૂપ રીતે બતા-
વેનેક વિચાર કરનારાઓ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવા ચાલ કર્યાં
અને અત્યાર સુધી અનેકે પ્રયત્ન કર્યો છે તેમાં છેવટે પુંચ
વગર રહી નથી. તેમાં પુંચો કેવા પ્રકારની આવે છે તેનું
જુ સ્વરૂપ અત્ર બતાવે છે. આ પદ આનંદધનજી મહારાજ
જોલે છે એમ સમજવાનું છે. એનો લય અતિ ઉદાત્ત અને
જીર છે.

કાયા! માત્ર તર્કશક્તિથી અનુમાનપ્રમાણપર વિચાર કર-
વિચાર કરી શકે? કેટલી વિચાર કરી શકે? ક્યાં સુધી
કરી શકે? જો આગમપ્રમાણ ધ્યાનમાં લઈ તેને અનુ-
સરે તેને પણ સ્વરૂપ કીર્તિ પ્રયત્નથી સમજાય, કારણ-
જો આગમે કંઈ સામાન્ય નથી; તે પણ અતિ અગમ્ય-સામાન્ય
ન બાધી શકાય તેવાં અને અપાર-એનો પાર ન પામી
તેવાં છે. એમાં એક તર્કશક્તિ-બાધ દૃષ્ટિ ચાલી શકે તેમ
તારો આગમસંમુદ્ર અતિ ગંભીર અને ઊંડો છે. એમાં સાધા-
તે ચાંચ પુંચવી મુશ્કેલ છે, એનો સાધારણ બુદ્ધિથી પાર
મુશ્કેલ છે, તે પછી તેની મદદ વગર માત્ર બાધ દૃષ્ટિથી
બુદ્ધિ પ્રમાણે વિચાર કરનાર માણસો આગમનો પાર પણ
પામી શકે અને તારું સ્વરૂપ અને સ્વસ્વરૂપ પણ કેમ સમજી શકે?
આગમ અપાર છે. તેનું કારણ એટલું છે કે એક દૃષ્ટિવાદ

કરી, સર્વ નકામી ઉપાધિ છોડી હૃદય તેનું આનંદધન સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું
પ્રયાર કરો અને તે માટે પ્રથમ તે કોણ છે તે બરાબર ઓળખો-
મહાત્મ્ય આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો. એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યાની સ્વપક્ષી
વહેંચણ પોતાની મેળે જ થઈ જાય અને સ્વનો આકર થતાં પરમે-
શ્વર ત્યાગ થયો. અને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયો એટલે આનંદસ્વરૂપ નિરંતર
માટે પ્રગટ થયો. એ ચેતનજીનું સ્વરૂપ કેવું વિચારવા લાયક છે અને
તેમાં કેટલો અમલકાર છે તે હજી વિચારણા નીચેના પદમાં બતાવેલો

૫૬ આત્મીશયું. રામ-ગાડી.

વિચારી કશ વિચારે,

નરો પ્રાગમ પ્રગમ પ્રગાદ.

વિચારી?

મૈનુ પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત નહિરે,

વિન પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત;

મુગ્ધી ચીનું દ્વિ નહિ પાર,

ગાત્રીન મુગ્ધી નાર

વિચારી ?

“વિચાર કેવલ નુ વિચાર કય ?” ૧૧૨ આત્મલ આત્મલ અને
આત્મલ ને’ એમ કહી આત્મલ ને’ આત્મલ નથી અને આત્મલ નથી
આત્મલ નથી. કુદરતી કલ્પ નથી અને ૧૨ કલ્પ કુદરતી નથી
આત્મલ આત્મલ કલ્પ નથી. આત્મલ આત્મલ કલ્પ કુદરતી મુદરતી
નથી આત્મલ ને’ આત્મલ કલ્પ આત્મલ કલ્પ કલ્પ કલ્પ કલ્પ કલ્પ
કલ્પ આત્મલ આત્મલ કલ્પ કલ્પ કલ્પ કલ્પ કલ્પ આત્મલ આત્મલ

• આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ

આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ

આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ

આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ

આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ

આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ

આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ આત્મલ

અંગ નામના બારમા અંગના પાંચમા પૂર્વાનુગત ભાગમાં ચોઢ પૂર્વના સમાવેશ થાય છે અને ચોઢ પૂર્વનું પ્રમાણ વિચારતાં તેનો પાર આવે તેમ નથી. આલું વિશાળ જ્ઞાન વિસ્તેષ ગયું છે છતાં હાલ જે છે તે પણ અતિ અગમ્ય અને અપાર છે. મતિશ્રુતજ્ઞાનાવરણીયને અતિ ક્ષયોપશમ હોય તો કદાચ કેટલોક ભાગ વાંચી સમજી શકાય પણ તેનો પાર પામવો તે તો અશક્ય જ છે. જૈનશાસ્ત્રમાં મહા અદ્વલુત ભાવો બતાવેલા છે. નયનિરોપાનું સ્વરૂપ, તેના લેહ વિભેદો, કર્મવર્ગણાનું સ્વરૂપ અને તેની અનેક પ્રકૃતિઓ તેમ જ જીવની ઉત્કૃષ્ટિ તથા ૫૨ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ એવી બારીકીથી સૂક્ષ્મ રીતે અનેક આકારમાં બતાવવામાં આવ્યું છે કે તેનો પાર પામવો મુશ્કેલ છે એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી.

વિચાર કરનાર બુદ્ધિસ્વતંત્રતાથી વિચાર કરે તેને કેવી મુશ્કેલીઓ આવે છે અને આગમમાં તે સર્વ મુશ્કેલીનો એક શબ્દમાં કેવી રીતે નીકાલ ક્યાં હોય છે તે અત્ર બતાવીને આગમજ્ઞાનની મુખ્યતા કરતાં સાથે પ્રભુસ્તુતિ કરે છે.

વ્યવહારમાં તમે સામાન્ય રીતે બુદ્ધિથી વિચાર કર્યો તો જણાશે કે આધેય વગર આધાર હોઈ શકતો નથી એટલે માંહે રહેનાર વસ્તુ વગર તેને ધારણ કરનાર વસ્તુનો નામનિર્દેશ પણ સંભવિત નથી, જેમકે ધૃતને પાત્રમાં નાખ્યું હોય તો ધૃતનો આધાર પાત્ર ધૃતનું અસ્તિત્વ સૂચવે છે. આમાં ધૃત આધેય છે અને પાત્ર આધાર છે; તેવી જ રીતે આધેય આધાર વગર નથી એમ પણ કહી શકાય, એટલે આધાર અમુક વસ્તુને ધારણ કરે છે તે વસ્તુને સફલાવે જ તેને આધાર કહી શકાય. આથી આધેય અને આધારમાં પ્રથમ કોણ અને પશ્ચાત્ કોણ એ કહી શકાય નહિ. આધાર અને આધેય બન્નેનો સંબંધ તદ્દુપે તત્સ્વરૂપે અનાદિ માન્યા સિવાય અન્ય માર્ગ નથી. આ સંબંધમાં માત્ર બુદ્ધિપર વિચાર કરનાર શું કહી શકે તે વિચારો. એ ગમે તેટલા ગોટા વાળે પણ એમાં અનવસ્થા હોય અને બીજા અનેક દોષો આવ્યા વગર રહેશે નહિ. સ્યાદાદનય સ્વરૂપ બતાવનાર જિનાગમ એનો સતોષકારક નીકાલ છેવટે બતાવી આપે છે તે

જાવીશું] આનંદનના આગમનું અમમ્ સ્વરૂપ.

પ્રમાણે શાશ્વત ભાવ આપણે કબૂલ કરીએ ત્યારે જ તેનું ખરું
ખ્યાલમાં આવે છે.

અથવા પ્રથમ પંક્તિનો બીજી રીતે પણ અર્થ મુગમ
અરથ ભાગ વગર કોઈ વસ્તુ અરથી થઈ શકતી નથી એટલે
ભાગ ન હોય તો વસ્તુ અર્થ પણ ન હોય. કામગીરી તરીકે
કે પુદ્ગલ પરમાણુ અવિભાજ્ય છે તેનો અરથ ભાગ પણ
શકતો નથી તો તે અડધો પણ થઈ શકતો નથી.

તેવી જ રીતે કુકડી વગર ઈંદુ થઈ શકતું નથી અને ઈંદુ વગર
કુકડી થઈ શકતી નથી. કુકડીનો જન્મ ઈંદુમાંથી થાય છે અને ઈંદુ
કુકડીના પેટમાંથી જ નીકળે છે. ત્યારે સવાલ એ થાય કે પ્રથમ ઈંદુ
કે પ્રથમ કુકડી? આ વાતનો નિવેદ્ય કરવો નોઈએ. એ વાતનો નિવેદ્ય
કરતાં પાછળ પાછળ ચાલ્યા જતાં નિકાલ આવી શકે નહિ
કારણ એક વગર બીજાનો સંભવ થતો નથી. જ્યારે જેન આગમદર્શિત
શાશ્વત ભાવ વિચારવામાં આવે ત્યારે જ આ સવાલનો નિર્ણય થઈ
શકે. જેઓ સુષ્ટિની આદિ અને તેને ઉચ્ચરકૃત માને છે તેને આ
સવાલ પૂછતાં તેઓ ધુસ્વાઈ જાય છે. સમગ્ર વસ્તુઓ એમાંથી બનાવી?
એ સવાલનો પ્રાચુર આપતાં અટકી પડે છે. ચેવન જડને નીપજાવી
શકે નહિ અને પરમાણુમાં ચલન થવારૂપ હજીનો જન્મ-ઉચ્ચરથી
સુષ્ટિનો જન્મ જેઓ માને છે અને તેના દ્રવ્યજુક અણુક આદિ થયા એમ
માની ઉપરે કષ્ટ અને વસ્તુકેતપતિ માને છે તેઓ પણ પરમા-
ણુની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી થઈ તેના નિકાલ કરી શકતા નથી. તેઓ
પરમાણુ ને પ્રથમ હતા એમ માની અગાળ ચાલે છે પણ પરમા-
ણુના બનાવનાર કોઈને તેઓ બનાવી શકતા નથી. આ સવાલનો
જવ મ જેનશાસ્ત્રકાર જનાદિ ભાવ બતાવીને અ.પે છે. જેમ કુકડી અને
ઈંદુના હણાવથી સવાલ પૂછ્યો તેમ બીજા સવાલો મુરકેલી બતાવવા
મ.ટે હવે પછી પૂછે છે અને તે સવનો જવાબ છેવટની ગાયકમાં
આપે છે તે બરાબર વિચારી લેવો.

મુરટા વીજ વિના નહિ,
વીજ ન મુરટા ટાર;

નિસિ વીન *દિવસ ઘટે નહિ પ્યારે;

દિન વિન નિસિ નિરધાર.

વિચારી૦ ૨

‘બી વગર હુંડું કે વૃક્ષ ઉગી શકતું નથી અને હુંડા વગર કે વૃક્ષ વગર બી થતું નથી. રાત્રિ વગર દિવસ ઘટમાન થતો નથી અને દિવસ વગર રાત્રિનો નિરધાર થઈ શકતો નથી.’

ભાવ-એવી જ રીતે તમે વસ્તુસ્વરૂપ વિચાર્યો તો હુંડા વગર કે વૃક્ષ વગર બીજ (બી) પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નહિ અને બીની પ્રાપ્તિ વૃક્ષ વગર થઈ શક્યો નહિ. સામાન્ય રીતે આપણે કેરી લઈએ તો કેરીની ગોટલી કેરીનો સફાવ અને તે આંબાનો સફાવ સૂચવે છે અને આંબો ગોટલી વગર ઉગી શકતો નથી. ત્યારે અસ્પર્શ બીજ અને વૃક્ષનો તેમ જ ધાન્ય અને હુંડાનો સંબંધ એવો છે કે એક વગર બીજાનું અસ્તિત્વ અસંભવિત છે. એમાં વૃક્ષની ઉત્પત્તિ પ્રથમ કે બીજની ઉત્પત્તિ પ્રથમ એ ગમે તેટલી દલીલથી કહેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે પણ તેમાં નિષ્ફળતા જ પ્રાપ્ત થશે.

તેવી જ રીતે દિવસ રાત્રિની અપેક્ષાએ છે અને રાત્રિ દિવસની અપેક્ષાએ છે. રાત્રિ ક્યારે કહી શકાય કે તેની પહેલાં દિવસ થઈ ગયે હોય અને રાત્રિની અગાઉ થયેલા દિવસને દિવસ સંજ્ઞા ત્યારે જ આપી શકાય કે તેની પહેલાં રાત્રિ થઈ ગઈ હોય. તે વિના દિવસ અને રાત્રિની ઘટના થઈ શકતી નથી. એક બીજાની ઉપર આધાર રાખતી વસ્તુઓ પૈકી એકની વિવક્ષા અન્યની પૂર્વાવસ્થા સિદ્ધ કરે છે. તેથી રાત્રિ અને દિવસ એ કાળની અપેક્ષાએ પરસ્પર એવી રીતે અવલંબન કરીને રહેલા છે કે એ બેમાંથી પ્રથમ કોણ અને પછી કોણ એ કહી શકાય તેમ નથી. એ દલીલને પૂર્વ પૂર્વ રીતે પાછળ લેવાથી ઉંચટે અનવસ્થા પ્રસંગ આવે એટલે સહિકર્તૃત્વનો સિદ્ધાન્ત આપે-આપ પડી જાય છે અને તેટલા માટે ન્યાયની દલીલ સમજાવનાર નર્તકાદીઓ અને ખાસ કરીને મીમાંસકો તથા વેદાન્તી-

* દિવસને મદ્યે ‘કાલ’ કહેવામાં આવે છે તેથી અર્થ પણ દિવસ છે.

૨. ગુરુભટ્ટના પોષ્ય સામાન્ય રીતે રક્ષા વિશેષ દારૂચરણને, વગર નિષ્ક્રમ
૧૫૨. નિરધાર=નિર્ધાર

જાણીશું.] આનંદધનના આશ્રમનું અગમ્ય રસ

એ સદ્વિકૃત્વનો સવાલ લગભગ નકામો
અનાદિ માને છે અને વેશેષિકો તથા નેપાથિકો
માને છે ત્યારે બીજાએ મજાકિંદાસુ જે ભાગ
અલૌકિક વસ્તુઓ (ભાવો) તરફથી યોજાવી ન
આપી મનુષ્યજ્ઞાનશક્તિની અથવા જ્ઞાનશક્તિ
છે. વિદ્વાનો સમજી શકશે કે આ કાંઈ જવાબ
ઉદાવવાની એક પદ્ધતિ છે. જો એવા સવાલો
હોય તો પછી નકામી ચર્ચા કરવી એ જ ઉચિત
પણ કહે છે કે “Thus far and no further”
સુધી જ ચાલશે અને વધારે નહિ. આ તદ્દન વિ
મનુષ્યજ્ઞાનને અંદુશિત (સંદુશિત) કરનાર તથા
બંધ કરાવનાર છે અને તે એમ બતાવે છે કે પોતા
કરવાની તેની ઇચ્છા છે પણ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કર
પૂરતી હસીએ નથી તેથી જ એવો જવાબ આપ

સિદ્ધ સંસારી વિનું નહિ રે,

સિદ્ધ બિના સંસાર;

કરતા બિન કરણી નહિ પ્યારે,

બિન કરની કરતાર.

“સિદ્ધના જીવે સંસારી જીવ વગર ન હો
વગર સંસાર નથી; તેમ જ કતો વગર ક્રિયા
ક્રિયા વગર કરનાર (સંભવતો નથી.)”

ભાષ-સિદ્ધના જીવે સંસારી જીવ વગર હો
કે મનુષ્યજ્ઞાનમાં સાધનસંપત્તિ પામી સર્વ કર્મ
થવાય છે તેથી સિદ્ધના જીવ સંસારની અપેક્ષા
કર્મથી રહિતપણું પ્રાપ્ત થાય તે સિદ્ધિથી સંસાર
જ હોય છે અને તે વગર સંસારી જીવે કહેવા
જીવ પહેલા કે સંસારી જીવ પહેલા? એ પ્રશ્નનો
કય છે. અરૂપરસ અવલંબન કરીને રહેલા ભાવ

“હે આસ્થાવંત ભગ્ય જીવો! આનંદરાશિ ભગવાનનાં વચનમાં રૂચિ રાખો અને શાશ્વત ભાવ (અનાદિ અનંત ભાવ) વિચારીને હે બંધુઓ! વસ્તુસ્વભાવ સર્વ અનાદિ અનંત છે એ ભાવમાં રમણ કરો.”

ભાવ-હે ભગ્ય જીવો! તમે આવી રીતે ગોથાં ખાધાં કર્યો પણ તમને તેનો પાર પ્રાપ્ત થયો નહિ, તમે અનેક ગુંચવણમાં અટવાયા કર્યો; માટે હું તમને માર્ગ બતાવું છું તે વિચારી સમજો તમે ત્રિભુવનનાથ દયાળુ ધીર વીર શાંત સદ્ગુણનિધાન ચિદ્ધન આનંદ સ્વરૂપ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનાં વચનમાં શુદ્ધ આસ્થા રાખો. અમરું કહેવું એમ નથી કે તીર્થંકર મહારાજ જે કહે છે તે વિચાર ક્યાં વગર કબૂલ કરી નાખો, પણ તેઓના સર્વગ્રંથોની પરીક્ષા કરી એક વખત તેઓની આસતા તમને જણાય તો પછી તેઓએ જે વિચાર ક્યાં છે તે સમજો. અમુક વિચારો ક્યાં છે તે ખરાબર છે કે નહિ તે સમજવા માટે વિચાર તરફ માન ઢોલું ભેંધ્યો, સદ્ભાવ ઢોલો ભેંધ્યો. પૂર્વ બુદ્ધિમાદિત ચિત્તવાળો સત્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી માટે તમે તે તરફ પરિણતિ રાખો, તેમજ તમારા વિચારો કરી નાખો એટલે પછી તમને સત્ય સમજાયો. નયપ્રમાણથી જે ભાવો તમને સમજાય તેવા છે તે તમે વિચાર્યો ત્યારે મહાત્માઓનાં વચનની મહત્વતા, ગંભીરતા અને વિશાળતા તમારા ખ્યાલમાં આવશે; માટે એ વચનો તરફ તમે એકતાર સદાનુભૂતિથી જીવો. એમ નહિ કરો તો ઉપર જે મુશ્કેલીઓ તમે ભેડો છે તેનો ખુલાવો કહિ પણ થયો નહિ.

જેઓ વિચાર કરી શકે તેવી બુદ્ધિવાળા છે તેમને વિચાર કરવાની જોઈશ. અકારો કંઈ ના પાડતા નથી, પણ આસવાની પરીક્ષા કરવાની તો મરુર પડ્યો જ. જે શાસ્ત્રમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ વચન ન આવતું હોય અને જમ. નયપ્રમાણજ્ઞાનને સ્પષ્ટ માર્ગ આપ્યો હોય તે અસપ્રભીત શાસ્ત્ર છે એન સમજવું. મનુષ્યની બુદ્ધિ દાખો દેનાર શાસ્ત્ર કયે બાત વિશાળ અર્થને કાંઈ સંગ્રંથ નથી અત્રત્ર જેઓ વિચાર કરી શકે તેટલા બુદ્ધિવેનજાના ન હોય તેમને માટે તો “મહાજ્ઞે પેન નત સપન્થા.” એ જ માન ઉત્તમ છે.

હેવટે બૂલ આઈ ગયા છે, મુદ્દાની બાબતમાં અટકી પડ્યા છે અને આખરે ધુંચવાઈ ગયા છે. તારાં આગમો તેટલા માટે અગમ્ય અને અપાર છે. સૃષ્ટિકર્તૃત્વ સંબંધી વિચાર માટે શ્રી પ્રકરણ રતનાકરના ભાગ બીજામાં પૃષ્ઠ ૧૭૭ થી છાપાયેલ આસ્તિક નાસ્તિક સંવાદ તથા શ્રીમાન્ આત્માસમજ મહારાજકૃત જૈનવત્વાદશમાં પ્રથમ કેવલત્વનું સ્વરૂપ વાંચવા યોગ્ય છે. જૈન આગમમાં કેવી સૂક્ષ્મ હકીકત બતાવી છે તેનું આ એક દૃષ્ટાંત થયું. વાત એમ છે કે જૈન પરિજ્ઞાનને મુખ્ય પાયો નય અને પ્રમાણજ્ઞાન ઉપર છે અને આખું જ્ઞાન એવી ઉમદા રીતે તર્ક-ન્યાયના બંધારણ ઉપર રચાયું છે કે પરિણતિ રાખી ઇચ્છાપૂર્વક તેનો અભ્યાસ કરે તો વસ્તુસ્વરૂપ સમજી શકે. આવી રૂચિ તમને જાગ્રત થાઓ અને જૈન પરિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તમે પ્રેસાઓ તો સ્યાદાદબૂમિકામાં જે અપૂર્વ રહસ્ય રહ્યું છે તે તમને સમજાશે. બાકી સામાન્ય લોકસંજ્ઞાને અનુસરી તમે પ્રથમથી જ અભિપ્રાય બાંધી ચાલ્યો તો કઈ સત્ય સમજાશે નહિ. આ આગમજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે દૃઢ ભાવના કરો, પ્રેમ કરો અને પછી તેનો રસ આસ્વાદો.

પદ ત્રેવીશમું-રાગ-આસાવરી.

અવધૂ અનુભવકલિકા જાગી,
*મતિ મેરી આતમ શું મીલન લાગી; અવધૂં
જાપે ન કવહુ ઔર દિગ નેરી,
તોરી વિનતા વેરી;
માયા વેડી કુટુંબ કરી હાથે,
एक डेढ़ दीन घेरी. અવધૂં ?

* 'મતિ મેરી આતમ સમસ્તુ લાગી' એ પ્રમાણે પાઠાવર છે.

† 'માયા વેડી કુટુંબ કરી હાથે, એક દીન દેડિ મેરી' એ પ્રમાણે પાઠાવર છે. પ્રત્યેક છે. માયાવળી દાસીના કુટુંબને હાથ કરીને એક દિવસ તેને વેરી દીધી આપે તેનો બાવ છે. આસાવ વિવેચનમાં જણાવ્યો છે તેજ છે.

૧. જન-પુત્રી, વિજ્ઞાતી, વધારી. મીલન-આગમને મળવા. ઔર-અન્ય, ૫૨. ઈશ્વરના વિરપા. દિગ-પાસે નેરી-અટક તોરી-તારે વિનતા-વિદગ્ધ, ચિંતન પદું વેરી-વખત વેડી-દાસી કરી હાથે-કળમે કરી ડેઢ-દોઢ વેરા-વેડી.

પણ વારતાવિક હકીકત એ છે કે આનંદસમૂહમાં પોતાની જ્યેષ્ઠિને સમાવી હઈ જેમ સમુદ્રમાં પાણીનું જિંદુ પડી સમુદ્ર તુલ્ય થઈ જાય, સમુદ્રમય થઈ જાય, પણ તે ત્યાં છે, વ્યક્તિરૂપે છે અને સાધારણ રીતે-સ્વરૂપે તેનો અન્ય જિંદુઓથી અલેદ છે પણ વ્યક્તિરૂપે તેનો સર્વથા નાશ થતો નથી, તેમ સિદ્ધ અવગાહનામાં તે સ્વરૂપે સર્વ ત્રિદ સમાન છે અને તેથી સ્વરૂપે અલેદ છે પણ તેની વ્યક્તિગત અવગાહના સિદ્ધિદશામા પણ પડે છે અને તેજ અલક્ષ્ય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનું વારતાવિક સ્વરૂપ છે.

અનુભવરસનું સ્વરૂપ આવા પ્રકારનું છે એમાં વૃત્તિનિરોધ એવા કાંયા પ્રકારનો થાય છે કે અહીં પણ સિદ્ધિદશાના અવ્યાબાધ મુખને ઘોટા વધતો લાજ ધીમે ધીમે મળતો જાય છે અને છેવટે એ દશા પ્રાપ્ત થાય છે. વળી લોકરૂચિ ઉપર એ દશામાં કમાન રહેતી નથી તેથી અને સામાનિક જાણે કડવા લાગે છે તેથી મનમાં એક એવી અખડ ચાતિનું સામાન્ય ચાલે છે કે એ દશાપર એકવાર પ્રીતિ થય પાડી અન્ય રસની ગુન્ધતા મળ્યાવ, અન્ય રસ પીવાની વૃત્તિમાં મંદિત મંદાવ જનમજ અને અન્ય રસના આસ્વાદનને પરભાવરમણ્ય મળ્યાવ. મુખતિ મંદિરે પધારવાથી આવી અનુભવકલિકા જનન થઈ છે, હવે એ કલિકાને પોપણ આપી વધારવી એ ચેતનજીનું કન છે ચેતનજી તેમાં ઉદયમવત રહે તો મુખતિ તો ચેતનજીને પોતાને મંદિરે પધારવી અનુભવરસનું પાન કરાવ્યા કરશે એમાં મંદેહ નથી. જનને જન એક જરખ જ છે. વેરવા કે કુઝાંનના અનુકરે મંદિત કે મચ્છા હાહર દુષ્ણુ પંજને પાન કરાવે છે, માવા મમતા તનરેષ કપળું પન કરાવે છે અને મુખતિ અનુભવરસનું પાન કરાવે છે. હવે જા પનવા તનને જ પાન પત્રક આવે તો પીવ્યા અને તે માતં અ.સી તેજા જરજ વિરજ પીરવાંજ એ તને જનજી ચકો તેમાં છે તે મંદ નજી જનરે તેજો રિધવિવા તેને મૂકે.

કે પ્રભુના મહિર પામે આંટા માયો કરતા અથવા તેમનું રક્ત જ્યો મરું.
આવી રીતે દૃઢ ભાવનાથી એક વસ્તુને ઇચ્છતા ઇચ્છતા કેઈ દિવસ
તેનો મોગ થઈ જાયે, કારણકે વસ્તુપ્રાપ્તિનો કાર્યક્રમ એ જ છે.

આનંદપ્રાપ્તિ મહાસાગરના આખા પદ્મ રસ ધોળા ભાગે એકા
પાદમા રોય છે એ એક પ્રત્યક્ષ અવ્યય છે. રસનું કરવાની બાજી
કથિલાય છે. પાનાની ઝગુલા ગુણગીનતા બનાવી પણ છે. આ
પાનું મુ. છે. આખા અવ્યય થઈ નથી, છતાં પરમાત્મપદ પ્રત્યક્ષ
કલા પોતે છે એવી દૃઢ ઇચ્છાને અને પ્રભુપદનું રસનું કરવાની
માને રોમાંકી કહે છે. પ્રભુ નામનો આગ કરવાં કરવાં તેને છેવટ એકાદમી
ચક્રોએ અને પાકી તેનો અને પોતાનો અલેક્ષણ સમજાવે છે. એ
બદિરના પ્રેરણા થઈ ચક્રોએ એ તારિલક અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થ
પ્રભુ નામની બાજી રસનું બાજી છે ત્યારે રસનું વિષય કયાય તરફ
ગૂંથાઈ જાય નથી, નવારસના તરફ ઉઠાવીનલા થાય છે અને એ
જરમ. સંવિદ્ય ગુણગુણન થવા ને પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થ પ્રભુનું રસ
રસનું અર્થ એ ભાગનું પાન છે, કારણકે એ રસનું બાજી છે ત્યારે
અર્થ એક અર્થ પ્રભુની ચક્રો થાય છે અને રસનું વિષય તરફ
એક તરફ ગૂંથા થાય છે કે ભાગપ્રાપ્તિ એ એક અર્થ
પ્રાપ્તિ એક એક છે તેના એક અર્થક સાગરપ્રાપ્ત થાય છે.

1. Introduction

५६३ ॥१४ ॥१४ अग गांते,

17.21 4.25 2.00. 4512

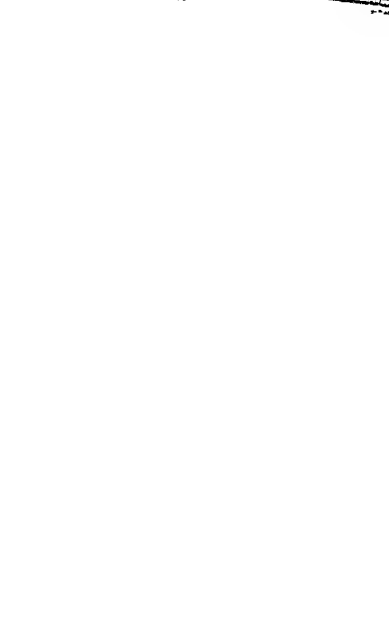
ସଂଗ୍ରହୀତ ଓ ସଂଗ୍ରହ କାରୀ,

425 426

42 45W 72 75W.

॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥

444

સ્વરૂપ સમજ્યા વગર તે જુઠાવામાં પડ્યા છે; પરંતુ કોઈ મોંઘાં
લોકો બાહ્ય વસ્તુ ઉપર દૃષ્ટિ રાખનારા જ હોય છે, પણ અલગ્ય સ્વરૂપ
સમજવાવાળા તો લાખોમાં એક-કોઈ સંત પુરૂષ હોય છે. વગી વિસ્ત્ર-
મતધારી તેમ જ કળીર ફકીર પણ એમ જ કહે છે. લક્ષ્યના ઉપયોગ
વિના કેવળ રામ રામનું સ્મરણ કરે તે સર્વ અંધ સંસારીઓ સમજ્યા
આવી ગેને રામ નામનું રટણ કરનાર જગવાસી જીવજનો અલગને
જાણી ન શકે; જેની રીતે જો નામ લેવાથી અશ્વત્થ વિશિષ્ટ અશ્વની
ઓળખાણ ન થાય તેમ. મઠવાસી એટલે આવેલા અભ્યાગતોની મઠમાં
પરિચયો કરનાર એવા મઠવાસી મઠમાં માતા એટલે મમ યર્ષ મયા
છે, તેમાં જ રક્ત યર્ષ ગયા છે. કોઈ વગી જટાને જ જગાવી રહ્યા
છે, અત સમયે સન્યાસ ધારણ કરવો એને જ સિદ્ધતાનું કારણ માની
રહ્યા છે, એ વગર સિદ્ધિ નથી એમ માની રહ્યા છે, કોઈ જટા ધારણ-
માં જ સિદ્ધિ માની બેઠા છે. વગી કોઈક અંત સમયે લોકકલ્પને પડે
ધાર્યા વિના સિદ્ધિ નથી એમ માનનારા છે. કેટલાક છતાં એટલે
પૂરવી તેને ધારણ કરવામાં-શત્રિયપણામાં એટલે કૃતપ્રદારથી કૃત-
ઓને હુકાવી ગરીબનું રક્ષણ કરવામાં સિદ્ધિ છે એમ માની બેઠા છે.
રહસ્ય એ છે કે રાજ્યમાં જે આસક્ત થયા છે તે રાજ્યપણામાં જ
મમ રહી તેમાં સિદ્ધિ માને છે. રાજ્ય વગર જગતમાં નીવિ કોણ
પ્રવર્તાયે અને ઔચકિક કુટ્ટ જનોથી રક્ષણ કોણ કરે એમ જગતી
સમજથી જ સિદ્ધિ છે એમ માને છે. હવે એ જ દૃષ્ટિથી વિચાર
આગળ ચલાવે છે.

આગમ વડિ આગમર થાકે,

માયાખારી છાકે;

દુનિયાદાર દુનિમેં બાગે,

દામા મર આગાકે.

મત્સુ ૨

“જાગનનો અભ્યાસ કરી જાગનધારેમાં થકી થયા છે, મમ
દીઓ (પિત્રા) વિચારમાં છકી બધ છે અને દુનિયાનું મનને
વ્યવહારમાં લગ્યા કરે છે; એ સર્વ જાગનના કાલ છે એમ સમજાઈ”

૧. જાગનનો અભ્યાસ કરી જાગનધારેમાં થકી થયા છે, મમ
૨. દીઓ (પિત્રા) વિચારમાં છકી બધ છે અને દુનિયાનું મનને
૩. વ્યવહારમાં લગ્યા કરે છે; એ સર્વ જાગનના કાલ છે એમ સમજાઈ

સ્રી, ધન, ધંધો, ખટપટ, સગપણ અને બીજા અનેક પ્રસંગોમાં પરભાવરમણુ પ્રત્યક્ષ દેખાડી આપે છે. તેઓને તો સવારથી મોડી રાત સુધી અલક્ષ્ય સ્વરૂપ શું છે તે સંબંધી ચિંતા કરવાનો અવકાશ કે યોગ્યતા જ નથી ત્યાં તેઓ પાસેથી તો શું આશા રાખવી?

અથવા આગમધારી અને માયાધારી વિગેરે ઉપર બતાવેલા સર્વ દુનિયાદારીના માણસો છે, સંસારી પ્રાણીઓ છે, સંસારથી જત પણુ ઊંઘા આવેલા નથી અને દુનિયાને જ લાગી રહેલા છે, દુનિયાની મમતામાં રક્ત છે અને આશાના દાસ છે. આ અર્થ પણુ સંબંધ સાથે બેસતો આવે છે.

આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે ઉપર જણાવેલા સર્વ મતભાગી મનુષ્યો આશાના દાસ છે, મડ હુયે તો પૂલ મહિમા વધશે, રહેશે એમ સમજનારા હોય છે અને આશીર્ભાવથી ક્રિયા કદ સહન કરનારા હોય છે. પ્રભુપ્રીત્યર્થ-ફળની અપેક્ષા વગર-નિરાશીભાવથી નિઃશમ પણુ તેઓની એક પણુ કરણી નથી અને તેમ હોવાથી તે સર્વ વસ્તુના નકામી છે, ફળ વગરની છે અને ખાસ કરીને તે કેવી છે તે નીચેની ગાથામાં સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે.

અત્ર ખહુ વિચારવા લાયક હકીકત કહી છે. આવા આગમધારી અને મડધારીઓને પણુ આશાના દાસ કહ્યા એ ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા લાયક બાબત છે. આશા કાંઈ ધનની જ નથી હોતી. માન પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની, પદવી પ્રાપ્ત કરવાની, સિધ્ધ, પુસ્તક, ઉપધિ એકઠી કરવાની આશા પણુ સુદ્ધગાળાનન્દિપણાને લીધે સંસારમાં રંજાવનારી છે, બહિસત્તમભાવની દશા છે અને એકાંત વર્ત્ય છે. આથી મોટા આગમધારીઓ પણુ આત્મી આશાપૂર્વક કોઈ પણુ અનુદાન કરતા હોય તો તે આનંદધનજી મહારાજની દૃષ્ટિમાં દુનિયાદારી લોકો જ છે અને નીચેની ગાથામાં દુર્લભ પ્રાણી કહ્યા છે તેની ગણનામાં તે આવી શકતી નથી. આશાના વિશેષ સ્વરૂપ માટે આ પછીના પદમાં પણુ કેટલીક હકીકત બતાવવામાં આવશે.

વહિરાત્તમ મૂઢા જગ જેતા,

માયા કે પંદ રહેતા;

હકીકત છે. એવી જ રીતે જમીનની, વસ્તુની, ઘરપ્રાપ્તિની આશાથી અથવા પ્રાપ્તિ તૃષ્ણાથી તેમ જ બીજા કોઈ પણ પ્રકારની આશાથી આજીવ અનેક કામો કરવા લાગે છે અને કરે છે, અનેક પ્રકારના ધકેલા ખાય છે, પાઉં પડે છે અને વળી આશામાં અને અશામાં પાછે લાગે. યાદ અનેક લાજ પાથરે છે, અનેક કષ્ટો વેડે છે અને અનેક પ્રકારની ગુલામી સ્વીકારે છે. આશા દાસીના જે દીકરા છે તે આવી રીતે આખા જગતના દાસ છે.

હવે આશા જેને પેતાના સ્વામી કરે-ઉપરી કરે અર્થાત્ આશા જે પ્રાણીના હુકમમાં રહેનાર ગૃહિણી થાય, તે જેના કબજામાં આવે તે પ્રાણી અનુભવરસનું પાન કરવાને યોગ્ય થાય છે અને ઉવટે તે અનુભવરસનું પાન કરે છે. અનંત જ્ઞાન દર્શન ચરિત્રસ્વરૂપના જ્ઞાનને અનુભવ કહેવામાં આવે છે જેનું સ્વરૂપ આગળ ચોથા પંક્તિ વિવેચનમાં અને ત્યાર પછી બહુવાર વિચારી ગયા છીએ. તે અનુભવ-જ્ઞાનની તૃષ્ણા ત્યારે જ લાભેત થાય છે કે જ્યારે અન્ય જીવની અથવા અન્ય પૈશ્વિક પદાર્થો મેળવવાની આશાપર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય. આશાપર સ્વામિત્વ મેળવવાથી સર્વ પ્રકારની હાકમરીનો અંત આવી જાય છે, મનમાં સંતોષકૃતિ આવી જાય છે અને પરમ મુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એને પરિણામે સ્વરૂપજ્ઞાનનું પાન કરવાની તૃષ્ણા થાય છે અને તે તૃષ્ણાને તૃપ્ત કરવાનાં સાધન સ્વસ્થાવે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ઉવટે એ અનુભવરસમાં નિમગ્ન થઈ અનંત કાળ મુખી તે જ સિદ્ધિમાં રહી મહા પ્રભેદ કાવનાર અક્ષય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રબળ નિમિત્ત કારણ પણ તે નિસારીભાવ બને છે.

અહીં ટબાકાર ‘અનુભવપિપાસા’ એવો ઉદ્ધી પંક્તિનો પાક તઈ આશા દાસી જેને પેતાનો સ્વામી બનાવે તે અનુભવરસનો પિપાસુ એટલે તૃષ્ણાવંત-વસ્ત્રો રહે છે (બને છે) એમ અર્થ કરે છે. મતલબ એના સંબંધ દાસ તરીકે કે પતિ તરીકે આચરનારને એ આશા રમડાવે છે એટલે કેઈ પણ રીતે એનો સંબંધ છંદ નથી. આ દાદિજિદથી આ અર્થ પણ સનીચીન છે.

આ ત્રીજી અને ચોથી પંક્તિનો એક બીજી રીતે પણ મુંદર અર્થ થાય છે. જેમ રોડનું કામ પેતાની દાસીએને પ્રવર્તીરવાનું છે

હકીકત છે. એવી જ રીતે જનીનની, વસ્તુની, ઘરપ્રાપ્તિની આશાથી અથવા માન તૃષ્ણાથી તેમ જ બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આશાથી આ છુવ અનેક કામો કરવા લાગે છે અને કરે છે, અનેક પ્રકારના થકેલા ખાય છે, પાછો પડે છે અને વગી આશામાં અને આશામાં પાછો લાગે થઈ અનેક બાળ પાયરે છે, અનેક કપટો વેડે છે અને અનેક પ્રકારની શુઝામી સ્વીકારે છે. આશા હાસીના જે હીકત છે તે આવી રીતે આપણ જગતના હાસ છે.

હવે આશા જેને પોતાના સ્વામી કરે-કંપરી કરે અર્થાત્ આશા જે પ્રાણીના હુકમમાં રહેનાર ગુહિણી થાય, તે જેના કબજામાં આવે તે પ્રાણી અનુભવરસનું પાન કરવાને ચોચ થાય છે અને ઉવટે તે અનુભવરસનું પાન કરે છે. અનંત જ્ઞાન હર્યન ચારિત્રસ્વરૂપના જ્ઞાનને અનુભવ કહેવામાં આવે છે જેનું સ્વરૂપ આગળ ચોથા પંદના વિવેચનમાં અને ત્યાર પછી બહુવાર વિચારી ગયા છીએ. તે અનુભવ-જ્ઞાનની તૃષા ત્યારે જ લાગેલ થાય છે કે ક્યારે અન્ય છુવની અથવા અન્ય પૈદ્ગાલિક પદાર્થો મેળવવાની આશાપર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય. આશાપર સ્વામિત્વ મેળવવાથી સર્વ પ્રકારની હાકમારીનો અંત આવી જાય છે, મનમાં સંતોષવૃત્તિ આવી જાય છે અને પરમ મુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એને પરિણામે સ્વરૂપજ્ઞાનનું પાન કરવાની તૃષા થાય છે અને તે તૃષાને તૃપ્ત કરવાનાં સાધન સ્વભાવે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ઉવટે એ અનુભવરસમાં નિમગ્ન થઈ અનંત કાળ સુધી તે જ સ્થિતિમાં રહી મહા પ્રમેદ કરાવનાર અશ્વય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રબળ નિમિત્ત કારણ પણ તે નિરાશીભાવ બને છે.

અહીં ટપાકાર ‘અનુભવપિપાસા’ એવો ઉદ્ભવી પંક્તિનો પાક લઈ આશા હાસી જેને પોતાનો સ્વામી બનાવે તે અનુભવરસનો પિપાસુ એટલે તૃષાવંત-તરસ્યો રહે છે (બને છે) એમ અર્થ કરે છે. મતલબ એના સંબંધમાં હાસ તરીકે કે પતિ તરીકે આવનારને એ આશા રખાયે છે એટલે કોઈ પણ રીતે એનો સંબંધ ઈટ નથી. આ દૃષ્ટિબિદ્યથી આ અર્થ પણ સમીચીન છે.

આ બીજી અને ચોથી પંક્તિનો એક બીજી રીતે પણ સુંદર અર્થ થાય છે. જેમ રોડનું કામ પોતાની હાસીએને પ્રવર્તાવવાનું છે

૭. એવો જ રીતે જનીનની, વસ્તુની, ઘરપ્રાપ્તિની આશાથી પાન તૃપ્તિથી તેમ જ બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આશાથી આ એક કામો કરવા લાગે છે અને કરે છે, અનેક પ્રકારના પકેલા પાછો પડે છે અને વળી આશામાં અને આશામાં પાછો અનેક બાજુ પાથરે છે, અનેક કઠો વેઠે છે અને અનેક ગુણની સ્વીકારે છે. આશા દાસીના જે દીકરા છે તે આવી આ વગતના દાસ છે.

૮. આશા જેને પેતાના સ્વામી કરે-કૌપરી કરે અર્થાત્ આશા ના હુકમમાં રહેનાર મુદ્દિણી ધાય, તે જેના કબજામાં આવે તે અનુભવરસનું પાન કરવાને ચોખ્ખુ ધાય છે અને ઉવટે તે પાનું પાન કરે છે. અનંત જ્ઞાન દર્શન ચરિતસ્વરૂપના જ્ઞાનને કહેવામાં આવે છે જેનું સ્વરૂપ આગળ ચોખ્ખા પદના વિવે- અને ત્યાર પછી બહુવાર વિચારી ગયા છીએ. તે અનુભવ- તૃપ્તિ ત્યારે જ બાંધત ધાય છે કે જ્યારે અન્ય છુત્તી અથવા પ્રગટિક પદાથો મેળવવાની આશાપર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત ધાય. સ્વામિત્વ મેળવવાથી સર્વ પ્રકારની હાડમારીનો અંત આવી મનમાં સંતોષવૃત્તિ આવી જાય છે અને પરમ મુખ પ્રાપ્ત એને પરિણામે સ્વરૂપજ્ઞાનનું પાન કરવાની તૃપ્તિ ધાય છે. તૃપ્તિને તૃપ્ત કરવાનાં સાધન સ્વભાવે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૯. અનુભવરસમાં નિમગ્ન થઈ અનંત કાળ સુધી તે જ સ્થિતિમાં કે પ્રભોદ કરાવનાર અક્ષય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રબળ નિમિત્ત કષ્ટ ને નિસારીભાવ બને છે.

૧૦. દળકાર 'અનુભવપિપાસા' એવો છેટ્ટી પંક્તિનો પદ છે. દ.ગ્રી જેને પે.વનો સ્વામી બન્યું તે અનુભવરસનો એટલે તૃપ્તિ-વસ્તુ. રહે છે (બને છે) એમ અર્થ કરે છે. એમ. સ્વપ્નમાં હસ તરીકે કે પતિ તરીકે અવગણને એ રમકડે છે એટલે કે પલ રીતે એને. સ્વપ્ન દંડ નથી બા દુધો ન અર્થે પણ સમીપીત છે.

૧૧. આજ અને આજ પંક્તિનો એક બીજી રીતે પણ સુંદર રૂપ છે. જેમ કેટલું કેમ પે.ગની દ.સીએને પ્રવર્તવરનું છે

હુડીકત છે. એવો જ રીને જનીનની, વસ્તુની, ઘરપ્રાપ્તિની આશાથી અથવા માન તૃપ્તિથી તેમ જ બીજી કેઈ પણ પ્રકારની આશાથી આ છુવ અનેક કામો કરવા લાગે છે અને કરે છે, અનેક પ્રકારના પકેલા ખાંચ છે, પાછો પકે છે અને વળી આશામાં અને આશામાં પાછો લાગે થઈ અનેક જાળ પાધરે છે, અનેક કપો વેડે છે અને અનેક પ્રકારની શુઝાની રચીકારે છે. આશા હાસીના જે દીકરા છે તે આવી રીને આખા જગતના હાસ છે.

હવે આશા જેને પોતાના રચામી કરે-કંપરી કરે અર્થાત્ આશા જે પ્રાણીના હુકમમાં રહેનાર ગૃહિણી યાચ, તે જેના કબજામાં આવે તે પ્રાણી અનુભવરસનું પાન કરવાને યોગ્ય યાચ છે અને ઉવટે તે અનુભવરસનું પાન કરે છે. અનંત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રસ્વરૂપના જ્ઞાનને અનુભવ કહેવામાં આવે છે જેનું સ્વરૂપ આગળ ચોથા પાંડના વિવેચનમાં અને ત્યાર પછી બહુવાર વિચારી ગયા છીએ. તે અનુભવ-જ્ઞાનની તૃપ્તિ ત્યારે જ લાગત યાચ છે કે જ્યારે અન્ય છુવની અથવા અન્ય પૈદ્ધનિક પદાર્થો મેળવવાની આશાપર સ્વમિત્વ પ્રાપ્ત યાચ, આશાપર સ્વામિત્વ મેળવવાથી સર્વ પ્રકારની હાડમારીનો અંત આવી જાય છે, મનમાં સંતોષવૃત્તિ આવી જાય છે અને પરમ સુખ પ્રાપ્ત યાચ છે. એને પરિણામે સ્વરૂપજ્ઞાનનું પાન કરવાની તૃપ્તિ યાચ છે અને તે તૃપ્તિને તૃપ્ત કરવાનાં સાધન સ્વભાવે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ઉવટે એ અનુભવરસમાં નિમગ્ન થઈ અનંત કાળ સુધી તે જ સ્થિતિમાં રહી મહા પ્રભાક કંઠવનાર અશ્વ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રજાજ નિમિત્ત કારણ પણ તે નિસારીભાવ બને છે.

અહીં ટંબાકાર ‘અનુભવપિપાસા’ એવો ઉદગી પંક્તિનો પાક લઈ આશા હાસી જેને પોતાનો સ્વામી બતાવે તે અનુભવરસનો પિપાસુ એટલે તૃષ્ણાવંત-વસ્થો રહે છે (બને છે) એમ અર્થ કરે છે. મતકમ એના સંબંધમાં હાસ તરીકે કે પતિ તરીકે આવનારને એ આશા રખાયે છે એટલે કેઈ પણ રીતે એનો સંબંધ ઇટ નથી. આ દુષ્ટિબિદ્યથી આ અર્થ પણ સમીચીન છે.

આ ત્રીજી અને ચોથી પંક્તિનો એક બીજી રીતે પણ સુંદર અર્થ યાચ છે. જેમ રોહનું કામ પોતાની હાસીએને પ્રવર્તાવવાનું છે

કત છે. એવી જ રીતે જમીનની, વસ્તુની, ધરપ્રાપ્તિની આશાથી
ત્યાગ માન તૃપ્તિથી તેમ જ બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આશાથી આ
અનેક કામો કરવા લાગે છે અને કરે છે, અનેક પ્રકારના ધકેડા
ય છે, પાછો પડે છે અને વળી આશામાં અને આશામાં પાછો
યે થઈ અનેક બાજુ પાથરે છે, અનેક કપટો વેડે છે અને અનેક
કરન્દો ગુજારી સ્વીકારે છે. આશા દાસીના જે રીકરા છે તે આવી
ને આખા જગતના દાસ છે.

હવે આશા જેને પોતાના સ્વામી કરે-કેપરી કરે અર્થાત્ આશા
પ્રાણીના હુકમમાં રહેનાર ગૃહિણી થાય, તે જેના કબજામાં આવે તે
છે અનુભવરસનું પાન કરવાને યોગ્ય થાય છે અને છેવટે તે
અનુભવરસનું પાન કરે છે. અનંત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રસ્વરૂપના જ્ઞાનને
અનુભવ કહેવામાં આવે છે જેનું સ્વરૂપ આગળ ચોથા પંકના વિવે-
નમાં અને ત્યાર પછી બહુવાર વિચારી ગયા છીએ. તે અનુભવ-
નની તૃપ્તિ ત્યારે જ જામત થાય છે કે જ્યારે અન્ય છત્રની અથવા
ન્ય પૌદ્ગલિક પદાર્થો મેળવવાની આશાપર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય
આપર સ્વામિત્વ મેળવવાથી સર્વ પ્રકારની હાડમારીનો અંત આવી
ય છે, મનમાં સંતોષવૃત્તિ આવી જાય છે અને પરમ સુખ પ્રાપ્ત
ય છે. એને પરિણામે સ્વરૂપજ્ઞાનનું પાન કરવાની તૃપ્તિ થાય છે
ને તે તૃપ્તિને તૃપ્ત કરવાનાં સાધન સ્વભાવે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.
વટે એ અનુભવરસમાં નિમગ્ન થઈ અનંત કાળ સુખી તે જ સ્થિતિમાં
હી મહા પ્રમોદ કરાવનાર અદ્વાય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રબળ નિમિત્ત
રજુ પણ તે નિરૂપીમાવ બને છે.

અહીં ટંબાકાર ‘અનુભવપિપાસા’ એવો છેદલી પંક્તિનો પાડ
ઈ આશા દાસી જેને પોતાનો સ્વામી બનાવે તે અનુભવરસનો
પેપાસુ એટલે તૃષાવંત-તરસ્યો રહે છે (બને છે) એમ અર્થ કરે છે.
તત્કાળ એના સંબંધમાં દાસ વરીકે કે પતિ વરીકે આવનારને એ
માયા રખડાવે છે એટલે કોઈ પણ રીતે એનો સંબંધ ઈદ નથી. આ
દિબિદુથી આ અર્થ પણ સમીચીન છે.

આ ત્રીજી અને ચોથી પંક્તિનો એક બીજી રીતે પણ સુંદર
અર્થ થાય છે. જેમ થોડું કામ પોતાની દાસીઓને પ્રવર્તાવવાનું

છે. એવી જ રીતે જનીનની, વસ્તુની, ધરમ્યાસિની આશાથી માન તૃપ્તિથી તેમજ બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આશાથી આ નેક કામો કરવા લાગે છે અને કરે છે, અનેક પ્રકારના ધકેલા, પાછો પડે છે અને વળી આશામાં અને આશામાં પાછો ઈ અનેક જાળ પાયરે છે, અનેક કપો વેક છે અને અનેક ગુલામી સ્વીકારે છે. આશા દાસીના જે દીકરા છે તે આવી પ્રમાણ જગતના દાસ છે.

જે આશા જેને પોતાના સ્વામી કરે-કપરી કરે અર્થાત્ આશા પીના હુકમમાં રહેનાર ગૃહિણી થાય, તે જેના કબજામાં આવે તે અનુભવરસનું પાન કરવાને ચોખ્ખા થાય છે અને છેવટે તે રસનું પાન કરે છે. અનંત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રસ્વરૂપના જ્ઞાનને કહેવામાં આવે છે જેનું સ્વરૂપ આગળ ચોથા પંદના વિવે- અને ત્યાર પછી બહુવાર વિચારી ગયા હોય. તે અનુભવ- તૃપ્તિ ત્યારે જ જાનત થાય છે કે જ્યારે અન્ય જીવની અથવા પૌદ્ગલિક પદાર્થો મેળવવાની આશા પર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સ્વામિત્વ મેળવવાથી સર્વ પ્રકારની હાડમારીનો અંત આવી, મનમાં સંતોષવૃત્તિ આવી જાય છે અને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એને પરિણામે સ્વરૂપજ્ઞાનનું પાન કરવાની તૃપ્તિ થાય છે તે તૃપ્તિને તૃપ્ત કરવાનાં સાધન સ્વભાવે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એ અનુભવરસમાં નિમગ્ન થઈ અનંત કાળ સુધી તેજ સ્થિતિમાં હો પ્રમોદ કરાવનાર અશ્વ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રજ્ઞા નિમિત્ત પણ તે નિરાશીભાવ બને છે.

અહીં ટખાકાર 'અનુભવપિપાસા' એવો છેટલી પંક્તિનો પાઠ પ્રાચીન દાસી જેને પોતાનો સ્વામી બનાવે તે અનુભવરસનો છે એટલે તૃષ્ણાવંત-તરસો રહે છે (બને છે) એમ અર્થ કરે છે. મ એના સંબંધમાં દાસ તરીકે કે પતિ તરીકે આવનારને એ સખાવે છે એટલે કોઈ પણ રીતે એનો સંબંધ ઈદ નથી. આ સંદેશી આ અર્થ પણ સમીચીન છે.

આ ત્રીજી અને ચોથી પંક્તિનો એક બીજી રીતે પણ સુંદર થાય છે. જેમ રોડનું કામ પોતાની દાસીએને પ્રવર્તાવવાનું છે

હકીકત છે. એવી જ રીતે જનીનની, વસ્તુની, ઘરખાસિની આશાથી અથવા માન તૃષ્ણાથી તેમ જ બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આશાથી આ છુવ અનેક કામો કરવા લાગે છે અને કરે છે, અનેક પ્રકારના ધકેલા ખાય છે, પાછો પડે છે અને વળી આશામાં અને આશામાં પાછો ઊઠે. ઘઈ અનેક લાજ પાથરે છે, અનેક કષ્ટો વેડે છે અને અનેક પ્રકારની શુદ્ધતી સ્વીકારે છે. આશા દાસીના જે રીકરા છે તે આવી રીતે આખા જગતના દાસ છે.

હવે આશા જેને પોતાના સ્વામી કરે-ઉપરી કરે અર્થાત્ આશા જે પ્રાણીના હુકમમાં રહેનાર ગૃહિણી યાય, તે જેના કળજમાં આવે તે પ્રાણી અનુભવરસનું પાન કરવાને ચોખ્ખું થાય છે અને ઉવટે તે અનુભવરસનું પાન કરે છે. અનંત જ્ઞાન દર્શન ચરિત્રસ્વરૂપના જ્ઞાનને અનુભવ કહેવામાં આવે છે જેનું સ્વરૂપ આત્મજ્ઞ ચોખ્ખા પંદના વિવેચનમાં અને ત્યાર પછી બહુધાર વિચારી ગયા છીએ. તે અનુભવ-જ્ઞાનની તૃષ્ણા ત્યારે જ જામત થાય છે કે જ્યારે અન્ય છુવની અથવા અન્ય પૈદ્ગાલિક પદાર્થો મેળવવાની આશાપર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય. આશાપર સ્વામિત્વ મેળવવાથી સર્વ પ્રકારની હાહમારીનો અંત આવી જાય છે, મનમાં સંતોષવૃત્તિ આવી જાય છે અને પરમ મુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એને પરિણામે સ્વરૂપજ્ઞાનનું પાન કરવાની તૃષ્ણા થાય છે અને તે તૃષ્ણાને તૃપ્ત કરવાનાં સાધન સ્વભાવે જ પ્રાપ્ત ઘઈ જાય છે. ઉવટે એ અનુભવરસમાં નિમગ્ન ઘઈ અનંત કાળ મુખી તેજ સ્થિતિમાં રહી મહા પ્રભેદ કરાવનાર અણ્ણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રબળ નિમિત્ત કરેલું પણ તે નિરાશીભાવ બને છે.

અહીં ટબકર ‘અનુભવપિપાસા’ એવો ઉદ્ગી પંક્તિનો પણ ભૂઈ આશા દાસી જેને પોતાનો સ્વામી બનાવે તે અનુભવરસનો પિપાસુ એટલે તૃષ્ણાવંત-વસ્ત્રો રહે છે (બને છે) એમ અર્થ કરે છે. મતઝન એના સંબંધમાં દાસ વરીકે કે પતિ વરીકે અવનારને એ આશા રખાયે છે એટલે કોઈ પણ રીતે એનો સંબંધ ઈંદ નથી આ દિગ્દિગ્ધી આ અર્થ પણ સમીચીન છે.

આ ત્રીજી અને ચોથી પંક્તિનો એક બીજી રીતે પણ સુંદર અર્થ થાય છે. જેમ એકનું કામ પોતાની દાસીએને પ્રવર્તવડનું છે

તેમ જે આશાને દાસી તરીકે પ્રવર્તાવે અથવા તે તરીકે રાખે અને તેમ કરીને તેના ઉપર હુકમ કરીને પોતાનું કામ ચોક સિદ્ધ કરે છે તેવી જ રીતે જે આત્મા આશાનો દાસ ન બનતાં સ્વરૂપની સિદ્ધિ માટે યોગ્ય કાર્યોમાં ઇચ્છાનો પ્રયાસ કરે તો તે અનુભવને કલ્પાય છે. આ અર્થ કરવામાં 'જે નાયક આશા દાસી કરે,' એમ પદ મહેદ કરવાનો છે. આ અર્થ બહુ સુંદર ભાવ બતાવે છે. આશય ઉગમ ભગ ઉપર બતાવ્યો તે જ રહે છે, પણ એમાં ફેર એટલો છે કે પ્રથમ અર્થમાં આશા તેને નાયક કરે છે અને આ અર્થમાં ચેતનજી આશાને દાસી બનાવે છે. આ ભાવ તેથી વધારે સુંદર છે, કારણકે એમાં ચેતનનું નાયકપણું યોગ્ય રીતે પીછાનાય છે.

આશા એ એવી વસ્તુ છે કે તેનો પાર પામવામાં અને તેના પર સ્વામિત્વ મેળવવામાં બહુ મુશ્કેલી નડે છે. *અર્જુનને તેને નદી સાથે સરખાવી તેનો પાર પામનાર યોગીશ્વરના આનંદનું વર્ણન કરે છે; તેમ કરતાં નદીમાં શું શું પદાર્થ હોય છે અને તેનો પાર પામવામાં કેટલી અગવડો પડે છે તે તરફ લગભગ ખેંચતાં તે મહેદ છે કે આશા નામની નદીમાં મનોરથ જળ બાધું છે, તેથી આખો વખત જૂદી જૂદી ઇચ્છાઓ થયા કરે છે; નદીમાં જેમ જળના તરંગો આવે છે તેમ અહીં તૃષ્ણાનાં મોહાં આવ્યાં કરે છે; નદીમાં રાગદ્વેષી શંક (જળમાં રહેનાર મનુષ્યનું પણ બચાવ કરી બાધ તેના મોહા મનને મચેલો) હોય છે જે પ્રાણીનું મસન કર્યાં કરે છે; નદીપર જેમ પક્ષીઓ ઉડ્યા કરે છે તેમ આ આશા નદીપર વિવર્તરૂપ પક્ષીઓ ઉડ્યા કરે છે જેથી અસ્તવ્યસ્ત વિચારના ઉદ્ભવ થયા કરે છે; નદીનાં પૂર આવે ત્યારે જેમ કાંઠાપરનાં વૃક્ષોનો નાશ થાય છે તેમ આ આશા નદીમાં મનોરથજલનું પૂર આવે ત્યારે ધર્મવૃક્ષનો નાશ થાય છે; નદી નદીઓમાં જેમ આવર્ત (જળચક્ર) થાય છે અને તેના સપાટમાં આવનાર તરનારો પણ ડૂબી બાધ છે તેમ આ આશા નદીમાં મિહલ

* આશા નામ નદી મનોરથજલ તૃષ્ણા તરંગાક્રુડા,

તમજાહરણે ચિત્તચંદ્રિકા મોહનુષ્ણકેની;

ચેતુષ્ણેનુરુદ્ધરાદિમહત્ત્વ મોહનુષ્ણકેની.

તત્ત્વ: જરમત વિનુરુપમલો મહન્ન લેલેનત: || મં: ૬૭.

આત્માનું તમે ગમે તે નામ પાડો પણ તે બંધબેસતું આવે તેમ નથી, કારણકે કોઈ પણ નામ એની સત્તાગત સ્વસ્થિતિને અનુરૂપ આવતું નથી. આ અપેક્ષાને બરાબર ધ્યાનમાં રાખી આ પદનો અર્થ વિચારવો. બે પદના વિષયને બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવામાં નહિ આવે તો કેટલીક ન ધારેલી હકીકત તેના અર્થમાં માની લેવાનો શ્રમ થઈ જાય તેમ છે તે સંબંધી વિવેક કરવા ખાસ સૂચના છે.

મતલબ એ છે કે આત્માને બહારથી કંઈ કરવાનું નથી અને બહારથી કંઈ તેનામાં આવવાનું નથી, જે છે તે પોતાની પાસે છે અને પોતામાં છે તે પ્રગટ કરવાનું છે તેથી આત્માની શુદ્ધ દશામાં તેનું કેવું સ્વરૂપ છે તે બરાબર સમજવા યત્ન કરવો. ઘણી વખત વેશમાંજ આત્મત્વ માની લેવામાં આવે છે, કેટલીકવાર સારા વિચારો બતાવવામાં જ પરિપૂર્ણતા સમજવામાં આવે છે, કેટલીકવાર મોટાં મોટાં ઉપનામો બોલવા બોલાવવામાં જ સંપૂર્ણતા ધારી લેવામાં આવે છે તે સર્વમાં સત્ય શું છે તેપર વિચાર કરવા માટે આ પદ રચવામાં આવ્યું હોય એમ જણાય છે.

આવી રીતે વિચાર અથવા વેશને અંગે અમારું કોઈ પણ નામ આપો, શુભમતિ અથવા ધર્મવોષ કે આનંદગિરિ એવાં નામ આપો તો તેની સાથે અમારે કંઈ લેવા દેવા નથી.

ના હમ દરસન ના હમ પરસન,

રસ ન ગંધ કહ્યુ નાહિ;

આનંદધન ચેતનમય મૂરતિ,

સેવક જન *વલો જાહી. અવધૂં ૪

“અમે દર્શન નથી, સ્પર્શ નથી, રસ નથી, ગંધ નથી, કંઈ નથી; અમે આનંદસ્વરૂપ નિઃકેવળ ચેતન્યમય મૂર્તિ છીએ અને

* ‘બલીબલી’ ને બદલે ‘બલીબર્ડ’ અથવા ‘બલીદારી’ પણ છે.

૪ દરસન=મંત્ર, દરબ વસ્તુ પરસન=પ્રસન્ન, સ્પર્શ. કપુ=કાંઈ. ચેતનમય=ચેતન સ્વરૂપ. સેવકજન=એ એમને સેવે તે. બલીબલી=બલેલા બલ, બલિદારી પામે, તેને બિચારાણાં-નુંબણાં લે.

આત્મખ્યાતિ કરી તેની પ્રગતિ સાધ્ય વરુદ્ધ જને તેટલી વિશેષ કરા-
વવા પ્રયત્ન કરવાની ખાસ જરૂર છે અને તેજ મુખ્ય કાર્ય છે.

* આ પાને અર્થ આ લખામાં નીચે પ્રમાણે આપેલ છે. જ્યાંમાં ફાદર
પરી લખનાર લખામાં આપેલ અર્થ અતી ઉચારી લખેને બળે.

[illegible]

નયની અપેક્ષા હર્ષ સમતા અને મમતામાં બરાબર સ્થિતિ કેવા પ્રકારની છે તે બતાવતા આ પદ યોગી મહારાજ કહી બતાવે છે. આખા પદમાં કહેલી હકીકત વ્યવહાર રીતે ખાસ ઉપયોગી છે.

હે સાધી ભાઈ! તમારે હવે મમતાની સોબત હોડી દઈને સમતામાં રમવું કરવું મુદ્દત છે. હું અને મારું એ મોહ રાજનો મંત્ર આ જગતને અંધ બનાવી મૂકે છે અને મમતા એ મોહરાજના મંત્રનો એક વિભાગ છે. એને લઈને વસ્તુ શું છે? કેવી છે? ક્યાંથી આવી? કેટલો વખત રહેશે? તેમ જ સ્વજનના પ્રેમ વિયોગનું કારણ શું છે? કેવા સ્વાર્થપર એની રચના છે? એવી અગત્યની બાબતમાં આ પ્રાણીનું જરા પણ હર્ય જતું નથી અને તેથી પ્રાણી ઘર સી પુત્ર ધન ઉપર પ્રીતિ રાખી તેમાં મુખ્ય સમજી સંસારમાં અથડાયા કરે છે, અનેક દુઃખો પ્રત્યક્ષ રીતે સહન કરે છે અને વેદનાઓ અનુભવે છે; પણ પાપો તે જ પદાર્થોને ચાટતો બાવ છે, પચાસ પોણેસો વરસ રહેવાની ધરમશાળાને ધરનું ઘર માની બેસે છે, ધનની ઉપર ઘેડી કરે છે, સી પુત્રાદિક પાછળ ગાંઠો ધર્ષ બાવ છે, એની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય અને વિયોગમાં કષ્ટાંત કરી મૂકે છે; પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ શું છે તે સમજતો નથી, સમજવા યત્ન કરતો નથી, કોઈ સમજાવે તેપર ધ્યાન આપતો નથી. સૂરિકાન્તા કે નયનાવળી જેવી સ્ત્રીઓ, મુઠ્ઠણી જેવી માતાઓ, ભરત બાહુબળ જેવા બંધુઓ, કુલિક જેવા પુત્રો શુ મુખ આપે છે એના દર્શાતો લાગે, અનેક મનુષ્યો પામે આવેલી લપાટિ ચાલી જતી જુએ, છતાં મોહ રાજની અધી એના પર ચેટલી પ્રજાળ અસર કરે છે કે એ જરા પણ આખ ડ્રોપી કરીને જોતાં નથી, તપસનાં નથી, વિચરતાં નથી.

જ પ્રત્યક્ષ સ્થિતિ હે.વ.ધા એક ધનન નજાબના વસ્તુસ્થિતિ કેવી તે તેનું કારણ સ્વરૂપ અત્ર નિરૂપણ કરી ધનપાને મોહ ત્યાગ કરવ અને સમતામાં રમવું કેવું ઉપદેશ આપે છે. ધન આ દુનિ નાન વ્યવહારમ અને ઇતર રખડવરમ એટલે નથી મોટું. ભગ બજાવે છે કે એનું સ્વરૂપ જો એક વખત સમજી વિચરીને મોહમ. લેવના આવે તો અરૂર તેના પર અપ્રાપ્તિ થયા વગર રહે નહિ અને તેમ થતા મમતાનો ત્યાગ કરી તેની વિરોધી સમતાના નમના

રમણ કરવાનો નિર્ણય બીજે યગલે તુરત થઈ બધા તેથી આ વ્યવસ્થા રીતે ઉપયોગી વિષય જેપર અગાઉ નવમા તથા તેરમા પદમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેને હાથમાં લઈ તેનાપર યોગદૃષ્ટિ વિચાર બતાવે છે. એ ઉપયોગી વિષયને અંગે યોગીરાજ શું કહે છે તે આપણે જોઈએ.

હે સાધો ભાઈ! સાધક બંધુઓ! તમે મમતાનો સંગ છેડી દહનિ સમતા સાથે રમણ કરો. રાગદ્રેષ પરિણામને છોડી દો અને સમપરિણામી થાઓ. આ માફે ઘર, આ મારાં છોકરાં, આ મારું ધન, એવી ખુદ્દિ છોડી દો અને સર્વ ચેતન અચેતન પદાર્થોપર સમ પરિણામી થાઓ. સાધુઓને અમમી કહ્યા છે તેથી તમારે ભેદુષ નિવૃત્તિરૂપ ઈદ્રિસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો મમતાની સંકલિત જ મૂકી દો. એ મમતાની સંગતિમાં કેવા પ્રકારનાં દુઃખો છે તેપર હે સાધકો! વિચાર કરો.

હે બંધુ! તું અત્ર બેમાંથી એક પ્રકારની સંપત્તિ ચાહતો હોઈશ દ્રવ્યસંપત્તિ અથવા ભાવસંપત્તિ. દ્રવ્યસંપત્તિ તે ધનદિક અને ભાવ સંપત્તિ તે સ્વરૂપસંપદા. હવે તું વિચાર કર કે મમતા કરવાથી તને આ બેમાંથી એક પણ પ્રકારની સંપત્તિ મળશે? દ્રવ્યસંપત્તિ પુણ્યથી મળે છે, રાગ-મમતાથી મળતી નથી. કહેવત છે કે-

જર મેક્વાહિતા સવાબ કુર. એ તું પૈસા મેળવવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તો ધર્મ કર.

જર જર કરદન નમે ઉ કરદન. એ તું પૈસા પૈસા કરીશ તે ને તને કંઈ મળશે નહિ.

એવી જ રીતે એ તું તારી ભાવસંપત્તિ વધારવા ઇચ્છતો હો તો તે મમતાથી કંઈ મળશે નહિ. કારણકે તે આપદોમાં અને તારા અત્યાર મુખીના અનુભવથી જોઈએ છે કે મમતાને અને આત્મ વિનૂતિને અનર્થ કાળથી વેર ચાહતું આવે છે, અને તારે અદરે વખત સહનમા રહ્યા પછી તેનું કારણ પણ મમતા જ છે. નેથી નને માત્રુમ થયે કે દ્રવ્ય કે ભાવ બંનેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારની સંપત્તિ મમતામાં નથી, બમે બાર મૂકીને કહીએ છીએ કે 'દ નયુ' કઈ પણ પ્રકારની વિનૂતિ મમતામાં નથી નથી, સંશય નથી. અર અદરુ ના નહિ પણ મમતામાં નો કચડી અદલી રહ

મૂષક સાપ હોયગો આસ્તર,
તારે અલચ્છિ કહાવે.

સાપો માર્ગ ૨

“આ ગાંડો જમીનમાં ધન દાટે છે (તેથી) પોતાના મોઢા ઉપર ધૂળ નાખે છે. છેવટે (મરીને) ઉઠર કે સર્પ થશે અને તેથી (તેને) અણદમી કહેવામાં આવે છે.”

બાવ-પૈસાને ચોર ચોરી ન લાય, રાજા હુંડી ન લાય ઇત્યાદિ અનેક કારણેથી અથવા તે સાત પેટી મુખી ચાલે એવી તૃપ્તિથી આ ગાંડોમાર્ધ પૈસાને જમીનમાં દાટે છે. પૈસાને અંગે અનેક પ્રકારના મૂર્ખાઈ ભરેલા વિચાર વગરનાં આચરણોમાંનું આ પણ એક આચરણ છે. પણ પ્રથમ તો પૈસા દાટવા સારૂ ખાડો ખોદે ત્યારે જ પોતાના મુખ ઉપર બહુ ધૂળ ચઢાવે છે અને પૈસા જમીનમાં દાટ્યા પછી તેના ઉપર ધૂળ માટી છાંટી ખાડાનું મૂંઝો બંધ કરે છે ત્યારે વાસ્તવિક રીતે તે પોતાનાં મૂંઝો ઉપર જ ધૂળ વાળે છે. ધનને અંગે આ છુવનું ગાંડપણ તો વિચારો! પોતે પૈસાનું દાન કે તેના ભોગ કરી શકતો નથી પણ પોતાની સંતતિ બાલે તદ્દન નિર્માત્ર્ય થવાની છે એવી ધારણા ધારી ધનને ધરતીમાં દાટી મૂકવા સારૂ ખાડા ખોદે છે, હવે તે બાબતનું પૃથક્કરણ કરી જોઈએ તો તેમાં તેની કેટલી ગાંડાઈ-મૂર્ખતા છે તે જણાશે. ઘણી વખત તો પોતે ધન દાટ્યા પછી તે હકીકત છુપી રાખવા સારૂ કોઈને સ્થળ કે દાટવાની હકીકત કહે- નો નથી અને અચાનક મરણ થતા તે હકીકત તેની સાથે જ મરણ પામે છે અને દાટેલું ધન જમીનમાં જ રહે છે. સતતિ માટે ધનસંચય કરવો એમાં એક એવી માન્યતા ને.જુ.પણે રહેલી છે કે પોતાની પ્રજા શક્તિ વગરની અને નરીબ વગરની થશે. હવે આ બંનેમાંથી એક પણ પ્રકારની પ્રજા થાય તો ધન તેની પામે ટકી શકતું નથી એ સુરપટ છે. ધનની વાતનામાં પોતે મરણ પામીને ધન ઉપર સર્પ કે ઉઠર થઈ તેની ચાકી કરે છે અને તે વન તેના મૃત્યુ માટે થાય છે. ધન-

૨ વર્ગ. ૧-૧-૧૧૧

૩-૩-૩ ૪-૪-૪ ૫-૫-૫

૬-૬-૬ ૭-૭-૭ ૮-૮-૮

૯-૯-૯ ૧૦-૧૦-૧૦ ૧૧-૧૧-૧૧ ૧૨-૧૨-૧૨ ૧૩-૧૩-૧૩ ૧૪-૧૪-૧૪ ૧૫-૧૫-૧૫ ૧૬-૧૬-૧૬ ૧૭-૧૭-૧૭ ૧૮-૧૮-૧૮ ૧૯-૧૯-૧૯ ૨૦-૨૦-૨૦ ૨૧-૨૧-૨૧ ૨૨-૨૨-૨૨ ૨૩-૨૩-૨૩ ૨૪-૨૪-૨૪ ૨૫-૨૫-૨૫ ૨૬-૨૬-૨૬ ૨૭-૨૭-૨૭ ૨૮-૨૮-૨૮ ૨૯-૨૯-૨૯ ૩૦-૩૦-૩૦ ૩૧-૩૧-૩૧ ૩૨-૩૨-૩૨ ૩૩-૩૩-૩૩ ૩૪-૩૪-૩૪ ૩૫-૩૫-૩૫ ૩૬-૩૬-૩૬ ૩૭-૩૭-૩૭ ૩૮-૩૮-૩૮ ૩૯-૩૯-૩૯ ૪૦-૪૦-૪૦ ૪૧-૪૧-૪૧ ૪૨-૪૨-૪૨ ૪૩-૪૩-૪૩ ૪૪-૪૪-૪૪ ૪૫-૪૫-૪૫ ૪૬-૪૬-૪૬ ૪૭-૪૭-૪૭ ૪૮-૪૮-૪૮ ૪૯-૪૯-૪૯ ૫૦-૫૦-૫૦ ૫૧-૫૧-૫૧ ૫૨-૫૨-૫૨ ૫૩-૫૩-૫૩ ૫૪-૫૪-૫૪ ૫૫-૫૫-૫૫ ૫૬-૫૬-૫૬ ૫૭-૫૭-૫૭ ૫૮-૫૮-૫૮ ૫૯-૫૯-૫૯ ૬૦-૬૦-૬૦ ૬૧-૬૧-૬૧ ૬૨-૬૨-૬૨ ૬૩-૬૩-૬૩ ૬૪-૬૪-૬૪ ૬૫-૬૫-૬૫ ૬૬-૬૬-૬૬ ૬૭-૬૭-૬૭ ૬૮-૬૮-૬૮ ૬૯-૬૯-૬૯ ૭૦-૭૦-૭૦ ૭૧-૭૧-૭૧ ૭૨-૭૨-૭૨ ૭૩-૭૩-૭૩ ૭૪-૭૪-૭૪ ૭૫-૭૫-૭૫ ૭૬-૭૬-૭૬ ૭૭-૭૭-૭૭ ૭૮-૭૮-૭૮ ૭૯-૭૯-૭૯ ૮૦-૮૦-૮૦ ૮૧-૮૧-૮૧ ૮૨-૮૨-૮૨ ૮૩-૮૩-૮૩ ૮૪-૮૪-૮૪ ૮૫-૮૫-૮૫ ૮૬-૮૬-૮૬ ૮૭-૮૭-૮૭ ૮૮-૮૮-૮૮ ૮૯-૮૯-૮૯ ૯૦-૯૦-૯૦ ૯૧-૯૧-૯૧ ૯૨-૯૨-૯૨ ૯૩-૯૩-૯૩ ૯૪-૯૪-૯૪ ૯૫-૯૫-૯૫ ૯૬-૯૬-૯૬ ૯૭-૯૭-૯૭ ૯૮-૯૮-૯૮ ૯૯-૯૯-૯૯ ૧૦૦-૧૦૦-૧૦૦

ત્યાંને ત્યાં દહીં સ્ટોર્નું નથી. વરુણપાત્ર તેજપાત્ર પિંગાદ્યથી ભીડાવુ
જ્યજ્ઞમાં રસો થાડો જાય થઈ એક ખેતરમાં થત દાટવા મળા ત્યા
નેમને સામે થનનો કપડા-ચરૂ પ્રાપ્ત થયો જેનો જ્યજ્ઞ તેઓએ શ્વ
સિદ્ધાચરૂપર ક્યો; પણ એ પ્રસંગે તેજપાત્રની પરિવ્રજા શ્રી અનુ-
પમા દેવી થનનું સ્વરૂપ જે જગ્યાએ ને તે આ ગ્રામમાં કહેલી દહીં
કવને વારાચિક જનને છે. થનની ઉપર વચન્ય રહે તો મરાઠુ
પ્રતીને તેના ઉપર સર્પ કે ઉદર થઈ ચોટી કરવી પડે છે, તુલ્યરૂપે
તેના ઉપર મૂજ નાખીને રહેડુ પડે છે; તે ઉપરાંત મનુષ્યમવમાં
વહાણુપર ચડી પરદેશ રખાણું પડે છે, સમસંગજીમ્મા ડુગાણું પડે
છે અને દેવર્ષિવમાં જ્યવર્ષિક અધમ જાતિમા અવગાર વર્ષ થનપર
ચોટી કરવી પડે છે-આવી રીતે સર્વજ એની મૂર્ખા આ છવને હેરાન
ક્યાં કરે છે. એની પ્રતિમાં દુઃખ છે, એના જ્યથમાં ઉપાધિ છે,
એના રક્ષણમાં પ્રાપ્ત છે. આવી રીતે હામીની શું સ્થિતિ છે તે
વિચારી મમતાને ત્યામ કરા અને સમતાને પારણ કરા, તેનામાં
રંગ જમાવો અને તેમાં જય પામેલ હામી પ્રાપ્ત ન થઈ હોય તેમાં
તેટકા માટે જરા પણ મુંઝવણ ચોખ્ખા નથી, કારણ તેના પતિએ
અનેક પ્રકારની ઉપધિજ જ્યમવે છે. તે દેવચોએ પ્રાપ્ત થઈ હોય
તો તેના મુત જ્યથ કરવે કે જેથી હાલ થાય

સમતા રતનાકરની જાડ.

અનુભવ વંદુ મુખાડ:

કાલકુટ નર્તી "ભાવમે ધેળાં.

માપ અમૃત ને આડ.

માર્ગો માડ = ૩

"સમતા રતનાની ખાણુ લમુદ્રની લોકરી છે, અને અનુભવરૂપ
વડમ તેન જાઈ થાય છે. કાલકુટ વિષને ગળીને મુત પાંચ મની
૫.૨.૩૫ અમૃત ની પ ૧ લઈ આવી ૧૬"

ભાવ-મત્સ્ય પુરાણમાં એવી કથા છે કે દેવતાઓએ મેરૂ જાતનો મંથન ઢંક અને વાગુડી સર્પનું ઢોરડું બનાવી રત્નો શેષશાશ્વે સમુદ્ર જે રત્નાકર-રત્નની ખાણ કહેવાય છે તેનું મંથન કર્યું અને તેમાંથી ચોંઢ રત્નો બહાર કાઢ્યાં જેનાં નામો નીચેના પ્રલોકમાં બતાવ્યાં છે.

લક્ષ્મીઃ ક્રોસ્તુભવારિજાતઃપરા પન્થગ્તરિશ્વરમાઃ,

માવઃ જામદુષાઃ હરેષરગમા રવારિ રેગાક્રમાઃ,

મવાઃ સપ્તપુષ્પો વિંદં હરિપદઃ કર્ણ્યોચ્ચરં વાન્દરો,

રત્નાવીહ ચતુરંશઃ પ્રતિદિનં કુપંઃ સપ્ત મન્થનમ્ ॥

લક્ષ્મી, ક્રોસ્તુભ રત્ન, પારિખતક પુષ્પ, મુસા (મહિતા), પન્થગ્તરિ પેથ, ચંદ્ર, જામદુષા ગાય, એસવજુ હાથી, રંભા વિગેરે કેકે ગ્રન્થ, સાત મુખવાળો અશ્વ, વિપ (કાળકૂટ ઝેર), દંડ મનુષ્ય, ડંબ અને અમૃત. આ ચોંઢ રત્નો મંથન કરીને ચોખી કાઢ્યાં, તે દૈત્યો ક્રોધે આ ગાથામાં કેપમાન કરી બતાવ્યું છે. કેપરના પ્રલોકમાં એક દુશે કે ચોંઢ રત્નોમાં પ્રથમ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ છે. રમૂગ લક્ષ્મીને તે લક્ષ્મીનું નામ આપ્યું તદ્દન અયોગ્ય છે એ કેપરની ગાથામાં સિદ્ધા રમી બેઠી ગયા. જે નિરંતર પોતાના પતિનું મુખ વધારે, તેના કિર્તિ ચિત્રવત કરે અને પતિને સજી સખવા જે નિરંતર પ્રયાસ કરે એનું નામ જ લક્ષ્મી કહી શકાય અને સમતા એ એવા પ્રકારની કરવી છે તેથી તે જ લક્ષ્મી કહેવત્તવવાને યોગ્ય છે.

આ જનન્ય રત્નાકરની ટીકરી છે. અત્રા જાન ક્યાંન ચરિતરિક અનેક રત્નન્ય બાકર વિદ્યાનંદધન સ્વરૂપી ચંદ્રનજીમાંથી તે નીકળી છે અને ક્યાં તે રત્નાકરની ટીકરી છે એમ સમજાવ્યું. તે ચરિતરન્ય બાક વિદ્યાનંદ પરીકે જનન્ય છે એમ સમજાવ્યું. ક્યાં જાનરત્નના બાક વિદ્યાનંદ પરીકે જનન્ય એનું સ્વરૂપ બાપલે આનંદ બદુષાર સિધારી નવા છોલે ન છે. લલચકિયંક કરી રત્નુલારૂપને તેના પદ્મવં બાક રત્ન જનન્ય આ જનન્યરત્નરૂપ ચંદ્રમા પન્થ કેપરેકા રત્ન રત્નન્ય નીકળે છે તેથી રત્નાકરની પુત્રી સુમતી અને પુત્ર જનન્ય ન જન્મ જઈ બંધન થાય છે.

કેવ કેપરેકા રત્નાકરન્ય પ્રાપ્તકૃદ સિદ્ધ પન્થ કે જનન્ય બાક રત્ન જનન્ય હાકહાકે કેવ રત્ન છે. રત્નાકરની કુંડ સિધારીમાં જનન્ય

2

4

5

1

(મિત્રો મિત્રો) સમતા મમતાના પરિવારનું બારીક અવલોકન. ૨૬૩
 (મિત્રો) મિત્રો વિગેરે છે તેને જુઓ તો ખરા. ચેતનજીને પોતાનું
 ર ઓડીને પારકા મંદિરે (વિભાવદશ્યામાં) રખડવાની ટેવ પડેલી
 છે અને ત્યાં જઈ માયા મમતા સાથે વિવાસ કરવામાં તેને આનંદ
 માવે છે. એ માયા મમતા કેવી રીતે વંચક શક સંચક અને ખોટા
 મત ખતવનારી છે, તે આપણે નવમા પદમાં વિસ્તારથી જોઈ ગયા
 છીએ અને તેમાં એમ પણ જોયું છે કે મમતા હરેક પ્રકારે ચેતનનું
 મહિત કરનારી છે અને સમતા સિવાય કોઈ પણ તેનું હિત કરનાર
 નથી, છતાં ચેતનજી તો માયા મમતાના ઉપરડપરના રાગથી લલચાઈ
 જઈ તેના મંદિરે વિભાવદશ્યામાં પડ્યા રહે છે એટલું જ નહિ પણ
 તાની શુદ્ધ પતિમતા સાચી સુમતિ (સ્વભાવદશ્યા)ની સાથે વાત પણ
 નથી, તેની દરકાર પણ કરતા નથી અને પારકા મંદિરે રખ-
 ડવાની ટેવને લીધે પોતાના બીજા સગાસંબંધીઓ જેવા કે ક્ષમા,
 હર્ષ, આર્જવ, સત્ય, શૌચ આદિ ધર્મગુણો તેને પણ વિસરી
 જાય છે અને તેઓની સાથે જોળખાણ પણ રાખવા નથી. માયા
 ત્યાં તેને એવું મદિરાપાન કરાવે છે કે તેના યેનમાં ચેતનજી સ્વભાવને
 પણ કરવા નથી. બાર વરસ સુધી કોશાને ઘરે રહેલી વખતે
 તેઓને પોતાનાં સગાં કે સંબંધીઓ યાદ પણ આવ્યાં નહોતાં
 તેઓની સાથે વાત કરવાની પણ તેને ઇચ્છા થઈ નહોતી; તેવી
 ચેતનજી હાલ તો માયા મમતા સાથે એવા દૃઢ આસક્ત થઈ
 છે કે પોતાના પરિવાર સામે દ્રષ્ટિ પણ કરતા નથી. આવે
 સમતા-ચેતનજીની પત્ની જરા પ્રસંગ લઈને તેને પોતાના
 અને વેરયામંદિરનું સ્વરૂપ તેના ચથાસ્થિત આકારમાં બતાવી
 છે. ચેતનજીએ તે રાજપુત્રીથી સાંભળ્યું કે સાંભળતી વખત
 ન આડા હાથ ધર્યાં તે માલૂમ નથી પણ અર્ધા મનથી
 હશે એમ જણાય છે. એ હકીકત ચેતનજીને પોતાને પૂછ-
 જણાઈ આવશે.

નહીં તો કોઈ વખત મહા પ્રયાસે અથવા અનાયાસે સુમતિને
 ચેતનજી આવી ચડ્યા હશે તેને જોઈ સમતા ચેતનજીના મનની
 માડોળ સ્થિતિનો લાભ લઈ કહે છે તે નોંધી રાખ્યું છે.
 ! મારા પતિ ! તમે ત્યાં ત્યાં જાઓ છો ? તમે મારી સામું

સમતા ચેતનજીને એકવાર વધારે વિનંતિ કરે છે કે હે નાથ! તમે આપણે મંદિરે પધારી આપણો પરિવાર કેવો છે તે જરા અવલોકન કરી જુઓ, આપે માયા મમતા સાથે સંબંધ કરી જોયો છે, હવે જરા યોગે વખત એ જડ સંબંધ મૂડી તમારી ખ્યાનદાની અને ઉચ્ચ કુણને યોગ્ય માટે સંબંધ કરો અને પછી તેનું પરિણામ તપાસો.

ચેતનજીને ગળે એ હકીકત બરાબર ઉતરે તેટલા માટે સમતા હજુ પણ એ જ મુદ્દા પર સવિશેષપણે તેમનું ધ્યાન ખેંચે છે.

उत काय कण्ट मद मोह मान,
इत केवल अनुभव अमृत पान;
आली करे समता उत दुःख अर्जन,
इत खेल्हु आनंदयन वसंत.   कित० ३

“ત્યાં (વિક્ષાવદશ્યામાં) નાના પ્રકારની ઇન્છાઓ, છળ કપટ, આક્રમક, અહાન અને અભિમાન છે અને અહીં (સ્વભાવદશ્યામાં) માત્ર કેવળ આત્મસ્વરૂપના યોગરૂપ અમૃતનું પાન કરવાનું છે. સખી રહે છે હે બહેન સમતા! ત્યાં પાર વગરનું દુઃખ છે અને અહીં આનંદસાથિ ભગવાન વસંતોત્સવ ખેલે છે.”

ભાવ-વિક્ષાવદશ્યામાં અને સ્વભાવદશ્યામાં પાન કરવાનું ઢોલ છે પણ બન્ને પીણામાં તફાવત બહુ છે. એકમાં વિવિધ પ્રકારની ઇન્છાઓ થાય છે, મને આ વસ્તુ મળે, તે મળે એવી કામના વારંવાર થયા કરે છે, વસ્તુ ગ્રાસ થયા પહેલાં તેને માટે એવી દૃઢ ઇન્છા રહે છે કે જાણે તે વગર ચાલી શક્યે નહિ, વસ્તુ ગ્રાસ થયા પછી તેપરનો રાગ મોહ વખતમાં ઉતરી જાય છે તે પૈદ્ધમલિક સર્વ વસ્તુઓ માટે અવલોકન કરી જોનારને જણાય તેમ છે; વળી એ દશ્યામાં અનેક પ્રકારના છળ કપટ, ઉત્તરપીંડી, ફંલ કરવા પડે છે, ખોટાં રૂપ અને મુખાકૃતિ ધારણ કરવાં પડે છે અને મનના વિચારો, ભાષાનાં વચનો અને

* પેરુને બદલે ‘પેરે’ કેરો પાઠાનર બહુ આ ની પુસ્તક છે

૩ સમન્વયા પ્રકારની ઇન્છા. કપટ=છળ. મદ=માદ્ય પ્રકારના અલેશર મોહ=અહાન માન=અભિમાન અહીં=સખી અનવ=યોગ વસંતુ પેરુદુ=પેરે ૭, ૨મે ૭. વસંત=વસંતોત્સવ.

શામ વસંત.

પિયકારીન કાહેકો મારી, રે હઈમારે લાલ, પિયં

લાલકી બરી કપુ કહી ન શકત હુ, મુખસે મુના દકોળી મારી. એ ચાલ.

મુખદાયક સ્થાની ન પારી, રે સુમતી સંમ સદા એ આંકણી.

ઝેરી ખમોદ હી કરૂણા મમલ છે. જગજગન ભીતિ નિવારી રે. ૧

ન્યાય સધારય વચન વદત છે, દિલ મિલ મધુર ઉચારી રે. ૨

ન કિયો ન કરાયો નિજમમદત હેલત અસન જગ વસતિ વિહારી રે. ૩

દેવ પશુ નર કામ તમલ છે, નિકરણુ પ્રભ સંભારી રે. ૪

અનિષ્ટક ખર્મ સાધન હિ ખરત છે, સંમદ સર્વ નિવારી રે. ૫

શામ દેવ કપાય હરત છે, સહે સીત ઉપજ અવિકારી રે. ૬

યતી મુમતિ જિનવચન પીયત છે, કરે મંજીર બવોદધિ પારી રે. ૭

આવી મુમતિની સંગતિ કરવા, તે દ્વારા નિજ પરિવારને ઓળ-

ખવા અને વૃદ્ધારા શુભસ્થાનપર ક્રમે ક્રમે આરોહ કરી અબ્યાભાધ

મુખ પ્રાપ્ત કરવા દહ ભાવના રાખવી અને તે પશુ નિરંતર રાખવી,

નહિ તે વિભાવદશાનું ભેર એટલું બધું છે કે ગમે તે વખતે તે મુમતિ

અને તેના પરિવારને હાંધી મૂકી તમારા ઉપર પોતાનું સામાન્ય એવું

સ્થાપન કરશે કે ઘણા વખત મુખી તમે મુમતિને યાદ પશુ નહિ કરી

શકો. હવે એ વિભાવદશામાં પડી ગયેલા ચેતનજી કેવા કઠોર યર્ષ

ગયા છે તેને ઉદ્દેશીને આવતા પદમાં મુદ્દ ચેતના કહે છે તે વિચારવા

યોગ્ય છે. તેના આશય પતિને નિજ મંદિરે પધરાવી નિજ પરિવારને

ઓળખાવી નિજ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવવાનો અને પરંપર ભટકવાનું બંધ

કરાવી કુલદાઓનો સંગ ઓઝાવવાનો છે.

ભગસગ આ પદમાં બતાવ્યો છે તેને મળતો ભાવ બતાવનારુ

એક પદ કીમધયોવિજયજીએ રચ્યું છે તે પશુ વિચારવા યોગ્ય છે.

ચેતન મમતા છાંડ પરીરી, છાંડ પરીરી ફર પરીરી; ચેતન૦

૫૨ રમણીયું પ્રેમ ન કીયે, આદરી સમતા આપ પરીરી. ચેતન૦ ૧

મમતા મોહ ચંડાકડી બેટી, સમતા સંયમનૃપ પુંવરીરી;

મમતા મુખ દુર્મય અસત્યે, સમતા સત્ય મુખેથી બરીરી. ચેતન૦ ૨

મમતાસેં લરતે દિલ બલે, સમતા નહિ કોડિ સાય લરીરી;

મમતા હેતુ બહુત છે દુરમન. સમતા કે કોડિ ન ારિરી. ચેતન૦ ૩

ભાવ-આ આનંદધનજીનું પદ બહુ અર્થઘટનાવાળું અને નૂતન પ્રદર્શનું છે, એનો આશય સમજવો અતિ મુશ્કેલ છે. એના પર જે દબા પણ મગી આવ્યા છે. તે અર્થ અને માર્ગ ગુરૂ મહારાજે બતાવેલો અર્થ અત્ર કંઈવામાં આવ્યો છે અને તે સ્પષ્ટ કરવા વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તે વિચારવા વિનંતિ છે.

ઉપર્યુક્ત એકત્રીશમા પદમાં સુમતિ ચેતનજીને નિજ પરિવાર જોવાની વિનંતિ કરે છે અને તેની સાથે સ્વભાવદશામાં અને વિભાવ-દશામાં શું શું વસ્તુસ્થિતિ છે તેનું તેને દિગ્દર્શન કરાવે છે. એ સર્વનો આશય પતિ માયા મમતાની સ્નેહભરમાં કુછંદે પડી ગયા છે તે માર્ગથી તેમને છુટા પાડી શુદ્ધ ચેતનાના અતિ પવિત્ર માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરાવવાનો છે. ઉપરના પદમાં જે સ્વરૂપ બતાવ્યું તેથી પણ ચેતનજી સમજ્યા નહિ ત્યારે હવે કાંઈ વિનંતિરૂપે અને કાંઈક અતિ માયાળુ-પણે સુમતિ ચેતનજીને કહે છે અને તે વખતે તેની સખી મહા પાસે હબી છે.

હે મારા નાથ! તમે આવ્યા કોર કેમ થયા છો? મેં તમને આગળ મમતા માયાનું કુટિલપટું બતાવ્યું, વિભાવદશાનું વિભાવકપટું બતાવ્યું અને શુદ્ધ દશાનું મહત્ત્વ બતાવ્યું, છતાં તમે તો મારા સામું જોતાં પણ નથી! ખરેખર! મારા નાથ! આપ આદવા બધા કોર શા કરો? થયા છો? તમે મારી સામું તો જુઓ. હું તો મન વચન કાપાએ કરીને તમારી જ પું, હું મનમાં તમારે જ પ્યાન કરું છું, વચ-નથી તમારો જ ભાષ કરું છું અને મેં શરીર તમને જ અર્પણ કરી દીધું છે. હું તમારી સર્વ રીતિઓ અંગીકાર કરું છું, તમને જે વસ્તુઓ વસ્તવ્ય દિલગીરી દેય તેને હું મંદણ કરું છું, તમારા પવિત્ર સગાઓ સાથે જ સતપણું રાખું છું અને શુદ્ધ દશામાં તમે જેવા પવિત્ર છે તેવી જ હું પવિત્ર છું. આવી આપની પરમ પવિત્ર સાચી પતિપ્રણામી તરફ આપ કોર કેમ દર્શ થયા છો?

અથવા હું મન વચન કાપાએ કરીને આપ સંહોજની છું અને આપની રીત તેવી નથી, મતગજ હું આપના પગને પાંડની આવું છું અને આપ મારી દરકાર નહિ કરતાં મારાથી રહી રીત મંદણ કરી મારી સામું પણ જોવા નથી. હે નાથ! આપ આવા કાંઈ દુહાન

બાપ-વગી હે મારા નાથ! ગુલાબ, ચપો, મોગરો, માલતી કે
એવાં એવાં છીજાં મુગંધી ફૂલની મુવાસથી આકર્ષાઈ ભમરો જેમ
ફૂલની આસપાસ અને ચેતરક ચક્રર લીધા કરે, જરામાં તેની ઉપર
આવે, વગી એક બાજુમાં બાય, વગી છીજ બાજુમાં બાય, અને
તેનીપરના પ્રેમને લીધે તેના ફરતી પ્રદક્ષિણા કર્યા કરે, તેવી રીતે
હું તો મારા નાથપરના પ્રેમથી આકર્ષાઈ તેમના ફરતી, તેમની આશુ-
બાજુ, તેમની ઉપર ચેતરક કર્યા કરું છું, તેમના પ્રેમમાં મસ્ત થઈ
તેઓઢીની ઝોળગે બઉં છું; અને આટલું કરતાં છતાં પણ પતિ તો
મારી સામું જોતા પણ નથી. ત્યારે હવે મારે તે પ્રીતિનો નિભાવ કેવી
રીતે કરવો? આપણે ઉપર પડતા જઈએ અને પતિ લાવ મારે, સામું
પણ ન જીએ ત્યારે હવે પ્રીતિનો નિર્વાહ શી રીતે કરવો? પ્રીતિના
નિયમ પ્રમ.જે બન્નેનું મન હોય તો જ પ્રીતિ વધે છે, નહિ તો પ્રીતિ
નભતી પણ નથી તો વધે તો કેવી રીતે? એકપણી પ્રીતિ લાંબા
વખત ચાલતી નથી એ સુમસિદ્ધ નિયમ છે.

આટલી હકીકત સાંભળી ઇદા સખી ને બાજુમાં ઊભી હતી
તેણે સુમસિને કહ્યું કે “સખિ! તમે કહો છો કે ‘રાવરી રીવ અને સે’
પણ અત્યાર સુધીમાં તમે તમારા પતિથી કાંઈ જુદાઈ જણાવી હશે
અને તેથી પતિ કદાચ તુલ્યા હશે અને તમારાપર મન નહિ લગાવતા
હોય.” ઇદા સખીનાં આવાં વચન સાંભળી સુમસિ તેનો પ્રાસંગિક
આપે છે.

હે સખિ! હું તો પતિ સાથે એવી મળી રહી છું કે જેવી રીતે
ફૂલ-પુષ્પ તેની વાસ સાથે મળી ગયેલ હોય, ફૂલ અને તેની મુવાસ
જેમ જુદા નથી. ઘટ અને ઘટલ જુદા નથી, અત્યાર અને અત્યારની
સુગંધી જેમ જુદી નથી. તેમ હું સુમસિ મારા પતિ સાથે એકતરે
મળી રહી છું મારા મનમાં તમના નબળી જ વિચાર આવે છે,
મારા વચનમાં તેમના: ગુણાનુવાદ અને ગુણોત્કર્ષ આવે છે, મારા

મારા મનમાં તમના નબળી જ વિચાર આવે છે, મારા
મારા વચનમાં તેમના: ગુણાનુવાદ અને ગુણોત્કર્ષ આવે છે, મારા
મારા મનમાં તમના નબળી જ વિચાર આવે છે, મારા
મારા વચનમાં તેમના: ગુણાનુવાદ અને ગુણોત્કર્ષ આવે છે, મારા

ભાવ-આ માયાનો અર્થ કરવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડી છે. પ્રથમ અર્થ પં. ગંધીત્વિચ્છેદન એ બતાવ્યો તે પ્રમાણે લખું છું. દબાકારનો અર્થ ત્યાર પછી આપણમાં આવશે. આ બન્ને અર્થ વિચાર કરવા માટે સ્થુ કર્યા છે. કોઈ નવીન અર્થનો જગજાટ વાંચનારને થાય તો જણાવવા વિનંતિ છે.

સુખતિ ચેતનજીને હવે કહે છે કે હે નાથ! આ માયા મમતા-ભોગદશા એ તો જગતનો એકવાડ છે, કચરો છે, ઉકરડો નાખવા યોગ્ય છે. તમારા ભોગની પ્રત્યેક વસ્તુઓનું પૃથક્કરણ કરી ભેથો તો તમને જ જણાયે કે એ વસ્તુઓ અનેક પ્રાણીએ અનંતીવાર ભોગવી છે, તમારી માયા મમતા સ્ત્રીઓ પ્રત્યેકને ઘરે રખડે છે અને પોતાને ઘરે આવનાર દરેક સાથે વિલાસ કરે છે-આવા જગતના એક-વાડ ઉપર તમારે આવડી બધી પ્રોતિ થી? એવા એકવાડને તો ઉકરડો નાખવો પડે, તે તો જટારમાં ફૂંદી દેવા યોગ્ય મણાવ, તેને બહારે તમે તેને ચાટવા બાંધો છો, ઉડતી (વમન) કરીને ફૂંદી દેવા યોગ્ય વસ્તુને તમે મુંબન કરો છો! માંસમંધિઓને હાથમાં લઈને તેમાં મોહ પામે છે! કહ મગ મૂત્રના બંધારને આગ્રિગન કરો છો! અરે! મારા નાથ! તમે જરા વિચારો તો મારા કે તમે કયે સ્તે ઉતરી ગયા છો! ખરે-ખર તમારા જેવા શુદ્ધ નિરંજન નિર્લેપ ચિદાનંદધન સ્વરૂપી ચેતનજી આવા પદાર્થપર અને આવી વસ્તુઓપર પ્રેમ રાખી રહ્યા છે તેથી અત્યાસ્તી તમારી સ્થિતિ જોતાં મારે કહેવું જોઈએ કે તમે એક પખાડીના પાદ છે. અક્ષર વચરના અને ધંતની જેમ કામ કરનાર પખાડીના પાદમાં જેમ દીર્ઘ દષ્ટિ ન હોય તેવા તમે કુસંગવધી ધર્ષ ગયા છે. એને લઈને પછી ગુણ અવગુણનો વિચાર પણ કરવા નથી; તમે જોતા નથી કે માયા મમતાની સાથે સંદેશમાં તમને પે.વને કેટલું નુકસાન પડે છે અને સુખવિસાથે-મ રી સાથે સંદેશમાં કેટલો લાભ થાય છે. અર્થ સર્વ હપ્તિગત આપવિચારમાં લેવા નથી, મદ્યમા પણ લેવા નથી, એમાં આપની મોટી ભૂત થાય છે. આપન કરવા યોગ્ય કરો છો, ન જવા યોગ્ય સ્થાનકે ભટકો છો અને આપના શુદ્ધ પ્રેમીને વિસ્મયો છો. હે નાથ! હવે તો મારી વિસ્તિ છે કે તમે તમારી શુદ્ધ દશામાં જેવા છો તેવા પ્રવટ થાઓ અને મને પણ તેવી કરો હે આનંદધન

અવધવ ચાતકની ચેકે 'પીયુ પીયુ' કરી રહ્યા છે, એની દૃઢતા અને ઉન્નતતા અવ્યક્ત ચળકરૂં પતિ ચળકની નિર્ધોષણા રૂપણ બતાવી આપે છે તેથી હે અનુભવ મીઠા મિત્ર! એ મારા જીવનરૂપ પતિને હવે તું ગમે તેમ કરીને અહીં લાવ, લાવ.

વિસ્ત્રી સ્ત્રીની અવસ્થાનો ખ્યાલ કરો, અનંતા કાળથી તેની આશા નહિ પૂર્ણ કરનાર પતિવરરૂં શુદ્ધ પવિત્ર પ્રેમ રાખનાર પતિ-પ્રાણા સામી પવિત્ર સતીનું વર્તન વિચારો અને છેવટે તે કેટલા ઉપાયથી પતિને નિજ મંદિરે પધારવા વિચારિ કરે છે તે સંબંધમાં અમારેમાં પડો વિચારો. (ખાસ કરીને આ વિષયપર જુઓ: ૫૬ ૮, ૬, ૧૦, ૧૩, ૧૪, ૧૬, ૧૮ તથા ૩૧.) હવે વળી એક વિશેષ ઉપાય તરીકે અનુભવ મિત્રને વિચારિ કરી પતિને નિજ મંદિરે લઈ આવવા માટે અને જાનેનાં મેળાપ કરી આપવા માટે તેને કહેવાનો ઉપાય સુમતિ અજમાવે છે. આવા વિરહના પ્રસંગમાં પતિના મિત્ર દ્વારા તેને સંદેશો પહોંચાડવો અને પતિને સમજાવવા માટે વચ્ચે પડવા વિનવિ કરવી એ ચાહુ સંસારસ્થિતિને તદ્દન અનુરૂપ છે.*

ત્રીજા અને ચોથી પંક્તિમાં મારા પતિને લાવ લાવ એમ જે આશ્ચર્યચક્રે ચળકે વાપર્યા છે તે સતીની આતુરતાને અંગે વપરા-

૧ આ ગ્રંથના અર્થને અને કેટલાક વિચારો અહીં આપ્યા છે. આત્મ પતિ પતિ હોયે રી છે તેમ હું હું હું એ પાત્રોનો વિશાલ અર્થ ઉપરથી અંધારા સમજાવ છે. 'પીક મિત્રાત્મ આજુ' એટલે તમે પતિને મેળવી આપવા નથી એમ હોયે અનુભવ ઉપર તથા આકેષ કર્યો છે. આથી રીતે આકેષ કરીને તમે સામા અનુભવ ઉપર એકે મુકો એ જ આસપ બહુષ છે; નહિ તો વારંવાર રીતે પતિ નિજ મંદિરે ન પધારે તે માટે અનુભવની કાર્તિ જાણનારી નથી. અથવા મિત્રાત્મમેળાપ ન અહુન્ને અહુન્ન નથી, કરી આપવા નથી એટલે પણ અર્થ લાવ અથવા મિત્રાત્મ એટલે મેળાપ અને આજુ એટલે લાવો. આથી રીતે અર્થ કરીએ તો તે અર્થ સીધી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. અને એમ જાને છે કે આ પંક્તિમાં પણ 'પીક મિત્રાત્મ કાલ' એટલે એટલે પતિ આ જે પંક્તિમાં ચાતકની જ વાત છે એમ થાય. બીજો પાંચમે મદરને વસ્તુક થઈ પીયુ પીયુ કરે છે. આ પ્રમથે જદુ મુત્તર અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાર પછીની છેડી જે પંક્તિમાં સુમતિ પેલાની સ્થિતિ બતાવે ચાતક સાથે પેલાની સાજામજી કરી પતિનો મેળાપ કરાવે આપણું કહે છે; પાંચ મે નૂતન પાત્રની એ કાલક કરી છે તે કાલ પ્રવર્ત્ત ન હોવાનો તેણે ફેરફાર કરાવતી મરી જાય નથી.

ને તનની પીડા બાણનાર તારા વિના કોઈ નથી. એક વિરહી સ્ત્રી જે પરમ પવિત્રતા હોય તેને જ્યારે તેના પતિનો વિરહ થાય ત્યારે તેની કેવી દશા થાય છે તે તો હું અનુભવ મિત્ર! તમે અનેક કાળોમાં વાંચ્યું હશે. મારી અત્યારે એવી દશા થઈ છે કે હું તમને રોધને પણ તે કેવી રીતે બતાવું? રડવામાં પણ જરા શુદ્ધિ તો જોઈએ અને હું તો હવે પતિવિરહથી એટલી છવપર આવી ગઈ છું અને મારી શુદ્ધિ બુદ્ધ પણ એટલી કમતી થઈ ગઈ છે કે હું તમને રડીને પણ મારો ખરા મનોભાવ બતાવી શકું તેમ રહું નથી.

પચીસમા પદમાં સુમતિ કહે છે કે દરેક મનુષ્યની આગળ મનની વાત કેવી રીતે કહી શકાય? હવે તેને અહીં અનુભવ સ્વજન મળેલ છે તેથી તેની પાસે મન જોડીને પોતાની ખરેખરી સ્થિતિ બતાવી આપે છે અને તેમ કરતાં તેને કહે છે કે હું મિત્ર! મારા પતિવિરહે મારા શરીરની અને મનની એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે કે હું તે તારી પાસે રોધને પણ બતાવી શકતી નથી. રડવામાં રડવા પૂરતી અને તે સાથે પોતાનું દુઃખ બતાવવા પૂરતી તો શુદ્ધિ હોવી જોઈએ, તેટલી પણ મારામાં નથી તેથી હું તને રડીને પણ મારો ખરા મનોભાવ સમજાવી શકતી નથી. મારા તો આખો દિવસ ખેડ કરવામાં જ જાય છે, મને બીજું કંઈ સુજતું નથી અને મારા આખા શરીરમાં અને મનમાં વિરહાગ્નિની જ્વાળાઓ ઉઠ્યા કરે છે અને તે મને ખાળી નાખે છે. હું મિત્ર! હજી પણ કેટલી વાત કહું? અત્યારે તારી પાસે મન જોડીને કહું છું. પતિવિરહે મારા હાલ કેવા થયા છે? તે જરા સાંભળ અને પતિને તે કહીને તેની સાથે મારો મેળાપ કરાવી આપવા હવે બનતો પ્રયાસ જરૂર કર.

સુમતિ શુદ્ધ બુદ્ધિ જોઈ બેસે એનો ભાવાર્થ એ સમજવો કે મમતા માયાના પ્રસંગમાં આ છવ એટલો બધો પડી ગયો છે કે તેનામાં શુદ્ધ બુદ્ધિ જે કંઈ હોય તે ચાલી જાય છે, વદન નહિ જેવી થઈ અવ્યવસ્થિત અથવા અસ્વસ્થ સ્થિતિમાં પડી રહે છે, અને તે સાહેબજી તો ઉન્મત્તની પેઠે માયા મમતા વેશ્યાઓના ઘરે રખડ્યા કરે છે. આવી સ્થિતિને પરિણામે ચેતનજીની પોતાના મનની અને શરીરની ચાંતિ રહેતી નથી, તે ધનની લાલચે અહીં તહીં વલણાં માર્યા કરે છે, ઈન્દ્રિ-

યના ભોગો પ્રાપ્ત કરવા જ્યાં ત્યાં મ્હોડુ નાખ્યા કરે છે અને આખા સંસારચક્રમાં ગાંડા માણુમની પેઠે રખડે છે. એની એ સ્થિતિ એટલી દયાજનક છે કે શુદ્ધ સ્વભાવદશા એનું વર્ણન કરતાં રડી પડે છે, એને અશ્રુ આવી જાય છે અને કહે છે કે એ દશા એટલી બધી નિઃશ્ર-અધમ છે કે રડીને પણ ને કેવી રીતે બતાવી શકાય?

કવનને: અર્થ જગ-પાણી એમ થાય છે. બીજી રીતે કવન-કર્તુ એટલે કય કે પણ સેની નથી એમ કરીએ તો શાંતિ શબ્દ અખ-દાર સેનો ભેદએ. અથવા ઉપરની ગાથા ઉપરથી શુદ્ધ ભુદ્ધ થઈ અવ્યાહાર સ્વર્ગએ તો બરાબર અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. કવન એટલે કે જે એ અર્થ પણ અધભેસતો આવે છે.

અ. ગાથ મા અને હવે પછીની ગાથામાં વિરહી સ્ત્રીનું અને હુબ વાળુન બાપ્તુ છે અને ને સ્થિતિ સુમતિની વિરહી અસર સ છે એટલે કે ચંદનચંદ્રની પરધન રમવાની ટેવ સાથે બરાબર મળી જાય છે. આ મ પદને યોગપરિભાષામાં બહુ સુંદર અર્થ થાય છે અ બરાબર વિચારી સમજવા યોગ્ય છે. વિવેચનપર બરાબર વિચાર કરવા વિશનિ છે.

નિસિ અંધિઆરી મોહી હસે રે,

તારે દાંત દિસાઈ;

“ભાદુ કાદુ મેં કિયો પ્યારે,

મમૂઅન ધાર વહાઈ.

મિત્રાણી ૦ ૧

“અધારી સત્રિ તારાવડે દાંત દેખાડીને મને હસે છે, અંધારી ધારા કાઢીને મેં બાહરવો (મહિનો) કાઢવાનો ક્યો છે.”

ભાવ-હે અનુભવ મિત્ર! મારી સ્થિતિ કેવી થઈ છે તે જઈ તારાગા આ અધકારમય સત્રિ મારાં દુઃખ ઉપર ધમ દેવા રહ્યા તારાથી દાંતની પછિ દેખાડીને મને હસે છે, મારી મરકરી કરે છે

* ભાદુ કાદુ નામ પાડ્યાર છે, વિશ્વવલ્લભ છે, અર્થ એક જ છે

૩ નિર્વિદ્ય-સત્રિ અર્થભાષી=અધકારમય, ધાર અંધારી. મોહી=મને ૧૧-૧૨
૪ કાદુ દાંત=દાંતની પછિ દેખાડી=તારાથી મેં. અનિવરણ વડે
૫ મમૂઅન ધાર=મમૂઅન=મમુ, ધાર=ધારા વડે=કાઢીને

બાવ-ચિત્તરૂપ ચક્રની પોતાના દૃઢ ઉપર બસે હાય મૂડીને પતિની ચોખમાં આરે તરફ ફર્યા કરે છે, પતિનો મેળાપ કરવાની દડ દરજામાં ચિત્તરૂપ ચક્રની આખી દુનિયામાં ફર્યા કરે છે અને પોતાનું દૃઢ કુદી ન જાય તેટલા માટે વિરહી સ્ત્રીની પેઠે પોતાની ધક્કતી છાતી ઉપર હાથ મૂડી સજે છે. અસહ્ય વિરહાવસ્થાનું આ અંતિમ દુઃખદર્શન છે, રડી રડીને થાકી ગયેલી નિઃસાસા નાખતી વિરહી સ્ત્રીની ધક્કતી છાતી ફાટી ન જાય તેટલા માટે તે કાંઈક દિવાસારૂપે પોતાના બસે હાથ તેના ઉપર મૂકે છે. પતિથી વિમુદી પડી ગયેલી ચક્રની જેમ ખું ખું નદીના કિનારા ઉપર ઠક્યા કરે છે અને આમ તેમ હેડે છે તેમ વિરહી સ્ત્રી પતિવેદી યર્ષ તેના નામની જપમાળા જપતી ચો તરફ ફર્યા કરે છે.

અહીં પાકાંતરનો અર્થ વિચારીએ ચિત્ત ચાતક પીક પીક કરે રે, પ્રલુને ફોફર પીસ' એવો પાક બીઠ માઠ વાળી પુકમાં છે. ચિત્તરૂપ ચક્રનો પતિ પતિ એવો અવાજ કરે છે અને બને હાય મેળાવીને પગે લાગે છે. આવો તેનો અર્થ યર્ષ થકે છે, પણ તેમ કરવામાં ધણા પ્રકારની અગવડ જણાય છે. એકતો ચાતકને પીયું પીયું કરવાનું જણાવતું તે ચાલતી હકીકતને અનુરૂપ નથી, તેને સામાન્ય બલિવાચક શબ્દ મળી તેનો અર્થ ચક્રની કરીએ તો જ કાંઈક અર્થપરના ધામ તેમ છે. જેમ ચાતક પાણી પીવાને તરસો થયો હોય તે ખું ખુંનો અવાજ કર્યા કરે તેમ હું પતિ પતિનો બાપ કર્યા કરું છું એવો બીજો અર્થ યર્ષ થકે તે કાંઈક ઠીક છે, પણ તેમાં દ્વિતીય પંક્તિનું અર્થમાંભીય જણવાતું નથી. ચક્રની બે હાથ ભેડીને પતિને પગે પડતી હોય એ તરૂન અસ્વાભાવિક હકીકત છે, કારણકે પતિ તો મંદિરેજ પધારતા નથી એટલે એને પગે પડવાની વાત કેવી રીતે આવી શકે? આ બધી બાબતનો વિચાર કરતાં ઉપર મૂલમાં જે પાક લખ્યો છે તે વિશેષ ઠીક હોય એમ લાગે છે.

હે નાથ! અમે ગમે તેવી પણ અબળા બલિકહેવાઈએ, અમારી સ્ત્રી ભવિ ઉપર આપ આટલી બધી ભેરાવરી કરો એટલે બહડીન ત્રો બલિ ઉપર તમે આટલા બધા ગુસ્સે થાઓ અને તેને આટલી તથા આપો તથા તેના ઉપર રીસ ચડાવો એ આપને ઘટતું નથી.

“હું સખિ! પ્રવીણ નાટકીઆનો વેશ (તે) જુઓ. જૂદા જૂદા પાક તે લખ્યે છે તેથી તેનાં અંગે તદ્દન રીકાં લાગે છે.”

ભાર-અનુભવને ઉપર લખ્યાનું તે પ્રમાણે ઠીકને પતિ પાસે મોકલ્યા પછી શુદ્ધ પવિત્ર સાધ્વી સુમતિ પોતાની સખી દ્વારા પાસે બેસી પોતાના પતિ સંબંધી વાતો કરે છે. જે સખીઆ એકડી ધાય ત્યારે આવી વાતો કરે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. એટલા ઉપરથી એ પતિ તરફ જરા પણ અણગમો બતાવે છે એવો અર્થ નીકળતો નથી, પરંતુ પોતાનો અતિ પ્રેમ છતાં પતિ કેવું અવસ્થિત વર્તન ચલાવે છે એ બતાવવા માટે આ હૃદય પોતાની સાહેલીને દહે છે. શુદ્ધ ચેતના સુમતિને આ પ્રમાણે દહે છે એવો અર્થ હઈએ તો તેમાં પણ વિરોધ નથી.

સુમતિ કહે છે-હું સખિ! મારા પતિ મહાપ્રવીણ નાટકીઆ છે. તેઓ વારંવાર નવા નવા વેશ પહેરે છે અને નવાં નવાં નાટકો લખ્યે છે. (એ નટનામરની બાજુ કેવી અદ્ભુત છે તે આપણે પાંચમા પદમાં બહુ વિસ્તારથી વિચારી ગયા છીએ.) હું સખિ! એ મારા નાટકીઆ નામના વેશ તો જુઓ. એ કોઈ ગામડીઆ લવાયા હોય તેવા મૂર્ખ નથી, પણ શહેરી નાટકીઆ જેવા બહુ હિસ્તા છે, પ્રવીણ છે, કુશળ છે. પ્રવીણ નાટકીઆ પેડે આ ચેતનજી વારંવાર પોતાના પાકો લખ્યે છે અને વેશ દેવે છે. યોગે વખત તે માયા સાથે પ્રેમ કરે છે, વળી તે કુમતિની સાથે નાચ કરે છે, પાછા વળી મમતાની સાથે ભેટે છે, વળી પાછા તૃષ્ણાને પામે પડે છે, વળી સત્તમાં રમાઈ રતિમાં રમે છે, શેષમાં દૂષી જઈ અરતિમાં આરડે છે, કપટકળા કેળવી જગતને ધૂતે છે, અભિમાન કરી માનમતંગજી પર ચડે છે, દોષ કરી અન્યને તુલ્યકરે છે, પોતાપર ગુસ્સે થઈ પોતાનું જ માથું ફેડે છે, દંદિય લોગમાં આસક્ત થઈ રખઈ, રૂપ, રસ, ગંધ અને શબ્દના અનેક પ્રકારના વિદાસોમાં નોજા માણે છે, રાજા થઈ હાથીપર બેસે છે, લીખારી થઈ ‘નિહાં દેહિ’ કરે છે, રોગી થઈ રખડે છે, લોગી થઈ ભટકે છે, રોગી થઈ છટકે છે, કોઈ વાર દેવનો વેશ કાઢે છે, કોઈ વાર મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરે છે, કોઈ વાર અનેક પ્રકારના તિવંચોના વેશ ધારણ કરે છે, કોઈ વાર નારકે ભવિમાં મહા દુઃખ લોગવનાર વેશને પહેરી લે છે. આવી રીતે અનેક ભવિમાં અનેક વ્યક્તિરૂપે

“ઔરદાનો કરા દિનેં વહુત કર,

જીવિત હૈ રૂઢ ડંગ;

મેસો ઔર વિચ અંતર एतो,

જેનો રૂપો હૈ રાંગ.

રેસોઃ ૨.

“પણુ પાણુ કહીને (ચિતનજીને) ઉપાવંલ-કપડો પજુ હવે શું દઈએ, એના જીવવરનો એ જ હંમ છે. (અરેરે!) મારો અને પેઢી (માયા મમતા) વચ્ચેનો અંતર એટલો છે કે તેટલો રૂપા અને કશી-રની વચ્ચે (હોય)

બાવ-સખિ! ચિતનજીને પછી પછી રીતે કાંઈ, અન્ય સાથે સંદેશ પજુ પજુ કહેવરાવ્યા કુવટાઓની સંગવથી તેઓની પ્રતિજ્ઞને કેટલી દર્શન પહોંચી છે તે પજુ બતાવી આપું, હવે વારંવાર કપડો પજુ કેટલો રેસો? ખરેખર, મને તો જણાય છે કે તેઓના જીવવરનો અનર્થ દ.જગદે હંમ જ આવ્યો પછી મર્યો છે તેથી આપણે મને તેટલું કહીએ તેની તેઓ દરદાર જ કરવા નથી. ક્યાં જામથી આવી ટેવ પછી ચપેલી હોય ત્યાં પછી આપણે એમને મને તેટલા ઉપાવંલ દઈએ તેની અસર શું થવાની છે, જેવાનવા નવા પેચો ચિતનજી અન્યની સોજનમાં અત્યારે પારલ

* ઔરદાનો અને ખાદ્ય ખીંઠ નાં વાગી ગુનવ ‘ઔરદા’ પદ છે. ખાદ્ય સર્વ પ્રેરેઆ કપડો કપડા તે પદ છે અને તેણે અર્થ પ્રત્યક્ષ જાણના કપાદન-કપો એક વાક છે એ પદ દુર દેવ કિમ જણાવ છે

† એ પ્રેરેઆ દુરદ દે દર્દિ દર’ અર્થ પદ છે અને આ અર્થને તે દર્શન ખાદ્ય દર કપડુ છે એના અર્થ વિચારતા દર દર્શન જાણના અર્થ છે અને દુરદ સર્વના અર્થ જાણ વિચારના અર્થને નથી

‡ મેસો ખાદ્ય ‘અદ દર્શન એ પ્રેરેઆ છે તે પદને બોલના અર્થ ગુનવરે અને દર્શન જાણના તેણે દર્શન ગુનવરના કુપરો ખાદ્યવચા છે તે પાદવ વાળા બોલ દર્શન વાગે એ જાણવર અર્થ છે

§ દરેરે ખાદ્ય આ અર્થને દર દર્શન છે દર્શન અર્થ દર્શન પજુ મારવા જાણના દર્શો દર્શ છે અને તે પદ ન પ્રેરેઆ છે અને અર્થ મારવા અર્થ છે તેણે દર્શન ન પદ કપડાએ દર્શન અર્થને દર્શ દર્શ છે ૧૧ દર્શ દર્શ : ૧૧૫૨૨ દર્શન વચ્ચે દર્શન જાણ વા

૫ ઔરદાનો ઉપાદા પદ નાં કાદ્યુ જુર કાદ્યુ રીતે દર્શન દર્શનવચે, જાણે દર્શન કાદ્યુવચેવચે અર્થને, અર્થ મારવા અર્થને, દર્શન વચે

આ પદમાં જે વિચાર બતાવ્યો છે તે સાદી રીતે ચિદાનંદજી મહારાજે પોતાનાં પ્રથમનાં જે પદમાં બતાવેલ છે. 'પિય પરધર મત ભવોરે' અને 'પિયા નિજ મહેલ પધારોરે.' આ બન્ને પદમાં પતિને યોગ્ય ઉપાલંભ આપવામાં આવ્યા છે અને પરધરમાં શું છે અને નિજ મંદિરમાં શું છે તેનો વિચાર આપી પતિને નિજ મંદિરે પધારવા વિસમ્પત્તિ કરી છે. જો બન્ને પદ વાંચવાથી અને આનંદધનજીનું 'નાથ નિહારો આપ મતાસી' એ નવમું પદ વાંચવાથી સુમતિ ઉપાલંભ કેવા પ્રકારના આપે છે તે જોઈ શકાય તેમ છે. તાત્પર્ય એ છે કે આવા અનેક પ્રકારના ઉપાલંભ દઈ પતિને નિજ મંદિરનું રહસ્ય સમજાવી-બતાવી, તેઓ પારકે ઘરે રખડતા અટકી ભાય એમ કરી આપવાનો આ દીર્ઘ પ્રયાસ છે અને તેમાં ફતેહ થઈ ભાય તો સાધ્ય તરફ ગમન થાય એમાં નવાઈ નથી.

તનુ શુષ્ક સ્વોય ધૂમત મન પસં,

માનું કુછ સ્વાદ ભાંગ;

પતે પર આનંદપન *નાવત,

કિહા ઔર દીજે વાંગ.

દેસો ૦ ૩

“શરીરની શુદ્ધિ જોઈને મન એવું લાગે છે કે બાણે કાંઈક ભાંગ પીધી હોય નહિ! આટલી હકીકત પર પણ આનંદધન આવશે નહિ તો પછી તે શું બીજી ભાંગ દેવામાં આવે-પોકાર પાડવામાં આવે?”

ભાવ—અહો સખિ! મારા પતિ ચેતનજીએ પોતાના શરીરની શુદ્ધિ વિસારી મૂકી છે, પોતાના શરીરના શ્વ દાહ થાય છે તેની તેઓ ઠરકાર કરતા નથી અને તેઓનું મન પણ એવું ગમે ત્યાં

* નાવતને બદલે 'નાવત' પણ છે, અર્થ પ્રસિદ્ધ છે.

† એકી પંક્તિમાં નીચે પ્રમાણે પાઠ્ય છે “ઔર કહા કોઈ રીજે સંગ” કોઈ બીજો સંગત આપશે? કોઈ બીજો સંગત કરશે? એવો તેનો અર્થ થાય છે. વિરેચન નુબેહ.

૩ તનુ=શરીર શુષ્ક=શુદ્ધિ. જગર જાગ=જાગે, વિસારીને પૂમત=પૂમે છે. એસે=એવું માનું=માન્યે દુઃખ=દુઃખ પાડ=પાડી, પીધી ભાંગ=વખડુ, માને એતે-પર=ને ચરણપર, એરી હજીગવર. નાવત=આવશે નહિ કદા=શુ. ઔર=બીજા. ભાંગ=ભાંગ.

રખાયા કરે છે કે જાણે નેઓએ ભાંગ પીધી હોય નહિ! અધરે ને મારા નાથના લક્ષણ જોયા હોય તો તને એમ જણાયે કે તેઓના કામમાં કોઈ પણ પ્રકારની વ્યવસ્થા નહિ, જોડવાનો ધોર નહિ, વતનનું ઝેકામું નહિ, કોની સાથે કેવી રીતે જોડવું ચાડવું એવું તેનો વિચાર નહિ; એ તો એવા પ્રકારના થઈ ગયા છે કે એમ એક ભાગમે ભાગ પીધી હોય, હીકાગર કે ગાંજો પીધે હોય અને પછી શરીરની કે મનની ગુદિ વગર ગમે ત્યાં અથવા પછડાય કરે તેવી રીતે નેઓ મનની અને શરીરની ગુપ્તગુપ્ત ગાંધન આટા અવળા બટક્યા કરે છે. નેઓને વિચાર થતો નથી કે પોને કોણ છે? કોની મેળનમા નહિ છે? અને કેવી જગ્યાએ બટકે છે? પોતાની આબરૂને તેથી કેટલું નુકસાન પડે છે? એની દુનકાર કયા વગર પોતાની આતને પાનુ આગળતા નથી અને એક પીધેલ માણસની પેઠે કેન્દ્રનની પેઠે વર્તન કરે છે. કેઈકરને દારૂડીઆ કે માગાગર નામડુંનાં કેળાવ જોવાનો તને પ્રસંગ જ્યો હોય તો તેના (પોતાના) શરીરના સા દાડ થાય છે ને બરાબર તડ ધ્યાનમા આવે. તેના મનમા જે અસ્વન્ય વિચારો આવે છે તેને અનુભવથી જ જણાય જોએ એવી લગભા પડી ગયા હોય છે તેના ની અવસ્થા અગંધી વિચારો વાન્યા હોય-ઘણવા હોય તો જરા બહુ દયા આવે. મુર્ખતિએ પતિને બાગ પીધેલ સાથે સરખાવ્યો એ તદ્દન સત્ય પણ વિચારવા લાયક હકીકત છે. 'મોદમય પ્રમાદમકિંદ પીને જગત્ કેન્દ્રન થઈ ગયું છે' એ બનુદરિના વિચારો આખે અન્યત્ર આજ નયના વિવેચનમા એકં ગયા છીએ અને મુદ્ધ મેળનના અનન ગુણ એક બામુએ અને તેનું વિવેચકંદ્રમાં વિવિધ કોં સંચર પાડું વીછ બામુએ મૂકી તેને સરખાવવામા આવે તે બેજા છતાં વર્તનને એક જાંજેરી-ગંજેરીની પંજિમા મૂકવામા મુખનિમે જણ પણ પોદુ કહું છે એમ કહી ચકાય નહિ. છતાં તે મુદ્ધ દરિયા સાથે પંજિનુ આટવું પણ વાકું જોડતાં કેટલો દરે છે તે 'મુદ્ધ' દરિયા જણાય છે. એ મુદ્ધ સદુજ અથવા કાઈક એવા અર્થમાં વાપર કે એ કે આ ચેતનજીએ તો તમા મુખી બાગ પીધી છે અને તેના કેરવ

તે માયા મમતાના વેશવાસમાં પડ્યા રહે છે, પણ પતિ સંજંધી એવી વાત પોતાની સખી સાથે કરતાં પણ સુમતિના મનમાં જે ખેદ થાય છે તે બતાવનારો એ શબ્દ છે.

હે સખી! આટલી આટલી વાત કરતાં છતાં અને આવી રીતે અનુભવ મિત્ર સાથે કહેવરાવતાં છતાં પણ જો મારા નાથ જોએ પોતાની શુદ્ધ સત્તાએ આનંદના સમૂહ છે તેઓ મારા મંદિરે ન પધારે તો પછી તે શું હવે બાંજ પોકારવી? હવે કરવું શું? સતી સ્ત્રીને ઘટે તેવી રીતે મર્યાદામાં રહી સહજ વધારે સખત શબ્દો કહી પતિને સમજાવતાં છતાં પણ તેઓ સ્વમંદિરે પધારવાનો વિચાર જ ન કરે તો પછી શું રાદો પાડીને મારી વધારે ફેલેલી કરવી? જો સખી, તેઓ ઘણા વખતથી મારે મંદિરે આવતા તો નથી જ, હું દૂલી સાથે કહેવરાવું તું તે સાંભળતા નથી, અનુભવ મિત્રને કહેવાનું કહું છે તેનું પણ કાંઈ પરિણામ આવ્યું નથી, તેથી હવે તો જે યાય તે જોયા કરવાનું છે, વધારે રાદો પાડીને ધરનો ફેલેતો કરવો એમાં મને તો લાભ જણાતો નથી. દયામા પદમાં સુમતિ આવ જ પ્રમાણે કહે છે ‘એલી સુની આનંદધન નાવત, ઓરે કહા કોઈ હુંડ બસાયે,’ એ વિચાર જણાવતી વખતે પતિ બાળુમાં ઊભા ઊભા સાંભળતા હતા અને આ વખતે ગેરદહાજર છે એટલો તકાવત છે.

“ઓર કહા કોઈ દીજે સંત્ર” એ પાડતો અર્થ જૂરી રીતે પણ થઈ શકે, માત્ર તે વખતે ચેતનજી નજીક છે એવો ભાવ લેતાં પદના બાળીના જ્વાર સાથે તે અર્થને અસંગતપણું ગ્રાસ થાય છે. હે ચેતન! એવા કથીરના ચક્રણપર તને કદિ આનંદધન પ્રભુ મળવાના નથી અને એ તારી પાસે નહિ આવે તો બીજો કોઈ તને સોંપત આપે, તારી સાથે આપે, નિસ્તર તારાપર પ્રીતિ રાજે એ કદિ બનવાનું નથી એમ તારે જરૂર માની લેવું. તારા સંગી થશે તો અને આનંદધન પ્રભુ જ થશે, આ માયા મમતા તો કુવટા છે, એ તો તને મૂકીને તરત ચાલી જશે, તને ધડો. મારીને નાસી જશે જો તારે અવિચળ પ્રેમ કરવો હોય તો આનંદધન સાથે જ કર. તે કાંઈ આવા ખોટા ચક્રણપર આવવાના નથી એ સ્પષ્ટ સમજાવે, તેઓ તો બરાબર

પરીક્ષા કરીને રૂપાનો રૂપિયો હશે, સાચું ચક્રણ હશે ત્યાંજ અત્યે પાહાંતરનો આ પ્રમાણે અર્થ થઈ શકે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

આખા પદનો અર્થ ગભીર દૃષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે. આ એક નજી નાના પ્રકારના વેશો કાઢે છે, ચારે ગતિમાં રખડે છે અને ચારાશી ચોટામા ભટકે છે, પણ એનો આરો આવતો નથી. એનું મુખ્ય કારણ એક જ છે, અને તે એકે આ ચેતનને સ્વભાવ બને વિભાવ વચ્ચે તફાવત રુ છે તેનો વિવેક નથી, તેને સ્વપરતું જાતનથી નથી અન્ય વસ્તુમા આસક્ત થઈ જઈ ઉપર ઉપરતું માન્યતાનું મુખ્ય કારણ લલચાઈ જાય છે, પરતુ એટલો વિચાર કરતો નથી કે એ મુખ્ય રુ છે? ચેતુ છે? અને કેટલા વખતનું છે? મતલબ મુખ્યમાં કદીએ નો એ વાસ્તવિક મુખને ઓળખતો નથી અને માની લીધેલું મુખનાં કારણ, સ્થિતિ અને સ્વરૂપ સમજતો નથી અને કેવું યોગ્ય મહામા તેને નમજાવવા પ્રયત્ન કરે તો તે તરફ મન ના પડે નથી અને પાંખામે પછી પરજાવમાં તેનું રમણ પદ ન અને ન પીમે પીમે એટલો નીચે ઉતરી જાય છે કે મહત્તર દરજાના સ્વરૂપ પણ તેને આવતા નથી. વિભાવદશામાં ઉન્મત્તની જે વાળા ક્યાં કરે છે અને નસારમાં રખડી થાકી જાય છે પણ તેને પર આવતો નથી. આવી રીતે ધક્કા ખાતાં છતાં પણ મનની મુક્તિ જ્ઞાન પીધાને લીધે ન હોવાથી તે સંસારને ચાલતો જાય છે અને તેના કીડાની પેઠે જંગમા જ મુખ માને છે.

રૂપાના રૂપિયાનો અને ગમના રૂપિયાનો તફાવત એના જે જ્ઞાનની અવરથી મનમુદ્ધિ એક છે તે પછી મેજાની વસ્તુવિધિ વિચારો, સમજાને ઓળખો, ધનની જાણી પ્રેમ જોડો અને પાંચમી વન મૂકી દો. આવી મુમતિની રૂપ સાક્ષાત્કારને અવરજીવે છે તે પણ મોટા પુણ્યનો ફલ સમજો, જો મુમતિનું વજન વધે જાય, નહિ સંજ્ઞા, સમારમા વધા જશે તો પછી મુમતિ કોઈ વજન પેકાલવાની નથી અને અન્ય ગતિમા જશે ત્યારે તેની જગ સંતોષવાની પણ નથી, માટે મુમતિ સાથે પ્રેમ જનારનું અને તેને નહિરે નેહવાનું મન કરી કેન્દ્રનિબ્ધ પ્રેમ આવેલો વિચાર્યો તો મનુષ્ય કે અન્ય અવરજીવે સ્વાસ્થ્યપરિજનનના વસ્તુને અજાણ નથી.

પદ ખાંતીશમું, રાગ દીપક અથવા કાનડો.

કરે જારે જારે જારે જા.

સજિ સિળગાર વળાઈ *આભૂષણ,

ગઈ તવ મૂની સેના; કરે ?

“(સખીઓ) કહે છે ‘લ, લ, લ’ શણગાર સજી આભૂષણો પારણ કરી (પતિ પાસે) ગઈ ત્યારે શય્યા મુની (માલુમ પડી).”

ભાવ-ઘડા સખી પાસે ઉપરના પદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે વાત કરી ત્યારે ઘડાએ સુમતિને દિશસો આપ્યો ‘બહેન, અત્યાર મુખી તો પતિ તારે મંદિરે આવ્યા નથી એ વાત ખરી છે, પણ હવે તે અનુભવને પતિ પાસે મોકલ્યો છે તેથી તે તારે મંદિરે આવશે એમ મને લાગે છે. માટે હવે તું પણ તારે મંદિરે લઈ અને પતિને ભેટ’ ઘડા આવી રીતે આમંહુ કરીને સુમતિને પોતાને મંદિરે મોકલે છે તે વખતે સુમતિનું મન માનતું નથી, તેના મનમાં પતિ આવે એવો બરોસો આવતો નથી અને તેથી તેને મંદિરમાં જવાની હોશ થતી નથી; છતાં સખીના આમંહુથી પોતે જવાનો વિચાર કર્યો. મંદિરે આવી પતિ આવવાના હોય ત્યારે સૌભાગ્યવતી શ્રી સોજ શણગારાં સજે છે તે પ્રમાણે સુમતિએ પગથી તે માથા મુખી શણગારો પારણ કર્યા તેમ જ હાથ પગ અને ટાંકમાં આભૂષણો પારણ કરી પતિને મંગલવા ઉત્સુક થઈ શયનગૃહમાં જઈને જુએ છે તો શય્યા તદ્દન ખાલી પડી છે, ત્યાં પતિ જણાતા નથી અને સેજવી બીછાવેલી હતી તે એમને એમ પડેલી છે. પતિને મળવાને ઉત્સુક સાધવી શ્રીને તે વખતે કેવો આઘાત લાગ્યો હશે તે હવે પછી બતાવવામાં આવે છે.

* અણુપણને બદલે ‘જાણુ’ પણ છે તેનો અર્થ એક જ છે

૧ કહે=કહે છે. બહે=બહુ સંજિવનપાત્ર કરી રિણુગાર=શુભાર, ઉત્તમ વસ્ત્ર પરેણા વિશેરે સોન રણુગાર બહુલ=બહુલીને, પડેલીને. અણુપણ=પરેણાં. દનગ ત્યારે. મુખી=ખાતી, પતિ વચ્ચેની સેજ=સેજા

† જુએ પદ પોટમું

આ પદનો આધ્યાત્મિક અર્થ કરતી વખતે યૌવનકાળ એટલે
 ધર્મનાં સાધકબાધક કારણોની અર્થોત્ વિશિષ્ટ ફળ આપનાર અને તેમાં
 પ્રત્યવાય નાખનાર કારણોની સમજણ એ ભાવ લેવો. આવા પ્રકારની
 સમજણને-જ્ઞાનને ધર્મયૌવનકાળ સમજવો. એવના કહે છે કે હે સખિ!
 મારા પતિ મારો સંગ કરવા નથી તેથી મારો ધર્મયૌવનકાળ-ધર્મ-
 સાધના કરી શુભ ફળ ભેસાડવાનો અગત્યનો વખત નકામો ચાડ્યો. બાથ
 છે. આ દિવસો શુભ ધર્મફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમાં હસવા ખેલવાના-
 તેમાં રમણ કરવાના છે અને તેમ કરી ધર્મસાધન કરી લેવાના છે. એ
 અવસર એવો સુંદર છે કે એ વખતમાં ધારીએ તેટલું શુભ ફળ મેળવી
 શકાય તેવું છે અને તેમ કરવા માટે જે અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થવી જોઈએ તે
 મળી પછુ છે. સંસારચક્રમાં આવો અવસર વારંવાર આવતો નથી. અનેક
 દુર્ગતિઓમાં તો શુભ ફળવિચારણાનો અવકાશ જ આવતો નથી. આવો
 સારો અવસર પ્રાપ્ત થયા છતાં પતિ તો આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનમાં પોતાનો
 વખત કાઢી નાખે છે, નકામી રાજકથા દેશકથા વિગેરે વિકલ્પકર-
 વામાં કાળ શુભાવે છે, વિવિધ કપાય સેવનમાં અને પ્રમાદમાં સમય
 નિર્ગમન કરી નાખે છે, પોતાને જે સાધન કરવાનું છે તે સર્વ રહી
 બાક છે અને મજેલી અનુકૂળતાઓનો કચો પછુ સફળપણે થતો
 નથી. આ અર્થમાં યૌવનકાળ તે ઉપર જણાવ્યું તેમ ધર્મનાં સાધક-
 બાધક કારણો અને તેનાં ફળની સમજણ એ સમજવો; આનંદના
 દિવસો તે ઈચ્છિત સાધન કરવાનો સમય બાકવો અને રાત્રિ શેવામાં
 બાક છે તે આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનમાં કાળ ચાડ્યો. બાથ છે એમ સમજવું.
 હવે આવી બાબતમાં આપણો કેટલો નકામો કાળ બાક છે, તે જરા
 વિચારવા યોગ્ય છે. એક દિવસે સવારે ઉઠીને રાતે સુતા સુધીમાં
 કેટલી કલાકો નકામી રીતે પસાર કરી છે તેની વિચારણા કર્યો તો
 જણાયો કે બહુ વખત સાધારણ વ્યવહારનાં કાર્ય ઉપરાંત નકામી
 વાતોમાં-પરનિદામાં અથવા સ્વેચ્છાત્કર્ષ બતાવવામાં ચાડ્યો. બાથ છે.
 જે ઉપરાંત ઈંદ્રિયોને અનુકૂળ પદાર્થો મેળવવામાં, ધારીની સંભાળ
 રવામાં અને ખાનપાનના પદાર્થોની ગોઠવણ કરવામાં બહુ કાળ બાક
 છે. વિશેષ અનિષ્ટ સંયોગની ચિંતામાં, તેના વિચારમાં અને
 સારને વળગતા જવાના પ્રયાસ, પ્રપંચ અને ધમ્માધમમાં પ્રભૂત

સખિ! મેં તને ઉપર જણાવ્યું તેમ હું પતિની ખાતર લેખ ધારણ કરીશ, પણ તું પતિને કહેજે કે આ તમારા પ્રેમની જોગણ તમને મળવા આતુર છે. એના જોગ ઉપર પ્રેમ લાવજો, એના લેખ ઉપર ઉદાર દૃષ્ટિથી જોજો, એના વિશુદ્ધ વર્તન તરફ વહાલ જતાવજો. એ તમારા વિયોગથી ભૂલી પડેલી લાભિની તમારા તરફ એકાંત હિતદૃષ્ટિથી-પ્રેમદૃષ્ટિથી જુએ છે, માટે એના યોગ કેવો છે તે જરા જુઓ. હે સખિ! આ પ્રમાણે સર્વ હકીકત તું મારા નાથને કહેજે અને છેવટે જણાવજો કે આ તમારી હૃદયવલ્લભા સતી સાધ્વી શુદ્ધ ચેતનાનો યોગ અતિ શ્રેષ્ઠ છે તેથી તેના ઉપર તમારું મન લગાડો.

આવી રીતે ઉપોદ્ધાત કરી, આ પદમાં જૈન દૃષ્ટિએ યોગ કેવો હોય તેનું દર્શન કરાવ્યું છે. આ લાવ લાવવા માટે જોગણ શબ્દની અર્થઘટનામાં આગણા પદ સાથે સહજ ખેંચતાણ કરવી પડી છે, પણ આખા વિવેચનમાં કત્તાનો આશય શું હશે તે સમજવાનો પ્રયાસ હોવાથી તેમાં કંઈ પણ વિરોધ નથી. આ પદમાં યોગ બતાવ્યો છે તે સમજવા માટે બહુ વિશાળ યોગજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. જેમ જેમ એનો પ્રકાશ વધારે પડ્યો અને ખાસ કરીને જેમ જેમ અનુભવ વધારે થયો તેમ તેમ તેમાં સ્થિત સૌંદર્યનો અગાદ થયો. અત્ર બતાવેલ યોગમાં મનને જોડી દેવા ચેતનજીને વિરસિ છે. એક વખત ચેતનજી એ યોગમાં ચિત્ત લાવે કે તુસ્ત સુખતિ તો તેની પાસે જ છે તેના મંદિરે તે જરૂર પધારે અને છેવટે શુદ્ધ ચેતના પણ વિકાસક્રમમાં આગળ જતાં પ્રાપ્ત થઈ જાય. અધી રીતે યોગમાં પ્રવેશ કરી તેમાં ચિત્ત પરીવરવા માટે આમહ કરવાનો હેતુ ચેતનજી અને શુદ્ધ ચેતનાનો મેળાપ કરાવવાનો છે.

જોગી દોરી લંગોટ રાખે છે, લંગોટને ગાંડ બાંધે છે અને સાધ્ય રીપકના દર્શન કરવા ચિદ્ગુહામાં પ્રવેશ કરે છે અને અલોકને જન્મવે છે તેનું અત્ર સામ્ય બતાવે છે. હે ચેતનજી! તમે હડાદિ વર્ત્ય યોગ-માર્ગ મૂકી દઈ વિશુદ્ધ જોગનો પથ નીહાળ્યો ત્યારે તમને તેમાં અપૂર્વ આનંદ થયો. ત્યાં પ્રથમ તો તમે માર્ગાનુસારીના અતિ ઉત્તમ ગુણ પ્રાપ્ત કરી તજ કરતુ વડે શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ ઉપર સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ રૂચિ પ્રાપ્ત કર્યો. એ શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, ધર્મપત્ની રૂચિને સમ્યક્

પ્રકારના યોગ ઉપર તમારું મન પોત્તી દો, તેનું આરાધન કરો અને તન્મય થઈ મારા અનાદિ વિરહને શાંત કરો.

ઉપર જણાવ્યું તે રીતે કર્મધનની ધ્યાનાશ્રિવડે ભરમ થઈ તે ભરમ ઉપશમ-નિવૃત્તિભાવરૂપ ગલણે કરીને છછી નાખું-ચાળી નાખું. આવી રીતે ભરમને ચાળવાથી તેમાં પણ વળી કાંઈ કચરો રહી ગયો હોય તો તે નીકળી જાય છે અને એવી રીતે મેલ વગરની ભરમ રહી તેને પછી લઈ લઈને મારા ચરીરે ચોળું. યોગીએ પૂણીમાંથી ભરમ લઈ તેને ચાળીને પોતાના ચરીરપર ચોળે છે તેવી રીતે ઉપશમ ગલણે ભરમને છછી નાખીને તેને મારા ચરીરપર વારંવાર લગાવું. તાત્પર્યથી એ છે કે ધ્યાનાશ્રિથી સજગેલાં કર્મોમાં કાંઈ કચરો રહી ગયો હોય તે નિવૃત્તિભાવરૂપ ગલણથી દૂર કરી નાખું અને કર્મોને વિપાકોદયમાં ન આવવા દેવાં પ્રદેશોદયથી વેદી લઈ તેઓને પણ ફેંકી દઉં અને આવી રીતે તદન કર્મ વગરનો-લેપ વગરનો-મેલ વગરનો થઈ જઉં. હું ચેતન છું! ત્યારે તમે આવી ભાવના કરો, આવા વિચાર કરો અને તેને વળગી રહેવાનો નિર્ણય કરો ત્યારે મારી ધણા વખતની આપને મળવાની ચિંતા દૂર થશે અને મારી ભવની ભાવક ભાગી જશે (અને તમારી અને મારી વચ્ચે સાત્ત્વ હોવાથી તમને પણ એવા જ અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થશે)

કર્મો આ ચેતન છું કેટલો તાત્ત્વ આપે છે અને નસારમા કેવું અને કેટલું પરિશ્રમણ કરાવે છે તેપર અન હિંસેષ કરવાનો સ્થળ નકોચથી અવકાશ રહેતો નથી, પરંતુ દુઃખ એમ નમજવું કે કર્મને કીને જ આ અ.ખા. સત્તા નડાયો છે અને એસ પ્રાણીનું કર્મજ એ નાંને. અને તોતાને સવથા સગધ કેરી રીતે છૂટી જાય એ વિચર રૂપ.માં છે પ્રમગ પુરુષર્થ કરવ મા આવે તો કર્મજગતના પણ દર થઈ શકે તેવી છે એ વનાનું ધ્યાનાશ્રિથી તેનું જરૂરન કમ્તા ને. બુદ્ધિ અને નાશ થતો જાય છે. શુભ વાસના અને ભ.વના આ પ્રત્યેક મુમુક્ષુની દરજ છે કે એહું ધ્યાનના વિષયને. બરાબર જાણાસ કરવે. યોગની એ ચાવી છે અને તે ચાવી હિંદાડવા માટે ના અને તેની અદર રહેલ. યત્નાદિકનો બરાબર અભ્યાસ કરીને તેને મજવાની જરૂર છે.

આ ચેતનજી પહોંચી જાય તોપણ તેણે સ્વને અને અન્યને અહિંસાનો ઉપદેશ તો નિરંતર આપવાનો જ છે. એની શાંત ભવ્ય આકૃતિ જ સમતાનું કારણ છે, વેરભાવત્યાગનું કારણ છે, અહિંસાપરિણામ જાત્રત કરવાનું કારણ છે. અતિ ઉન્નત દશાએ પહોંચ્યા પછી એને ભાવકરૂણા જાત્રત થાય છે. એને મનમાં 'સવિ જીવ કરું શાસન રસી, એની ભાવદયા મન ઉલ્લસી' એ ભાવ થાય છે. તેમાં પણ ચેતાનો અનુયાયી વર્ગ વધારવાની ઇચ્છાથી એ વિચાર તેના મનમાં આવતો નથી, પણ પરમાત્મ દશામાં વર્તતા મહા સુખી મહાત્માએના આત્મા માથે સામ્ય દર્શાવનાર આત્માએને કર્મજનિત વ્યાધિથી પીડા પામતા જોઈ તેમના મનમાં અતિ ખેડ થાય છે અને એ દુઃખથી છોડાવવા માટેના સિદ્ધ ઉપાય તરીકે તેઓને શાસનરસિક બનાવવા તેમના મનમાં દૃઢ ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. આથી તેઓ કરૂણાનો નાદ કરે છે એમ અત્ર કવ્યુ. 'નાદ' યોગનો પારિભાષિક શબ્દ છે. એક વિષયમાં રત થઈ જવું એનું નામ નાદ છે. યોગી જેમ અનાહત નાદ સાંભળે છે તેમ આ ચેતનજી કરૂણાનો નાદ સાંભળે છે.

હું વહાલા! આવા મહાત્મા સુરના ચેલા થઈ મોહ સમજા કાનને ફૂલવો અને ધર્મ શુકલધ્યાનમાં આસક્ત થઈ આખા જગતના જીવો સાંભળે તેવો 'માહુલ્ય માહુલ્ય' અથવા સર્વ જીવને શાસનરસિક કરવાનો કરૂણાનાદ એક વાર બગાવે અને મારે મંદિરે પધારો, મારી વિરહવ્યથા ફૂર કરો અને મારી લામે ટૂપાદિથી જોઈ મને ભેટો, મને, રસરંગમા રેવો.

इह विप्र योगसिंहासन बैठा,

मृगनिपुणीकुं ध्यातुं;

आनंदधन देवदत्त योगी,

बद्ध न कल्पिमें आउं रे बहाला. ता तोगे० ४

"આવી રીત યોગસિંહાસનપર આરૂઢ થયેલ મોહ-અજ્ઞાનના ત્યાગનુ પ્થાન કરૂં; આનંદધન ચેતનજી દેવેદ્રથી યોગી (ધાવ) પત્ત ફરીવાર કાઢવમા આવે નહિ."

૪ ૪૬ વિશ્વના રાજા વામદેવજીનાં પદો ૧૭૮ નું મૂળાકૃતિનું નાદ દેવેદ્રજી દશામાં રૂઢ ૧૦૨ જ્યાં જુદાં-સીધાં અંદાજે-પાછાઈનામાં, કાઢનાં અંદાજમાં

મરણનાર પુરુષને પ્રથમ પગથીએ અધ્યાત્મનો સવાલ પૂછવાનો વિચાર થાય છે અને બીજે પગથીએ પૂછવાની ઇચ્છા થાય છે. આ બીજા મોપાનથી બહુ કર્મનિર્જન થાય છે એ નિઃસંદેહ વાત છે અને તેની માથે યોગમયો-મમા ધોખા વધારો થઈ જાય છે અને પ્રગતિ-વૃદ્ધિ નિષ્પત્તિ મળે એક માથે થતા જાય છે. આવા અધ્યાત્મના પ્રશ્ને કેવલિયન ૧-૧૦૦ પાતાના આત્માને ધન્ય માનનાર આનંદવનજી કેવલે દે.જી વચનથી મુખ્યાનુમાદના કરે છે. આ સ્વરૂપ હૃદય સમી નમજવા લાયક છે.

આવી વિશિષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં શુદ્ધ ચેતના અને ચેતનોએ એટલો લક્ષ્યોગ થઈ જાય છે કે પછી આખું પદ અથવા આ વાક્ય શુદ્ધ ચેતના બોલે છે કે ચેતનજી પોને બોલે છે, એ પ્રશ્ન રહેતો નથી. બોલેના વચન પરિણામે અસેદ છે, એટલે જે તદ્દવત હૃદય જણાય છે તે સત્તી જખાવાનો પક્ષ નથી. ચેતના તે હૃદીત આ પદમા નપદ કરે છે અને તેથી જ આ પદ તેના મોઢામાં મૂકે છે એ અથે સીધા સ્વાય વચનજી પાતાની વિભાવદશામાં આ શબ્દો માર્યાત વાળ્ય નથી.

વાર્તાના આમના મઠે વાગવજાળે જાવન આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વનજીનો નીચેના કહી છે યોગપદ્ધતિજી વં નીને ઘરે જાયવા શ્રીમાનને ઘરે જન્મે છે તે, જેમ નાજમા ૧૧ જગત લેવ આપુચ્ય એવું રહે તે અતુ ના જલન પ્રવૃત્તિ પુરુષોદયન મોત મોતવજા નેત્રોચ સાનરોપનના અવુચ્યથી અતુ વં ના.મા જીવ કેવલ થાય છે અને પછી એક જગત મનુષ્યન કરી ના જાળ્ય નાકે પદ્યે છે. આલમસિદ્ધ જીવ જેમ અનુભવ રમતે આવે તે તેમ આ પછી પ્રવૃત્તિવજાળા શિદ્ધ વેદોંનાં તેથી કેવલનાં જગતનાં આવે છે અને અનુભવના અંધે પદ્ય કરે છે પદ્ય ના દુષ્ટાવજાળા જાળ નથી, પદ્યપદ્યમા અવજાળા નથી, વિવરવજાળા દુષ્ટાવજાળા અવજાળા કરવા નથી, તેમા રવાજા નથી, રવાજા નથી, આનજા રવાજા નથી. જદકા બાદે શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે આવી રીતે જેવળી અવજાળા નું જાગુરીયા વેદવિદ્યવજાળા આરૂં થયેડ પદ્યવજાળા શુદ્ધ ચેતનજી કેવલ કરેડ થાય છે અને કેવલ કરેડ અવજાળા આવી વેદવજાળા કરવા કરેડ અવજાળા તેમા વેદોં કરેડ

તેમણે યાંતિનાથજીના સ્તવનમાં વાપરી છે અને અન્યત્ર પદોમાં પણ જ્યાં જ્યાં શ્લોકો વાપર્યા છે ત્યાં તેઓ એકદમ અતેદ સદૃશ સ્થિતિ બતાવી શક્યા છે તેવું દૃઢ સાદૃશ્ય આ પદમાં જણાતું નથી. સાધારણ રીતે ભાષાયેલી તેઓની ભાષાને અનુરૂપ છે, પરંતુ દરેક પદની છેલ્લી પંક્તિમાં તેઓ અત્યુત્તમ સદૃશ્ય લાવી મૂકે છે તેવું આ પદમાં નથી; છેલ્લી પંક્તિ એકદમ નરમ પડી જાય છે, તેથી આ પદ તેમનું જ કરેલું હોવું જોઈએ એમ કહી શકાતું નથી. સમુચ્ચયે એનો ભાવ ખાસ વિચાર કરવા યોગ્ય છે.

પદ આડત્રીશમું, રાગ મારૂ.

મનસા નટ નાગરમું જોરી હો,

મનસા નટ નાગરમું જોરી હો;

નટ નાગરમું જોરી સહી રમ,

ઔર મવનસેં તોરી હો. મનસા ?

“(મો) કળાકુશળ નાગરિક નટમાં મન જોડી લીધું અને તેથી રીતે મનને નટનાગરમાં જોડી દઈને અનંત સર્વ સાથેથી તેને તોડી નાખ્યું.”

ભાવ-ઉપરના પદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ભવારે યોગમાં વિદ્યારૂપે ત્યારે નિઃશ્વયગુહિ થાય આ નિઃશ્વયગુહિ તે આત્મગુહિ સમજાવી. નિઃશ્વયગુહિ થાય તે પ્રવંને મનને અથવા ઉપયોગને કેવી રીતે જોડ્યા અને તે પ્રવંને શુદ્ધ ચેતનાનું સ્વરૂપ કેવું થાય તે આ પદમાં બતાવે છે. દરેક હૃદયિકાને પ્રવંને શુદ્ધ ચેતના અને ચેતનાનો અતેદ સમજાવે, માત્ર શુદ્ધ ચેતનાની વાત આવે ત્યારે ચેતના પરથી કર્મભગ્ન બહુ નીકળી જવાથી તેનું બહુ અંશે પ્રમદ થોડું મૂળ સ્વરૂપ સમજાવું. આ ભાગના ધ્યાનમાં સંજ્ઞાથી કેટલીકવાર પ્રવંન વિરૂદ્ધ ટાંચતી હૃદયિકાનો પણ પુત્રાસો થઈ જાય.

૧ અન્ય-૩૫૮૮ નાગરિક નટમાં મન જોડી લીધું, મનની રીતે નિઃશ્વયગુહિ થાય તે પ્રવંને મનને અથવા ઉપયોગને કેવી રીતે જોડ્યા અને તે પ્રવંને શુદ્ધ ચેતનાનું સ્વરૂપ કેવું થાય તે આ પદમાં બતાવે છે.

આસક્ત નર જરૂર પોતાની પ્રિય વસ્તુ વરફ ખેંચાય છે; તેવી રીતે અહીં શુદ્ધ ચેતનાને ચેતનજી ઉપર એવી પ્રીતિ લાગી છે કે તે અન્ય કોઈ હુકીકવની દરકાર ક્યાં પણ પતિમાં મનને બેસી રહે છે. નટનો વેશ કરવાનો આમંત્ર ક્યાં તો બેલાયથી કુમાર તે પ્રભાણે કહ્યું, પણ કુળમર્યાદા કે જીભ કોઈ પણ મનસ્વી કારણથી ખરી પ્રીતિનો ભાવ તબયો નહિ. બીજી હુકીકવ આસ પ્યાનમાં રાખવા લાપક એ છે કે લોકો પાસે પાવ કરે છે અને પોતાને માટે કંઈ પાત્રો કરવા નથી. આવા પરનિહારક્રમ અને આત્મવિચારણા નહિ કરનારા લોકોના અભિપ્રાય ઉપર આધાર બાંધી મહા ઘનુર નટવરથી પ્રીતિ બાંધી હોય તેને શુદ્ધ ચેતના કેમ તણ રહે?

આવી જ રીતે ધર્મ સંન્યાસ લેવાની ચેતનજીની ઇચ્છા થાય એટલે કે શુદ્ધ ચેતના અને ચેતનજીનો સંયોગ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેને કહેવામાં આવે છે કે “ભાઈ! આ તમારે ઘેર ઘેર જાટકવું, ભિંયા માગવી, વરપણી ઉપાડવી, અડધા પગ ઉપાડા ફેળામ તેવાં વસ્ત્ર પહેરવાં એ શું તમને યોગ્ય લાગે છે? તમારાં સમાં સંબંધીને મૂછીને આટલા જવું એ તમને અથવા તમારા કુળને યોગ્ય છે? તમે તમારા અન્ય સગાંઓ વરના ધર્મ કેમ ભૂલી બાંધો છો? તમને લોકલાજ પણ નથી આવવી કે આવી રીતે ભિખારી થઈને જાટકવાનું પસંદ કરો છો? અને તમારા ઉત્તમ કુળને આવી રીતનો ભિંયનો વેશ કાઢવો ઉચિત છે?” નિશ્ચયશુદ્ધિ કરવામાં ઉચ્ચુક્ત થયેલા ચેતનજી એટલે કે જે ચેતનજી પર શુદ્ધ ચેતનાએ પોતાનું મન બેસવા માંડ્યું છે અને તેથી નટનાગરની પેઠે નવીન સંવિદ્ય વેશ ધારણ કરવા જે નટનાગર તૈયાર થયા છે તેને આવો સવાલ પૂછવાં તે બહુ સરજવાથી ભ્યાજ આવે છે કે રચૂળ લોક-લાજનું અમારે કામ નથી. જેને આત્મજગૃતિ કરવી હોય તેણે પોતાના આત્મદ્રવ્યનો વિચાર કરવાનો છે, યોગ્ય વિચાર યોગ્ય અંકુશ નીચે કરવાં તેને સ્પષ્ટ ખાતોપૂર્વક જણાય કે તે વિચાર યોગ્ય છે અને લોકો તો માત્ર રચૂળ મુખના ખેટા ખ્યાલને લીધે અને મહા નિવ મેહનીય કર્મની પ્રવૃત્તિને લીધે સંસારમાંથી ડ્રવ્યા આવતા નથી અને અન્ય આવવા ઇચ્છા કરતો હોય તો તેની મહત્વતા, ગંભીરતા અને યોગ્યતા સમજી શકતા નથી, તો પછી તેણે તે વિચારને

સ્થૂળ લોકલાજની ખાતર તજી દેવો ન જોઈએ. તદુપરાંત જે વખતે અનેક જનોને લાભ કરવાનો માર્ગ પ્રાપ્ત થઈ શકતો હોય તે વખતે વ્યક્તિગત ધર્મો સમષ્ટિના લાભ ખાતર અને સર્વથી વધારે આત્મધર્મ ખાતર વિસરી જવાય તે તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલ થતી હોય એમ તેને લાગતું નથી. તે સમજે છે કે વીરપરમાત્મા ધરેથી નીકળ્યા હશે ત્યારે નંદિવર્ધનને, યશોદાને અને જીત્વં સગાં સંબંધીઓને બહુ લામું હશે, પણ આવા વ્યક્તિગત ધર્મોનો વિચાર કરીને આત્મધર્મ ચૂકવાનો નિશ્ચય લોકલાજની ખાતર કે કુળમર્યાદાની ખાતર મહાત્મા પુરૂષે કદિ કરતા નથી. આથી ચેતનજી જવાબમાં એટલું જ કહે છે કે જે કોઈ કાર્ય કરવું હોય તે બરાબર વિચારીને કરવું, પછી તેમાં લોકલજનના કે કુળમર્યાદાના વિચાર કરવા સુક્ત નથી.

આથી પણ વિશેષ પ્રગતિ કરવાની યોગ્યતા થાય ત્યારે કુળ એટલે પોતાના ગચ્છની મર્યાદા પણ ચેતનજી છોડી દે છે. મતલબ આગળ વધતા વધતા તેને ગચ્છમર્યાદામાં રહેવાની જરૂર જ રહેતી નથી. જ્યારે જિનકલ્પની તુલના કરતા હોય અથવા જિનકલ્પ આદરતા હોય ત્યારે કુળમર્યાદામાં શુદ્ધ ચેતન રહેતા નથી. બ્યવહારને, કુળમર્યાદાને, લોકલાજનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે તેને પોતાના પગ નીચે ઢખાવી દે છે. ગચ્છના અર્થમાં કુળ શબ્દનો ઉપયોગ તે મર્યાદાને ત્યાગ-સ્થવિરકલ્પનો ત્યાગ કરી જિનકલ્પ આદરવાના અવસરે કરવાનો છે. એમના વિહાર વિગેરેમાં ફેરફાર હોય છે પણ એ જાણી હજી વિશેષ યોગ્યતાની વાત છે. સ્થવિરકલ્પની વર્તના પણ છોડવાની જ છે અને તેને સંભાળનાર કોઈ ન હોય તો વિશિષ્ટ જીવોને પણ તેની મર્યાદામાં જ રહેવું પડે છે. અત્ર ભાવ એ છે કે શાસ્ત્રમર્યાદાથી તે વર્તે છે, લોકલાજથી લેવાઈ જતા નથી.

આવું મારું વર્તન જોઈને લોકો-સ્તે ચાલનારા પ્રાણીઓ-સંસાર-રસિક જીવો હસો, મરકરી ઠરો, તેની મને દરકાર નથી, કારણકે હસનારા સર્વ પારકા છે, માયા મમતામાં પડી પોતાના આત્મધર્મથી પણ પરાઃપ્રુષ થયેલા છે અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને ભૂલી ગયેલા છે. વળી તેઓ એટલા તો ડહાપલુથી ભરેલા છે કે તેઓ નિરંતર પારકી જ વાતો કરે છે, બધે કે પોતે સર્વ સુખ પ્રાપ્ત કરી લીધા છે

ફેંકે છે એટલે જ્યારે તે વડ વિલોકન કરે છે ત્યારે તેનાં તે લીંણુ કટાક્ષની પંક્તિ કટારની જેમ શરીરને ભોંકે છે. દેખાવમાં તે વડ વિલોકન કાંઈ જણાતું નથી પણ કટારના મારથી પણ તે તો સખત પડી જાય છે. અક્ષુર્ધદ્રિયના વિષયનો આ તો એક વિભાગ થયો. એવી રીતે તેના બીજા અનેક પ્રકાર થાય છે અને તેવી રીતે બીજા દંદ્રિયોના વિષયોનો હું વિચાર કરું છું ત્યારે જણાય છે કે એ પૈદ્ ગલિક વિષયની તૃષ્ણા તે એક કર્મ નથી પણ કર્મનું મોટું લક્ષર છે અને તે ચેતનજીની તરફ પોતાનો ગૂઢ માર ચોતરફથી એવો પ્રબળ-પણે ચલાવે છે કે ચેતનજીને તે વદન હરાવી લઈ પોતાના કબજામાં લઈ હતાશ કરી મૂકે છે. સાધારણ રીતે તે એક કર્મ હોય તો તેનું આયું પ્રબળ જોર સંભાવે નહિ, કારણકે એક દુરમન એટલું બહુ કામ કરી શકે નહિ અને વિષયસુખની અભિલાષા તો આવતી વખત જ ચેતનજીને ઉધો પાડી દે છે અને તેને મજબૂત રીતે પોતાને વશ કરી લે છે તથા કબજામાં લઈ લે છે. ત્યારે એને પ્રેરનાર કર્મ તે એક છુટું છવાયું કર્મ ન હોયું જોઈએ પણ કર્મરાજાની આખી સેના હોવી જોઈએ. એક સોનાં કટાક્ષ જ મોહરાજની પ્રેરણથી આટલું કામ કરે છે તો તેની પીઠે તેની મદદમાં કર્મની મોટી ફાજ હોવી જ જોઈએ.

વાસ્તવિક હકીકત પણ એ પ્રમાણે છે. મોહનીય કર્મને સર્વ કર્મકટકહણના રાજાની પદવી આપવામાં આવી છે અને જ્યારે તે પોતાની સેનામાંથી એકાદ કર્મને આ ચેતનજીને વશ કરવા મોકલી આપે છે ત્યારે તેની પછવાડે કર્મની આખી સેના પોતાનાં સશસ્ત્ર સાથે ખડી રહે છે. એનું અદ્ભુત વર્ણન ઉપમિતિ લવપ્રપંચા કથા વાંચનારે અનેક પ્રસંગે વાંચ્યું હશે. ત્યાં કર્મરાજ-મોહનીય કર્મના મંત્રોનું પદ વિષયાભિલાષને આપવામાં આવ્યું છે અને તેના પાંચ દંદ્રિય-રૂપે પાંચ પુત્રનો કરેલો આ સર્વ સંસારપ્રપંચ છે એમ બતાવ્યું છે. ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્વેદવિજયજી પણ એવી જ રીતે કહે ॥ કે:-

રાગ કેશરી છે વડ રાજારે, વિષયાભિલાષ તે મંત્રી તાજારે
જેહના છોડે દંદ્રિયપંચારે, તેહનું કીધો એ સકળ પ્રપંચારે ॥

સાયક લાયક નાયક પ્રાનકો પહારીરી,
કાજર કા જનલાજ વાજ ન કદું વારીરી. તરસકો ૦ ૨.

“(લોગતૃણાનાં) બાણો ચોખ્ખ ચેતન સરદારના પ્રાણને હરનારાં છે. શું (તેને) જરા-ઘડપણ છે? અથવા શું તેને લોહકાજ છે? (તેના પર) લગામ પણ નથી કે તેને વારીને (કાંઈ) કડી શું-કપકો આપી શકું.”

ભાષ્ય:-આ લોગતૃણા જ્યારે ચેતનજી ઉપર પોતાનો ઘેરા ધડે છે ત્યારે તેની પાસે પાંચ ઈન્દ્રિય-સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દ રૂપ બાણો એવાં જખરજસ્ત હોય છે કે તે પ્રત્યેક પ્રાણને હણી શકે છે. જુની કથાઓમાં વાંચું હશે કે અમ્યસ વાયવાસ વિગેરે શ્લોકો એવાં પ્રબળ હોય છે કે પોતાનું કામ જરૂર કર્યા વગર રહેતાં નથી, તેવી જ રીતે આ કાળમાં બંદૂક તથા તોપના ગોળીગોળાઓ મહા ઘાતક હેય છે; આ પ્રમાણે લોગતૃણાનું એક એક બાણ આ ચેતનજીના પ્રાણને હણનારું છે. ઉપર એવી શકા કરી હતી કે આ લોગતૃણા તે એક કર્મ છે કે કર્મનું લશ્કર છે તેનો અત્ર ખુલાસો થાય છે. તે એવી જખરજસ્ત છે કે તેનું પ્રત્યેક બાણ આ ચેતનજીના પ્રાણનું ધડક નીવડે છે, ચેતનજીને અસ્તમ્યસ્ત કરી નાખે છે અને તેને મુંઝવી દે છે. ચેતનજીના પ્રાણ તે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ નિજ શુદ્ધ સમજવા આત્માના આ જ્ઞાનજીવન, દર્શનજીવન અથવા ચારિત્રજીવનને લોગતૃણા હરી લે છે અથવા તે તેનો ઘાત કરે છે. વિષયમુખની લાગણ એવી પ્રમત્ર પણ થાય છે અને તેનું જોર એકદર રીતે એટલું લાકાતવાગું હેય છે કે એની સાથે લપટાયતા ચેતનજી પોતાના નિજ સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે, પરંવશ બની જાય છે અને ત્યાર પછી એવા ખેલો ભજવે છે કે તેના જાણે સદ્જ્ઞાનજીવન કે સચ્ચારિત્રજીવન હશે એમ પણ કદે નહિ ચેતનજીની આવી વ્યથિત અવસ્થા કરનાર લોગતૃણા છે અને તે-

૨ સ.વ.ક=નજ. કાવ.ક=વા.ક નાવ.ક=મહાનાર સરદાર પ્રાણોન્નમ્યારે નહિ
હરીતે=હનુર, ધડક. કાવ.ક=શું (તે) જરા-ઘડપણ છે. જાણું. જાણું (તેને)
સરદાર છે. વા.ક=કાળ નામની વારીતે=વા.ક

તરીકે કદર્યો છે. દરેક શરીરે આત્મા પૃથક્ પૃથક્ છે, ભિન્ન ભિન્ન છે, કોઈ સર્વવ્યાપી આત્માનો તે અંશ નથી પણ પ્રત્યેક વ્યક્ત છે. સિદ્ધ દશામાં પણ પ્રત્યેક આત્માનું ભિન્નત્વ પૃથક્ પૃથક્ અવગાહના રૂપે સ્પષ્ટ વ્યક્ત અને ભિન્ન રહે છે એ પૃથક્ આત્મવાદ છે. એ પ્રત્યેક આત્મવાદરૂપ અથવા પૃથક્ આત્મવાદરૂપ પતિ અને અતિ પ્રિય લાગે છે અને બીજાં દર્શનોની જૂદી જૂદી આત્મા સંબંધી જે માન્યતા છે તે મને ઈંટ લાગતી નથી એમ ગુદ્ધ ચેતના-આત્માની પત્તી અત્ર કહે છે. હવે આત્માના સ્વરૂપ અને ઉત્ક્રાન્તિને અંગે આ દૃષ્ટિથી જૂદા જૂદા સંપ્રદાયોની માન્યતા કેવા પ્રકારની છે તે સંક્ષેપથી અત્ર વિચારીએ. વાત એમ છે કે ભિન્ન ભિન્ન દર્શનકારો આત્માના અનેક પ્રકાર કદર્યો છે, તેની ઉત્ક્રાન્તિ અને છેવટની સ્થિતિને અંગે જૂદા જૂદા વિચાર બતાવે છે: કોઈ આખા વિશ્વમાં એક સર્વવ્યાપી આત્માને માની માયાથી તેના પૃથક્ ભેદો થયેલા સમજે છે અને અંત્ય અવસ્થામાં જ્યોતિનો વિસ્ફુલ્ગિત-તલુખો જૂદો જણાયલો તે પાછો જ્યોતિમાં ભળી જાય છે, પરંતુ પ્રત્યેક આત્મા જૂદા નથી, જૂદા દેખાતા હતા તે માયાથી લાગતા હતા; વળી કોઈ સર્વ કાર્યના કર્તા હતા ઈશ્વરને માને છે અને કહે છે કે પ્રત્યેક જીવનું કોઈ કંઈ કે ધાર્મિક ધર્મ નથી; આ પ્રમાણે સુખદુઃખ દેનાર ઈશ્વરને કદપી આત્માની શક્તિને દેખાવી કે અથવા તેની શક્તિને નકામી બતાવી ઈશ્વર નહોતો બજવાન બનાવે છે; વિગેરે વિગેરે આત્મા સંબંધી અનેક પ્રકારની માન્યતા છે તે સંબંધમાં પ્રત્યેક દર્શનકારો શું કહે છે તે અને સાથે તે દર્શનોને જણાવનાર મહાત્માઓને જરા સંક્ષેપથી વિચારીએ.

જૈન મતમાં શિવેન્દ્ર દેવતા છે જે રાગ દ્વેષથી રહિત છે; મોહ મદ મદ્દને હણનાર, કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનયુક્ત છે; તેઓ સુરાસુરથી પૂજ્ય, સદ્બૂત અર્ચના પ્રકાશક અને સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને પરમપદ પામેલા છે. અનાદિ કાળથી ખાલુમાં રહેલ સુવર્ણ સાથે જેમ મગ લાગે છે તેમ આત્મા સાથે કર્મ લાગેલા છે, તેનો ક્ષય કરી આત્માના સદ્ગુણ ગુણ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પ્રગટ કરવા માટે પરમ પુરૂષાર્થ કરવાની જરૂર છે. સુવર્ણ જેમ ખાલુમાં માટીથી આવૃત હોય ત્યારે પદ

તરીકે કદ્યો છે. દરેક શરીરે આત્મા પૃથક્ પૃથક્ છે, ભિન્ન ભિન્ન છે, કોઈ સર્વવ્યાપી આત્માનો તે અંશ નથી પણ પ્રત્યેક વ્યક્ત છે. સિદ્ધ દયામાં પણ પ્રત્યેક આત્માનું ભિન્નત્વ પૃથક્ પૃથક્ અવગાહના રૂપે સ્પષ્ટ વ્યક્ત અને ભિન્ન રહે છે એ પૃથક્ આત્મવાદ છે. એ પ્રત્યેક આત્મવાદરૂપ અથવા પૃથક્ આત્મવાદરૂપ પતિ મને અતિ પ્રિય લાગે છે અને બીજાં દર્શનોની જૂદી જૂદી આત્મા સંબંધી જે માન્યતા છે તે મને હજી લાગતી નથી એમ શુદ્ધ ચેતના-આત્માની પત્ની અમ કહે છે. હવે આત્માના સ્વરૂપ અને ઉત્ક્રાન્તિને અંગે આ દૃષ્ટિથી જૂદા જૂદા સંપ્રદાયોની માન્યતા કેવા પ્રકારની છે તે સંશોધથી અત્ર વિચારીએ. વાત એમ છે કે ભિન્ન ભિન્ન દર્શનકારો આત્માના અનેક પ્રકાર કદ્યે છે, તેની ઉત્ક્રાન્તિ અને ઉવટની સ્થિતિને અંગે જૂદા જૂદા વિચાર બતાવે છે: કોઈ આખા વિશ્વમાં એક સર્વવ્યાપી આત્માને માની માયાથી તેના પૃથક્ ભેદો થયેલા સમજે છે અને અંત્ય અવસ્થામાં જ્યોતિનો વિસ્ફુલિગ-વલુખો જૂદો જણાયલો તે પાછો જ્યોતિમાં ભળી જાય છે, પરંતુ પ્રત્યેક આત્મા જૂદા નથી, જૂદા હોવા હતા તે માયાથી લાગતા હતા; વળી કોઈ સર્વ કાર્યના કર્તા હતાં હૃદયરને માને છે અને કહે છે કે પ્રત્યેક જીવનું કાંઈ કંઈ કે ધાર્મિક નથી; આ પ્રમાણે સુખદુઃખ દેનાર હૃદયરને કદ્યે આત્માની શક્તિને હબાવી દે છે અથવા તેની શક્તિને નકામી બતાવી હૃદયરને બળવાન બનાવે છે; વિગેરે વિગેરે આત્મા સંબંધી અનેક પ્રકારની માન્યતા છે તે સંબંધમાં પ્રત્યેક દર્શનકારો શું કહે છે તે અને સાથે તે દર્શનોને જણાવનાર મહાત્માઓને જરા સંશોધથી વિચારીએ.

જૈન મતમાં જિનેન્દ્ર દેવતા છે જે રાગ દ્વેષથી રહિત છે; મોહ મહા મરજન હલુનાર, કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનયુક્ત છે; તેઓ સુસાસુરથી પૂરત્વ, સદ્બુદ્ધ અર્થના પ્રકાશક અને સર્વ કર્મોનો હાય કરીને પરમપદ પ મેલે છે. અનાદિ કાળથી ખાણુમા રહેલ સુવર્ણ સાથે જેમ મળ લાગેલ છે તેમ આત્મા સાથે કર્મ લાગેલા છે, તેનો હાય કરી આત્માના સદ્બુદ્ધ સુખ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પ્રગટ કરવા માટે પરમ પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે. સુવર્ણ જેમ ખાણુમા માટીથી આવૃત હોય ત્યારે પણ

તરીકે કદખે છે. દરેક શરીરે આત્મા પૃથક્ પૃથક્ છે, ભિન્ન ભિન્ન છે, કોઈ સર્વવ્યાપી આત્માનો તે અંશ નથી પણ પ્રત્યેક વ્યક્ત છે, સિદ્ધ દશામાં પણ પ્રત્યેક આત્માનું ભિન્નત્વ પૃથક્ પૃથક્ અવગાહના-રૂપે સ્પષ્ટ વ્યક્ત અને ભિન્ન રહે છે એ પૃથક્ આત્મવાદ છે. એ પ્રત્યેક આત્મવાદરૂપ અથવા પૃથક્ આત્મવાદરૂપ પતિ અને અતિ પ્રિય લાગે છે અને બીજાં દર્શનોની જૂદી જૂદી આત્મા સંબંધી જે માન્યતા છે તે અને ઈંટ લાગતી નથી એમ શુદ્ધ ચેતના-આત્માની પત્ની અત્ર કહે છે. હવે આત્માના સ્વરૂપ અને ઉત્ક્રાન્તિને અંગે આ દૃષ્ટિથી જૂદા જૂદા સંપ્રદાયોની માન્યતા કેવા પ્રકારની છે તે સંશોધથી અત્ર વિચારીએ. વાત એમ છે કે ભિન્ન ભિન્ન દર્શનકારો આત્માના અનેક પ્રકાર કહે છે, તેની ઉત્ક્રાન્તિ અને છેવટની સ્થિતિને અંગે જૂદા જૂદા વિચાર બતાવે છે: કેઈ આખા વિશ્વમાં એક સર્વવ્યાપી આત્માને માની માયાથી તેના પૃથક્ ભેદો થયેલા સમજે છે અને અંત્ય અવસ્થામાં જ્યોતિનો વિરુદ્ધિગ-વલુજો જૂદો જણાયેલો તે પાછો જ્યોતિમંત્રણી જાત છે, પરંતુ પ્રત્યેક આત્મા જૂદા નથી, જૂદા દેખાતા હતા તે માયાથી લાગતા હતા; વળી કોઈ સર્વ કાર્યના કર્તા હતાં હતાં માને છે અને કહે છે કે પ્રત્યેક હજુનું કોઈ કંઈ કે પાતું થતું નથી; આ પ્રમાણે મુખ્યદુઃખ દેનાર ઈશ્વરને કદાપી આત્માની શક્તિને જાણી કે છે અથવા તેની શક્તિને નકામી બતાવી ઈશ્વર-મંત્રને બોલાવવા બતાવે છે; વિગેરે વિગેરે આત્મા સંબંધી અનેક પ્રકારની માન્યતા છે તે સંબંધમાં પ્રત્યેક દર્શનકારો શુ કહે છે તે અને સાથે સંદર્શનોને જણાવનાર મહાત્માઓને જરા સંશોધથી વિચારીએ.

વૈષ્ણવ મતમાં જિનેન્દ્ર દેવતા છે એ રાગ દેવથી સંદિગ્ધ. મોહ મહા મહાને હણનાર, કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનયુક્ત છે; તેએ. મુર.મુરથી પૂજ્ય, સદ્બૂત અર્થના પ્રકાશક અને સર્વ કમના દાપ શરીરે પરમપદ પામેલા છે. અત્રાદ કાળથી ખાનુમા રહેતુ મુવર્તુ સંયેજેમ મગ લગેતુ છે તેમ આત્મા સંયે કર્મ લાગેતુ છે, તેના દાપ કરી ખાનુમાના સદાશુભ જ્ઞાન-દર્શન-વિચિત્ર પ્રગટ કરવા મટે પરમ પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે. મુવર્તુ જેમ ખાણુમા મટીથી અત્રાત દોષ ત્યારે પદ

અનેક જન્મ મરણ અવ્યક્ત દુઃખ સોગથીને કરે છે. એવી નિગોદ સર્વ લોકમાં ભરેલી છે. સોયના અંત્રસાગર પર તેના અનંત જીવો રહી શકે છે. કાંઈક અકામ નિર્જરા થતાં આ જીવ બવહાર નિગોદમાં આવે છે. ત્યાર પછી બાહર વનસ્પતિ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી જે સર્વ એકેન્દ્રિયવાળા* છે તેમાં આવે છે. તેમાંથી પળી કાંઈક નિર્જરા થતાં તે જીવ જીવાર હિન્દ્રિયવાળા જીવની ગણનામાં આવે છે અને આગળ વધતાં તે પંચેન્દ્રિય વિવેચ થાય છે. કર્મપ્રસુરતા થતાં તે આગળ વધતો હડી પાછો નીચે પલ્લ ઉતરી જાય છે અને કર્મ થઈતાં કોઈ વખત મનુષ્ય પણ થાય છે. મનુષ્યગતિમાં તેને દેવશુદ્ધેના યોગ થઈ જાય છે તો તે શુદ્ધ માર્ગનું આરંભન કરી પોતાની પ્રગતિમાં વધારો કરે છે. એવી રીતે ઉત્ક્રાન્તિ અપક્રાન્તિમાં નરક અને દેવલોકમાં દુઃખ સુખ પણ અનેક પ્રકારનાં અનુભવે છે. શુદ્ધ માર્ગનો આશ્રય થતાં કોઈવાર તેની નિષિદ્ધ કર્મચંચિનો ભેદ થાય છે અને આવો ભેદ થયા પછી તેને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. પછી મત પચ્ચ-ખખાણુ ત્યાગ વૈરાગ્ય યોગાદિ કાર્યથી વિરતિભાવને તેના સવિશેષ-રૂપમાં પામી ઉચ્ચ આચરણ કરી અપ્રમાદીપણે શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતાં કર્મનો બાર ઓછો કરતો જાય છે અને છેવટે શુદ્ધ કેવલજ્ઞાન જગદે તેને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે સચરાચર જગતના ત્રિકાળ જા.વો પ્ર-પેક સમયે જાણે દેખે છે. છેવટે શેષ અદ્ય કર્મમળા હોય છે તેનો પણ કાય કરી અજરામરપદ પ્રાપ્ત કરે છે. આવી રીતે મોક્ષમાં ગય. પછી ત્યાં તેની સાદિ અનન કાળ સુધી સ્થિતિ થાય છે. તેને સસારમાં ફરીવ.ત આવવું પડતું નથી અને ત્યાં તે ત્રિચ્ચંદાનદ સ્વરૂપે અનન આત્મ નદ પ્રાપ્ત કરે છે અને તેમાં નમણું કરે છે આ.ત રીતે આત્માને, બેદ.બેદ સ્વીકારનાર સ્વાહાદ ગાંધી જે બેતનશુની વેલંગિ બગ વે છે તે સનશુને વિચારવા ચેતન્ય છે એ તપમા તપ્ય સ્વાગ અથવા તપ છે. અનન્ય સ્વરૂપ જીવ અને જડ તે અજીવ કર્મપ્રવૃત્તિને બેતન તાત્રે મળવાને. મળ-પ્રણુ ક્રિકા તે અ.જીવ, તેના અવરંધ કરવ.ના રહે. તે સવર, અ.જીવ. મથે રૂ મેડ કર્મમળને ખખેરી નાખે. તે નિર્જરા, તેને. સંયોગ થયો તે અંધ અને તેને સ.ચ. કાય થયે. તે મે.ક.

યતાં ઉપર વરે છે તેમ કર્મભારથી મુક્ત થવાં ચેતનની ઊર્ધ્વ આવે-
કાંત ગતિ થાય છે અને ત્યાં તેની અનંત કાળ સુખી સ્થિતિ રહે છે.
સિદ્ધ દશામાં દ્રવ્ય પ્રાણ હોતા નથી પણ અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન,
અનંત વીર્ય, અનંત સુખરૂપ ભાવ પ્રાણ હોય છે. સિદ્ધ દશાનું સુખ
સાંસારિક સુખ કરતાં વધુન જુદા પ્રકારનું છે અને તે પરમાનંદરૂપ છે.
આ મતમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રુવયુક્ત હોય તેને સત્ કહેવામાં
આવે છે એ ત્રિપદીમાં બહુ સૂક્ષ્મ રહસ્ય સમાયેલું છે અને જેન
નુરવજ્ઞાનનો એમાં સમાવેશ થઈ ચક્રે છે. સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્-
દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રને મોક્ષમાર્ગ માનવામાં આવે છે. મિથ્યા-
ત્વ, અવિરતિ, કષાય અને ચેતનથી કર્મબંધ થાય છે અને તેના જેમ
જેમ પ્રતિબંધ કરવામાં આવે તેમ તેમ નવીન કર્મોપત્તિ ઓછી થતી
તાય છે. આત્મા પ્રગતિ કરતાં નવીન કર્મ ઓછાં મેલણ કરે અને
પૂર્વબદ્ધ કર્મોના કાંઈક પ્રદેશ અથવા વિપાક ઉદયથી ભોગ કરી લે
અને કાંઈક નિર્ગંજથી હાથ કરી નાખે ત્યારે છેવટે સર્વથા કર્મનો
શય કરતાં તે મોક્ષ-અજરામર પરમાનંદ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી ત્યાં સુરિયત-
પણે રહે છે. ચેતનનું ત્યાં પણ વ્યક્તિત્વ સ્પષ્ટ જ રહે છે. એ કે
કુણસાદૃશ્ય છે પણ પરમ વસ્તુમાં ધન્ય જેઈ તેની વ્યક્તિ ના.ચ પ.મી
જતી નથી એ જેન મગના મોક્ષમાર્ગનું રહસ્ય છે

બૌદ્ધો ક્ષત્રિકવાદી છે. તેઓ દુઃખ, સમુદય, માન અને નિરોધ
એ ચારે આર્ય સત્ય અને છે વિજ્ઞાન, વેદન, વશ, વાચન અને
રૂપ એ દુઃખના પ્રકાર છે. આ વાસરી કાષ્ટરૂપ જ કુલ ને નેપા
નમ્ય જીવ એવે કેઈ જરૂર નથી રૂપ, ના રિતેનું જાન તે
જાન ને છે તિરિતરૂપક જાન, એ કે જાન એક ન જાન એક ન
થાય તેન વિજ્ઞાન કોઈ જાન એક ને નાન દુઃખ
નું જાન નહીં એવેન એ પુણ્યનું જાન રેલકા એવેન એ જાનનું
નહીનું રૂપ પણ ને પ્રત્યક્ જાન ને. આ રૂપનું ના કો. એ
વા પ જાન એક ને જાન રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ
જાન એવે જાન પૂર જાનનું પેડે રૂપનું જાન - - - એવે જાન
રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ
- - - એવે જાન રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ
રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ

વસ્થાથી નથી. આવી રીતે બૌદ્ધો દુઃખતત્ત્વની વ્યાખ્યા કરે છે. લોકમાં હું અને મારું વિગેરે જે અખિત્ર ગણ ઉદય પામે છે તેને સમુદયતત્ત્વ કહેવામાં આવે છે. સર્વ સંસ્કાર ક્ષણિક છે એવી વાસના જેમાં બંધાઈ છે તે માર્ગ અને નિરોધ તે મોક્ષ. આવી રીતે ચાર આર્ય સત્ય માનવામાં આવે છે. સર્વ સંસ્કારનું ક્ષણિકત્વ બૌદ્ધો બહુ યુક્તિસર સિદ્ધ કરવા મથન કરે છે. તેઓ સંસ્કારને નિત્ય માનવામાં કેવા કેવા હેતુવાળાસો થાય છે તે સંબંધી અનેક રીતે ચર્ચા કરે છે તે અત્ર લખવાથી વિષય બહુ પારિભાષિક થઈ જાય તેમ છે.* સર્વ સંસ્કાર ક્ષણિક છે એમ કહીને એટલું બતાવવા તેઓ માગે છે કે કોઈ પણ પ્રકારે આત્મા કે જીવ એવો પદાર્થ માનવો નહિ પણ જ્ઞાનક્ષણનો સંતાનજ વ્યવહાર માટે બસ છે. ક્ષણિક સંસ્કાર અન્ય ક્ષણે બીજા તર્કપ સંસ્કારને જન્મ આપે છે અને આવી ક્ષણસંતાન-પરંપરાથી જ એક વિષયનું દીર્ઘ કાળ સુધી જ્ઞાન થાય છે. આ પ્રમાણે સૌતાંત્રિક નામના બૌદ્ધ સંપ્રદાયનો મત છે. વૈશાલિક સંપ્રદાયવાળા બાર પદાર્થ માને છે તેઓ પણ સંસ્કારને તો ક્ષણિક જ માને છે. બૌદ્ધો પરમ પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિ ચાર ભાવનાથી માને છે. આ ચાર પ્રકારનો વારંવાર વિચાર કરીને નિશ્ચય કરવાથી સિદ્ધિ થાય છે. ૧ સર્વ ક્ષણિક છે; ૨ સર્વ દુઃખ છે; ૩ સર્વ સ્વલક્ષણ છે (એકના જેવું અન્ય નથી, પોતે પોતાના જેવું જ છે); અને ૪ સર્વ શૂન્ય છે. આવી રીતે ચાર ભાવનાથી સકળ વાસનાઓની નિવૃત્તિ થતાં શૂન્ય રૂપ પરિનિર્વાણનો આવિર્ભાવ થાય છે. બૌદ્ધ મતની સર્વ જૂદી જૂદી શાખાઓમાં કેટલોક મતભેદ છે પણ આત્માનું ક્ષણિકત્વ તો સર્વમાં સામાન્ય છે અને સર્વે એમ માને છે કે રાગાદિના, જ્ઞાનસંતાનના અને વાસનાના ઉચ્છેદથી મુક્તિ મળે છે.

નૈયાયિક (અશ્વપાદ) દર્શનવાળા જોતમના અનુયાયી કહેવાય છે. અહીં પોતાની અચિત્ત શક્તિના માહાત્મ્યથી મહેશ્વર સૃષ્ટિ અને સહાર કરનાર ગણાય છે અને દુઃખના અત્યંત ઉચ્છેદરૂપ નિઃશ્રેયસ્તત્ત્વજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે એવી તેની માન્યતા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય

* જુઓ ૧૮૬૪નું તત્ત્વવિજ્ઞાન શ્લોક ૩૬૧, ૩૬૨ની યોગ અને સર્વદર્શનસંગ્રહને બૌદ્ધ મતરૂપે વિગત.

એમ નથી કે તત્ત્વજ્ઞાન થતાં જ નિઃક્રેયસ પ્રાપ્તિ થાય છે પણ વાત
 એમ છે કે તત્ત્વજ્ઞાનથી દુઃખ, જન્મ, પ્રવૃત્તિ, દોષ અને મિથ્યા
 જ્ઞાનનો નાશ થાય છે. એમાં પ્રથમ છેદજ્ઞાનો અને ત્યાર પછી ઉત્તરોત્તર
 તેની આગળનાનો નાશ થાય છે. મિથ્યા જ્ઞાન એટલે દેહાદિ અનાત્મ
 વસ્તુમાં આત્મભુદ્ધિ. આ દેહાદિમાં રહેલી આત્મભુદ્ધિના પોતાના અનુ-
 કૂળ પદાર્થો ઉપર રાગ અને પ્રતિકૂળ પદાર્થ ઉપર દ્રેષ તથા મોહ એ
 દોષો છે. રાગાદિ દોષ પરસ્પર અનુગ્રંથી હોવાથી મોહને પામેલો પ્રાણી
 રાગયુક્ત થાય છે અને રાગી મોહ પામે છે, વસ્તુતઃ આત્માને અનુકૂળ
 પ્રતિકૂળ કંઈ નથી. આ દોષોથી પ્રેરિત પ્રાણી પ્રતિવિદ્ધ આચરણો કરી
 પાપપ્રવૃત્તિ કરે છે અને અધર્મને લાવે છે અથવા દાન રક્ષણ સત્યાદિ
 આચરણ કરી પુણ્યપ્રવૃત્તિ દ્વારા ધર્મને લાવે છે. આ ઉભયરૂપ પ્રવૃત્તિ
 પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત જન્મ ઉત્પન્ન કરે છે અને ત્યાં શરીરાદિ દ્વારા પ્રતિ-
 કૂળ વેદનીયતાવાળું ચાસનાત્મક દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. મિથ્યા જ્ઞાનથી
 દુઃખ સુધીના દોષો અવિચ્છિન્ન પ્રવૃત્તિવાળા છે અને તે જ સંસાર
 છે અને તે ધરીચક્રની પેઠે નિરવધિ અનુવર્તન કરે છે. કોઈ સદુ-
 પદેશ દ્વારા જ્યારે પ્રાણીને જણાય છે કે આ સર્વ હેય છે ત્યારે તેને
 નિર્વહન કરનાર અવિદ્યાદિની નિવૃત્તિ કરવા તે ઈચ્છે છે. તેની નિવૃ-
 ત્તિનો ઉપાય તત્ત્વજ્ઞાન છે. ચાર વિદ્યામા વિશક્ત પ્રમેયની ભાવના
 કરનારને તે તત્ત્વજ્ઞાન જેને સ્વમ્યનદર્શન કહે છે તે થાય છે, એનાથી
 મિથ્યા જ્ઞાનનો નાશ થાય છે, એનો નાશ થવા દે. પે. ને. ના. થાય
 છે, તેથી પ્રવૃત્તિ. ના. થાય છે, પ્રવૃત્તિનાશથી જન્મને. ના. થાય
 છે અને જન્મને નાશ થવા આત્મનિર્દી કુ ખનિર્દી થાય
 છે આ આત્મનિર્દી કુ ખનિર્દી. આ દગતવાળા મોગ
 તત્ત્વ માને છે. વશોષક અને નેચાચક વચ્ચે તત્ત્વ સમયી મગન
 છે, તથા પ અન્ય તત્ત્વ ઘનજન ચર્ચ શકવાને લીધે જુદું થઈ જ
 ના. રહે છે અને તેથી તે કલયના મગ નુદ્ય છે આ દશનમાં કુ ખની
 નિર્દીતાને જ મે. મનવામાં અ. વ છે, અ. મ. જ્ઞાન અને સુખની
 પ્રાપ્તિને સ્વીકારે સંવ મ આ. વ. નથી. જગત્ ના. અનુમ. નથી
 ના. આ. ના. ના. સંવ ને પ્રયત્ન કરવા મા આવે છે અને મે. સ
 પ્રાપ્તિ માટે કંઈ પ્રયત્ન નથી. મનવામાં અ. વ છે

સાંખ્યમતાવલંબીઓ કેટલાક નિરીક્ષરવાદને માને છે અને કેટલાક ઈશ્વરને માને છે. તત્ત્વવ્યવસ્થા જનનેની સમાન છે. દુઃખ ત્રણ પ્રકારનાં માને છે: આધ્યાત્મિક, આધિદૈવિક અને આધિભૌતિક. આધ્યાત્મિક દુઃખ બે પ્રકારનું હોય છે: શારીર અને માનસ. શરીરમાં જ્વર, અતિસારાદિ વ્યાધિ થાય તે શારીરિક દુઃખ અને ક્રમ ક્રોધ લોભાદિ તે માનસ દુઃખ. આ સર્વ આંતર ઉપાયથી સાધ્ય હોવાને લીધે આધ્યાત્મિક દુઃખ કહેવાય છે. બાહ્ય ઉપાયથી સાધ્ય દુઃખ બે પ્રકારનું છે: યદ્ય શદાસ શ્રદ્ધાદિના આવેશથી થયેલું દુઃખ તે આધિદૈવિક અને મનુષ્ય પશુ સર્પાદિથી થયેલું તે આધિભૌતિક. આ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખથી જુદિમાં રહેલાં રજઃપરિણામના લેશથી પ્રાણીને પીડા થાય છે અને દુઃખ ટાળવા તત્ત્વજિજ્ઞાસા ઉદ્ભવે છે. એ તત્ત્વ પચીશ છે. સત્ત્વ, રજઃસ્ અને તમસની સમાવસ્થાને પ્રકૃતિ કહે છે અને તેનું બીજું નામ પ્રધાન પણ કહેવાય છે. એ પ્રકૃતિ નિત્ય છે, અચ્યુત છે, અનુત્પન્ન છે, રિચર છે અને કદાપિ વિકારને પામતી નથી. સદ્વિક્રમ સાંખ્યમતાનુસાર આ પ્રમાણે છે. એ પ્રકૃતિમાંથી જુદિ પેદા થાય છે. એને વિષય નિશ્ચયરૂપા સમજવી. એનું નામ ‘મહાન’ પણ કહેવાય છે. એ જુદિથી તું સુખગતું, મુંદર પું વિગેરેરૂપ અભિમાન પેદા થાય છે, એ અભિમાનમાંથી સોળનો સમુદ પેદા થાય છે. રપર્યન, રસન, શ્રાવ્ય, ચક્ષુ, શ્રોત્ર એ પાંચ જુદીન્દ્રિય; પાકુ, ઉપરચ, વાફ, પાણિ અને પાદ એ પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને મન તથા પાંચ તન્માત્રા એમ સોળ ઉત્પન્ન થાય છે. સૂક્ષ્મરૂપ પાંચે ઈન્દ્રિયેનું અવસ્થાપન તે તન્માત્રા કહેવાય છે. એ પાંચ સૂક્ષ્મ તન્માત્રાથી પાંચ ભૂત પેદા થાય છે: રૂપથી તેજ, રસથી જળ, ગંધથી ભૂમિ, શબ્દથી આકાશ અને સ્પર્શથી વાયુ. આવી રીતે જુદિ, અહંકર, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, મન, પાંચ તન્માત્રા અને પંચભૂતરૂપ ચાવીસ તન્મય થય. અને તે સર્વથી અન્ય, અકર્તા, વિચ્યુત, લોકતા એનું પુરુષતન્મય પદ જન્મે છે. આમાં પ્રકૃતિ ક્રોધનો વિકાર નથી, જુદિ, અહંકર અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય પ્રકૃતિવિપ્રતિ છે, બાકીના સોળ વિપ્રતિ છે અને પ્રકૃતિ પણ નથી અને વિપ્રતિ પણ નથી. તન્માત્રામાં મૂત ૩૧ પદો છે, તન્માત્રા મહત્માં ૩૫ પદો છે, મહત્ પ્રકૃતિમાં ૩૫ પદો છે.

જ છે, અને એનો પુરૂષ સાથે સંબંધ ગણવામાં આવે તે અવિવેકને લીધે જ છે. પુરૂષ તો દૃઢસ્થ, નિત્ય અને અપરિણામી છે. સાંખ્ય મત પ્રાયઃ નિરીશ્વરવાદને સ્વીકારે છે. જગતના કારણમાં ત્રિગુણાત્મક પ્રધાનને માને છે અને સૃષ્ટિની વ્યવસ્થા તેનાથી માને છે તેમજ અચેતન પ્રકૃતિ પુરૂષના (આત્માના) મોક્ષને અર્થે પ્રવર્તે છે, તેના દૃષ્ટાંતમાં તેઓ એમ જતાવે છે કે જેમ અચેતન દુધ વાસણી વૃદ્ધિ માટે ઘર્ષ થકે છે તે પ્રમાણે અચેતન પ્રકૃતિ (પ્રધાન) પુરૂષના મોક્ષ માટે ઘર્ષ થકે છે. ‘પરમેશ્વર કંઠજાએ કરીને પ્રવર્તક છે.’ એ વાદને સાંખ્યો અનેક હેતુઓ આપી રદ કરે છે.

સાંખ્યમતના એક ભેદ અથવા વિભાગ જેવો પતાંજલિનો મત છે. એ દર્શનને સૈશ્વર સાંખ્યદર્શન કહી શકાય. એ મતને યોગ-દર્શન પણ કહેવામાં આવે છે. એ મતમાં ઉપર સાંખ્યમતમાં જણાવેલાં પચીસ તત્ત્વ ઉપરાંત ઈશ્વરને છવીશમું તત્ત્વ માનવામાં આવે છે. પરમેશ્વરનો અનુબ્રહ્મ સંસારાંગારથી તપ્ત થયેલા પ્રાણીપર યાય છે. પુરૂષને તદ્દન શુદ્ધ માનવામાં આવે છે પણ બુદ્ધિકૃત પ્રતીતિને અનુસરે છે અને આવી રીતે જોનાર આત્મા તદાત્મક જણાય છે. આવી રીતે તપ્યમાન પુરૂષ લાંબા વખત સુધી અદ્વાંગ યોગ સાધે છે અને પરમેશ્વરનું પ્રલિધાન કરે છે ત્યારે તેને સત્ત્વ અને પુરૂષની અન્યતા શુદ્ધરૂપમાં જણાય છે અને તે વખતે અવિદ્યાદિ પંચ કલેશ તથા સારા તથા નકારા કર્માંશય સમૂળ નષ્ટ પામે છે. આ પછી નિર્લેપ પુરૂષનું પૂર્ણમુક્તરૂપે કરીને અવસ્થાન તે તેનું કૈવલ્ય છે. આ પાતાંજળ યોગદર્શનકાર જો કે સૈશ્વર સાંખ્યમતવાળા ગણાય છે, છતાં તેમાં પણ ઈશ્વરનું કાર્ય લગભગ નહિ જેવું છે. જીવાત્માનો મોક્ષ એ યોગદર્શનના મત પ્રમાણે કેવી રીતે યાય છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આ વિચારને જૈનનો યોગમાર્ગ જે છઠ્ઠા પદના વિવેચનમાં જતાવવામાં આવ્યો છે તેની સાથે સરખાવવો. એ સંબંધી ઉપોદ્ધાતમાં પણ વિવેચન જોવામાં આવશે. આ મતમાં યોગનાં આઠ અંગ જતાવ્યાં છે: યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ. પુરૂષને નિઃસંગ માનવામાં આવે છે. પ્રમાણ, વિપર્યય, વિકલ્પ, નિદ્રા અને સ્મૃતિરૂપ વૃત્તિઓ જનું બીજું

જ છે, અને એનો પુરૂષ સાથે સંબંધ ગણવામાં આવે તે અવિવેકને લીધે જ છે. પુરૂષ તો કૃતસ્થ, નિત્ય અને અપરિણામી છે. સાંખ્ય-મત પ્રાયઃ નિરીશ્વરવાદને સ્વીકારે છે. જગતના કારણમાં ત્રિગુણાત્મક પ્રધાનને માને છે અને સૃષ્ટિની વ્યવસ્થા તેનાથી માને છે તેમજ અચેતન પ્રકૃતિ પુરૂષના (આત્માના) મોહને અર્થે પ્રવર્તે છે, તેના દૃષ્ટાંતમાં તેઓ એમ બતાવે છે કે જેમ અચેતન દુધ વાસની વૃદ્ધિ માટે થઈ શકે છે તે પ્રમાણે અચેતન પ્રકૃતિ (પ્રધાન) પુરૂષના મોહ માટે થઈ શકે છે. ‘પરમેશ્વર કંઈલાએ કરીને પ્રવર્તે છે,’ એ વાદને સાંખ્યો અનેક હેતુઓ આપી રદ કરે છે.

સાંખ્યમતના એક ભેદ અથવા વિભાગ જેવો પતંગસિનો મત છે. એ દર્શનને સૈશ્વર સાંખ્યદર્શન કહી શકાય. એ મતને યોગ-દર્શન પણ કહેવામાં આવે છે. એ મતમાં ઉપર સાંખ્યમતમાં જણાવેલાં પચીસ તત્ત્વ ઉપરાંત ઈશ્વરને છવોરામું તત્ત્વ માનવામાં આવે છે. પરમેશ્વરનો અનુગ્રહ સંસારાંગારથી તપ થયેલા પ્રાણીપર થાય છે. પુરૂષને તદ્દન શુદ્ધ માનવામાં આવે છે પણ પુદ્ગિદૃત પ્રતી-તિને અનુસરે છે અને આવી રીતે જોનાર આત્મા તદ્દાત્મક જણાય છે. આવી રીતે તપ્યમાન પુરૂષ લાંબા વખત સુધી અદ્વાંત યોગ સાધે છે અને પરમેશ્વરનું પ્રવિધાન કરે છે ત્યારે તેને સર્વ અને પુરૂષની અન્યતા શુદ્ધરૂપમાં જણાય છે અને તે વખતે અવિદ્યારૂપ પદ્મ કલેશ તથા સારા તથા નકારા ક્રમાંસય સમૂળ નષ્ટ પામે છે. આ પછી નિર્વેષ પુરૂષનું પૂર્વમુક્તરૂપે કરીને અવસ્થાન તે તેનું કૈવલ્ય છે. અ. પાતજ્ઞા યોગદર્શનકાર જો કે સૈશ્વર સાંખ્યમતવાળા મુદ્દા પર છે, છતાં તેમ. પણ ઈશ્વરનું કાર્ય લગભગ નહિ જોવું છે. છત્ત્વમાત્રે મેં જ એ યોગદર્શનના મત પ્રમાણે કેવી રીતે ચાય છે તે ખસ વિચરવા યોગ્ય છે. આ વિચારને જોનારો યોગમાર્ગ જે છત્ત્વ પદ્મ વિવેચનના બાવવવામાં આવે છે તેની સાથે સરખાવશે. એ સંબંધી કૈવલ્યના મત પત્ર વિવેચન જાવ.માં આવશે. આ મતમાં યોગનાં આદ્ય અને બા.વા છે વમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યક્ષ, ધરત્ત્વ, ધ્યન અને સમાધિ. પુરૂષને નિઃસંગ માનવામાં આવે છે. પ્રવનત્ત્વ, વિપચય, વિરૂપ, નિદ્રા અને સ્મૃતિરૂપ વૃત્તિઓ મનું જોવું

આવે છે. પ્રાગભાવ એટલે પ્રથમનો અભાવ, પ્રધ્વંસાભાવ એટલે નાશ અને અત્યંતાભાવ એટલે સર્વથા વિનાશ અથવા એરહાજરી. અન્યો-ન્યાભાવ અસ્પર્શસ્પર્શને અર્પેશ્વર છે. દુઃખની આત્યંતિક નિવૃત્તિને મોક્ષ માનવામાં આવે છે.

જૈમિનીય અથવા મીમાંસક મતમાં જે મોટા વિભાગ છે. યજ્ઞ વિગેરે કરનારને પૂર્વમીમાંસાવાદી કહેવામાં આવે છે; તેઓ કુર્મ વર્ગ છે, યજ્ઞનાદિ ૪૮ કર્મ કરે છે, જાણસૂત્ર ધારણ કરે છે, ગૃહસ્થા-શ્રમમાં વસે છે અને શુદ્ધ અજ્ઞાદિ વર્ગ છે. ઉત્તરમીમાંસાવાદીને વેદાન્તી કહેવામાં આવે છે; તે જ્ઞાદૈવને માને છે, સર્વ શરીરમાં આત્મા એક છે, જ્ઞા સર્વત્ર છે અને માયાથી ભેદ થાય છે પણ વસ્તુતઃ ભેદ નથી એમ તેઓનો અભિપ્રાય છે. આત્મામાં કય ધર્મ જ્યો એને તેઓ મુક્તિ માને છે અને એ સિવાય અન્ય મુક્તિ-મોક્ષ કંઈ નથી એ તેઓનો મત છે. પ્રથમ પૂર્વમીમાંસાવાદીનો મત સંજ્ઞેષથી વિચારીએ. તેઓ વેદવાક્યને પ્રમાણ ગણે છે, શુદ્ધ પણ તેનેજ ગણે છે અને સ્વયં સંન્યસ્ત ધારણ કરે છે. મનુષ્ય સર્વજ ધર્મ શકે એ વાતનો તેઓ સ્વીકાર કરતા નથી. સહિકૃત્તા અથવા સર્વદર્શો કે વીતરાગ એવા સર્વજ કોઈ મનુષ્યથી હોવાનું બનવું તદ્દન અસંભવિત છે એમ તેઓ માને છે. એવા પુરૂષના અભાવે તેનું પ્રમાણ ધર્મ શકે એવું તો બને જ કેવો રીતે? ઇન્દ્રજીથી પણ દુનિયામાં અનેક પ્રકારના આઠંબર ધર્મ શકે છે પરતુ આઠંબરના કારણથી અમુક પ્રાણીને ઈશ્વર માનવો એ આ મતના વિચાર પ્રમાણે એક ધૃષ્ટતા જ છે. અભ્યાસથી શુદ્ધિનું તાત્પર્ય થાય પણ બુદ્ધિનો પરમ પ્રકર્ષ થાય એ તદ્દન અસંભવિત હકીકત છે. વેદવાક્ય નિત્ય અને અપૌરુષેય છે એમ તેઓની માન્યતા હોવાથી તેમાં તેઓ યથાર્થ-ત્વની સંસ્થાવના કરે છે. વેદવાક્યનો પાઠ કરવાથી ધર્મજિજ્ઞાસા થાય છે. ધર્મસાધન ચોધતાં તેનાં નિમિત્તો ક્યાં ક્યાં છે તેનો વિચાર થાય છે. અહીં ક્રિયા તરફ પ્રવર્તક વચનને નોંદના કહેવામાં આવે છે અને તેરૂં ધર્મ મનવામાં આવે છે. મતવગ એ છે કે વેદ-વચનકૃત નોંદનથી ધર્મ જણાય છે જે અર્વાચિય હોવાથી તેને અણુવાનું સાધન જ નોંદના છે. આ મતના સૂત્રેના કરનાર જૈમિનિ

છે. વેદને તેઓ સ્વતઃ પ્રમાણ માને છે. વેદનું અગૌરવેત્ત આ શબ્દના નિત્યત્વને આધારે સિદ્ધ કરવામાં આવે છે. વેદની અંદર આવેલાં કર્મકાંડનાં જૂઠાં જૂઠાં વાક્યોની પૂર્વોપર સંગતિ જન્માવે એ આ દર્શનનું મુખ્ય પ્રયોજન છે.

ઉત્તરમીમાંસામાં શાંકર વેદાન્ત દર્શનનો સમાવેશ થાય છે. એ પૂર્વમીમાંસાની અપેક્ષાએ નૂતન દર્શન છે. એતિ નેતિ એ સૂત્રો એ દર્શનનો મુખ્ય આધાર છે, સર્વે પ્રલમય જગત્ માને છે, પદાર્થનું અન્ય રૂપ માયાદૃત છે એમ કહે છે, માયાથી પ્રલસવરૂપ રૂપદૃતનું નથી એમ માને છે, આત્માનું પૂર્ણ પ્રલસત્વ પ્રગટ કરી પરપ્રલમમાં તેના લય કરી દેવો એ તેની મુક્તિ સમજવામાં આવે છે. આત્માનો મુક્તિ થયા પછી તેનું વ્યક્તિત્વ કોઈ પણ પ્રકારનું રહેતું નથી એ આ દર્શનનો મત છે. એ અંદેશ મતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

આર્યાક અથવા ત્રોકાયત મતવાજાને આદ્યેશત્વ એનું જ્ઞાન પણ આપવામાં આવે છે. આ મતવાજા નારિતક છે. પૃથ્વી, અદ્, તેજ અને વાયુ એ ચાર મૂળામક જગત્ માને છે. આ ચાર અથવા કેન્દ્રો આ પ્રમાણે આકાશ સાથે પાંચ મૂળના નયોનથી રુદ્રાત્મિક રીતે ચેતન્યશક્તિ પેદા થાય છે. શરીરથી ચેતન્યશક્તિને તિજ માન્ય નથી. તેઓ કહે છે કે જીવનથી, નિયૂતિનથી, ધર્મનથી, અપર્મનથી, મુખ્ય પાપનું કષ્ટ નથી; માતા વિનેરે અગમ્ય પ્રતિ પણ તમ કહે છે, વરજના એક દિવસ જય વાગાકો એકમ્મ થઈ તેને તે કો જાયે વયદ્ધ કરે છે, પ્રાયશ્ચ પ્રમાણને જ માને છે અને આ રીતે જનકય તેડતું મુખ તેમની કિયાની જાણવનું કરે છે, દ્વિવિધેશ મનુજને જ માત્ર છે, વરકોક કે માત્ર પ્રાયશ્ચ ન હોવાથી તેઓ હા પી જ રથાગમ્ય નથી તેઓ માને છે કે અદ્યેશ જનત્મિક અનુભવ અદ્યેશ જન અથવા અથ અદ્યેશને અદ્યેશ કરી એ રીતે જન અનુભવ મુખની હાથથી હાથ દિરોઢેશ મુજ દા અદ્યેશને રીતે જન અનુભવ કરે છે તે જ અદ્યેશનું જન છે. અદ્યેશને કોઈ કોઈ જાણ ન કરી શકે છે, એ જુદી અને પુરુષ રાજા અદ્યેશને અદ્યેશને જાણ કરે છે કે રાજા પણ નથી એક જ નથી, અદ્યેશને જાણવું અદ્યેશ પણ નથી, અદ્યેશને જાણવું અદ્યેશને જાણવું અદ્યેશને જાણવું

વિષયમુખ લોગવવું, દેહ ભરમ થઈ જશે તે ખાછો આવનાર નથી. અનુમાનાદિ પ્રમાણથી જેઓ સ્વર્ગ-મોક્ષ માને છે તેની આ મત-વાળા મચ્છરી કરે છે. લક્ષ્યાલક્ષ્ય, પેયાપેયનો વિચાર કર્યા વગર જે મળે તે ખાવું પીવું અને આનંદ કરવો એ આ મતનો સિદ્ધાન્ત છે. જૂદા જૂદા દર્શનકારોએ વિધિનિષેધ બતાવ્યા છે તે માત્ર આજીવિકા નિમિત્ત જ છે એમ કહી યૌવન ધન સંપત્તિ આ ભવમાં મળ્યાં હોય તેનો યથેચ્છ સ્વચ્છંદ્રપણે લોગવિલાસ કરવાનું આ મતવાળા કહે છે; ધર્મને અને કામને તેઓ એક જ ગણે છે. વળી તેઓ કહી શકે છે કે જ્યોતિષ્ટોમમાં મારેલ પશુ ભે સ્વર્ગમાં જતું હોય તો યજમાન પોતાના પિતાને શા માટે મારતો નથી? આ લોકમાં દાન કરવાથી સ્વર્ગમાં રહેલાઓ ભે તૃપ્ત થતા હોય તો મહેલની અગાથી ઉપર રહેલાને નીચે જમીન ઉપરથી કેમ આપી શકતું નથી? આ દેહમાંથી નીકળેલો કોઈ પણ છવ ભે સ્વર્ગમાં જતો હોય તો સગાંવહાલાંના સ્નેહથી પીડાઈ એક પણ છવ પાછો કેમ આવતો નથી? માટે મરેલાની પ્રેતક્રિયા વિગેરે કાચો બ્રાહ્મણોએ પેટ ભરવા માટે કર્યા છે. દેહ-વ્યવિરિક્ત આત્મા ન હોવાથી આ મતવાળા દેહમુખને જ પુરૂષાર્થ માને છે. આ મતને કોઈ દર્શનમાં ગણવો કે નહિ તે વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન છે.

મુક્તિ સંબંધી વિચાર કેટલાંક દર્શનનો અહીં સામાન્ય પ્રકારે બતાવ્યો. અત્ર દર્શનો સંબંધી કેટલીક વાત પ્રસ્તુત છે તે પશુ પ્રશ્ન-ગોપાત જજ્ઞાવતી ઉચિત ધારવામાં આવે છે. આર્યોવર્તના ધર્મોના મુખ્ય બે ભેદ પાડી શકાય: વેદને પ્રામાણ્ય માનનાર અને તેનું પ્રામાણ્ય નહીં સ્વીકારનાર. દ્વિતીય વિભાગમાં જૈન, બૌદ્ધ અને ચાવોક વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. વેદને પ્રામાણ્ય માનનારના બે મુખ્ય વિભાગ પડી શકે છે. દર્શનધર્મો અને પુરાણધર્મો. દશનધર્મના છ વિભાગ છે: નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યોગ, પૂર્વનીમાંસા અને ઉત્તરનીમાંસા. પ્રોફેસર મેક્સ મ્યુલરે ૫૬ દર્શન Six Schools of Indian Philosophy નામક પુસ્તકમાં આ છ દર્શનનું સ્વરૂપ બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. આપણે ઉપર જે સ્વરૂપ બોલ્યું તેમાં પણ એ સર્વેનું સ્વરૂપ આવી બાધ છે. હરિતદ્રસૂત્રિ ૫૬ દર્શનનાં નામોમાં બૌદ્ધ, નૈયાયિક, સાંખ્ય, જૈન, ૨૬

વેશેષિક અને ઝેમિનીયને ગણાવે છે. ઝેમિનીય દર્શનમાં પૂર્વમીમાં-
સાનું સ્વરૂપ જ તેઓ ગણાવે છે, વેદાન્ત અથવા ઉત્તરમીમાંસાના
સંબંધમાં ટીકામાં સહજ સૂચના માત્ર જ છે એથી શાંકર મતને
પ્રસાર હરિભદ્રસૂરિના વખતમાં બહુ સંભવતો નથી. તે સાધારણ રીતે
પ્રવર્તતો હોવાથી તેનું ખડન શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયમાં વિસ્તારથી કર્યું
છે. બીજા પુરાણધર્મોના મુખ્ય ચાર ભેદ છે: શૈવ, વૈષ્ણવ, શાકત અને
પ્રચ્છં. શૈવ સંપ્રદાયમાં પાશુપત, શૈવ, પ્રત્યક્ષિત અને રસેશ્વર એ
ચાર સંપ્રદાય છે અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં શ્રીસંપ્રદાય અને માધ્વી
સંપ્રદાય એવા બે વિભાગ છે. એ ઉપરાંત રૂદ્ર સનકાદિ સંપ્રદાય પણ
વૈષ્ણવ મતમાં ચાલે છે. શાકત સંપ્રદાયવાળા શક્તિની ઉપાસના કરે
છે. એના દક્ષિણ અને વામ માર્ગ એમ બે સંપ્રદાય છે. એમાં ધર્મ
અને ઉપાસનાને નામે અનેક દુરાચાર પણ ચાલે છે. પ્રચ્છં સંપ્ર-
દાયમાં ગણપત્ય, સૌરપત્ય વિગેરે આવે છે. એ સર્વ વિભાગ સર્વ
દર્શનસંપ્રદાય અંધમાં માધવાચાર્ય પાડેલા છે.

દર્શનધર્મો સંબંધી વિવેચન આપણે સંક્ષેપમાં ઉપર ભેઈ ગયા-
તેની જ રીતે પુરાણધર્મોનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં ભેઈ જઈએ એટલે તેને
પણ સહજ ખ્યાલ રહે. રામાનુજ સંપ્રદાયને શ્રીસંપ્રદાય પણ
કહેવામાં આવે છે. તેને અનુસરનારા લગભગ અને વિષ્ણુનું પૂજન
કરે છે, કપાળમાં શેર્વ પુંડ કરે છે અને વચ્ચે કંકુની લીધી ઘોંટી
કરે છે. રામાનંદી પંથ આ સંપ્રદાયનો છે અને કબીર, નાનક, દુડ
વિગેરે પણ આ પંથમાંથી જ નીકળ્યા છે. આ પંથવાળા વિષ્ણુ અથવા
વાસુદેવને શ્રદ્ધા કરે છે, તેને જગતનું ઉપાદાન અને નિમિત્ત કારક
માને છે, તે જગતથી ભિન્ન નથી પણ તેના નિયામક છે અને સર્વ
સગુણ છે, કારણકે શ્રદ્ધામાંથી કાર્યરૂપ જગત થાય છે એવી તેમની
માન્યતા હોવાને લીધે અને જગત્કરનું શ્રદ્ધા સગુણ માનવ ટેવને
લીધે આ મત વિશિષ્ટ અદ્વૈત કહેવાય છે. જ્યોત્સ્વ હાથ એ તર
પર તેઓ માન્યતા રાખે છે. જ્યોત્સ્વ, જ્યોત્સ્વ અને નિયામક અદ્વૈત
ચિત્, અચિત્ અને કંઈક એ ત્રણ તરફ આ સંપ્રદાયવાળા મને કે
કેવળ અદ્વૈતવાદીઓ જે અવિચારો સ્વીકાર કરે છે તે આ વિશિષ્ટ
અદ્વૈતવાદીઓ સ્વીકારતા નથી. તેઓ અજ્ઞાનને અનર્થ અત્યંત

માનવા નથી પણ જ્ઞાનના અભાવરૂપ માને છે અને જ્ઞાનને આત્માનો ગુણ ગણે છે. જાકતવાત્સલ્ય જગવાનની પાંચ પ્રકારની ઉપાસનાથી થયેલા વિજ્ઞાનવડે દૃષ્ટા અને દર્શનનો ભેદ જતો રહે છે અને તે વખતે ભગવાન પોતાના ઉપાસકોને સ્વપદ આપે છે. વિષ્ણુપદની પ્રાપ્તિનો ઉપાય જ્ઞાતિ છે અને તે વિવેકથી સિદ્ધ થાય છે. જીવાત્માને આ પંચવાણી એકાંત, નિત્ય, અજ, શાશ્વત અને પુરુષ માને છે, પણ તેને બહુ સૂક્ષ્મ સ્વમજ્જામાં આવે છે, વાળના અમ્મે જાગથી પણ સૂક્ષ્મ સ્વમજે છે અને શરીરપ્રમાણ આત્મા માનનાર મતનું આ સંપ્રદાય-વાળા ખંડન કરે છે. આ સંપ્રદાય જ્ઞાન અને કર્મ યોગથી ભક્તિપૂર્વક બ્રહ્મપ્રાપ્તિને માનનાર છે. ચિત્ અને અચિત્ બન્નેને બ્રહ્મના પ્રકાર સ્વમજ્જામાં આવે છે તેથી વસ્તુતઃ તેઓ ભેદભેદનું ગ્રહણ કરે છે. બ્રહ્મનું સર્વ શરીર છે એમ સ્વમજે છે તેથી અભેદનું ગ્રહણ કરે છે. ચિદ્ અચિદ્ અને ઈશ્વરના સ્વરૂપસ્વભાવના વૈરૂપ્યપણને લીધે તેઓના અસંકરપણથી ભેદનું ગ્રહણ કરે છે. જીવાત્માને નિર્મળ જ્ઞાનરૂપ ગણે છે પણ અનાદિ કર્મરૂપ અવિદ્યાથી તે વેદિત હોવાને લીધે ગૂઢા છાત્ર, કર્મોત્સાર જ્ઞાનનો સંકોચ વિકોચ થય. કરે છે એમ માને છે. અભિગમન ડેવમહિરના માર્ગને વાળેલા, ઉપાદાન (ચક્રન પુષ્પ પૂજાના સાધન લખાઈને કરવા), લાગ્ય (પૂજન), સ્વચ્ચ (નિર્મલ જાપ) અને યોગ (ધ્યાન) એ પાંચ પ્રકારની ઉપાસના રહે છે. તેથી જ્ઞાનથી દૃષ્ટા અને જ્ઞાનને ન શકેલા જ્ઞાનવાન પેના ન જ્ઞાનને નિર્મલ થઈ જાતી ગુણવત્તુ સ્વપદ ન પે છે.

પુરાણદર્શનેન વંદ્ય વિજ્ઞાનમ. બીજો આ વાં સંપ્રદાય જાણે છે તે બ્રહ્મ સંપ્રદાય અધિક પ્રાચીનને જ સંપ્રદાયના ન મનાય એ જાતના છે. જ્ઞાનદર્શિયને આ સંપ્રદાય મનના રાગ-મર્મ ન પે છે એમ કહેતા છે એ મતાર. વસ્તુતઃ પીત્તવદનનું કહે છે, વસ્તુતઃ બીજા એ પાત્રની પાત્રી ગાદી છે એમ તેની નીચે દુશ્મનો આરોગ કહે છે. કુલ ઉપાસના ચક્રની લાગુત્વ એ કહે છે. ના પાણીને તે એ પાત્ર બ્રહ્મ માને છે અને આ સર્વ જગત્ તેના શરીરનાથી કે પણ થયું છે એમ સ્વમજે છે. આ મત ડેવચાલી કે સ્વચ્ચ અને સ્વચ્ચ એવ. બે તરફ માને છે. ભગવાન વિષ્ણુ સ્વચ્ચ, નિર્મલ અને અદેશ

છે: સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, સંહાર, તિરોબાવ અને અનુમદ્ગરણ. શિવ-
તત્ત્વની પ્રાપ્તિ એ પરમ પુરુષાર્થ છે. પાશુપત મતથી ઉત્તરી રીતે
અહીં ઇન્દ્રને કર્મોદ્ધિ સાપેક્ષ માનવામાં આવે છે. પરમ પુરુષાર્થનો
હેતુ દીક્ષા છે, તેને માટે જ્ઞાનની જરૂર છે, જ્ઞાન માટે ક્રિયાની જરૂર છે,
યોગ વગર અભિમતની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને વિદ્વિતનું આવરણ અને
નિપિદ્ધનો ત્યાગ એ ચર્ચા વગર યોગનો નિર્વાહ થતો નથી તેથી અહીં વિચાર,
ક્રિયા, યોગ અને ચર્ચા એ ચાર પાદ પર બહુ બાર મૂકવામાં આવે છે. પગ,
પતિ અને પાશ એ ત્રણ પદાર્થ માનવામાં આવે છે. પતિ પદાર્થ શિવને
માનવામાં આવે છે. એ મતમાં ઇન્દ્રને સર્વવ્યાપક, સ્વતંત્ર કર્તા મન-
વામાં આવે છે અને ઉપર કહ્યાં તે પાંચ દૃત્ય (સૃષ્ટિ આદિ) તેનાથી થાય
છે એમ આ મતવાળા કહે છે. જીવાત્મા તે પશુ નામક બીજો પદાર્થ,
તે નિત્ય અને વિભુ મનાય છે. એ ચાર્વાક મતનો ઢેઢાકિરૂપ નથી,
નેયાયિકની પેઠે મનથી પ્રકાશ્ય નથી, જેનની પેઠે અવ્યાપક નથી,
બોદની પેઠે ક્ષણિક નથી, અદ્વેતાવાદી પેઠે એક નથી, સાંખ્ય પેઠે
અકર્તા પણ નથી એ પશુ ત્રણ પ્રકારના છે. કર્મદાયકી જેનાં કર્મો
હય પામી નયાં છે તે વિજ્ઞાનાકળા, પ્રલય વખતે ઉપસંહાર
થવાથી મલ્લ કર્મયુક્તા હોય તે પ્રલયાકળા, અને મલ્લ માયા અને કર્મ-
યુક્તા હોય તે લકળા. પાશ નામક તૃતીય પદાર્થ ચાર પ્રકારનો છે:
મલ્લશક્તિ, કર્મશક્તિ, માયાશક્તિ અને રોધશક્તિ. આત્માની ત્યાગ-
ભાવિત દ્રવ્યક્રિયાને આવરણ કરનાર તે મલ્લશક્તિ. તે મલ્લ એમ
ઉપરના છાંટા જેવો અથવા ત્રાખા ઉપરના શદ જેવો છે. દુઃખ
પુરુષ કરે તે કર્મ-ધર્મ અને અધર્મ રૂપ, બીજા અને અંકુશની પેઠે
સ્વદુઃખ અને કંઈ છે. જેમા પ્રલય વખતે ત્રણ મમત્ત સ્વમર્ષ પ્રકાર
છે તે માયા, તથા તેનાથી જ નૃષ્ટિ વખતે ઉત્પત્તિ પામે છે. દેવ-
શક્તિ પણ ન. નિષિદ્ધાને કરી પુરુષનું નિરોધાન કરે છે.

દેવશક્તિવાદી એક પ્રત્યનિદાન માત્ર છે. તેઓ છાંટા ક્રિયાનું
એકવ નાનું છે, જેક બુદ્ધિ અને કિ અજ્ઞાનનું કારણ છે એમ કહે છે
અને એવી નેકબુદ્ધિ વાડી આવ ન્યાયની પ્રત્યનિદાનની જરૂર છે
એમ તેઓ કહે છે. આ નયદેવ શકરના વેદાન્દને કેટલેક જગે
નયનના આવે છે. તેઓ આત્માને પ્રત્યનિદાનમાં આવે નહીં તેમજ

માને છે, પરમેશ્વરની ઈચ્છા માત્રથી જગત્ ઉત્પન્ન થયું છે એમ જોયે છે, પરમાત્માને ક્રોધેશ અને પ્રયાસ વગર સુકલ માને છે અને તેને માટે અભિનવ પ્રત્યક્ષિજ્ઞાને પર અને અપર સિદ્ધિના ઉપાય માને છે. અનવસ્થિત પ્રકાશ અને આનંદવાળા સ્વતંત્ર પદાર્થને તેઓ મહેશ્વર માને છે. શિવસ્તત્ત્વનું દૃઢ પ્રતિપત્તિપૂર્વક જ્ઞાન થવાની જ અહીં જરૂર કહી છે એટલે પછી કોઈ સાધન કે ભાવના કરવાની સંહેતી નથી. ઈશ્વરની પરિપૂર્ણ શક્તિનું જ્યારે સિદ્ધ આગમ અને અનુમાનથી જ્ઞાન થાય અને તે જ્યારે આત્મામાં અભિમુખ થાય ત્યારે નિઃસંશય જ્ઞાન થાય છે કે હું પરમેશ્વર છું. શિવ સાથે એકત્ર વગર આવી વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષિજ્ઞાને અસંભવ છે. માયાને લીધે એક ભાગે પ્રકાશ થાય તે કામનો નથી, પૂર્ણ અવસ્થાસની સિદ્ધિની જરૂર છે અને તે પ્રત્યક્ષિજ્ઞ છે. આત્મા માયાથી અંધ કર્મના બંધવાળો અને સંસારી છે. એટલે ઈશ્વર છે એમ જ્યારે વિચારિતે તેને સમજાવાય છે ત્યારે તે ચિદ્રૂપ થાય છે અને તે મુક્ત છે એમ કહેવાય છે. ઈશ્વરનાં જ્ઞાન પ્રત્યક્ષિજ્ઞ માટે ધમ અને પ્રયત્ન કરવાની જરૂર એટલે માટે છે કે તે ધમ અને પ્રયત્ન (અર્થક્રિયા) જીવ અને ઈશ્વરનું એકત્વ નિદ્ધ કરવાને માટે જોઈતી શક્તિનો વ્યાપાર છે. પર નિદ્ધિ અને અપર નિદ્ધિ એ અ. શક્તિનું સમૂહ છે અને હું જીવ છું એવે. અમલકર અ. અય ક્રિયાનો સાર છે ઈશ્વરનું નિલાસન સુલુના પર મરા વનનું હેય તે. મૂલ્ય ભાવને સંપદન કરાવતું નથી. પરનું જ્યારે સુરૂપન હોય તે સ્વત્વ. સ્વકર્તૃત્વ વિગેરે સમૂહસુલુના પરમેશ્વરના. સંકલ્પને પર મરા થાય તે ત્યારે પૂર્ણ ભવાને કલ થાય છે અને તેથી પ્રત્યાનંદની જરૂર ને.

રૂપેશ્વર દયાનમા શરીરને આદ્ય ધમત્ત. ધન નહીં મ. અ. વે છે અને અપમ-સુ વિગેરે દર નવ. માટે સંપાદનની પ્રજ્ઞા કરે છે. પ. ૧૬ પ. ૧ નું વિધિપૂર્વક પાન કરવાથી જ શરીરના જીવન અમર-પણું પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પરને મરવાના અનંત પ્રકાર આ શાસ્ત્રમાં પતાવ્યા છે અને તેના શુદ્ધ દૃઢ પ્રવૃત્તિ કેપયે ને પછી જા. જ્ય. ન. ૧ રંદના દમન સમૂહ દાન અને પૂજનથી અનંત કલ મનવામાં અ. ૧ છે. પારંદના દિવસિયનું મહુ ન્ય જાડુ અદ્દનુત આ દમનમાં ખત. ન્યુ છે સ્તોત્રે પ્રથ એ પેદવ ક્યપત આ મળી રચન. છે. નનારના

સ્પર્શ, પુનર્જન્મમંહુલ, વેદવચ, કથાયાદિ સંગ, અજ્ઞાન, અસિદ્ધત્વ એ આદિ સહિત-દેહાદિના આત્યંતિક વિચોગને મોક્ષ કહેવામાં આવે છે. અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય અને અનંત મુખ એ રૂપ જીવન સિદ્ધાને પણ હોય છે. સિદ્ધદશા મુખમય છે એ સંખ્યમાં પણ વિરૂદ્ધ મતો છે: આત્માને મુક્તિ મળે ત્યારે જુદાયાદિ મુક્તિ માત્રનો ઉન્નિષેદ થાય છે એટલે આત્માને મુખમય મનાય નહિ એન વેચોગિકો કહે છે; ચિત્તસંતાનનો અત્યંત ઉન્નિષેદ થવાથી આત્માનો જ અનંતજન માની ખોટો એ દશામાં મુખ માનવાની ના પાડે છે. આત્મા અભોક્તા છે તેથી તેની મોક્ષમાં મુખમયતા માની શકાય નહિ એન નાંખ્યો કહે છે. આમાં વેચોગિકો જે મોક્ષમાં જુદાનો ઉન્નિષેદ કહે છે તેમાં તેઓ સ્પષ્ટતા કરે છે. મોક્ષમાં ઇન્દ્રિયજન્ય જુદાનો ઉન્નિષેદ હોઈ શકે પણ આત્મસ્વભાવમૂળ અર્તીન્દ્રિય જ્ઞાનનો ઉન્નિષેદ અવશ્યક વિત છે તેથી તેઓનો અભિપ્રાય ભરાબર નથી. અર્તીન્દ્રિય ક્રમનો પાત્ર નથા થઈ જતો હોય તો તેની વિદિધિ તો કોઈ ઇન્દ્રિયને નહિ એક જન્મેએ કરું પણ છે કે જુદાવનમાં થાવ કરી શિવાગમને અથવા તેની ત્રાણે રહેવું તેને ગોતમ સાહે તમને છે પણ વેચોગિકો મુક્તિને ઇન્દ્રિય નથી. વેચોગિકોની પેઠે મીમાંસકોનું પણ લક્ષ્ય કે તેઓ પણ કોઈ પણ પ્રકારનું મુખદુષ્કાર ન રહે તે રિચાનિત મોક્ષ મને છે. વાચનાદિક સારં આત્મનુત્તર કેન્દ્રિય થવા નથી. વ્યામુખી આપણી દુઃખનિવૃત્તિ યાત્રી નથી. મુખદુષ્કારના નાશ થવા બદલ અધર્માના નાશ થવા છે, તેનો ઉન્નિષેદ થવા કવચક નરીરના કે રૂપક થાય અને આત્મજન મુખદુષ્કાર રહે નહિ બાકે તે મુખ રૂપક થાય અને માત્ર જકાર હોઈ છે. આત્મા એવોજ મુખસ્વરૂપ હોવાથી સ્વરૂપ, રૂપન મુક્તિમાં પણ જકારવંત નથી. એન કહેવામાં ન આવે તે વાત અવશ્યક સ્પષ્ટ થાય એ જરૂર મુખસ્વરૂપ મુક્તિમાં હોઈ શકે. કલ્પના બાકે કરેલ અવલોકન પણ અર્થ રહ્યા વગર માત્ર જાન જાનુઆર મોક્ષસ્વરૂપે પુરૂષ એક મુક્તને જાણી નથી શકતો અને તે જાણીને અધર્મને તે અવલોકનજન્ય થાય છે અને તે અધર્મજન્ય જુદાઈ રૂપને અધર્મજન્ય રૂપિતને છે. આત્મા એક વસ્તુ અને પુરૂષ એક વસ્તુ છે અને એક વસ્તુ એક વસ્તુ છે અને એક વસ્તુ એક વસ્તુ છે અને એક વસ્તુ એક વસ્તુ છે.

વ્યક્તિત્વ રહે અને તેને અનંત આનંદ મારી સાથે થાય એવા પ્ર
 રતું સ્વરૂપ જે સર્વસદ્વર્તમાં બતાવ્યું છે અને જેમાં આત્માનું વ્ય
 ક્તિત્વ મોક્ષમાં સુરૂપ રહે છે અને ત્યાં તે નિરવધિ આનંદ સેવગે
 એમ બતાવ્યું છે તે વાત પસંદ આવે છે અને તેની સ્વરૂપવિચારણા
 મને હર્ષ થાય છે અને અન્ય સર્વ શાસ્ત્રો તો કોઈ આત્માને સ્વીક
 રતા જ નથી, કોઈ તેનો લય માને છે, કોઈ તેનો અન્યમાં સમવે
 કરી નાખે છે અને કોઈ તેને સુખાનુભવ વગરનો કરી મૂકે છે—એ
 સર્વ વાત મને પસંદ આવતી નથી. જ્યાં મારા પતિને જ કલ્પ
 દેવામાં આવતા હોય અથવા જ્યાં મારો અને તેઓનો સંયોગ
 થવો જરૂરનો હોય નહિ અથવા સુખપ્રદ થાય નહિ ત્યાં મારા
 પતિને નિજ સુખ પ્રગટ કરી મોક્ષમાં—નિવૃત્તિમાં જવાનું કહેવું
 યુક્ત જ કેમ ગણાય અને એવી મુક્તિને આનંદનું ધામ પણ કે
 કહી શકાય?

કંતદામે* કામળ, લોકદામે શોક;

एक ठामे किम रहे, दुर्घा कांजी थोक. मीउदो० २

“પતિમાં કામલ છે અને લોકમાં સંતાપ છે. એક સ્થાનો
 દ્રવ્ય અને છાયા એકત્ર થઈને કેવી રીતે રહી શકે?”

ભાષ-પતિત્વતા સાધ્વી શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે મને તો મારા
 નાથમાં અતિ આનંદ લાગે છે અને અન્ય સર્વ લોકમાં સંતાપ જણાય
 છે. શુદ્ધ પતિત્વતા શ્રીનો એક જ માર્ગ હોય છે: એને પતિ એ જ
 લોકસર્વસ્વ જણાય છે, એને પતિથી અન્ય પુરૂષ તમે નેવો મુંઝ
 સુરૂપ બહારથી લાગતો હોય તેમાં આકર્ષણ થતું જ નથી, તે નો સ્પર્શ
 કહે છે કે એક સ્થાનકે દ્રવ્ય અને છાયા કેવી રીતે રહી શકે, દ્રવ્ય
 છાયા બંને કે તુરત દ્રવ્યમાં ફેરફાર થવા લાગે છે. આથી રીત શુદ્ધ
 સતીના દ્વંદ્વમાં દ્વિધા ભાવ થતો નથી અને થવો અનવશ નથી.

* કામળને સ્થાને ‘કામલ’ એવો પણ એક પ્રત્યય છે તે અનુદ ૧૧૧ ૧૦

† ‘દુર્ઘામાં ગણ થોક’ એવો પણ બે પ્રત્યય છે.

૨ કામળ=પતિમા કામળ=અકલંક, મનોરથ સિદ્ધિ કા. મ. ૧૨૮

લોક=સંતાપ એક કામળ=એક સ્થાનકે કિમ=કેવી રીતે કાલ=કાલના મ. ૧૨૮
 ૧૨૮=૧૨૮, સપ્તમ ચેતન.

વ્યક્તિત્વ રહે અને તેને અનંત આનંદ મારી સાધે થાય એવા પ્રયત્ન સ્વરૂપ જે સર્વજ્ઞદર્શનમાં બતાવ્યું છે અને જેમાં આત્માનું વ્યક્તિત્વ મોક્ષમાં સુરૂપાદ રહે છે અને ત્યાં તે નિરવધિ આનંદ લોભવે છે એમ બતાવ્યું છે તે વાત પસંદ આવે છે અને તેની સ્વરૂપવિચારણા મને હર્ષ થાય છે અને અન્ય સર્વ શાસ્ત્રો તે કોઈ આત્માને સ્વીકારતા જ નથી, કોઈ તેનો લય માને છે, કોઈ તેનો અન્યમાં સમાવેશ કરી નાખે છે અને કોઈ તેને સુખાનુભવ વગરનો કરી મૂકે છે—એવી સર્વ વાત મને પસંદ આવતી નથી. જ્યાં મારા પતિને જ કંઈ દેવામાં આવતા હોય અથવા જ્યાં મારો અને તેઓનો સંયોગ થયો જરૂરનો હોય નહિ અથવા સુખપ્રદ થાય નહિ ત્યાં મારે પતિને નિજ શુદ્ધ પ્રગટ કરી મોક્ષમાં-નિવૃત્તિમાં જવાનું કહેવું એ યુક્ત જ કેમ ગણાય અને એવી સુક્ષિતને આનંદનું ધામ પવું કેમ કહી શકાય?

કંતડામેં* કામળ, લોકડામેં શોક;

एक ठामे किम रहे, दूषां कांजी थोक. मीठडो ?

“પતિમાં કામળ છે અને લોકમાં સંતાપ છે. એક સ્થાનકે દૂધ અને છાશ એકત્ર થઈને કેવી રીતે રહી શકે?”

ભાવ-પતિવ્રતા સાધ્વી શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે મને તે મારા નાથમાં અતિ આનંદ લાગે છે અને અન્ય સર્વ લોકમાં સંતાપ જન્મવ છે. શુદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રીનો એક જ માર્ગ હોય છે: એને પતિ એ જ લોકસર્વસ્વ ગણાય છે, એને પતિથી અન્ય પુરૂષ ગમે તેવો મુંઝવે મુંઝવે બહારથી લાગતો હોય તેમાં આકર્ષણ થતું જ નથી, તે તે સ્વરૂપ કહે છે કે એક સ્થાનકે દૂધ અને છાશ કેવી રીતે રહી શકે, દૂધમાં છાશ જાગે કે ગુસ્તા દૂધમાં ફેરફાર થવા લાગે છે. આવી રીતે શુદ્ધ સતીના હૃદયમાં દ્વિધા ભાવ થતો નથી અને થયો સંભવતો નથી

* ૧ મીઠાનું સ્થાનકે ગરમનું જલમાં પાડ એક પ્રતમાં છે તે અડધું જલ વહે

૨ દૂધમાં નાંડ પાકે જલમાં પાંચે પ્રતોમાં છે.

૩ નાંડામ=પતિમાં કામળ=અત્યંત સુખ. મનોરથ સિન્ધિ. લોકસર્વસ્વમાં નાંડ-સતીના એક હૃદયમાં સ્થાનકે એકકેવી રીતે મીઠું=ગરમી બહુ પડે

૪ ૧૯૨૧, સમૃદ્ધ એવન

એ, મિથ્યા અજ્ઞાન છે અને આંખો બંધ કરવાનું સૂચવન છે જે વડન
અચોક્ષ્ય છે. એ પ્રત્યેક આત્મવાદ સત્ય હોય તો તે માર્ગ જ સત્ય
હોઈ શકે, પછી એમાં એકાત્મવાદ આવે નહિ. સાધન ધર્મોમાં
એક હોય તો તે આવે, પણ સાધ્ય તો મુશ્કેલ અને સારી રીતે
વ્યાખ્યા કરાયેલ વધા સમજાયેલ હોયું જોઈએ. દ્વિધ અને છાશ
એક સ્થાનકે એકત્ર એકી વખતે રહી શકેજ નહિ, રાખવાનો પ્રયત્ન
કરવામાં આવે તો દ્વિધ બનવીને છાશરૂપ પાડું થઈ બધા મરિચીના
બલમાં ધીવીર બનવાને કપિવને કરી કે 'અહીં પણ ધર્મ છે અને
ત્યાં (પ્રભુના માર્ગમાં) પણ ધર્મ છે' એ ઉત્સવ વચન થયું. દ્વિધ
અને છાશ એકત્ર એક સ્થાને રહી શકે એવી અશક્ય વાત તેમણે
બતાવી તેના પરિણામે તેમને અનેક ભવબ્રમણા કરવી પડી. માટે
સર્વ દેખાતા માર્ગમાં સત્ય માર્ગ તો એક જ છે અને હોયો જોઈએ
એ સત્ય માર્ગ છે. આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રત્યેક આત્મવાદ અને
લોકના અનેક મતો સત્ય સ્વરૂપે એકી વખતે પડી શકે નહિ એ વાત
અત્ર શુદ્ધ ચેતના કહે છે તે સમજવા જેવી છે.

પરમવસદ્દિષ્ટુતાને માટે 'અવધુ રામ રામ જગ ગાયે' વિગેરે
પદોમાં જે વિચાર આનંદધનજીએ બતાવ્યા છે તેને આ અર્થ સાથે
કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ નથી એ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી વિચારી સમજવા
ચોક્કસ છે, તેમ જ હવે પછી ચેતનાને નિરૂપણ કોઈએ છોડી નથી
એવો હથ મુક્તાબીશમાં પદમાં કહેવ.માં આવશે તેની સાથે પણ
તેને વિરોધ નથી એ ગ્રાન્થમાં લેવા ચોક્કસ છે. પરમવ અથવા સમ્રાટ
કે કર્ણપર અવિચારી આરોપ કરવાનો અથવા તેના અનુયાયીઓને
માસ આપવાનો ભાવ વિકારી છે અને ત્યાજ્ય છે, તેમાંથી સત્યનો
અથ સ્વીકારી તેને તેટલા પૂરતું માન આપવાનો ભાવ આદરણીય
છે, પરંતુ સર્વથા સત્ય અથવા માર્ગરૂપે તેનું વસ્તુસ્વરૂપ શું છે
અને કેટલે અંશે આદરણીય છે તે હકીકતથી તો બાંધત રહેવાની
પાસ આવશ્યકતા છે. એવો નિયમ ન હોય અને સર્વત્ર ધર્મ
છે એવી વાણીને કે વિચારને અવકાશ આપવામાં મહત્વતા મનાતી
હોય તો તે સર્વત્ર અન્યવસ્થામાં જ તેનું પરિણામ આવે. આથી
અહીં શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે મને તો ન્યાયદ્રષ્ટિથી વિચાર

કરતાં મારા નાથના વ્યક્તિત્વવાદમાં આકર્ષણ થાય છે, મારા પતિના નિજ ગુણ પ્રાપ્ત કરવામાં અથવા વધારે સત્ત્વ લાપ્તમાં બોલાતાં પ્રગટ કરવામાં મને હિતસાહ આવે છે અને જે પ્રગટ કરવાથી તેમની સાથે તેઓના સુરપાટ પદ્ય એકસરખા વ્યક્ત પૃથક રૂપમાં મારો અને તેમનો અકામભાવ અને નિરવધિ સંયોગ થયેલો હોવાથી મને એ પતિસ્વરૂપ બહુ મીઠું લાગે છે અને બાકી અનેક દર્શનકારોએ તેનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે ખાટું લાગે છે. એ દષ્ટ કહી છે કે એ બંને સ્વરૂપ એક સ્થાનકે એકી વખતે રહેતે તો તત્ત્વ અશક્ય પાતી છે અને કદિ પદ્ય બનવાજોગ નથી. આ વિચાર વધારે વિસ્તારથી ભોક્ષસ્વરૂપ સમજવા માટે ધ્યેયદર્શન સમુદાયની એકાધ્યક્ષી માધાપત્ની વિસ્તૃત ટીકા વાંચી જવા બહામાય છે. તેના દાંધક સાર ઉપર બતાવ્યો છે. બાકી આ આત્મસ્વરૂપ અને તેક સ્થિતિપર એટલું વિવેચન કરેક દર્શનકારોએ કર્યું છે કે તેને જ જવા બહુ લાખા અન્યાસની જરૂર છે.

કૃત વિષ્ણુ ચો ગતિ, આણું માનું ફોરુઃ

કમળાણી મિત્રદ ફિરદ નાણું મિલન મોઢ. મીઠોઢ ૩

આજી વનન વાગનું નમન અથવા વાર ગતિ મૂલ્ય છે અને તેને કમળાણી પદ ક. કેવલાણી કરવા જણી ૧ ૩ પદ્ય બતાવેલું છે. આજી વનન વાગનું નમન અથવા વાર ગતિ મૂલ્ય છે અને તેને કમળાણી પદ ક. કેવલાણી કરવા જણી ૧ ૩ પદ્ય બતાવેલું છે.

આજી વનન વાગનું નમન અથવા વાર ગતિ મૂલ્ય છે અને તેને કમળાણી પદ ક. કેવલાણી કરવા જણી ૧ ૩ પદ્ય બતાવેલું છે. આજી વનન વાગનું નમન અથવા વાર ગતિ મૂલ્ય છે અને તેને કમળાણી પદ ક. કેવલાણી કરવા જણી ૧ ૩ પદ્ય બતાવેલું છે.

આજી વનન વાગનું નમન અથવા વાર ગતિ મૂલ્ય છે અને તેને કમળાણી પદ ક. કેવલાણી કરવા જણી ૧ ૩ પદ્ય બતાવેલું છે. આજી વનન વાગનું નમન અથવા વાર ગતિ મૂલ્ય છે અને તેને કમળાણી પદ ક. કેવલાણી કરવા જણી ૧ ૩ પદ્ય બતાવેલું છે.

આજી વનન વાગનું નમન અથવા વાર ગતિ મૂલ્ય છે અને તેને કમળાણી પદ ક. કેવલાણી કરવા જણી ૧ ૩ પદ્ય બતાવેલું છે. આજી વનન વાગનું નમન અથવા વાર ગતિ મૂલ્ય છે અને તેને કમળાણી પદ ક. કેવલાણી કરવા જણી ૧ ૩ પદ્ય બતાવેલું છે.

પૈસાં માગવા તેમાં પણ ધક્કા થય છે, મજા આવતી નથી. ઘરમાં રોકડ નાતું હોય છે તે જ જરૂરને વળતે કામમાં આવી જાય છે, ઉધરણી પર જરૂરે જી રહી શકતો નથી. જેની તેની પાસે યાચના કરવામાં લાજ પડે નથી. સ્ત્રી અને ઉધરણી પર આ વાતમાં શ્વેષ છે તે નીચેનો આધ્યાત્મિક જીવ વિચારવાથી જણાયો.

કેટલાક માને છે કે દુનિયામાં આપણું ઈર્ષ્ય ધાર્યું કંઈ ધરાવું નથી, ઈર્ષ્યની પાસે યાચના કરીએ અને તે આપે તે ખરું. આ પ્રમત્તે ધારીને ઈર્ષ્ય પાસે ઉઘરાણી કરે છે કે ‘હે નાથ! મને મોક્ષ આપે.’ આવી રીતે બીજી પક્ષ અનેક સ્થૂળ વસ્તુઓની યાચના કરે છે. આવી રીતે ઉઘરાણી કરવી તે તો બહુ કઠિનું કામ છે. એક તો ઉઘરાણી ધીરેલી વસ્તુની થાય, બીજું ઉઘરાણી જેની પાસે કરવાની હોય તેની મરજી ઉપર ઉઘરાણી પતવાનો આધાર રહે. વ્યવહારમાં નિયમ છે કે ‘ગરય ગઠિ,’ પોતાની પાસે હોય તે જ પુછી કહેવાય. અહીં ઈર્ષ્ય પાસેથી માગણી કરતી વખત જાન પક્ષ હોતું નથી કે તેને આપે વસ્તુ ધીરેલ નથી કે તે આપવાને બંધાયેલ હોય. પારકી દયા ઊભી થવું તે તો જેને રૂચતું હોય તેને લાગે રૂચે, સર્વને તો એ વડ પસંદ આવે તેમ નથી. જો તમારી પાસે વસ્તુ ઘરમાં ફાટેલી હોય અને તે જ પ્રગટ કરવાની હોય તો તેને માટે પ્રયાસ કરવો એ ઉચિત ગણાય. પ્રયાસથી થોડે કે લાંબે વખતે પણ તે વસ્તુ જરૂર મરાડતો એક રીતે ચોક્કસ સંભવ ખરો. આથી સાધનધર્મો કરતી વખત સાધ્ય મળવાની પ્રતીતિ હોય તો કાર્યસિદ્ધિ ચલાના જાનથી પ્રયત્ન મરાજર થાય અને તેથી જ આત્મચાહના સ્વરૂપમાં તે વાત ખૂબ વિચારવા લાયક છે. જે આત્મધન છે તે તમારું પોતાનું જ છે, પોતાની પાસે જ છે, શુભ છે તેને પ્રગટ કરવાનું છે, અન્ય પાસે ઉઘરાણી કરવાની છે જ નહિ અને ઉઘરાણી કરવાથી એવી આશ્ચર્યમય વસ્તુઓ મળી જાય એવી માન્યતા રાખવી એ પણ ભ્રમરૂપું જ છે. પ્રભુ એવી વસ્તુઓ લઈને જેથી રહેલા નથી અને જેથી રહેલા હોય તે તેની વધારે વખત તમારી પાસે ઉઘરાણી કરાવે અને તમને રમણી રમવાની પછી તે આપે એ વાત પણ ઈર્ષ્યસ્વરૂપને જાણપ કામગીરી છે. શુભ કાર્યનાં શુભ ફળ જરૂર મળશે અને છેવટે કર્મને. ચિત્રલ યતાં સ્વચ્છાનંદસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થશે, એ હાલ પણ તમારી પાસે જ છે, તમે તેને ચોળખતા નથી, પીછાનતા નથી, જોવા નથી; એક વખત તે જાણવા પછી અન્ય પાસે ઉઘરાણી કરવામા રહેતું એવન અને પાછા પડવાનો સંભવ તમને સારી રીતે જાણશે. કે.કે. ૧૬ તે જ વાત કહેવાય અને તમારા આત્મસ્વરૂપમાં તે રહેલું છે.

ઉપરાલી કરવાની છે જ નહિ—એ વાત બરાબર ધ્યાનમાં રાખી સમજી વિચારી લો. પ્રચ્છન્ન ગુપ્ત રોકડ નાણું વગારી પાસે ધણું છે તેને હવે પ્રગટ કરી ફરતું કરી દેવાનો પ્રયાસ કરો, નાણું ઉપરનો કચરો—માટી કાઢી નાખો અને નિરંતરનું મુખ પ્રાપ્ત કરો. એ સર્વ વખતે પ્રત્યેક આત્મવાદમાં—ચેતનના અનંત જ્ઞાન દર્શનાદિ સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ત્ય છે, અન્યથ નથી એ વાત બરાબર વિચારો, ન સમજાય તો બરાબર અભ્યાસ કરો.

આ ગાથામાં ગતિ અને ઉપરાલીપર જે ભાવ મૂક્યો છે તે બરાબર સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવા યોગ્ય છે. એમાં પતિવ્રતા સ્ત્રીના ગમન અને ઉપરાલીને ચેતનની ઉત્ક્રાન્તિ અને સ્વરૂપ સાથે જે સાદૃશ્ય બતાવ્યું છે તે બહુ બોધ આપનાર છે. ‘નાણું ખડું રોક’ અથવા ‘નાણું તે જે રોક’ એ વ્યાવહારિક સિદ્ધાન્ત અથવા કહેવતનો અત્ર એવી સારી રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે કે તેનો ભાવ વિચારતાં આધ્યાત્મિક અનેક જાળોના પુલાસા ધઈ જાય છે. ઘણીખરીવાર ઉપરાલીના ઉપર આધાર રાખી વ્યાપારી પોતાની મુઠ્ઠી ગણે છે પણ એ ઉપરાલીનાં નાણાં ઘણીવાર ખેડાં ઘયેલાં હોય છે, જરૂર વખતે કામ આવતાં નથી અને છતે નહોતો નાદાર બનાવે છે અને અહીં તો ધીરેજ નાણું ન હોવા છતાં ઉપરાલી કરવી છે એને વસ્તુવિક રીતે કયા અથવા ભિન્ન માનવાના અર્થમાં જ સમજવી જોઈએ. ઉપરાલીવાળો તમારો કરી શકે છે તે યાચના કરનારથી બની શકે જ નહિ. આમ સમજી પ્રચ્છન્ન નાણું પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન પુરૂષાર્થ કરો.

કંઠ વિળ મતિ માહરી, *અઝાદાની ચોક;

ધોક શું આનંદપન, અરને ટોક. મીઠડો ૭ ૪

* અઝાદાની દખને બહે બહેત મરખા ‘અઝાદાની’ અમ દન્ડ છે સર્વ પ્રેમના અઝાદા દન્ડ છે તેનો અર્થ દણેડ દોરો એ. એ અમ દન્ડ છુ. છુ મને અર્થ જાણો ત્યારે આ પદાવરે નહોતો. અર બહેત મુજબ પાસે હતી તેથી અઝાદાની અર્થ મેં દણેડના રાખ્યો છે.

† રોકને બહે બહેત મુજબ ‘રોક’ દન્ડ છે. બહે રાખના અર્થ સંદેશ છે. ૪ ૧૦=પ્રેમના અઝાદાની પદે વિશુ=૧૨૨ મરખા=૬. અઝાદા=૫. રોકો દણેડો તેના અઝાદાની નીચેથી આવીએ. રોક=રોક. ૬=૩૩ છુ. અરને=અરને, અરને રોક=રોક રોક સમાપ છે.

“પતિ વગર મારી બુદ્ધિ હવાડાના ખાળીઆ જેવી છે. બીજા સર્વને સલામ કરીને આનંદધન પતિને પોકાર કરું છું.”

ભાવ-પતિ વગરની મારી બુદ્ધિ હવાડાના ખાળીઆ જેવી છે. ઉઘાડા ખાળીઆમાંથી જેમ હવાડાનું સર્વ પાણી ચાલ્યું જાય તેમ મને તેઓ નુકશાન કરનારી અને અશ્લેષ વગરની ગણે છે. મને કોઈ કથામાં ગણતું નથી અને મારી કોઈ દરકાર કરતું નથી. તેથી હું મારા નાથ! હું સર્વને સલામ કરીને તમને પોકાર કરું છું અને કહું છું કે હું નાથ! મારે મંદિરે પધારો અને મારી વિરહવ્યથા યાંત કરો. આ બ્યવહાર અર્થ છે. એમાં શુદ્ધચેતના પતિ વગરની પોતાની સ્થિતિના કફોડાપણાનો નિર્દેશ કરી આનંદધનને પોકાર કરે છે.

આ ગાથાનો આધ્યાત્મિક ભાવ વિચારતાં કેટલોક ભાવ એવે પ્રાપ્ત થાય છે કે જેનો વિચાર સાધારણ રીતે આવવો મુશ્કેલ છે. કાંઈક ભાવ સંક્રિય પણુ રહે છે. ઘેરને પાણી પાવા માટે હવાડો કં વામાં આવે છે તેને નીચે ખાળીઆ હોય છે. તે ઉઘાડો મૂકે તે તેમાંથી પાણી ચાલ્યું જાય છે એટલે હવાડો કદિ પૂરો ભરાતો જ નથી. એ ખાળીઆને ઉઘાડો મૂકવાથી ઉપયોગ વગર પાણી નડામું ચાલ્યું જાય છે અને કોઈ પણ ઉપયોગમાં આવતું નથી, તેવી રીતે પ્રત્યેક આત્મવાદ વગર બીજા સર્વ વાદોમાં અનેક દર્શનગારોના મતોમાં ક્રિયા વિગેરે કં વામાં આવે તે ખાળેથી ચાલ્યાં જાય છે, ઉપયોગ વગરનાં બને છે. આત્મનું વ્યક્તિત્વ જ નાશ પામી જાય ત્યાં પછી ક્રિયા કરનાર કોણ? કરવું કારણ શું? તેનો હેતુ શું? કરવાની ગરજ, હોશ કે ઇચ્છા કોને? જ્યાં પાણી અંદર રાખી મૂકવાની જરૂર જ ન હોય ત્યાં પછી ખાળે શું કોણ દે? અને દેવાની આવશ્યકતા પણ શું હોય? ક્રિયા કરી આત્મધન એકદુ કરવાનો કોઈ પણ હેતુ કે સાધ્ય ન રહેવાથી તે કરવાનો કોઈ વિચાર કરે તો તેને મૂર્ખ ગણવામાં આવે; કારણ કે પ્રયોજન વગર તો મંદ પણ પ્રયાસ કરતો નથી અને અહિં ક્રિયા કરવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન રહેતું નથી. અથવા પતિ વગરની મારી બુદ્ધિ ખાળીઆ જેવો રાખી અવાડામાં પાણી ભરવા જેવી મિથ્યા છે, નિષ્ફળ છે ઉપરથી પાણી ભરે કોણ? ચામાટે ભરે? નીચેથી પાણી ચાલ્યું જાય છે તે શુભ કોણ? એકને પણ આટો ઘટો દેવાની જરૂર કોને રહે?

સર્વ નિષ્કુળ પ્રયત્ન કોણ કરે? તાત્પર્ય એ છે કે પ્રત્યેકઆત્મવાદ વગર કરેલાં પુણ્યપાપનું અથવા નિર્જનનું વાસ્તવિક ફળ મળતું નથી અને તેથી શુભ કરેલી કરવા વરદ્ધ ધ્યાન પણ રહેતું નથી, આકર્ષણ પણ થતું નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી હે આનંદધન નાથ! હું તો તમને જ પોકારું છું, તમારા જ નામનો લાપ કરું છું અને તમે મારે મંદિરે પધારો એવી પ્રાર્થના કરું છું. આપની સાથે મારો સંબંધ થાય તે અનંત કાળ ચાલે તેવો છે અને તે આપનું વ્યક્તિગત સ્વરૂપ સમજી પ્રત્યેકઆત્મવાદ સ્વીકારે તેને જ મેળવવા ઇચ્છા થાય તેમ છે. આપના સર્વજ્ઞકથિત સ્વરૂપ સિવાય અન્ય સર્વ લોક મને ખાટા લાગે છે અને અન્યના બતાવેલ સ્વરૂપવાળા મારા પતિ હોય તો તેને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો તે વદન નિષ્કુળ લાગે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી લોકદર્શિત પતિને સજ્ઞામ છે, મારે તેની સાથે કંઈ લેવા દેવા નથી. તેઓ મને જોળખતા નથી, બાણતા નથી અને તેઓની જોટી માન્યતા પ્રમાણે મને તેઓ કદિ પણ બાણે એમ લાગતું નથી. મારા પતિ વગરનો આખો સંસાર મારે મન અસ્તાન્યસ્ત છે, બધવરથા વગરનો છે અને પુણ્ય નિર્જન આદિ મારે નિષ્કુળ છે તેથી ન્યાય વગરનું છે, મારે હું તો જે આનંદધન પતિના શાસનમા પ્રત્યેકઆત્મવાદ પ્રવ્રા છે તેવા મારા પતિને-આનંદધન નાથને પોકાર કરીને કહું છું કે વહુલ! મારા મંદિરે પધારો, મારા હૃદયનાં કમળોંડે અને આ પતિ હૃદયમાં મને માહું એવો સ્થાન આપે

આત્મસ્વરૂપ સમજવા બહુ પ્રયત્ન કરી નહીં છે અન્ય મનમા બતાવેલ અને સવજ્ઞમાર્ગમા બતાવેલ જ નસ્વરૂપ અત્ર ચિતરવામા આન્યું છે તેનો હેતુ માત્ર તે બાણત્રની વિશાસા ઉશ્કેરવાનો છે. આવા નાના પુસ્તકના નાના પદમા આત્મસ્વરૂપ એ દર્શનનું પણ પૂર બતાવી શકાય નહિ તે પછી સત્ દર્શનકારોન. ભિન્ન ભિન્ન મતો બતાવી તેઓને એકસ્વરૂપે ઘટાવવા પ્રયત્ન કરવે. એ વદન અશક્ય જેવું જ છે, પરંતુ આટલો સત્ ઉશ્કેળથી જણાયું હશે કે ચેતનજી સખથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ખાસ જરૂર છે, તેને મારે સર્વ દર્શનકારોએ પ્રયત્ન કર્યો છે અને તે સત્મા સદ્ગત પ્રયત્ન નો કોઈ પણ દર્શનકારે કર્યો હોય તો તે કોણે કયા છે. ત્યાં અસ્તુ-

પરસ વિરોધ ન આવે એવું એક સર્વસંદર્શનજ છે. એકજ મધ્ય માંથી ઉદ્ભવેલ આત્મવાદ અનેક પ્રયોમાં જુઓ તો એક સરખો-મજ તોજ આવે છે. એવા સર્વસંદર્શિત માર્ગનું સ્વરૂપ વિચારી સમજી આત્મજ્ઞાન મેળવવા ખાસ પ્રયત્ન કરવો ચોખ્ખો છે. આપણે વિજ્ઞાનની અનેક વાતો જાણવા છઈએ, જ્યોતિષ પ્રહ નક્ષત્રાદિની ગતિનો વિચાર કરીએ, માનવ ધર્મશાસ્ત્રનાં પાનાં ફેરવી જઈએ અને આપણે પોતે કોણ છીએ, અને એ જાણનાર કોણ છે એનો જ સ્પષ્ટ ખ્યાલ પાડી ન હોય તો પછી પ્રયત્નનું સાધ્ય લક્ષ્યમાં રહેતું નથી અને અન્યનો વિચાર કરતાં સ્વતરફની ફરજ વિસરી જવાય છે. આટલા ઉપરથી સ્વતંત્ર જ્ઞાન કરવા, તેને જોળખવા અને તેનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા આપણે પૂર્વેક સૂચના કરી અત્ર વિરમીએ છીએ. આ પદને અને પરમતસદ્વિપ્લુતાના આનંદધનજીના રૂઢ વિચારને કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ નથી તે ઉપર અમારું વિવેચન થઈ શકે છે. હવે આવા પતિ ચેતનાનો સ્વીકાર કરી તેનો વિરહ મટાડી નહીં તથા ચેતનાની કેવી દશા થાય છે તેપર આનંદધન મહારાજ કો પછીના પદમાં વિવેચન કરે છે.

—૮૮. ૮૮૮૩૩૦૦૦૦—

મ્પદ એકતાશીરામું-રાગ વેલાવલ અધરા મારું.

વીંયા વિન 'મુદ મુદ મૂલો શો;

ઃ આંચ છાઈ દુઃસ્ખમેલ કે,

મરસે મૂલી શો. વીંયા ?

* આ પદનો રાગ આઠવીંગ તથા જાણકા પદ પ્રમાણે છે. રાગના આઠવીંગ પદની બીજી ઉત્કૃષ્ટતા જાણકા પદ આનંદ આવશે તેવો ભવે જાણ કરાવવા છે.

૧. 'મુદ મુદ'ને રાગને કે પ્રકારે તથા રાગનાં 'મુદિમુદિ' પદનાં કે, તે ભવે મદ વિવેચન મૂલ્ય.

૨. 'આંચ છાઈ' એવો પદ એક પ્રકારે છે. ભવે તે પદને મદ

૩. 'મુદ મુદ'ને રાગને કે પ્રકારે તથા રાગનાં 'મુદિમુદિ' પદનાં કે, તે ભવે મદ વિવેચન મૂલ્ય.

નૂદા માર્ગો પતિઆગમન માટે છે; અષ્ટ પ્રવચન માતા, દશ પદિકર્મ, સમક્રિતનાં ૬૭ લક્ષણ, શ્રાદ્ધના ૨૧ ગુણો, માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણો વિગેરે પતિમેળાપના અનેક માર્ગો છે તે સર્વ માર્ગની પ્રતીક્ષા કર્યો છું છું કે એ સર્વમાંથી કોઈ પણ એક રસ્તે પતિ મારે મંદિરે પધાર્યો અને એવી રીતે એમની વાટ ભેટી વખતે ફરેક માર્ગ પર મારા હુઝાર મહેલના અરૂણામાંથી ટીંગાઈ ટીંગાઈને ભેડે છું. જ્યારે એક માર્ગ સની રાહ ભેટાં તે આવે નહિ ત્યારે આતુરતાને લીધે બારીએ અપરા અરૂણે ટીંગાઈ ટીંગાઈને દૂર સુધી માર્ગપ્રતીક્ષા કરવામાં આવે છે તે સામાન્ય નિયમાનુસાર હું પતિવિરહથી મારું સાન સાન બૂલી જઈને પતિને આવવાના માર્ગ પર નીહાણો નીહાણોને ભેડે છું. પતિવિરહિણી સ્ત્રી વ્યવહારમાં આ પ્રમાણે કરે છે એ આર્ય હૃદય સમજવું શુદ્ધ ચેતના જેવી નટનાગરમાં મનને ભેડવાવાળી સોના અંતઃકરંબુ તો બીજું હોય જ નહિ અને તેના જેવી શુદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રીના અંતઃકરંબુમાં પતિવિરહનો અગ્નિ કેવો સળગતા હોય તે તો બરમાં સમમય તેવું છે. ચેતનજીની બરાબર આમાં ઠંઢી છે તેવી દશા છે અજ્ઞાનાવસ્થાને લીધે તેની ચેતના શુદ્ધ છે તોપણ તેને પોતાની માની ઠંઠિ પણ તે જોળામાં બેસાડે નથી, તેની સાથે કોડા ઠંઠો નથી, તેને હૃદય સાથે ભેટી હેત દેખાડતો નથી. અનાદિ અજ્ઞાને લીધે, આત્મસ્વરૂપ સમજવાની અશક્તિને લીધે, ધરની પવિત્ર પ્રજાના પ્રેમી પરિચયને પરિહરી પરરમણીની અપ્રશસ્ત વાગ્દેવતામાં ફસાઈ પરભાવમાં પડ્યો રહે છે. શુદ્ધચેતના પતિની આ પ્રભાવે રાહ જુએ છે એ હકીકત ફરેક મુમુક્ષુએ ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

આ પદ પર સુંદર ટોચ છે. તેમાં ભાવ તો લગભગ સરખો છે પણ અર્થ નૂરી રીતે કરવામાં આવ્યો છે તે ખાસ વિચારવા જે સમજવા યોગ્ય છે. ‘પિયા બિન સુદિ બુદિ ભૂલી હો’ એવો પાડ અટખામાં છે તે ધ્યાનમાં રાખવું. સુમતિ પોતાની શ્રદ્ધા લખીને કહે છે કે હે સખિ! ચેતનસમ પતિ વિના અશુદ્ધોપયોગી આત્માને મારે મારું યોગ્ય છે કે નહિ? ઉચિત કે નહિ? એવી શુદ્ધિને હું વિચરી ગઈ, એટલે અશુદ્ધોપયોગી આત્માથી મળવું કે ન મળવું એ લખી મારા ધર્મના વિચારથી હું રહિત થઈ ગઈ છું. અત્ર એવો પ્રશ્ન ધરાવે

દુઃખઝૂખા રૂપ પરપરિણતિમાં પ્રવર્તન કરતાં પતિને દેખીને મારી મુબુદ્ધિ ભૂલી ગઈ છું-મતલબ પતિ પોતે મુબુદ્ધિને વિસારી બેઠો છે. આ ભાવ બતાવવામાં ટબાક્કરે બહુ ચાતુર્ય વાપર્યું છે. એમાં પર-પરિણતિ જેવા આત્મિક વિષયને જે સ્વરૂપ આપ્યું છે (Abstract idea converted into a concrete form) તે બહુ મનન કરીને સમજવા યોગ્ય છે.

આમાં ખાસ વાત સમજવા જેવી એ છે કે સુમતિ પોતે તે શુદ્ધ જ રહે છે પણ પતિ સાથે તેના એકાકાર બતાવવા માટે દુઃખ-મહેલના ઝૂખાની ઠંપના કરી પતિના પરરમણુ ભાવને તાદૃશ્ય રૂપે બતાવતાં તેની અવસ્થાનું યથાસ્થિત ચિત્ર આપ્યું છે. ચેતનજ્ઞને મળવા માટે બાહ્ય દૃષ્ટિએ સુમતિ દુઃખમહેલના ઝૂખામાંથી નગર કરે છે, અનુભવદ્વારા તેને મળવા હોય રાખે છે, પરંતુ તેના આંતર આશય તદ્દન સ્પષ્ટ છે અને તે સમજવામાં વિચાર કરવો પડે તેમ નથી. પોતે નહાઈ ગઈ એમ લખ્યું છે તે પણ વાસ્તવિક રીતે ચેતનજ્ઞ પરપરિણતિમાં તરબોળ થઈ ગયા છે એમ બતાવે છે. શુદ્ધ સતી શ્રી પતિ સાથે પોતાનો એકીભાવ કેવી સુંદર રીતે બતાવે છે તેના આ એક ઉત્તમ નમુનો છે.

બન્ને રીતે અર્થ કરતાં મુદ્દાની વાત એ નીકળે છે કે આ ચેતનજ્ઞ પરભાવમાં રમણુ કરી રહ્યા છે અને તેમાં રાચી રહ્યા છે એ અતિ ખેલજનક હકીકત છે.

હસતી તવ હું વિરાનીયા,

દેસી તનમન *છીજ્યો હો;

સમજી તવ ઈતી કરી,

કોઈ નેહ ન કીજ્યો હો. પીયાં ૨

* છીજ્યોને બદલે એક પ્રતમાં 'હાજો' રાખે છે. અર્થ અનુરૂપ નથી. દોષ્ટેને માટે 'પેખી' રાખે છે, અર્થનું સામ્ય છે. છેલ્લી પંક્તિમાં ડીજ્યોને બદલે 'કીજ્યો' રાખે છે. તેમાં કાવેનોત્તર છે, અર્થ ફરેલો નથી.

૨ હસતી=મોડેલી કરતી. તનમનવારે, અણગમતવામાં વિરાનિયા=અન્ય પ્રમાણ્ય સીમેલ છીજ્યો=હેલાઈ નવો પથ્થરવાળા પથ્થર એની=એટલું. નેહ=સ્નેહ ન કીજ્યો=ન કરી.

“ત્યારે (અજ્ઞાનાવસ્થામાં) સામાન્ય સ્ત્રીઓને (પતિવિરહે રહતી) દેખીને હસતી, પણ (અત્યારે) મારું શરીર અને મન છેદાઈ બાક છે. હવે બધું સમજી ત્યારે એટલું કરું છું કે ‘કોઈ રનેહ કર્યો મા’.”

બાન-આપ વિત્યા વગર દુનિયામાં કોઈ વાતની ખબર પડતી નથી. ત્યારે ખીજી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના વિરહે ચોક્ક કરતી હતી ત્યારે તેમને તે પ્રભાણે કરતાં દેખીને હું તેઓની મશ્કરી કરતી હતી. મને એમ લાગતું હતું કે આ વિરહાનજમાં તે શો દમ છે કે તેને લઈને સ્ત્રીઓ ચોકમાં ડૂબી જતી હશે. પતિ પોતાને મંદિરે ન પધાર્યા હોય તો એમાં તે શી મોટી બાબત છે કે સ્ત્રીઓ તે માટે રહતી હશે! (ખીરાની એટલે અનેરી) ખીજતું દુઃખ ભેટી હતી ત્યારે મારા આવા વિચાર હતા, પણ હવે ત્યારે માથા ઉપર આવી પડી, ત્યારે મને માત્રમ પડ્યું કે પતિ તો મારે મંદિરે પધારતા નથી અને મારા યૌવન-દાજ ચાલ્યો બાક છે, ત્યારે મારું મન અને શરીર સુદાઈ ગયાં, ધીજી ગયાં જેમ ડૂબી વાય અને ઘર પડે ત્યારે હાય પમ ધીજાઈ બાક છે તેમ મારું શરીર અને મારા વિચારો પતિવિરહથી ધીજી ગયા. આ વખતે મારા મનમાં પદ્યોચ્ચાપ થવા લાગ્યો કે અરેરે! અત્યાર સુધી પતિમેળા-પમાં શું મુખ છે? કેવો આનંદ છે? કેવો સતોષ છે? તેનો મેં સંપૂર્ણ રીતે ખ્યાલ જ થયો નહિ. ખરેખર ચેતનજી પણ મારા સંયોગમાં મુખ શું છે તે સમજ્યા જ નથી, અને એ અજ્ઞાનદશાને લઈને અન્ય વરંદ હું હાસ્ય કરતી હતી ત્યારે શું બધુપણામાં દુઃખ છે? તેમ હોય તો તો પછી અજ્ઞાનદશાને પ્રુષ્ટિ મળે છે; પણ તેમ નથી. બધુ પણા વગર સ્વરૂપદ્વન થતું નથી અને સ્વરૂપદ્વન થવા વગર હેય-ઉપદેશનો લોક સમજાતો નથી. મેં તો આટલો બધો પ્રેમ થયો અને પ્રેમનું મુખ સમજી તેથી પતિવિરહમાં દુઃખ કેટલું દુઃખ છે તેનો પણ ખ્યાલ આપ્યો, અર્થે હવે હું સર્વને બહુમણ કરું છું કે કોઈ રનેહ કર્યો જ નહિ રનેહ કરતી વખત તો મનમાં આનંદ આવે છે પણ પછી જ્યારે પતિનો વિરહ દુઃખ છે ત્યારે બહુજ ખેદ થાય છે. મારે રનેહ દુઃખ પછી વિરહ દુઃખ અલગ રનેહ એક સરખો રંદા કરે નહિ અલગ એક વરંદનો (એક પખો) પ્રેમ થાય તેવો રનેહ કોઈ કદિ કર્યો નહિ પછી આ અજ્ઞાનાં બહુ વિચારવા લાગ્યા પ.૧ રહી છે તેપર જરા નજર કરો.

દુઃખઝૂપા રૂપ પરપરિણતિમાં પ્રવર્તન કરતાં પતિને દેખીને મારી સુખુદ્ધિ ભૂલી ગઈ છું—મતલબ પતિ પોતે સુખુદ્ધિને વિસારી બેઠો છે. આ ભાવ બતાવવામાં ટળાકારે બહુ આતુર્ય વાપર્યું છે. એમાં પર-પરિણતિ જેવા આત્મિક વિષયને જે સ્વરૂપ આપ્યું છે (Abstract idea converted into a concrete form) તે બહુ મનન કરીને સમજવા યોગ્ય છે.

આમાં ખાસ વાત સમજવા જેવી એ છે કે સુખતિ પોતે તે શુદ્ધ જ રહે છે પણ પતિ સાથે તેના એકાકાર બતાવવા માટે દુઃખ મહેલના ઝૂપાની કંડપના કરી પતિના પરમથ ભાવને તાદૃશ્ય રૂપે બતાવતાં તેની અવસ્થાનું યથાસ્થિત ચિત્ર આપ્યું છે. ચેતનજીને મળવા માટે બાહ્ય દૃષ્ટિએ સુખતિ દુઃખમહેલના ઝૂપામાંથી તપ્પ કરે છે, અનુભવદ્વારા તેને મળવા હોંશ રાખે છે, પરંતુ તેના આંતર આશય તદ્દન સ્પષ્ટ છે અને તે સમજવામાં વિચાર કરવો પડે તેમ નથી. પોતે નહાઈ ગઈ એમ લખ્યું છે તે પણ વાસ્તવિક રીતે ચેતનજી પરપરિણતિમાં તરંગોળ થઈ ગયા છે એમ બતાવે છે. શુદ્ધ સતી સ્ત્રી પતિ સાથે પોતાનો એકીભાવ કેવી મુંઢર રીતે બતાવે છે તેનો આ એક ઉત્તમ નમુનો છે.

બન્ને રીતે અર્થ કરતાં મુદ્દાની વાત એ નીકળે છે કે આ ચેતનજી પરભાવમાં રમણ કરી રહ્યા છે અને તેમાં રાચી રહ્યા છે એ અતિ ખેદજનક હકીકત છે.

હમતી તવ હું વિરાનીયા,
દેંચી તનમન *કીંચો હો;
સમજી તવ પતી કરી,
કોંઈ નેહ ન કીંચો હો. પીયા ૦ ૨

* કીંચોને બદલ એક પ્રવચન 'લગ્ન' સંબંધ છે. અર્થ અડધા નથી જેને પેખી જઈ છે, અર્થનું સામ્ય છે ઉઘી પંક્તિમાં કીંચોને બદલે કીંચો દન ૦ નેના ગણનોના સંદર્ભ છે, અર્થ રસો નથી.
૨. હસ પ્રેમભરી કરી તનમનવારે, અગાધાસ્થામાં વિરહવચનના નાનાં સોમી કીંચો નેહ પધાનપ થયો એવીએટલું, નેહરોને ૧

“ત્યારે (અજ્ઞાનાવસ્થામાં) સામાન્ય સ્ત્રીઓને (પતિવિરહે રહતી) દેખીને હસતી, પણ (અત્યારે) મારું શરીર અને મન છેદાઈ બાય છે. હવે બધું સમજી ત્યારે એટલું કહું છું કે ‘કોઈ રનેહ કરશે મા’.”

બાપ-આપ વિત્યા વગર દુનિયામાં કોઈ વાતની ખબર પડતી નથી. ત્યારે છીછ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના વિરહે શોક કરતી હતી ત્યારે તેમને તે પ્રમાણે કરતાં દેખીને હું તેઓની મશ્કરી કરતી હતી. મને એમ લાગતું હતું કે આ વિસ્ફુલ્ગનમાં તે શો દમ છે કે તેને લઈને સ્ત્રીઓ શોકમાં ડૂબી જતી હશે. પતિ પોતાને મંદિરે ન પધાર્યા હોય તો એમાં તે શી મોટી બાબત છે કે સ્ત્રીઓ તે માટે રહતી હશે! (ખીરાની એટલે અનેરી) ખીજાનું દુઃખ જોતી હતી ત્યારે મારા આવા વિચાર હતા, પણ હવે ત્યારે માથા ઉપર આવી પડી, ત્યારે મને માલુમ પડ્યું કે પતિ તો મારે મંદિરે પધારતા નથી અને મારો યૌવન-કાળ ચાલ્યો બાય છે, ત્યારે મારું મન અને શરીર સુકાઈ ગયાં, છીછ ગયાં જેમ હંધી વાય અને ઠાર પડે ત્યારે હાથ પગ છીજાઈ બાય છે તેમ મારું શરીર અને મારા વિચારો પતિવિરહથી છીછ ગયા. આ વખતે મારા મનમાં પદ્માચાપ યથા લાગ્યો કે અરેરે! અત્યાર સુધી પતિમેળા-પમાં શું સુખ છે? કેવો આનંદ છે? કેવો સંતોષ છે? તેનો મેં સંપૂર્ણ રીતે ખ્યાલ જ ક્યો નહિ. ખરેખર ચેતનજી પણ મારા સંયોગમાં સુખ શું છે તે સમજ્યા જ નથી, અને એ અજ્ઞાનદશાને લઈને અન્ય તરફ હું હાસ્ય કરતી હતી. ત્યારે શું બાલુપણમાં દુઃખ છે? જો તેમ હોય તો તો પછી અજ્ઞાનવાદને પુષ્ટિ મળે છે; પણ તેમ નથી. બાલુ-પણા વગર સ્વરૂપજ્ઞાન થતું નથી અને સ્વરૂપજ્ઞાન યથા વગર હેય-ઉપાદેયનો લેહ સમજાતો નથી. મેં તો આટલો બધો પ્રેમ ક્યો અને પ્રેમનું સુખ સમજી તેથી પતિવિરહમાં દુઃખ કેટલું થાય છે તેનો પણ ખ્યાલ આવ્યો, અથી હવે હું સર્વને લલામણુ કરું છું કે કોઈ રનેહ કરશે જ નહિ. રનેહ કરતી વખત તો મનમાં આનંદ આવે છે પણ પછી ત્યારે પતિનો વિરહ થાય છે ત્યારે બહુજ ખેદ થાય છે. માટે રનેહ યથા પછી વિરહ થાય અથવા રનેહ એક સરખો રક્ષા ઠરે નહિ અથવા એક તરફનો (એક પખો) પ્રેમ યાય તેવો રનેહ કોઈ કદિ કર્યો નહિ. પદની આ ગદ્યામાં બહુ વિચારવા લાયક વાત ટંકી છે તેપર જરા નજર કરીએ.

પ્રથમ તો ચેતન અને ચેતના જે જૂઠા જૂઠા બાપો બતાવે છે તેમાં લોગસેળ ન થઈ જાય તે સંભાળવું. અન્ય સ્ત્રીઓ તરફ ચેતના દુરે છે તે તેને યોગ્ય છે, કારણ કે પ્રાકૃત સ્ત્રીઓ જે સ્થૂળ સ્નેહ કરે છે તે તો તૂટવાનો જ છે, વિરહથી કે મૃત્યુથી તેમાં વિરોધ પડવાનો જ છે; તેથી એવો સ્નેહ કરવા ના કહેવી તે તો યુક્ત છે, પણ પાતે ચેતન સાથે સ્નેહ કરવાની ના પાડતી હોય એમ જે ભાવ નીકળે છે એનો અર્થ એટલો જ જણાય છે કે ચેતન હજુ અજ્ઞાતાસ્થામાં છે, સ્વરૂપ સમજતા નથી અને તેને પરિણામે કુમાર્તપર ગમન કરે છે. ચેતનનો અને ચેતનાનો પ્રેમ એક વાર બન્ને તો પછી તેમાં કંઈ અંતરાય પડવાનો નથી તેથી તેના પ્રેમનો નિર્બંધ સૂચવ્યો હોય એમ કહવું નથી. અથવા તો પાતે ઘણા વખતથી પતિની સદા ભેડી પણ પતિ પધાયાં નહિ તેથી છેવટે કંટાળીને સર્વે સ્ત્રીઓને એ કહેવા નીકળે કે તમારે કંઈ સ્નેહ કરવો જ નહિ તો તે પત્નિ વાત્સલિક ફૂટી કન છે. સ્થૂળ પ્રેમની પેઠે ધર્મપ્રેમ અથવા આત્મિક પ્રેમમાં પણ પ્રથમ તો નફાલતા ઝાનતી નથી પણ એક વાર તેના મન બાળ્યો હોય તો પછી તેના વિરહમાં અનિર્બંધ-સ્થૂળ અને માનસિક બંને વિરોધ વાત્સલિક રીતે તે બન્નેથી અપર અધિદેવ પેઠે થાય છે. વિરહદુઃખ ન સમજતાર તો પ્રથમ અન્ય સ્ત્રીઓ ન હોય, પછી સ્નેહનુ હાન્યા પછી વિરહદુઃખ પણ પડવાના. ૧૨ અને અવધૂતરી સ્ત્રીઓને પ્રેમ ન કરવાની તક નહીં ૧૩ ના હા ૧૪ કદી બંધા અને ૧૫

અવધૂતરીના કુલ સંવચન નહિ આકરવા સમગ્ર મુદ્દાને નહીં કે એટલું ને. ૧૫૮ ૧૬ કે અવધૂતરી સંવચનની નહીં ૧૬૬ અવધૂતરી પત્નિ સંવચન સંવચન કરવાને સમજાવવા હવે કહ્યું છે. અવધૂતરી પુત્ર કે કંઈ સર્વ મુદ્દા એટલે કન કંટાળી હવે પેટકા હવે એક સંવચનમાં તમારી દેવતા કે અવધૂતરી માનવ સંવચન પદ્ધતિ અને આત્મિક પ્રેમ બંને ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

પ્રથમ તો ચેતન અને ચેતના જે જૂઠા જૂઠા શાયો બતાવે છે તેમાં ભેળસેળ ન થઈ જાય તે સંભાળવું. અન્ય સ્ત્રીઓ તરફ ચેતના હસે છે તે તેને ચેત્ય છે, કારણ કે પ્રાકૃત સ્ત્રીઓ જે સ્થૂળ સ્નેહ કરે છે તે તો તૂટવાનોજ છે, વિરહથી કે મૃત્યુથી તેમાં વિશ્લેષ પડવાનોજ છે; તેથી એવો સ્નેહ કરવા ના કહેવી તે તો યુક્ત છે; પણ પોતે ચેતન સાથે સ્નેહ કરવાની ના પાડતી હોય એમ જે ભાવ નીકળે છે એનો અર્થ એટલોજ જણાય છે કે ચેતન હજી અજ્ઞાનપર્યાય છે, સ્વરૂપ સમજતા નથી અને તેને પરિણામે કુમાર્ગપર ગમન કરે છે. ચેતનનો અને ચેતનાનો પ્રેમ એક વાર ભામે તો પછી તેમાં કંઈ અંતરાય પડવાનો નથી તેથી તેવા પ્રેમનો નિષેધ સૂચવ્યો હોય એમ લાગતું નથી. અથવા તો પોતે ઘણા વખતથી પતિની રાહ ભેડે પણ પતિ પધાયાં નહિ તેથી છેવટે કંટાળીને સર્વ સ્ત્રીઓને એ કહેવા નીકળે કે તમારે કંઈ સ્નેહ કરવોજ નહિ તો તે પણ વાસ્તવિક હકીકત છે. સ્થૂળ પ્રેમની પેઠે ધર્મપ્રેમ અથવા આદિમિક પ્રેમમાં પણ પ્રથમ તો મહત્વતા લાગતી નથી પણ એક વાર તેનો રસ આપ્યો હોય તો પછી તેના વિરહમા અતિખેદ-સ્થૂળ અને માનસિક અથવા વિશ્લેષ વાસ્તવિક રીતે તે બોલેથી અપર આધિદેવિક ખેદ થાય છે. વિરહદુઃખ ન સમજનાર આ પ્રથમ અન્ય સ્ત્રીઓને હમે, પછી સ્નેહનુ લાગ્યા પછી વિરહદુઃખમાં પડી પશ્ચાત્તાપ કરે અને અન્ય કુવ રી સ્ત્રીઓને પ્રેમ ન કરવાની લજામણુ કરે એ સર્વ વાત સમીક્ષીન સામે છે.

અણપગામા દુઃખ હોયજ નહિ. અણપણ વગરની છંદો ની છે. એટલું તે. સ્પષ્ટ છે કે અણપણથી જવાબદારી બહુ વધતી જાય છે પણ તેની સાથે જ કર્મનિર્જન કરવાનો સંજ્ઞાની સાનથી હવેમાં નથી છે, અજ્ઞાન કદથી પૂર્વ કોટિ વર્ષો સુધી જેટલાં કર્મ ફરકરી ચક્રવર્તી સાનથી એ સ્ત્રીઓમાં જાગી દેવાય છે. આથી વિદ્યાર ન નાન. કાલની ખાતર અને આત્માના એક માટે તેના શુદ્ધ મૂલ હવે સાનને તો અજ્ઞાન કરવાની ખાસ જરૂર છે. અહીં અજ્ઞાનપર્યાય ચેતન પોતે સમજ્યાં. ચેતના તો શુદ્ધજ છે, પણ ચેતનજીવનને સંચાલન પ્રકાર વખતે તેનો પ્રગટ થાય છે, તે વખતે 'સમજી' ન

એવી ટૂંકી' એનું અર્થસામ્ય થાય છે, સ્થિતતાથી ચેતના અને ચેત-
નાની વર્તમાન દશા આદ્યમાં લઈ તેઓનો વાસ્તવિક અલેદ સમજી
આ ગયાનો અને આ આખા પદનો ભાવ મનમાં વિચારવાથી વસ્તુ-
સ્વરૂપનો અજકાદ થયો.

ટબાકાર આ ગયાનો અર્થ લગભગ ઉપર પ્રમાણે જ કરે છે.
તનમન છીન્યો એ વાક્યને તે વીતનીયા સાથે લે છે. કુંબુદિવંત
શ્રીઓ તેઓના પતિને વિરહે તનથી અને મનથી છીનઈ ગઈ, મુકાઈ
ગઈ અને તેથી તેઓને રહી દેખીને હું આ પ્રમાણે બોલી અહીં
જે વખતે ચેતના આ વાક્ય બોલે છે તે વખતે તેને શુદ્ધાત્માથી સંયોગ
થયો છે એમ 'તબ' શબ્દપરથી ટબાકાર બતાવે છે અને પછી તે
પ્રાકૃત શ્રીઓને શુદ્ધચેતના બોધ આપે છે કે હવે હું પણ વિસ્ફ-
ટામ શું છે તે સમજી છું અને તેથી એટલું જ કહું છું કે કોઈ સ્નેહ
ઠર્યો નહિ. આટલું ટબાકાર લખીને છેવટે ઉમેરે છે કે ભાવચ્છા-
વિલાસંતિ કેવઃ" એ શેષ શબ્દનો ભાવ જરાબર સમજાવ્યો નથી. મત-
લબ એમ જણાય છે કે આત્મમુખાનિલાસીઓને શુદ્ધચેતના એવી
સડામણ કરે છે કે તમારે કદિ સ્નેહ કરવો નહિ એટલે કે સ્વજન
સ્નેહમાં રાચવું નહિ. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં 'દેખી' શબ્દનું
સ્થાન ફરવડું પડે છે અને શુદ્ધચેતનાનો બોધ જરાક અપ્રાસંગિક
લાગે છે. ભાવાર્થ તો સામાન્ય રીતે એક સરખો જ રહે છે. અનુ-
ભવ વગર પતિસ્નેહમાં લલચાવી શ્રીઓ પતિવિરહે રહે છે તેનું ઠારણ
સ્નેહ જ છે, માટે એવો સ્નેહ ન કરવો એ જ ઉચિત છે એમ
શુદ્ધચેતનાનો ઉપદેશ છે અથવા તો તેના શેડના ઉદ્ગારરૂપે આ
વાક્ય તેના મુખમાંથી નીકળી ગયું છે. દુઃખમહેવના સરૂખામાં લેખા
લેખા અશુભાતથી નહાઈ જન્મર બહુ વખતથી પતિવિરહનું દુઃખ
સહન કરનારી પતિમત્તા શ્રી આતું વાક્ય કંટાળા તરીકે જ બોલે
એમ સમજવું. બીજી એ વાક્યના ગર્ભમાં પણ પવિત વસ્તુ સ્નેહ તો
સુરપદ જણાય છે. પતિવિરહનું દુઃખ સહન ન થઈ શકે તેમ હોય
તો પતિની સાથે સ્નેહ કર્યો નહિ, સંબંધ ઠર્યો નહિ એમ બોલે પણ
પતિને મર્યાપર ધારણ કર્યા પછી શુદ્ધ પત્નીની બીજી દશા તો હોય જ

નહિ. એ અન્ય પુરુષને ઇચ્છે નહિ કે તેના સામું જીવે નહિ. અત્ર નિષેધ પણ સ્થૂળ પ્રેમનો છે કારણ કે તેમાં અંતે વિશેષ જરૂર પડવાનો છે. અનંતકાળ સુધી પતિ સાથે અંતર રહિતપણે મેળાપ થાય તેવું કાર્ય બની શકે તો તેમ કરવાનું નિષિદ્ધ હોય એમ અત્ર જણવું નથી. આ ભાવ બસબસ વિચાર કરવાથી સમજાય તેમ છે.

પ્રીતપ પ્રાનપતિ* વિના,
પિયા કેસે જીવે હો;
પ્રાન પવન વિરહા દગ્ધા,
મુયંગનિ† પીવે હો. પીયાં ‡

“અતિ ઇષ્ટ જીવનઆધાર ચેતન વગર (તેની) પત્ની (ચેતન) પ્રાણને કેવી રીતે ધારણ કરે? વિરહદયારૂપ સાપણ તેના પ્રાણવાયુને પી ભાય છે.”

ભાવ-સખિ! આ દુનિયામાં વિરહી સ્ત્રી કેવી રીતે જીવન ધારણ કરી શકે? જ્યારે પોતાના હૃદયવચ્ચે સિરછત્ર મુકુટમણિ પ્રાણનાથનો તેને વિરહ રહ્યા કરે ત્યારે તેને પોતાના પ્રાણ કેવી રીતે ધારણ કરવા? તે આવા જીવનમાં કેવી રીતે રહી શકે? કેવી રીતે ટકી શકે? એક તો તેના પતિ તેના મંદિરે પધારી તેને આનંદ આપી જીવનદોરી લંબાવતા નથી અને બીજું તેના જીવનને ટુંકું કરી નાખનાર અરે તેના પ્રાણને ખાઈ જનાર પણ હાજર છે જે તેના જીવનને તોડી ફેડી નાખે છે, અકાઈ બનાવે છે, નકામું બનાવે છે. વિરહદયારૂપ સાપણ તેના પ્રાણવાયુનું ભક્ષણ કરે છે અને તેના જીવનના પાયાઓને ખાઈ ભાય છે. લોકોક્તિ એવી છે કે સર્પ પવનનું ભક્ષણ કરી તેના ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. વિરહદયારૂપ સાપણ ચેતનાના પ્રાણ

* પ્રાનપતિ ને જાણે ‘પ્રાનપિયા’ પાઠ એક પ્રતમાં છે.

† મુયંગનિ ને જાણે બે પ્રતમાં ‘મુયંગમિ’ પાઠ છે તેનો અર્થ પત્નિ સાથે છે. હાલક જુકમાં મુયંગમ સંગ છે તેનો અર્થ સર્પ સાથે છે.

‡ પ્રીતમ=અતિ ઇષ્ટ. પ્રાનપતિ=જીવનઆધાર. પીવે=પી, પિયા=પ્રિય. ફિસે=ફેડી રીતે. ઇરે=પ્રાણ ધારણ કરે. પ્રાન પવન=પ્રાણવાયુ. વિરહદયા=વિરહદયારૂપ. ડગ્ધા=નિર્મમજી, સર્પ-ત્રી, સાપ-પ્રી, પીવે=પાન કરે, પી ભાય.

ઉપર બહુ સારું રૂપક આનંદધનજી મદારાજે અહીં મૂક્યું છે તે બરાબર સમજવું.

ટળાકાર આ ગાથાનો અર્થ કરતાં લખે છે કે પ્રાણુપતિ વિના એટલે પ્રાણુના સ્વામી પ્રીતિવહનના વિયોગે તેની વસ્તુમા કયા પ્રકારે પ્રવૃત્તિ ધારણ કરે? એટલે એ નહિ જ જીવે એ અર્થ અર્થાતરન્યાસથી દર્શાવે છે. મારા દશ પ્રાણુને વિરહદશારૂપ સર્પ પીવે છે ત્યારે પ્રાણી કેમ જીવી શકે? છેલ્લી બે પંક્તિને ટળાકાર અર્થાતરન્યાસ કહે છે તે યુક્ત જણાતું નથી. જ્યારે વિશેષ વાક્યનું સમર્થન સામાન્ય વાક્યથી થાય અથવા સામાન્યનું સમર્થન વિશેષથી થાય ત્યારે અર્થાતરન્યાસ અલંકાર થાય છે, એ અલંકારનો અત્ર પ્રયોગ જણાતો નથી. અર્થવિચારણા કરતાં ચેતના ન જીવે ચામાટે તેનું કારણ છેલ્લી બે પંક્તિમાં આપ્યું હોય એમ લાગે છે. ટળાકારે એક વાત બહુ સુંદર બતાવી છે. દશ પ્રાણુને દશ ચત્તિધર્મ સમજવા. આ દશવિધ ધર્મરૂપ પ્રાણુવાયુને વિરહઅવસ્થા પી જાય ત્યારે પછી પ્રાણી કેવી રીતે જીવી શકે. શુદ્ધ ચેતનાના પ્રાણરૂપ ખંતિ મદવ અજ્ઞવાદિ ધર્મનું જે સ્વરૂપ અહીં આપ્યું છે તેનાં નામ માત્ર વિચારી જઇએ.

૧. ક્ષાંતિ-ક્રોધનો ત્યાગ.
૨. માર્દવ-માનનો ત્યાગ.
૩. આર્દ્રવ-ભ્રાયાનો ત્યાગ (સરલતા).
૪. મુક્તિ-લોભનો ત્યાગ (સંતોષ).
૫. તપ-માદા અભ્યંતર બાર પ્રકારનાં તપ કરવા.
૬. સંયમ-પૃથ્વીકાય આદિકની વિશધનાનો ત્યાગ રહે તેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી.
૭. સત્ય-સત્ય પ્રિય મિત્ર અને હિત કરનારું વચન બોલવું.
૮. શૌચ-અરૂપ ઉપકરણ રાખવાં, ગુરુકુળની સેવા કરવા.
૯. અક્રિયનત્વ-ધન મુવર્ણાદિ પરિગ્રહનો અસ્વીકાર (ત્યાગ).
૧૦. બ્રહ્મચર્ય-દેવ મનુષ્ય અને તિર્વચના સીપુરૂપસંયોગનો કે વિવચસેવનનો સર્વથા ત્યાગ.

* પં. આનંદસહન મદારાજ લખે છે કે પેટાના પ્રાણુવાયુને પ્રસૂત કરી સાધ્ય વસ્તુનું બંધન કરી જાય એ સામાન્ય દુષ્ણત વરીકે લઈ અર્થાતરન્યાસ કરેલ હોય એમ ધારી શકાય.

આ દશવિધ ધર્મમાં એટલી મહત્વતા સમાયલી છે કે એનો સ્વી-
કાર કરવાથી શુદ્ધચેતના પ્રગટ થાય છે. શુદ્ધચેતનાના એ ખરેખર
પ્રાણરૂપ છે અને તેને વિરહદયા પી બધ ત્યારે પછી શુદ્ધચેત-
નાનું જીવનસત્ત્વ સુકાર્ધ બધ છે અને તે અતિ અવ્યક્ત થતી બધ
છે. આ દશ ધર્મોને આદરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. અન્ય પ્રસંગે
તેપર વિસ્તારથી વિચારણા થયે. પ્રિય પતિ વગર શુદ્ધચેતના
પોતાની શુદ્ધ શુદ્ધ ભૂલી ગઈ છે એનું અત્ર કારણ સ્પષ્ટ સમજાય છે: એના
પ્રાણ પલુ ટકી શકે નહિ એવી જ્યાં દયા ખડી થઈ બધ ત્યાં તેની
શુદ્ધ શુદ્ધ તો દેઝલે દેવી રીતે રહી શકે!

શીતલ પંખા કુમકુમા,

ચંદન કરા સ્નેહે હો;

અનલ ન વિરાદનલ *યદૈ,

તન તાપ વિદાવે હો. પીયાં ૪

“(હિ સખિ!) તું કંઠા પદાર્થો, પંખા, કપૂર ચંદનનો ઘોળ વિગેરે
શામાટે લાવે છે? એ તાપ નથી પણ વિરહાનલ છે (તેથી ઉપરાહત
પદાર્થો તો ઉલટા) શરીરનો તાપ વધારે છે.”

ભાવ-પ્રથમ વિરહી સ્ત્રીની અપેક્ષાએ આ ગાથાનો અર્થ કરીએ.
હે સખિઓ! મારા પતિના વિરહને લઈને મારા શરીરમાં જ્વાળા
ઉઠે છે. મને સખત ગરમી મારા શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં લાગે
છે તેને શાત કરવા માટે તમે કપૂર ચંદનનો ઘોળ અને બીજા શીત
ઉપચારના પદાર્થો લાવો છો અને મને પંખો નાખો છો. પણ તેમ
શામાટે કરો છો? તમે સાધારણ રીતે કોઈને દાહજ્વર થયો હોય
અથવા તાપ આવ્યો હોય ત્યારે જેમ માથાપર ચંદનનો લેપ કરે,

* ય ને બાંહે અત્ર લાપેલી ભુખાં ને છે. સર્વ પ્રતેષા ન પાડતો છે.

† બાંહે ને અત્ર કોઈક જગ્યાએ વધારે લખ્યું છે. ન અને બનો બનેલ સર્વજ
નુબાં છે.

૪ રીતન=કંઠા પદાર્થો. પખા=પવન નાજવળા પંખા. કુમકુમા=કપૂર વિગેરે રીતન
પદાર્થો. ચંદન=ચંદનનો ઘોળ. કદા=શુ. રાખતે, અનલ=અતિ જ્વાળા. વિરહાનલ=
મદનજ્વર, વિરહાતિ. ય=અ, જે. દૈ=હે. તનતાપ=શરીરનો તાપ, શરીર બાંહે
વધારે છે.

પવન નાખે, શરીરે જાવનાચંદનનો લેપ કરે અને તેવા અને પ્રકારના બાહ્ય રીત ઉપચાર કરી શરીરને શાંતિ થાય તેવા પ્રયત્ન કરે તેમ કરે છે, પણ તેમ કરવામાં તમારી મોટી ભૂલ છે. તમારા શરીરમાં ચત્ત ઢાહુને સામાન્ય પ્રકારનો અનળ (ગરમી-વાર) સમજો છે, પણ તે તેમ નથી; એ તો વિરહાનળ છે, સીને પતિવિરહથી થતો અગ્નિ છે, કામજ્વર છે અને તેથી તેને શાંત કરવાને માટે તમે જે જે પદાર્થો લાવો છો તે તેને ઉલટા વધારે ઉદીપન કરે છે. મદનજ્વરને રીત ઉપચારના પદાર્થો વધારે છે, કારણ કે તેનું સ્વરૂપ રતિપતિ વધારે વધારે સાંભરે છે અને પતિવિરહની વેદના વધારે થાય છે; આથી તમે જે ઉપચાર કરો છો અથવા સૂચવો છો તે તમારી વિરહાગ્નિ શાંત કરવાને બદલે તેને વધારી મૂકે છે, તમને કરેલા બાહ્ય ઉપચારો જે હેતુથી તમે કરો છો તે હેતુ પાર પાડવાને બદલે ઉલટા તેઓ તેનાથી વિરુદ્ધ કામ કરે છે; અંતરનો ઢાહુ બાહ્ય ઉપચારથી મટી શકતો નથી.

શુદ્ધચેતનાને અંગે હવે આ વાત વિચારીએ. હે શ્રદ્ધા સખિ! જેમ વિરહાતુર સ્ત્રી કામાગ્નિથી બળી જતી હોય તેને બાહ્ય ઉપચારથી કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ થતો નથી, ઉલટી તેનાથી તેની વિરહવ્યથા વધારે થતી જાય છે, તેમ મારા નાથ મારે મહિરે પવન રતા નથી અને તેથી મારા મનની વ્યથા વધતી જાય છે, તેવે પ્રસંગે તમે બાહ્ય ઉપચાર કરી મને શાંત કરવા ઈચ્છો છો અને તેમ કરી તમારો ચળીધર્મ બચતો છો પણ એમાં કોઈ વળવાનું નથી, એથી મારો વિરહાનળ ખુદાઈ જવાનો નથી અને એથી મને શાંતિ થવાની નથી. તમે સારી રીતે જાણો છો કે મારા શરીરમાં અત્યારે જે પીડા થાય છે તે સામાન્ય પ્રકારની નથી, ઉપર ઉપરની નથી પણ અંતરંગની છે અને તેને શાંત કરવા માટે તમે જે ઉપાય સૂચવો છો તે તદ્દન નકામા છે, ઉલટા મારી પીડા વધારવાય છે અને મને વધારે ઉદીપન કરનારા છે.

ચેતનજ્ઞ અગાધિ કાળથી પ્રસંગે પ્રસંગે બાહ્ય ઉપચારો તેમ કરે છે, જેનું શુદ્ધચેતનાની વિશિષ્ટ દૃષ્ટિએ જોતાં તો તે શુદ્ધચેતનાને વધારે દુઃખ દેવાર જ નીવડે છે. અવારનવાર ચેતનજ્ઞ પ્રજ્ઞાઓનો પ્રસંગ મૂકી ઈર્ષકે માર્ગપર આવશ્યક યાત્રા કરે છે અને તે

વખતે અભિમાનથી કે માયાથી બાહ્ય ક્રિયાઓ કરે છે, કીર્તિ ખાતર દાનાદિ આપે છે, પણ તેથી ચેતનાનો વિરહાગ્નિ શાંત થતો નથી. સહુજ પુણ્યબંધ થાય તો તે પણ શુદ્ધચેતનાની અભિને તો વધારે ઉદીપન કરે છે. શુદ્ધચેતનાની દૃષ્ટિએ વિરહાગ્નિ શાંત થાય તેના સંયમ યતિધર્માદિ સમ્યક્ત્વપૂર્વક આચરવામાં આવે, યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવામાં આવે, નિરિન્છકેપણે બાર પ્રકારનાં બાહ્ય અભ્યંતર તપ કરવામાં આવે અને શમદમ્ભાદિ અંતરંગ ઉપચાર કરવામાં આવે ત્યારે જ તેનો અગ્નિ શાંત થાય તેમ છે. બાહ્ય જ્વર થયો હોય તો તે બાહ્ય ઉપચારથી મટી શકે છે, શમી જાય છે; પણ અંતરનો જ્વર તો અંતરંગ ઉપાયોથી જ મટે છે. બહુ તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોવામાં આવશે તો જ સમજી શકાશે કે ચેતનાને વધારે ત્રાસ આપે તેવા બાહ્ય ઉપચારો જ ઘણી ખરી વખત કરવામાં આવે છે. બહુધા તો ઉપચાર કરવામાં જ આવડા નથી, ચેતનાને વિચારી મૂકવામાં આવે છે, બૂઝી જવામાં આવે છે, ઉપેક્ષા કરીને બાજુપર નાખી મૂકવામાં આવે છે; કદિ કોઈવાર તેના વરદ નજર કરવામાં આવે છે અને તેના અભિને શાંત કરવા માટે ઉપચાર કરવામાં આવે છે તો તે પણ બહુધા તેને વધારે નુકસાન કરનાર હોય તેવા જ હાય કરવામાં આવે છે. શુદ્ધચેતના અને ચેતનના સંબંધનું અજ્ઞાન, ચેતનજીની વાર્તાવિક સ્થિતિનો અધુરો અથવા અપૂર્ણ ખ્યાલ અથવા તેના ખ્યાલની તકન ચેરહાજરી અને વસ્તુસ્વરૂપ સાથે ચેતનના સંબંધની અને પ્રત્યેક કંઈની ચેતનાપર થતી અસર સંબંધી સમજણની ચેરહાજરી આનું કારણ છે. બાહ્ય ઉપચાર કોઈ કોઈવાર કરવામાં આવે છે તે પણ ચેતનાને લાજ કરનાર થતા ન હોવાથી અને ઉલટા તેનો તાપ વધરનારા થતા હોવાથી તે કહે છે કે હે સખિ! હું તો મારી શુદ્ધબુદ્ધ હવે તો બૂઝી ગઈ છું.

આનંદધનજી મહારાજે કેટલીક જગ્યાપર વ્યવહારને લક્ષ્યમાં રાખી નિશ્ચયને પોષણ આપ્યું છે જેમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો આ ગાથા એક ખાસ નમુનો છે. બાહ્ય ઉપચાર શુદ્ધચેતનાના વ્યાધિને વધારનારા છે જેમ કહેવામાં બહુ વિશુદ્ધ તત્ત્વિક અપેક્ષા-ધ્યાનમાં રાખવામાં આવી છે અને એ અપેક્ષા તેઓના પદમાં ઘટ્ટી જગેએ ધ્યાનમાં રાખવી પડે છે. અહીં લૈકિક વ્યવહારની જગ્યાએ

ધાર્મિક વ્યવહાર વિલક્ષણ રીતે ગ્રોહવવામાં આવ્યો છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચય બંને સમજનાર, તેમાં વિરોધ નહિ પણ સામ્ય અવલોકન આવી ગાથાઓનું સહસ્ર સમજી શકે છે. હજી સામાન્ય ખ્યાલ એવો છે કે વ્યવહારને અને નિશ્ચયને વિરોધ છે. આ ભ્રાંતિજનક સમજ છે. એ દેખીતા વિરોધમાં જે અવિરોધ દેખી શકે તેજ તત્ત્વજ્ઞ પામી શકે તેમ છે અને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ જોતાં એક પણ બાબતમાં વસ્તુતઃ વ્યવહાર અને નિશ્ચયને વિરોધ છેજ નહિ એમ સાર મૂકી શકી શકાય તેમ છે.

ટબાકાર પણ આ ગાથાનો અર્થ બહુ સુંદર કરે છે. અર્થ લગભગ સરખોજ છે. તેઓ લખે છે કે સખીઓએ ચેતનાના પ્રાણ જલ નાળીને તેનો વિરહાનલ છુઆવવાને શીતલોપચાર કરવા માંડ્યો એટલે અનાદિ મિથ્યાત્વી છુવ યથાપ્રવૃત્તિકરણે આવ્યો અને કદાચ તે ઉપચાર ચાલુ રહે તો તે અપૂર્વકરણે પણ આવે. આવ બાદ્ય ઉપચાર કરતી સખીને ચેતના કહે છે કે હે લોખી સખિ! ઇચંદન બરાસનું વિલેપન શું કરવા લગાડે છે? એ તો બાદ્ય અગ્નિના ઇંદાજ છે, પણ મને યાચ છે તે બાદ્ય અગ્નિ નથી પણ વિરહાગ્નિ છે, તેથી શીતાળ પખા કુમકુમાદિ તો મારી આગને વધારશે, ઘટાડી શકશે નહિ. ચંદન પખા વિગેરેથી પતિસ્મરણ થશે તેથી તો મદન વધારે ઉત્તીષ્ઠ થશે, કારણ કે તે સર્વ મદને.કાપક છે. ત્યાંમુખી સમ્યક્ત્વવાનું આત્માનો મને મેળાપ ન થાય ત્યાંમુખી પંખાદિકથી શુ સિદ્ધતા થવાની છે. ટબાકામાં બાદ્ય ઉપચારને યથાપ્રવૃત્તિકરણ મુખીની હૃદમાં રાખ્યા છે અને ચેતનજીનો મેળાપ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ થાય છે એમ જે જણાવ્યું છે તે બરાબર વિચારીને સમજવા પડે. એ અને તે વાતોને અને ઉપર કરેલા અર્થને બરાબર સમજતાં એમ વિચારી ઘટાવવું. ટબાકારે વિરહકાળ અપૂર્વકરણ મુખી નોંધ્યું છે તે વાત એક રીતે બરાબર મળતી આવે છે. માત્ર બાદ્ય ઉપચારની ઉપર જે દૃશ્ય વર્ણવી છે તે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પછી પણ કેટલીક વાર બનવા જોઈ છે, પણ તેનો કાળ પરિમિત હોય છે, એટલે તે સમજી જવામાં આવે તો ટબાકારનો અને પ્રથમ લખેલો અર્થ સમજી બીજાને બરાબર અનુરૂપ છે એમ સમજશે.

તે દાહ થાય તેથી સ્થૂલ શરીર બળી બાય અને તેને લઇને તેના શરીરની રાખ ઉઠે એ તદ્દન સમજી શકાય તેવી હકીકત છે. હોળીના એક રાત્રિનો ભડકો ભ્રેયો હોય તેને ખબર પડે કે જેના શરીરમાં રાતદિવસમાં ભડકો ઉઠ્યા કરે તેના અંતે શા હાલહવાલ થાય? આર્યહૃદય પતિ સન્મુખ નિરંતર અનન્ય ભાવથી રહે તેને બ્યારે બ્યારેય ન મળે ત્યારે તે બળી બાય છે, સડી બાય છે, દટાઈ બાય છે. શુદ્ધચેતનાનું સ્વરૂપ વિચારી તેના દાહ ઓલવવા ચેતનજીમે પોતાની ફરજ યાદ કરવી ભેઈએ.

ટખાકાર આ ગાથાનો અર્થ કરતાં લખે છે કે ચાચર પુરૂષેએ ફાગણ માસમાં એક રાત્રે હોળી સળગાવી-ગાઈ. મેં તે ચાચર પુરૂષોને કહ્યું કે તમારો તો આ હોળી સળગાવવાનો દેખાવ માત્ર છે, વાસ્તવિક નથી; પણ મારા પતિના વિરહે મારા મનમાં તો રાતદિવસ હોળી સળગે છે અને તેને લીધે શુદ્ધ સ્વરૂપ ચિંતવનરૂપ મારું શરીર બળીને તેની રાખ થઈ તે પણ ઉડી ગઈ એટલે રાખ પણ રહી નહિ, અર્થાત્ સુમતિની કુમતિ થઈ ગઈ. અહીં રાખ પણ રહી નહિ એ અર્થ કરવામાં રૂપકને સારી રીતે વધારેલ છે. એક બીજા ટખામાં જરા જૂદી રીતે અર્થ કયો છે. હોરી એટલે હોરીરાગ અને સીર એટલે મસ્તક. ગાની એટલે ગાઈ. શરીરમાં મસ્તક વિગેરે હે.ય છે તેથી તેનો અર્થ પુરૂષ કરવો. ચાચર પુરૂષે એક રાત્રે હોરી ગાઈ તેને મેં કહ્યું કે હે ચાચર પુરૂષો! તમે આ અવસરે હોરી ગાઓ છો પણ મારા મનમાં તો રાતદિવસ હોળી સળગે છે. અહીં હોરી રાખપર પ્રલેપ કયો છે એ અર્થ પણ વિચારવા યોગ્ય છે. હોળી એવી સળગે છે કે તેની રાખ પણ છેવટે રહેતી નથી, ઉડે બાય છે. એટલે શુદ્ધચેતનાની ગંધ પણ રહેતી નથી, નામ નિશાન પણ પાછા રહેતું નથી. પતિવિરહે સ્ત્રીશરીરની કેવી હૃદયા ધાય છે તેનો અનુભવ નસુનો બતાવ્યો છે. આ સર્વ અર્થો વિચારવા યોગ્ય છે. આવી ચેતનાની દશા થઈ છે તેને લીધે તે પોતાની શુદ્ધ શુદ્ધ ખોઈ ગઈ છે અને વિરહાદ્યુથી ન્હાઈ ગઈ છે. આવા પ્રસંગને લીધે અત્યાર સુધી શુદ્ધચેતનાનું નામ મતિ હતું, કદાચ તેની સાથે કે ઉપસંગ થોડો પણ સુ તો થટે તેમ નહોતો.

સમતા *મહેલ વિરાજે,
ત્રિાળી રસ રેના હો,
*બલિ જાડં આનંદચન મમ્મ,
ઃમ્મસે નિદુર ન જેના હો. પૌયા૦ ૬

"સમતાના મંદિરમાં ખીરાજીને વચનવિલાસનો રસ ચઢાવજો. હું આનંદવન પ્રભુ! (તે સ્થિતિમાં) વમારાં ઓવારણાં લઉં, (પણ હવે પછી અત્યારે છે) તેવા કઠોર થયો નહિ."

ભાવ-શુદ્ધચેતના કહે છે કે હું મારા આનંદવન પ્રભુ! (ચેતનજી બ્યારે શુદ્ધ દશ્યામાં આવે ત્યારે ચિદાનંદવનસ્વરૂપ છે તેથી તે સ્વરૂપને હોશી તે નામથી અત્ર તેનો વાસ્તવિક રીતે નિદેશ કર્યો છે.) આપ હાલ માયામમતાના મંદિરમાં દાખલ થઈ ત્યાં વિપયકપાયની વતો કરો છો તેને બદલે હવે સમતાના મંદિરે પધારી ત્યાં ખીરાજી એટલે સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી આપની વાણીનો વિશ્વાસ કરજો: ત્યાં પધારી આપ નિગોહનું સ્વરૂપ, જીવની ગતિ આગતિ, પદ્મવ્ય, નવતરવ, મોહન્યં મુખ વિગેરે વિષયોપર વાણીવિશ્વાસ કરી આપનું સ્વરૂપ-ચિદપણું વિચાર્યો અને વિપયકપાયના ક્રીચકમાં રેઢાવાને બદલે આવી મુંદર વાણીના રસમાં રેઢાઈ જાઓ. હું મારા નાથ! બ્યારે આપ આવી અતિ મુંદર દશા ધારણ કર્યો ત્યારે આપ વર્તમાન નિર્યાતવદશા મૂકી કઈ યોગમાર્ગમાં પ્રગતિ કર્યો, મુખગિનો મહેલ ચોલાવર્યો અને મારો વિરહકાવ્ય લક્ષ્યમાં જ પૂરો થયો એ વિચારથી મને પણ ત્યારે બહુ આનંદ આવ્યો. આપ આવા સદ્ગુણ-

* મહેલને બદલે 'પર' શબ્દ એક પ્રકાર છે અર્થ એક જ છે

+ 'વાણી રસ રેને હો' એ પ્રમાણે પણ બે પ્રકાર છે.

* 'મંદિરમાં અનંદવન પ્રભુ' એ પ્રમાણે પણ કંપણી બને પ્રયોગ છે.

‡ 'એકે જગે રેનેહો' એ પ્રમાણે પણ બે જ બને પ્રયોગ છે એ એવા

પ્રયોગને એને અર્થ કરવામાં અવગત કરે તેજ છે

૧ સમતા મહેલસમતાના મંદિરે નિરખદેવગીરજને જા રસચરણવિશ્વાસને રસ રેને હોવેવારને નિરખદેવગીરજ હો, ચિરંજીવ વડે, ગુપ્ત વડે. અનંદવનપ્રભુઅનંદવનપ્રભુના નામ નામનું એકેઅવગત નિદેશાદિ ન હોવે હોવે થયે

ચિરોમણિ મારા નાથ આનંદ આપનાર વિદ્યમાન છે તે
મનમાં બહુ હર્ષ થાય છે અને તે હર્ષના આવેશમાં મારી આવું
શુભ સ્થિતિપર વિચાર કરીને હું તમારાં યોગારણ્યં લઉં છું, તમને
વધાવી લઉં છું, તમારાં લુંછણાં લઉં છું અને માત્ર એટલું જ
હું કે હે મારા પ્રભુ! આપ અત્યારે જેવા મારા ઉપર નિમ્નર પદ
છો, જેવા ઠંડોર થયા છો, જેવા નિર્દય થયા છો, તેવા હવે પછી રહે
યશો નહિ, મારી સામું કૃપા કરીને જોશો અને મારો વિરહ
લાંગી નાંખશો, સુમતિના મંદિરે પધારશો અને સર્વ પ્રકારે આનંદ
આનંદ યર્થ બધા એમ કરશો. અત્યારે તો આપ એટલા બધા ઠંડો
થઈ ગયા છો કે મારી સામું નજર પણ કરતા નથી, હું આપની
શુદ્ધ પ્રિય બાચો છું એવો આપના મનમાં ખ્યાલ પણ આવતો
નથી. (લુંછણાં લેવાં એ વધાવી લેવાની અથવા આવકાર આપવાની
પ્રાચીન પદ્ધતિ છે.)

આ ગાથાના અર્થના સંબંધમાં ટપાકાર લખે છે કે “હે પ્રભુ!
મતિના મહેલમાં આવી શુદ્ધ આત્મસત્ત્વ બીરાજે ત્યારે હું સુમતિની
સુમતિ યર્થ ગઈ. અત્યાર સુધી મારો ચક્રગતિરૂપ મહેલ હોતો તેને
બહલે હવે જ્યારે હું મતિની સુમતિ યર્થ ત્યારે શુદ્ધ સ્વાદાઠમદન
યાથી ચારિત્રદ્વાર પ્રવેશે સુમતિમહેલમાં બીરાજમાન શ્રી અરિહંત
(ત્યાં અરિહંત તથા સિદ્ધ બન્ને બીરાજમાન છે પણ અહીં અર્ચિહંત
કથન છે.) બગવાનની વાણીરસના રેખા એટલે તરમ એવા હે આનંદ
ધન પ્રભુ! તમારી બગીચાં લઉં, હવે તમે અગાઉ વર્ણન કર્યા તે
અગુદ્ધોપયોગી ન થાઓ.” ટપાકારે આ અર્થ કરવામાં પોતે મતિની
સુમતિ અને સુમતિ એવા બે વિભાગ પાડી જે અર્થની સૂચના
કરી છે તેનો ભાવ છેવટ સુધી ટકાવી રાખ્યો છે. રેખાના અર્થ તરમ
ધન છે તે ટપાકારનિર્ણય છે. વાણીરસરેખાને એક રૂપે જ નહીં
આવી તેને આનંદધન પ્રભુનું વિશેષત્વ બતાવ્યું છે અને એમને ટપાકાર
અર્થ ઉપર વર્ણન કર્યું તેથી અગુદ્ધોપયોગી આત્મા એમ જાણે છે કે
અર્થ પત્ર બહુ સુંદર છે, વિચારવા યોગ્ય છે અને નતીર અ.ટપાકારે
પે.કો બતાવનાર છે.

મરુતુરુદ્ધ પ નતીરવિજયજીએ આ પ્રકારે, અર્થ કંઈ એક
કંઈ હવું કે આ પ્ર.જના પ્રયત્નના બે પદ ચેતનજી જે.કે છે. હે પ્રભુ!

અમે તારે મંદિરે બીરાજશું અને વાણીને વિદ્યાસ ચક્રાવશું. તેના જવાબમાં સુમતિ કહે છે કે હે મારા આનંદધન પ્રભુ! તમારી આ વાત સાંભળીને હું તમારાં એવારણ્યાં લઉં છું અને તમને આવી રીતે મારા મંદિરમાં પધારવાનું વચન આપતાં સાંભળીને એટલું જ કહું છું કે આપ અત્યાર સુધી છે. તેવા મારા તરફ કઠોર થયો નહિ. આ અર્થને આપણે વિચારીએ. અહીં ચેતનજી પ્રથમ કહે છે કે હે સુમતિ! અમે તારા મંદિરમાં છેવટે બીરાજશું. હું બળ્ય છું, મોક્ષનો કામી છું, પણ હજી મારું આત્મ-વીર્ય સ્પુરણા પામ્યું નથી તેથી અહીં રખાયા કરું છું, પણ અંતે તો તારી સાથે જ બીરાજવાનો છું. જ્યારે તારા મહેલમાં બીરાજીશ ત્યારે લોકાલોકમાયકર કેવળજ્ઞાન પણ છેવટે થશે અને અમે પછી નયનિરૂપ નિગોદાદિના સ્વરૂપની પ્રત્યક્ષ દેખાતી સમન્વતી વાતો કરશું. આવી રીતે મારા તારા સ્વરૂપની વાતો કરશું ત્યારે બહુ આનંદ થશે અને તારા વિરહની પીડા ભાંગી જશે અને અત્યાર સુધી તે જે દુઃખ સહન કર્યું છે તેનો બદલો વળી જશે. સુમતિ જવાબમાં કહે છે કે શુદ્ધ દશામાં અપૂર્વ આનંદસમૂહ આપનાર માત્ર પ્રભુ! તમારી એ સ્થિતિ પર ખ્યાલ રાખીને હું તમારાં એવારણ્યાં લઉં છું. મારું સ્વરૂપ અનાદિકાળથી ધૂળ મગી ગયું છે અને વિરહવૃત્તિ મને ખાળ્યા કરે છે પણ હવે તેનો છેડો આવવાનો છે તે વિચારથી મને હર્ષ આવે છે અને તેનાં ચિહ્ન તરીકે હું તમારાં લુંછણાં લઉં છું. નાથ! એમ હોય તો બહે આપ મોડા વહેલા પધારજો. આપ જરૂર પધારવાના છે. એ વિચારથી મારા મનમાં નિરાંત થઈ છે; પણ મારા સ્વામી! આપ અત્યાર સુધી મારા તરફ કઠોર થઈને બેઠા હતા તેવા તો હવે રહેશે નહિ, થયો નહિ, એટલી મારી આપને ખાતર વિદ્યસિ છે. આ પ્રમાણે અર્થ બહુ સુંદર થાય છે, પણ આખું ૫૬ શુદ્ધચેતના બોલે છે તેને બદલે છેલ્લી ગાથામાં એકદમ સુમતિ આવી બાય છે અને શુદ્ધચેતનાની બોલેલી પાંચ ગાથા પછી ચેતનજી બોલે છે એમ ધાર્ત્વામાં જત પ્રકમલંન થાય છે, તેથી બની શકે તો ચેતનના મુખમાં જ એ ચળદો મૂકવો જોઈએ તેથી પ્રથમ અર્થ અત્ર બતાવ્યો છે. ત્રણે અર્થ યોગ્ય આશય દર્શાવનાર છે તેને લક્ષ્યપૂર્વક વિચારવા.

આખા ૫૬માં જે એક લાવ ગાકે છે તે એ છે કે ચેત-

નજીએ પોતાની વાસ્તવિક શુદ્ધ દશા યાદ કરી તેમાં રટણ કરવું જોઈએ
અને શુદ્ધ દશાને અને તેને જે વિરહ (વિયોગ) થયેલો છે તેને
અંત લાવવો જોઈએ. શુદ્ધ વિમળા દશામાં પરમ પવિત્ર સદ્ગુણનિધિ
ચિદાનંદધનસ્વરૂપ નિરંજન નિર્લેપી ચેતનજી હાલ તો પરમાત્મા
એવા રૂસાઈ ગયા છે કે તેને બીજું કંઈ મુજતું નથી, બીજા તરફ
તેનું ધ્યાન પણ જતું નથી અને બીજી બાબત તરફ દૃષ્ટિનિર્લેપ
પણ થતો નથી. આ અતિ ખેદજનક સ્થિતિનો કોઈ પણ પ્રકારે અંત
જરૂર લાવવો જોઈએ અને શુદ્ધ દશા પ્રગટ કરવા યોગ્ય પ્રયાસ અને
યત્ન કરવો જોઈએ.

-XXXXXXXXXX-

પદ બૈતાળીશમું-રાગ સારંગ અથવા આસાવરી.

અવ હમ અમર મયે ન મરેંગે; અવ૦

યા કારણ મિથ્યાત દીયો તમ,

વયું કર દેહ પોરેંગે. અવ૦ ૧.

“હવે અમે અમર થયા છીએ (તેથી) મરવું નહિ, જે કારણ
માટે મિથ્યાત્વને તજી દીધું છે. હવે અમે શું ફરીથી દેહ ધારણ કરવું?”

ભાષ ઉપરના પદમાં જણાવ્યું તેમ શુદ્ધચેતનાની વાત સાંજ
ગોને ચેતનજીએ કહ્યું કે હવે અમે સમતાના મહેલમાં બીરાજીએ અને
ન દર્શિવિજ્ઞાસના તરંગ ઉગાવશું. આ જાણિય કાળમાં કરવાના કાર્યો
નાનનિરીક્ષણ કર્યા પછી ચેતનજીને જરૂર વિચાર થાય તે સ્પષ્ટ થાય
છે. એવા વિચારને પરિણામે તેને હવે નિર્લેપ થયો કે મધ્યમ
અને નવ નૂત્રી દેવો એ જ બધી વાતે ઉચિત છે, કારણ કે એ
સ્વયં શુદ્ધ પવિત્રતા પોતાના ધરતી ઓની અપ્રીતિ થાય છે અને
તે નવ સ્વક્રમા રખતી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સદન કરે છે. બધા
નિવૃત્તિ પરિણામે ચેતનજી શુદ્ધ માર્ગપર આવવાનો વિચાર કરે
અને તેના મનમાં એક પ્રકારનું સ્વસ્થ આદિ બાધ છે, તેને એવા

૧. અ. - હવે હમ=હુ અથવા અમે. નવનિર્લેપ તરફ જતું નથી તેના કારણે

૨. - અ. - અર્થ એ વચ્ચે અવગણ. દિવેદિવે રાત્રિયુ દોરે દિવે

૩. - અ. - અર્થ એ મન.

ધર્મ બાંધ છે કે હવે પોતે આ સંસારના કાંસામાંથી નીકળી ગયો, જરામરણનાં દુઃખથી રહિત ધર્મ ગયો અને સર્વ પીડાથી મુક્ત ધર્મ ગયો. એવી સ્થિતિમાં એટલે કે જ્યારે હજુ તે માર્ગપર આવવાના વિચાર કરે છે અને નિર્ણય કરે છે તે વખતે તેના અંતરમાંથી જે શ્વનિ હોંડે છે તે અત્ય ખતાવેલ છે.

પ્રાણીને સંસારમાં સર્વથી મોટો ભય મરણનો છે. અહીં અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરી મુખદુઃખ વેડી સંસાર જમાવે પણ તે સર્વને ઊડી દઈને ક્યારે વ્યાધ્યા જવું પડ્યો તે પોતે બાણુતો નથી મોહનીય કર્મના પ્રચુરપણાથી તેની મોહદશા એવી મજબૂત ધર્મ ગઈ હોય છે કે પોતે સંસારને વળગતો બાંધ છે અને સંસાર પોતાને ઊડતો નથી એમ તે સમજે છે. આવી ગાઢ અજ્ઞાનદશાને અંગે તેને મરણનો બહુ ભય લાગ્યા કરે છે, કારણ કે મૃત્યુ જમાવટ કરેલી સર્વ સ્થિતિનો એકદમ સર્વથા નાશ કરનાર છે, તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ્યારે તે સમજણ યાચ ત્યારે તેના મનમાં એવી વૃત્તિ યાય કે કોઈ એવો ઉપાય રચવો જોઈએ કે જેથી જન્મમરણની ઉપાધિ મટી બાંધ. સંસારમાં દીર્ઘાયુષી થવા તે અનેક પ્રકારના યોગ્ય અયોગ્ય પ્રયત્નો કર્યા કરે છે. જ્યારે તેને સમજાના મહેલમાં ખીરાજવાનો વિચાર થયો ત્યારે તેની સર્વ અવસ્થા તપાસતાં તેના મનમાં ખાતરી થઈ કે આ માર્ગ પઠઃવાથી જન્મમરણની ઉપાધિ મટી જશે. આવી રીતે સમજાના મહેલમાં ખીરાજવાની ઇચ્છાનું પરિણામ શું થશે તે ખતાવતા પોતે ઉદ્ધાર ગાર કહે છે: હવે અમને અમરપણનો માર્ગ મળ્યો છે, તેથી અજ્ઞાનદશામાં અમે અત્યાર સુધી અનંત મરણો કર્યા તે હવે નહિ કરીએ. હવે તો આત્મા કોણ છે? તેનું સુખ શું છે? ક્યાં છે? કેવી રીતે મળી શકે તેમ છે? વિગેરે સવ બાબતોની સમજણ પડી અને તેના પરિણામે યોગ્ય માર્ગ ગ્રહણ કરવાથી ચેતનજી પોને અજર અમર કરી જવાના છે એમ નિર્ણય થતા બાંધપથમાં વર્તમાનનો આરોપ કરી પોને અત્યારે જ અમર થઈ ગયા છે એમ કહે છે. આવી રીતે જ્યારે અમે અમર થયા છોએ ત્યારે તેના અનિવાર્ય પરિણામ તરીકે હવે અમે અન્ય ર સુધી ક્યા તેવાં મરણો કરશું નહિ એમ કહે છે. અત્યાર સુધી અમે મરણો કરતાં હતાં તેનું કારણ મિથ્યાજ્ઞાન-અજ્ઞાન હતું; એ મોટો

ખીજાં દુષ્ટિબિંદુઓનું સાપેક્ષત્વ ન રહે તો સત્યજ્ઞાન પણ વિપરીત-
 પણે અસર કરે છે. અહીંજ શ્રીવીતરાગપ્રણીત નયનહોષ સંબંધી
 જ્ઞાન જેનાપર પાંચમા પદમાં વિસ્તારથી રિવેચન કર્યું છે તેની આવ-
 શ્યકતા સમજાય છે. ઉપર જણાવેલા પ્રકારનું મિથ્યાજ્ઞાન જન્મમર-
 ણનું કારણ છે, કારણ કે તેને લઈને પ્રાણી ચેતનજી અને અન્ય પદ્ધ-
 ધાનું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી. મિથ્યાજ્ઞાનમાં તરતમતા હોય છે
 પરંતુ જ્યાંસુધી મિથ્યાજ્ઞાનનો આવિર્ભાવ હોય છે ત્યાંસુધી જન્મ-
 મરણનું કારણ હયાત રહે છે. તેનો જ્યારે નાશ થાય ત્યારે પણ
 ચેતનજીનાં જન્મમરણ એકદમ મટી જતાં નથી પણ ત્યાર પછી તેને
 માત્ર વખતનોજ સ્વાદ બાકી રહે છે. ચક્રને ચલાવનાર હંડને કાઢી
 નાખ્યા પછી પણ હંડે આપેલ ગતિથી ચક્ર યોગ્ય વખત તો ભ્રમમાં
 ચાલે છે પણ પછી ખીંચું પડતું બાક છે અને છેવટે તદ્દન બંધ પડી
 બાક છે, તેવી રીતે મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ હંડથી ચાલેલ મરણકષ્ટરૂપ ચક્ર
 પણ હંડના અભાવે યોગ્ય વખત ચાલે છે પણ છેવટે તેની ગતિ
 ખીંચી ધર્ષ જતાં આખરે તે બંધ ધર્ષ બાક છે. આ લવિષ્યમાં
 ધવાની સ્થિતિનો વર્તમાનમાં અત્ર આરોપ છે. આ આખા પદમાં
 ‘અમર’ શબ્દપર ભાર મૂક્યો છે, એ શબ્દ આખા પદની keynote
 ચાલી છે. મરણનાં કારણનો આવી રીતે નાશ થવાથી તેના કાર્યનો
 પણ નાશ ધર્ષ જવાનો છે એ સમજાય તેવી હકીકત છે. ‘ક્યું
 કરે દેહ ધરેજે’ એ પદના જે અર્થ થાય તેમ છે. ફરીથી શું તેને
 અંગે લગાડશું? એ પ્રથમ અર્થ છે. એના પણ પેદામાં જે અર્થ ધર્ષ
 શકે છે એક તો મરણને હવે ફરીવાર અંગે લગાડશું નહિ એવો
 ભાવ નીકળે છે અને ખીંચું મિથ્યાત્વને ફરીવાર અંગે લગાડશું નહિ
 એ ભાવ નીકળે છે. ખીંચે અર્થ કરીએ તો એવો આશય જણાય છે
 કે હવે જ્યારે મિથ્યાત્વ જે દેહધારણનું કારણ હતું તેને તજી દીધું
 ત્યારે હવે એને લઈને અંગે નવો દેહ ધારણ કરશું અને મરણ તો
 શરીરનું થાય છે, ચેતનજી તો હવે પછી જન્મવચામાં આવશે તેમ
 અવિનાશી છે અને તેનું કાઈ મરણ થતું નથી, તેથી દેહ ધારણ કર-
 વનાર સંસારચક્રમાં ફસાવનાર અને રખડાવનાર મિથ્યાજ્ઞાન છે તેનો
 ત્યાગ કર્યો છે તેથી હવે દેહ જ શામાટે ધારણ કરવો પડ્યો? આ

આવી. મહાનુ ઉદાત્ત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં જે સગદ્રેષ અજ્ઞાને જન્મ આપે છે, અનાદિ મિથ્યાત્વને પોષે છે અને ચેતનજીનાં જ્ઞાનચક્રુપર અંધી ચઢાવે છે તેનો એકદમ નાશ થઈ જાય છે. આ અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ જીવને કેટલો ત્રાસ આપે છે તે સમજવું સહેલું છે. આ સંસારમાં જેટલું મિથ્યાત્વ રખડાવે છે તેટલું અન્ય કોઈ રખડાવતું નથી. મિથ્યાત્વથી મોહ-મોહથી સગદ્રેષ અને તે સર્વથી અનેક અનર્થ-પરંપરા ચાલે છે. એકાંત ધર્મપર રૂચિ થવી, વિશુદ્ધ આત્મરવરૂપ શોધવા તરફ અલક્ષ્ય બતાવવું, પોતાના અભિનિયેશોને મજબૂતીથી વળગી રહેવું વિગેરે અનેક રીતે આ ચેતનનાં જ્ઞાનચક્રુને આવરણ કરનાર, ભ્રમિત સ્થિતિમાં નાખી દેનાર અને ઉન્મત્તની પેઠે ચેષ્ટા કરાવનાર અજ્ઞાનજન્ય અને અજ્ઞાનજનક મિથ્યાત્વ છે. બાહ્ય દૃષ્ટિએ ઘણું બહી ગયેલા માણસો પણ એના જોરથી એવા માયાબ્રમમાં પડી જાય છે કે અંશ સત્યને સંપૂર્ણ સત્ય માની વસ્તુતત્ત્વ ઝૂલવ દરતા નથી, કોઈ શુદ્ધ તત્ત્વ બતાવે તો તે તરફ પ્રીતિ બતાવતા નથી અને આમહુમાં પડી જઈ પૂર્ણ સત્યને દાબી દે છે. આટલા માટે સગદ્રેષ અનંત સંસારચક્રમાં ભ્રમણ કરાવનાર છે અને તેથી તેનો નાશ કરવા ખાસ દૃઢ ભાવના કરવી જોઈએ એ બહુ ઉપયોગી બાબત છે.

વળી ચેતનજી કહે છે કે અનંત કાળથી પ્રાણી જેનાવડે મરે એ આવ્યો છે તે કાળને હવે હું મટાડી દઈશ. અત્યાર મુખી કાળ-મરણને વશ પડીને પ્રાણીને અનંતાં મરણો કરવાં પડ્યાં છે તે મરણને હવે મટાડી દઈશ એટલે હવે મારે અનાદિ મરણો મરવું પડશે નહિ અથવા તે એટલે ઉપર્યુક્ત સગદ્રેષથી પ્રાણી અનંત કાળ મુખી મરણો આવ્યો છે તેનું કારણ બંધ પડી જવાથી મરણનેજ મટાડી દેજું. અજ્ઞાનદશામાં સંસારચક્ર અનંત હોય છે, વિરતિ ચુલ્લ પ્રાપ્ત થઈ પછી તે એાહું થતું જાય છે અને છેવટે આ પ્રાણીની ક્રમથી મુક્તિ થાય છે ત્યારે મરણજન્મ બિલકુલ યતાં નથી. તેથી ક્રમંપ્રમાન જન્ય સગદ્રેષનો નાશ કરવાથી અમરપણાની પ્રાપ્તિ થાય છે. કરણનો નાશ થવાથી કાર્યનો નાશ થઈ જાય એ તો સ્વભાવસિદ્ધ નિયમ છે અને અહીં મરણનાં કારણભૂત સગદ્રેષનો નાશ થઈ જવાથી

ભાવ-વળી ચેતનજી કહે છે કે આ શરીર છે તે તો નાશવંત છે; તે તો સડી જશે, પડી જશે અને અંતે કાંતો ભરમી મૂત થશે, કાંતો માટીમાં મળી જશે અને કાં તો ગીધ કાગડા કુંવરા તેનું ભક્ષણ કરશે એ શરીર જેના પર અજ્ઞાનદશામાં મોટો મમત્વ બંધાય છે, જેને પેશ વાને માટે અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ કરવામાં આવે છે અને જેને અનેક રીતે પંખાળવામાં આવે છે તે તો આખરે નાશવંત છે અને તેની અંદર રહેલ હું જે તેને ગતિમાં મૂકું છું તે તો અવિનાશી છું શાશ્વત છું, અક્ષય છું. શરીરનો અને મારો સંબંધ જ એવા વિચિત્ર પ્રકારનો છે કે તે ટકે નહિ, કારણ સંબંધ-સ્નેહ કાયમ તો સર્વથી પ્રકૃતિવાળાનો જ રહે છે અને સંબંધ કરવો પણ તેવા પ્રકારનો જ ઘટિત છે. મારી અને શરીરની પ્રકૃતિ તો વદન વિપરીત છે તે નાશવંત અને હું અવિનાશી છું. વ્યવહારથી કોઈનું શરીર પડ્યાં તેનું મરણ થયું એમ લોકો કહે છે, પણ તે વાસ્તવિક હકીકત નથી. મરણ વખતે જે થાય છે તે માત્ર એક શરીર સાથેનો જીવનો સંબંધ પૂર્ણ થવાથી છૂટી જાય છે, પરંતુ એ સંબંધ તો પ્રથમથી જ અલુપ્ત હતો. તેવા કાચા સંબંધને ચિરંતન કાળનો સંબંધ માન્યો હતો એ જ ભૂલ ભરેલું હતું. ત્યારે હવે હું તો મારી વાસ્તવિક ગતિ પકડી લઈશ. મારો યોગ્ય માર્ગ કોઈ પણ પ્રકારના મેઘ વગર દોષ વગર પ્રગટ કરવાની મારે ખાસ જરૂર છે. મારું અવિનાશીપણું પ્રગટ થાય, વ્યવહારથી પણ મારાં મરણો થતાં દેખાય છે તે સ્થિતિ અદ્ભુત જાય અને મારો ચેતન્યસ્વરૂપનો શુદ્ધ માર્ગ પ્રગટ થાય એ મારી પોતાની ગતિ મારે હવે પકડી લેવી જોઈએ અને તે હું પકડી લઉં એ હવે કરીશ, આહરીશ.

દેહ વિનાશી હોવા છતાં તેના સંબંધમાં આ પ્રાણી કેવી કેવી વિચિત્ર વર્તના કરે છે તે પર વિવેચન કરવા અત્ર ધ્યાનનું નહિ તે નમ્રમ શ્રી અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમના દેહમમત્વ (પંચમ) અધિકરણ વિવેચન ચર્ચ નવું છે. એના વિનાશીપણાનો અનુભવ તો સામાન્ય રીતે નમ્ર કરનારને પણ ચર્ચ લાયક તેમ છે. દરરોજ અનેક મૃત્યુ મેને મરણ પામતાં જોઈએ છીએ. એ સંબંધમાં ચિદાનંદજી મંદિરે એક પદ સંબંધ છે તે પર ધ્યાન આપીએ:—

એા પદ વિજયસત * વાર ન લાગે. એા પદ.
 પાકે સંત દેહા અખ મુરખ, ઊન ઊન અધિકે ૧ પામે. એા ૧
 કાયા પદા કાચકી શીરડી. લાગત : કળકા બામે
 [સરજ પદજી વિવિંસ ખરમ જસ, લસથી નિપુજ નિશામે. એા ૨
 આપિ આપિ અથા દુખાઈજી બખતરકાદિક / કુનિ અભમે
 ૧, રમકુ ન ચગત સંત વિજી પોખ્યા, ક મારમનુમે ત્યામે. એા ૩
 મદ પદ પાકે * મહેત લજ વિરલા, મુર કિરપા દોઈ લામે
 તન થન મેહ નિવારી થિદાનન, થકિયે તાકે સામે **. એા ૪

આવી શરીરની સ્થિતિ અધ્યાત્મીઓ દલી ગયા છે. સરજ પદજી
 વિખસન ધર્મયુક્ત પુરુષગણની સ્થનામાં રાગ થરી ચેતનજીની મતિ
 ઊંડી દેવી એ કે.ઈ પલુ રીતે હસિત નથી. એજ અધ્યાત્મસંતિક ચિદા-
 નંદજી મહારાજ અન્યત્ર આત્મભોષ કરતાં એક સ્વેચ્છા રૂપે છે.

નું તો અગિનારી કાયા પ્રમદ વિનારી અર.
 નું તો દે અરૂપી એ તો રૂપી વસ્તુ એહમે.
 [મજોડીયારી :: મોહરાયજીવિયારી] એ તો
 દોષગી નિયારી [એ રૂપા બાર દોષમે.
 મહા દુઃખખાન દુરમતિથી નિલાલી તાત.
 પાકેના અરૂસોનિદિલિવ ૧૧ નાંદિ ક તોહીએ
 થિદાનન લપ જપ કરી પાકે - લાંદો કીમ,
 નીકો નરજવ પાવ શીરયા ન ખાઈએ

અવી રીતે શરીર નાશવત છે એ અપાંડ પ્રથમ ખનિય જાવ
 ના.આ પલુ વ સીંમે વિહારીએ છીએ એવ ના.શવત શરીર કપા
 મારી બંતનજી કરે એ કે.ઈ રીતે ક.ચત નથા. તેથા : ને હવ નરી
 નાત પાડી કાંદે દુ હવે એવે રથનો જવની પાંદુ . પુ ૧૩
 કે જા અથા નથા પાન . નાન પાંદુ એક ના . નાપન જા
 ૫ ૨૧ - ૨૨ - ૨૩ - ૨૪ - ૨૫ - ૨૬ - ૨૭ - ૨૮ - ૨૯ - ૩૦ - ૩૧ - ૩૨ - ૩૩ - ૩૪ - ૩૫ - ૩૬ - ૩૭ - ૩૮ - ૩૯ - ૪૦ - ૪૧ - ૪૨ - ૪૩ - ૪૪ - ૪૫ - ૪૬ - ૪૭ - ૪૮ - ૪૯ - ૫૦ - ૫૧ - ૫૨ - ૫૩ - ૫૪ - ૫૫ - ૫૬ - ૫૭ - ૫૮ - ૫૯ - ૬૦ - ૬૧ - ૬૨ - ૬૩ - ૬૪ - ૬૫ - ૬૬ - ૬૭ - ૬૮ - ૬૯ - ૭૦ - ૭૧ - ૭૨ - ૭૩ - ૭૪ - ૭૫ - ૭૬ - ૭૭ - ૭૮ - ૭૯ - ૮૦ - ૮૧ - ૮૨ - ૮૩ - ૮૪ - ૮૫ - ૮૬ - ૮૭ - ૮૮ - ૮૯ - ૯૦ - ૯૧ - ૯૨ - ૯૩ - ૯૪ - ૯૫ - ૯૬ - ૯૭ - ૯૮ - ૯૯ - ૧૦૦

એમ કર્યું એ મારા અવિનાશીપણને સર્વથા ચોખ્ખું છે; કારણ કે ગમે તેમ પણ શરીર તો ઠક્ક મળ મૂંઝથી બરપૂર છે અને તેનો અને મારો સંબંધ અચોખ્ખો હોવા ઉપરાંત હું અવિનાશી છતાં મારું મરણ થાય છે એમ પ્રચલિત ભાષામાં જોવાય છે.

જ્યારે હું મારી પોતાની ગતિ પકડી લઉં ત્યારે પેલા રાગદ્રેષ અને તેને લધને યથેચ્છાં અને યતાં મારાં મરણો બંધ પડશે, નાતી જશે, તે નાશવંત વસ્તુ હોવાથી દૂર થશે; કારણ કે જડનો માર્ગ મૂઢી ચેતનનો માર્ગ અમે પકડ્યું ત્યારે કર્મબંધનું કારણ નાશ પામશે. અમે પોતે (શુદ્ધ ચેતનજી) તે નિઃસ્વ નિવાસી-શુદ્ધ આત્મગુણમાં રમવા કરનાર છીએ-મોક્ષસ્થાનમાં વાસ કરનાર છીએ તેથી ત્યાં કર્મ ચોખ્ખા થઈને સર્વ જગતનું અવલોકન કર્યું અથવા નિખાલસ, કર્મ મળથી રહિત-નિર્મળ થઈને રહેશું. રાગદ્રેષ નાસી ગયા એટલે જી હવ નવીન કર્મબંધ કરતો અટકી બાક છે અને તેથી પીએ પીએ તેની સર્વ કર્મથી સુદ્ધિ યતાં તે ચોખ્ખો થઈ બાક છે, કર્મમળ તેને દૂર થાય છે અને તેથી તે શુદ્ધ સ્થાનમાં વાસ કરે છે, અને ત્યાં નિરાંતે બેસે છે. બીજો અર્થ એ છે કે તેણે ચોખ્ખા થઈને પછી કર્મ વસ્તુઓનું તેઓમાં રહેલા સ્વભાવ સ્થિતિ સ્વરૂપે અવલોકન કર્યું. પછી અમને વિષયોનું વિરસપણું, સાંસારિક જીવોનું અણપણું, પૈશ્વિક ગતિક પદાર્થોનું અસ્થિરપણું, શુદ્ધ ચેતનજીનું ગુણરમણપણું અને એવી અનેક બાબતોમાં વસ્તુસ્વભાવમત યથાસ્થિત ધર્મોનું અવલોકન કરવાનો પ્રસંગ બની આવશે. ત્યાં બેઠા બેઠા અનંત જ્ઞાનથી હુનિયાનું સ્વરૂપ, જીવસ્વભાવની વિચિત્રતા બરાબર લક્ષ્યમાં આવશે. આવી રીતે અવલોકન કરવાની સ્થિતિ મોક્ષમાં પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ પણ જ્યારે ચેતનજી પોતાની ગતિ પકડી લે છે અને મોક્ષમાં તરફ પ્રબળપણે પ્રગતિ કરે છે ત્યારે પણ વધારે વધારે શુદ્ધ અહરમા પ્રાપ્ત થતી બાક છે અને તેના પરિણામે ચેતનજીને જે નિઃસ્વેધ પારણામાં થતા બાક છે તેને વ્યવહાર આકારમાં મૂંઝાથી તેને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થતો બાક છે અને છેવટે તે અચળ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે. એટલા માટે અમરત્વ પ્રમટ કરવાની ઈચ્છા હોય તેને પોતાની સ્વાધિક ગતિ પકડવી જોઈએ.

“નિષરંગેનો અર્થ અવલોકન કરશું અથવા નિષ્પાવસ થઈને રહેશું એ બંને થાય છે. ચિરવાસ થયા પછી અવલોકન પણ બરાબર થાય છે અને નિષ્પાવસ થઈને રહેવાય છે.

મર્યો અનંતવાર વિન સમજ્યો,
અવ મુલ્લ દુઃસ્વ વિસરંગે;
આનંદયન નિપટ નિકટ અક્ષર દો,
નહિ સમરે સો મરંગે. અવ૦ ૪

“(આ ચેતન) સમજ્યા વગર અનંત વખત મરણ પામ્યો હવે મુખ અને દુઃખને ભૂલી જયો. હે આનંદસમૂહ ભગવાન! નિષ્કાર એ અક્ષરો જે પેલાની અત્યંત નજીક રહેલા છે તેને જે નિઃસંસારે તે મરંગે.”

ભાવ—વ્યાધિનું નિદાન સમજ્યા વગર તેની ચિકિત્સા થઈ શકતી નથી તેવી રીતે મરણરૂપ વ્યાધિનું કારણ સમજ્યા વગર તેની ચિકિત્સા થઈ શકતી નથી. હવે તેને સમજાવું કે વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા વગર તે મુખ નેગવના અને દુઃખનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરતો હતો તેને મુખ સ્થૂળ આકારમાં થાય ત્યારે તે રાજી થતો હતો અને દુઃખ થાય ત્યારે ઠીકઠીર થતો હતો; પરંતુ મુખદુઃખનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે તેનો તેને ખીલકુલ ખ્યાલ નહોતો. મરણવ્યાધિનું કારણ આવી મુખદુઃખની ખોટી વહેંચણી જ હતી એ હવે આ ચેતન સમજ્યો છે; અત્યાર મુખી તે નહિ સમજ્યાથી અનેક કુમરણે મર્યો હતો અને સંસારમાં ભગ્યા કરતો હતો. અત્યાર મુખી તે વિચારનાં સાધનોમાં અને તેની પ્રતિમાં મુખ માનતો હતો, તેના વિચારમાં દુઃખ માનતો હતો; પદપ્રતિમાં આનંદ માનતો હતો અને તેના વિચારમાં દુઃખ માનતો હતો; સી પુત્ર નિરુદ્ધિના સયોગ

* નિષરંગ દેવ તે નિષ્કાર-એક અર્થ બદલાઈ જાય, પરંતુ અર્થ પદ મરણરી દાખ નહિ અને મુલ્લ એ છે કે આ પદ કઈ કથમાં મરણ નહી

૪ (જિ સમજ્યા-સમજ્યા વગર વિસરંગે-ભૂલી જઈને નિષ્કારનાં કારણ નિષ્કારનાં કારણ દેવના પદે દેવના અક્ષર દેવને અક્ષર (મુખ) વિચારનાં સમરે-સમરે

આનંદ માનતો હતો અને તેના વિયોગમાં દુઃખ માનતો હતો. સ્થૂળ કીર્તિમાં રાચી જતો હતો અને અપકીર્તિ થવાથી હેરાન થતો હતો. આવી રીતે અનેક પ્રકારના સુખદુઃખના વિચિત્ર ખ્યાલને લીધે તે સંસારચક્રમાં ભમ્યા કરતો હતો, પણ વાસ્તવિક સુખ શું છે? ક્યાં છે? અને તે પોતે પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ છે કે નહિ? તેને તેને ખ્યાલજ નહોતો, અને તેને લઈનેજ તે અનંત વાર મરણ પામ્યો હતો, મતલબ તે જન્મમરણથી ભરપૂર સંસારમાં ભમતો હતો, ભમ્યા કરતો હતો અને તેનાથી પાર પામવાનો માર્ગ મૂકી કરતો નહોતો. હવે તેને સમજાયું કે આ સર્વ સંસારપરિભ્રમણનું કારણ સુખદુઃખનો વિચિત્ર ખ્યાલ છે તેથી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે સુખદુઃખને હવે ભૂલી જ જવાં. ગમે તેવા સંયોગોમાં આવી પડે ત્યારે મનની સ્થિતિરથાપકતા લાળવી રાખવા, એટલે કે સુખના સ્થૂળ આકારમાં રાચીમાચી ન જવા અને દુઃખના સ્થૂળ આકારમાં માનસિક વિરસતા ન બતાવવા ચેતનજીએ નિશ્ચય કર્યો; તેણે મનમાં ધાડું કે હવે ગમે તેવા સ્થૂળ સુખદુઃખના પ્રસંગો આવે તેને મનપર લેવાજ નહિ, સર્વ અવસ્થામાં મનને એક સરખું રાખવું. જ્યાંમુઘી વ્યાધિનું કારણ સમજવામાં આવતું નથી, એટલું નિદાન થાય છે, ત્યાંમુઘી ચિકિત્સા બરાબર થતી નથી અને ઘણીવાર વિપરીતજ થાય છે અને પરિણામે દવાથી વ્યાધિ મટવાને બદલે વધી પડે છે. આ સર્વ હકીકત ધ્યાનમાં લઈ અમરપાત્ર પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ ભાવનાવાળા મુમુક્ષુ ચેતનજીએ નિશ્ચય કર્યો કે સાંસારિક સુખદુઃખને તો હવે ભૂલી જ જવાં. આવી રીતે સુખદુઃખને ભૂલી જવાથી એકને પ્રાપ્ત કરવાની અને એકનો ત્યાગ કરવાની જે ઇચ્છા વ્યવહારમાં ચેતનજીને કમં બદલણને લીધે થાય છે તે થતી હવે અટકી જશે અને તેના નેની શુદ્ધચેતના પ્રગટ થતાં તેનામાં અમરપાત્ર સિદ્ધ થશે.

આ પ્રમાણે હોવાથી ચેતનજી પોતાનું અમરપાત્ર બતાવવા મડ ન કરે છે કે હે મારા નાથ! આનંદરાશિ ભગવાન! નીચે જઈને જે અશુભો જે સંક્રા વગરના છે અને જે પેતાની વદન નજીક રહેલા છે તેનું જે સ્મરણ નહિ કરે તે મરણ પામશે એટલે કે તે સંસારપ્રભણ કરશે. ચેતનજી કહે છે કે અમે તો અમર દત્ત અને

દુષે અમારું અમરપત્નું સિદ્ધ થયું છે. જેઓ ધ્યાન જે કર્મનિર્જન કરવાનું મુખ્ય સાધન છે તે કરવી વખતે અથવા બીજી અન્ય વિચારણામાં જે અક્ષરો હૃદયવટપર ઠેલરી નહિ રાખે તે અનંત સંસારમાં જન્મા કરશે. અહીં જે જે અક્ષરો જતાવ્યા છે તે શંકા વગરના નિરધાર છે; ફરે તેવા નથી, મતલબ તે આત્માનું સદૃશ સ્વરૂપ જતાવનારા છે અને વળી તે પોતાની પાસે રહેલા છે, પોતાની તદ્દન નજીક રહેલા છે, પોતામય છે, પોતારૂપ છે, અન્યની પાસે તે લેવા જવા પડે, શીખરા જવા પડે કે ચોંધવા જવા પડે તેમ નથી. આ જાતે અક્ષરો કયા કયા છે તે કહે છે.

આત્મા.	નિજ.	ધ્યાન.	મોક્ષ.	હંસ.
સિદ્ધિ.	સુખ.	ચિત્.	જ્ઞાન.	સાત.
સિદ્ધ.	સુખ.	સુખ.	સુખ.	મત.
પર.	અજ.	સુખ.	ચિત્.	શિવ.

અક્ષર પોતે નિકટ હોય એવો અર્થ કરવો હોય તો ‘હંસ’ અથવા ‘શિવ’ શબ્દો બરાબર બેસવા આવશે, એટલે કે અક્ષરાનુક્રમમાં એ અક્ષર શ અને વ તથા હ અને સ તદ્દન નજીક આવે છે તેનાથી નિર્દિષ્ટ આત્મા અથવા મોક્ષનું સ્મરણ કરવાનો અર્થ બાવ છે.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જતાવનારા આ જે અક્ષરોનું જે પ્રાણી સ્મરણ નહિ કરે તે સંસારચક્રમાં જામણ કરી મરણ પામ્યા કરશે અને જાવળ્યાધિને સહન કર્યા કરશે. ચેતનસ્વરૂપનું ધ્યાન હૃદયમાં પ્રારણ કરી જે પ્રાણી સુખદુઃખને વિસરી જશે, પોતાની ગતિને પકડી લેશે અને રાગદ્વેષનો નાશ કરશે તે અમર થઈ જશે. આનંદધન મહારાજ તો ત્યાંમુખી કહે છે કે જેઓ એ પ્રમાણે કરવાનો નિર્ણય કરે છે તે અમર થઈ ગયા છે એમ જ સમજવું. તેઓની સંસાર-સ્થિતિ એટલી અસ્થિર થઈ જાય છે અને સંસારમાં રહે છે ત્યાંમુખીમાં પણ તેઓની સાંસારિક સુખદુઃખોમાં વાદાત્મ્યવૃત્તિ એટલી ઓછી થાય છે કે આવો વિચાર થયા પછી તે અમર થઈ ગયો એમ જ સમજવું. મુનુકુ જીવે તેટલા માટે આ અમર થવાનો માર્ગ પકડી લઈ અમર થઈ જવું એ સુખદુઃખના વાસ્તવિક ખ્યાલને અંગે યોગ્ય છે.*

* આ મુદ્દા સુદર પદ કાઈ પણ પ્રવચન આપવામાં આવ્યું નથી એનો બાવ મુદ્દા સુદર છે અને આથી શ્રી મહારાજનું કહેવું એમ દુર કે એ પદ આનંદધન

આનંદ માનતો હતો અને તેના વિયોગમાં દુઃખ માનતો હતો. સ્થૂળ કીર્તિમાં રાચી જતો હતો અને અપકીર્તિ થવાથી હેરાન થતો હતો. આવી રીતે અનેક પ્રકારના સુખદુઃખના વિચિત્ર ખ્યાલને લીધે તે સંસારચક્રમાં ભગ્યા કરતો હતો, પણ વાસ્તવિક સુખ શું છે? ક્યાં છે? અને તે પોતે પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ છે કે નહિ? તેને તેને ખ્યાલજ નહોતો, અને તેને લક્ષનેજ તે અનંત વાર મરણ પામે છે, મતલબ તે જન્મમરણથી ભરપૂર સંસારમાં ભમતો હતો, ભગ્યા કરતો હતો અને તેનાથી પાર પામવાનો માર્ગ મદલ કરતો નહોતો. હવે તેને સમજાયું કે આ સર્વ સંસારપરિભ્રમણનું કારણ સુખદુઃખનો વિચિત્ર ખ્યાલ છે તેથી તેણે નિશ્ચય ક્યોં કે સુખદુઃખને હવે બૂલી જ જવાં ગમે તેવા સંયોગોમાં આવી પડે ત્યારે મનની સ્થિતિસ્થાપકતા બળવી રાખવા, એટલે કે સુખના સ્થૂળ આકારમાં રાચીમાચી ન જવા અને દુઃખના સ્થૂળ આકારમાં માનસિક વિરસતા ન બતાવવા એતનજીએ નિશ્ચય ક્યોં; તેણે મનમાં ધ્યુનું કે હવે ગમે તેવા સ્થૂળ સુખદુઃખના પ્રસંગો આવે તેને મનપર લેવા જ નહિ, સર્વ અવસ્થામાં મનને એક સરખું રાખવું. ત્યાંતુધી વ્યધિનું કારણ સમજવામાં આવતું નથી, ખોટું નિદાન થાય છે, ત્યાંતુધી ચિકિત્સા બરાબર થતી નથી અને ઘણીવાર વિપરીતજ થાય છે અને પરિણામે હવાથી વ્યાધિ મટવાને બદલે વધી પડે છે. આ સર્વ દુકીકત ધ્યાનમાં લઈ અમરપણું પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ ભાવનાવાળા મુમુક્ષુ એતનજીએ નિશ્ચય ક્યોં કે સાંસારિક સુખદુઃખને તો હવે બૂલી જ જવાં. આવી રીતે સુખદુઃખને બૂલી જવાથી એકને પ્રાપ્ત કરવાની અને એકનો ત્યાગ કરવાની જે ઇચ્છા વ્યવહારમાં એતનજીને મન બદલવાને લીધે થાય છે તે થતી હવે અટકી જશે અને તેથી તેની શુદ્ધચેતના પ્રગટ થતાં તેનામાં અમરપણું સિદ્ધ થશે.

આ પ્રમાણે હોવાથી એતનજી પોતાનું અમરપણું બતાવવા મેકું સ્તુતિ કરે છે કે હે મારા નાથ! આનંદરાસિ ભગવાન! નીને જન્મ-વેલા જે અમરો જે સકા વગરના છે અને જે પોતાની વાન નજીક રહેલા છે તેનું જે સ્મરણ નહિ કરે તે મરણ પામશે એટલે કે તે વસાન-પ્રભવ કરશે એતનજી કહે છે કે અમે તો અમર હતા અને

હવે અમારું અમરપત્તું સિદ્ધ થયું છે. જેઓ ધ્યાન જે કર્મનિર્મલ કરવાનું મુખ્ય સાધન છે તે કરતી વખતે અથવા બીજી અન્ય વિચારનામાં જે અક્ષરો દ્વંદ્વવત્તર કેવરી નહિ રાખે તે અનંત સંસારમાં ભળ્યા કરશે. અહીં જે જે અક્ષરો જણાવ્યા છે તે શંકા વગરના નિરૂપાર છે, રૂંદે તેવા નથી, મતવજ તે આત્માનું સદૃશ સ્વરૂપ જણાવનારા છે અને વળી તે પોતાની પાસે રહેલા છે, પોતાની તદ્દન નહીં રહેલા છે, પોતામય છે, પોતારૂપ છે, અન્યની પાસે તે લેવા જવા પડે, યોગ્યતા જવા પડે કે યોગ્યતા જવા પડે તેમ નથી. આ ખતે અક્ષરો કયા કયા છે તે કહે છે.

આત્મા.	નિજ.	ધ્યાન.	ચોક્ષ.	હંસ.
સિદ્ધિ.	સુખ.	ચિત્.	જ્ઞાન.	જ્ઞાત.
સિદ્ધ.	સુખ.	ચોક્ષ.	જ્ઞા.	મત.
પર.	અમ.	શુદ્ધ.	ચિત્.	સિદ્ધ.

અક્ષર પોતે નિકટ હોય એવો અર્થ કરવો હોય તો 'હંસ' અથવા 'ચિત્' શબ્દો બરાબર બેસતા આવશે, એટલે કે અક્ષરોનું ક્રમમાં એ અક્ષર શ અને વ તથા હ અને સ તદ્દન નહીં આવે છે તેનાથી નિર્દિષ્ટ આત્મા અથવા ચોક્ષનું સ્મરણ કરવાનો અર્થ બાબ છે.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જણાવનારા આ જે અક્ષરોનું જે પ્રાણી સ્મરણ નહિ કરે તે સંસારચક્રમાં જામણ કરી મરણ પામે. કરશે અને બલબાધિને સદૃશ કયાં કરશે. ચેતનસ્વરૂપનું ધ્યાન તુલ્યતા પ્રાપ્ત કરી જે પ્રાણી મુખ્યદુષ્ટને વિસરી જશે, પોતાની નવિને પકડી દેશે અને રાગદ્વેષનો નાશ કરશે તે અમર થઈ જશે. આનંદપન મહાત્મજે જે ભાંતુખી કહે છે કે જેઓ એ પ્રમાણે કરવાને. નિર્લેપ કરે છે તે અમર થઈ જાય છે એમ જ સમજવું. તેઓની વચ્ચે-રિધિત એટલો જાણ થઈ જાય છે અને વચ્ચેના રહે છે ભાંતુખીના પદ તેઓની વચ્ચે-રિધિત મુખ્યદુષ્ટને તદ્દન સ્વરૂપિને એટલે કે એ પોતા પોતાના વિચાર થવા પડી તે અમર થઈ જાય. એમ જ સમજવું. મુખ્યદુષ્ટને તેટલો કાઢે જા અમર થવાને એ ન પકડી હાં અમર થઈ જાય એ મુખ્યદુષ્ટને. વચ્ચેના પદ તેઓ અને પોતા છે.

પદ તૈતાળીસમું-રાગ ટાડો.

મેરી તું મેરી તું કાહે ડરેરી. મેરીઃ
કહે ચેતન સમતા સુની આસર,
ઔર દોઢ દીન *જુઠી કરેરી. મેરીઃ ?

“ચેતન સમતાને કહે છે ‘તું મારી છે, તું મારી છે. તું શું માટે ડરે છે? બીજી છે તે તો છેવટે દોઢક દિવસ ખોટી લાગે.”

ભાવ-ચેતનજીએ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કર્યો અને રાગરૂપનો સંયમ છોડી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો એ આપણે ઉપરના પદમાં જોઈએ. ત્યાં અનંત મરણોનું કારણ શું છે તે પણ તેને સમજાયું અને છેવટે તેણે પોતાની ગતિ પકડવાનો નિશ્ચય કર્યો. આવી રીતે પ્રગતિ કરનાર જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં વર્તેલા ચેતન જે અત્યાર સુધી સમતાની સામું પણ ભેટો નહોતો, જે તેના મંદિરે આવતો પણ નહોતો અને જેણે અનુભવ તથા શ્રદ્ધા વિગેરેની મારફતે મોકલેલા સંદેશાઓની દરકાર પડ કરી નહોતી તે હવે સમતાને પોતાના દિલની હકીકત કહેતાં જે કહે છે તેપર અત્ર આ પદનો પ્રથમ વિભાગ છે.

હે સુમતિ! તું શામાટે ડરે છે? તારા મનમાં બધા શામાટે રહે છે? બધી વાતનો વિચાર કરતાં મને જણાય છે કે તું મારી છે, મારી યોગ્ય સ્ત્રી છે અને મારા ઘરમાં રહેનારી છે. હવે હું મારું સારી રીતે સમજાયો છું કે મારામાં અને તારામાં કંઈ પણ વફાવત નથી, મારો અને તારો અલેક છે, મારી અને તારી વચ્ચે બીજું કંઈ પણ નથી અને હું અને તું આખરે એક જ છીએ. હું સમજું છું કે હજી વને મહામમતાની કે બીજા વિભાવોની બીક લાગે છે પણ તારે તે બીક રાખવાની જરૂર નથી. હું વને ચોક્કસ કહું છું કે વસ્તુતઃ તું જ

મદ મગન સ્થાનેનું ન હોય એમ જણાવે છે. તારી કહી સારા તેમ નથી. આપ દ્વારા જ નિર્ણયન. મદારજી જેવી જ છે એમ તો આનંદવનજી મારા આપણે વિચારીએ તેવા તરીકે મારાના રાજ પદ પ્રવર્તમાં આ પદ આપણે નથી તેથી તેનું મૂલ્ય સ્વીકારી ના રહે. આપણે જીવે વિચારમોહવા આનંદવનજી સામાન્ય દૃષ્ટિને સંક્રાવે.

* જુઠું ને સ્થાને ‘જડ’ અથવા ‘જુઠી’ ને સ્થાને પામીને છે.

૧ નર્મજનરી કહે=લામટે ડરેરી=નહોતે, ડરે છે. મુનિ=મુનિશ્વર મોહનજી, માવનમન. ૬૮=૬૬ જુઠી=બેચી ડરેરી=ડરે, વાદર કહે.

મારા ઘરની સ્ત્રી છે અને છેવટે મારો અને તારો જ સંબંધ બરાબર જામશે. તારા વિદ્યાપ સાંભળીને, તારા વિરહાગ્રાપનું વર્ણન અનુભવને મુખે સાંભળીને અને તારી સ્થિતિનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ નજરે જોઈને મારે તને કહેવું પડે છે કે તું ચામાટે ડરે છે? તું ચામાટે બીહિ છે? આ માયામમતા આદિ તારા સમોવડીયા છે તે તારી સાથે દોઢ દિવસ લડ્યો, થોડો વખત તારી સાથે ચડતડ કર્યો, મને ખેંચી ખેંચીને સંસારમાં લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો, મને અનેક પ્રકારની લાલચો આપ્યો, સૃષ્ટિ મુખો બતાવ્યો, સંસારમાં મમત્વ કરાવ્યો અને ભવાટવીમાં રખડાવ્યો; એ પ્રમાણે કરીને તારી પાસે મને નહિ આવવા દેવા માટે બનતા સર્વ પ્રયત્ન કર્યો પણ તે પ્રયત્ન હવે વધારે વખત ચાલવાના નથી; દોઢ દિવસ-થોડો વખત મુખી તે પ્રયત્ન ચાલ્યો, એક બે દિવસ મારી સાથે લકરાર કર્યો, મને મુંઝવ્યો, તારા મહેલે આવવાના માર્ગપર આડા બેસી મને લલચાવ્યો પણ તું ખાતરી રાખજે કે અંતે તો તું જ મારી છે અને હું સર્વથા તેના ત્યાગ કરી તારે મહેલે હુમ્મયને માટે આવવાનો છું.

જન્ય જીવની જ્યારે આત્મપરિણતિ બળે છે ત્યારે તેના મોઢામાં આવાં જ વાક્યો હોય છે. જન્યત્વની છાપથી કાંઈ સુમતિને નહિ ડરવાનું કહી શકાય નહિ, કારણ કે અજન્યને કોટે વાળગેઢા અનત જીવે. એ જ સ્થિતિમાં માયામમતા સાથે રખડ્યા કરવાના છે; પરંતુ જ્યારે ચેતનજી પ્રગટિ કરવા લાગે, મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરે, સમકિત મેળવે અને પોતાની ખતિ પકડી લે ત્યારે તે સુમતિને કહી શકે કે એ માયામમતા હજી મારો કેટો મૂકવી નથી પણ તેઓ મારી સાથે એક બે દિવસ ખોટી લડી મને હેરાન કર્યો, બાકી એ વાતથી તારે જરા પણ ડરવાનું નથી. ત્રેવીશમા પદમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે દોઢ દિવસ એ ટુકડા વખત બતાવનાર સજ્ઞાસૂચક શબ્દ છે. આપણે વ્યવહારમાં કહીએ છીએ કે બેચાર દિવસમાં અમુક કામ કરી નાખીશ, એટલે ટુકડા વખતમાં કાર્ય થઈ જશે એવો જ ભાવ દોઢ દિન શબ્દથી મરવારી લાણમાં નીકળે છે. દળાકાર એના અર્થને અંગે એક નવીન શૈલી વાપરી તે શબ્દ સમજાવે છે તે આપણે આગળ જોશું. જન્ય

જીવની ગતિ હવે શુદ્ધ આત્મભાવ પ્રકટ કરવા તરફ યત્ન છે પણ હજી તે અનાદિ સંબંધને લીધે વારંવાર વિભાવ તરફ ખેંચાયા કરે છે. અત્યારે પોતાની શુદ્ધ દશાના સ્પષ્ટ જ્ઞાનને લઈને તે સમતાને પકે છે કે તારે જરા પણ ભય રાખવાનું કારણ નથી, હું તને સ્પષ્ટ રીતે કહું છું કે તું આખરે મારી જ છે અને મારા ધરતી દેવી છે. મધ્ય-મમતાના જૂઠાવો ખવરાવનારા દેખાવથી હું સર્વથા તેમની પાસે રહીને તને વિસરી જઈશ એમ હવે તારે ધારવું નહિ અને એ વાતનો તારે જરા પણ ભય રાખવો નહિ.

દળાકાર આ ગાથાનો ભાવ બતાવતાં લખે છે કે:-એતનજી મુખ તિને કહે છે કે હે મુખતિ ! આખર એટલે ભવંરમજુનો પાકકાર હવે પ્રાપ્ત થયો છે એટલે મારા ભવંરમજુનો છેડો આગ્યો છે. પાછો અનંત કાળ તે એક દિવસ સમજવો, કારણ અનંતતા એક છે, અને જે દિવસે અથવા રાત્રે હું મુખતિને ધરતી બહાર કાઢી મૂકીશ તે અરધો દિવસ, આવી રીતે કુલ દોઢ દિવસ મુખતિ તારી સાથે રહેલો હશે છે (હાથે) અને લડતાં લડતાં બોલે છે (બોલશે) કે ચેનનજી મારા પતિ છે, ચેનનજી મારા પતિ છે, પણ એના વડયાથી કંઈ વળવાનું નથી. ભવંરમજુનો છેડો આવી ગયો છે અને તેથી મારા મમતા કદાચ દોઢ દિવસ લડશે, પણ પ્રિયે ' તું મારી છે અને તેનાથી તારે જરા પણ ડરવાનું નથી. તારી માંબતથી હું ભવંરમજુનો છેડો જાવી ચકીશ. આ ભાવમાં દોઢ દિવસનો જે અર્થ દળાકારે ક્યાં છે તે ધ્યાન ખેંચનારો છે. પૂર્વના અનંત કાળને એક દિવસ કરાવે છે અને જે દિવસે મારામમતાને હાંકી મૂકી મુખતિ તારા ચેનનજી કરવામાં આવે તે દિવસ અથવા રાત્રિ. આખા દિવસના અર્થ જગત ને અરધો દિવસ મળી તેટલો કાળ-દોઢ દિવસ નમતારો રહેલો હશે છે એમ જાણી તેનાથી જલ ન સંભરવું જાણવું ચેનનજી મુખતિને આપે છે એવો અર્થ જલ છે.

ઈતી તો હું તારું નિર્ધન,

સંગીત ન રગત રસી;

જવ અપનો પદ આપ સંભારત,
તવ ઠેરે પરસંગ પરસી. મેરી૦ ૨

“એટલું તો હું નહીં બાણું છું કે પીતળ ઉપર હીરામાણેક જડાય નહિ. જ્યારે મારું પદ હું પોતે સંભારીયા ત્યારે તારી સોખ-તમાં પડી જઈશ.”

ભાવ-પોતાની સ્ત્રી સંદર્શવાન હોય, પ્રવીણ હોય, ચાલાક હોય પણ તેના પતિ એ અન્ય સ્ત્રીઓમાં આસક્ત હોય, કુલટાઓના કુછંદે પડી ગયેલ હોય અને તેઓને પોતાને ઘેર બેઠાવતો હોય અથવા પોતે તેઓને મંદિરે રખડતો હોય તો પછી પોતાની સ્ત્રીના સર્વ શુભ અથવા કેટલાક શુભોની પોતાને ખબર હોય છતાં પણ તેને દિલ્લાસો આપવાના અને પોતાનું રખડવાનું ચાલુ રાખવાના ધરાદાથી પોતે બે સ્થિતિની વચ્ચે ભટકતી વખત આ પદમાં જે વિચિત્ર ભાવ બતાવ્યો છે તેવો જ અનુભવે છે. ચેતનજીને હવે સુમતિ તરફ પ્રેમ લાગત થયો છે પણ માયામમતા તરફનું આકર્ષણ ઊંડી યાત્રાનું નથી. સુમતિ મળે છે ત્યારે તેને નાખુશ ન કરવા માટે કહે છે કે હું પ્રિયા! તું મારી છે, તારે જરા પણ ડરવાનું નથી અને આ માયામમતા હ.જ તારી સાથે લટે છે તેમાં તેઓનું કાંઈ વળવાનું નથી. આટલી વાતથી પણ પ્રવીણ બાળ્ય સુમતિ કાંઈ સમજી બાંધ તેવી મૂર્ખ નથી તેથી તેને ફાસલાવવા-સમજાવવા ચેતનજી વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે-પ્રિયા! જો વ્યવહારમાં પણ પીતળ ઉપર કાંઈ હીરા માણેક કે અન્ય જવેરાત જડાતાં નથી, ગધેડા ઉપર સોનાની અંગાડી ઘટતી નથી અને લિખારીને ચક્રવર્તીનું સિદ્ધાસન બેસવા મળતું નથી એ હું બાણું છું અને વને તો તેની ઘણા વખતથી ખબર છે. હું બાણું છું કે ઘેર ઘેર ભટકનારી એ માયામમતા કુલટાઓ છે, પોતાના જીવી છે અને મારે તેની સાથે સંબંધ રાખવો એ પીતળ ઉપર જડતર જડવા જેવું અથવા ગધેડા ઉપર સોનાની અંગાડી મૂકવા જેવું છે; તેથી મારી

૨ પેરી=પીતળ નિહચે=નિહચે, નતી રીની=પીતલ જડાકે=જડાવ, કંચેરન, હીરામાણેક=પરસી=જડાય. જળ=જ્યારે. અપવે=અપ, પોતાનું પદ=સંભાર, સંભારિત સંભારત=સંભારીત, પદ કરીસ. પરસંગ=મસમ, સોખત પરસી=પડાર.

આખર હલકી થાય છે એ પણ હું બાલું છું; તેમજ તું કોણ છે, તારો મારાપર પ્રેમ કેવો છે અને મેં તને અત્યાર સુધી કેટલો અન્યાય આપ્યો છે તેની વાત પણ મેં તારી પાસે સાંભળી છે, મને શ્રદ્ધા તથા અનુભવે ઠી છે અને મારા ધ્યાનમાં તેમાંની કેટલીક વાત રહી છે. હવે જ્યારે હું મારું પદ વિચારીશ, મારી સ્થિતિ (Position) નો ખ્યાલ કરીશ, મારા સંબંધનું વાસ્તવિક અવાસ્તવિકપણું જ્ઞાનમાં લઈશ ત્યારે મને તારો પ્રસંગ થશે, તારી સેવનમાં હું પડીશ અને તને આનંદથી ભેટીશ. બ્યવહારમાં જેમ પરમહામીમાં આશ્રિત પતિને પોતાની સ્ત્રી મળે ત્યારે જેવો જવાબ આપે, તે પ્રમાણે હું તને કહું છું કે હવે મારી જ્ઞાનદૃષ્ટિ બદલાઈ ગઈ છે, હું વસ્તુ સ્વરૂપ સમજ્યો છું અને તેથી માયામમતાનું ખરું સ્વરૂપ બહુ વામાં આવ્યું છે અને તે પીતળ જેવી છે એ પણ મને જણ્યું છે તથા તેના ઉપર જડાવ કામ કરાવવું તે અશ્વઘટનું છે એ પણ હું બાલું છું. પીતળ તે પીતળ છે અને સોનું તે સોનું છે. સોનું ત્રણ કાળમાં સોનું જ રહેવાનું છે ‘સોનું તે વિલુપ્ત નહિ સાહેબડીયા, ઘડ ઘડામણ બંધ, શુભ પેઢીઆ.’* સોનાપર મેલ ચઢ્યો હોય તોપણ તાપથી કે જરા ધર્પણથી અસહ્ય સ્વરૂપ પ્રગટાવી શકાય છે અને એવા સોનાપર જ ભારે હીસમાણેક જડી શકાય છે. કોઈ ઉદ્ધવાઈ કરી ભારે હીસને પીતળમાં જડવાનો વિચાર કરે અથવા જડે તો તેમાં તેવો ગાંઠો વિચાર કરનારની મૂર્ખાઈ જ જણાઈ આવે છે.† તેથી પીતળ જેવી માયામમતા ઉપર મારા અમૂલ્ય સદ્ગુણોને કેમ જડાવું? જો તેમ કરું તો મારી અસત્તા પ્રત્યક્ષ દેખાય. જ્યારે હું કોણ છું? તેનો વિચાર કરીશ, જ્યારે મારું સહજ સ્વરૂપ હું સંભારીશ ત્યારે તારો પ્રસંગ જરૂર કરીશ—હજી અત્યારે તો મને તેમ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો નથી, મારે હજી કેટલીક અગવડો છે તે

* શ્રીમદ્ગોવિંદયજી. અનંતનાથજીનું સ્તવન.

† સંસ્કૃતમાં એક પ્રસિદ્ધ શ્લોક છે તેમાં આવેલ જાવ બતાવ્યો છે. કનક નૃપગમસ્ત્યદ્યેષ્ઠિતો, વર્દિ ધર્મિજ્ઞુનિ પરિચયતે; ન સ વિદ્યોતે ન ચારે ન દ્યોતે, મંત્રે વૌત્તિનુર્વાચનોવક્ત્ર. મતઃકલ એ છે કે સોનામાં જડવા વૈયવ્ય ભારે મળિને કદાચ હેડમાં જડવામાં આવે તો તે કાંઈ કાળની પાસે રહેતો નથી, પણ તેના સંજોગમાં તેની રક્ષા કરનારની ઠીક થાય છે. આવે જાવ પદમાં બતાવ્યો છે તે વિચારો.

દૂર કરીને પછી એ પરમાવરમણ કરાવનારી સ્ત્રીઓનો પ્રસંગ તણુ હઈ વારા સંબંધમાં નિરંતરને માટે રહેવાનો છું. આ પ્રમાણે કરવા મારા મનમાં જાવના બદલત યઈ છે પણ હજુ તેમ કરવા માટે સમય આવી પહોંચ્યો નથી.

ચેતનજી અત્ર લે વાત બતાવે છે તે ઉત્કાન્તિમાં હજુ તે કેટલો ચઢ્યો છે તે બતાવે છે. શુદ્ધસ્થાનકમારોહમાં હજુ તે માત્ર માનસિક પરિવર્તનના જાવનાકાળ મુખી વધી ચક્ર્યો છે, હવે તેને આયામમતાથી સ્થેગવાવા વિષયનું વિસ્તરણુ દેખાય છે પણ અનાદિ અભ્યાસને લીધે તેનો ત્યાગ કરી ચક્ર્યો નથી. તે મનમાં સત્ય સ્વરૂપ સમજતાં છતાં હરે છે કે એ વિભાવદયાના જાવો વગર પોતાને ચાલી ચક્ર્યો કે નહિ. આથી તે સમતાને કહે છે કે હજુ મારી કાળ-સ્થિતિ પરિપક્વ યઈ નથી. આવી વાત કરવી એ પણ એક પ્રકારની નબળાઈ છે, કારણ કે કાળસ્થિતિ પરિપક્વ યઈ છે કે નહિ તે દિવ્ય જ્ઞાન વગર કોઈથી કહી શકાય નહિ. પુરૂષર્થ કરી કર્મસમૂહનો નાશ કરવા માટે જ ઉત્તમાધિકારીએ પ્રયાસ કરવો જોઈએ. પછી નંદિપેણ જેવી સિધ્ધિ કદાચ પ્રાપ્ત યઈ બલ તો તેમાંથી પણ નીકળી આવવા પ્રત્યન કર્યો જોઈએ પણ પ્રયાસ કર્યા પહેલાં જ ચેતનને કહેવું કે જ્યારે મારી સિધ્ધિનો વિચાર કરીશ ત્યારે તને મળીશ એ નં. એમ બતાવે છે કે હું વિશુદ્ધ મન બલુ ૧૭ અને તે જ દગ્ધીય છે એમ કબૂલ કરું છું, છતાં અવિશુદ્ધ મન પ્રમ.ણ ૨૭ ૧૭. આવી રીતે વિશ્વનું એ જેમ મહત્ત્વ બતાવે છે તેમ એટલું પણ બતાવે છે કે શુદ્ધસ્થાનકમારોહમાં ચેતનજી હજુ બહુ અ.ચક્ર વચ્ચે નથી, છતાં એનું કાષ્ઠ શુદ્ધ મન તરફ છે, એને એક નુદર પરિવર્તન મળવા એકદમ શુદ્ધ અ.ચક્ર આવી જવાને તબક્કા છે અને નાનવિક અભ્ય દયામયી બાવહરિક વિચાર દશ.મા આવી નુનનિને હેટવાનો તેને નુદર પ્રગમ છે. જ્યાં વિશેષ આત્મચક્રવરુપલ યદ.ને વિશુદ્ધ મનને અ.કરો એમ તેના દુહરુનર્ય જાણ્ય છે.

કે ઈ પણ કવનો કમ વિચારું તે અ પછને તદ્દજ આરુમ પડ્યો

કે વિશુદ્ધ કે અશુદ્ધ કાર્ય પ્રથમ તો વિચારદશામાં-માનસિક પરા-
વર્તમાં જ હોય છે: કેઈ પણ કાર્ય કરવા પહેલાં તેનો વિચાર થાય છે,
સુંદર મહેલ બાંધવા પહેલાં જેમ પ્રવીણ ઈજનેર નકશો કરે છે અને
તેની પહેલાં પણ મનમાં ભવિષ્યમાં કરવાના મહેલની આકૃતિ ખેંચી
કરે છે તેમ અમુક કાર્ય કરવા પહેલાં મનમાં તેનું ચિત્ર ખડું થય
છે, કેટલેક કાળ તેના ગુણદોષપર વિચાર ચાલે છે અને વિચાર થતાં
થતાં વચન દ્વારા તેનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર થાય છે અને છેવટે તે વ્યવ-
હાર રીતે અમલમાં મૂકાય છે-આ કાર્યક્રમ સ્વાભાવિક છે. વાત માત્ર
એટલી જ છે કે કેટલીક વ્યક્તિઓ વિચારકાળમાં બહુ વખત કાંઈ
નાખે છે અને એકંદર ક્રિયાને અંગે પ્રગતિ ઓછી કરે છે. વિચાર-
કાળ પણ બહુ સુંદર છે અને તદ્દન અવ્યવસ્થિત સ્થિતિને બદલે
સુંદર માર્ગદર્શક છે, પણ તેમાં પરિપૂર્ણતા માની બેસવાની નથી. વિચાર-
કાળ જેમ બને તેમ ટુંકો કરી અને તે ટુંકા કાળમાં પણ ચોખ્ખો વિચાર
રની તુલના કરી વ્યવહાર રીતે ક્રિયાકાળમાં-વર્તનમાં આવી જવાની
બહુ જરૂર છે. અહીં ચેતનજી ઘણા ખુલ્લા શબ્દોમાં સ્વીકારે છે કે
જ્યારે હું મારું પદ સંભારીશ, મારી સ્થિતિનો ખ્યાલ કરીશ ત્યારે
તારો પ્રસંગ જરૂર કરીશ, સાથે તે બોલે છે કે અત્યારે હું જેનો
પ્રસંગ કરું છું તે સુવર્ણ નથી, પીતલ છે; આટલું બોલવા છતાં કુદવ
લંબાવે છે એ અયોગ્ય છે અને તે તેનું મંદાધિકારીપણું બતાવે છે. પ્રગતિ
કરવા માંડ્યા પછી તો સાધ્યપ્રાપ્તિ બે ઘડીમાં થઈ શકે અને અર્ધ
પુરૂષોત્તમ પરાવર્ત જેટલો કાળ પણ સંસારમાં રહેવું પડે. ઉત્તમ
ધિકારીનું કાર્ય એ છે કે વિશુદ્ધ માર્ગના સ્પષ્ટ બોધ પછી કાળસ્થિ-
તિના કે એવા વિચિત્ર કાર્યનિકે ખ્યાલ ઊભા કરી પોતાની પ્રગતિ
અટકાવી દેવી નહિ.

યોગમાર્ગપર જ્યારે પ્રેમ આવે છે ત્યારે પોતાનું પદ સાંતરે
છે, સાધ્યનું જ્ઞાન થાય છે અને તેનાપર ધ્યાન દેવાય છે. એ માર્ગ
આદરવાયી સુમતિનો મેળાપ થાય એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. ચેત-
નજી તેટલા માટે જે ઉપર કહે છે તેનો ભાવ એ છે કે જ્યારે
હું યોગમાર્ગ આદરીશ ત્યારે મારે તારો પ્રસંગ થશે. યોગમાર્ગ તેનાં
અંગો સાથે આદરવામાં આવે ત્યારે એવી મજા આવે છે કે પછી

“અવસર પામીને (કાળ પરિપક્વ થયે ત્યારે) આત્મજ્યોત્ષ્ણોની રીતિ એટલે પરમાત્મપણાના હેતુરૂપ નિઃશયોગને પાલન કરશે અને નિરૂપમ રૂપની શક્તિ જાગૃત કરીને આનંદધન સ્વભાવ મળી (ચેતનજી) લહેર કરશે.”

ભારત-અધ્યાત્મશોધી એટલે શું તે અહીં ખાસ વિચારવા પે.
છે આત્મા અને પુદ્ગલ વચ્ચેનો તફાવત શું છે, અતિમ કય
કયાં કયાં છે, શું કરવાથી આત્માની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થાય, પ્રત
થાય, એવી દશા પ્રાપ્ત કરવાથી આત્માને શું લાભ થાય, વર્તમાન
દશાનું કારણ શું છે, વિજેરે બાબતનો નિર્ણય કરી તદનુસાર વર્તે તેને
અધ્યાત્મશોધી કહેવામાં આવે છે. જ્યારે અમુક બાબતની મૂળ કારણે
છે ત્યારે તે ત્રિષામ અન્ય કાર્ય મુજબ નથી; રમણીયાસક્ત પ્રાણીને
શ્રીની વાતમાં આનંદ આવે છે, ગણિતમાં મૂળ લાગે છે તે મનેલાલ
કરવામાં જ સંતોષ થાય છે, ધનઆગ્રહ પ્રાણી પૈસાની વાત કરે
ત્યારે જ તેને રત્ન આંગે છે, તેવી રીતે જૂઠી જૂઠી બાબતોની મૂળ
ખાટે હમજાનું આવી રીતે અધ્યાત્મના-એતલછુના વિષયની જા
આંગે તેને અધ્યાત્મશોધી કહેવામાં આવે છે. જ્યારે તેવી જા
આંગે છે ત્યારે આત્મા સંજોડી વાત વિચાર અને કાર્ય કરવામાં જ
રત્ન આવે છે. આથી અધ્યાત્મશોધી જે પ્રાણવિયતિ પરિકર કો,
ત્યારે એકાન્તને પ્રાપ્ત થયો. પાત્ર કારણ એકજ થાય છે ત્યારે ભ
કાંઈ બને છે; પ્રજા, રજાયા, ભવિષ્યવાદ (નિર્વાણ) પૂરા પાડે તે;
ને કેવળ આનાં પ્રજા એ એક ઉપયોગની કારણ છે. માત્ર એ
છે બરી પ્રજા'ઈત્યાદિ જ્યારે પરિકર થયો ત્યારે આત્માના
નિર્વાણ થઈ શકે, કાંઈ ને કે મુર્ખતા થાય છે તે ન થઈ
કેવળ એક જ અધ્યાત્મના-એતલછુ પ્રાપ્ત કરવાનો વાત બધે જ
કાંઈ ત્યારે આત્માની નિર્વાણ કેવળ થાય, નિર્વાણ થાય તે
જેને અનુભવ થાય અને કારણકારનાં કારણ કેવળ થાય તે ન
કારણકારનાં વાત રજાયા પ્રજા કારણ થઈ શકે તેની વાત આત્માના
એકાન્ત વાત અધ્યાત્મના એક મુર્ખતા, કારણ કે તે ન થાય તે ન
કારણકારનાં કારણ છે, તેને કારણકારનાં કારણકારનાં વાત તે
અધ્યાત્મના એક કે નિર્વાણ પ્રજાનાં વાત તે નિર્વાણ પ્રજા

નિજસ્વરૂપને કાષ્ઠાન્તર્ગત અગ્નિ પેડે જોઇ શકે તે સામર્થ્યયોગની લાયકતાવાળો ચેતન આનંદધનસ્વરૂપ સાથે મળી આનંદ કરે છે. શુદ્ધ ચેતનને પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ ઇચ્છાવાળો પણ હજી પૌદ્ગલિક પદાર્થના મોહમાં આસક્ત અને પ્રસંગ મળતાં તેમાંથી બહાર નીકળી આવવાની દૃઢ ઇચ્છાવાળો આ ચેતન હજી દૃઢ નિશ્ચય કરીને સંસારદશાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી અને તેથી સુમતિને કહે છે. કે તારે દરવું નહિ, હું તારો જ છું. યોગદષ્ટિ સમુચ્ચયમાં ઇચ્છાયોગનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે આને બરાબર મળતું આવે છે.

આવી રીતે ચેતનજીને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા બાવના થઈ છે તે સંબંધમાં બહુ હકીકત લખી શકાય. પરમાત્મભાવ સમજવા માટે ચિદાનંદજી મહારાજની પરમાત્મ છત્રીથી અને યથોપનિષદજી મહારાજની પરમાત્મ પદ્મીથી ખાસ વાંચવા લાયક છે, મનન કરવા યોગ્ય છે. અહીં સ્થળસંકોચથી તે આખી આખી શકાય તેમ નથી. પ્રથમ છત્રીશીનાં ઉપયોગી કવનો અહીં બતાવીએ:-

રામ દ્રેષકે નામતે, પરમાત્મ પરકાસ
રામ દ્રેષકે લાભતે, પરમાત્મ પદનાસ.
લાભ બાતકી બાત યહ, તેહું દેવ બતાય
એ પરમાત્મ પદ ચહે, રામ દ્રેષ તત્ત્વ લાય.
દેહ સહીત પરમાત્મ, એહ અચરીતકી બાત;
રામ દ્રેષકે ત્યાગતે, કર્મ સંકિત જરી તત્ત્વ.
ભાઈ એહ પરમાત્મ, સો હે તુમમેં ચાંદિ
અપણી સંકિત સંભારકે, કિંબાવત દે તાંદિ *

આવો પરમાત્મભાવ છે. એને પ્રાપ્ત કરવા આ પદમાં કહ્યું છે અને ઉપર ચિદાનંદજી મહારાજ જણાવે છે તેમ રામદ્રેષનો ત્યાગ કરવો ખાસ આવશ્યકીય છે. એ પરમાત્મદશાનો નિજયોગ સમજવો.

મેરી તું મેરી તું એવી રીતે બોલવું એ ઇચ્છાયોગ છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના દાયોપશમને લીધે સાંતળેલી હકીકતનું અર્થજ્ઞાન મેળવી તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાની ઇચ્છાવાળો પ્રાણી પ્રમાદથી ન કરી

* ચિદાનંદજી પરમાત્મ છત્રીશીની આ અનુક્રમે ૨૩, ૨૪, ૩૨ અને ૩૫ મી શ્લોકો છે.

શકે, મતલબ અંતઃકરણમાં સૂતાર્થનું ઇચ્છકપણ હોય પણ ધર્મ-
પાર સામર્થ્યયોગ કરી શકે નહિ તેને ઇચ્છાયોગ કહે છે. એ
ઇચ્છાયોગ પ્રાણી ઘણીવાર કરે છે પણ તે તેની નબળાઈ જતાં
અહીં ત્રીજી ગાથામાં જે ભાવ બતાવ્યો છે તે ઇચ્છાયોગ છે એ
સામર્થ્યયોગ પ્રાપ્ત કરી આનંદધન પ્રભુ સાથે ક્રીડા કરવાનું ચેતનજી
સાધ્ય છે. એ સામર્થ્યયોગમાં સિદ્ધિપદપ્રાપ્તિ રહી છે. એ ચેતનજી
શાસ્ત્રમાં બતાવેલા ઉપાય ઉપરાંત ચેતનજી પોતાની અધિક શક્તિ
ધર્મન્યાપારમાં વાપરે. એના ધર્મસંન્યાસ અને યોગ સંન્યાસ એ
જે ભેદ છે. મોહનીય કર્મના દાયોપચમરૂપ ધર્મસંન્યાસ છે અને
ચીદમા ગુણસ્થાનકે યોગધ્વનરૂપ યોગસંન્યાસ છે. અપૂર્ણ
ગુણસ્થાનકથી ધર્મસંન્યાસ સામર્થ્યયોગ થાય છે. પછી વિદેહ યુવ
પ્રાપ્તિ થતાં એ સંન્યાસમાં પ્રગતિ થતી જાય છે અને સર્વવિર્તાન
ગુણો વધારે વધારે અંશે તેને પ્રાપ્ત થતા જાય છે. કૃપામેળી માં
નારને વાવડેજાગરાન પ્રાપ્ત થાય, લોકલોકના સ્વરૂપનો સાકાર
થાય અને જે યોગચોક્કસી અવસ્થામાં પણ પ્રાપ્ત થયેલ હોય તેમ
વિશિષ્ટ યોગને યોગસંન્યાસ સામર્થ્યયોગ કહે છે નિરૂપમરૂપની
શક્તિ જગાવવાની આહી જે વાત કરી છે અને પરમાત્મરૂપની
નિજયોગ ધારણ કરવાનું કહ્યું છે તે આ ચેતનજીના જાતે
યોગ સમજવો.

હો મુખને! છેવટે તું આવો યોગ પ્રાપ્ત કરવાને ? હંમેશાં
મૂઠી દઈ શાસ્ત્રયોગ કે જના દ્રવ્યાદિના સ્વરૂપના મુદ્ધ મેષ કહે
મુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી પણ આનંદ વધી જાય તે કુલ
અવે. નવ ત્રીજા યોગસંન્યાસ વિશાલમાં આવી જઈએ તો જાનકે
સ્વરૂપ કહે ક્રીડા કરીશ તું તને ખતરી નહીં ? કે તો તારી
હા અને છેવટે તું તને જાગવો જુ, તારે જરા નહીં પડે તારે
જરા નહીં પડે તારે જરા પડે તારે જરા પડે તારે

આ જગતી આ નયને. અર્થે કરના દયાકર હો કે જે તુને

દેખે તે પૂરું છે કે ચેતનજી મને કહે છે જાગે, તને સમજાવે
જાગવું જાગે. હરિજી કહે તારે ચેતનજી હાતુ જાગે. જાગે
જાગે જાગે જાગે જાગે જાગે જાગે જાગે જાગે જાગે જાગે

એવી નિઃસ્વરૂપની શક્તિ-સામર્થ્યને તે જગ્યાવરે અને તેમ યતાં જ હું આનંદધનથી મળી એકીમૂલ થઈને કોઈ કરીશ એટલે કે ચેતનજી તે વખતે આત્મારામના સ્વરૂપમાં રમણ કર્યો. આ ભાવ પણ સારો છે, લગભગ કંપર કરેલા અર્થ જેવો જ છે, માત્ર ઘડાના મુખમાં જે વચ્ચે મૂકવાથી પ્રક્રમનંત થાય છે. ચેતનજીએ શરૂ કરેલ લયને બનતાં મુખી તોડવો યોગ્ય નથી.

આ પદમાં ચેતનજીએ એક નમ્રગાઈ બતાવી છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. એ કહે છે કે મારો સમય પાક્યો ત્યારે હું વિશુદ્ધ યોગ-માર્ગ આદરીશ. આવી રીતે જેનું સ્વરૂપ લક્ષણ નથી એવા કાળને દોષ હઈ કોઈ પણ પ્રયાસ કર્યા વગર ભેલી રહેવું તે અયોગ્ય છે. જ્યારે બની આવે ત્યારે વિચારવું કે આવો સામર્થ્યયોગ સાધવાનો અવસર વારંવાર પ્રાપ્ત થયો નથી; સામર્થ્યયોગ ન સધાય તો તેનાં સાધનો એકાદ કરવાનો વખત જતો કર્યો હોયિત નથી. એવી રીતે નિર્ણય કરી બને તેટલું કાર્ય સફળ કરવું. કર્મની ચીકાસ એટલી બધી છે કે જો તેને માર્ગ આપવામાં આવે તો આ જીવનો પત્તો લાગવા દે નહિ. હંજાયોગ દહ કરી, સામર્થ્યયોગનાં સાધનો યોજી દેવાં એ પરમાત્મદયા પ્રાપ્ત કરવાની અને પરમાત્મભાવ પ્રગટ કરવાની હંજાવાળાને માટે બહુ જ જરૂરનું છે. ખાસ આદરણીય છે અને બહુ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં નિર્ણય કરીને સમજવા યોગ્ય છે. સામર્થ્ય યોગનું સ્વરૂપ ઉપોદ્ધાતમાં વધારે સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યું છે તેથી અત્ર વિશેષ ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. સિધ્ધિ અધર. કાળ-પરિપક્વતા કોઈ પણ દરને અંગે ખાસ ઉપયોગી છે, પરંતુ સર્વજ-પન્ન પ્રાપ્ત થયા પહેલાં કાળસ્થિતિ કપરે પાક્યો તે કદી યકય નહિ તેથી અત્યારે તો સમય દયો નથી, હવે પછી યોગ્ય વખત ભેઈ વિશેષ યોગસાધના કરવામાં આવશે એવી વાત કરી પ્રાપ્ત થયેલ ભોગદાને મુમતી દેવી નહિ. વળી આ પદમાં અધ્યાત્મચેત્વી પ્રાપ્ત કરી નિઃસ્વરૂપ યોગ સાધવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે. જ્યાંમુખી અધ્યાત્મચેત્વી પ્રાપ્ત ન થય ત્યાં મુખી ઉપર ઉપરથી ચેતનસદૃશ દય તે પલ્લ તેની જોડે તેથી અસર થતી નથી. અત્યારે ત્યાં અધ્યાત્મની જન ઉદ્ધારને પરમ

સાધ્ય ઉપર નિરંતર લક્ષ્ય રાખીને શક્તિગત આત્મધર્મોને વ્યક્ત કરવાની આવી સુંદર તક જવા ન દેવી એ શુદ્ધ સનાતન ચેતનજીનું અત્ર કર્તવ્ય છે. ચેતનજીની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ સદાચરણમાં તો છે, પરંતુ હજી શુદ્ધચેતના સાથે તન્મયતા કરાવનાર યોગસંન્યાસનો દાળ પ્રાપ્ત થયો નથી તેને માટે આ પદનાં વચનો છે. અધ્યાત્મશૌલીમાં સહેલ શેલેશ શબ્દથી પરમોત્કૃષ્ટ દયા જણાવી છે. આ પદનો આ મહાન્ ઉચ્ચ આશય બહુ દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચારવા યોગ્ય છે અને સામર્થ્યયોગનું સ્વરૂપ સમજી તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો એકત્ર કરવાનો આ અવસર બૂલવા જેવો નથી.

—સપ્તમસ્કન્ધ—

પદ ચુંમાળોશમું; રાગ ટાડી.

તેરી હું તેરી હું एती कहूँ;

इन बातमें 'दगो' तुं जाने;

तो करवत काशी जाय ग्रहूँ. तेरी हूं ?

“હું તારી પત્ની છું, હું તારી પત્ની છું એટલું કહું છું. એ વાતમાં કંઈ કપટ તને માલૂમ પડે તો કાશી જઈ કરવત મૂકવું.”

ભાવ-ગતપદમાં સ્વશક્તિગત ધર્મો કેવા સુંદર છે અને તેમાં ચેતનજી ક્યારે આવશે તે બતાવતાં ચેતનજીએ કહ્યું કે પીતાજી ઉપર ફીરા માલોક જગતમાં નથી અને છેવટે બળાવ્યું કે આનંદધનસ્વરૂપ સાથે અવસર પ્રાપ્ત થશે ત્યારે પાતે આનંદ કરશે. આ ઉદ્દગાર સંજ્ઞા ગીને ચેતનાને વિચાર થયો કે ચેતનજી કદાચ ઉપર ઉપરથી મારું પર પ્રેમ બતાવવાનો વિચાર દર્શાવતા હશે પણ તેઓના મનમાં મારી પતિવ્રતપણાની પછી ખાતરી હશે કે નહિ તે હજી નેઓના ઉદ્દગારથી નમનનું નથી, કારણ કે વચ્ચે એ કે તેઓ બોલ્યા છે કે પીતર

* ‘હવે બાળનું દરોન તું અને’ આનો પાડ એ પ્રત્યક્ષ કે એનો અર્થ ને પાંચ દરોન રાખેના આવ સમજાવે નથી. સંજ્ઞા ઉપરથી તેનો અર્થ નહીં મળે પડે જમણ છે. બાળનને ને બાળે બાળને એમ પાડ એ પ્રત્યક્ષ કે તેમના અર્થ : ૨ વડો વડો

૧ તેરી=તારી હું=હું પાતે હું=હું એટલે=એટલું હવેને બાળનને=બાળના ૨૫૮, ૩૨૫નાં કાદી=જાડાં અવ=અડે મદુરી=મદમુ કરે જાડ

ઉપર જ્યાં કામ ન કરાય, પણ તેઓને મારા કંચનત્વની અને તેઓ-
પરના મારા વિશુદ્ધ પ્રેમની મારે રપટ અશ્વરેમાં પ્રતીતિ કરાવી આપવી
જોઈએ. ચેતનજી વિશેષ સન્મુખ થયા છે તે પ્રસંગનો લાભ લઈ
સમતા અવ દેખાર કરે છે તેપર આ પદરચના છે.

શુદ્ધચેતના કહે છે કે-હે ચેતનજી! હું તમારી હું એટલું કહું હું
એ તમે બરાબર ધ્યાનમાં રાખજો. હું અત્યારે તમારી પાસે નથી તેથી
દયાય તમને એમ લાગતું હશે કે ચેતના પોતાની નથી; પણ તમારા
હૃદયમંદિરમાં હાલ માયામમતા છે. તેથી હું આવતી નથી અને એ કાર-
ણને લઈને તમને જૂદા પ્રકારની અસર થતી હોય તો હું તમને ખાતરી
આપું હું કે હું તમારી જ છું, મેં મનથી પણ અન્ય પતિને ઇચ્છ્યો
નથી અને શરીરથી કોઈની સાથે સંબંધ કર્યો નથી, અત્યાર મુખી
આપના વિશ્વઅગ્નિમાં બળ્યા કરું છું અને આપ મારા વિશ્વ દ્વર
કરો એવી આશામાં આપના નામની માળા હાથમાં લઈ તમારો
લપ કર્યો કરું છું. આ વાતમાં જો આપને જરા પણ ખોટું લાગતું
હોય, અસત્યનો ભાસ પણ થતો હોય તો આપ કહો તેવા સોગન
ખાઉ, આપ કહો તેવા પ્રકારનું દિવ્ય કરીને આપને પ્રતીતિ કરી
આપું કે હું સર્વથા મન વચન કાયાથી શુદ્ધ પતિમતા રહી છું અને છું.

વ્યવહારમાં જ્યારે સામા મનુષ્યને પ્રતીતિ કરી આપવી હોય
ત્યારે તે બબલને અંગે કવચિત્ સોમન આવામાં આવે છે. 'કરવત
કાથી જઈ મહુરી' એ પદ સોગન ખાવાના અર્થમાં વાપરવામાં આવેલ
છે. મૂળ વાત તો એમ છે કે મુંસારનાં અનેક દુઃખથી તમ થયેલા
દુઃખી માણસો આ ભવમાં ઇર્ષ મુખ મળ્યું નહિ પણ આવતા ભવમાં
મુખ મળશે, એવી અણતાસૂચક બુદ્ધિથી કાચી જઈ અસહનતા વખ-
તમાં કરવત મૂકાવતા હતા, મતલબ માયાથી પગ મુખી કરવતવડે
કપાઈ આત્મહત્યા કરતા હતા અને તે પ્રમાણે કરવત મૂકાવતી
વખત મનમાં આવતા ભવમાં અનુક વસ્તુ પેલાને મળે એવી ઇચ્છા
રાખતા હતા. આવી રીતે નિયાતું કરીને મરવાના આત્મઘાત કરવાના
બીજા પણ ઘણા માર્ગો આ દેશમાં હતા: કેટલાક ગિરનાર પરથી સેરવ-
જવ ખાતા હતા એટલે એક કાચા શિખરપરથી નીચે ખાઈમાં પડાડો
ખાતા હતા અને શરીરનો પાતથી નાશ કરતા હતા, કેટલાક જગ-

જાયજીના રથ નીચે પડી કચરાઈ જતા હતા, કેટલીક સ્ત્રીઓ મનુષ્ય પામેલ પતિ જ પાછો પતિ તરીકે પ્રાપ્ત થાય તેટલા માટે સતી થઈ બગી મરતી હતી. આ સર્વ અજ્ઞાનકંઠ હતું. આત્મવાત કરવાથી દંદિ ધંચિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી, એટલું જ નહિ પણ પૂર્વ ખાંધેલાં અશુભ કર્મ લોગવી લેવાનો પ્રસંગ ઊભી કઈ ઉલટા વધારે ચીકણાં અશુભ કર્મો એકઠાં કરવાનું તેથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ સર્વ રિવાજો બ્રિટિશ સરકારે હાલમાં બંધ કર્યા છે. કાશીએ જઈ કાવત્ર મૂકાવવું એ અસલ તો આવા અર્થમાં વપરાતું હતું પણ પછી તે એક પ્રકારની સોગન ખાવાની રૂઢિ થઈ ગઈ. જેવી રીતે હાલ એમ કહેવામાં આવે છે કે અમુક કાર્ય તું કરે તો તારે માથે મુંબઈનું પાપ એવી રીતે કરવત મૂકાવવું એટલે તું કહે તેવા સોગન ખાઉં, તું કહે તેવી રીતે તને પ્રતીતિ કરાવી આપું કે હું શુદ્ધ છું. તેટલી ધગધગતી કઠાઈમાં હાથ બોળવો, અગ્નિમાંથી પસાર થઈ જવું, પાપ પુન્યની બારીમાંથી બહાર નીકળી જવું વિગેરે અનેક રીતે દિવ્ય કરવામાં આવતાં હતાં. એવા અસાધારણ પ્રયોગથી પોતાનું શુદ્ધપણું બતાવી આપવામાં આવતું હતું. અહીં શુદ્ધચેતના કહે છે કે તમે કહો તે રીતે હું માફ શુદ્ધપણું બતાવી આપવા તૈયાર છું, આપ કહો તે દિવ્ય કરું, આપ કહો તે સોગન ખાઉં, પરંતુ આપ મનમાં એકંદ્ર મનએ કે હું આપનીજ છું અને આપ સિવાય અન્ય કેઈની નથી તે વાતમાં જરા પણ ગોટો નથી, ફેરફાર નથી, અપવાદ નથી.

જ્યારે ચેતનજીને સમ્યક્ બોધ થાય છે અને તે માર્ગાનુસારી પણાથી આગળ પ્રગતિ કરે છે ત્યારે તે સુમતિને સદુજ મળે છે પણ વળી વચ્ચે વચ્ચે તેના ઉપર અનાદિ મિથ્યાત્વ જોર કરે છે ત્યારે તે માયામમતાના પ્રસંગો ચોંધવા લાગે છે. આવે વખતે ચેતનજીની પ્રતીતિ ઠસવવા માટે શુદ્ધચેતના પોતે અત્ર ઉખ્યા છે તેમ દેવગાર કાઢી ચેતનજીને સમજાવે છે, વસ્તુસ્વરૂપ બદલાવ રીતે કહે છે અને તેનાપર વિચાર કરવા ચેતનજીને બહામણ કરે છે. અત્ર જે દંડ પ્રતિજ્ઞા ચેતનજી સમક્ષ શુદ્ધચેતનાએ કરી છે તે મધ્યમમતાની ઉપર સમજક કટકો મારે તેવી છે, કારણ કે તેમા અત્ર આશય એ છે કે જેને તમે તમારી માનો છો તે તો ઘેર ઘેર બહાર

નારી છે, વેશ્યાઓ જેવી છે અને તેઓ એક પણ દ્રવ્ય મારા જેવું
હી શકે તેવી નથી. આપના ઉપર એ પણ્યશ્રીઓ ગમે તેટલું હેત
બતાવતી હોય, રાગ દર્શાવતી હોય, આકર્ષણ દાખવતી હોય, પણ
તેઓ તમારી નથી, તમારી થઈ નથી અને તમારી ધવાની નથી.
આ ભાવ બરાબર સમજીને મનન કરવા યોગ્ય છે.

આ ગાથાનો એક બીજો વિદ્વત્તા ભયો અર્થ કયો છે. જો એ વાતમાં
હે પતિ! તમે ક્યો માનવા હો તો કાશીજીને કઈ વસ્તુ છે જેને હું
મંદુરી=મંદુલ કહું છું, એટલે મારા શુદ્ધપતિમત્તપણામાં આપને
ક્યો લાગતો હોય તો બીજી એવી કઈ વસ્તુ છે, બીજી એવો કોણ
મારો પતિ કે યાર છે જેને હું મંદુલ કહું, જેને હું ધારણ કહું, તે
આપ બતાવો. જો કે આપ મારે મંદિરે ધણી કાળાંથી આવ્યા નથી
છતાં મેં અન્ય પુરૂષ સાથે દષ્ટિપાત પણ કયો નથી અને હું
તમારી જ રહી છું, છતાં એ વાતમાં આપને કંઈ કપટ લાગતું
હોય તો મારું ચિત્ત કયાં અને કોનાપર છે તે બતાવો. આ અર્થ
મુંદર છે પણ તેમાં કરવત શબ્દનો અર્થ બીજકુલ રહી જાય છે તેથી
ઉપર પ્રથમ અર્થ કયો છે તેજ સુક્ત છે.

શુદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપનો યથાસ્થિત બોધ યથા પછી પણ ચેતનજી
જ્યારે બની આવે ત્યારે વિજ્ઞાવમાં પડી જાય છે, શુદ્ધ બોધપર
આવરણ આવવાથી જાણી જોઈને ધણીવાર શુદ્ધ માનંથી કંટાળી જઈ
મિશ્રાત્વના કુમારપર ચઢી જાય છે અને પ્રાપ્ત થયેલ સર્વત્રિ શુભવી
ભેસે છે; તેને વગી સદ્ગુરુ સુમતિ આપી દેવાયે આવે છે. તેવે પ્રસંગે
જેલવાને સમજવાને યોગ્ય આ પદમાં જે ભાવ આપ્યો છે તે વિચાર
કરવ. લ. ૫૩ છે. સંસારકાલનગથી તમ થયેલા આ ચેતનજીને ખમર
પડતી નથી કે જેને કોનાથી દુઃખી થાય છે અને ચામાટે સંસારમાં
રખે છે. એને સત્ય સ્વરૂપ સમજાવવા માટે અત્ર શુદ્ધચેતના સ્પષ્ટ
બોધ કરી ચેતનું ત્રિભાવશુદ્ધત્વ પ્રતીત કરાવે છે. જેને ચેતનજીની
કિમત કેટલી ટીંચા પ્રદારની આકે છે તે સચિરેવખે બ્રહ્મ કરતી
આમન વધે છે.

વેદ પુરાન સ્તોત્ર કુરાંનને,
આગન નિગન સ્તુ ન સંતુરો;

વાચા રે ફોર સીંચાઈ સેવનકી,*
મેં તેરો રસ રંગ રહુરી. તેરી૦ ૨

“ચાર વેદ, અઢાર પુરાણ, કુરાન અને કિતાબમાં તથા આગમ અને નિગમમાં (તારા સિવાય) અન્ય મને પ્રાપ્ત થતું નથી. વાલી ફોરવીને સેવન કરવાની રીત (સર્વત્ર તે ગ્રંથોમાં) શીખવી છે. હું (તેથી) તારા રસરંગમાં રહીશ.”

ભાષ-શુદ્ધચેતના પ્રતીતિજનક ઉદ્ધાર કાકતાં ચેતનજીને વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે હે મારા નાથ! હું તમારા કેટલાં વખણ કરું અને તમારે માટે કેટલાં જાયા પ્રકારના શબ્દોમાં વાત કરું. હું તો સર્વત્ર આપનો જ ખ્યાલ કરું છું અને આપને જ દેખું છું. મારાં મનમાં આપના સિવાય બીજા કોઈનું દર્શન પણ થતું નથી, કારણ કે હું જ્યાં જોઉં છું, જ્યાં વિચાર કરું છું, ત્યાં આપની જ વાત મારાં સાંભળવામાં અને વિચારણામાં આવે છે. ચાર વેદ જુઓ, અઢાર પુરાણ જુઓ, હઝરત પેગમ્બરનું કુરાન જુઓ કે તેના અનુયાયીઓના બનાવેલા કિતાબ નામથી પ્રસિદ્ધ બીજાં મુસલમાની ધર્મશાસ્ત્રો જુઓ, જેનોનાં પીસ્તાળીશ આગમ અથવા ઉપનિષદો જે નિગમ, ગ્રંથો તરીકે ઓળખાય છે તે જુઓ; વળી તે ઉપરાંત બાઈબલ, ગ્રંથો

* “આચાર ફોરી સીંચાઈ સેવનકી” આવી રીતે આ પાત્ર મંત્ર પ્રત્યક્ષે તેને માટે જુઓ વિવેચન.

† તેરે ને બહારે ‘તોરે’ પાડાતર છે.

૨ વેદ=ચાર વેદ. પુરાણ=અઢાર પુરાણ. કુરાન=મહમદ પેગમ્બરનું મુકદ્દમનું ધર્મશાસ્ત્ર. નિગમ=કિતાબ, મહમદ પેગમ્બરની પછીના સ્વકારોએ બનાવેલા ધર્મશાસ્ત્રો. આગમ=પિસ્તાળીસ આગમ, જેનું ધર્મશાસ્ત્ર. નિગમ=આગમના અર્થનો. નિગમ=રસરંગમાં, ઉપનિષદોને નિગમ કહે છે. કુન્ડાલો, તારા સિવાય અન્ય કુદરીઓના કર વાચા=વાલી ફોર=ફોરવી, પ્રગટ કરી. સીંચાઈ=સીંચવું છે. સેવનકી=સેવન કરવાની રીત. રસરંગ=રસના રંગમાં. રહુરી=રહીશ.

‡ અર્થ નિર્વાર કરવારે સર્વને નિગમ કહેવામાં આવે છે. કાકતાં ચેતન જિવન નિગમ કહેવામાં આવે છે તે જીવ સાચથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે અને તેના નંદન મને ‘પૂર્વાચાર મહારાજશાસ્ત્ર’માં ‘આગમ પ્રતિપક્ષનિરૂપણ’ નામે સ્પષ્ટ રીતે આ પ્રમાણે મને પચાસઠ શ્રીઆનંદસાચરણ મહારાજ સ્વપ્ની બહુરો છે. નિગમ રસ વેદો અનંતનાં મહારાજે ઉપનિષદ સંપ્રદાય અર્થમાં વાપર્યો હોય એમ લાગે છે.

યોસ્ત્ર ઝંઘો, જુદ્ધધર્મના ઝંઘો, તર્ક ઝંઘો કે અન્ય કોઈ પણ ધર્મનાં પુસ્તકો જુઓ તો ત્યાં તારા સિવાય બીજું કંઈ હું જોતી નથી. કોઈ તને દાર્શિક માને છે, કોઈ તને દેહપ્રમાણ સમજે છે, કોઈ તને પરમાત્માનો અંશ સમજે છે, કોઈ તને પ્રકૃતિપ્રભાવથી પુરુષાકારનું માયાઅવલિપ્ત સ્વરૂપ ધારે છે, કોઈ તને અનિત્ય માને છે, કોઈ અવિનાશી માને છે, કોઈ કર્મોવલિપ્ત પણ વસ્તુતઃ શુદ્ધ ચિદાનંદ-સ્વરૂપ સમજે છે; એમ અનેક પ્રકારે તારા સંબંધી વાતો કરે છે, તારું સ્વરૂપ સમજવા યત્ન કરે છે, તારે માટે વિચાર કરે છે; પણ હું ગમે તે ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચું છું, વિચારું છું કે જોડે છું તો ત્યાં એક અથવા બીજા રૂપે તારી જ વાત જોડે છું. હું ગમે તે જોડે છું, તો તારી ને તારી વાત તેમાં છે એમ મારા મનપર અસર થાય છે અને તેથી મારા હૃદયપર તારા સિવાય અન્ય કોઈની વાત કદિ આવતી જ નથી, અન્યનો વિચાર પણ થતો નથી અને અન્ય પર ધ્યાન પણ જતું નથી. મારા નાથ! વમે એટલા બધા પ્રસિદ્ધ છે કે જ્યાં ત્યાં હું આપની જ વાત જોડે છું. આપની એવી કીર્તિ જોઈ મારે ઘણું મગરૂબ થવાનું કારણ છે અને એવા સુંદર પ્રસિદ્ધ પ્રતિષ્ઠિત પતિને મેળવોને અને તેને તેવા ઉત્તમ પુરુષ તરીકે ઓળખીને કંઈ સ્ત્રી એવી મૂર્ખ હોય કે તેવા પતિપર યોગ્ય પ્રેમ રાખે નહિ, યોગ્ય હેતુ બતાવે નહિ, યોગ્ય રહેણ સાચવે નહિ.

શુદ્ધચેતનાના મુખમાં અત્ર કવિએ બહુ ચાતુર્યથી જે વાત મૂકી છે, તે પરમતસદ્વિપ્લુતા બતાવે છે. લેહમાર્ગ સેવનારા, અલેહ-માર્ગ અતુલરનારા તથા બૌદ્ધ, સાંખ્ય, નૈયાયિક, મુસલમાન કે ખ્રીસ્તી સર્વ ધર્મના નેતાઓએ ચેતનજીની વાત સુંદર રીતે કરી છે, ચેતનજીને શુદ્ધ સ્વરૂપે સમજવા અને વ્યક્ત કરવાના માર્ગપર વિચાર કર્યો છે, જૂઠાં જૂઠાં દૃષ્ટિબિંદુઓથી ચેતનજીને સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે. એ પ્રયત્નમાં તેઓ કેટલે અંશે ફેલેલું મંદ થયા છે તેપર અહીં વિચાર કરવાનો નથી, પણ શુદ્ધચેતનાના કહેવાનો આશય એ છે કે કોઈ પણ ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચવા વિચારવામાં આવે છે તો તેમાં સર્વત્ર ચેતનજીની વાતો એક યા બીજા પ્રકારે કરેલી જોવામાં આવે છે. સત્યનો અમુક અંશ લઈને તેને વિકસર કરવાના પ્રયત્નમાં સર્વ

શાસ્ત્રકારોએ ચેતનજીની પ્રતિષ્ઠા અને મહત્વ વધાર્યો છે અને તેટલે દરજ્જે તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. ઘણા ખરા ધર્મપ્રવર્તકોની એવી ઇચ્છા હોય છે કે પોતે અને પોતાનો અનુયાયી વર્ગ પરમાત્મસ્વરૂપની વિવિધ પ્રકારે સેવા કરી તે પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગ પર આવી જાય અને તેમ કરી અક્ષય અવ્યાબાધ અનંત સુખમય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા મેળવે. આવા સર્વત્રપ્રસિદ્ધ અને આરાધ્ય પતિને મેળવવા માટે શુદ્ધચેતના ખરેખર મગરૂબ થાય તેમાં નવાઈ નથી.

હો મારા નાથ! તમે આવા સુપ્રસિદ્ધ છો તો હવે આપ આપની વાણી ફેરવીને સેવન કરવાની વિધિ શીખવો કે જેથી હું હૃદયમાં તમારા રસરંગમાં રહું. તમારું સ્વરૂપ જૂઠા જૂઠા શાસ્ત્રકારોએ જૂઠી જૂઠી દૃષ્ટિથી જતાવ્યું છે પણ હવે એ સર્વ જાણુપર મૂકીને તમે પોતે જ તમને આરાધવાની રીત વાણીથી પ્રસિદ્ધ કરો અને મને શીખવો, સમજાવો, જણાવો. આપ જેવા મોટા માણસો જેની વાત વેદ પુરાણાદિ સર્વ ગ્રંથોમાં કરી છે તે તો ઠીક, પણ હવે તો આપ પોતે જ સેવનની રીત મને સમજાવો. શું કરવાથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય, શું કરવાથી આત્મા પરમાત્માપણું પામે અને કેવી રીતે મારા નાથ (તમે) પ્રસન્ન રહેો એ આપ પોતે જ મને સમજાવો. એ શીખીને પછી હું આપના જ રસરંગમાં રહેવા ધારણા રાખું છું અને ગમે તેમ કરી આપને પ્રસન્ન કરવા મારી દૃઢ ઇચ્છા છે. મારે તો તમે રાજ થાઓ એમ ગમે તે પ્રકારે કરવું છે. મારે બીજા કોઈનું કામ નથી અને મેં જ્યારે આવા વેદપુરાણકુરાનઆગમપ્રસિદ્ધ પતિ મેળવ્યા છે ત્યારે મારે બીજાની ઇચ્છા કેમ રહે? બીજા વરફ મારો દૃષ્ટિ પાત પણ કેમ થાય? બીજા વરફ સહજ વલણ પણ કેમ રહે?

મતપક્ષ મૂકી દઈ શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજવાની ઇચ્છાવાળા તત્ત્વરસિક સુમુલુને જ્યારે સમ્યક્ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે સર્વત્ર એકતા અનુભવે છે, ગમે તે ધર્મશાસ્ત્ર વાંચે તોપણ તેમાં સત્યનો અંશ કેવી રીતે આવી રહેલો છે તે તેના ગ્રાહ્યમાં આવી જાય છે અને તે વિરોધના અવરમાં રહેલી એકતા જોઈ શકે છે, તે સર્વત્ર પરમાત્માને આરાધી ૧૮૨૨૨૫ પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખી શકે છે અને એ સાર

મુંદર જે શુદ્ધચેતના ચેતનજનું મહત્વ જણાવવામાં પરમ-
 પુણ્ય અને દ્વંધમાં બળેલું જળ ફેંકી દેવાની અને સત્ત્વ મહત્ત્વ
 તેની શક્તિને એક ખાસ અગત્યની જાળવત વરીકે જણાવે
 પાણીમાં પદ્મમાં તથા અન્યત્ર આ વિષયપર કેટલુંક વિવેચન
 છે. ચેતનજની પાસે જ તેને સેવવાની રીત શીખવાનું શુદ્ધ-
 કહે છે તે તેની નમ્રતા જણાવે છે. પોતે તો બધું બાહે છે
 ચેતનજના મુખથી જ તે માર્ગ કહેવરાવવામાં તેનો આશય તેને
 કરવાનો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. રસરંગમાં રહેવાનો નિશ્ચય
 તેને કુટિલ માયામમતા બીજો સાધેનો ભેદ જણાવવા માટે
 તે સર્વત્ર બટકનારી છે અને પતિવ્રતા નથી એ ભાવ પ્રદર્શિત
 પોતે તો પતિના રંગથી રંગાઈ જઈ તેમાં રહેવાનો નિશ્ચય ક્યો
 જણાવે છે.

અમની બે પંક્તિનો અર્થ એમ પણ થઈ શકે કે વેદ પુરાણ
 કેતાબ અગમનિગમ (એટલે વેદાંત) એ સર્વને હું કાંઈ ગણતી
 તો તારો મત જ માનું છું, અને અન્ય કાંઈ હ'દ નથી. શુદ્ધ-
 કહેવું એમ છે કે જે ચેતનજનો મત તે તેનો પોતાનો
 મને કોઈ અન્ય ગ્રંથોનું કામ નથી. આ અર્થ પણ ઠીક છે.
 આ ગાથાનો ભાવ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. જેઓ અકારણ ધર્મના
 કાંઈએ મઘાવી મૂકે છે તેઓએ તેમા નત્યાંશ કયા અને કેવી
 હેતુ છે તે આનંદચનજના અભિપ્રાય પ્રમાણે સમજવું જોઈએ
 સત્ત્વ સ્વરૂપ સમજ્યા પછી ચેતનજ સાથે રસરંગ જમાવવો
 હ.લ તો શુભ મ.ગોં પણ એવા કુટુંબમય કરી મૂકાયલા
 આ વે છે કે તેમા ચાલતારી લાલ જોઈએ તેવો ધર્મ નથી
 કેટલીકરાર તે મે.ટી હાલ ધર્મી જોવ ના જ વે ઈ. ત્યારે ધર્મના
 પર આવા વિષય જનાવી મૂકવામા જ વ્યા હોય ત્યારે પછી
 અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કેવી રીતે અને ક્યાં કરવું એ
 પ્રશ્ન થઈ પડે છે. તેથી પરતુત્ત્વરૂપ સમજી ચેતનજના રસ-
 રહી શકાય એવા માર્ગો મહત્ત્વ ઠરવા યોગ્ય છે
 "ચાચર ફેરી શિખઈ વળનીકા" એવો પ.દંતર છે તેનો અર્થ
 એવો સ્પષ્ટ રીતે સેવન કરવાની રીત શીખવી એમ થઈ શકે

છે. આત્મગાન-હૃદયગાન દ્વારા પરમાત્મભાવને સેવવાની રીતિ શીખવી એટલે આંતરગાનથી પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત થયો, સમજાયો એ અર્થ સાધારણ રીતે થઈ શકે છે. પ્રસ્તુત હકીકત સાથે ચાચરનો ભાવ બરાબર બેસતો આવતો નથી.

અહીં પરમાત્મભાવ પ્રગટ કરવાની વિવિધ રીતિઓ અન્ય ત્રણે બતાવે છે તેના તરફ ધ્યાન ન આપતાં શુદ્ધચેતના ચેતન પતિને કહે છે કે હે નાથ! આપ પોતે જ હવે સેવનની વિધિ વાણી દ્વારા શીખવો એટલે એથી આપને એક તો મારી સાથે વાતચીત કરવી પડશે અને અત્યાર સુધી આપ મારી સામે જોતા નથી અને સાથે જોલતા નથી તે સ્થિતિનો અંત આવશે અને આપની પોતાની ઇચ્છા શું છે તે મને વ્યક્ત થતાં હું તેને માન આપી અનુસરીશ હે નાથ! તેટલા માટે આપ પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાની રીતિ મને શીખવો. ટળાકાર આ ગાથાનો અર્થ કરતાં કહે છે કે 'આગમ એટલે જૈનાગમનો નિગમ એટલે માર્ગ પ્રત્યે કાંઈ પ્રાપ્ત થયું નહિ, વાણી જોડીને તારી સેવા (શુદ્ધચેતનાએ) મને શીખવી.' આ ભવમાં જાણે મુમતિ ચેતનજીને ઉદ્દેશીને જોલતી હોય તેવો ભાવ બતાવ્યો છે; પણ તે ભાવ ઉપર લખ્યો છે તેવો આત્માને ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં બતાવનારો નથી તેથી પ્રથમ અર્થ લખ્યો છે તે વિશેષ યોગ્ય જણાય છે. તાત્પર્ય આ ગાથાનું એ છે કે ચેતનજી પોતે જ સેવનની રીતિ વાણી દ્વારા વ્યક્ત કરે તો તેને પ્રથમ તો વિચાર કરવો પડે અને તેમ કરતાં ચેતના મુમતિ અને માયામમતાનું સ્વરૂપ સમજી જાય. બા.ક અનેક ઉદ્દેશો મનમાં રાખી ચેતના ચેતનજી પાસે સેવનની વિધિ વાણી દ્વારા વ્યક્ત કરવા વિનવિ કરે છે. ચેતનાનો આશય પતિ નથી અને ન જમાવવાનો છે અને તેથી તે હજી પણ આગળ નેજ લખમ નેજ

મૈરે તો તું રામી ચરીણ,

ઝારકે વોલ મે લામ્ સદૂરી;

આનંદચન પ્રમુ કેમેં મિયો* વ્યારે,

નાહિ તો ગંગ નરંગ વદૂરી. નેમી ૭ ૭

* મે.સને રચનાકે નવે પ્રયોગ 'મિયો' ૭૩ છે તેના અર્થ નેજ નાવના વિરોધન કર્યું છે ને જુઓ.

વિચારે છે કે પોતાના સંબંધમાં વિચાર કરનારા આ વિચારા અંધ છે, જ્ઞાનચતુષ્થી રહિત છે અને વાસ્તવિક સમજણ વગરના છે. આથી વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જોડીએ તો ખરી રીતે આવા મનુષ્યના સંબંધમાં બીજા પ્રાણીઓ શું જોડે છે તે બહુવાની કે તે સંબંધી ગવે-પણા કરવાની સુત તરવરૂચિવંત જીવને ચિંતા જ હોતી નથી. તેનું સાધ્ય તો પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું અને તે માટે યોગ્ય સાધનો એકાં કરવાનું જ રહે છે. તે બની શકે તેટલું યોગ્ય દિશામાં શુદ્ધચેતના પ્રગટ કરવા મથે છે અને તેમાં જેટલે દરમિયાને પોતાને ક્ષેત્રે મળે તેટલે અંશે તે પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે.

આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે મારા નાથ! મારે તું રાજી રહે તેનું કામ છે, બીજા મને તેટલા જોડો મારે માટે જોડશે અથવા જોડે છે તે સર્વ સહન કરવા હું તૈયાર છું અને તૈયાર રહીશ. હે મારા નાથ! મને આપને મળવાની એટલી બધી અભિલાષા થઈ છે કે મને તો તમારા સિવાય બીજી વાત ગમતી નથી, પસંદ આવતી નથી, ધ્યાન ખેંચનારી થતી નથી. હે નાથ! આપ હવે તો આપની પ્રિય પત્નીને જલદી મળો, હવે જો આપ મને મળવામાં ટીક કરશો તો મોટી ભૂત થશે. અત્યારે મારે ને તમારે મળવાની જોગવાઈ મળી ગઈ છે, માયામમતા આપનાથી દૂર ખસી ગઈ છે અથવા ખસી જવાની સ્થિતિમાં આવી ગઈ છે અને આપનાથી જરા કરી જઈ આપનાપર પોતાનું સામાન્ય સ્થાપન કરી શકતી નથી, તેવે વખતે આવો સુંદર દેહ, ઉત્તમ ક્ષતિ, શરીર સ્વાસ્થ્ય, દેવશુરનો યોગ વિગેરે અનેક પ્રકારની અનુકૂળતાઓ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જો આપ મને નહિ મળો. તો હું સસારરૂપ ગંગાના પ્રવાહમાં તણાઈ જઈશ, હું નદીમાં ઝંપાપાત કરીશ અને પછી મારો અને તમારો યોગ અચોક્કસ વખત મુખી લબાશે. સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ શુદ્ધચેતનાને પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ મહણ કરવામાં ન આવે તો પછી એવો જોગવાઈ સસારચક્રમાં ક્યારે ફરીવાર મળશે તે કહી શકાય નહિ. આ હેતુને લઈને શુદ્ધ-ચેતના કહે છે કે આપ મને મળશો નહિ તો સસારસંસ્થાના પ્રવાહમાં હું ઝંપાપાત કરીશ એટલે હું સસારમાં ઘસડાઈ જઈશ, મત-

લખ ચેતનજી આવી અનુકૂળ તકનો અત્યારે લાભ નહિ હોતો પણ તે સંસારમાં ઘસડાઈ જશે અને પછી પાછો તેનો ક્યારે અવસર આવશે તે કહી શકાય નહિ. ચેતના અને ચેતનનો અલેક છે, તેથી ચેતનાએ ગંગાના પ્રવાહમાં પડવાનું કહેવું તે ચેતનજીને તેમ તણાવા બરાબર છે. અત્ર જે હકીકત બતાવી છે તે બરાબર સમજી શકાય તેવી છે. અનેક પ્રસંગે ચેતનજીને કહેવામાં આવ્યું છે કે તેને અત્ર જેવી અનુકૂળ ભોગવાઈ મળી છે તેવી ભવચક્રમાં કોઈ કંઈ વખત મળે છે; તેનો ઉપયોગ શુદ્ધ દયા પ્રગટ કરવામાં ધાય તે તેનું જીવન સફળ થાય છે, નહિ તો તે સામાન્ય વ્યક્તિઓની પેઠે ફોગટ ફેરા જેવું જીવન ગાળી સંસારમાં સરી જાય છે, પડી જાય છે, ડૂબી જાય છે. શુદ્ધચેતના તેની પોતાની શ્રી છે, તેને અનુકૂળ છે અને તેને મળવાને આતુર છે; સુમતિ પ્રાપ્ત કરી તે દ્વારા પોતાનું પ્રસિદ્ધ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શુદ્ધચેતના સાથે અનન્ત કાળ સુધી વિલાસ કરવાની વિશુદ્ધ વૃત્તિ અને સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવાની આતી તક તેણે કોઈ પણ રીતે ફેંકી દેવા યોગ્ય નથી.

ટખાકાર આ ગાથા સુમતિના સુખમાં મૂકે છે. તે કહે છે કે અહિ જે કથન છે તે જડસંગી આત્મારામ પ્રત્યે સુમતિએ કહેવું છે. તે ચેતનજીને પોતાને ઉતાવળે મળવાનું કહે છે અને નહિ તો શુદ્ધ ચેતનાના ઉદ્દિવળ તરંગોમાં મગી જઈ બારમે ગુણસ્થાનકે પોતે જશે અને સુમતિ નહિ રહેશે એમ બતાવી સુમતિ કુમતિની મર્યાદા બતાવે છે. ટખાકારનો આશય એવો જણાય છે કે સુમતિ પોતે તો શુદ્ધ છે પણ પતિને વિરહ સહન કરી શકતી નથી તેથી પોતે બારમા ગુણસ્થાનકે ઉદ્દિવળ આત્મપરિણતિરૂપ સ્વેત તરંગોમાં મગી જવાનું કહે છે અને પછી ત્યાં તેનું વ્યક્તિત્વ નાશ પામશે. તેરમા ગુણસ્થાનકે તો શુદ્ધ કૈરવ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને સુમતિ કુમતિનો લય યાય છે અને શુદ્ધ ચેતન્ય પ્રગટ થાય છે. આવી રીતે હકીકત કહીને ચેતનજીને પોતાના તરફ આજ પલ્લુ કરવાનો સુમતિનો આશય હોય એમ ટખાકાર જણાય છે. એ પ્રમત્તે અર્થ કરવામાં બાવ ડીક આવે છે, પણ સુમતિ આવા પ્રકારની ધમત્રી ચેતનજીને આપે તે પહેલી અને બીજી ગાથાના બાવને અનુરૂપ લગતું નથી. સુત્ર વાંચનારે જાને અર્થ યોગ્ય રીતે વિચારવું.

આ આખા પદનો આશય ચેતનજીને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જતાવી તે પ્રગટ કરવા માટે આમંત્ર કરવાનો છે. એમ કરવા જ્યાં શુદ્ધચેતનને એક વાત બહુ સુંદર કરી છે અને તે એ છે કે ચેતનજીની વાત સર્વ શાસ્ત્રોએ કરી છે અને ચેતનજી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. આવા સુપ્રસિદ્ધ ચેતનજી પોતાનું પ્રસિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા લલચાય તે માટે તેને બહુ સુંદર શબ્દોમાં બોલાવ્યા છે અને તે વાત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. બીજી વાત ચેતનજી પાસેજ તેને સેવન કરવાની રીતિ કહી બતાવવા સૂચવ્યું છે. એનો ગર્ભિત આશય વ્યક્તિસેદ્ધે શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રગટ કરવાના મામોનું વિવિધપલું બતાવવાનો છે. ક્રિયાથી, ચિન્તાથી, જ્ઞાનથી અને તેના જૂઠા જૂઠા વિલેદથી સેવનની રીતિ જાણ થાય છે. અમુક વ્યક્તિને કઈ રીતિ અનુકૂળ છે તે તેણે યોગ્ય અંકુશ નીચે રહીને યોગી ઠાઠવાનું છે. આ ઉપરાંત ચેતનજીને પ્રસન્ન રાખવાનો જે ભાવ છેલ્લી ગાથામાં બતાવ્યો છે તે પણ બહુ જ વિશ્વાસવા યોગ્ય છે. આવી રીતે બેતાલીસમા પદમાં જે અક્ષર સ્મરણ કરવાની જે વાત કહી છે તે ચેતન અને ચેતનાના અરરપરસ ઉદ્ગારોથી સ્પષ્ટ કરવાનું સૂચવન ત્યાર પછીનાં જે પદમાં કહ્યું છે. આ ઉદ્ગારો ત્રણે પદોનો આશય બરાબર વિશ્વાસે.

૫૬ પીત્તાગીરામું-રાગ રાગી.

ટગોરી મગોરી લગોરી જગોરી.

મનતા માયા આતમ હે મનિ,

‘મનુભવ મેરી ખીર ટગોરી. ટગોરી૦ ?

“પીત્તાગીરો! બાગી બગીચો... (ચેતનને કહે છે) તમે મને વાગીને, બાગીચામાં... મનતા, માયા, આતમ, હે મનિ, ૩૫ મર્તિ લઈને આપ્યા (હું) તમને વાગી-યે ૧. જાનકાદેવ મરી છે અને તે સિવાય અન્ય કોઈ છે-પર છે.”

“જુદાવા ના... (૧૨) ૧૨, ના કેવલે પાત્રો જે મેરમ છે અર્થ - ૧૨”

૧. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. ૧૩. ૧૪. ૧૫. ૧૬. ૧૭. ૧૮. ૧૯. ૨૦. ૨૧. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦. ૧૦૧. ૧૦૨. ૧૦૩. ૧૦૪. ૧૦૫. ૧૦૬. ૧૦૭. ૧૦૮. ૧૦૯. ૧૧૦. ૧૧૧. ૧૧૨. ૧૧૩. ૧૧૪. ૧૧૫. ૧૧૬. ૧૧૭. ૧૧૮. ૧૧૯. ૧૨૦. ૧૨૧. ૧૨૨. ૧૨૩. ૧૨૪. ૧૨૫. ૧૨૬. ૧૨૭. ૧૨૮. ૧૨૯. ૧૩૦. ૧૩૧. ૧૩૨. ૧૩૩. ૧૩૪. ૧૩૫. ૧૩૬. ૧૩૭. ૧૩૮. ૧૩૯. ૧૪૦. ૧૪૧. ૧૪૨. ૧૪૩. ૧૪૪. ૧૪૫. ૧૪૬. ૧૪૭. ૧૪૮. ૧૪૯. ૧૫૦. ૧૫૧. ૧૫૨. ૧૫૩. ૧૫૪. ૧૫૫. ૧૫૬. ૧૫૭. ૧૫૮. ૧૫૯. ૧૬૦. ૧૬૧. ૧૬૨. ૧૬૩. ૧૬૪. ૧૬૫. ૧૬૬. ૧૬૭. ૧૬૮. ૧૬૯. ૧૭૦. ૧૭૧. ૧૭૨. ૧૭૩. ૧૭૪. ૧૭૫. ૧૭૬. ૧૭૭. ૧૭૮. ૧૭૯. ૧૮૦. ૧૮૧. ૧૮૨. ૧૮૩. ૧૮૪. ૧૮૫. ૧૮૬. ૧૮૭. ૧૮૮. ૧૮૯. ૧૯૦. ૧૯૧. ૧૯૨. ૧૯૩. ૧૯૪. ૧૯૫. ૧૯૬. ૧૯૭. ૧૯૮. ૧૯૯. ૨૦૦. ૨૦૧. ૨૦૨. ૨૦૩. ૨૦૪. ૨૦૫. ૨૦૬. ૨૦૭. ૨૦૮. ૨૦૯. ૨૧૦. ૨૧૧. ૨૧૨. ૨૧૩. ૨૧૪. ૨૧૫. ૨૧૬. ૨૧૭. ૨૧૮. ૨૧૯. ૨૨૦. ૨૨૧. ૨૨૨. ૨૨૩. ૨૨૪. ૨૨૫. ૨૨૬. ૨૨૭. ૨૨૮. ૨૨૯. ૨૩૦. ૨૩૧. ૨૩૨. ૨૩૩. ૨૩૪. ૨૩૫. ૨૩૬. ૨૩૭. ૨૩૮. ૨૩૯. ૨૪૦. ૨૪૧. ૨૪૨. ૨૪૩. ૨૪૪. ૨૪૫. ૨૪૬. ૨૪૭. ૨૪૮. ૨૪૯. ૨૫૦. ૨૫૧. ૨૫૨. ૨૫૩. ૨૫૪. ૨૫૫. ૨૫૬. ૨૫૭. ૨૫૮. ૨૫૯. ૨૬૦. ૨૬૧. ૨૬૨. ૨૬૩. ૨૬૪. ૨૬૫. ૨૬૬. ૨૬૭. ૨૬૮. ૨૬૯. ૨૭૦. ૨૭૧. ૨૭૨. ૨૭૩. ૨૭૪. ૨૭૫. ૨૭૬. ૨૭૭. ૨૭૮. ૨૭૯. ૨૮૦. ૨૮૧. ૨૮૨. ૨૮૩. ૨૮૪. ૨૮૫. ૨૮૬. ૨૮૭. ૨૮૮. ૨૮૯. ૨૯૦. ૨૯૧. ૨૯૨. ૨૯૩. ૨૯૪. ૨૯૫. ૨૯૬. ૨૯૭. ૨૯૮. ૨૯૯. ૩૦૦. ૩૦૧. ૩૦૨. ૩૦૩. ૩૦૪. ૩૦૫. ૩૦૬. ૩૦૭. ૩૦૮. ૩૦૯. ૩૧૦. ૩૧૧. ૩૧૨. ૩૧૩. ૩૧૪. ૩૧૫. ૩૧૬. ૩૧૭. ૩૧૮. ૩૧૯. ૩૨૦. ૩૨૧. ૩૨૨. ૩૨૩. ૩૨૪. ૩૨૫. ૩૨૬. ૩૨૭. ૩૨૮. ૩૨૯. ૩૩૦. ૩૩૧. ૩૩૨. ૩૩૩. ૩૩૪. ૩૩૫. ૩૩૬. ૩૩૭. ૩૩૮. ૩૩૯. ૩૪૦. ૩૪૧. ૩૪૨. ૩૪૩. ૩૪૪. ૩૪૫. ૩૪૬. ૩૪૭. ૩૪૮. ૩૪૯. ૩૫૦. ૩૫૧. ૩૫૨. ૩૫૩. ૩૫૪. ૩૫૫. ૩૫૬. ૩૫૭. ૩૫૮. ૩૫૯. ૩૬૦. ૩૬૧. ૩૬૨. ૩૬૩. ૩૬૪. ૩૬૫. ૩૬૬. ૩૬૭. ૩૬૮. ૩૬૯. ૩૭૦. ૩૭૧. ૩૭૨. ૩૭૩. ૩૭૪. ૩૭૫. ૩૭૬. ૩૭૭. ૩૭૮. ૩૭૯. ૩૮૦. ૩૮૧. ૩૮૨. ૩૮૩. ૩૮૪. ૩૮૫. ૩૮૬. ૩૮૭. ૩૮૮. ૩૮૯. ૩૯૦. ૩૯૧. ૩૯૨. ૩૯૩. ૩૯૪. ૩૯૫. ૩૯૬. ૩૯૭. ૩૯૮. ૩૯૯. ૪૦૦. ૪૦૧. ૪૦૨. ૪૦૩. ૪૦૪. ૪૦૫. ૪૦૬. ૪૦૭. ૪૦૮. ૪૦૯. ૪૧૦. ૪૧૧. ૪૧૨. ૪૧૩. ૪૧૪. ૪૧૫. ૪૧૬. ૪૧૭. ૪૧૮. ૪૧૯. ૪૨૦. ૪૨૧. ૪૨૨. ૪૨૩. ૪૨૪. ૪૨૫. ૪૨૬. ૪૨૭. ૪૨૮. ૪૨૯. ૪૩૦. ૪૩૧. ૪૩૨. ૪૩૩. ૪૩૪. ૪૩૫. ૪૩૬. ૪૩૭. ૪૩૮. ૪૩૯. ૪૪૦. ૪૪૧. ૪૪૨. ૪૪૩. ૪૪૪. ૪૪૫. ૪૪૬. ૪૪૭. ૪૪૮. ૪૪૯. ૪૫૦. ૪૫૧. ૪૫૨. ૪૫૩. ૪૫૪. ૪૫૫. ૪૫૬. ૪૫૭. ૪૫૮. ૪૫૯. ૪૬૦. ૪૬૧. ૪૬૨. ૪૬૩. ૪૬૪. ૪૬૫. ૪૬૬. ૪૬૭. ૪૬૮. ૪૬૯. ૪૭૦. ૪૭૧. ૪૭૨. ૪૭૩. ૪૭૪. ૪૭૫. ૪૭૬. ૪૭૭. ૪૭૮. ૪૭૯. ૪૮૦. ૪૮૧. ૪૮૨. ૪૮૩. ૪૮૪. ૪૮૫. ૪૮૬. ૪૮૭. ૪૮૮. ૪૮૯. ૪૯૦. ૪૯૧. ૪૯૨. ૪૯૩. ૪૯૪. ૪૯૫. ૪૯૬. ૪૯૭. ૪૯૮. ૪૯૯. ૫૦૦. ૫૦૧. ૫૦૨. ૫૦૩. ૫૦૪. ૫૦૫. ૫૦૬. ૫૦૭. ૫૦૮. ૫૦૯. ૫૧૦. ૫૧૧. ૫૧૨. ૫૧૩. ૫૧૪. ૫૧૫. ૫૧૬. ૫૧૭. ૫૧૮. ૫૧૯. ૫૨૦. ૫૨૧. ૫૨૨. ૫૨૩. ૫૨૪. ૫૨૫. ૫૨૬. ૫૨૭. ૫૨૮. ૫૨૯. ૫૩૦. ૫૩૧. ૫૩૨. ૫૩૩. ૫૩૪. ૫૩૫. ૫૩૬. ૫૩૭. ૫૩૮. ૫૩૯. ૫૪૦. ૫૪૧. ૫૪૨. ૫૪૩. ૫૪૪. ૫૪૫. ૫૪૬. ૫૪૭. ૫૪૮. ૫૪૯. ૫૫૦. ૫૫૧. ૫૫૨. ૫૫૩. ૫૫૪. ૫૫૫. ૫૫૬. ૫૫૭. ૫૫૮. ૫૫૯. ૫૬૦. ૫૬૧. ૫૬૨. ૫૬૩. ૫૬૪. ૫૬૫. ૫૬૬. ૫૬૭. ૫૬૮. ૫૬૯. ૫૭૦. ૫૭૧. ૫૭૨. ૫૭૩. ૫૭૪. ૫૭૫. ૫૭૬. ૫૭૭. ૫૭૮. ૫૭૯. ૫૮૦. ૫૮૧. ૫૮૨. ૫૮૩. ૫૮૪. ૫૮૫. ૫૮૬. ૫૮૭. ૫૮૮. ૫૮૯. ૫૯૦. ૫૯૧. ૫૯૨. ૫૯૩. ૫૯૪. ૫૯૫. ૫૯૬. ૫૯૭. ૫૯૮. ૫૯૯. ૬૦૦. ૬૦૧. ૬૦૨. ૬૦૩. ૬૦૪. ૬૦૫. ૬૦૬. ૬૦૭. ૬૦૮. ૬૦૯. ૬૧૦. ૬૧૧. ૬૧૨. ૬૧૩. ૬૧૪. ૬૧૫. ૬૧૬. ૬૧૭. ૬૧૮. ૬૧૯. ૬૨૦. ૬૨૧. ૬૨૨. ૬૨૩. ૬૨૪. ૬૨૫. ૬૨૬. ૬૨૭. ૬૨૮. ૬૨૯. ૬૩૦. ૬૩૧. ૬૩૨. ૬૩૩. ૬૩૪. ૬૩૫. ૬૩૬. ૬૩૭. ૬૩૮. ૬૩૯. ૬૪૦. ૬૪૧. ૬૪૨. ૬૪૩. ૬૪૪. ૬૪૫. ૬૪૬. ૬૪૭. ૬૪૮. ૬૪૯. ૬૫૦. ૬૫૧. ૬૫૨. ૬૫૩. ૬૫૪. ૬૫૫. ૬૫૬. ૬૫૭. ૬૫૮. ૬૫૯. ૬૬૦. ૬૬૧. ૬૬૨. ૬૬૩. ૬૬૪. ૬૬૫. ૬૬૬. ૬૬૭. ૬૬૮. ૬૬૯. ૬૭૦. ૬૭૧. ૬૭૨. ૬૭૩. ૬૭૪. ૬૭૫. ૬૭૬. ૬૭૭. ૬૭૮. ૬૭૯. ૬૮૦. ૬૮૧. ૬૮૨. ૬૮૩. ૬૮૪. ૬૮૫. ૬૮૬. ૬૮૭. ૬૮૮. ૬૮૯. ૬૯૦. ૬૯૧. ૬૯૨. ૬૯૩. ૬૯૪. ૬૯૫. ૬૯૬. ૬૯૭. ૬૯૮. ૬૯૯. ૭૦૦. ૭૦૧. ૭૦૨. ૭૦૩. ૭૦૪. ૭૦૫. ૭૦૬. ૭૦૭. ૭૦૮. ૭૦૯. ૭૧૦. ૭૧૧. ૭૧૨. ૭૧૩. ૭૧૪. ૭૧૫. ૭૧૬. ૭૧૭. ૭૧૮. ૭૧૯. ૭૨૦. ૭૨૧. ૭૨૨. ૭૨૩. ૭૨૪. ૭૨૫. ૭૨૬. ૭૨૭. ૭૨૮. ૭૨૯. ૭૩૦. ૭૩૧. ૭૩૨. ૭૩૩. ૭૩૪. ૭૩૫. ૭૩૬. ૭૩૭. ૭૩૮. ૭૩૯. ૭૪૦. ૭૪૧. ૭૪૨. ૭૪૩. ૭૪૪. ૭૪૫. ૭૪૬. ૭૪૭. ૭૪૮. ૭૪૯. ૭૫૦. ૭૫૧. ૭૫૨. ૭૫૩. ૭૫૪. ૭૫૫. ૭૫૬. ૭૫૭. ૭૫૮. ૭૫૯. ૭૬૦. ૭૬૧. ૭૬૨. ૭૬૩. ૭૬૪. ૭૬૫. ૭૬૬. ૭૬૭. ૭૬૮. ૭૬૯. ૭૭૦. ૭૭૧. ૭૭૨. ૭૭૩. ૭૭૪. ૭૭૫. ૭૭૬. ૭૭૭. ૭૭૮. ૭૭૯. ૭૮૦. ૭૮૧. ૭૮૨. ૭૮૩. ૭૮૪. ૭૮૫. ૭૮૬. ૭૮૭. ૭૮૮. ૭૮૯. ૭૯૦. ૭૯૧. ૭૯૨. ૭૯૩. ૭૯૪. ૭૯૫. ૭૯૬. ૭૯૭. ૭૯૮. ૭૯૯. ૮૦૦. ૮૦૧. ૮૦૨. ૮૦૩. ૮૦૪. ૮૦૫. ૮૦૬. ૮૦૭. ૮૦૮. ૮૦૯. ૮૧૦. ૮૧૧. ૮૧૨. ૮૧૩. ૮૧૪. ૮૧૫. ૮૧૬. ૮૧૭. ૮૧૮. ૮૧૯. ૮૨૦. ૮૨૧. ૮૨૨. ૮૨૩. ૮૨૪. ૮૨૫. ૮૨૬. ૮૨૭. ૮૨૮. ૮૨૯. ૮૩૦. ૮૩૧. ૮૩૨. ૮૩૩. ૮૩૪. ૮૩૫. ૮૩૬. ૮૩૭. ૮૩૮. ૮૩૯. ૮૪૦. ૮૪૧. ૮૪૨. ૮૪૩. ૮૪૪. ૮૪૫. ૮૪૬. ૮૪૭. ૮૪૮. ૮૪૯. ૮૫૦. ૮૫૧. ૮૫૨. ૮૫૩. ૮૫૪. ૮૫૫. ૮૫૬. ૮૫૭. ૮૫૮. ૮૫૯. ૮૬૦. ૮૬૧. ૮૬૨. ૮૬૩. ૮૬૪. ૮૬૫. ૮૬૬. ૮૬૭. ૮૬૮. ૮૬૯. ૮૭૦. ૮૭૧. ૮૭૨. ૮૭૩. ૮૭૪. ૮૭૫. ૮૭૬. ૮૭૭. ૮૭૮. ૮૭૯. ૮૮૦. ૮૮૧. ૮૮૨. ૮૮૩. ૮૮૪. ૮૮૫. ૮૮૬. ૮૮૭. ૮૮૮. ૮૮૯. ૮૯૦. ૮૯૧. ૮૯૨. ૮૯૩. ૮૯૪. ૮૯૫. ૮૯૬. ૮૯૭. ૮૯૮. ૮૯૯. ૯૦૦. ૯૦૧. ૯૦૨. ૯૦૩. ૯૦૪. ૯૦૫. ૯૦૬. ૯૦૭. ૯૦૮. ૯૦૯. ૯૧૦. ૯૧૧. ૯૧૨. ૯૧૩. ૯૧૪. ૯૧૫. ૯૧૬. ૯૧૭. ૯૧૮. ૯૧૯. ૯૨૦. ૯૨૧. ૯૨૨. ૯૨૩. ૯૨૪. ૯૨૫. ૯૨૬. ૯૨૭. ૯૨૮. ૯૨૯. ૯૩૦. ૯૩૧. ૯૩૨. ૯૩૩. ૯૩૪. ૯૩૫. ૯૩૬. ૯૩૭. ૯૩૮. ૯૩૯. ૯૪૦. ૯૪૧. ૯૪૨. ૯૪૩. ૯૪૪. ૯૪૫. ૯૪૬. ૯૪૭. ૯૪૮. ૯૪૯. ૯૫૦. ૯૫૧. ૯૫૨. ૯૫૩. ૯૫૪. ૯૫૫. ૯૫૬. ૯૫૭. ૯૫૮. ૯૫૯. ૯૬૦. ૯૬૧. ૯૬૨. ૯૬૩. ૯૬૪. ૯૬૫. ૯૬૬. ૯૬૭. ૯૬૮. ૯૬૯. ૯૭૦. ૯૭૧. ૯૭૨. ૯૭૩. ૯૭૪. ૯૭૫. ૯૭૬. ૯૭૭. ૯૭૮. ૯૭૯. ૯૮૦. ૯૮૧. ૯૮૨. ૯૮૩. ૯૮૪. ૯૮૫. ૯૮૬. ૯૮૭. ૯૮૮. ૯૮૯. ૯૯૦. ૯૯૧. ૯૯૨. ૯૯૩. ૯૯૪. ૯૯૫. ૯૯૬. ૯૯૭. ૯૯૮. ૯૯૯. ૧૦૦૦.

ભાવ-આ પદનો અર્થ ઘણો વિષમ છે. પ્રથમ માત્ર મહારાજે જે પ્રમાણે અર્થ કહ્યો છે તે જતાવું છું, પછી આખું પદ પૂરું કરી દબાકારનો અર્થ વિચારશું. જન્મે અર્થ વદન જૂઠાં દષ્ટિ-બિંદુથી લખાયલા હોવાથી એક સાથે તેપર વિવેચના થઈ શકે તેમ નથી. જન્મે અર્થ ઠરવામાં કેટલાક ચળદો પદમાં અધ્યાહાર હોય એમ ધારી લેવું પડે છે. કર્તાનો ખરો આશય સમજવો મુશ્કેલ છે.

ચેતનજી પોતે ઉપર પ્રમાણે પ્રતીતિજનક ઉદ્ગારો શુદ્ધચેતન પાસે સાંભળી હવે માયામમતાને ઉદેશીને પ્રથમ કહે છે કે હે ઠગનારીઓ ! તમે હવે મારી પાસેથી ભાગી જાઓ, નાસી જાઓ, ફર થઈ જાઓ, અને હે ચેતના ! તમે હવે જાગ્રત થાઓ અને મને વળગો. આ મમતા અને માયાની સોજતમાં પડી તેની બુદ્ધિ કદી ચેતનજી તેને વળગ્યો છે, પણ મારી પોતાની દષ્ટિ તો અનુભવદષ્ટિ-જ્ઞાનદષ્ટિ જ છે અને તે જ્ઞાનદષ્ટિમાં જે વસ્તુનો સમાવેશ થતો નથી તે સર્વ હજો છે, પર છે; તે વસ્તુ મારી પોતાની નથી, વિશ્વાસ કરવા લાયક નથી. હાલ તો ચેતનજી એટલે કે હું પોતે પારકી બુદ્ધિએ આહ્યો છું પણ તે મારી પોતાની શુદ્ધ દષ્ટિ નથી, તે સર્વ પર છે, વસ્તુગત ધર્મની વાસ્તવિક દષ્ટિથી અન્ય છે, અવર છે અને ખાસ મુશ્કેલી પ્રસંગ આવે ત્યારે મને પોતાને હજો કેનાર છે, મને હેરાન કરનાર છે, મને ફસાવનાર છે.*

ચેતનજીને જણાયું કે પોતાના સ્વરૂપનું વર્ણન વેદ પુરાણ ક્રિત.મ આગમ નિગમ વિગેરે અનેક સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં કરેલું છે અને પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વર્તમાન વિભાવદશામાં દેખાય છે તેથી તદ્દન જૂઠું છે.

* આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં પ્રથમની પદ્ધતિ બે રાંધો માયામમતાને કી રીતે બતાવવા જતાવ્યા છે અને બીજા બે રાંધો શુદ્ધચેતનાને ઉદેશીને બતાવ્યા છે, તેમ જ બીજા પંચિમાં ચેતન પોતાને મટે આદ્ય રાજ વાપરે છે અને 'જગ-વા છે' એટલા અર્થો આંધાહાર લેવા પડે છે, એટલે અર્થ વાળી ખેંદને ભેગ પડે છે; પરંતુ પદના આશય પાછળના બાવ સાથે વચા ઉપરનાં પદોના બાવ કહે આ અર્થ જનુ અનુરૂપ આવે છે. કવિ ન્યાં રૂઝવાર કહે છે-દાવમાંની મન ૧૨ છે ત્યારે કેટલુંક નિહિતપણ વાપરે છે તેથી આવી રીતે ચેતનજી પોતાને મટે 'અદ્ય' રાજ વાપરે અને 'હું' એવો કચ્છાર ન કરે તો તે તેના વિભાવ અને સમજાવટની દૈશ્વર્યજી સિધ્ધિને ચોખ્ખા છે એમ જાણી દેવાય.

એ હુકીકત બરથા પછી અને વળી પોતાને શુદ્ધચેતના જેવી સુંદર નવયૌવના પતિવ્રતા સ્ત્રી છે એ વાતથી વાકેફગાર થયા પછી તે માયા-મમતાનું સ્વરૂપ સમજે છે, વિચારે છે અને પછી તે કહે છે કે હે ડગારી માયામમતા! અત્યાર સુધી હું તમારા તરફ લલચાઈ ગયો હતો, તમને મારી સ્ત્રીઓ સમજતો હતો અને તમારામાં આસક્ત હતો; પણ હવે મને માણસ પડે છે કે એ જાણતમાં હું ડગાયો હતો, ફસાયો હતો, છેતરાઈ ગયો હતો; તેવી મને છેતરનારી હે હુન્ની સ્ત્રીઓ! તમે હવે મારાથી દૂર જાઓ, મારો છેલ્લો છેલ્લો, મારાથી આઘી ચાલી જાઓ; અને હે વહાલી શુદ્ધચેતના! તું હવે બાંધત યા અને મારી સાથે લાગ. અત્યાર સુધી મેં તને ઉઘાડી રાખી છે, તારી હુકીકત સાંભળી નથી, તને કહેખી મૂકી છે, તે ઠીક થયું નથી; પણ હવે તું બાંધત યા અને મને ભેટ, મારી પાસે આવ અને મારી હૃદયવદ્ધતા યા. અહો! આ આત્મા (હું પોતે) અત્યાર સુધી માયામમતાની બુદ્ધિએ ચાલ્યો છે. જ્યારે કોઈ વસ્તુસંબંધ કે સિધ્ધિની તુલના કરવી હોય ત્યારે તેને મમતાની દૃષ્ટિથી જ જોઈ છે, તેની ગણના વ્યાવહારિક સ્થૂળ સુખ, સુમવડ અને અજ્ઞાનને અંજેજ કરી છે અને તેથી આત્મા વારંવાર ખોટી ગણતરી કરીને છેતરાયો છે, તેની ગણતરી કાંઈ વળી ગઈ છે, ખોટી પડી છે, ખોટું રસ્તું દોરનારી જણાઈ આવી છે. તેણે જે વસ્તુને પોતાની માની હતી તે પારડી જણાઈ છે, પોતાના સંબંધીઓને ચાહ્યા જતા જોયા છે, પોતાનું દ્રવ્ય ધસણઈ જતું જોયું છે, પોતાનાં સગા-ઓને માની લીધેલા વેરી તરીકે કાર્ય કરતાં જોયાં છે. આ સર્વ બૂલ ભરેલી ઉઘટી ગણતરીનું કારણ એ હતું કે તે સર્વની કિંમત માયા-મમતાના અજ્ઞાનમૂલક પિરલપર કરી હતી અને જ્યાં ગણતરી કરવાનું પિરલ (પિરલ) જ ખોટું હોય ત્યાં પછી તેના સરવાળા બદ-ખાંડી ખોટાં જ આવે એમા નવાઈ લેવું નથી. જેને વસ્તુતઃ સુખ માની નિરવાળામા ગણ્યું હતું તે તો હ.ખરૂં હોવાથી બદ કરવું જોઈતું હતું. તેથી જ રીતે ગુણાકર અને લાગકર પણ ઉઘટ જ થત હતા. આવી રીતે માયામમતા પર સુખદુખની ગણના કરીને પેનનશ (હું પોતે) અત્યાર સુધી ઉતારવંત છે. પ-તુ હવે મને રૂપ મ.રૂમ પડે છે કે અનુભવદૃષ્ટિ એ જ મારી દૃષ્ટિ છે. વસ્તુ-

સ્વરૂપના યથાસ્થિત જ્ઞાનને, અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ, અનુભવ કહેવામાં આવે છે. એ અનુભવદૃષ્ટિ અથવા જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જે ગણનાઓ કરવામાં આવે તે વાસ્તવિક ગણતરી છે, સાચી ગણતરી છે અને તેથી ગણતરીપર જે મુકામ બાંધ્યું હોય તે લાંબો વખત ટકે છે તેમ જ ગણતરી કરનારની ગણનાઓને સાચી બનાવે છે; બાકી એ સિવાય બીજી દૃષ્ટિથી કોઈ પણ ગણતરી કરી હોય, સ્થૂળ સ્થિતિપર તુલના કરી હોય તે સર્વ દગાવાળી-અવિશ્વાસ્ય માલૂમ પડે છે અને તેથી ગણતરીપર કરેલાં કાચો પણ સુખને બદલે પરિણામે દુઃખ જ આવે છે. આવી ભૂલ ભરેલી ગણતરી ખોટી છે એમ હવે મને જણાયું છે તેથી એવી ખોટી ગણતરી કરાવનાર હે માયામમતા! તમે હવે મારાથી દૂર ખસી જાઓ, અહીંથી ભાગી જાઓ અને મારાપર તમારા વફ પ્રયોગો કદિ પણ અજમાવશો નહિ.

જ્યારે જ્યારે ચેતનજી જરા પણ શુદ્ધ દશામાં આવે છે, કંઈ શુદ્ધ અવગોષ્ઠ થાય તેવું વાંચન અવશ્ય કરે છે, ત્યારે તેના મનમાં આવા શુદ્ધ વિચારો આવે છે અને તે વખતે થયેલી ભૂલપર પશ્ચાન્તાપ થાય છે, તે સાથે હવે પછી તેમ ન થાય તો ઠીક તેવા વિચારને લઈને આવા ઉદ્દગારો નીકળી આવે છે. એવી ક્ષણિક ભાવના લાંબો વખત ટકાવી રાખવા માટે કવિએ એવા પ્રસંગે ચેતનજીથી બોલાયલા ઉદ્દગારો અત્ર નોંધી રાખ્યા છે. એની કિમત વસ્તુસ્વરૂપના અવગોષ્ઠ વખતે ઉચ્ચારાયલા શુદ્ધ ઉદ્દગારોના માર્ગદર્શક તરીકે બહુ મોટી છે, એવી સ્થિતિ અધિકાર અને પ્રસંગોપર આધાર રાખે છે, પરંતુ એવા પ્રસંગે એક સરખી સૌમ્ય સ્થિતિ થતાં વસ્તુદર્શન યથાવશ્ય થાય છે અને તેના કામમ લાભ મળે તે માટે એવા પ્રસંગે થયેલ સ્પુરણા હૃદયપર અંકિત કરવી ઉચિત છે. ચેતનજીને અહીં એમ વિચાર થાય છે કે જ્ઞાનદૃષ્ટિ એ મારી દૃષ્ટિ છે અને બીજો સર્વ દગો છે એ સાધારણ વાત નથી. એવી વિચારણાથી થયેલી બુદ્ધિને બરાબર વિકસર કરવાની અને તેવા વિચારો કરવાના પ્રસંગે વધારવાની બહુ આવશ્યકતા છે. નકામી વાતો કરવામાં બહુ વખત ઘણીવાર ચાલ્યો જાય છે તેનો સદુપયોગ થવા સાથે જ આવા શુદ્ધ વિચારો અને તે પણ ચેતનજીના પેતાના આંતર ઉદ્દેશાન સાથે

નથી. મારે તો સર્વ દિવસ તેનું જ દર્શન, પૂજન, તાન અને પડં
અમૃતપાન છે.”

ભાવ-વળી ચેતનજી સવિશેષપણે કહે છે કે હે માયામમતા!
તમારા પરિચયથી અત્યાર સુધી હું માળાપ સ્ત્રી પુત્ર સગાં સંબંધી-
ઓમાં આસક્ત થઈ રહ્યો હતો, તેઓનાં દુઃખે દુઃખી થતો હતો,
તેઓના હર્ષપ્રસંગોમાં ભાગ લઈ રાજી થતો હતો, પણ હવે મનુ-
ભવદૃષ્ટિ ભગવત યઈ છે, અને તે સ્વદૃષ્ટિ છે અમે જણાયા પછી અન્યત્ર
વિહાર કરવામાં મને મૂર્ખતા જણાઈ છે, અને તેથી જણાય છે કે
અત્યાર સુધી જેમની સાથે સંબંધ કયો તે માળાપ ભાઈ સ્ત્રીમાં તથા
નાતીલાઓ મારાં પોતાનાં નથી, મારો તેઓ સાથેના સંબંધ ચિન્-
ત્યાયી નથી, નિત્ય તો છેજ નહિ અને હોવાનો સંભવ પણ નથી;
અને તેથી મારાં ખરેખરાં માળાપ વિગેરે અનુભવ જ છે. આ એટલે
દુઃખમાંથી રક્ષણ કરે તે માતા. એ અર્થ વિચારીએ તો વાસ્તવિક
દુઃખથી બચાવનાર માતા તો જ્ઞાનદૃષ્ટિ જ છે, કારણ કે ખરું દુઃખ
મુખ શું છે તેનું જ્ઞાન પણ તે જ કરાવે છે. આવી રીતે સર્વ શબ્દો માટે
સમજવું. આથી વ્યાવહારિક ભાઈ બહેન, માતૃપિતા, સગાં સંબંધીઓ
વિગેરે સંબંધી વાત પણ મને સારી લાગતી નથી, ગમતી નથી, પત્રક
આવતી નથી. તેઓની વાતમાં મને સ્વાર્થનો ઓછો વધતો અથ-
સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે અને તે બતાવનાર જ્ઞાનમય છે. શૂન્ય મનુષ્ય
જે હું સમજ્યો નહોતો, જે હકીકત મારી કલ્પનામાં પણ આવી
નહોતી, જે હકીકત મેં સ્વપ્નમાં પણ દીડી નહોતી, તે વિવેકપૂર્વક
પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનમયુષી જણાઈ આવી છે અને તેનાથી મને હવે
સાંસારિક સંબંધની અસ્થિત્વા અને વસ્તુગત વાસ્તવ સ્થિતિનો જ્ઞેષ-
થયો છે. આને લઈને ઉપર જણાવ્યું તેમ મને વ્યવહાર માનવિષય
વિગેરેના સંબંધમાં અને તેમણે કરેલી વાતોમાં કંઈ ઉજ્જવલતા
દેખાતી નથી, કંઈ ઘટ્ટતા જણાતી નથી, કંઈ વિશેષતા મળી આવતી
નથી; અથવા તે વાત ઓળી અથવા નિર્મળ હોય એમ પણ મને
જણાતું નથી. વસ્તુસ્થિતિ સમજ્યા વગર ઉપર ઉપરથી જે વા-
ચ્ય, વસ્તુગત ધર્મોની અવાંતર સ્થિતિના હાર્દમાં ઉતર્યા વગર તેઓનું
સ્વરૂપ વિચારવામાં કે ચિતરવામાં આવે અને તેમનો વાસ્તવિક

પગોરીનો અર્થ પાકું-ખરેખરું એમ કયો છે તે અનુમાનપરથી સંબંધાનુસાર કરેલો છે.

શુદ્ધાવબોધ થાય ત્યારે ચેતનજીની આવી જ દશા ધાય છે. તેને તે વખતે સંબંધનું અસ્થિરપણું અને વિષયોનું વિરસપણું સ્પષ્ટ સમજાય છે અને તેવે પ્રસંગે તેને નિશ્ચય થાય છે કે હવે પોતાની સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ અનુભવદાદિને વધારે વિકસ્વર કરવામાં કરવો, કારણ કે પાકું દરશન કરસન* લય અને પાન એ જ છે એમ તેને સમજાય પૂર્વક વ્યક્ત થાય છે. આવી શુદ્ધ દશા ચેતનજીની કોઈ કોઈવાર થઈ આવે છે તેવા પ્રસંગનો બને તેટલો લાભ લેવો યોગ્ય છે. આખા મનુષ્યજીવનમાં એકાદ વખત પણ જો એવો પ્રસંગ બની આવે અને તે વખતે પોતાની યોગ્યતા સમજી યોગ્ય અંકુશ તળે યોગ્ય નિશ્ચય થઈ જાય તો તેનો લાભ બહુ મળે છે અને તે પ્રસંગે જે સિધ્ધિ એક વિજ્ઞાનીના ઝળકારાના આકારમાં થઈ આવી હોય છે તેનો લાભ વારંવાર-ચિર કાળ અને યાવત્ અનંત કાળ સુધી મળે છે. આવા પ્રસંગ હૃદયગીમાં જ્યારે મળી આવે ત્યારે તેનો પૂર્ણ લાભ લેવા સાથે તે પ્રસંગે યોગ્ય નિર્ણયો કરી લેવા અને તે નિર્ણયો ગમે તે કોગે ન ફેરવવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખવાથી સાધ્યનું સામીપ્ય થવા સાથે જીવનસાફર્ય થાય છે.

પાંનનાથ વિદ્યુરેલી વેદન,

પાર ન પારું અધાગ ધગોરી;

આનંદયન મમુ દરસન ઓવટ,

ગાટ ઉતારન નાવ મગોરી. રગોરી ૦ ૩

* આખા રાખ દ્વારા રૂપદા અલ્પા અમ્મ પક્ષ વપરાય છે અને અર્થ દ્વારા નાની ખદ કરી અન્યથા વાત કરી અલ્પા અમ્મ વપરાય છે એટલે અન્યથાની વાતોના વચ્ચે હવે અનુભવદાદિ થઈ છે. તેથી આ અર્થોધનના પુખ્ત અનુભવ.

* અધાગ-ખદે નિશ્ચય રાખ એક અવસ્થા છે. અર્થ સમજાવવાના અવસ્થા અને અન્યથા થાય છે.

૩ મ.સ. ૫=મહાનુભાવ રૂપદા મનને વિદ્યુર-ગંગા-વેદની વેદન=પા.ન. પારખેડા.
૫- અધાગ-એવો વચ-પાર હોતે ન આવે તેટલું અનુભવ. રીંગલ રાખ.
૫- અવધ ૧૪૫૫ ૫ નામે મહાનુભાવ રૂપદાને અના રૂપ ના-કેટલાં મનના
૫-૧૬૫ મનવેદનને. ૩ વચ્ચે ૩૩ પુ.

“પ્રાણનાથના વિરહની વેદના છેડા ન આવે એવી હોવાથી તેનો પાર પામી શકતો નથી. આનંદધન પ્રભુનાં દર્શનરૂપ વિવમ મર્મ છે, (તેરૂપ) સંસારસમુદ્રનો ઘાટ ઉતરવા માટે હું નાવડીની માગફિયાચના કરું છું.”

ભાવ-ઉપર કહી તે અનુભવદષ્ટિ મારા પ્રાણની રક્ષા કરનારી છે, મને સાથેત જીવન આપનારી છે. એના વિરહનો માર્ગ પાર ન પામી શકાય તેવો છે, એ સ્થળ એવું છે કે જેમ ઉડા જળનો ત્રગ મેળવવો મુશ્કેલ પડે તેમ તેનો છેડો પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ પડે તેન છે. મતલબ એ વિરહકાળ ક્યારે પૂરો થયો તે કહી શકાય તેમ નથી બહુ ઉડાણવાળા સમુદ્રમાં પાણી કેટલું છે અને જમીન કેટલી નીચી આવી છે તે બાજુવા માટે બહુ પ્રયાસ કરવો પડે છે અને તેમાં કોઈ વસ્તુ પડી ગઈ હોય તો તે લઈ આવવામાં અથાગ મહેનત પડે છે. એવી રીતે આ વિરહવેદનાનો માર્ગ અથાગ છે. એક તે મારો પોતાનો માર્ગ અવળો છે અને વિરહકાળ બહુ લાંબા વખતથી ચાલ્યા કરે છે; આથી એ વિરહકાળ અથાગ જણાય છે. મારા પ્રજ્ઞ તો હું પોતે જ છું, તેને બંધત દશામાં લાવવાની સ્થિતિને મને વિંડ થયો છે અને તેની આ સર્વ પીડા છે. પીડા કોઈ બહારની નથી પણ અનુભવદષ્ટિ જે મારી પોતાની વસ્તુતા છે તેનો જ વિરહ થયો છે અને તે અપાર જણાય છે, કારણ કે લાંબા કાળથી તેને ઉપાડી દીધેલ છે. ચેતનજી પોતે આ પદ બોલે છે એમ શરૂ કરેલ હોવાથી આ પ્રભાણે અર્થ ધટે છે. સમતા બે આ પંક્તિ બોલતી હોય અથવા શુદ્ધચેતના બેલતી હોય તો તેનો અને ચેતનજીનો ધના વખતથી વિરહ થયો છે તેની વેદના જેનું અથાગ સ્થળ છે તેનો પાર અડધે નથી એવો અર્થ ધટે છે. એ વેદના એટલી લાંબા વખતની-અનન્ય કાળની છે કે તેનો વિચાર કરતાં મારો પત્તો ખાતો નથી. અથવા ચેતનજી કહે છે કે તે વિરહવેદનાસ્થળ અથાગ જેનો-પાર ન બાંધે તેવું છે. અથવા તે વિરહસ્થળનો પાર લેતા હું તો યાત્રી છું ધણી મહેનત કરી પણ તેનો પત્તો જ ખાતો નથી.

આનંદધન પ્રભુનાં દર્શન કર્યા-તેની ગાંધી કરવી ને અનુભવ છે અને તે દર્શન એ જ અવગટ છે-વિવમ મર્મ છે. તે મર્મ પ્ર. ૪

૧) પાટલિપુત્ર...
 મુરકેડ વજુાય છે. ઘટ એટલે રસ્તો-ઘાટ અવધટ એટલે
 મુરકેડ રસ્તો. અનાદિ કાળથી ચેતનજી એવા માર્ગે
 છે કે એને સીધે રસ્તો મુજતો નથી. એ માયામમતાના
 માર્ગમાં પરી સંસારમાં રખડ્યા કરે છે અને તેથી તેને અનુ-
 ઘર્ષો અટપટા લાગે છે. મોહથી એની મનુષિ એવી વિપ-
 ર્ણ ગઈ છે, એની દષ્ટિ એટલી ચપલ થઈ ગઈ છે કે એ
 માર્ગને અટપટા માર્ગ સમજે છે અને સરળ માર્ગને અવધટ
 છે. ચેતનજી પોતાની મોહાવૃત્ત સ્થિતિમાં આનંદધન પ્રભુનાં
 ને પશુ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવાં તે સમજી શકતો નથી. હવે ચેતનજી
 જ્યાં લાગ્યો છે કે પોતે અત્યાર સુધી સંગ કરવાની બાબતમાં
 થયો હતો. તે ઉપરાંત હવે તે વિશેષ સમજ્યો છે કે આ સંસારસમુ-
 દ્ધાટ ઉતરવા માટે તેને વહાણની જરૂર છે. એવા વહાણની જરૂર સારે
 થવા વડૂપ જો આત્મિક વહાણ હોય તો તે અનુભવ છે. તેથી આનંદધન
 ખુનાં દર્શન કરવા માટે અને સંસારસમુદ્રનો ઘાટ ઉતરી પેટ્ટે પાર રહેડ
 માધ્યસ્થાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તે અનુભવનો કાની માગણી કરે છે. તે પ્રભુને
 વચ્ચે કરે છે કે હે મારા નાથ! હું અત્યાર સુધી બહુ કમાયો છું,
 બહુ છેલ્લયો છું, બહુ કમાયો છું મને હવે મારા સગાંસબંધીનાં
 રનેહમાં વાસ્તાવિકતા નથી એમ જણાયું છે અને તે બધાં કારણથી હવે
 માફ સંસાર ઉપરથી મન ઉદ્વિમ્બ થયું છે, પરંતુ આપના દર્શન કર-
 વાના માર્ગનો મને પરિચય ન હોવાથી એ માર્ગ મને બહુ વિષમ
 લાગે છે તેથી આપનું દર્શન થાય અને આ સમુદ્રનો પાર પમ.ય એવું
 અનુભવ જહાજ મને ગમે તો કરી મેળવી આપો. મારી કુ.ખી સ્થિતિ
 ન મેં તજી નહીં. મારા પૂર્વ કાળના દે.ખાની ક્ષમ હરી, મારા ઉપર કૃપા
 રે. મારે હાથ ત્ર.જા અને મને એવું વહાણ આપો કે, તેમા મેની માક
 ના વસ્થાન પ્રેમ કે. આપના દર્શન કે અને આપ જં.વે. થઈ જાઉં.
 રં. મારા જે અથો કાંચો છે તે વિચરીએ. એને કેટ-
 ને કે જાવ. વચ.વ લાયક છે, પ-તુ અર્થ તા.ી પચાંતે અ.વથો
 રે.ય એમ કે. કેટલેક વચ.વ લાયક છે. પ્રથમ ત્ર ધાંતે અર્થ નંગ.
 • નહ અથ ના પ્રમાણે છે • રે. • ના ના ના ના ના ના
 ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના

જીવનું.]

પાનથી તૃપ્ત થાઉં છું. અહો! વિશુદ્ધ દર્શન! હવે મારે તારો જ આધાર છે અને મારા ચેતનજી જે હવે જરા જાગ્રત થયા છે તેઓને અને મારો મેળાપ કરાવી આપનાર જો કેઈ પણ વ્યક્તિ હોય તો તે મારા લખવા પ્રમાણે તું જ છે, વારા* ઉપર જ હવે મેં ધારણા કરી છે અને તારા કર્તવ્યને પરિણામે મારું કાર્ય સફળ થયે, પતિને મેળાપ થયે અને મારી નિરંતરની પીડા દૂર થયે. મને હવે મારાં જાઈ માળાપ કે પુત્રની વાત પણ સારી લાગતી નથી, તેઓ તો તેરમે શુશ્રુસ્થાનકે જઈને બેઠાં છે, મને તો મારા પતિને મળવાની ખરેખરી ઉત્કંઠા છે અને તે હે દર્શન! તું કરાવી આપ અને મારા પતિને માયામમતાની પ્રપંચી લાજમાંથી છોડવ. વસ્તુસ્વરૂપનું યથાર્થિય જ્ઞાન આપી દિવ્ય ચક્ષુથી પ્રત્યક્ષ દેખાતા ભાવો વિશુદ્ધ અનુમાનથી મારા પતિને યોગ્ય રીતે બતાવીને તું તેઓને મારે મંદિરે લઈ આવ. તેઓ જરા જાગ્રત તો થઈ ગયા છે તેથી અત્યારનો વખત બસબસ અનુકૂળ જણાય છે. ત્રીજી ગાથાનો અર્થ કરતાં ટળાકાર કહે છે કે—આત્માનાં મંદિરે શુશ્રુસ્થાનકે ગયા તેના વિયોગનો પાર પામી ન શકું, કારણ કે ત્યાં મારાથી પહોંચી શકાતું નથી અને તેનું સ્થળ પણ પામી ન શકું. આનંદધન પ્રભુનું દર્શન—શુદ્ધ જેન દર્શન પતિમેળાપને માટે વિષમ ઘાટ ઉતારવાને માટે સુવિહિત નૌકા છે એટલે પતિ સાથે મેળાપ કેવળજ્ઞાનમાં થવા માટે નૌકા સમાન છે.† મારા પતિના વિરહની વેદનાનો પાર હું પામી શકતી નથી, કારણ કે તે અધાગ છે તેથી હે પ્રભુ! પતિદર્શનરૂપ ઘાટ ઉતરવાને વાસ્તે નૌકાની માગણી કરું છું. પતિવિરહની વેદનાનો જેને અનુભવ થાય તેજ જાણી શકે. આવી સખત વેદનાનો ઉપાય કરવા માટે પતિવિરહરૂપ વિષમ નદીને લાભે પટ ઉતરવાને માટે આપની પાસે આસ્પરૂપ નૌકાની માગણી

* અહીં ૫ આનંદસાગરજી જણાવે છે કે પેટાનાં મહાપિતા વરીકે કેવળજ્ઞાનને દર્શન ન કરા શકેદર. બતાવે છે જન દરજન શુભજ્ઞાને અને ૩ અને કેવળજ્ઞાન તેનું રૂપ છે આ દરજન પાલમાં સખચાથી ટળાકારનો આસપ મુખમયો.

† અહીં ચેતનજી તેરમે શુશ્રુસ્થાનકે ગયાની વાત કરી છે તે ઉપરના ટળાકારના અર્થ સાથે નજીબર પેસની આવતી નથી. ચિત્તેચ્ચ નુબિય.

‡ આ અર્થ કરવાના એટલ એટલે નદીનો પટ એવો અર્થ કર્યો છે. મને એટલ નાન અવર. માનુ તુ બને અર્થ પેસતા આવે છે.

કરું હું અથવા નોકામાર્ગનું દર્શન કરાવવા આપને વિરસિ કરું હું, આપની પાસે યાચના કરું હું, આપની પાસે માગણી કરું હું. આ અર્થ કરવામાં પતિ તેરમે શુભસ્થાનકે ગયાની વાત કરી છે તેનો ભાવ ભવિષ્યત્ સ્થિતિને અંગે હોય એમ ધારી શકાય અથવા તે ફોલોફોર બતાવે છે. એમને મળવાનો માર્ગ શુદ્ધ દર્શનરૂપ ભાવનોકા આપવાની ચેતના આનન્દધન પ્રભુને વિરસિ કરે છે.

આ આખા પદમાં મુખ્ય વાત શુદ્ધચેતનાને પ્રાપ્ત કરવાની અને માયામમતાનો ત્યાગ કરવાની કરી છે. માયામમતાની પ્રપંચી રીત-ભાત અને શુદ્ધચેતનાનો સરળ માર્ગ અને તે પ્રાપ્ત કરવાની ચેતનજીની શોધક વૃત્તિ ચેતનજીની યોગમાર્ગમાં પ્રગતિ બતાવે છે. માયામમતાની જુદી તણ દઈ તેણે હવે અનુભવની મતિએ ચાલવા વિચાર કર્યો છે અને તે પ્રસંગે શુદ્ધ ચેતનત્વનો વિરહકાળ દૂર કરવા પ્રયત્ન દર્શાવે છે, તે દશા લાંબા વખત સુધી રહે તો બહુ લાભ યાય. એને માટે ચેતનજીને મોહરાજા સાથે મોટી લડાઈ લડવી પડે છે તેનું સ્વરૂપ હવે પછીના પદમાં બતાવવામાં આવશે. અત્રે જે વાત કરી છે તેનો ભાવ બતાવવામાં વિષમ અર્થને અંગે કેટલીક અર્થ-સૂચના કરવી પડી છે, પરંતુ ગમે તે અર્થ કરતાં એક ભાવ સ્પષ્ટ રીતે નીકળી આવે છે અને તે માયામમતાનું વિરસપણું અને ચેતનત્વનું વિશુદ્ધપણું બતાવે છે. એ ભાવ સ્પષ્ટ રીતે પ્રાપ્તિમાં લઈ ચેતનજીને પ્રાપ્ત ધર્મ પ્રાપ્ત કરવા અત્ર સૂચના છે અને વિભાવનો ત્યાગ કરવા આમંત્ર છે. ભાવનોકાની જે વાત પ્રથમ પદમાં કરી છે તેનો ભાવ આ પદમાં વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે. એ ભાવ સમજી તેવી નોકા પ્રાપ્ત કરવા દૃઢ પ્રયાસ કરવાથી મહાદુઃખમય વિભાવદશાનો અંત આવશે. તંથી ઘાટઉતારણ નાવની યાચના ઉચિત રીતે ઉચિત શબ્દોમાં ઉચિત સ્થાનકે થઈ છે તે બરાબર લક્ષ્યમાં સંબંધ અને લક્ષ્યમાં રાખીને તે મેળાવવા દૃઢ ભાવના કરવી અને તેને માટે યોગ્ય સાધનો એકઠાં કરવાં.

કદિ એમ લાગતું નથી કે આટલાં બધાં જંગલવાસી પ્રાણીઓને તે એકલો કેમ પહોંચી શકશે? કે તેને ચારે બાજુથી એ બધાં પ્રાણીઓ ઘેરી લેશે ત્યારે તે કેમ છૂટી શકશે? તેને તો મનમાં ખાતરી હોય છે કે તેની એક ગર્જના આગળ લાખો પ્રાણીઓ જંગલમાં હશે તે સર્વ આંખાં થઈ જશે અને ઊભી પૂછીએ નાસવા મંડી જશે. તારામાં એથી પણ વધારે શક્તિ છે. તારી એક ગર્જના બરાબર નીકળશે તે મોહરાજાનું પ્રબળ સૈન્ય અને તેનાં કુટિલ શત્રો સર્વ નકામાં થઈ જશે, માટે તું ખોટાં જહાનાં કાઢવાં છોડી દે અને મેદાનમાં આવ.

અનાદિ કાળથી ચેતનજીને એવી ટેવ પડી ગઈ છે કે જ્યારે જ્યારે મોહરાજા સાથે લડવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે ત્યારે તે એક વાળે છે: સૂત્રો બણવા છે તેથી વિહાર થતો નથી, સાધુ માંદા છે તેથી રોકાઈ રહેવું પડે છે, પ્રતિક્રમણ કરવા ઈચ્છા રથા કરે છે પણ તેમાં ચિત્ત ઠરતું નથી, ખરચ કરવો છે પણ આગળ ઉપર કરશું, હાડ નહિ, અભ્યાસ કરવો છે પણ હાડ જરા દુકાનનું કામ વધારે છે, વ્યાખ્યાનશ્રવણ પૂજા આદિ કરવાં છે પણ હાડ વખત મળતો નથી- આવાં આવાં ચિત્રવિચિત્ર મનઃકરિપત જહાનાં કાઢી-મિચ કરીને ધર્મ કાર્ય કરવાના પ્રસંગો છોડી દે છે અને તેથી મોહરાજા સ. ચે લડવાનો પ્રાપ્ત થયેલ અવસર ગુમાવી નાખે છે. આ તેનો પ્રમા છે, એમાં વાસ્તવિક આણસ (પ્રમાદ) સિવાય બીજું કંઈ નથી. પોતાની યોગ્ય વસ્તુની કિંમત ન બાણવી અને મનમાં ગ્રેહા વાળા કરવાથી કોઈ રીતે બચાવ થઈ શકતો નથી. હે ચેતનજી! આ તારી જહાના કાઢવાની ટેવ છે તે છોડી દઈને મેદાનમાં આવ અને મોહરાજાના રૂરકરને મારીને હાડવી દે. એ દેખીતું મોટું કાર્ય, રૂરક- તાના અ-યાદના વીર્ય પાસે હમ વગરનું છે, શક્તિ વગરનું છે, ન. મ. મ. ન. જે.

૧. મ. ૧. ૧. મ. માગવામાં બહુ સારો પુરુષો કરે છે. એમનું નામ જીન અદ્વા ચેતનજીને રૂરકનું કહે છે તે એમના ગુણધર્મોના નમજીવુ. જા. ૧. ૧. ૧. મુદર છે. ચેતનજીની જેમ જેમ ઉત્કર્ષ થતો જાય તે તેમ તેમ તે ગુણધર્મોમાં વધતો જાય છે. એવા એક રૂરક રથના જે એ ગુણધર્મોના મેદાનમાં આવીને ચેતનજીને રૂરક

માટે લગામણ કરી છે. જેમ જેમ મોહરાજ સાથે ચેતન લડતો જાય છે તેમ તેમ ગુણસ્થાનકરૂપ કિંજાઓ તે પ્રાપ્ત કરતો જાય છે અને છેવટે ફીલુમોહ ગુણસ્થાનકે પહોંચવા આવે છે ત્યારે મોહરાજનો સર્વથા પરાજય થાય છે. મિસકરના અર્થ ટગાકાર સ્થામતા-કાળાશ કરે છે. અનાદિ કાળથી ધારણ કરેલી સ્થામતા-કર્મમળરૂપ તને લાગેલી છે તેને દૂર કરીને હું ચેતનજી! તું મોહરાજને મારી હડાવ. આ પ્રમાણે ટગાકારના કહેવા પ્રમાણે અર્થ થાય છે. અથવા સ્થામતા અશ્વનરૂપ છે એમ પણ કહી શકાય. આવી અજ્ઞાનતા દૂર કરી અથવા સમુચ્ચયે કર્મમળ દૂર કરી પોતાની સ્થિતિ સમજી કેટલીક ઉચ્ચવળતા પ્રગટ કરી અને બાકીની વિશુદ્ધતા પ્રગટ કરવાનો નિર્ણય કરી ગુણસ્થાનકરૂપ મેદાનમાં આવી ચેતનજી મોહરાજ સાથે તુમુળ મુદ્દ કરે એવી અત્ર લગામણ કરી છે. ચેતનજી જ્યારે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકપર હોય છે ત્યારે તો બહુધા અશ્વનથી આચ્છાદિત હોય છે, પરંતુ જેમ જેમ તે સ્થાનથી આગળ વધતો જાય છે, મોહરાજના કેટલાક મુમ્મટને હડાવી નવાં નવાં સ્થાનો પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ તેમ તેની સ્થામતા દૂર થતી જાય છે અને અજ્ઞાન ઘટતું જાય છે. આવી રીતે છેવટે તે મોહરાજને હડાવી સ્થામતા તાજ અરૂપ કરી અજ્ઞાન દૂર કરી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરે છે. તેની પ્રગતિ કેવી રીતે થાય છે તે બહુ સંક્ષેપથી પણ મુદ્દાસર રીતે નીચેની ગાથામાં બતાવે છે.

મિસકરના ઉપદેશજી બન્ને અર્થ યોગ્ય છે. એ સિવાય એને માટે ‘મશકરી’ એવો પણ એક પ્રતમાં છે. એટલે અનાદિ કાળથી તારે ગંજીરતા છોડી દહને ખોટી લડાઈ કરવાની-દોષ કરવાની ટેવ પડી છે તે છોડી દે. તારા રૂપને યોગ્ય ગંજીરતા તું ધારણ કર અને બાળ ચાક-છાકસ્વાદીપણુ છોડી દે. તારે જે દુરમન નાથે લડવાનું છે તે અનેક માધનનપણ છે. તેની સાથે લડવામાં મશકરી ચાલે નહિ તારે તાર નમને યોગ્ય મેદાન-ગંજીરતા રાખવા જોઈએ. તું એ લડતને છે. નહતે ખેડ સમજીને અન.દ ઠ.ગથી ચાલે છે નેમ. તારી મૂલ છે હવે જ. તાર નમને યોગ્ય મેદાન તું ધારણ કર. આ અર્થે પણ સ.ર. જ વ બતાવે છે

કે પૂર્વે વીર્યકરાદિકે પણ તેમજ હતું છે અને વારે તેઓનો માર્ગ
પકડવાનો છે. એકે ચેત્યવંદનમાં કહ્યું છે કે વીર્યકર મહારાજ

ગુરુ પાસે ભણિયા નહિ. પણ સંપત્તિ ભણે:
ભોમ વિના પરમેશ્વર. ગુપ્ત સંપત્તિમાં ભણે.
રામ નહિ પણ રીતરે, સર્વિ ભવિનાં મંત્ર
દેવ નહિ પણ દાણીયાં, સર્વિ ઠમના મર્મ.
સેવા કરાવે સૌ ભણી, નામ કરાવે સંપત્તિ
સાધ્ય કરાવણુ કે નહિ. સુસમ નિરાખાયુ.

આ પ્રભુના માર્ગે વારે આલપાનું છે તેથી વારે મોહરાજના સેન્યને:
સંહાર કરવાં જરા પણ વિચારવાનું નથી. વારે તે હાથમાં ઉઘાડી
તરવાર અને ઠાઠડ લઈને મેદાનમાં જરા પણ ભય રાખ્યા વગર
ઉતરી પડ્યું. અનેક ક્રમો જે આત્યારે તને વિવિધ પ્રકારે ત્રાસ આપે
છે અને પ્રથમ દૃષ્ટિએ સંખ્યા અને સત્તામાં અપ્રતિહત લાગે છે તે
સર્વ ઉપર તું એકલો સામ્રાજ્ય મેળવી શકે એટલી વારામાં શક્તિ
છે. વારી એવી અધિત્ય શક્તિને તું બાણતો નથી, તને તેની ખબર
નથી, તને તેનો મહિમા બરાબર સમજાયો નથી. જ્યારે તું મોહ-
રાજના હરકરનો સંહાર કરવા મરી જઈ શપથમેળી માડીશ ત્યારે
સર્વ ક્રમોને નાશ કરવા તને પૂરી બેઘડી પણ ચવાની નથી, તવમ
ગુણધાનકેથી સંપન્નથી માડી ચેતનજી અચારે પ્રતિતિ કરે કે
ત્યારે જલદનું જાન કળમ તો તેમજ ગુહ્યત્વને આવી માય કે
અત તે પહેલે તે મોહનીય ડમલ સવયા નાશ દે છે આવી રીતે
અદાનીશ નિર્ભરથી પણ એક કાળમાં તે મોહનીય ડમલો નાશ
કરી શકે તેથી તે ના રકા હ. કમલ મોહ. સમૂહને મોહરો.દયથી
વગર તેને કરીને તે તરત દુરનત વગરને વર્ગ માય એવા તે.
પર તે રાજા છે અને તેમ કરવા મા તને વખત પણ બહુ બહુ બહે-
ન નથી. આવી રીતે ત્વજ્વરે પાનના અડ અર દુરનતોને
મરી દાવ અને હવ પ્રહર કરી દ

આ પ્રમણે નવાથી તને શુ બલ વળે તે હવે જાણે છે. તુ
નર વરુન ગાંધર્વ કેવલ્યજ્ઞાનને પ્રમ કરીશ અને તેની સંધે
રના શિવસ્થન પ્રમ કરીશ એનો મહિમા બરાબર કેટલક ઉપ

યોગી વિશેષજ્ઞો જતાવ્યાં છે તે સમજવા યોગ્ય છે. આ સંસારમાં
 મોટામાં મોટી પીડા-ઉપાધિ તારે અહીંથી તહીં અને તરીથી અહીં
 દોડધામ કરવાની છેઃ જરામાં તું મનુષ્ય થાય છે, વળી તિર્યચ થાય
 છે, પાછો વળી દેવ થાય છે, પાછો વળી તિર્યચાદિનો ભર કરી નાર-
 કીમાં જાય છે. આવી રીતે નારકી નિગોદમાં તથા બીજી અતિઓમાં
 રખાવ્યા કરે છે; એક ભવમાં પચ્છ કરીને કામ બેસતો નથી; તેને બદલે
 તને એવું સ્થાન પ્રાપ્ત થયે કે તારી આવી રખડપટ્ટી બિજકુડ મટી
 જશે અને તું અચળ થઈ જઈશ. વળી તને અહીં શારીરિક અને
 માનસિક અનેક પ્રકારે બાધા-પીડા નિરંતર થયા કરે છે, પરંતુ વ્યાધિની
 પીડા, વિયોગની પીડા, મૃત્યુનો શોક, ધનનો નાશ વિગેરે વિગેરે
 અનેક પ્રકારની આધિ વ્યાધિ ને ઉપાધિથી ભરપૂર આ સંસારસ્થાન
 તજી દઈને તું તદ્દન અબાધિત થઈ જશે. વળી તું એ સ્થિતિમાં કેવ-
 લ્યજ્ઞાનરૂપ સર્વ વસ્તુનો બોધ પામીશ એટલે તું સર્વ વસ્તુનું સ્વરૂપ
 સ્વતાઃ સમજી શકીશ. અત્યારે તો અવ્યવસ્થિત રીતે, વસ્તુધર્મના
 બોધ વગર જોડા વાળે છે અને સંસારમાં હેરાન થાય છે, પણ જ્યાં
 તો કેવળજ્ઞાનરૂપ મુનસક-વજીર-મંત્રી તને મળશે. દબાકાર મુજ-
 લકનો અર્થ સર્વ કાર્યનો કર્તા એમ કરે છે એ શબ્દ મુનસકી કૃષ્ણ
 રથી આવ્યો હોય એમ જણાય છે. આવી રીતે અચળ અબાધિત
 થઈને કેવલ્યજ્ઞાનરૂપ મુનસકને પ્રાપ્ત કરીને તું શિવસ્થાન પ્રાપ્ત
 કરીશ જે અનંત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્યાદિ સદ્ગુણોથી અલગુ-
 નિ. આવાં મોક્ષરૂપ દરગાહ એટલે મહંત પુરોયેનું અતિમ નિવૃત્ત-
 સ્થાન તને મોક્ષરાજ સાથે યોગાનમાં લગઈ કરવાથી અને તેજ
 કેપર જલ મેળવવાથી પ્રાપ્ત થયે, માટે હવે તું બહાદુરી કરીને મેલ-
 નના આવ અને તેનો પરાજય કર. મોટા સંત અથવા પીરના છેવટના
 નિવૃત્તયાનને એટલે કે જ્યાં તેઓનો જ્ઞમિદાદ કરવામાં આવ્યો
 હોય તે તે સ્થાનને મુસલમાનો દરવા કહે છે, એને બેદલ લોકો સૂર-
 કહે છે અને જૈન ધર્મમાં પણ એજ શબ્દ વપરાય છે. શિવસ્થાનમાં
 અનંત નિવૃત્તરૂઢ તથા બીજા વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓ છેવટનું સ્થાન કરીને
 રહ્યા છે તેથી તેને શિવદરવા અથવા કહેવામાં આવી છે અથવા દર-
 વાને અર્થ કહેરી પણ થાય છે. આ ત્રીજા અને ચોથા પદનું પદ્ય

અચળ અખાધિત અને કૈવલ્ય મુનસક્તૃષ્ય શિવદરશા પ્રાપ્ત કરે એમ પણ ધર્મ શકે અને તું અચળ અખાધિત હોઈ કૈવલ્ય મુનસક્ત અને શિવદરશા પ્રાપ્ત કરે એમ પણ ધર્મ શકે. બંને રીતે અર્થ કરવાથી ઉવરનો ભાવ તો એક જ આવે છે. 'બરી' વિશેષણ જ છે અને તેનો અર્થ બરપૂર એમ થાય છે.

જાથી બાળવનો સાર એક જ છે કે વરવાર કાઢવામાં કે કાઢવ કાઢવામાં અથવા તેના વડે શત્રુનો સંહાર કરવામાં પ્રથમ તો આ ચેતનજીએ શત્રુને જોળખવા જોઈએ, તેને જોળખ્યા પછી જ તેઓની સાથે લડી શકાય. શત્રુને જોળખવાની સાથે પ્રાપ્તિના લક્ષ્યખિંદુનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન જોઈએ અને તે પ્રાપ્ત કરવા દૃઢ નિશ્ચય જોઈએ. આવી રીતે જ્યારે ચેતનજીને સ્પષ્ટ જોષ ધર્મ લાય છે ત્યારે પછી તે સમ-સાંગણમાં એવો શત્રુનો નાશ કરે છે કે તેનું વર્ણન કર્યું મુશ્કેલ છે. એનો થોડો ભાવ અગ્નીઆરમાં પદમાં બતાવ્યો છે. એમાં જ્યારે સ્વજનો 'અહો અહો' કહીને ચેતનજીને સાળાશી આપે છે ત્યારે સદુદય વાંચનારની આંખમાંથી હર્ષાદ્રુ આવી જાય છે. આ પદને અને અગ્નીઆરમાં પદના ભાવને બહુ નજીકનો સંબંધ છે અને એક પ્રતમાં આ બંને પદોને અનુક્રમમાં એક બીજાની સાથે મૂક્યાં છે. અહીં જે વરવાર બતાવી છે તે અવિચ્છિન્ન રૂચિરૂપ છે તે પણ અગ્નીઆરમાં પદથી સ્પષ્ટ થાય છે.

મુઠ ચેતનજી! હવે લાગત થાઓ, શત્રુઓને જોળખો, તેઓ સાથે તુમુલ્ય મુદ્દ કરવાની તૈયારી કરો, વરવારાદિ હાથમાં લો અને નેહાનમાં આવી શત્રુનો પરાજય કરો અને ઉવરે અચળ અખાધિત સ્થાન પ્રાપ્ત કરી અનવ આનંદ દેહવે; વનરા સાફ ચેતનના વાદ જુએ છે. વનરાનો પરિવાર વનરાફ પરાક્રમ જોવા આતુર છે અને તુમતિ તો અત્યાર અગાઉ વનરાની પાસે આવીને વમને લેટી ગઈ છે. અનર્હ કાજથી પહોંચી કાઢવાની ટેવ છે તે મૂડી દો અને પ્રનાદ તણ લડાઈમાં જુગાપી દો. લડાઈનો જુગોએ વાગે ત્યારે ખરા રજ-પૂત બેસી રહેવા નથી, ટાટા જેવા દેખાતા એકલકી શરીરવળા ૧૪૫નો પણ જુરસાથી ઈતર-ઈ જાય છે, સ્ત્રી પુત્ર ઘર કે ધનની દરકાર કરી વગર રૂચ સમજીને સજ્જ થઈ જાય છે અને સાધ્ય પ્રાપ્ત કર્યા

વગર પાછા ફરતા નથી. તમે તે પ્રમાણે વિચાર કરો અને નિર્દય
કરો. તમે તો સાધ્ય પ્રાપ્ત કરી લ્યાંજ રહેવાના છો અને તમરો
સાથે પરિવાર પણ તમારી વાટ બેઈ રહ્યો છે, માટે હવે આ રજા
શિગડાનો અવાજ સાંભળી ફરજના આહ્વાનને વધાવી લો અને
યુદ્ધમાં યુદ્ધાવી દો; આવી સફળતા અને વસ્તુસ્વરૂપ ઓગળાઈ જઈ
ધરીઓ સંસારચક્રમાં કોઈકવારજ આવે છે એ વિચારી સમજી જા-
નમાં લઈ પ્રમાદનો ત્યાગ કરો અને મેદાનમાં આવી જાઓ.

ઔર લરાઈ લરે સોં વોરા,
મૂર પછારે *ભાડ અરિરી;
ધરમ પરમ કહા યુગે ન ઔરે,
રહે આનંદચન પદ પકરીરી. ચેનનગી ૩ ૧

“ખીજી લગઈ લડે તેને આવરા-ગાંધા સમજવા, શૂરવીર મનુષ્ય
તો આવશ્યકુને-ખરેખરા વાસ્તવિક દુરમનોને પછાડે છે. ધર્મના મર્મને
શુ કરવા પૂછે છે? તે કંઈ અવર નથી; આનંદચન ભગવાનના પદને
પકડીને રહેવું (તેજ ધર્મનો મર્મ છે).

બાવ-બહાદુર માણસો હોય છે તે પેલાના બાવદુરમનોને
મારી હડાવે છે, પછાડીને જમીનપર નાખે છે, બોલેગા કરી દે છે.
સાધારણ (મનુષ્ય) દુરમનો સામે લડવું એ તો પ્રાકૃત માનુસનું કન
છે. બહાદુર રજપૂતો શ્રી વૃદ્ધ સ્થાન અથવા હથિયાર વગરના મનુષ્ય
કે પર શસ્ત્ર કેવામતા નથી; તેથી રીતે ખરેખરા બહાદુર મુનુકુ હોય
છે તે પોતાના જાવશ્યક સાથે લગઈ કરે છે અને તેને પરજવ
ર ને ન્યૂન લગઈ લડી નાનું તરખું સમ્ય મેળવવું એમાં કંઈ
દબ નથી, કાન્ય કે અધ્યાત્મિકી રામકેવનો નાશ થયો નથી ત્યાંથી
રાત્રી વડી નથી રત્ન રવે છે. ચક્રને જરા પદ જીતે મરે.

* આનંદચન પદ પકરીરી એટલે કે તેને પકડી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને
પકડી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને
પકડી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને

કે આનંદચન પદ પકરીરી એટલે કે તેને પકડી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને
પકડી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને
પકડી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને બંધી કરી રાખવા કે તેને

બહારની મદદ મળે અથવા પોતાના રાજ્યમાં કાંઈ ખટપટ થાય કે તુરંત તે લડાઈ જમાવે છે અને વળી લડાઈ કરીને વૈર વિરોધથી જે કિલ્લે કામો બંધાય તેથી ભવાંવરમાં અનેક દુઃખયાવના સહન કરવી પડે છે. આવી લડાઈ લડવી એ બહાદુર માણસનું કામ નથી, સાપેક્ષ દરિયાવાળા જીવનું કામ નથી, શાશ્વત માણસનું કામ નથી. જે લડાઈ લડવાથી અચળ અભયિત શિવદરવા પ્રાપ્ત થાય અને જેથી કેવલ્ય-સ્થાનરૂપ વિશાળ ભેદ સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ થાય તે લડાઈ લડવી ઉચિત ગણાય. એ સિવાયની બીજી લડાઈ લડે તેને બાવરો-ગાંડો સમજવો. ગાંડા મનુષ્યની નિશાની એ છે કે એ એ કે સર્વ કાર્ય કરે છે પણ તેના પરિણામનો અને તેના લાભાલાભનો તે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શકતો નથી. સ્થૂળ લડાઈ કરનાર સમજતો નથી કે એ લડાઈ તો પરપરિણતિની છે, એમાં સ્વભાવ કે સ્વગુણ પ્રકટ થાય, વસ્તુતઃ પોતાને લાભ થાય એવું કાંઈ નથી અને આવી રીતે વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા વગર જે લડાઈ કરે છે તેને ગાંડો અથવા મૂર્ખ કહેવો એ વસ્તુદૃષ્ટિએ બરાબર છે. જે લડાઈ લડીને મહાન્ રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય અને પ્રાપ્ત થયા પછી જય નહિ એવું નામ લડાઈ કહેવાય; બાકી જે લડાઈથી આખરે અજાણ્યામણી લાગે-એવી ન ત્રમે એવી લોહીની નદીઓ આવે અને પરિણામમાં બહુ ટુંક વખત માટે કદાચ એક નાનું સરખું રાજ્ય મળી જાય એવું નામ ખરી લડાઈ કહેવાય નહિ. શત્રુને એવી સારી રીતે પરાસ્ત કરી નાખવો જોઈએ કે એકવાર હાયા પછી તે ફરીવાર ઊભો થાય નહિ, લડવાને કે સત્તે આવવાને તિયર પણ કરી શકે નહિ અને લડીને મેજાવેલા સ્થાનમાં તેને પ્રવેશ પણ થઈ શકે નહિ. આવી રીતે આતર દુરમનની સાથે લડત કરી હોય અને તેમ કરીને ભવશત્રુને પહોંચી ન પોતે હોય તેવું નામ લડાઈ કહેવાય. ચેનનજ તમે અત્યંત સુધી સ્વયં લડત કરવાને પ્રયાસ કર્યો કરે છે તે મૂર્ક છે અને આવી જાત લડત લડ મે.કર.કને તેમ લડત સાથે પા.ત. કરી તેને કંઈ કરી. કરે શકે ના.ખી હો. કે રાજી તમને કે.ત. પણ મે.કર.કની લડત કરવાનું બહુ રહે નહિ અને તમની શત્રુ-સા.અ.જયના ઇનીને પ્રાપ્ત કરેલી નિવૃત્ત ન.ન.રીમાં તમને અચળ નિવ.જ. વ.વ.

ધર્મનો મર્મ જાણવાની જિજ્ઞાસા થવી એ બહુ ભાગ્યોદયની નિશાની છે એ વાત આ જ કવિએ શ્રી ચાંતિનાયજીના સ્તવનમાં ૨૫૪ બંધમાં લખેલી છે.* એવી જિજ્ઞાસા થવી મુશ્કેલ છે તે સાથે બરાબર જ્ઞાન આપે એવું સદ્ગુરૂનો યોગ થવો એ પણ તેટલું જ મુશ્કેલ છે.

આ આખા પદમાં મોહરાજ સાથે ઉઘાડી રીતે મેદાનમાં અડધું સુદ કરવાની વાત કરી છે એ બહુ આનંદ આપે તેવી, સમજવા લાયક અને બોધદાયક હકીકત છે. એની સાથે પ્રસંગે બીજી કેટલીક હકીકતો બહુ ઉપયોગી ઠહી છે. દાખલા તરીકે અનાદિ કાળથી જ્ઞાનાં કંઠાવાની આ ચેતનજીની ટેવ છે તેનું સ્વરૂપ પોતાનું ચરિત્ર અવલોકન કરવાથી બરાબર સમજાય તેમ છે. જ્યારે મનુષ્યસ્વભાવનું બાહ્ય અવલોકન થયું હોય ત્યારે જ એકદમ શબ્દમાં સહસ્યની વાત લખી શકાય છે. આપણે વસ્તુસ્વરૂપનો જરા બોધ થયા પછી પણ કેવા જોડા વાળીએ છીએ તે આપણા પોતાથી અજાણ્યું નથી. લગભગ દરેક શુભ પ્રસંગે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આપણે આવી જ રીતે તેને ગુમાવી બેસીએ છીએ. 'વાર અનંતી સુકીઆ ચેતન, એણે અવસર મત સુકો.'† આવી રીતે અનંતી વાર આપણે આવેલા પ્રસંગે ચૂકી ગયા છીએ એમ જે ચિદાનંદજી મહારાજે કહ્યું છે તે આવાં જ્ઞાનાં કાઢીને કયું હશે એમ જણાય છે. શિવદરશા પ્રાપ્ત કરવાની, બીજી સ્થૂંઘ લગ્નઈ લગ્નની મૂર્ખતાની અને ભાવશત્રુનો નાશ કરવાની તેમ જ ધર્મનો મર્મ સમજવાની વાત કરી છે તે પ્રત્યેક વાતપર એક એક મોટો નિર્બંધ લખી શકાય એમ છે. વિશિષ્ટ લેખકો ઓછા શબ્દોમાં કેટલો ભાર બઝાવી શકે છે તે આટલા ઉપરથી સમજાયું હશે. કવિનું આતુર્ય સમજાય નાથે પરપરિપ્તિનો ત્યાગ કરી મોહરાજ સાથે બરાબર લગ્નઈ કરવા માટે ચેગાનમાં આવવાનું અત્ર જે આહ્વાન કર્યું છે તેને સમજીને પકડી લેવું અને આવો પ્રાપ્ત થયેલો શુભ અવસર જ્યાં ન દેશે એ ગુરૂવીર માણસનું ખાસ લક્ષણ અને કર્તવ્ય છે. એમ નહિ કરવામાં આવે તો આનંદધન મહારાજની દૃષ્ટિએ તો આપણી પત્ત 'બર-સ'મા ગણતરી થવાની છે એમ પુનરાવર્તન કરીને બતાવવાની પ્રાર્થ

* નુંબ આનંદધનજીના સેવક શ્રી રાંઝિતજીનું સ્તવન ચાલ બીજ.

† નુંબ પ્રૌદ્ય નીચ ચિદાનંદજી મહારાજ દ્વારા ચાલ ૪૭ મી.

પ્રમાં શુદ્ધચેતનાને ચોક્કસ સમ્પાદો નથી, પતિવિરહથી તેને ચેતન
 નથી અને તેથી જેવી રીતે સાધારણ વિરહિણી શ્રી પતિ પરદેશ
 ત્યારે અનેક પ્રકારના ચોકાલાપ કરે છે તેવી રીતે શુદ્ધચેતના પેદા
 મુમતિ ગણિની પામે અથવા મુમતિ પોતાની શ્રદ્ધા સખિની પા
 દુઃખની સાત કરે છે. હે સખિ! મારા હૃદયનરસમ મિહનમ
 પ્રાણપતિ મારે નહિરે પધારતા નથી અને જ્યાં જ્યાં બટકયા કરે છે તે
 મારે પાનનો મધા વિરહ થયો છે અને તે વિરહમાં હું પતિ ત
 ખરેખર મુરખું. પતિવિરહિણી શ્રીને જેમ ખાતું મીનું બાવે નહિ, થા
 કપણ આમુલ્ય પાંડુરયા તમે નહિ અને મનમાં અનેક રીતે અને
 પ્રાંતે ચોક થયા કરે તેમ પતિ વતર હું ખરેખરી બળવા કરું છું, ૧૫
 ૩૩ હું અને પછી તે ચોકમાં ને ચોકમાં નાના મોટાની યદમ મુનિ
 પતિ આવવાના કારણે મારી આખા એવી રિયન મળી આવે છે
 નથી ને ખજાની નથી. આયોર્તની પુત્રીન શ્રીઓ જેઓ લગુમ
 કુટુમ્બના નંદ છે તે પત્નીની હાજરીમાં પતિ નામે કાન કરી નથી
 અને તો જાનુ પત્નિ એક શક્તિ નથી તથા રેચના વિશાળ પ્રકાર
 રાહરે આત્મ મુખ કેપર તથા આડી મુઠમાં મારોદામી જા છે
 હૃદયક વિચારના રેચના સાથે આ વિશાળમાં પતિર્વાન થઈ અને
 તે એવી ચંપાર કલ્પાણની મુગ્ધતા કરી અને અવરનુક છે. કા
 એકી છે કે નાના મોટાની પેલક મયોદા કાચકાનો કુતકા
 રન સમયે દર્શક તમને પેલક બનાવે છે. શુદ્ધચેતના ને કે
 કે આપ બાવે આના મયોદાચર્મ છે ને પત્નિ પતિવિરહના એકમ
 હું જ વિરહી નહિ અને વરણા હૈં જનુમેક અને ને પ્રમાણ પંદર
 અવરનુક ૩૦૦૦ ૪૦૦૦ ૬૦૦૦૦ કાટ એકને નેવે કરી કુ. હૈ
 અવરનુક ૬૦૦ ૧૦૦૦ ૨૦૦૦ ૩૦૦૦ ૪૦૦૦ ૫૦૦૦ ૬૦૦૦ ૭૦૦૦ ૮૦૦૦ ૯૦૦૦
 ૧૦૦૦ ૧૧૦૦ ૧૨૦૦ ૧૩૦૦ ૧૪૦૦ ૧૫૦૦ ૧૬૦૦ ૧૭૦૦ ૧૮૦૦ ૧૯૦૦
 ૨૦૦૦ ૨૧૦૦ ૨૨૦૦ ૨૩૦૦ ૨૪૦૦ ૨૫૦૦ ૨૬૦૦ ૨૭૦૦ ૨૮૦૦ ૨૯૦૦
 ૩૦૦૦ ૩૧૦૦ ૩૨૦૦ ૩૩૦૦ ૩૪૦૦ ૩૫૦૦ ૩૬૦૦ ૩૭૦૦ ૩૮૦૦ ૩૯૦૦
 ૪૦૦૦ ૪૧૦૦ ૪૨૦૦ ૪૩૦૦ ૪૪૦૦ ૪૫૦૦ ૪૬૦૦ ૪૭૦૦ ૪૮૦૦ ૪૯૦૦
 ૫૦૦૦ ૫૧૦૦ ૫૨૦૦ ૫૩૦૦ ૫૪૦૦ ૫૫૦૦ ૫૬૦૦ ૫૭૦૦ ૫૮૦૦ ૫૯૦૦
 ૬૦૦૦ ૬૧૦૦ ૬૨૦૦ ૬૩૦૦ ૬૪૦૦ ૬૫૦૦ ૬૬૦૦ ૬૭૦૦ ૬૮૦૦ ૬૯૦૦
 ૭૦૦૦ ૭૧૦૦ ૭૨૦૦ ૭૩૦૦ ૭૪૦૦ ૭૫૦૦ ૭૬૦૦ ૭૭૦૦ ૭૮૦૦ ૭૯૦૦
 ૮૦૦૦ ૮૧૦૦ ૮૨૦૦ ૮૩૦૦ ૮૪૦૦ ૮૫૦૦ ૮૬૦૦ ૮૭૦૦ ૮૮૦૦ ૮૯૦૦
 ૯૦૦૦ ૯૧૦૦ ૯૨૦૦ ૯૩૦૦ ૯૪૦૦ ૯૫૦૦ ૯૬૦૦ ૯૭૦૦ ૯૮૦૦ ૯૯૦૦
 ૧૦૦૦૦

ને મને મળવા માટે આવવા બેઠંએ અને તેથી હું તેઓનો માર્ગ
કરું છું. પતિ એક વખત માર્ગપર આવી લય તો તે પછી
વખતમાં સમય માર્ગને સમજી લય અને ત્યાર પછી મારો
પથ માર્ગ વખત લાગે નહિ. આથી પતિ માર્ગપર આવી ગયા
કે નહિ એ બેવા માટે હું બારણા ઉપર નજર ટેકવીને રું છું
પતિના વિરહથી ખુબ કરું છું.

આંખ એટલે જ્ઞાનદ્રષ્ટિ સમજવી. જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી શુદ્ધચેતના બેવા
છે કે ચેતનજી હવે સ્વસ્થાવસ્થામાં ક્યારે આવશે. શુદ્ધ સ્વભા-
વ પ્રગટ થવાની એટલી સરળતા હોય છે કે આંખ દ્વારમાંથી
કતી નથી એ હકીકત થયાથોમ્ય છે. નાના મોટાની શરમ રાખ-
તી વાતો અત્ર કહી છે તે સાંસારિક દૃષ્ટાંતની દ્રષ્ટાંતિક યોજના
આવવા માટે હોય એમ જણાય છે. શુદ્ધચેતના જેવી પરિવ્રત સાધીને
પર ઉપરનો દેખાવ કરવાની બાદ મધ્યમાં રાખવાનું કંઈ કારણ નથી.
અર્થ એ શરમ વ્યવહારદ્રષ્ટિએ રાખે તો ચેતનજીની માની લીધેલી
ધામમત્તા બાધા અને નહુંદ જેનું વર્ણન હવે પછી ત્રીજી ગાથામાં
લખશે તેની દેવા લંભવે છે. અહીં તેઓની મધ્યમાંને બદલે કહ
નો અર્થ 'વાતા' વધારે ઉચિત લાગે છે. મતલબ તેઓની વાતની
કાર ક્યાં વગર પતિને માટે ખડે પગે અનિમેષ દ્રષ્ટિએ દારપ. ૧૦૬
કે ૧૭ અને મારો વિરહકાળ ક્યારે લાગશે તેને માટે મનમાં પ્રગટવ.
આરહાવતજની અદર ન્યાં કરું છું.

અથવા ખીજી રીતે અર્થ કરતા મુમતિ અદાને કહે છે કે હું
તો હજી કુમતિએ પતિને એવા બરમાવા લીધ. છે કે તે મ.રી
રૂં જાત. ૫૨ નથી પ્રમત ગુણસ્થ નકે સ્વમનુ દ્ર. છે, તે દ્ર.ર
તન તયમમા પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારપછી પ્રગટ કરી અ.ગ.ગ વડે
૫૦૭ કુમતિએ મા. પતિને એવા બરમાવી લીધ છે કે તેઓ.
૫. નવનન ૨૧ ૫.મ અવગ. ૪ નથી. મગડમ કુમતિએ પતિને
નવન ૨૬ - ૫. લીધ ને અને ન્ય.થી દરને દ્ર. - હે એવાં ચેતન
૫ નમન એ કરી છે મનન. સુધી ને પતિને કુમતિ મ નપ. ૪
૫૨ ફેની નથી. કહે ૫ ન નપર અ.વ. અથ તો નમ્યન વિમુ.૫મ
૫. ૩. ૫. ૫ કરે છે. કહે ૫ અવર. ૩ કે દેશાવે. ૫ ગુ. ૫. ૫

આદરે તો સંયમના દ્વાર સુધી પતિને કુમતિ પહોંચવા દેતી નથી. હું તે સંયમના દ્વારપર મારી નજર ટેકાવીને ખડે પગે લિલી છું કે પતિ ક્યારે એ દ્વાર પાસે આવે, ક્યારે તે દ્વારથી મારા મંદિરમાં પ્રવેશ કરે અને ક્યારે મારો વિરહકાળ લાંગે. અથવા કુમતિએ પોતાનું એકું પ્રાબલ્ય પતિ ઉપર ચલાવ્યું છે કે પતિ હાલ કુમતિના વેશ્યામંદિરમાં વાસ કરી રહ્યા છે, ત્યાં નાના મોટાની શરમ મૂકી હું ગઈતો મને બસ હોય જ ટાળી દીધી, અટકાવી દીધી, મારો પ્રવેશ થવા દીધો નહિ. કુમતિ એવી સુકિતથી કામ કરે છે કે મને મારા પતિ સાથે મેળાપ થાય નહિ, કારણ કે કુમતિ બાંહે છે કે બે એકવાર પતિનો અને મારો મેળાપ થયો તો પછી પતિ સાચી હકીકત જાણી જશે, વસ્તુ સ્વરૂપ સમજી જશે અને કુમતિનું મંદિર છોડી જશે. આ પ્રમાણે અર્થ ટપાકાર કરે છે તે પણ બહુ સુંદર ભાવ આપે છે.

પદ મૂલન તન મૌક ન *ઓંદે,

ભાવે ન ચોંકી જરાડ જરીરી;

સિવકમલા આલી! મુલ નડ પાવત,

કૌનાં ગિનત નારી અમરીરી. પિપ વન૦ ૨.

“હું શરીર ઉપર વસ્ત્ર કે આભૂષણ જરા પણ ઓકતી નથી, ચોંકી અથવા જડાવ કામ કરેલ અવેરાત ગમતાં નથી; હે સખિ! મોક્ષલક્ષ્મીનું સુખ (જ્યાંસુધી) પ્રાપ્ત કરું નહિ (ત્યાંસુધી એ પ્રમાણે થાય છે) અને દેવાંગનાનાં સુખને તો કેાણ ગણે છે?”

ભાવ—મારી વિરહાવસ્થા એવી આકરી ઘર્ષ પડી છે કે તેને લઇને હું મારા શરીરપર (સાફ) વસ્ત્ર ઓકતી નથી, આભૂષણ પારંપુ કરતી નથી. મારા વિરહના તાપમાં હું એવી રૂબી ગઈ છું કે હું ક્રેમું

* ઓંદે ને બાંહે બે પ્રતમા ‘ઢંદે’ એવો પદ છે તેનો અર્થ સંયમ કરે એવો નથી. બાંકા સાચા અર્થ સાથે તેના સંયમ હોવો જોઈએ.

† ‘કૃમ્ ગિને’ એવો પદ એક પ્રતમાં છે. અર્થમાં ફેર નથી.

૨ પદ=વસ્ત્ર. ભૂખન=આભૂષણ. પરેભાં. તન=શરીર ઉપર. ન ઓંદે=ઓકતી નથી. બૌક=જરા પડ્યું (જળાસાર). ભાવે ન=ગમતી નથી. ઓંદે=આભૂષણ વિશેષ. જરાડ=અવેરાત. જરીરી=જરાલ સિવકમલા=મોક્ષલક્ષ્મી. આલી=સખી. નડ પાવત=પામતી નથી. કૌનાં=કેમ. ગિનત=ગણે છે. નારી અમરીરી=દેવતાની સ્ત્રી, દેવાંગના.

હું, ઉઠું હું કે કંઈ હું તેનું પણ મને જ્ઞાન રહેતું નથી, મારા શરીરપર
ધારણ કરેલાં અથવા ધારણ કરવાનાં વસ્ત્રનું પણ મને જ્ઞાન રહેતું નથી,
એક પેટી સ્ત્રીની પેઠે વસ્ત્ર પહેર્યો છે કે નહિ અથવા કેવાં પહેર્યો છે
તે બાબતપર પણ મારું ધ્યાન રહેતું નથી; તેમ જ ચોટ્ટી (ધરણા-
વિશેષ-ઝાલાવાડમાં, સુરતમાં તથા મારવાડમાં પ્રસિદ્ધ છે) અથવા જટેલાં
જવેરાતનાં ધરણાં પહેર્યો છે કે નહિ અથવા પહેર્યો હોય તો તે ગમે
તેમ અધ્યવસિત રીતે આગ્રં અવગ્રં પહેરી લીધાં હોય; તેની ખીટી
એક સાથે આવવાને બદલે નીચી આવો ગઈ હોય, મુંદર ધરણાં યોગ્ય
અવયવ ઉપર આવવાને બદલે આગ્રં અવગ્રં ઉલટકાં હોય, એક હાથમાં
બંગડી હોય અને એક હાથ તદ્દન ખાલી હોય અથવા બીજી બાતની
બંગડીવાળો હોય, હાથનું ધરણું પગમાં ને પગનું હાથમાં એમ જ્યાંનાં
ત્યાં પહેર્યો હોય; આવી રીતે વસ્ત્ર તથા આભૂષણ શરીર ઉપર હું
ઓઢતી નથી, ધારણ કરતી નથી અને મને ચોટ્ટી તથા જવેરાત જેવાં ભારે
કિંમતનાં ધરણાં ગમતાં નથી. ચોટ્ટી ઝાલાવાડમાં થાય છે તે તો સોનાની
હોય છે અને સાધારણ કિંમતવાળી હોય છે, પણ સુરતમાં જવેરાતની
થાય છે અને મોટા મૂલ્યની હોય છે. અથવા ચાર ખૂણવાળા ચોરસ
હીરાને ચોટ્ટી કહેવામાં આવે છે. જડવર કામવાળા જવેરાતના દાગીના
પણ બહુ મૂલ્યવાળા હોય છે. સ્ત્રીઓને સ્વાભાવિક રીતે આભૂષણ
અને વસ્ત્ર ઉપર વિશેષ પ્રીતિ હોય છે, પરિ નિજ મંદિરે પધારવાના
હોય છે તે વખતે મુંદરી સોળ શણગાર ધારણ કરે છે તેમાં વસ્ત્ર
અને આભૂષણ મુખ્ય હોય છે અને સ્ત્રીઓની યોગ્ય કામમાં પણ
કેટલીક શરીરચોલા અને પરિપ્રસંગવાને નિમિત્તે હોય છે. હે સખિ!
મારી વિરહાવસ્થા તો એવી સખત થઈ પડી છે કે હવે મને વસ્ત્ર
આભૂષણ ગમે તેવાં કિંમતી હોય તોપણ તેનાં વસ્ત્ર મન ચોટતું નથી,
વસ્ત્રનું નથી, જતું નથી; મને તેંજમવાં નથી, મને તેની દરકાર રહેતી
નથી અને મારું ધ્યાન પણ તેઓ વસ્ત્ર જતું નથી. જે પરિને પ્રસન્ન
કરવા શણગાર સજ્જામાં આવે તે પરિ તો સામું પણ ન જુએ
ત્યારે પછી શણગાર દોને મારે સજ્જા? શા સાફ સજ્જા? વગી
હે સખિ! જ્યાંકુધી ચે.હડકનીનું મુખ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંકુધી
દેવાંગનનાં મુખને એટલે અમરજનિનાં મુખને તે કોણ ગણે છે?

મારે તો મોક્ષનું સુખ પ્રાપ્ત કરવું છે અને આ ધરેણાં વિગેરેનું સુખ તો દેવાંગનાઓ વિગેરેને બહુ ગમે છે તેની હવે મારે દરકાર નથી. મોક્ષલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની સ્થિતિમાં મૂકાઈને પછી સાધારણ દેવગતિનાં સુખની ગણના તે કોણ કરે? દેવગતિમાં સુખ બહુ છે, લોકપ્રકાશકિંત્ર્યમાં તે ગતિનાં પૌદ્ગલિક સુખનું વર્ણન વાંચ્યું હોય તો બહુ આનંદ આવે તેમ છે, પરંતુ એ સુખ શાશ્વત નથી અને વળી એ પૌદ્ગલિક સુખ કરતાં અપૌદ્ગલિક સુખ બહુ વિશેષ છે, અતિ આકર્ષક છે અને મહા આનંદને આપનાર છે. એ સુખનો અનુભવ જેને એક વખત પચ્ચયો હોય તે તેની વાસ્તવિક કિંમત આંકી શકે છે. વળી જે સુખ લોગવ્યાં પછી પાછો દુઃખ લોગવવાનો સંભવ હોય તે સુખને સુખનું નામ પણ કેમ આપી શકાય? એવી દ્વિતીય જાતિનું સુખ દેવગતિમાં હોવાથી ગમે તેવું હોય, ગમે તેટલું હોય પણ તે કામનું નથી, મને તે પસંદ નથી, મને તેની મહત્વતા લાગતી નથી.

‘સુખ નહિ પાવત’ને બદલે ‘સુખ નચો પાડ’ એ પાઠ વધારે યોગ્ય લાગે છે. મોક્ષલક્ષ્મીનું નવું સુખ પ્રાપ્ત કરીને દેવગતિનાં સુખને કોણ ગણતરીમાં ગણે, આવો અર્થ વધારે વાસ્તવિક છે; પણ કોઈ પણ પ્રતમાં એવો પાઠ આપ્યો નથી તેથી પોતાની કલ્પના પ્રમાણે પાઠ ફેરવવાનો અધિકાર નથી. આ પ્રમાણે મારા ગુરૂ મહારાજે જે અર્થ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે તેનો ભાવ એમ થાય છે કે અત્યારે તો શુદ્ધ ચેતનાને વિરહાવસ્થાને લીધે શરીરનું પણ લાન નથી, બાકી એ સાધારણ સુખથી સંતોષ પામે તેવી સ્ત્રી નથી, એ તો ત્યારે પતિની સાથે શિવકમળાનું સુખ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે જ નિરાંતે બેસે એવી છે. હવે ટખાકારનો અર્થ વિચારીએ. લૌકિક શબ્દનો અર્થ ટખાકારના કહેવા પ્રમાણે ‘જરા’ એમ થાય છે, મને તે શબ્દનો કોઈ અર્થ બેસતો નથી.

હે સખિ શ્રદ્ધા! પ્રેમ પ્રતિતરંગ રૂચિ રંગત, પહીરે જીલ્લી સ.પ્રી*
—એવી પ્રભુપ્રેમરૂપ સાડી મને પસંદ આવતી નથી. મતલબ મને એક પણ વસ્ત્ર ગમતું નથી તે એટલી હદ સુધી કે તેનો છેડો મથક ઉપર નાખવાની મને ઇચ્છા પણ થતી નથી. પતિ મારાથી એક

વિપરીત વર્તે છે કે એ કુમતિની સોજતમાં પડી જઈ પ્રમુખેમરૂપ
સાડી તરફ અવકૃપાની નજરથી જુએ છે અને ધ્યાનરૂપ આમૂષલો
પણ હું શરીરે ધારણ કરતી નથી. પતિ જ્યાં મારા મંદિરે પધારે
નહિ ત્યારે મારે એવાં આમૂષલો ધારણ કરીને શું કરવું? હે સખિ !
હું તને કેટલી વાત કહું? મારા ચેતનજી પતિ હાડ તો મારાથી એટલા
વિપરીત વર્તે છે કે એને મોક્ષકમળ પણ પસંદ આવતી નથી તો
પછી સાધારણ દેવાંગના તો કેમ ગમે? તે તો કુમતિના રંગમાં એવા
લડું યઈ ગયા છે કે શિવહૃદયી પણ તેને પ્રસન્ન કરી શકતી નથી.
આ ત્રણ વસ્તુ પ્રસન્ન પતિને વધારે પ્રસન્ન કરે છે: રૂચિ, ધ્યાન અને
શિવહૃદયીને પ્રસિદ્ધ કરવાની દૃઢ ઇચ્છા-આ ત્રણ જાળતો પણ મારા
નગીના નાથને હાડ પ્રસન્ન કરી શકતી નથી. ત્યારે હવે મારે તે શું
કરવું? કુમતિના પાસમાં ચેતનજી એવા ફસાઈ ગયા છે અને તેની સાથે
એવી એવી વાતો કરે છે કે એને રૂચિ ધ્યાન કે મોક્ષ તરફ પ્રેમ તો
શું પણ નજર કરવાની પણ ઇચ્છા થતી નથી. આવી રીતે નાની વહુએ
પતિને એવા વશ કરી લીધા છે કે તે મારા સામું પણ જોત નથી અને
તેને લઈને તેમના વિરહના તાપથી હું ખરેખરી મૃત્યુ ૩૦ ૧૬.

[illegible]

વાસ્તવિક સગાંઓ કોણ છે તેને પણ ચેતનજી ઓળખતા નથી અને તેથી આયુઃસ્થિતિને સાસુ અત્ર કહેવામાં આવી છે. ‘સાસ કંઈક વિસાસ ન રાખે’ એવો પાઠ છાપેલી છોકમાં છે તેનો અર્થ શાસ અને ઉશ્વાસ જેટલો કાળ પણ વિશ્વાસ રાખે નહિ એમ થાય છે અને આખા વાક્યને નણુંદની સાથે લઈ જવાનું છે. બાકી ભાવ સ્પષ્ટ છે અથવા બીજી રીતે અર્થ કરતાં પતિ વગર એક શ્વાસોચ્છ્વાસ જેટલો કાળનો પણ વિશ્વાસ રહેતો નથી, એટલે તેટલો વખત પણ ધીર રહેતી નથી, પતિ વગર અન્યત્ર મન માનતું નથી અને ચિત્ત ચોંટી નથી એવી વિરહદશા આકરી છે. પતિ વગર હવે તો મનમાં એવો ખેદ થયા કરે છે કે એક જરા વખત પણ મનમાં ધીરજ રહેતી નથી.

વગી પેલી નગોરી નણુદી તો બહા પ્રભાતમાં ઊઠીને લડવા મંડી ગઈ છે અને દરરોજ લડ્યા કરે છે. પતિ વિભાવદશામાં મગસ છે ત્યાં તેમની બહેન તૃષ્ણા થઈ છે. તે સર્વ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરવાથી પણ ધસાય નહિ તેવી પ્રબળ ઇચ્છા રૂપ છે. તે તો વડા એવી આકરી છે કે મારી સાથે વહાણું વાય છે ત્યારથી લડ્યા કરે છે. તેના મનમાં એવું છે કે પતિને સમજાવી જો આ શુદ્ધચેતન સ્વભાવદશામાં લઈ જશે તો બાઈ પાસેથી પછી તેને કંઈ વીરપત્ર કે મામેડ મળશે નહિ અને બાઈ પાસે જવું આવવું પણ બંધ થઈ નેથી મારી સાથે દરરોજ ને લડ્યા કરે છે અને હું મારા નાથને સમજાવશ અને કહેજો કાવવા યત્ન કરું છું તો તેમાં વચ્ચે બીજી માર નાથન ચલાવે છે અને બાયાવવામાં કહેવાય છે કે વચ્ચે જોઈને વચાવના જાતન. ત્યાંની સાવેના મુખ-ચાનાંકાપ-મેઘાપ એકને ર. છ નાથ ને નાથ ને શાન્દ્યાનંતે જરાબર સાચું કરે છે. એ નાનુંદને પ્રેમ સ્વરૂપે જાત મુખ ને નાથ ને નાથ ને પાડે પણ પ્રભુનામનું સ્મરન કરવાને બદલે અન્યથા મનન લાગે. વિભા કરવામાં અને તેની વિચારદશામાં પતિ ભાવ નાથન જાત દિવસમાં પેલા પેલા વિચાર તેને બેઠે જુન કાવના નાથ નાથન કરવાના, રજા કરવાના અને મંચર કરવાના વિચારમાં, રજા પછી જાત જરૂર વચના દેવ તેમજ તેને એક દરદની જુનમાં અને પૈદવલિક પદાઓના નિરાંત સંચરમાં જાત જાતન અને જે અને તેથી મારે ને નાથ નાથ તે મેડી રજા મુકે

નહુંદ સાથે લગ્ન ચાલ્યા જ કરે છે. પતિવિરહકાળમાં સામુ તથા નહુંદ સાથે કાંઈ સારું હોય તો કેટલીક ખીરજ રહે છે, પતિનો વિરહ એાંછો આકરો લાગે છે; પણ અહીં તો વિભાવદશાની પતિની મા અને બહેન સાથે મારે જરા પણ બનાવ થતો નથી અને ઉલટું તેઓ મારી સાથે લગ્ન કરે છે અને મારા પતિનો પણ વિશ્વાસ કરતી નથી.

‘નગોદરી’ એ મારા શુદ્ધમહારાજના કહેવા પ્રમાણે ટોકભા-
પાનો શબ્દ છે. તેનો અર્થ લાજ વગરની અથવા ભાગ્યહીન એમ
ધાય છે. ‘તું નગોદરી શું સમજે?’ એ દેશભાષાની ગાળ છે. આ
અર્થમાં તે શબ્દ ખુંદેલખડમાં વપરાય છે. ટળાકાર કહે છે કે
‘નગોદરી’ શબ્દ મજ ભાષામાં લાડકવાઈના અર્થમાં વપરાય છે. એક
જગોએ શુદ્ધ વખરની એવો તેનો અર્થ કરવા પ્રયત્ન થયો છે તેતો
સ્વમતિકરિપત હોય એમ જણાય છે. પ્રથમ અર્થ જે પં. ગંધીરવિ-
નયજીએ બતાવ્યો છે તે વધારે સુંદર લાગે છે અને સબંધ જોતાં
તે બધાંજોસતો પણ આવે છે.

પતિ મહિરે પધારે નહિ, સામુ એક દાણવાર પણ વિશ્વાસ કરે
નહિ અને નહુદી નગોદરી તો સવારના પહોરંથી ઉડીને લગ્યાજ કરે છે.
આવા અનેક કારણોને લીધે મને આકરો વિરહજન્યર આગ્યો છે અને તેના
દાહ એવો થાય છે કે કાંઈ બીજો વેધ તેની દવા કરીને તેને મટાડી
શકે તેમ જણતું નથી. દુનિયામા સાધરણ વચ્ચેના બહારનો તાવ
મટાડી શકે છે, પણ અગરના તાવ કે.ણ મટાડી શકે? વિરહજન્યનો
આકરો દાહ મટાડવાની દવા વેધ કે હુકીમ પામે જોવામા કે જાણ-
વામા આવી નથી. વિન્હાવરંધ મા. શરીરમા ગંભી બંદુ લાગે છે,
અ.ખુ બન બ.ખુ બ.ખુ થ.જ લાય છે કિનાળામા નખ નાનીથી
શરીરપર આગ નીચમડ વિગરેતો દહ થાય તે જેમ વરનાદની ઝડી
આવવાથી અને તેમા નહાવાથી શાત થાય છે, તેમ અહીં તો હુએ
જ નદયન અમૃતનો વરમ દ વરમે અને મારા પતિન ઉપર તેનો પ્રવાહ
ચાલે તો મારે વિરહાગ્નિ ન.શ પામે અથવા નદ થાય એમ છે.
જેંદ નાસમા-જીવની અધવચમા જ્યારે સખ નરમીથી શરીર જગી
જગુ હે.ય છે તે વખતે વરત દની ઝડ કેવો અ.નદ આપે છે તે સર્વતા
અનુભવને વિષય છે. એવા વખતમા જ્યારે અમૃતરસનો વરસાદ

આવે અને તે પણ સાધારણ રીતે નહિ પણ ઝડીના આકારમાં-પૂરત જોસમાં આવે ત્યારે કેવો આનંદ થાય તે સર્વને સમજાય તેવી જાગૃત છે.

વાત એ પ્રમાણે છે કે જ્યાંસુધી શુદ્ધચેતનાનો અને ચેતનજીનો સંયોગ જરાજર થાય નહિ અને સમભાવ આવે નહિ, શુદ્ધ સનાતન ચેતનજીનો વિરહકાળ પૂરો થઈ ચેતના સાથે એકાંત સુખ ભોગવવાનો તેના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય થાય નહિ, ત્યાંસુધી તેની વર્તમાન વિભાવદશાનો અંત આવે નહિ; અને એમ બને ત્યારે ત્યાંસુધી ચેતનજીની વર્તમાન નિદ્રા દશાની પર્યાપ્તિ થાય નહિ. આવા સંયોગોમાં આપણી ખાસ ફરજ છે કે વાતો કરવાની છોડી દઈ ચેતનજીની દશા ઉચ્ચ થાય, તેની વર્તમાનસ્થિતિ સુધરે અને તેનો સર્વથા શુદ્ધ દશામાં વ્યાપાર થાય તે માટે તેની પાસે આનંદવનજી અમૃતનો વરસાદ વરસાવવાનાં સાધનો એકાંત કરવાં, સાધારણ સમ રસનો એકાદ બિંદુ આવી જાય તો તેથી કાંઈ લાભ થાય નહિ અથવા વાસ્તવિક રીતે બોલીએ તો જરા સરખો આનંદ થાય તે દીર્ઘ કાળ દરેક થકે નહિ. આટલા માટે સમરસના કુંડે કુંડાં ભેંધએ અને તેને વરસાદ વરસાવવો ભેંધએ. એ સમરસના વરસાદમાં બહાર, તરખોળ થઈ ચેતનજી ચેતનાની વિરહદશાથી આવેલી તપનિને દૂર કરે એ ખાસ કર્તવ્ય છે અને તે કરવા માટે દૃઢ નિશ્ચય કરવાની ખાસ જરૂર છે. એ પ્રમાણે કરવાથી ચેતનજી શુદ્ધ દશામાં આવી જઈ ચેતન રીતે આગળ વધશે અને ઘાત વખતમા તેની દશા સુધરશે.

બીજે તબીબ આ વિરહગ્રિને સમાવી ચકતો નથી એમ જાત કહી તે જરાજર કિંચિત છે. તબીબ એટલે હકીમ પેશ કે પ્રકાર કેટલા તે વ્યધિનાં બાહ્ય ચિહ્ન ઉપરથી જણાવે છે, તેઓ મારે વહાલો નહિ. જોઈ મારો વિરહગ્રિ સાંત થાય તેવી દશા આવી છે, જો તેથી મારો જીવિ સાત થતો નથી. બહારનો તાવ દરથી ભલે રૂઝ વિરહનો અગ્નિતો જ્યારે વિરહદશા દૂર થાય ત્યારે જ શાંત થાય તે કાંઈ બહારનો ઉપર ઉપરનો તાવ નથી કે કળીનાં છંન, ઠરીલ-ટાંકિ દરથી થાયો જાય. એ અગ્નિ ઉપર તો આનંદવન રસનો વરસાદ પડે ત્યારે જ તેની શાંતિ થાય તેમ છે. જેમ જ્યારે અગ્નિ બગાડે દેહને કાળો દેહ ત્યારે બગડી કે જેમાં પડી જાય તેમ જાણવું.

અમિ શાંત થઈ શકતો નથી, પરંતુ તેના બયંકર-દાવાનળ જેવા અમિ ઉપર તો જળનો વરસાદ વરસાવવાની જરૂર રહે છે, તેમ આ વિરહામિત્રુષ દાવાનળ શાંત કરવા માટે આનંદરસના પ્રવાહની જરૂર છે. સાધારણ તળીજ જેમ અંતરદાહ મટાડી શકતો નથી તેમ ચેતનાના વિરહામિત્રે શાંત કરી શકતો નથી; તેની દવા તો આનંદધન નામનો વૈદ્ય કરે તો જ કરી શકે તેમ છે અને તે પણ પોતાની પાસે રહેલ 'આનંદરસ' નામની દવા મોટા પ્રમાણમાં આપે તો જ તેનાથી લાભ થાય તેમ છે.

ટખાકાર આ માયાના અર્થમાં કહે છે કે ચેતનને આયુઃશિયતિ અરૂપ રહી છે અને હવે તેના જવ પણ પૂરા થયા આબ્યા છે. તેની સુખતિ-ચેતનાના પતિ ચેતનની જાહેન લાડી નહુંદ છે. તેના પિતા શુદ્ધ ચેતનત્વ છે. આ લાડી નહુંદ કેવળજ્ઞાન સંબંધમાં લગી એટલે હવે તમે કેવળજ્ઞાન જલદી પ્રાપ્ત કરી એવી એવી વાત કહી ગઈ અને વચનો સંભળાવી ગઈ. વળી તે એવું પણ કહી ગઈ કે વિરહતાપ છુટાવવાને અન્યભવ પરણિત અપરિપાકી તળીજ ઈલાજ જ બાક્યતો નથી માટે આ આનંદધન પતિને મળી એટલું કહીને તે નહુંદ ચેતનને મળી અને ચેતને કેવળજ્ઞાનરૂપ પીયૂષની વર્ષા કરી પોતાને મેળાવી લીધી. આ અર્થ વરન જુદી દૃષ્ટિથી કર્યો છે. એનો જાવ સમજાવે તુરકેલ છે. અહીં નહુંદ વિગેરે સાથે જે લગઈ થાય છે તેમાં તે ઔર તળીજ વિગેરેની વાત આવી રીતે જણાવે અને વળી પાછી પેને મળી બધા મિ આ ચેતનજીની જે ઉત્કૃષ્ટિ પ્રથમ બન્ને ગાથામાં બતાવી છે તેને અનુરૂપ લગવી નથી. ટખાકારનો જાવ બરાબર સમજાવે નથી અથવા તબ્બે રખત રીતે તેઓના મનમાં જે જાવ ખીર્યો છે તે બતાવી શક્યા નથી.

આખા પદનું રહસ્ય આનંદધન પીયૂષનો રસ વરસાવવામાં આવી બધ છે. જાવતમક ઈવની આ ઉરડા પદમાં જાવ બતાવવાની પદ્ધતિ એટલી સુંદર છે કે આખા પદમાં જે વિસ્તાર વધતી બધ છે તે ઉપરતપ પદમાં એકદમ બહુ સુંદર રીતે ગૂઠ થઈ બધ છે. જ્યાં આનંદરસનો વરસાદ વરસે ત્યાં પછી નહુદના વિરૂપ સ્વરો, સુમુત્રે અવિરહસ, હોકોની વાગે અને પદ જુલુની અવ્યવશિયતા કરા

આવે અને તે પણ સાધારણ રીતે નહિ પણ હીના આકારમાં-પૂરતો જોડમાં આવે ત્યારે કેવો આનંદ થાય તે સર્વને સમજાય તેવી જગત છે.

વાત એ પ્રમાણે છે કે જ્યાંમુખી શુદ્ધચેતનાનો અને ચેતનજનો સંયોગ બરાબર થાય નહિ અને સમભાવ આવે નહિ, શુદ્ધ સનાતન ચેતનજનો વિરહકાળ પૂરો થઈ ચેતના સાથે એકત્રિ ગુપ્ત લોગવવાનો તેના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય થાય નહિ, ત્યાંમુખી તેની વર્તમાન વિભાવદશાનો અંત આવે નહિ; અને એમ અને નહિ ત્યાંમુખી ચેતનજની વર્તમાન નિદ્રા દશાની પયાંસિ થાય નહિ આવ્યા સંયોગોમાં આપણી ખાસ ફરજ છે કે વાતો કરવાની છોડી જઈ ચેતનજની દશા ઉચ્ચ થાય, તેની વર્તમાનસ્થિતિ મુધરે અને તેના અર્થથા શુદ્ધ દશામાં વ્યાપાર થાય તે માટે તેની પામે આનંદધનનક અમૃતનો વરસાદ વરસાવવાનાં સાધનો એકત્ર કરવાં, સાધારણ લોક રચ્છનો એકાદ પ્રિદુ આવી જાય તો તેથી કાંઈ લાભ થાય નહિ અથવા વાત્સલિક રીતે બોલીએ તો જરા સરખો આનંદ થાય તે દીરે કદ દર્કા થકે નહિ. આટલા માટે સમરસના કુટે કુટુંબોએ અને તેને વરસાદ વરસાવયો બેઠાંએ. એ સમરસના વરસાદમાં ન્હાઈ, તરતોળ થઈ ચેતનજ ચળનાની વિરહદશાથી આવેલી તપનિને દૂર કરે એ ખાસ કાલજ ને અન ને કરવા માટે દૃઢ નિશ્ચય કરવાની ખાસ જરૂર છે. એ પ્રમાણે કનવથી ચળનજ શુદ્ધ દશામાં આવી જઈ એવ્ય રીતે અન ને રચ્છે. અન થકે ચળનમાં તેની દશા મુધરયે.

[illegible]

અમિ શાંત થઈ શકતો નથી, પરંતુ તેવા ભયંકર-દાવાનળ જેવા અમિ ઉપર તો જળનો વરસાદ વરસાવવાની જરૂર રહે છે, તેમ આ વિરહામિત્રુપ દાવાનળ શાંત કરવા માટે આનંદરસના પ્રવાહની જરૂર છે. સાધારણ તળીજ જેમ અંતરદાહ મટાડી શકતો નથી તેમ ચેતનાના વિરહામિત્રે શાંત કરી શકતો નથી; તેની દવા તો આનંદધન નામનો વૈદ્ય કરે તો જ કરી શકે તેમ છે અને તે પણ પોતાની પાસે રહેલ 'આનંદરસ' નામની દવા ઓટા પ્રમાણમાં આપે તો જ તેનાથી લાભ થાય તેમ છે.

ટબાકાર આ ગાથાના અર્થમાં કહે છે કે ચેતનને આયુઃસ્થિતિ અટક રહી છે અને હવે તેના જીવ પણ પૂરા થવા આવ્યા છે. તેની સુખતિ-ચેતનાના પતિ ચેતનની જાહેન લાડકી નહુંદ છે. તેનો પિતા મુદચેતનત્વ છે. આ લાડકી નહુંદ કેવળજ્ઞાન સંબંધમાં લી એટલે હવે વમે કેવળજ્ઞાન જાડી પ્રાપ્ત કરે એવી એવી વાત કહી ગઈ અને વચનો સંભળાવી ગઈ. વળી તે એવું પણ કહી ગઈ કે વિરહતાપ છુટાવવાને અન્યભવ પરંકિત અર્થરિપાડી તળીજ ઈલાજ જ લાગતો નથી માટે આ આનંદધન પતિને મળ. એટલું કહીને તે નહુંદ ચેતનને મળી અને ચેતને કેવળજ્ઞાનરૂપ પીયૂષની વર્ષા કરી પોતાને મેળાવી લીધી. આ અર્થ વાન જુદી દ્રષ્ટિથી ક્યો છે. એનો ભાવ સમજાવો મુરકેલ છે. અહીં નહુંદ વિગેરે સાથે જે લગઈ થાય છે તેમાં તે ઓર તળીજ વિગેરેની વાત આવી રીતે જણાવે અને વળી પાછી પોતે મળી લાય એ આ ચેતનજીની જે ઉત્કર્ષિત પ્રથમ ભણે ગાથામાં જણાવી છે તેને અનુરૂપ લાગતી નથી. ટબાકારનો ભાવ બરાબર સમજાતો નથી અથવા તેઓ રપટ રીતે તેઓના મનમાં જે ભાવ ખીંચે છે તે બતાવી શક્યા નથી.

આખા પદનું સ્વરૂપ આનંદધન પીયૂષનો રસ વરસાવવાની આવી લાય છે. ભાવાત્મક ટાંવની આ છેડલા પદમાં ભાવ બતાવવાની પદ્ધતિ એટલી મુંઝર છે કે આખા પદમાં જે વિચારસા વધતી જાય છે તે છેવટના પાદમાં એકદમ બહુ મુંઝર રીતે વૃક્ષ થઈ જાય છે. જ્યાં આનંદરસનો વરસાદ વરસે ત્યાં પછી નલુદના વિરૂપ વિરો, સામુને અવિશ્વાસ, લોકોની વાતો અને પદ બૂધણની અવસ્થિતતા જે

સામાન્ય છે. માના કરતા માડી વધારે પ્રેમ સૂચવે છે અને માયડી તેથી પણ વધારે પ્રેમ સૂચવે છે. અતિ પ્રેમમાં એકવચનનો ઉચ્ચાર થાય છે; માનાર્થમાં વપરાતું બહુવચન બોલનાર અને સાંભળનાર વચ્ચે અંતર બતાવે છે. માતાને તું કહીને બોલાવવાનો વ્યવહાર વિશેષ પ્રેમ બતાવે છે, પિતાનું સન્માનાર્થ બહુવચન જરા આંતરે અને વિવેકનો બાહ્ય દેખાવ બતાવે છે. અત્ર ચેતના સુખતિને જે વાત કહે છે તેની શરૂઆત 'માયડી' શબ્દના સંબોધનપૂર્વક કરે છે તે બન્ને વચ્ચેનો પ્રેમ બતાવે છે. બાકી કોઈ પણ અર્થમાં ચેતનાની મા સુખતિ થઈ શકતી નથી.* માત્ર શુદ્ધચેતનાનું શુદ્ધત્વ પ્રગટ કરવાનું કારણ સુખતિ હોઈ શુદ્ધત્વજનની તરીકે તેને શુદ્ધચેતના એક દૃષ્ટિએ જોતાં મા કહી શકે, પણ અત્ર તો ચેતના બોલે છે અને તેનું શુદ્ધત્વ હજી હવે પ્રગટ કરવાનું છે, તેથી ઉપરના અર્થમાં માયડી શબ્દ વપરાયો હશે એમ માફ ધારણું છે.

હે સુખતિ માતાજી! હું ચેતના મારા પતિ ચેતનજી સાથે ઘણી જગ્યાએ ગઈ, પણ તમે ત્યાં હાજર નહિ, તેથી મને કોઈએ નિષ્પક્ષ રહેવા દીધી નહિ. મારા પતિ તો એવા છે કે એ તો જ્યાં જાય છે ત્યાં તદ્રૂપ થઈ જાય છે, કોઈ પ્રકારનો વિચાર કરવા નથી, નિર્બુધ કરતા નથી અને તેવી અસ્વસ્થ અવસ્થામાં મને પણ સાથે ધસડે છે. વાસ્તવિક રીતે મારા પતિએ કોઈ બાંધુએ પૂર્વ વિચાર ક્યાં વગર ઢળી જવું ન જોઈએ, કોઈ પણ પક્ષ એકદમ આદરવો ન જોઈએ, તેને બદલે એ તો વિપરીત રીતે તુરત એક બાબત મહુલ કરી હઈ દૃષ્ટિબિન્દુ કે અપેક્ષાહિન વિચાર્યા વગર જૂઠી જૂઠી બાબતોને આદરી બેસે છે—તે કેવી રીતે આદરે છે તેનું સહજ વિવેચન હું હવે પછી કરી બતાવીશ. આવી રીતે પતિ જ્યારે એક પક્ષમાં ધસડાઈ

* માયડી શબ્દનો એક બીજો બાવ મને સ્ફુરે છે. એ અર્થમાં માયડી અથવા માવડી શબ્દ કાંઈક બલ અને કાંઈક તિરસ્કારના અર્થમાં વપરાય છે. તેથી ચિતરને ઉદેશને કહેવામાં આવે છે કે 'હે માવડી! હવે મને એટલ અથવા મારું કોઈ પાપ દે.' આ અર્થમાં માવડી શબ્દ વાપર્યો હોય તો તે માયામત્તને ઉદેશને ચેતના બોલી દોય એમ મણી શકાય. ચેતના માયામત્તને અથવા કુખતિને કહે છે કે હે માવડી! મને તમે તો મું પળ કાઢીને નિસારે બેસવા દીધી નથી. આ પ્રમાણે ઉપોદ્ધાવ કરી તે પછી પોતાને કોણે કેણે કેવી રીતે દેખા કરી તેનું વર્ણન ચેતના આપે છે. ચિ. ક.

જાય છે ત્યારે મારો અને તેમનો અભેદ હોવાથી હું પણ આયે વસ-
હર્ષ જાઉં છું અને એ કે હું નિષ્પન્ન રહેવા માટે ઘણા પ્રયાત્ન કરું છું,
અંતઃકરણપૂર્વક ઇચ્છું છું કે પતિ એવી રીતે એક પછનો આદર ન
કરે તો આજે છતાં પણ પતિનો અને મારો અભેદ હોવાથી હું અંતે
તેમના જેવી ધર્ષ જાઉં છું અને તેમ થવાનું કારણ એ છે કે હું અને તેટલી
કુરંગા કરું છું પણ પતિ મારું સાંભળતા જ નથી. વગી છે માત્રી તમે
ત્યાં હાજર નહિ તેથી મારું એકાકીનું ભેર પતિ ઉપર ચાહે પણ નહિ
અને પતિ તો અસાનદશાથી એવા આઝાદિત ધર્ષ મચેલા છે કે
મારી વાત સાંભળવાને બહાર પોતાનો જે મન થયે હોય તેની પુક
મારા ઉપર મારે, અને તદ્દપ બનાવવા પાઠ બધાંવે અને તેમ કરીને
ઉતરે અને ફેરવે નાખે. હું તો જ્યાં જ્યાં મર્ષ ત્યાં ત્યાં કાઠએ
અત્યાર સુધી મને શુદ્ધ ચેતન્યસ્વરૂપે સ્થાપન કરી નહિ, પણ હવે
પછી બનાવવામાં આવશે તેવાં મારાં અનેક રૂપો પ્રગટ કરાવ્યાં, એ
તે સિદ્ધિમાંથી બહાર નીકળી જવા અનેક પ્રકારની ગુસ્સા કરી, પણ
મારું ધર્ષ ચાલુ નહિ અને મારી અનેક પ્રકારે ફેરવી ધર્ષ.

ચેતના અસહ રૂપમાં શુદ્ધ હોવાથી શુદ્ધચેતના થવા અને એક
મતમાં હમી ન જવા અનેક પ્રયાત્ન કરે, પણ વિભાવદશાના ભેરમાં
અસાનવસ્થામાં વર્તવા ચેતનજી સાચી ખેડીકોઈથી, ઉપર ઉપરના
બોલકે દેખાવેથી અને કુલકે વિવરૂની બાજથી એવા ફસાઈ જાય
છે કે અત્યુક સત્યના અધારે લેણું સત્ય મની લેવાની અને તે
સત્યના અણવારું અધવા સત્યના આભાસ વારું હતી જરાની જેટની
પદ્ધતિ કલમકામેકે મરત પતિને અપેક્ષાજન અને નવના સ્વરૂપનુ રાગ
ન હોવાથી તેમ જ તેમની સત્યદેહી વૃત્તિ સર્વત્યજ જલગત મપેકો
ન હોવાથી તેમ. વારવાર એક બાજુને હતી જાય છે અને મારો
અને તેમને અભેદ હોવાથી મારી પણ એ જ વિચિત્ર કલ્પ છે. અપે
વળાં એ ગુમ્ફાને એક અધર હજારી હોય તો સત્યસ્વરૂપનુ
અપેક્ષન પણ એક પતિને કલ્પ પાંતુતુર્મતની બેંદ જરી અસા-
નવસ્થાનુ વલ અને ચેતનજીને વિભાવજન્ય વર્તનને અનુદિત્ત-
જાય આગુ ભેર કરે છે કે હું અને તેટલું ભેર કરું અને બહાર જાય
જેટનુ શુદ્ધત્વ દર્શાવવા અનન્ય દા. તેને મારે વસ્તુ મારું, પણ

ચેતનજી મારી તે સ્થિતિને પ્રગટ થવાં હેવા નથી, મારી દરકાર કરવા નથી, મારી સામું દૃષ્ટિપાત પણ કરવા નથી અને પોતાનો જે મન થયો હોય, જે પણ તરફ પોતે ઢગી ગયા હોય, તે તરફ મને પણ ઘસડે છે અને મને વધારે અશુદ્ધ બનાવે છે; પછી પતિ પાસે આનંદનારા સત્યના અંશે અથવા સત્યના આભાસો કપટયુક્ત હોય, અંતઃસ્વૃત્તિએ તદન જૂદા હોય તોપણ તેઓ પોતાની વાત પતિને હેતુ બાસોથી સમજાવે છે અને પતિ તેને આદરી મારી પાસે પણ તે કબૂલ કરાવે છે. મારા પતિને જે મઝ્યા તેણે તેમને પોતાની જેમ બનાવ્યા અને મને પણ સાથે ઘસડી ગયા. ચેતનનાં કેવી રીતે એક પક્ષમાં તાણી જઈને તદ્દુષ બનાવી તેનાં દૃષ્ટાન્તો હવે આપે છે તે આપણે આવતી ગાથામાં વિચાર્યું.

‘ધીમે નિજ પર કરું કુંડી’ મને ધમધમાવીને પોતાના અને પારકા હાથમાં કુંડી દીધી એટલે મને પારકા હાથમાં પણ ઘસડાવા દીધી અને પોતે પણ ઘસડી. મને આવી રીતે અસ્વચ્ચરત કરી નાખી અને માફ એક પણ રીતે ચોખ્ખું ઠેકાણું પડવા ન દીધું. ‘ધીમે નિજ મન કુંડી’ એમ અસલ પાડ છે તે એવો ભાવ બતાવે છે કે મેં ગમે તેટલે પ્રયત્ન કર્યો તોપણ પોતાના વિચારની કુંક મને મારી. મંત્ર ધરતી જેમ કુંક મારીને સામા માણસને પોતાની અસર નીચે મૂકવામાં આવે છે અને તે વખતે કબજામાં આવનાર માણસનું મન તેમ ધવા રાજ હોય કે ન હોય તોપણ તેને તાણે ધવું જ પડે છે, તેમ મને પતિએ એવી કુંક મારી કે મારો શુદ્ધ સ્વભાવ વિચારી મારે ચેતનજી સાથે ઘસડવું પડ્યું. આ ભાવમાં અને પાકાંતરના ભાવમાં ઘણો ફેર છે. પાકાંતરનો ભાવ બળાત્કાર સૂચવે છે અને મૂળમાં લખેલો પાડ મત્ર અવસ્થા hypnosis ની અસર બતાવે છે. બન્ને ભાવ બહુ સુંદર છે.

ચેતનજીની અજ્ઞાનદશા એવા આવરણમાં સ્થિતે કામ કરે છે કે એને તે વખતે યથાર્થિત વસ્તુદર્શન થાય તોપણ તે તેને સમજાવું નથી અને પોતાની જાતને તે એકદેશીય જાનથી અને સ્વકંપન જાગથી એવીતો નિદ્રુટ સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે કે પછી તેને વિશુદ્ધ સ્થિતિમાં આવતાં બહુ વખત લાગે છે. સાધારણ અવસ્થાના પ્રવેશને બાંધુ કંપર રાખીએ તોપણ ધર્મિક પ્રસંગોમાં એજ નિદ્રુટ

સ્થિતિ સ્પષ્ટ જણાયે. એનો સ્વભાવજ અધોગામી થઈ ગયેલો હોવાથી જ્યાંસુધી નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિએ જોવાની તેને ટેવ પડે નહિ ત્યાંસુધી તેની સ્થિતિમાં ફેરફાર થવો સંભવતો નથી. સત્યનો અંશ લઈ, પોતાને ધોડત સર્વજ્ઞ સમજી, કાંઈક જૂલથી, કાંઈક અભિમાનથી અને કાંઈક મતિમંદતાથી એક બાજુએ ઢળી જવાની ટેવને લીધે ધણા પ્રાણીઓ વિના કારણ સંસારસમુદ્રમાં અટવાયા કરે છે, ઘસડાયા કરે છે અને હેરાન થયા કરે છે. એને કિનારો દેખાતો નથી, દેખાય છે તો તે તરફ સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન થતો નથી અને સાધારણ ખડકોને કિનારા માની તે તરફ ખેંચાઈ જીવનજહાજ તેની સાથે અથડાવી સમુદ્રના વમળમાં પડી ઘસડાયા કરે છે. આવી રીતે નિષ્પક્ષ રહેવાની જુરચા કોઈ વખત થાય છે તે પણ ઉપર ઉપરની હોય છે, કિનારાને ખદલે ખદલે ઠોઠો સમજી તે પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નને સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું લક્ષ્યબિંદુ સમજવામાં આવે છે. આવા સર્વ પ્રયત્નો નિષ્પક્ષ ન રાખતાં ચેતનજીને વધારે વધારે સમુદ્રમાં ડુબાડતા ભય છે.

અમુક મત કે અમુક દર્શન ચેતનજીને નુકસાન કરનાર થાય કે લાભ કરનાર થાય તેનો મુખ્ય આધાર તેની સત્યમાહી બુદ્ધિ ઉપર છે. દરેક દર્શનમાં સત્યના અંગે તો રહેલા હોય છે જ, તેને તેટલા અંગે સત્ય સમજવામાં આવે તો પછી વાંધો રહેતો નથી; પણ જો અંશને સંપૂર્ણ સત્ય માનવામાં આવે તો સત્યમાહ ધતો નથી. આ ભાવ હવે વિસ્તારથી વિચારવામાં આવશે. ચેતનાનું શુદ્ધત્વ હજી પ્રગટ થયું નથી તે સુભવિ પાસે ફરિયાદ કરવા કહે છે કે હે માત્રી ! મારા કેવા કેવા હાલ કર્યા તે સાંભળો.

આ આખું પદ નિરપજ શબ્દપર રચાયું છે. ધર્મિક દૃષ્ટિએ નિષ્પક્ષ રહેવાની બહુ જરૂર છે. અમુક મત કે દર્શન પોતાનાં છે તેથી તેનો પક્ષ કરવો ન જોઈએ, પરંતુ તેમાં જે સત્ય હોય તો તેને સત્યની ખાતર આદરવાં જોઈએ. આ વિચાજને પક્ષપાતરહિત દૃષ્ટિથી પરમવસદ્ધિપુત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. નિષ્પક્ષ શબ્દની આ વિવેચના મત-દર્શનાનુસાર ધર્મ. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ મનની શાંતિ રાખવી, મનને સ્થિતિસ્થાપકતામાં રાખવું અને જને તેવા પ્રયત્ને તેને ડોળાવા દેવું નહિ એ અર્થ નિરપજ શબ્દનો ધર્મ થકે છે. નૈતિક દૃષ્ટિએ શુદ્ધ

નીતિસૂત્રોત્તું તેના શુદ્ધત્વ ખાતર અનુકરણ કરવું એ નિરપેક્ષ શબ્દનો ભાવ છે. ચિદાનંદજી મહારાજે નિરપેક્ષ શબ્દનો આધ્યાત્મિક ભાવ બતાવતાં કહ્યું છે કે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ આખા જગતની અવગતિના કરતાં કોઈ વિરલા પ્રાણી જ તેવા દેખાય છે. તેમણે આ ભાવ એક પદમાં બહુ સારી રીતે બતાવ્યો છે, તે તેઓના પોતાના શબ્દોમાં જ અત્ય ઉતારી લઈએ છીએ.

અપદ્મ નિરપેક્ષ વિરલા કોઈ, દેખ્યા જમ સહુ જોઈ અપદ્મ
સમરસ ભાવ બહા ચિત્ત જલે, થાપ ઉથાપ ન હોઈ
† અવિનાશી કે ધરડી ખાતડે, જાનેને નર હોઈ. અપદ્મ ૧
|| રાવરૂકમે જોડ ન જાને, † કનક ઉપરડે સમ લેખે,
નારી ** નામળીકો નહિ પરિચય, તેા શિવમંદિર રેખે. અપદ્મ ૨
નિહા સ્તુતિ અવજ્ઞા†† સુણીને, હવે સોડ નથિ આજે
તે જગમે જોગીસર પૂરા, નિત્ય ‡‡ ચક્રતે શુભકાજે. અપદ્મ ૩
ચંદ્ર સમાન સૌમ્યતા††† જડી, || સાયર જેમ ગંભીરમ
†† અમમલ ભાઈડડે પહે નિત્ય, ††† મુરમિરિ સમ શુધિ પીરાઅપદ્મ ૪
*** પંકજ નામ ધરાય પંકજ, રહત કમલ ન્યું ન્યાસી†††
ચિદાનંદ ‡‡‡ ઇચ્છ્યા જન ઉત્તમ, એ સાહેબકા પ્યાર. અપદ્મ ૫

આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ જોતાં નિરપેક્ષ મનુષ્યની આવી સિધ્ધિ હોય છે: એના મનમાં સમરસભાવ બહુ અસરકારક રીતે સિધ્ધ થયેલ હોય છે; એને એક વાત થાપવી અને બીજી ઉથાપવી કે એવા પ્રેક્ષ વાળવા એ જરા પણ પસંદ આવતું નથી; એના મનમાં રાગ અને ગરીબ, સુવર્ણ કે પત્થર, મોક્ષ કે સંસાર સર્વ સરખા જ હોય છે એને પોતાની નિંદા સાંભળી ખેદ થતો નથી, સ્તુતિ સાંભળી અનંદ થતો નથી; એ પંકજ એટલે કાદવમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ કમલ જેમ કાદવથી દૂરજ રહે છે તેમ વિષયમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છતાં વિષયથી દૂર રહે છે. આવા મનુષ્ય-નિરપેક્ષ ચેતનો અવિનાશીના ધરની વાતો જલે

* રથાખા અને રથાખા † નિષ્ક, પરમપદ ‡ અવિનાશીના પદો વગેરે નેરડે સિદ્ધ કરાયા થઈ પરમાનંદવરિચરિત્ર ‡ તેજ. † રાગ અને મરીન ‡ ગુણ ‡ પથર ‡ સરંગી † કમ ‡‡ મુરમિરિમાં રોજ પ્રવર્તિ કરતા ‡‡ રહિતજા ‡‡ સમુદ્ર ‡‡‡ કોમો, અવસ-પ્રમદ વગર ‡‡ બહુ રહ્યા પશ્ચિવિદે † નેર પદ ‡‡‡ કમ ‡‡‡ અમ ‡‡‡ નેર

મને તે સહજના ધ્યાન છે, પરમાત્માને યગદે ચાલતારા છે અને
 તર ગુણસ્થાનપર આરોહણ કરી પ્રગતિ કરનારા છે. તેઓના સંબં-
 ધાર દ્વારંત બતાવ્યાં છે તે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે: એવા મહા-
 ની શીવજ્ઞતા ચન્દ્ર જેવી હોય છે, ચંદ્રીરતા સમુદ્ર જેવી હોય છે, ઉદયો-
 િ ભારંક પદ્મી જેવી હોય છે અને ધીરતા મેરુપર્વત જેવી હોય
 એ ચારે મહાન્ સદ્ગુણોપર એક એક નિબંધ લખાય તેમ છે.
 આ પ્રબળ તેજસ્વી પુરુષો મનની સ્થિતિસ્થાપકતા બાળની નિદા
 તેની દરકાર કર્યા વગર પોતાના વિશુદ્ધ માર્ગપર ચાલ્યા આવે ॥ અને
 અનંદજી મહારાજ કહે ॥ કે આખી દુનિયાપર દૃષ્ટિ નાખતાં જુઓ
 આવા નિષ્કર્ષ મનુષ્યો બહુ વિરલ હોય છે. આ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ
 પદ્મપાતપત્તું બતાવ્યું. ધાર્મિક વિષયના બે મોટા વિભાગ છે: એક
 empirical દ્રવ્યાનુયોગ અને બીજો Ethical નીતિવિભાગ.
 આ વિભાગ આત્મા અને અન્ય દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારે બતાવે
 અને બીજો વિભાગ ચારિત્ર-વર્તનનાં અનેક વિભાગો, સાધનો અને
 વાતવ્યો બતાવે છે. અનંદજી મહારાજે ethical દૃષ્ટિએ-દ્વિતીય
 ભાગની અપેક્ષાએ નિષ્કર્ષપાતપત્તું બતાવ્યું છે, અનંદજી મહારાજ
 પ્રથમ વિભાગ-દ્રવ્યાનુયોગને અપેક્ષાને બતાવ્યું છે. તેના પર
 એક વિવેચન પ્રસંગે પ્રસંગે થતું જશે એવતાના જુદા જુદા પ્રકારે
 હાલ ક્યાં છે એ હવે આપણે અનંદજી મહારાજ સાથે વિચારીએ.

જાગીર મિર્ઝાને જાગણ કીધી,

જાગીર કીધી જગની:

મળે પકડી મળનાળી કીધી,

મળવામી કીધી મળની: માવદી ૭

“અતિત જાવાઓએ એકત્ર થઈને મને મહામાયા બનાવી; સંન્યાસી પરિવાજકોએ મને પરિવાજક બનાવી; ભક્તિમાર્ગના ઉપસકોએ મને ભગતડી બનાવી અને મસ્તાન યોગીઓએ મને તેજોના મતમાં આસક્ત બનાવી.”

ભાવ-કાનફટા ભોગીઓ હાથમાં ટોકરી રાખી દુકાને દુકાને ભાગવા નીકળે છે, ટોકમાં પરચરની માળા પહેરે છે અને અતિતના નામથી ઓળખાય છે, તેઓ દ્વિગળાજના ભક્ત હોય છે અને તેઓને વેશ કાંઈક શકર-શિવને મળતો હોય છે. આવા ભોગીઓ મને મર્યાદા દેતના પોતે ભલે મહામાધરૂપ હોય એમ સમજીને તેઓએ મહામાર્ગની આરાધના કરી. તાત્પર્યથી એ છે કે આ સર્વ જગત માધરૂપ જમાતમક છે; એમાં જે દેખાય છે તે વસ્તુતાઃ અસાનને કાંઈ દેખાય છે, વાસ્તવિક રીતે કોઈ વસ્તુ છેજ નહિ. આપણે આ પુણ્ય હાથમાં લીધું છે તે પણ માત્ર જમજ છે, વસ્તુતાઃ પુણ્ય કોઈ વસ્તુ હયાત છેજ નહિ. માયાવાદનું આ પ્રાયમિક સ્વરૂપ છે, અભેદવાદીઓ એ સ્વરૂપને ભજનારા હોય છે, તેમાં તેઓ પિદ્ધનિક સ્વરૂપ વસ્તુની હયાતી સ્વીકારતા જ નથી. આ માયાનો જે પરિણામિક અર્થ થાય છે તેને રૂપક આપી તેની અતિત સંન્યાસીઓ ઉપસના કરે છે અને તે સ્વરૂપને મહામાર્ગ અથવા યોગિની કહે છે એવી દેવીબાને બીજાં અનેક નામ આપવામાં આવે છે, જેમાં મહાકેળી, મહામાયા, ભદ્રેશ્વરી, દ્વિગળાજ વિગેરે. આ સર્વ મહામાયા કહેવાય છે અને તે ભવેનિસ્વરૂપની દેવીઓ છે અને તેમ દેવ તેમ અતિત સંન્યાસીઓ તેની રૂપાનના કરે છે. આવા યોગીઓએ મારાંને જાણે કે હું મહામાર્ગ દેવે એમ ધારી મારી રૂપાન કરી અને મને મહામાર્ગ બનાવો લીધી મનાડમ એ છે કે મહામાયા દેવને મહાસ્વરૂપ કાત કરવાના આધનરૂપ નહીં આપ પતિ મહામાયા પૂજ્ય દેવતા અને તે મારે જેને અતિત થઈ ગયા. પણ એવું છે કે મને મહાસ્વરૂપ કાત કરવા મારે પતિમ કે જેનાં સંન્યાસી ભક્ત દેવ

“... મહામાયા પૂજ્ય દેવતા મારે પતિમ કે જેનાં સંન્યાસી ભક્ત દેવ... મારે પતિમ કે જેનાં સંન્યાસી ભક્ત દેવ... મારે પતિમ કે જેનાં સંન્યાસી ભક્ત દેવ...”

ચક્રે જ નહિ એમ ધારી પોતાની અંધ-માન્યતાનુસાર મને એક સ્વરૂપ આપી મારી આરાધના કરવા મંડી બાંધ છે તે વખતે પોતાની વિચારશક્તિને એવી દબાવી દે છે કે બધે સત્ય સ્વરૂપ અન્યત્ર હોઈ ચક્રે જ નહિ. આવી રીતે પોતાના મનમાં અયોગ્ય વિચાર અને નિર્ણય કરીને પછી એક બાલુપર પતિ એવા દગી બંધ છે કે પોતાના પક્ષ સિવાય અન્યત્ર સત્ય બેઠ શકતા નથી; પોતાથી અન્ય વિચારના માણુ-સોને મહાપાવટી, નરકમાં જાપાર, અધમ સમજે છે; કોઈ તેને ઠાકર કહે છે, કોઈ તેને નારિતક કહે છે, કોઈ તેને મિથ્યામતિ કહે છે, અને એવાં એવાં અનેક ઉપનામો તિરસ્કારપૂર્વક પોતાથી જૂઠા વિચાર દરનારને આપી એક પક્ષમાં દગી ગયા છે એમ સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે. આવી રીતે એક પક્ષને આદરી લેવો અને અન્ય પક્ષના સાસ-ત્તારની વિચારણા બંધ કરી તેઓ વરફ તિરસ્કારની નજરથી જોવું એ વાત નીચેની દરેક હકીકતને લાગુ પડે.

જગી યતિ એટલે સંન્યાસીએ મળીને મને પરિમાજકા બતાવી. સંન્યાસીને જતિ કહેવામાં આવે છે. સંન્યાસીઓ એની આરાધના કરે છે. જૈનના સાધુઓને અસલ યતિ કહેવામાં આવતા હતા અને હાલ ગૃહસ્થ અને સાધુ બન્ને ધર્મથી બ્રહ્મ થયેલા, ધર્મને નામે આજી-વિકા કરનારને જતિ કહેવામાં આવે છે પણ તેઓ યતલ્લીની સેવા કરતા નથી. મને કે કમને તેઓ ઉપાસના તો ક્ષીર્ઘર્ષિત્વ દેવની જ કરે છે તેથી તેવા યતિઓ ચેતનાને જતલ્લી બનાવી દે એ અર્થ બંધ-બેસતો થતો નથી. જે રૂપ પુરૂષ ધારણ કરે અને તદનુસાર જેનું જે નામ પડે તદનુસાર તેનું રૂપ ધારણ કરનાર સીનું કહેવામાં આવે છે. યતિનું રૂપ ધારણ કરનાર સીને યતલ્લી કહેવામાં આવે છે અને અતિ-તનુ રૂપ ધારણ કરનારને મહામાયા કહેવામાં આવે છે. કહેવાનો સાવ એ છે કે આલેખ તથા સંન્યાસીઓએ માફે શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાને બદલે મને અશુદ્ધ ચેતનામય કરી દીધી માફે ચૈતન્યરૂપ પ્રગટ દેવ.તુ તો બાજુ ઉપર રહ્યું પણ તેને બદલે મને એક તદ્દન અશુદ્ધ અથવા વિપરીત રૂપ આપી એક પક્ષમાં બેસાડી દીધી જોગી અને જગિમાં ફેર એટલે હોય છે કે બેગી દેવીના જગા હોય છે ત્યારે સંન્યાસીઓ અલેહ માર્ગને અનુસરનાર હોઈ બહુધા ચિવજાગ્ર અથવા

કોઈ કોઈ પરબદાને માનનાર અભેદવાદી હોય છે. આનંદપતનને હેતુ કોઈ ધર્મ ઉપર આશ્રેય કરવાનો નથી, કોઈ મતને નરમ કરવાનો નથી; તેઓનો આશય એ છે કે જેણે જે મત રહીકાઓને આંખો ઉઘાડીને મને જોઈ જ નથી, સ્વમતમાં અથવા આમંત્રિ અપરમતની વિચાર વગરની નિંદા એ તદ્દન અમાદા મતનો રહીકા ધણાખરા આમંત્રી પ્રાણીઓએ અત્યાર સુધી કરી એક પક્ષમાં કાઢી જવાની સ્થિતિ વિના કારણે અને વિના જ્ઞાને પ્રાપ્ત કરી છે.

કેટલાક પ્રાણીઓ જાક્ષિમાર્ગને અનુચરનારા હોય છે. ગાયુ મળે ત્યારે અને પ્રાણી ચરણમાં મર્મ સમાવેલું કરી દેવું, જ્ઞાન અને કમન યોગને ઝોલું કરી નાખવા એ જાક્ષિમાર્ગનો મત છે. તેઓ એમ મને છે કે મુક્તિ તો જાક્ષિમાર્ગથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અન્ય તો માનતા નિવેધપૂર્વક પ્રાણને સ્વૂળ રૂપ આપીને તેના ચરણમાં આવજા રહે, તેના યુવન્યામ કરવા અને પિતાનું ચરણ તેમને જાણે કરવું એ જાક્ષિમાર્ગનો નિઢાન છે. વરૂતાચાર્ય, સમાનુજ, રસાનીનાનાડિ વિગેરે અન્ય ત્રણ માનના નિવેધપૂર્વક જાક્ષિમાર્ગને માનતા હતા કે અને તેઓ જાક્ષિમાર્ગને એટલું જાણુ પ્રાધાન્ય આપે છે કે તેમને કોઈ પોતકાલ મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ તેઓ રહીકરી પત્ર શક્ય નથી જાક્ષિ અનેક પ્રકારની છે અને તેથી એકત્રતા કેટલી વલ્લભ બહુ થતી થાય છે, પણ એ સાધનને સાચ માની તેમાં એકાંત કિંમત મળવામાં આવે તો કલ્પવૃક્ષના જેવા રનાય થાય છે અને મુક્તિ વલ્લભિયનિ તરફ પ્રાપ્ત થતી નથી. જાક્ષિમાર્ગનું એક પેલ તરીકે જરૂર બહુ વિસ્તરણી ઓમડતત્ત્વવલ્લભના અસાધ્ય અનુકૂળ, સ્વરૂપ વિગેરે વિનંદકથી પણ જાક્ષિ તરીકે મહત્ત્વની કરી શકે છે તે વળતે જાણી વિરલ નથી, તેનું અસાધ્ય મજાના અનુકૂળ વિનંદક દ્વારા મળવું એ પક્ષકારી રૂપ તરીકે અસાધ્ય વિનંદકને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવામાં અસાધ્ય આવે છે.

જે જાક્ષિમાર્ગને એક એક કલ્પના, કલ્પના વલ્લભના ને કે મળે, એક એક જાક્ષિમાર્ગને એક એક કલ્પના તરીકે માનવામાં આવે છે. એક એક જાક્ષિમાર્ગને એક એક કલ્પના તરીકે માનવામાં આવે છે. એક એક જાક્ષિમાર્ગને એક એક કલ્પના તરીકે માનવામાં આવે છે.

કહે છે કે અવખમાં મમ રહેતું, જોના ઉચ્ચાર કરવો અને દુનિ-
યાની વંદાજને ઠોડી દેવી. આવી રીતે જે જે સોજતીની યંત્રમમાં
તું પડી, તેણે અને પોતાના જેવી બનાવી રીધી, તેના મનમાં ધર્મનું
સંસ્કૃત મૂઠી રીધું અને ઉધારી રીતે બહાર કહ્યું અથવા પોતાના વર્ત-
નથી બતાવી આપ્યું કે પોતાના મત સિવાય અન્યત્ર સત્ય હોઈ શકે જ
નહિ. દર્શનમોહ એવો અકરો છે કે મુત્ત લયોને પણ તે ઉધા
પાડા બધાવી છતી આંખે અંધત્વ લાવી આપે છે. મતનો આમંદ
એટલો સજ્જડ ચોટી લાય છે કે પછી ખીલા અન્ય તરફ દ્રષ્ટિપાત
કરવાનો ખ્યાલ પણ રહેતો નથી, વિચાર પણ આવતો નથી અને
મન પણ ધનું નથી. આવા એકપક્ષી પિરલુધી કરેલા નિર્ણયો કેટ-
લીક વખત એવી ધર્મની યોટી લગાડ્યોમાં પરિણામ પામે છે કે
જો દલિદાસ તપાસ્યો હોય તો તેમાં અપેક્ષાની અનેક લગાડ્યો
ધયેલી જોવામાં આવશે. સ્વમતઆમંદથી રિક્ત ધયેલાં ચક્રુને
અન્યદર્શનના જ્ઞાનની દંડા પણ ધતી નથી અને આવી રીતે સ્વ-
મતઆમંદમાં ચાડ્યા જ જવાય છે. શુદ્ધચેતના કહે છે કે આવી
રીતે હું જ્યાં જ્યાં ગઈ ત્યાં ત્યાં મારું એમાં સ્વરૂપ ધનું મળું, મારા
ઉપર મેલ વધતો ગયો અને મારું શુદ્ધ ચેતનાસ્વરૂપ પ્રગટ ધનું
અટકતું મળું. બ્યવહારમાં ચેતનની આવી જ સ્થિતિ ધાય છે તે પુખ્ત
વિચાર કરીને અવલોકન કરવાથી બરાબર સમજાયે.

‘રામ મળી રહેમાન †મળાવી,
અરિંત પાઠ વડાઈ;
ઘર ઘરને હું ધંધે વિલગી,
અલગી જીવ સગાઈ. માપદી૦ ૩

* ૭.૫થી પુરુષા સ્વરો ચાપને ચોટ મૂકી છે અને આ ચાપને માપી મૂકી
૪ સળખ પ્રમાણે તે પેટુ થી અને સર્વ પ્રત્યક્ષ ચાકુ ચાપને ચોટ ચાપા વરિષે
મૂકા છે. † રામ બહારી રહેમ બહારી. એમ પાડ નક પ્રત્યક્ષ લખ્યો છે.
; ૫.૧૬ને બાદ છાંદેલી પુરુષા ‘૫૧૬’ પાડ છે.

૩ રામ=રામ રૂબરૂ બહારી=બોહલી હતી રહેમાન=રહિમાન, અલગી રૂબરૂ.
બહારી=પાડ કાપ્યો. અરિંત=અકાંન, પીતરાય પાડ=રાખેરામાર પાડ=બોહલી,
કરવા ૫૧ ૫૨ને=પોતપોતાના ૫૨ને મધિ=પધામ, કામમાં વિલગી=લાગી, મને સગાડી
અલગી=અગતી, દૂર રહી દવ સગાઈ=અકામનું સંબંધ

“હું રામ શબ્દ જોડી, મને રહેમાન શબ્દનો પાડ કરાવ્યો
અને અરિહંત શબ્દનો પાડ કરાવ્યો-(આવી રીતે) હું ધ્યાનમાં
ધંધે લાગી પણ આત્માનું સગપણ દૂર રહ્યું.”

જાવ-જૂઠા જૂઠા મતમાં મને ઘમડી જઈને મારી પાસે પે
પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા સારૂ મતવાળાઓએ મારી પાસે અનેક નામો
લેવરાવ્યાં. કોઈવાર મારી પાસે રામ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો.
જ્યાં જઈ હાતું ચાતું ત્યાં ‘રામ રામ’ એમ ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યો.
વળી કોઈ મુસતમાન મતવાળા મળ્યા તો તેણે મારી પાસે ‘રામ
શબ્દ મૂકાવી કહ્યું ‘રહિમાન’ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો; એટલે
ત્યાર પછી ‘રહિમાન’ ‘અરહાદી અકબર’ એવો ઉચ્ચાર કરવા
લાગ્યો. વળી જન મતવાળા મળ્યા તો તેણે મારી પાસે ‘અરિ
હંત અરિહંત’ ‘જિન જિન’ નો ઉચ્ચાર કરાવ્યો; એ જ પ્રમાણે
કોઈએ ‘જગરંગ’ નો પાડ, કોઈએ ‘હરિ’ નો પાડ, કોઈએ ‘કૃષ્ણ’
નો, કોઈએ ‘બુદ્ધ’નો, કોઈએ ‘બ્રહ્મા’નો અને કોઈએ અનેક દેવ દેવોનો
મારી પાસે પાડ કરાવ્યો. એમાં રામ કોણ હોઈ શકે, રામ શબ્દનો
અર્થ શું, તેનામાં દેવત્વનો સફાઈ છે કે નહિ અને તેઓનો ઉચ્ચાર
કરવાથી મારી પોતાની શુદ્ધ દશાને અંગે મને લાભ શું પ્રાપ્ત થઈ શકે,
તેનો વિચાર મારા પાસે ચેતનજીએ કહી ક્યો નથી અને મને પાડ
પદવત્તાર કરાવ્યો નથી. થોડોને અનુસરવા સારૂ જેમ હવે તેમ
ઉચ્ચાર કરાવ્યો છે અને મેં તે પ્રમાણે ઉચ્ચાર કર્યો છે. તે જ પ્રમાણે
કયા ગુજની પ્રામિથી અરિહંત થવાય છે, તેમનામાં દેવદાઈ કેમ
પ્રકાશનું છે, એમના નામોનાવારથી મારા શુદ્ધતરખાના અજ્ઞાતકરકર
અને મુ કાલ થવા લાગ્યા છે એ જાણનારો અત્યારનુંથી કેળવે
નહી. પણ ઉચ્ચાર કરાવ્યો નથી. તમારું જીવન રામ રમજુ કરે તે વાત
કે નહીં રમજુ કરે? તમારું રમજુ કરે? ચાલો રમજુ કરે? એવું તમારું
અન્ય નામ ચેતનજીના રમજુને કેમ દેવાયું? અથવા અરિહંતને શું
દેવાયું? ‘અરહત’ શું કેળવે? કેળવે? તેને દેવાયું શા માટે? કેમ
‘અરહત’ દેવાયું? દેવાયું કેમ? શુદ્ધતરખાને કે નહિ? શું દેવાયું
શુદ્ધતરખાને? રમજુ રમજુને મારી પાસે વિચારકરકર કેળવે કરાવ્યો
નહી. હવે મારા જીવન અરહત થવા માટે શરૂ થયું છે તેને

ગયા છે અને આંખો મીંચી રાખી મને તેમાં ઘસડાવી લઇ જાય છે. જેવી રીતે પોપટ શબ્દોવ્યાર કરી પોતાના માલેકને આનંદ આપે છે તેમ હું રામ રામનો અથવા ઉપર જણાવ્યા તેવા પાઠોનો ઉચ્ચાર કરી ગઈ, પણ તેના હેતુ કે સાધ્ય સમજાવવા કોઈએ પ્રયત્ન કયો નથી. આ ચેતનજી પોતે જ અરિહંત છે અથવા થઈ શકે તેવા છે, સ્વયં ભગવાન સ્વરૂપ છે, સ્વરૂપ વ્યક્ત કરવા માટે તેમણે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે, આત્મા એ જ પરમાત્મા છે-એ વાત મને હજી કોઈએ સમજાવી નહિ.

વસ્તુસ્વરૂપ મને કોઈએ સમજાવ્યું નહિ પરંતુ સર્વેએ મારી પાસે પોતપોતાના ધરના ધંધા કરાવ્યા. મારી પાસે જે જે નામો લેવરાવ્યાં તે પરમાર્થ માટે નહિ પણ સાંસારિક હેતુ માટે લેવરાવ્યાં. સ્થૂળ સુષ્પ્ત મેળાવવા માટે, વ્યવહારમાં પ્રથમ ખુરશી પ્રાપ્ત કરવા માટે, હોઠાની પ્રીતિ સંપાદન કરવા માટે, પૈસા પેદા કરવા માટે અને એવા એવા બીજા અનેક સ્થૂળ વિચારથી મારી પાસે જુદા જુદા નામોવ્યાર કરાવ્યા અને એમ કરીને મારો સંસાર વધારી મૂક્યો. પોતાના અનુયાયીઓની મોટી સંખ્યા દેખાડવા માટે મને તાણી ખેંચીને પોતાના મનમાં લઇ જઈ સારાં કપડાં પહેરાવીને મને વરદોશમાં ફેરવી, મનની ખેંટી લડાઈએ લડાવી અને એવા એવા અનેક કામ કરાવ્યાં, પણ રમ શબ્દની સાધ્યવન્યતા સમજાવી નહિ, જતાવી નહિ, જણાવ્યાં નહિ અને આત્મની સગાઈ તો નિરતર મારથી દૂર જ રાખી; ચેતનને, અને મારો ખરો નમક મુ છે અને માફ વાત્સલિક સ્વરૂપ વ્યક્ત કરવાનું શું કરવું છે અને તે કેમ થઈ શકે ન વાત દૂરને દૂર રાખી, મને જુદા જુદા મતમા લઇ જઇ પૃથક પૃથક નામો મારી પાસે લેવરાવ્યા પણ ચેતનજીની સગાઈ તો તેમા કે.શ જગોએ જીવાના આવી જ નહિ, દોષપાત્ર મ.કુમ પણ પડી નહિ, બાહ્ય એ ન.મેની સાથે ચેતનજીને કોઈ નમક હોય એવું જણ્યું પણ નહિ. બધી જગોએ ઉપર ઉપરની ટાપ-ટાપ, ધાન્યુમ અને સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું તો બહુ જાણ જોવામાં આવ્યે. ચેતનજી શુદ્ધ સ્વરૂપ કેમ પ્રગટે, તે વિભાવમા જતે કેમ અટકે, તેની વિચારણા, તે પ્રમાણે વર્તન અને તદનુસાર કર્તવ્યપરાયણતા તો મારાં જોવામા આવી જ નહા જુદા જુદા વ.દ.મા જે ન મે.ટી સખ્યામાં

જનાવરો રહે છે અને ચારો ચરે છે તેમાંના એકની જેવી સ્થિતિ છે. તેણે સ્વરૂપ ચેતનજીનું પ્રત્યેક વાડામાં જતાં થયું છે; એથી વિદેહીક થયું હોય એવું માસ જોવામાં આવ્યું નથી.

આનંદધનજી મહારાજે જરાબર આવેજ ભાવ ચોદમા શ્રી અનનાયજીના સ્તવનમાં જતાવ્યો છે.

ગમેછતા એક બહુ નયજી નિહાળતાં, તરવની વાત કરતાં ન કાઠો ઉદરભરજાદિ નિજ કાજ કરતાં ચકાં, મોઢ નડીયાં ક્રિડાજ રાજે

એ આખા સ્તવનનો ભાવ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. ખુદ જેનું ધર્મના અનુયાયીઓ પણ વાડા વાડાના લેહમાં એવા આસજા થઈ ગયા છે કે તેઓનાં મોઢામાં તરવની વાત ચોક્કસ પડી નથી; તેઓ તરવની વાત કરે છે તે એક પ્રકારની તેઓની મૂઢતા જ છે, અનંદધનજીની શુદ્ધ દ્રષ્ટિએ તો તેઓ એક પ્રકારનું ઉદરભરજાનું-આશ્ચર્ય અભાવવાનું જ કામ કરે છે. આપો છેવટનો વિચાર લેવાનું કાર. એ જણાય છે કે ગમેછનો મમત કેટલીકવાર એટલો સજ્જત મનસ ચોટી જાય છે કે પોતાથી અન્ય ગમેછના સાધુઓને શુદ્ધ ગુણ પ્રગટ થાનેા સંજ્ઞા પણ હોઈ શકે એમ ગમેછાદ્વીઓને જાનવું નથી. વાસ્તવિક રીતે ગમેછના લેહો નિવજાતોલેહને ગંધને થયેલા છે, પરંતુ કમ્પ્યુરિજીનિમાં આ ચેતન એટલો ઉતારી જાય છે કે પછી નિવજાત રહી શકેતો નથી. મતમતાતરની વિચારખામા અને એક બાજા પેડા વિજાગોમાં એવા ખરાબ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેનાં ચિત્ત કરતાં પ્રાપ્ત આવી જાય. દુનિયામાં ધર્મને નામે અનેક લેહઓ વર્તે છે, કેટલીકવાર ઉપર ઉપરથી ચાલ દેખાતા બહુના પણ ધર્મને નામે કે.હીની નડીઓ ચલાવે છે ધર્મને નામે અનેક પ્રકારના કામ કરે છે અને ધર્મને અને ચેતનજીને શુ નમસ્કાર ના કરી શકે શકે કરતા નથી. આવા દેહીઓ ધર્મને એક પ્રકારનો જનાર નમ્મ છે, પદ્મદરી કામ કરતો આવે છે અને નિર્જામિત બતાવી ના.જી વિદ્ય જાહેર છે. ધર્મનો દેહ પડવડારને બનજા-માન મડ ના છે, કામ્ય કે અધર્મના લેહોનું અર્થનિર્ણય કરવું ધર્મ નર ના.જી વજનું દેહ છે. અ.રી સ્થિતિએ કામ કરતે ધર્મ નામે અને અર્થનિર્ણય કરે છે. તે લેહો અર્થનિર્ણય કરેલ અઃજા.ને બદલે બદલે

તેમ જ જરૂર નથી, સર્વના અનુભવનો તે વિષય છે. વાત વિચારવાની એ છે કે ધર્મને નામે એવા જોડા ચાલે છે કે તે સંબંધમાં આંખ ફાટીને જોવાની ખાસ જરૂર છે. અમુક ધર્મની આવરણ કંઈવાળી જ સાધ્યપ્રાપ્તિ થતી નથી, ખાસ વિચારણા ચેતન અને ચેતનાનો સંબંધ વિચારવાની અને તેને શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટ કરવાની હોવી જોઈએ અને તેમાં ધર્મને નામે પણ જેટલા પ્રત્યયો આપે તે સર્વ ત્યાજ્ય સમજવા જોઈએ. ચેતનાની કેવી સ્થિતિ થઈ છે તે હજી પણ વિચારીએ.

“કોઈ મુંઝી કોઈ લોચી,

કોઈ કેજ લપેટી;

કોઈ જગાવી કોઈ મુઠી છોટી,

કેદન કિણહી ન મેટી. માપડી ૦ ૪

“કોઈએ માફ મસ્તક મુંઝવ્યું, કોઈએ લોચ કરાવ્યો, કોઈએ મચાળાવડે અને વિંટી દીધી, કોઈએ મને જગાડી, કોઈએ ઉપતી વણ દીધી; (પણ) મારી વેડના કોઈએ મટાડી નહિ.”

ભાવ-માડી! મારા કેવા કેવા હાલ થયાં તે તો તમે સાંજો. કોઈએ મારા પતિનાં હાટી મુછ અને માથું મુંઝવ્યાં અને કોઈએ તે બાલનો લોચ કરાવ્યો. કેટલાક પંથના સાધુઓ મુંઝન કરાવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે. જૈન ધર્મના સાધુઓ માથે તથા હાટી મુછે લોચ કરાવે છે ધર્મનુ ક્યાર્ય સ્વરૂપ સમજ્યા વગર માત્ર ઉપર ઉપરનો દેખાવ કરવા માટે અથવા પોતાની ધર્મી તરીકે છાપ પાડવા માટે માત્ર

* ‘કોઈ’ એવો પા. ગાપડી ગુઝા છે ‘કોઈ મુંઝી કેજ લપેટી’ એવો પાડ એક ગદના છે. એક ગદના ‘કોઈ મુંઝી કોઈ મુઠી’ એવો પાડ છે મુંઝી એટલે જૂઠું કરી, નાનું નાનું કરી

† કેજ એક કપેટી એવો પાડ ગાપડી ગુઝા છે

‡ ગાપડી ગુ-મા ‘જા-પડો મ કા. ન મે-જ્યા એ ગદનાએ તો - પાંજા આપી

૪. તે ગદનાએ કે- ગદના નથી એ પાંજા પાવના સાધના તો - તમિ તરીકે આવરી

૫ એક ગદના માડરી વેડના કમ્પડો ન મેટી એવો પા. છે માડરી રાખડની

૬. ૨૧ તથા નાન કરવા તે પાડ ઉતારવા કરીને બોલવો પડે છે

૪ મુઝિ=મસ્તક મુંઝવ્યું લોચ=લોચ કરાવ્યો. કેદ=મચાળા નાતવડે કપેટી=પિટાની જગાડી=જગાડી કરી બટી=મટાડી

આ વસ્તુસ્થિતિ છે. એવો શુદ્ધ સાચો ઉપદેશ આપનારા અને તેને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજનારા બહુ અદ્ય હોય છે. ચેતનાની અહીં જે દ્રશ્યાદિ છે તે માણું મુંઝવવાની કે લોચ કરાવવાની બાબતની નથી, તેના કહેવાનો આશય એ છે કે ચેતનજીએ મુંઝન અને લોચમાં પરિપૂર્ણતા માની લીધી છે, પણ મન વચન ક્રયાના યોગેની લગ્નમ હ્રાય કરવા માટે એ તો શિવસાધન છે. સાધનને જો સાધ્ય માની લેવામાં આવે તો મહા અનર્થ થઈ જાય અને કમનસીબે ચેતનજીના સંબંધમાં એમ વારંવાર બન્યું છે, તેથી ચેતનજીને કહે છે કે તમે જો આત્મારામને પ્રગટ કરવા ઇચ્છતા હો તો સંયમક્રિયા કરો, જ્ઞાન ભણો અને તે ઉપરાંત ખાસ કરીને મનને ઠંડાણે ઠંડાણે ઢોઢવો નહિ, એને સ્થિર રાખો, એને અંકુશમાં રાખો. મનની ચંચળતા કેવી છે અને એને સ્થિર કરવાની કેટલી જરૂર છે તે સંબંધમાં આનંદધનજી મહારાજે ‘મનકું કિમહી ન માને હો કુંમુચિન’ એમ કહીને સત્તરમા કીકુંમુનાથજીને હૃદયીને બહુ મુંઝવે સ્તવન રચ્યું છે જેનો બાવ પદ્ય આ સાથે વિચારવા યોગ્ય છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં ‘કેલે મૂઝી કેલે લૂચી’ એવો પાઠ હાપેલી ભુકમાં છે. મૂઝી એટલે મુંઝી કરી. મવલબ એ છે કે કોઈએ મારા પવિત્ર મૌન ધરણ કર્યું. બાવનગરમાં મારા એવામાં એક સન્યાસી આવ્યો હતો તે જેવું નહિ, લખી આપતો હતો. સાથે સ્લેટ રાખતો અને લખીને વાવ કરતો હતો. આવા પ્રકારના મૌનથી લાભ નથી. વચન ઉપર અંકુશ રાખવાની જરૂર છે. કારણ વગર અથવા વિચાર વગર નહિમું જેવું કરવું એ સર્વથા ત્યાગ્ય છે પણ બહુ દુષ્ટિએ વચનનો ઉપયોગ ન કરવો અને તેને બદલે જ્ઞાનથી કે લખાવથી જેવવના વિચાર વ્યક્ત કરવા એ વખતનો નકારો. વ્યય અને અન્ય ઉપર ઉપકર કરવાના પ્રમ થયેલ પ્રવચનને જેવાજાની રીતે નહિ છે જો વચનને ઉપયોગ ન કરવાથી જ લાભ હોય તે. ચૈતન્ય મુખીન. તરજીને ૧૫૯ ભ.વ. દે.ની નથી તે સ્વરૂપે જ્ઞાન પ્રમ કરે જ, પાંત્ર વાવ એમ નથી. પ્રવચન જેવું હોય ત્યારે વચનનિમિત્ત ન પણ અને કારણ ન હોય ત્યારે વચનનુ.મ રાખવા જ બનને જે પ્રમય છે પ્રભુમંદિર, પ્રતિકાલ્પ-દિ કદ. અન્યને નડુપદેશ

અને એવા ખીજા યોગ્ય પ્રસંગે વિચાર કરીને પરને હિત કરનાર હોય તે પ્રિય રીતે વહવામાં આવે તો તેમાં કોઈ પ્રકારની અડચણ હોય ન જોઈએ. સાધ્યને લક્ષ્યમાં રાખી ઉપયોગપૂર્વક વચનનો વિચાર કરવામાં આવે તો અનેક જીવોપર સીધી અને આડકતરી રીતે મહત્ત્વ ઉપકાર થઈ શકે છે. સર્વ જીવને શાસનરસિક કરી મોક્ષમાં લઈ જવાની જે ઇચ્છા તીર્થંકર મહારાજને પૂર્વ જન્મમાં થઈ હોય છે અને જેને લઈને જ તેઓ તીર્થંકર નામકર્મનાં દળિયાં એકઠાં કરે છે તેની પરાકાષ્ઠા ખાર પર્યંત સમક્ષ ઉપદેશ દેવામાં જ આવે છે અને તે વખતે તેઓ વચનનો વિલાસ કરે છે. બાહ્યદષ્ટિ જીવોને કૃપાવવા ખાતર અથવા પોતાનું માન વધારવા સાડુ ઉપર ઉપરથી બોલવું નહિ અને બોલવાનું પરિણામ જે અન્યને વિચાર બતાવવાનું હોય છે તે સંસ્કાર અથવા લખાણથી બતાવવું એ તો એક પ્રકારની ધૂણવા લાગે છે. ચેતનાની કૃતિયાદ એ છે કે મને મુંગી કરી અને મારી પાસે ખાલી ટાળ કરાવ્યો, મતલબ ચેતનજી આવી રીતે મુંગા રહ્યા અને બાંહે પોતે મૌન યોગી હોય એવો તેઓએ ટાળ ઘાટ્યો. આના સંબંધમાં મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ શ્રી અધ્યાત્મ કટપદ્મમના ચૌદમ અધિકારમાં કહે છે કે “વચનની અપ્રવૃત્તિ માનથી કોણ કોણ મૌન ધારણ કરતું નથી? પણ અમે તો જે વચનશુભિવાળા પ્રાણીઓ નિરવધ વચન બોલે છે તેઓની સ્તવના કરીએ છીએ. *તું નિરવધ (નિષ્પાપ) વચન બોલ, કારણ કે સાવધ વચન બોલવાથી વસુ રાજા વિગેરે એકદમ ઘોર નરકમાં ગયા છે.” આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ટાળ ઘાલનારને યોગમાં પણ ઉપયોગ નથી એ હકીકત સ્પષ્ટ થઈ હશે; પરંતુ મારા પતિએ તો દંભની ખાતર મને મૂકી કરી એટલે કે પોતે મુંગા રહ્યા અને એવા મૌનમાં પરિપૂર્ણતા માની એટલું જ નહિ પણ એથી ખીજી રીતે પ્રાણીનો મોક્ષ થઈ શકે એ સ્વીકારવાની કે સમજવાની પણ ના પાડી.

વળી કોઈએ મોટા મોટા કેશ-બાલ વધારીને જટામાં મને લપેટી દીધી, મતલબ કે પોતે જટાધારીનો વેશ ધારણ કર્યો. કોઈએ

* વસુ રાજાની કથા તથા સમિતિ શ્રીમ્ના વિવેચન માટે અધ્યાયમ કટપદ્મમ-અધિકાર ચૌદમાના શ્લોક ૬-૭ પણ વિવેચન જુઓ. પૃષ્ઠ. ૪૪૧-૭ (દ્વિતીયાર્થિ).

પર જણાવ્યું તેમ બાલનો લોચ કરાવ્યો, કોઈએ મુંડન કરાવ્યું અને
 કોઈએ માથે બાલની જટા વધારી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ઉપરનાં
 કામમાં વટવૃક્ષ (વડ) જેમ જટા-વડવાળાંજો વધારે છે એમ જણાવ્યું
 છે એમ મેં પણ નવીન નવીન વેશ ધારણ કર્યા. આવા બાલ
 યથી કોઈનું કોઈ વળતું નથી અને વળવાનું નથી. મહા યોગીઓના
 પાંડ બજવનાર નાટકી પડદાની અંદર જ્યાં પાછો અસત્ સ્થિતિમાં
 આવી જાય છે, બર્તુદરિ જેવા યોગી કે હરિચંદ્ર જેવા સત્યપ્રિય રાજાનો
 પાંડ બજવીને આવે છે ત્યારે દૃશ્યમાં તો વહન કોનો જ હોય છે. એ
 કીકત સર્વ જુએ છે, પણ સમજવા જેવી વાત એ છે કે પાંડ બજ-
 વી વખત પણ તે પોતાના મનમાં સમજે છે કે હું તો પચ્ચીય
 પચ્ચાસ રૂપિયાનો પચ્ચારદાર બાલનો પર છું. આવી સ્થિતિને લઈને
 પાંડ બજવ્યા પછી તો શું પણ પાંડ બજવતી વખત પણ તેની સ્થિતિ
 જરા પણ ઉચ્ચ થતી નથી, તેના વિચારવાવાવરણમાં જરા પણ
 સ્વદાર થતો નથી અને તેની ભાવનાસૃષ્ટિ જરા પણ ઉજ્જવ થતી
 નથી. માત્ર તેની ઉદરવૃત્તિનું નિમિત્ત નાટકનો પાંડ થાય છે;
 એવી રીતે મુંડન લોચ કે જટાધારણનો પાંડ બજવતી વખત પણ તે
 બેઠકુલ લાભનાં કારણ થયાં નથી, અને કેટલીકવાર ઉલટા ફંતના
 નિમિત્તને લઈને કપાયદારા વિશેષ દુઃખિ કરનાર, કર્મમળને સવિશેષ
 કરનાર પુદ આપનાર ધર્મ પડે છે. જટા જટાધર પદા પદાધર,
 કપા કપાધર તત્તા એ વાત અગત્ય ધર્મ ગઈ છે. એવી રીતે જટા-
 ધારીઓ જટામાં એટલા મમ રહે છે કે જટાથી બહાર સમને સમ-
 વેશ કે સહનિવ હોઈ શકે એ તેઓના મલમાં પણ અડી શકેનું નથી.
 વળી કોઈએ મને જગાડી અલખ જગાવવાને નામે, પુદી
 ધખાવવાને નામે અથવા હડયોગી કરવ. મટે મને બંધવ કરવાનો
 દેખવ કપો અથવા દુઃખાનુભવ વૈરાગ્યદારા મને બંધવ કરી મારી
 વસ્તુનાં શુદ્ધ દશા બંધવ કરવા ખતર અથવા મારા વસ્તુના અવિ-
 ચલ પ્રેમ ખતર મને બંધવ કરી નહિ, પણ સત્તારનાં દુઃખથી કરી
 વળેને અથવા કહ સહન કરવાની પેદાની અશક્તિને લઈને પછી
 મરણવાનું ધોરુ મારુ એ નિષ્ક્રમનુસાર મને બંધવ કરવાનો દેખવ

ક્યાં. દુઃખ કે મોહગર્ભિત વેરાગ્ય ગમે તેટલો હોય તોપણ તે
 દરજ્જે બીનઉપયોગી થાય છે તે અન્યથ આપણે વિસ્તારથી
 છે,* વસ્તુતઃ જ્યાંસુધી શુદ્ધ જ્ઞાનપૂર્વક વેરાગ્ય ન થાય ત્યાં
 વાસ્તવિક લાભ થતો નથી એ સત્ય વારંવાર કહાવવાની જ
 નથી. આથી અણકને નામે કે વેરાગ્યને નામે કે એવાં બીજાં મન
 કેપનામે મને જામત કરી, પરંતુ તેની સાથે વસ્તુસ્વરૂપનું શુદ્ધ જ્ઞાન
 ન હોવાથી મને જામત કરવાને બદલે મારી યોડોને જ જામત
 એવી કમનસીબ વાત બની ગઈ છે. વળી કેટલાક પ્રાણીઓ મને
 જામત કરવાના પ્રયાસમાં જમાડી શક્યા નહિ, ત્યારે કેટલાક તે મુજબ
 રીતે મને સુષાણ્યા જ મંડી ગયા. તેઓ બોલે છે કે 'આ દુનિયા
 ચલાતા એવી વસ્તુ જ ક્યાં છે? તે કેવી રીતે હોઈ જ શકે?'
 બલનું છતું મુખ છોડી દઈ પરબલનું કમળનિક મુખ ક્રેષા દોડું મને
 જેવી અણગા છઈ હોઈ શકે? માટે ખાઓ, પીઓ, અંશબદ્ધ
 જોગવો, અમન ચમન ઉગ્રવે, એમાં જ સાર છે, બીજા બધાં ફાટ
 છે અને શાફાં ખાતર મળેલ મુખ મૂકી દો નહિ. બુદ્ધિ રહેલા
 જલ્દવર્ગ પાશ્વર્યામાં કે બીજા ત્યાગમાં મુખ છે જ નહિ, હોઈ શકે
 નહિ, તોથી તે બધાનેલતું નથી, વિનેરે વિનેરે, આ પ્રમાણે બીજાં
 કેટલાકે મને મુશ્કેલી દીધી. અથવા કેટલાક કબૂલ કરે કે મેંના મેં
 તેં કર્મજાતુલ છે અને કેલ્લમથી તેનેા મોઢ છે, છતાં પણ તેના
 મેંદુભા બાકજા નહીં મારી નલામ ન લેતાં મને મુશ્કેલી મૂકી, મારી
 કે રહ્યા કરી, મારા નવનવના વિચાર પણ ન ક્યાં અને મને વિચારી લેશે.

જા મેં મેંને કે હવે મુજબ કેલ્લમ, કોઈએ કોઈ કરાએ અને કેલ્લમ
 જા મેં મેંને, કે હવે મને જાતે અને કોઈએ મુશ્કેલી દીધો; પણ જાતે
 મુજબ મને મેં મેંને જાતે જાતે કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ છે તે કેલ્લમ મેં
 મેં મેંને જાતે મુજબ મેં મેંને જાતે કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ
 મેં મેંને જાતે મુજબ મેં મેંને જાતે કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ
 મેં મેંને જાતે મુજબ મેં મેંને જાતે કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ
 મેં મેંને જાતે મુજબ મેં મેંને જાતે કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ
 મેં મેંને જાતે મુજબ મેં મેંને જાતે કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ
 મેં મેંને જાતે મુજબ મેં મેંને જાતે કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ કેલ્લમ

આવી રીતે અનેક જગોપર હું ગઈ તો ત્યાં એકમનવાળા મેં
 જોયા નહિ. એક મતમાં અને બીજા મતમાં ભેદ, એક મતની અંદર
 પણ વિચારએક્યતાની ગેરહાજરી અને વ્યાં વાસ્તવિક ચર્ચા કરવાનો
 પ્રસંગ આવે ત્યાં મૂળ સવાલને વિચારી કંઈ ચપ્પટની મારામારી જોવામાં
 આવી. એકે સરખા વિચારવાળો, ન્યાયપુરસ્કર હરેક કોટિની તુલના
 કરનારો, અરરપરસ હલીલોનો સંબંધ વિચારી શાંત મગજે હીકિત
 સમજનારો કોઈ મારા જોવામાં આવ્યો નહિ. વાદવિવાદમાં મારા-
 મારી, સત્ય સમજવાની સ્થિરતાનો અભાવ, સ્વમતરચાપન માટે
 અનેક પ્રકારના વિચિત્ર પ્રયાસ અને પરમતસહિષ્ણુતાની અથવા તેને
 સત્યાંશ સ્વીકારવાની પણ ગેરહાજરી મારા જોવામાં આવી. ચેત
 નજી પણ ઉપર ઉપરથી ખેદ કરે છે અને જીએ છે, વસ્તુધર્મનું
 સ્વરૂપ સમજવા ઉંડાણમાં પ્રવેશ કરતા નથી અને હંમ, માયા અને
 સંસાર આસક્ત પ્રાણીઓ ઉપર ઉપરથી ત્યાગી હોવાનો ટેલ ઘણી
 મારા પતિને અનેક પ્રકારે દેસાવે છે તેમાંથી તેઓ સત્ય જોઈ
 શકતા નથી, તારવી શકતા નથી, સમજી શકતા નથી અને આવી રીતે
 હું તો ઘણી જગોએ ગઈ પણ ત્યાં કોઈને એક સરખા અભિપ્રાય-
 વાળા જોયા નહિ. એકમનોને બદલે 'એકમતો' એક મતવાળો,
 ચોક્કસ અભિપ્રાયવાળો મેં કોઈ જોયો નહિ એ પાક હોય તો વધારે
 બંધબેસતો આવે એમ લાગે છે; પરંતુ એવો પાણંવર કોઈ પવ
 પ્રતમાં નથી. એનો અર્થ એક સરખા અભિપ્રાયવાળો એમ થાય કે
 આત્મા સંબંધી જ્ઞાનમાં મેં હું માત્રી! અન્ય જગોએ હજી મુખે
 એવો એક પણ માણસ નથી જોયો કે જેના જ્ઞાનમાં આગળ પડક
 અથવા અરરપરસ વિરોધ ન આવતો હોય. આત્મા જે સત્યો
 વિશુદ્ધ થાય, તેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાય અને તેમાં કોઈ પવ પ્રક
 રનો વિરોધ ન આવે તે સ્થાપન કરનારને 'મત' કહેવો યુક્ત છે,
 બીજા કુમત કહેવાય. આવી રીતે જેને 'મત' કહી શકાય, મત
 નામને યોગ્ય હોય એવો કોઈ મારા જોવામાં આવ્યો નથી. મત
 પતિ અનેક નાચ નાચ્યા, તેમજો અનેક વેચો ધારણ કર્યા, તેમજો જૂઠ
 જૂઠાં દરોનેનો અન્યાસ કર્યો, પરંતુ એ સર્વમાં સર્વ સત્યમંદી મત
 મારા જોવામાં આવ્યો નહિ. અથવા પાણંવર વિચારીએ તો મેં

પ્રાપ્તિ નિષ્પન્ન જોયો નહિ. જે જે મારા સંબંધમાં આવ્યા તે સર્વ પોતપોતાના મત ખેંચતા હોય એમ જોવામાં આવ્યું છે. દલામદથી સ્વમતસ્થાપનનો દૃઢ આગ્રહ અને સત્ય સમજવાની ઉપેક્ષા મેં તો સર્વત્ર જોઈ છે. જ્યાંમુખી ચેતનજી ઉપર ઉપરના ખેદ ક્યાં દરે ત્યાંમુખી તે નિષ્પન્ન અને નહિ અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય નહિ. પરના લખનારે આ પત્રવાદમાં સર્વ મતને લઈ લીધા છે તે તેઓનું નિષ્પક્ષપક્ષ જતાપી આપે છે. ખૂદ જેન મત જેના અનુ-યાયી કવિ છે તેના સંબંધમાં પણ તે કહે છે કે જો ત્યાં ચેતનને જામવ કરવાનો ઇરાદો હોય તો સત્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પરંતુ જો ત્યાં પણ ચેતનને ધર ધરને ધપે વજ્રમાટી દીધી તો પછી તેનું દાંડ રહેતું નથી અને તેને નિષ્પક્ષ થવાને પ્રાપ્ત થયેલો પ્રસંગ તે જુમારી જેને છે. જે વિચાર દ્રષ્ટિ આ દ્રષ્ટિક્વ આનંદપનજી મહારાજે લખી છે તે બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે.

[illegible][illegible]

છે અને બળદીન હોય છે તે દારે છે. કેટલીક લગ્નશબ્દની હોય છે, કેટલીક શબ્દની હોય છે, કેટલીક જાણ બંદુકની હોય છે, સ્થળ અને લગ્નના વિષયને અંગે જે જેમાં બહાદુર હોય છે તે તેમાં વિજય પામે છે પણ લગ્નની જમાવટનો સરખો સરખા મજબૂત હોય છે ત્યારે જ યાય છે. એક પણ ઘણું મજબૂત હોય ત્યારે તો લગ્નનું પરિણામ શું આવશે તે ધારી શકાય છે અને પહેલેથી કહી શકાય છે; પણ સરખો સરખા મજબૂત માણસો લગ્નમાં ઉતરે ત્યારે લગ્ન પણ જોવા જેવી યાય છે ને પરિણામની ખબર પડતી નથી. કમનસીબે દાહની ચેતનજીની બાબતમાં લગ્ન છે તે ધીંગા અને દુર્બલની છે અને તેથી પરિણામ ધારી શકાય છે. દગિ ડીંગાની લગ્ન હોય તો કાંઈ પણ આનંદ આવે ખરે. આ તો ધીંગા દુર્બલની લગ્નને લીધે તેમાં કાંઈ મજા આવે તેમ નથી. એક બાજુએ મોહરાજ તેના પ્રબળ પરિવાર અને મહારથી યોદ્ધાઓ સાથે બહાર આવે છે, પોતાની સાથે કયાય, નોકયાય, દોરિયો અને યોગે જેવા પ્રબળ સેનાનીઓને લાવે છે, પેદ જેવા તેના મહારથીઓ છે, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કયાય અને યોગ પોતપોતાના પ્રબળ પરિવાર સાથે બહાર પડ્યા છે અને સમ્યક્ત્વ મિથ્ય અને મિથ્યાત્વ મોહની જેવી કષ્ટિલ સીઓને પણ લશ્કરમાં સાથે લાવેલ છે. આની સાથે ચેતનજી વિપરીત, માયા મમતાના દાસ ધર્મ ગયેલ, પોતાના પરિવારનાં નામો પણ બૂલી ગયેલ છે. એવા વિરૂદ્ધ સયોગોમાં લડવું તો બાળુ ઉપર રહું પણ એવા બહુયોદ્ધાના રાજમાં મારા જેવી અબળા એક અક્ષરનો ઉચ્ચાર પણ કરી શકે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. પરિત જો હુમલો બાંધત ધર્મ બાય, પોતાનું સ્વરૂપ વિચારે અને તેને બાંધત કરવા નિર્ણય કરે, પોતાના ખરા પરિવારને યુદ્ધમાં ઉતરવા સાડું આમંત્રણ કરે તો તેમનામાં એટલું અચિત્ય વીર્ય છે કે સંવને એક સપાટામા હરાવી દઈ ગાતાની પાસેથી તો શુ પણ તમામ જગોપરથી તેને હડસેલી શકે; પરંતુ દાહ તો તેઓ પોતાનું બળ એક કરવા નથી અને મોહરાજના સમો વડીઆ પણ ધતા નથી, દેલડુ મોહરાજ વિરૂદ્ધ કોઈ તેઓને વાવ ને છે ત્યારે મારા પરિત એવું બોલનારની સાથે સામા છેલ્લું પડે છે અને મોહરાજ સાથે પોતાને યુદ્ધ કરવાનું છે એ વાત જ વિચરી

બલ્ય છે. આવાં કારણોને લઈને મારે તો શુભશુભ બેસી રહેવું પડે છે અને મારા પતિ મોહરાબના રાજ્યમાં એટલા આસક્ત બની ગયા છે કે તેઓ તે જેમ કહે તેમ હાજી હા કરે છે. મારે ચેતનાને પણ તેમની સાથે ઘસડાવું પડે છે. આપને સુવિદિત છે કે હું પતિથી જૂદી નથી, પતિ બલ્ય ત્યાં મારે જરૂર જવું તો પડેજ છે અને પતિ કહે તેમ કરવું પડે છે. પતિ તો હાલ મોહરાબના રાજ્યમાં તેઓ કહે તેમ કરે છે, તેઓના નથાબ્યા નાથે છે અને તેના હુકમ ઉકારે છે. બિચારા ભૂલી બલ્ય છે કે આ વિભાવમિત્રો તો પારકા છે અને તણ જનારા તથા તજવા યોગ્ય છે. અને આ ભૂડને પરિણામે મારે પતિ સાથે મોહરાબ સામે લડવાને બદલે તેઓના હુકમ માન્ય કરવા પડે છે અને તેને લઈને પતિ નિરંતર દબાયેલી સ્થિતિમાં સંઘેરવાળા જ રહે છે.

ચેતના એના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હોય તો અતિ વિશુદ્ધ છે, નિર્મળ સ્ફટિક રત્ન જેવી છે, પરંતુ ચેતનજી જ્યારે વિભાવદયાના અંકુશમાં હોય તો ત્યારે ચેતનાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકટ થતું નથી. નિષ્પક્ષ રહેવા માટે વસ્તુસ્વરૂપના સમ્યગ્ જ્ઞાનની ખાસ આવશ્યકતા છે, જ્યાંમુધી ચેતનજી મિથ્યાત્વની અસર નીચે હોય છે ત્યાંમુધી એને તત્ત્વજ્ઞ થતો નથી અને તેથી એકાંત સ્વરૂપ શોધવા અને વિચારવામાં પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે છે અને મતિકરપનાથી આગ્યે બદ છે. આવે પ્રસંગે તે ઉપર જણાવ્યું તેમ સત્યના અંશને પૂર્ણ સત્ય સમજી તેના ઉપર મહત્ત્વ રહે છે અને સચારસમુદ્રમાં અટવાયા કરે છે. જ્યાંમુધી પ્રમાણજ્ઞાનયુક્ત સત્ય સ્વરૂપ સમજાય નહિ ત્યાં મુધી શુદ્ધ સ્વરૂપજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય નહિ અને તેમ બને નહિ ત્યાં મુધી ચેતના કદિ નિષ્પક્ષ થઈ શકે નહિ. એ તો દરેક જાગૃતમાં એવે પ્રસંગે એ જ બાબત પર ઢગી બલ્ય છે અને મિથ્યાજ્ઞાન ચેતનજીને જ બાબત પર એવા આનંદી બનાવી દે છે કે પછી તે શુદ્ધ વસ્તુજ્ઞ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની નિયતિમાં પણ ઘણા ક્ષણ મુધી આવી શકે નથી અને તે વખતે મોહરાબ પોતાનું જોર એવા પ્રગળપણે વાપરે છે કે ચેતના કદી બેઝી પણ શકતી નથી અને ચેતનજી મિથ્યાજ્ઞાનની અસરમાં રહીને વસ્તુસ્વરૂપ વિચારી શકતા નથી.

ચિંતાને હાથે અથવા ચેતના પાસે તેણે પ્રસંગેમાં (વિચારણામાં) કેવાં કેવાં કામો કરાવ્યાં છે તેનું સ્વરૂપ ચેતના પોતે જ કહે છે તે નીચે વિચરીએ છીએ, પરંતુ અત્ર કહેવાનું વ્યાપક એ છે કે ચેતના એ વખતે નિષ્ક્રિય રહી શકતી નથી. મોટાભાઈ જેવા પ્રજાત મેનુની સાથે ચેતનજી લડતનો વિચાર પણ કરે નહિ, કરે ત્યારે પેતાના સેનાનીઓને ઓળખે પણ નહિ એવી અણુષ્ટલી લડાઈ થયે એમાં કંઈ આનંદ બાજતો નથી. જાણ એ છે કે કેઈકાર ચેતનજી મેઢ-રૂઠા સાથે લડવા નીકળ્યા હોય તોપણ વડન નિર્મોહ રીતે બહાર પડ્યા હોય, પરિણામે ચેતના તો કંઈ જોતી પણ થકે નહિ અને ચેતનજી લડાઈમાં માર ખાઈને ધરે પડ્યા બધે અણુષ્ટાલ છે. પરિણામે અણુષ્ટાલ પણ નથી કે કોની સાથે લડ્યું છે, પેતાનું જાણ કેટલું છે, શત્રુવમુદ્ધ કેવો બગવાળ છે અને લડાઈને પરિણામે પેતાના ભવિષ્યમાં કેટલો ફેરફાર થવાનો છે. ચેતનની વાત હવે અંતની વિચાર કરીએ.

જે જે રહ્યું જે જે કરાવ્યું.

તે કરેલાં જ ત્યજુઃ

ધોરે કો' વળ પાતી મેજો.

ગ મુનઃ નામ માત્ર લાપતાઃ ૭

વામાં બહુ સમજી જશે કે મારા ઘરનું બંધારણ સાચું નથી-નિયમ-સર નથી.”

ભાવ-એને વથ પડીને મેં જે જે કાચો ક્યાં છે, જે માન્યતા રાખી છે અને મારી પાસે એણે જે જે કામો કરાવ્યાં છે તે સર્વ વર્ણવી બતાવતાં અને લાજ આવે છે. વિભાવને વથ પડી ધર્મશુદ્ધિએ મેં રચૂળ કામો કેવાં કેવાં ક્યાં છે તે સાંભળેા. ધર્મને નામે મેં હિંસા કરી, અસત્ય વચનોચ્ચાર ક્યાં, ચોરી કરી, ધનના દગલા એકડા ક્યાં, કન્યાદાન દીધાં, પીપળે પાણી ઘાડ્યાં, બકરા પાડનાં બળિદાન ક્યાં, અશ્વનો હોમ ક્યાં, મહાભાયાને તૃપ્ત કરવા મદિરાપાન કર્યું, શકિતને સંતોષવા મધ માંસ રસ અને રૂધિરનું પાન કર્યું, કાગિડાને સંતોષવા બગીચો ચડાવ્યો, અંબિકાને આરાધવા બેઠકડાનું બળિદાન આપ્યું, પરબવમાં સાડું ઇચ્છિત સ્થાન મેળવવા સાડું કાશીએ કરવત મૂકાવ્યું, ગિરનાર જઈ લેસ્વજવ ખાધે, ફેડુ સમર્પણ કરવાના બહાનાનીએ આચાર્યો સાથે કુકમો ક્યાં, પ્રભુને નામે લાખે રૂપિયાની પેડીએ ચલાવી, કર્મોદ્ધાનના વ્યાપાર ક્યાં, સેવક સેવિકા થઈ અનુયાયીઓને છેલ્યાં, હુંદયા, હેરાન ક્યાં, ગુરૂની પદવી પ્રાપ્ત કરી વડન વિપરીત ઉપદેશ ક્યાં, કપટભાજી બીછાવી અનેકને રૂસાવ્યા, અભિમાન કરી આડંબર વધાર્યો, યોગ્યતા વગર પધરામણીઓ કરાવી, ધર્મના અધ્યક્ષ થઈ આવકમાં દ્વિસ્સો માગ્યો, પરબવમાં ઇચ્છિત વસ્તુઓ મગદાની ચીજોઓ લખી આપી, ધર્મિષ્ઠ હોવાને બહાને પોતાને વ્યવહાર ચલાવ્યો, કામવાસના પૂરી કરી, અન્ય ધર્મનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર, તેમાં રહેલા સત્ત્વાશીનું અસ્તિત્વ બાળ્યા વિચાર્યા વગર પરધર્મની, પરતીર્થની અને તેના અનુયાયીઓની નિંદા કરી, મિત્રના ધમને નિમિત્તે દેષ માન માયા લોભ કપાયો કરી તેમાં પ્રશસ્તપણું માન્યું અને ધર્મ પરી વાર તો તેમાં ધર્મજ માન્યો-આવી રીતે મેં અનેક પ્રકારના મહિન રચૂળ કાચો ધર્મને નામે ક્યાં, મેં અનેક પ્રકારની અધમત્ત રૂપટ રીતે કરી અને ધર્મને નામે દુહાન માંડી, એક નૂતન પ્રકારને સંસાર ચડું કરી દીધો. મારી પાસે એવાં સર્વ કામો વિભાવનાં એ કરાવ્યાં મારાં એ સર્વ કાચો એવાં અને એટલાં છે કે તનુ વર્તન તમારી પાસે કરી બતાવતાં હે માડી! હું ચરમાઉ છું. એવી જ રીતે

માનસિક બાબતમાં પણ મારી પાસે એવી એવી માન્યતા મનાવી છે કે તેની વાત કહેવાં હું ચરમાઉ છું. ઉપર મેં જણાવ્યું છે તેમ યોગીએ મને યોગણુ કરી અને જતિએ જતણી કરી-આવાં આવાં કામો કરતી હતી અને માન્યતા એમ રાખતી હતી કે બહો સર્વ સત્ય તેમાંજ આવી રહ્યું હોય અને તે સિવાય અન્યત્ર કોઈ પણ જગોએ સત્ય હોયજ નહિ, હોવાનો સંભવ પણ છે નહિ એમ માનીને મેં કામ લીધું અને સર્વેએ મારી પાસે એ નિયમાનુસારજ કામ કરાવ્યું. હું તો દરેક મતવાળાની પાસે ગઈ ત્યાં મને નિષ્પક્ષ રાખવાને બદલે એવી મતસુસ્ત બનાવી દીધી કે બહો હવે મારી એવી વિચિત્ર મૂર્ખતાપર હું વિચાર કરું છું ત્યારે મને પણ બહુ ખેદ થાય છે. વળી મારી પાસે ઉપર જણાવ્યાં તે ઉપરાંત બીજાં અનેક એવાં એવાં કામો કરાવ્યાં છે કે જેનું વર્ણન કરી બતાવવાં મને પોતાનેજ લાજ આવે છે.

હે માડી! હું તમને કેટલી વાત કહું! મારી એટલી બધી વિચિત્ર રિયતિ બનેલી છે કે તે સર્વનું જો વર્ણન કરવા બેઠું તો પાર આવે નહિ અને કહેવાં કહેવાં મારે પણ બહુ ચરમાવું પડે. હું તમને થોડી વાત કુંકામાં ઠહી દઉં છું, તમે વધારે તમારી મેળે સમજી લેશો. 'થોડું લખ્યું ધણું કરી વાંચશે' એ વાત તમે સારી રીતે બહો છે. હું થોડું ઠહું છું તે તમે સમજી જશો. કુંકામાં વાત એ છે કે મારું પર સાચું નથી. બધી વાતનો સાર આ એક વાક્યમાં આવે છે. પુરૂષની દૃષ્ટિએ જગૃહ ગૃહાન્વિત્વાદ્-ગૃંતિન્તી ગૃહાદ્યક્તે ધર એ ધર નથી, પણ જી એ ધર છે, તેમજ સોની દૃષ્ટિથી પુરૂષ-પતિ તેનું સર્વસ્વ હોય તેને તે જ ધર છે. ધર "સાચું રાખતું એટલે ધરમાં યોગ્ય સંપ, રત્નેહ અને વિવેક તેમજ પતિપત્ની ધર્મની યોગ્ય વહેંચણી અને કાર્યકરણ. હે માડી! મારું ધર સાચું નથી, મારા પતિ પોતાનો ધર તરફનો, મારી તરફનો, પોતાની બધ તરફનો ધર્મ બરાબર સમજવા નથી અને સમજવા ન હોવાને લીધે ધર્મકાર્ય-પોતાની ફરજ બજાવવા નથી તેથી આ સર્વ ગોટાળો થયો છે. જ્યાં ધર સાચું ન હોય ત્યાં મારે કોની પાસે

* પર સાચું કહું એટલે લાયક લેવી એવો ખ્યાલ અર્થે કહું બહુમાય ધાર છે, અત્ર તે અર્થમાં એ વાત જણાવેલ નથી.

ફરિયાદ કરવી. આપણે સમજી શકીએ છીએ તેવી હકીકત છે કે એ એટલે ઘર અને ઘર એટલે સંસાર. એટલે કે સંસારમાં પ્રગતિ કરવાનું કારણ શ્રી છે, સીના દુષ્ટિબિન્દુથી પુરૂષ એ જ સ્થાન લે છે. જે જેમ સંસારવ્યવહાર ચલાવવા માટે પતિ અને પત્નીએ પોતપોતાના ધર્મો યોગ્ય પ્રકારે પાળવા જોઈએ અને તે માટે ખાસ કરીને પતિએ સર્વ પ્રકારનો યોગ્ય વિચાર કરવો જોઈએ, સંયુક્ત કુટુંબ હોય તે કોઈને અન્યાય થવો ન જોઈએ, આજમુને વધારે મળે, બહુ જોડનાર કે વાંધા પાડનારને ખાસ લાભ મળે વિગેરે ગેરવ્યવસ્થા થવી ન જોઈએ એ જોવાની ફરજ કુટુંબના કર્તા-મેનેજરની છે અને તેમ કરનારનું ઘર સાચું કહેવાય છે, જેનું ઘર સાચું ન હોય તેને ત્યાં નિરંતર કલેશ, અન્યાય અને અશાંતિ રહે છે; તે પ્રમાણે અહીં શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે માડી! મારાં દુઃખની વાત હું શું કહું! મારું ઘર જ સાચું નથી, મારા પતિ ઘર સંબંધી-મારા સંબંધી કદિ વિચાર જ કરતા નથી, મને મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પોતાને મંદિરે તેડતા જ નથી, ત્યાં પછી મારે બીજો કોનો વાંક કાઢવો? મોહરાજા જેવા બહાદુર યોદ્ધા સાથે લડાઈ લડવાની અને પોતાનું ઘર જ સાચું નહિ, પોતાના લશ્કરમાં વ્યવસ્થા નહિ, પોતાનું બળ કેટલું છે તેનો ખ્યાલ નહિ, પોતાના લશ્કરને લડવાની સામગ્રી આપવી જોઈએ, તેઓ માટે સરસામન તૈયાર જોઈએ-વિગેરે વિગેરે કોઈ પણ બાબતમાં જ્યાં ઠેકાણું જ મળે નહિ ત્યાં પછી મારા નાથનો વિજય કેવી રીતે થાય? માડી! હું નિષ્પક્ષ રહેવા ઘણું ઝુરું છું પણ ટુંકમાં તમે સમજી લેજો કે મારું ઘર સાચું ન હોવાથી-મારા નાથની પૂર્ણ અનુકૂળતા ન હોવાથી હું તેમ કરી શકતી નથી અને એક બાબત એ ઢળી જઈ છે.

‘ઘરનું તીરથ નહિ બીજું’ એ પ્રમાણે ઉપયોગી પાડાંતર છાપેડી ભુકમાં આપ્યો છે તેનો અર્થ વિચારવા યોગ્ય છે. એ પાડ એક પણ પ્રતમાં નથી તેથી પ્રતનો પાડ મૂળમાં રાખ્યો છે, પણ આ પાડાંતર બહુ સુંદર છે એમ અર્થ વિચારવાથી જણાયો. આ સર્વ તીર્થોએને વશ પડ્યા પછી મેં જે કયું અને મારી પાસે તેઓએ જે કરાવ્યું તેનો હેવાલ કહેતાં મને શરમ આવે છે. તેઓ મને શું કહેવા હતા તેનો સાર તમને ટુંકમાં કહી દઉં તો એ છે કે પોતાના ઘર સિવાય

તરવાનો અન્ય માર્ગ નથી. લેનાથી તરીએ તે તીર્થ કહેવાય છે. અમારા તીર્થ સિવાય તને બીજી કોઈ પણ જગ્યાએથી તરી શક્યો નહિ—આ તેઓના ઉપદેશનો સાર છે. પોતાના મત ઉપર હડ ઠહા-ઘ્રહ રાખી અન્ય ધર્મના ક્રુદ્ધ સત્યાંશોને પણ સ્વીકારવા તરફ ઉપેક્ષા રહે એ પ્રમાણે સર્વ તીર્થોએ અને ઉપદેશ દેતા હતા. પોતાના તીર્થની પણ બારીકીથી ચોધ ન કરું તેવા હેતુથી અને કહેતા હતા કે મહૌઠ્ઠાણુ જે માથા ન સાંસ્તકેજ ચોઝેર અઠાકિક ભાવેમાં તક—પુદિ ચાહી શકે નહિ, તેવા ભાવેમાં તો અમે કહીએ તે સત્ય—એમ કહી પોતાને માથે પુરાવાનો બોલો રહે છે તે ઉઘવી હેતા હતા અથવા ઉઘવી દેવા પ્રયત્ન કરતા હતા. વળી કોઈક કહે છે કે હસ્તિના તાજ્યપાનોત્રિ ન મળેજમ્મરિરે હાથી ચેરીમાં ઘળી દે તે કખૂલ કરવું પણ જૈન મંદિરનો આશય ન લેવો. આમાં સત્ય અંશ સમજવાની તક મળે તોપણ તેને જતી કરવાનો માર્ગ જતાવ્યો છે. દરેક તીર્થવાળાએ પોતાના વાઘ બોધી તેની આજીવણુ એવી વાડ મજબૂત બાંધી લેવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે તેમાંથી એક પણ પ્રાણી બહાર નીકળી વિશાળ વસુધાનો પંથ ભેઈ ભણી ભોગવી શકે નહિ. અન્ય ધર્મપુસ્તક વાંચવાની ના કહેનાર, અન્ય ધર્મસ્વરૂપ સાંભળનારને અધમ પંક્તિપર મૂકનાર સત્યને પોતાની પાસે હોવાનો દાવો કરે છે, અન્યને ફાંફાં મારનારા કાવે છે અને પોતેજ સત્ય સ્વરૂપ છે એમ ઉપદેશ છે અને તેના અંધ અનુયાયીવર્ગ એ વાતને સ્વીકારી પણ લે છે. આ પ્રમાણે હે માડી! મારી પાસે એવાં એવાં કામો કરાવ્યાં છે અને મને એટલી રખડપટ્ટી કરાવી છે કે તેની વાત કહેવાં મને યરમ થાય છે. અન્ય તીર્થોએ આ જીવ પાસે કેવાં કેવાં કામો કરાવ્યાં છે અને મોહરાત્રએ આ જીવને અશ્વનમાં રાખી કેવો રખડવ્યો છે તેનો હુવાલ આખા ઉપ-મિતિભર પ્રપચા કયા ગ્રંથમાં ટીમાનું સિદ્ધાંત ગણિએ બહુ મુંદર ચિત્તાકર્ષક રીતે આપ્યો છે તે અવકાશે વાંચી વિચારવો. અત્ર ભાવ એ છે કે આવી રીતે ઘર સિવાય અન્ય તીર્થ નથી એમ કહી મને નિષ્પક્ષ રહેવા દીધી નહિ અને તેને માટે તીર્થના ઉપદેશકો ખાત્ર જવાબદાર છે.

આપ વીતી કહેતાં રીસાવે,
 *તેહમું જોર ન ચાલે;
 આનંદધનપ્રમુદં ચાંદની શાલે,
 વાજીં સઘલી પાલે. માયડીં ૦ ૮

“પોતાની ઉપર વીતેલ હકીકત વર્ણવી બતાવતાં તે પતિ (મારા ઉપર) ગુસ્સો કરે છે તેથી તેની સાથે (મારું) જોર ચાલતું નથી (હવે તો) આનંદધન પરમાત્મા મારો હાથ ઝાલે તો સઘળી બાજુ પગાર્થ જાય, તેમાં વિજય મળે.”

ભાવ-વિવિધ તીર્થ (મત) માં મને કેવો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો અને તેને પરિણામે મારી કેવી રખડપટ્ટો થઈ, દુર્મર્તિમાં મારે કેવી રીતે ભ્રમણ કરવું પડ્યું, ત્યાં મારે કેવાં કેવાં દુઃખો સહન કરવાં પડ્યાં વિગેરે વાત જોઈ તે તીર્થના ચાલકોને કહી બતાવું છું, જે વાત મને વીતી છે તેનો સવિસ્તર ઉવાસ તેઓને સંભળાવું છું તો તેઓ મારા ઉપર રીસ કરે છે, ગુસ્સો થઈ મારા ઉપર ક્રોધ કરે છે અને મારી સાથે રૂસણું લે છે તેથી તેઓ ઉપર મારું કાંઈ જોર ચાલતું નથી. દુનિયામાં ધણીવાર એવું બને છે કે સાચી વાત કરીએ તે કોઈને ગમતી નથી. સાચી વાત ગમતી નથી એટલું જ

* ‘તેહમું’ને બદલે છાપેલી ગુઝમ્મા ‘તથી’ અરે પાઠ છે. અર્થ તેથી સારો થાય છે પણ તેનો પાઠ કોઈ પણ પ્રતમાં નથી.

† છાપેલી ગુઝમ્મા ‘આનંદધન વદાણા માડી નજ’ એવો પાઠ છે. અર્થમાં ભૂલ ફેર પડતો નથી.

‡ ‘તો ખીનું સઘળું પાલ’ અરે ૧૦. ૧૧લી ગુઝમ્મા ૭ પદ સર્વ પ્રેરેલ ૩ ઉપર છાપેલો તે પ્રમાણ છે. અર્થ માં વિરચન ગુઝમ્મા.

૮ આપ વીતી=મારા ઉપર પડેલી વિપાતનો દરજ્જો. ક્રોધ=વનુત્ક રીસાવે રીસાઈ જાય, ક્રોધે વર્ડ જાય. તેહમુંજોની માત્ર માડી-માડા માડ=રેના પડેજાય જાય, વડન થાય.

‡ અહીં આપવીટી એકાદે ક્રોધથી તે તેનાથી સારું વડન જતા નથી પણ તેના કોઈ ભાગમાં જુએ ધારી ક્રોધ મારી સાથે રીસાઈ જાય જ. જાય તે તેની સાથે જોર નુ ચાલે કે તે તે મારા ક્રોધમાંથી કાંઈ સારું વડન જાય તે જાણે. નિંમ્યામતિથી સમજવી તે રીસાવવા વર્ડ જાય છે એટલે તેને આવીડી ૧૧ ની ટકતી નથી. આ પ્રમાણે અર્થ જગરે સ્વચ્છ થાય છે. કં આ

નહિ પણ તે વાત કહેવાથી તો તેઓ મારી સાથે લડવા આવે છે અને ઉલટા મારા પતિને એવા લંબેરી મૂકે છે કે કદાચ તે મારી સાથે જરા જરા અનુકૂળ થયા હોય તે પણ પરાસ્તુષ થઈ જાય છે અને તદ્દન મિથ્યાત્વમાં ચાલ્યા જાય છે. કલ્પો કરનારને કલ્પઆળે કહેવાથી, અંધને આંધળો કહેવાથી, પાપ કરનારને પાપી કહેવાથી દુનિયાના લોકો ગુસ્સે થઈ સામા પડે છે અને ઉલટું સત્ય કહેનારને બને તેટલું નુકસાન કરે છે. અહીં તો તે વીધીઓ મારા પતિને એવા ચઢાવી મૂકે છે કે મારું ઘર તદ્દન પતિશૂન્ય થઈ જાય અને પતિને અને મારે બોધ્યા વહેવાર પણ ન રહે એવું તેઓ કરી મૂકે છે. આથી મારાથી સારી વાત પણ કહી શકાતી નથી અને મારું જરા પણ જોર ચાલતું નથી.

આપવીતી એટલે આપનામાં રહેવાથી વીતેલી હકીકત અથવા મારે માથે વીતેલી હકીકત એ બન્ને અર્થ સુંદર છે. છતાં ફેરફાર થાય છે પણ ભાવ લગભગ સરખો જ આવે છે. આવી રીતે બધાં જાણે ત્યાં ચેતનાને અનેક પ્રકારનાં રૂપો ધારણ કરવાં પડે છે, તેની પાસે અનેક કામે એવાં કરાવવામાં આવે છે કે જેની વાત કહેવાં પણ તે લાજે છે અને તેનું ઘર પણ સાચું નથી. હવે ચેતના તે સર્વ હકીકત કહીને શું કરવું જોઈએ અથવા પોતાના સંબંધમાં શું થવું જોઈએ તે બહુ ટુંકામાં પણ મુદાસર રીતે કહે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

હવે તો માર. નાથ આનંદધન પ્રભુ જો મારી બાહુ ઝાલે તો બીજા સ્વપ્નજાને તો હું સલામી લઉં અત્યાર મુખી તો સવેએ મનં એકાંત પક્ષને. આહર કર. વીને મ. રી પ. મે અનેક વેશો ધરાવ્યા છે, અનેક કામે. કર. વ્યા છે અને મ. રી અનેક રીતે અનેક જગ્યા પર રખાપટ્ટી કર. વી છે, પરંતુ જો હવે આનંદધન ભગવાન-મારા શુદ્ધ પ્રત્યક્ષ મ. રી હ. થ. ઝ. લે, મને એક. ન સ્વપ્ન. નેનાં અથવા બહુ કિંમતી એકાંત માનનાં વસ્તુત્વરૂપના. અનરમ નિઃસ્વને સમજવા. અદ્યા વગર જે હક આમંત્ર થાય છે તેનાં ત્યાં કરાવી શુદ્ધ સ્વરૂપ દેખાવમાં પ્રગાંત કરાવે અને તંદા છેવટે શુદ્ધ આચરણ થઈ શુદ્ધ રાગને. ભાસ થાય. વિશુદ્ધ કેવલ્યસનથી લે. કે. કે. કે. નુ સ્વરૂપ સમજાય ને. બીજા બધાને હું બાજવી લઉં અને મ. રી પીઠ પતી જાય. હ. કે. ને. કે. ઇને

કાંઈ કહું છું તો તે રીસાય જાય છે, મારી પાસે હીન આચરણો કરે છે અને મને અનેક રીતે હેરાન કરે છે. મારા પતિ બિચારા શુદ્ધાવબોધને પાત્ર થયા નથી તેથી સર્વ ગોટા ગળી જાય છે અને મને સાચે ઘસડે છે. આનંદધનસ્વરૂપ પતિ શુદ્ધ સ્વરૂપ સમગ્ર પ્રગટ કરી મારી બાંહુ ઝાલે એટલે પોતે શુદ્ધ સ્વરૂપી થાય તે અત્યારે જે એકપક્ષમાં તેઓને ઘસડાવાની ટેવ પડી ગઈ છે તે ફા થાય અને ત્યારે જ તેઓ નિષ્પક્ષ રહે. તેઓ જ્યારે નિષ્પક્ષ થાય ત્યારે પછી હું પણ તેવી થઈ જાઉં એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. આ પ્રમાણે થાય ત્યારે સમગ્ર બાજુ બરાબર રમાઈ જાય, સર્વ જગેષ વિજય મળે અને ચેતનની ભવપ્રમણા પૂરી થાય. બાજુ કેવી રમવી જોઈએ અને કેવા ફાણા નાખવાથી વિજય થાય તે માટે બારમા પદમાં વિસ્તારથી વિવેચન કરી ગયા છીએ. પાકાંતરમાં બાજુને બહારે 'બીજું' એવો પાક છે તે પણ ડીક છે. એ આનંદધન પ્રભુ હાથ પકડે તો બીજું તો સર્વ પળાય જાય તેમ છે, તેને બાજુ લેવાય તેમ છે, તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો આવે તેમ નથી. પળાઈ શબ્દનો અર્થ નાશ પણ થાય છે અને તે અર્થ વધારે ડીક છે.

આનંદધન પ્રભુ હાથ પકડે એ બાબત પર આખા પદનું રહસ્ય છે. જ્યાંસુધી અનેક જગેષ પર જઈ પશ્ચાત્ત આદરવામાં આવે ત્યાંસુધી આ ચેતનાનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. જ્યારે શુદ્ધ દયાના ખાંડી થઈ આનંદધનસ્વરૂપમાં લય પામવા અડગ નિશ્ચય થશે ત્યારે જ સર્વ ક્રિયા અને જ્ઞાનનું ફળ પ્રાપ્ત થવાનું છે એ સ્પષ્ટ વાત છે. એમ થાય નહિ ત્યાંસુધી મને તેવા રંગમાં વશ પડેલામાં આવે, મને તેટલી આતાપના લેવામાં આવે, મને તેટલી યાત્રાઓ કરવામાં આવે, મને તેટલાં આચરણો કરવામાં આવે, ઉપર ઉપરની ટુંકમાં કડીએ તો મને તેટલી કિંમતે કરવામાં આવે, પણ જ્યાંસુધી શુદ્ધ ચેતન્યભાવ પ્રગટ કરી તેમાં લય પામવાની દયા ન થાય ત્યાંસુધી મને અતેજવાટી યાત્રા કે બેજવાટી યાત્રા, બુદ્ધ યાત્રા કે જન યાત્રા, મીમંસક યાત્રા કે વેદાન્તી યાત્રા, નૈયાયિક યાત્રા કે વૈશેષિક યાત્રા—એમ વરતુર દોર વળવાનું નથી આ અર્થ વિશુદ્ધ જન સત્ત્વ દ્વંદ્વે મનમાં વિચરતો રહેલો છે. વરતુરત્વના રહસ્યનો પ્રેમ ન થયો હોય તેવા સ્મૃત નાશ.

વાળા પ્રાણીઓ અહીં પણ નિશ્ચયની પોષણા ભરે, પરંતુ અત્ર એવું કંઈ પણ નથી. એ આવી સામાન્ય જાળવને પણ નિશ્ચયપોષણ તરીકે મણીને વિચારવામાં કે ઉવેખવામાં આવશે તે સમજવું કે આપણું પણ નિષ્પક્ષપણું હજી પ્રગટ થયું નથી અને હજી ઘણા ભવો સુધી આનંદધન પ્રભુ હાથ પકડે એવી સ્થિતિમાં મૂકાવાની આપણી વીમ અસિદ્ધિ થઈ નથી.

આનંદધન મહારાજે પ્રખર ભાષામાં ઔદપણે અહીં વિચારો બતાવ્યા છે અને ઉદરભરણાદિ નિષ્ક્રમ કરતાં પ્રાણીને ઠગિકાળમાં મોહ નહી રહેલ છે એમ ચોદમા અનંતનાથજીના સ્તવનમાં કહ્યું છે, એવા મહામ વિચારના લેખકોને બરાબર સમજવાની ખાસ જરૂર છે. જે જાતી હરના વિચારો તેઓ બતાવે છે તે કેટલીકવાર બાહ્ય દષ્ટિ-જીવોના જાણમાં પણ આવી શકતા નથી અને તેથી તે વિચારો નિશ્ચય નયના છે એમ કહેવામાં આવે છે. વસ્તુતાઃ આવા વિચારો જરા જાતી દષ્ટિ થઈ હોય, એકાંત બાહ્ય દષ્ટિથી જે કંઈક જાણ આવ્યા હોય તેને તદ્દન સામાન્ય છે. શાસ્ત્રકાર તેથી ઘણી જગ્યાપર કહે છે કે આ જીવે બાહ્ય ક્રિયા તો બહુવાર કરી પરંતુ તેને મોહ-અજ્ઞાન ગયા નહિ તેથી ક્રિયાનો લાભ બરાબર મળ્યો નહિ. મેરૂ પર્વત જેટલો ઢગલો થાય એટલા ઓછા મુદુપત્તિ કરીને તેટલી વાર સંયમ લીધા છતાં આ જીવની મુક્તિ ન થવાનું કારણ બાહ્ય દષ્ટિ છે. જરા અંતરાત્મપણું પ્રાપ્ત થાય અને પક્ષવાદ છોડી દેવામાં આવે તો પછી ઉત્તત દશાએ પહોંચવામાં વખત લાગતો નથી. આનંદધનજીનો યોગ બહુ ઊંચો હોવાથી તેમણે જે શબ્દો આ પદમાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રખર ભાષામાં કહ્યા છે તેવા વિચારો જરા ફેરફાર સાથે અન્ય લેખકોએ પણ બતાવ્યા છે. જે જે લેખકોનો જેટલો વિકાસ થયો હોય તેટલી હદ સુધી જ તે વાત લખી શકે છે અને ખાસ કરીને આવા સ્પષ્ટ વક્ત્રા થનાર લેખકો બહુ યોગ્ય હોય. તે વાત ખરી છે, પરંતુ આવા જ વિચારો ખાસ આત્મોક્તિ માટે કર્તવ્ય છે એ આપું પદ વિચારવાથી જણાય તેમ છે. બીજા યોગના વિષયપર લખનારા આ પદના વિષયસંબંધમાં શું લખે છે તે વિચારતાં આપણને ચિદાનંદજી ઉકે કર્પૂરચંદ્રજીનું ‘અબધું નિરપખ વિરલા કોઈ’ એ પદ ધ્યાનમાં આવે છે. એ પદ આપું

પ્રથમ ગાથાના વિવેચનમાં લખાઈ ગયું છે અને ત્યાં બતાવ્યું છે કે આનંદધનજી મહારાજ પોતાના પદમાં તીર્થ-દર્શનોમાં નિષ્પક્ષપદ્ શીખવે છે અને ચિદાનંદજી આધ્યાત્મિક નિષ્પક્ષપદ્ શીખવે છે. એ જ વિષયને અંગે શ્રીમાન્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય પોતાના 'નવ વિજ્ઞાસ' માં અવારનવાર ઉક્તિ કરે છે. 'અજ મેં સાચો સાહિજ પાયો' એ પદમાં તેઓ કહે છે તે જોઈએ.

ચાકી સેવ કરતનું ચાકું, મુજ મન ગ્રેમ મુઠાયો
અજ મેં સાચો સાહિજ પાયો.

• • • • •

ન્યોં જાનો ત્યોં મુગતિ ન જાનો, મેં તો સેવક ઉત્તમ
પદપાત તો પરતું હોવે, રામ થરતનું મુનકો અજ
જાવ એક હે સજ રાનીકો, મુરખ બેઠ ન પાયે
અખનો સાહિજ જો પહિયાને, રો નસઝીઝા પાયે. અજ

આ પદમાં આનંદધન પ્રભુ હાથ પકડે એ જાવ બતાવ્યો છે તેને ડાગતોજ જાવ અજ જણાવ્યો છે. એ જ મહારાજા અન્યત્ર કહે છે-

બાધા ક્રિયા કરે કપટ કેળવે, શિરકે મઢત કઢાવે
પદપાત કબતું નપિ છેડે, ઉતરું મુગતિ બોઝાવે
જળ લગે સમતા દાખુ નહિ આવે.

અહીં કેટલી હદ મુધીની વાત કરી છે તે બરાબર વિચાર્યું થયેલ છે. બાધાચરણો કરવામાં કપટક્રિયા આવે અને પદપાતને ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો તેની મુક્તિ થવાની વાત તો બાજુએ રહી પણ તેને બદલે તે મુગતિમાં જાય છે. સમતાને માયદી દ્વીને ચેતના રૂપિયાદ કરે છે એમ આનંદધનજી મહારાજ બતાવે છે તે આ જ છે. એવી જાગૃત્તી કરે છે, યતિ ચતલ્લી બનાવે છે ત્રિગેરે વાત કહી છે તે મહત્ત્વ ન મ કંદેવર-વચની સાથે મળતી આવે છે અને એવા પ્રાણી આનંદ મુગતિમાં પ્રમત્ત કરવું પડે છે તેનો સમાવેશ 'જે જે પ્રિયું જ મેં કરવું' તેમા થઈ જાય છે. આ સિયતિ છે તેથી વિચાર કરી પદ વચનો ત્યાગ કરી સત્ય માર્ગને આદરવા અને તેને વચની રહેણ પાડવું છે. જનવિજ્ઞાસમા જનવિમ્બાસુરિ એક પદ ત્રિદામ રામનંદ કહે છે તેને જાવ પદ્મ બાવે જ છે. તે પદ નીચે પ્રમત્ત છે.

યોગાભ્યાસીઓ કહે તે વિચારીને સમજીને અનુકરણ કરવા યોગ્ય
 છે. આનંદધન પ્રભુ હાથ પકડે એ માર્ગ આનંદધન યોગીના કહે
 પ્રમાણે આદરવા યોગ્ય છે, આપનો સ્વામી શુદ્ધ ચેતન પોતાને
 ઓળખે એ માર્ગ આદરવાનો ઉપદેશ ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ધ્યોવિજયજી
 આપે છે, પંકજ નામ ધરાવી પંકજી ઉપર-નિર્લેપ રહેનાર કમળની
 પેડે વિષયકર્મમાંથી ઉત્પન્ન થઈ તેનાથી દૂર રહેનાર પ્રાણી સાહેબને
 વડાડો લાગે છે તેથી તેવા યજ્ઞની જરૂર ચિદાનંદજી બતાવે છે, અને
 જગતના મતોનો પક્ષ છોડી સ્વભાવે સર્વ વસ્તુપર અવલોકન કરવાની
 આવશ્યકતા જ્ઞાનવિમળસૂરિ બતાવે છે. આ સર્વ હુકીકત ધ્યાનમાં
 લઈ મનને સત્ય સમજવા માટે ખુદનું સખી પ્રગતિ કરવી અને
 મતનો મત્ર અથવા પક્ષ તજી દેવા પ્રયત્ન કરવો એ ખાસ કર્તવ્ય છે.
 દુનિયામાં ધર્મને નામે લોહીની નદીઓ રેલાઈ છે એ વાત ધ્યાનમાં
 રાખવાની ખાસ જરૂર છે અને તેના સ્પૃશ્ય તરીકે એ સમજી
 યોગ્ય છે કે તેવી લગઈઓનું કારણ માત્ર પદાર્થપતા અને વિચાર
 શક્તિની ઝેરફારથી છે. પરમતત્ત્વો અભ્યાસ કર્યા વગર ધર્મને જાને
 મોટાં સુદો ગેમાં કરવાં એ તદ્દન અજ્ઞાનદશા અથવા અંધારા સૂચક
 છે. આ પદ શાંતિ સખીને બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. એમાં રહેલો
 માત્ર સારંગનિક ધર્મ બધા તો બહુ મતભેદનો નિકાલ ધર્મ જ
 નંજવ છે. જગ દશાને ઉત્તર કરી વિચાર કરી આ પદનો જ
 વિચારવા રિગતિ છે, બાકી અથવા ઉપર ઉપરના વિચાર કાઢી
 ના પડનું સ્પૃશ્ય કંઈ પણ સમજવામાં આવે નેમ નથી એમ કહે
 છે. આનંદધનજીનો આશય ધ્યોજા જ વિપુલ ઉત્તર અને ઉદાર
 એ વક્તવ્યમાં સમજાવે યોગ્ય છે અને તેની ઉદાત્તતા વર્તમાન પરંતુ
 નિર્દોષ-જ્ઞાન (Tolerance) ના વિચારોથી પણ ધ્યોજા આજના વર્ષે
 વિચારવાથી સમજી શકાયો. વર્તમાન વિચારમાં પરમતત્ત્વે
 ૧૫ દેશ દેશની જ બાવના છે, ખૂબ સવ જગતપર જઈ સત્ય કહે
 નાવડાં કાઢી લખને સત્યની ખતાર અદરશની અને જ્યાં જ્યાં
 જ્યાં દેશ ન્યા પેટકે દરજે તે સરોવરનું અનિત્ય સ્થિતિમાંથી
 નવાનું બ. પદના બદલાવમાં આવી છે તે વર્તમાન વિચાર
 સ્વચ્છતાવસ્થાના પદ એમાં અવગત નથી વર્તમાન સ્થિતિ

અન્ય ધર્મમાં હોય તે સહે તેમને તેમ સ્થે એટલોજ ભાવ છે. આ સહિષ્ણુતાના કરતાં આનંદધનજીની સહિષ્ણુતા બહુ આગળ વધી જાય છે. ન કે ખાતા મહાવીરે ન દ્રેષઃ કપિલાસ્તિ એ ભાવનામાં અને દક્ષિના નામનાનોગ્રેવે ન મપ્પેગ્ગેવંસિરે એ બે વાક્ય વચ્ચે તફાવત સમજવાથી પૂર્વ કાળમાં વીર્યનો આગ્રહ પૂર્વ કાળના યોગીઓમાં કેટલો હતો તે જણાય છે, તેથી ઘણું આગળ વધીને અને વર્તમાન સહિષ્ણુતાના ભાવથી પણ આગળ વધીને સત્યયોધક ભુદિની અને શુદ્ધ દશા ગ્રાસ કરવાની જે ભાવના આ પદમાં બતાવવામાં આવી છે તે ખાસ વિચાર કરવા યોગ્ય છે અને મનન કરીને સમજવા યોગ્ય છે.

૫૬ ઓગણપચાસમું-રાગ સોરઠી.*

કિંચન વરણો નાહ રે, મોને કોઈ મેલાવો;

બ્રંજન રેસ ન આંસડી ભાવે,^૧

મંમન ગિર પહો દાહ રે. મોને^૨ ?

* અહીં સર્વ પ્રત્યેમાં સમ સોરઠી એમ લખ્યું છે. ગંગા અને સોરઠીમાં ફેર પડે છે તે માનવરિક્ષમાં કુદગ મુખને ખૂંચા થાય છે. છાપેથી જુઠામાં એને સોરઠ રાગ લીધે આપેલ છે તે કાંઈ મરખી સિદ્ધ થયું નથી.

† એક પ્રકારમાં પણ આ પ્રભાવે આપ્યા છે. 'મોને મિલાવે રે, કોઈ ક્યેવન વરણો નાહ રે' આ પણ સારમાં જણાવે બાકી રહ્યો નથી. નૂતનમાં પણ આપેલ છે તે સ્વચ્છ લખ્યું છે.

‡ મોનેને નહિ પ્રત્યક્ષ 'મોને' સ્થાને પાડાવે છે. એમ જાણને 'મોને' સ્થાને રાખે છે. સ્થાનમાં મન રહેલ અને સ્થાને નહિ મોને વચ્ચે િન થાય છે. અર્થ એક જ છે. કોઈને સ્થાને 'મોને' પણ એક પ્રકારમાં એમને સ્થાને 'મોને' પણ છે, તે પણ સાર્થક છે.

§ 'મંમન' રેખા આખલ ભાવે એકે પણ આપ મોરેલી જુઠામાં છે. એ પણ કેવળ રેખાનો અર્થ રેખા કરી પડે છે. એને નહિ કેવળ નામ પણ આપેલ છે તે પણ પ્રત્યક્ષ દોષા ઉપરથી સારા અર્થ આપે છે.

¶ ભાવે સ્થાને પડે એક પ્રકારમાં 'મોને' નેત્રુ વચા છે તે સ્થાનમાં તે સહે તેમ છે પણ તેથી તરફ નથી તેમજ અર્થ તેમ અને એમ જ રહે છે.

‖ ક્યેવનવરણોનુપણુ જેવા રંગરંગો, નાના, મેલ-ગાંધ વગરનો નાદ-આપ, પદ-મેલાવે-મેલો આપ, (તેથી મરી તરી) નાના પી આપ, મંમન=મંમન, રેખા=રેખા આપ, મંમન=મંમન ભાવે-મોને, પદ=આપે મરણ=રેખા, નહિ તે રેખા=મંમન પદ=રેખા.

અસ્વસ્થ રહી શરીરવિભૂષાની દરકાર ન કરતાં પતિના મેળાપ
 મળે તેને આવી રીતે કહે છે તે વિક્રમેર્વશીયના વાંચનારે
 ના સંબંધમાં ખીલ રીતે બોલું હશે ત્યાં ઉર્વશીના વિરહથી
 પેલ પુરુષ મધુકર, હરણ, વેલડી વિગેરે જે જે મળે છે તેને
 ના સમાચાર પૂછે છે, તેથી જ રીતે વિરહધેત્રી સ્ત્રી પણ તેવા જ
 કરે છે. ચેતનાના આવે પ્રસંગે જે ઉદ્દગારો નીકળે છે તે
 અગાદનાં પદોમાં પણ ઠેકાણે બોર્ધ ગયા છીએ. ભાવ એ
 પતિને મળવા માટે સુમતિના મનમાં હવે પ્રબળ આકાંક્ષા થઈ
 તેથી જ તે સ્નાનપર અગ્નિ પડવા જેવું વચન બોલી બાંધે છે.
 આ પદનો આધ્યાત્મિક ભાવ હવે વિચારીએ. સુવર્ણવર્ણના
 કોઈ પણ પ્રકારનો ઘણ ન હોય જે કંચનત્વ શુદ્ધ સ્થિતિમાં
 હોય છે તે અન્યત્ર જોવામાં આવતું નથી. અત્યારે તો નાથ
 વર્ણવાળા છે પણ વસ્તુતઃ તે કંચનરૂપ જ છે, બાકે સુવર્ણ જ
 ને કોઈ પણ પ્રકારના મેલવગરના છે. એમને અત્યારે જે મેલ
 છે તે માત્ર માયામમતાદિકના પ્રસંગને લઈને છે, બાકી જેવો
 સંગ દૂર થયે, રાગ દ્વેષની પરિક્ષિતિ આછી થયે અને વસ્તુ-
 પતિ ઓળખશે ત્યારે તેઓ અનવણા મરી કંચન થઈ જશે.
 પતિ સાથે હે અનુભવ ! તારા ને મેળાપ કરી આપ, હે
 મ ! મારા પાંગ લયે મન એકરૂપ કરી દો, હે મને મુકલ
 ! પતિને ધ્યાનમાં કરી આપ. હે મને ! યમ નિયમ દિકથી
 ને વિગડ કરી મને પાંગ નથે પાંગ. હે મને વિક નમ્યકરણ
 ના પાંગને અહા પાંગડી તરે ! વેન વેન ને એ મને છે. તે
 મુમત કા ને કે તને ના પાંગા અન ના મેળાપ કરાપી
 ના મને એમન વગ ના પાંગ અન ના તરે પાંગ રાદિદિ
 પાંગલ વિરહન ખમા ને ન કેડે પણ પ્રકેશન રૂપાન નાગની
 નેમ ના પાંગ કેડે કેડે નથા અન ના પાંગની રખના
 કેડે પાંગાનંદી અન નેમ નાગની નેમ પણ મમતી
 નામ પાંગને અન નેમ નાગ નેમ નાગ વગને કેડે કેડે

. . . . .

. . . . .

સાધુએ પોતપોતાની ફરજો બજાવવી ઉચિત છે. અન્ય આશ્રમની ફરજો બજાવવા જ્યાં જરૂર હોઈને યાય છે. એની સાથે જ જ્યારે બે મોટી ફરજોની વચ્ચે પસંદગી કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે વળી બહુ વિચાર કરવો પડે છે. જનસમૂહના લાભ ખાતર સ્વલાભનો ભોગ આપવો પડે તે પ્રસંગે બે ફરજો વચ્ચેના લાભલાભની તુલના યાય છે; તેવી જ રીતે સાંસારિક સ્થૂળ લાભ અને આંતરિક આધ્યાત્મિક લાભના પ્રસંગે બે ફરજોમાંથી કોને વધારે માન આપવું એવા પ્રશ્ન વખતે સ્વધર્મના ઉપદેશક સૂત્રની વિચારણા યાય છે. ભરત ચક્રવર્તીને વાત પ્રથમ પૂન્ય કે ચક્રરાજ પ્રથમ પૂન્ય એ સવાલ ઊભો થયો હતો. ‘વાત ચક્ર પુર (પ્રથમ) પૂન્ય, ચિતા એક હુધરી’ એ પ્રમાણે મહાવીનાયજુના સ્તવનમાં યયોવિજયજી મહારાજ પ્રથમ મૂઠી લૌકિક ફરજ અને લોકોત્તર ફરજ વચ્ચેનો સવાલ ચર્ચા ભરત ચક્રવર્તીનો નિર્ણય બતાવે છે. ચક્રવર્તી તરીકેની લૌકિક ફરજ અને આદિનાથ તરફની આંતરિક ફરજનો નિર્ણય લોકોત્તર રીતના લાભમાં ઉતરે છે તે સ્વધર્મમાં કેટલો ઉચિત વિચાર બતાવે છે તે તપાસવા ચોખ્ખું છે. આવા વિચારપૂર્વક મહાન સલાહનો નિર્ણય કરવાના વિશુદ્ધ સૂત્રને ધર્મ એટલે દર્શનના અર્થમાં સમજાવી બાપદાદાના ધર્મમાં મરજી યાય તે સારું, પરંપર્યા આદરવાથી બચ યાય છે એમ બતાવવા પ્રયાત્ન કરવો એ સ્વભવનો દુરોચ્છ, સત્ય સમજવા તથા જાણવા તરફ ઉપેક્ષા અને તેના પરિણામ તરીકે સંસારચક્રબ્રમણ બતાવી આપે છે. જ્યાં ધર્મના ઉપદેશકો આવો મતઅર્થેક રાખે અને વિશુદ્ધ માર્ગ જાણવા કે બતાવવાના અખાત્ર કરી બાંધે ત્યાં પછી તેઓએ કરેલું અજ્ઞાન અથવા બતાવેલ રનાનાદિ માર્ગોપર શુદ્ધચેતનાને કેવી રીતે પ્રેમ યાય? આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે. પતિવિરહમાં ગાંધી થયેલ શુદ્ધચેતના ફરજની પાસે જઈ પતિમેળાપ કરાવી આપવાની યાચના કરે તેને જો ચોખ્ખું જણાવ ન મળે તો પછી હજી સંસારદશા જોઈ રહી છે એન કહી ચકાવ નહિ. કર્તવ્ય એ છે કે રૂઢ વિચારો મૂકી હઈ વિશુદ્ધ માર્ગ ચોખી કાઢી આત્માની તે માર્ગે પ્રગતિ કરાવવી અને આંતરિક લાભ ખાતર ગમે તેવા સ્થૂળ લાભોનો ભોગ આપવો. એવા પ્રસંગમાં બાપદાદાના ધર્મની દૃષ્ટિથી વિચાર

કરવો યોગ્ય નથી, એવે પ્રસંગે તો ચેતનશ્રીના નિશુદ્ધ માર્ગનો તેનો
એકાંત પ્રગટિ કરાવવાના હેતુથી વિચાર કરવો એ એના જ્ઞાન મને
ખાસ કરવા યોગ્ય છે, અને એ પ્રમાણે કરવાથી ચેતનાની અમર્યતા
સીકારાઈ જવા ઉપરાંત આત્મવિશુદ્ધિ એવી સારી અને જાડી પા
મળે છે કે તેનો ખ્યાલ વર્તમાન સ્થૂત દશામાં આવવો પણ અશક્ય
છે. બાકી તેના પ્રકારનો જે ઉપદેશમાં સાર ન હોય તેનો ઉપદેશ
અને તેવા ઉપદેશના સ્નાનાદિ સર્વ ક્રિયો શુદ્ધચેતનાને પશંક ન
આવે એ તદ્દન સ્વાભાવિક અને સમજી શકાય તેવી અખલ સે
આદલા માટે ચેતના મહાજનને માથે દાક પડે એમ કહે છે, કા
કે એવા ઉપર ઉપરના સ્નાનમાં કાંઈ જ્ઞાન નથી.

ઠોંદ *સાચ જાણે પર મનની,

નેદન મિરદ અગાઠ;

ગમથર દેશી ખુને મારી,

નિમ વાનરોં ખરવારે. મોનંજ રે

“મરકાના મનમાં જે અચાનક મિરદુવેદના યતી હોઈ છે કે
કેઈ રજાન હોય તો તે જાણે છે, જલ સિધ્ધામાં કાલતમે મ
મરક દેશીરે જે વચર (મિરદુવેદનાને ઝીંક) મુજે છે.

(જાન-જાણ પાળના મિરદુની અને એટલી મુખ્ય પીઠે વા
કે કે ન અગર છે પણ જાણ મનની એ પીઠ કેઈ રજાન હોઈ

“જાન-જાણ પાળના મિરદુની અને એટલી મુખ્ય પીઠે વા
કે કે ન અગર છે પણ જાણ મનની એ પીઠ કેઈ રજાન હોઈ

“જાન-જાણ પાળના મિરદુની અને એટલી મુખ્ય પીઠે વા
કે કે ન અગર છે પણ જાણ મનની એ પીઠ કેઈ રજાન હોઈ

“જાન-જાણ પાળના મિરદુની અને એટલી મુખ્ય પીઠે વા
કે કે ન અગર છે પણ જાણ મનની એ પીઠ કેઈ રજાન હોઈ

“જાન-જાણ પાળના મિરદુની અને એટલી મુખ્ય પીઠે વા
કે કે ન અગર છે પણ જાણ મનની એ પીઠ કેઈ રજાન હોઈ

મત્લી ચકે છે, તાત્પર્ય કે અન્યને તેનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ
ને મને પોતાને તે એ વિરહવેદના એટલી ધાય છે કે તેની
હીંચે જેમ કંડી સ્તુભાં વાનર ચંચર મુજે છે તેમ માફ
ચરીર મુજે છે, માત્ર મારે સુખેથી તેા હું તેનું યથાર્થિય
પણ કરી ચકતી નથી.

[illegible]

કરવો યોગ્ય નથી, એવે પ્રસંગે તો ચેતનજીના વિશુદ્ધ માર્ગનો તેને
એકાંત પ્રગટિ કરાવવાના હેતુથી વિચાર કરવો એ એના લાભ માં
ખાસ કરવા યોગ્ય છે, અને એ પ્રમાણે કરવાથી ચેતનાની અભ્યર્થના
સ્વીકારાર્થ જ્યાં ઉપરાંત આત્મવિશુદ્ધિ એવી સારી અને જલદી થતી
લાય છે કે તેનો ખ્યાલ વર્તમાન સ્થૂલ દશ્યામાં આવવો પણ અશક્ય
છે. બાકી તેવા પ્રકારનો જે ઉપદેશમાં સાર ન હોય તેવો ઉપદેશ
અને તેવા ઉપદેશના સ્નાનાદિ સર્વ વિષયો શુદ્ધચેતનાને પસંદ ન
આવે એ તદ્દન સ્વાભાવિક અને સમજી શકાય તેવી બાબત છે.
આટલા માટે ચેતના મજબૂતને માથે દાહ પડો એમ કહે છે, કારણ
કે એવા ઉપર ઉપરના સ્નાનમાં કંઈ લાભ નથી.

જોઈ *સયણ જાણે પર મનની,
વેદન વિરહ અથાહ;

યરથર દેહડી ધુજે માહરી,
નિમ વાનર[†] ભરમાહરે.

મોનં ૨

“પારકાના મનમાં જે અધ્યાત્મ વિરહવેદના થતી હોય છે તે
કેઈ સ્વજન હોય તો તે બાહે છે; જર શિયાળામાં વાદરાની પેઠે
મારું શરીર તો ચરથર (વિરહવેદનાને લીધે) ધુજે છે.

બાવ-મારા પતિના વિરહની અને એટલી સખત પીડા થતી
છે કે તે અપાર છે, પણ મારા મનની એ પીડા કેઈ સ્વજન હોય

* “કોઈ રોજ અને પરમજી” અર્થ પાઠ ગણેલી ગુણના ૩ કાંડુ તાત્પર્ય પાઠ
નવની પાઠ બંને એ એનો અર્થ ૭ રોજના લગ્નજન અર્થ થાય ૭

† “યરથર ધુજે દેહડી માહરી” એ પ્રમાણ પાઠ નવની પ્રાચી ૭ “કોઈ”
અર્થ દેહડીને પાઠ હવે પ્રત્યેક છે તેથી તે પાઠ લખી મળાય ૭

‡ જરથરને બદલે એક પ્રમાણ “જરથર દહર થારા ૭” અર્થ જરથર
દેહ એમ થાય છે.

૪ સંજ્ઞા-સંજ્ઞા, સંજ્ઞા, સંજ્ઞા, સંજ્ઞા, સંજ્ઞા, સંજ્ઞા, સંજ્ઞા, સંજ્ઞા, સંજ્ઞા, સંજ્ઞા
સંજ્ઞા સંજ્ઞા સંજ્ઞા સંજ્ઞા સંજ્ઞા સંજ્ઞા સંજ્ઞા સંજ્ઞા સંજ્ઞા સંજ્ઞા

પ્રત્યેક શકે છે, ત્યારથી કે અન્યને તેના ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ
 ને મને પોતાને તે એ વિરુદ્ધેના એટલી યાચ છે કે તેની
 હીપે જેમ હંડી જીવમાં વાનર થયેલ મુજે છે તેમ માફ
 થરીર મુજે છે, માત્ર મારે મુજેથી તે તું તેનું યથાર્થિય
 પક્ષ કરી શકેલી નથી.

આ પંક્તિનો આધ્યાત્મિક અર્થ વિચારવાં નીચે પ્રમ.છે સાર
 છે. પણ ખરા માણસો તે પાંચ મનમાં શું ચાલે છે તે
 નથી. એ પર પ્રાણીનું મન વચ્ચે પર છે કે નહિ? એનું વચન
 યોગ્ય છે કે નહિ? એના દુર્યમાં યથાર્થ સારવચનની વાત
 નહિ? એ સર્વ બાજુના વિચારવાની ઠાણ તરફ લે છે? પણ
 પ્રાણીઓ તે ઉપર ઉપસી વાતો ઉપર, બહારના હાવનાય
 મુત્રિમ દોષ ઉપર રીઝી લાય છે. કેઈ પરેખી સ્વચ્છ દેવ
 જ મનના ઉદ્ધણમાં શું ચાલે છે તેનો વિચાર કરી પૃથક્કાર
 ને સમજવા થલ કરે છે. આવા વિરુદ્ધ સ્વચ્છો વસ્તુસ્વ-
 ખલક કરી તેના રુદ્રમાં ઉતરવા, તેની નિરીક્ષા કરવા અને
 નિરીક્ષા કરવા થલ કરે છે અને એવો ખરાબર થલ કરે ત્યારે જ
 યોગ્ય શું છે અને વચ્ચે યોગ્ય શું છે તે સમજી શકાય છે.
 સુત કહી દેવ છે તેમને સમજાય છે કે પણ ખરા પ્રાણીઓ
 મીઠા ઉપરથી તે તદ્દન બાહ્ય ભાવમાં જ દેવ છે, તેઓ અંતર
 દેવ શું છે તે સમજવા નથી વિચરતા નથી અને બાહ્ય પક્ષ
 આવા પ્રાણીઓ અત્ત અંતરમાં એ અધન પેદા થાય છે તે કદિ
 શક્ય નથી તેનો જરા ખ્યાલ કિયા કરે, ધર્મને નમે ધર્મધર્મ
 ને કહેવો કે ખરા કરે તેને કન્યા સમજી તેના પરિપૂર્ણ સમજે
 એ બહુ દુઃખ માનવના અને પેત્રનું કદ વચેન
 નથી અને પેત્રને જે વિરુદ્ધ થાય છે તેના પદે કદે
 વચ નેમ થાય છે કે એવી રીતે બધા દેવના વચન જીવે
 અને પેત્રને સમજ સમજત ને કદે પેત્રને પરિ-
 પૂર્ણ થાય છે તે તેઓ ખલક પક્ષ બાવી શકે
 જે કેઈ પરેખી પેત્રસ્વરૂપ સમજના હાથથી તે પેત્ર-
 કિંન્તુ દેવ તેઓ ખલક પેત્રને સમજી શકે છે પેત્રની

કરવો યોગ્ય નથી, એવે પ્રસંગે તો ચેતનજીના વિશુદ્ધ માર્ગનો તેની એમાં પ્રગતિ કરાવવાના હેતુથી વિચાર કરવો એ એના લાભ માટે ખાસ કરવા યોગ્ય છે, અને એ પ્રમાણે કરવાથી ચેતનાની અભ્યર્થના સ્વીકારાર્થ જવા ઉપરાંત આત્મવિશુદ્ધિ એવી સારી અને જલદી થવી મળે છે કે તેનો ખ્યાલ વર્તમાન સ્થિતિ દશામાં આવવો પણ અશક્ય છે. બાકી તેવા પ્રકારનો જે ઉપદેશમાં સાર ન હોય તેવો ઉપદેશ અને તેવા ઉપદેશના સ્નાનાદિ સર્વ વિષયો ગુદચેતનાને પલંગ ન આવે એ તદ્દન સ્વાભાવિક અને સમજી શકાય તેવી બ્રહ્મવેદ છે. આદિલા માટે ચેતના મજાજનને માથે દાહ પડે એમ કહે છે, પ્રાણ કે એવા ઉપર ઉપરના સ્નાનમાં કાંઈ લાભ નથી.

કોઈ *સયણ જાણે પર મનની,

વેદન નિરહ અથાહ;

વશ્વર દેવડી ગુજે માહરી,

ત્રિમ ગનરઃ વરમાહરે.

મોનેં ૭ ૨

આનંદજીના મનના જ અવસ્થા / રાહુવેદન થતી દેવડી કી
કે. રાહુવેદન દેવડી નો ની યોગ્ય કે; જન નિયમોના સંકલનને
બાદ શરીર ની અવસ્થા / રાહુવેદન ની ની ની ની.

આદિ ભાગે પાંચના રાહુવેદી મન ની ની ની ની ની ની ની
કે ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની

કે ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની
નિયમોના સંકલનને બાદ શરીર ની અવસ્થા / રાહુવેદન ની ની ની ની ની ની ની

કે ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની
નિયમોના સંકલનને બાદ શરીર ની અવસ્થા / રાહુવેદન ની ની ની ની ની ની ની

કે ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની
નિયમોના સંકલનને બાદ શરીર ની અવસ્થા / રાહુવેદન ની ની ની ની ની ની ની

કે ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની ની
નિયમોના સંકલનને બાદ શરીર ની અવસ્થા / રાહુવેદન ની ની ની ની ની ની ની

તેજ બાંધી શકે છે, ત્યાર્પર્ય કે અન્યને તેના ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે; અને મને પોતાને તો એ વિરહવેદના એટલી ધાય છે કે તેની પીડાને લીધે જેમ કંડી જાતમાં વાનર ચર્યર મુજે છે તેમ મારું આખું શરીર મુજે છે, માત્ર મારે મુજેથી તો હું તેનું યથાસ્થિત વર્ણન પણ કરી શકતી નથી.

આ પંક્તિનો આધ્યાત્મિક અર્થ વિચારતાં નીચે પ્રમાણે ભાવ નીકળે છે. ધણા ખરા માણસો તો ખારા મનમાં શું ચાલે છે તે બાજુતા નથી. એ પર પ્રાણીનું મન લક્ષ્યપર છે કે નહિ? એનું વચન આદરવા યોગ્ય છે કે નહિ? એના હૃદયમાં યથાર્થ સારલક્ષ્યની વાત છે કે નહિ? એ સર્વ બાજુવા વિચારવાની કોણ તરફી લે છે? ધણા ખરા પ્રાણીઓ તો ઉપર ઉપરની વાતો ઉપર, બહારના હાવભાવ અને કૃત્રિમ દોગ ઉપર રીઝી બાંધે છે. કોઈ ખરેખરો સ્વજન હોય તો તેજ મનના ઉદ્વેગમાં શું ચાલે છે તેનો વિચાર કરી પૃથક્કરણ કરી તેને સમજવા યત્ન કરે છે. આવા વિરહ સ્વજનો વસ્તુસ્વરૂપનો ખ્યાલ કરી તેના રહસ્યમાં ઉતરવા, તેની નિરીક્ષા કરવા અને તેની પરીક્ષા કરવા યત્ન કરે છે અને એવો ખરાખર યત્ન કરે ત્યારે જ આદરવા યોગ્ય શું છે અને તજવા યોગ્ય શું છે તે સમજી શકાય છે. આવા મુઠ્ઠા જાની હોય છે તેમને સમજાય છે કે ધણા ખરા પ્રાણીઓ અને લીધેના ઉપદેશકો તો તદ્દન બાહ્ય ભાવમાં જ હોય છે, તેઓ અતર આત્મદશા શું છે તે સમજવા નથી, વિચારવા નથી અને બાજુતા પણ નથી. આવા પ્રાણીઓ મારા અંતરમાં જે અધાન વેદના ધાય છે તે કંઈ બાંધી શકતા નથી. તે તો જરા બાહ્ય ક્રિયા કરે, ધર્મને નામે ધમાધમ કરે, ધર્મિષ્ઠ હોવાનો દેખાવ કરે તેને કર્તવ્ય સમજી તેમા પરિપૂર્ણતા સમજે છે. આવી બાહ્ય દશાનાં મુદ્ધવેતનનાં અને ચેતનજનો કંઈ સ્વયોગ થતો નથી અને ચેતનને જે વિરહવ્યથા ધાય છે તેમા ઘટાટો થતો નથી. વાત એમ ધાય છે કે એવી રીતે બાહ્ય દશામાં વર્તવા છતાં ચેતના અને ચેતનનો સંબંધ સમજવા ન હોવાથી ચેતનને પરિવિરહથી કેવી પીડા ધાય છે તે તેઓના ખ્યાલમા પણ આવી શકતું નથી. જે કોઈ ખરેખરો ચેતનસ્વરૂપ સમજનાર લક્ષ્યાર્થવાળો ચેતનનો હિતેન્દુ હોય તે આ અપાર વેદનાને સમજી શકે છે. ચેતનાની

તેજ બહી શકે છે, વાતપર્યં કે અન્યને તેના ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે; અને મને પોતાને તો એ વિરહવેદના એટલી ધાય છે કે તેની પીડાને લીધે જેમ કંઠી ઋતુમાં વાનર ચરધર મુજે છે તેમ મારું આખું શરીર મુજે છે, માત્ર મારે સુખેથી તો હું તેનું યથાર્થ વર્ણન પણ કરી શકતો નથી.

આ પંક્તિનો આધ્યાત્મિક અર્થ વિચારતાં નીચે પ્રમાણે ભાવ નીકળે છે. ઘણા ખરા માણસો તો પારકા મનમાં મુંઝાલે છે તે બહુવા નથી. એ પર પ્રાણીનું મન લક્ષ્યપર છે કે નહિ? એનું વચન આદરવા યોગ્ય છે કે નહિ? એના હૃદયમાં યથાર્થ સારવચ્યની વાત છે કે નહિ? એ સર્વ બહુવા વિચારવાની કોણ તસ્દી લે છે? ઘણા ખરા પ્રાણીઓ તો ઉપર ઉપરની વાતો ઉપર, બહુરના હાવભાવ અને કૃત્રિમ દોષ ઉપર રીઝી બાધ છે. કોઈ ખરેખરો સ્વજન હોય તો તેજ મનના ઉગ્રણમાં મુંઝાલે છે તેના વિચાર કરી પૂઘછરણ કરી તેને સમજાવવા ચાલ કરે છે. આવા વિરહ સ્વજનો વસ્તુસ્વરૂપનો ખ્યાલ કરી તેના રહસ્યમાં ઉતરવા, તેની નિરીક્ષા કરવા અને તેની પરીક્ષા કરવા ચાલ કરે છે અને એવો બરબર ચાલ કરે ત્યારે જ આદરવા યોગ્ય મુંઝે છે અને નજર. એ ય મુંઝે તે નમસ્તુ શકાય છે. આવા મુગ્ધ રાની હેય છે તેમને નમનનય તે કોણ ખરા પ્રાણીઓ અને નીર્ધન ઉપદેશકો તે નાના રહસ્યમાં જ રહ્ય છે. તેમને નમન નમસ્તુ મુંઝે તે સમજવા નહીં. વિચારવા નહીં અને બહુવા પણ નથી. આ વ પ્રાણીઓ. એ નમનનય તે બધા મુંઝાલે તે કોઈ બહી શકતો નથી તેને જાણ. એ કોઈ મનને નમનનય તે સમજાવ કરે ધર્મકો અને હેય તેને કોઈ નમનનય તેને કોઈ નમનનય છે. એવી બહુ રહસ્ય નમનનય નમનનય કોઈ નથી મ યને. નમન અને નમનનય તે કોઈ બધા બધા નમનનય તેને કોઈ નથી રા. નમનનય છે તે એવી રીતે રા. નમનનય તેને કોઈ નમનનય અને નમનનય નમનનય નમનનય તેને કોઈ વિરહથી કેવી પીડા થાય તેને તેને નમનનય પણ અ.વી શકતો નથી તે કોઈ ખરેખરો નમનનય તે નમનનય નમનનય તેને કોઈ નમનનય હોય તે નમનનય નમનનય શકે છે. નમનનય

પંચતંત્રમાં વાંદરા માટે એક કથા છે. તેમાં લખે છે કે એક સુધરી વરસાદના વખતમાં વાંદરાને ઝાડની નીચે ધુજતો બેઠો પોતાના માળામાંથી કહેવા લાગી કે ‘હે બાઈ! તું આવો ડાહ્યો અને મનુષ્યની આદૃતિવાળો હાય પણ સહિત દેખાવા છતાં વરસાદ આવવા અગાઉ ઘર શામાટે બાંધી રાખતો નથી કે ચોમાસામાં આ પ્રમાણે થરથર ધુજતું પડે નહિ.’ વાંદરે જવાબ આપ્યો કે ‘તારે અન્યની વાત કરી ઉપદેશક થવાની જરૂર નથી, સુપ બેસી રહે નહિ તો તારો માળો જ વીંખી નાખીશ.’ સુધરી પોતાના સુંદર માળામાંથી બીજી વાર થોડા વખત પછી વળી વાંદરાને ધુજતો બોધ તેજ પ્રમાણે ઉપદેશ આપવા લાગી અને વાંદરે ફરીવાર તેને એક બે ગાળો લગાવી ‘દુરાચરે, રંદે, પંડિતમાનિનિ! સુપ રહે, નહિ તો તને ઘરબાર વગરની કરી મૂકીશ’ ઇત્યાદિ કથું. સુધરીને વળી અનુકંપા આવતાં ત્રીજીવાર ઉપદેશ આપવા મંડી ગઈ એટલે વાંદરે ઝડપ મારી તેનો માળો તોડી નાખ્યો અને બોલ્યો કે ‘ઘર બાંધવામાં તો અસમર્થ છું, પણ પાશ્વ ઘર ભાંગી નાખવામાં સમર્થ છું.’ આમ બોલી સુધરીને ઘરબાર (માળા) વગરની કરી અને પોતે તો થરથર ધુજતો રહ્યો. ચેતનજીના સંબંધમાં આલું ઘટ્ટીવાર બને છે. કોઈ વિશુદ્ધ ઉપદેશ આપવા આવે છે તો તેનો ઉપદેશ ન માનતાં ઉઠતું બને તેટલું તેને નુકસાન કરવા યત્ન કરે છે, અને પોતે તો જે થરથર ધુજતી દયામાં હોય છે તેમાં જ રહે છે; પોતાને ભૂલ થતો નથી અને ઉઠતું ઉપદેશ આપનારને નુકસાન કરે છે. ચેતના થરથર ધુજે છે એવો અત્ર ભાવ બતાવ્યો છે તેનો વાસ્તવિક વિચાર તો ચેતન ઉપર જ સમજવાનો છે, કારણ કે ચેતન અને ચેતનનો અભેદ છે. ચેતનનો સ્મૂળ ચેતનાદેહ વિરહથી ધુજે છે એટલે ચેતનજીને ચેતનાનો તેની શુદ્ધ દયામાં મેળાપ થતો નથી. સુધરી જેવા સુચિહિત પુરૂષો કદાચ ચેતનજીને ઉપદેશ આપવા આવે તો ચેતન તે માનતો નથી અને તે ઉપદેશની અસર જેમ બને તેમ પોતા ઉપર જોડી થાય એવું વર્તન વિભાવના બોરને લીધે કરે છે અને પછી તેને લઈને તેની દયા જરા પણ સુધરતી નથી એટલું જ નહિ પણ તેનો વિરહકાળ લખાયા જ કરે છે.

*રેહ ન ગિહ ન નેહ ન રેહ ન,
માવે ન દુહડા ગાહ;†
આનંદધન વહાલો વાંદડી સાહિં,
નિશદિન ઘરું ઉછાહ રે.‡

મોને૦ ૨

“મને શરીર ગમતું નથી, ઘર ગમતું નથી, સ્નેહ ગમતો નથી અને તે જરા પણ ગમતાં નથી અને દુઃખનો ભંડાર હોવાથી પણ ગમતાં નથી. (હવે તો) વહાલો આનંદધન બાંહ પકડે તો શતદિન ઉત્સાહ ધારણ કરું.”

ભાવ-પતિ વગર મને માફે શરીર ગમતું નથી, ઘર ગમતું નથી, કોઈ મારા ઉપર સ્નેહ કરે તે મને ગમતો નથી અને દુઃખનો ભંડાર મને થાય તે પણ ગમતો નથી અને એ સર્વ એક રીતે મારે પણ ગમતા નથી. પતિવિરહ મને કોઈ પણ વસ્તુમાં જરા પણ આનંદ આવતો નથી. પતિ વગરનું ઘર, પતિ વગરનો સ્નેહ અને ખૂદ માફે શરીર પણ ગમતું નથી. દુહડાગારનો બરાબર ભાવ અહીં આવતો નથી પણ એવો ભાવ જણાય છે કે પતિવિરહ મને જે દુઃખ થાય છે તે દુઃખરૂપ ભંડાર પણ ગમતો નથી. હવે તો મારા આનંદ

* કોઈ સજ્જ આ માયાની સરખાવટમાં વધાર મૂકાય છે તેથી પદ ‘કોઈ ૧૬ ન’ વિગેરે એમ ધ્યાન છે તે પ્રમાણ પાડ બે પ્રતમાં છે.

† ગોડને બદલે એક પ્રતમાં ‘નહિ’ સજ્જ છે.

‡ દુહડા ગાહને બદલે છાપેલી બુકમાં ‘દુહડા ગાહ’ પાડ છે. દુહડા અને નથ બે તેનો અર્થ છે કોહરા અને અનુદુષ સમસ્યાદિક આ શબ્દોમાં અસહ બળ તથા નવાતા હવે

૨ લાદિને બદલે એક પ્રતમાં ‘સાદિન’ પાડ ૩ તેનો અર્થ બેસતો નથી મહ વિચાર પ્રમાણે તે લાદિબાબે શૂન કરી દોષ કે કોઈએ સ્વમતિથી મુશરો કર્યામાં નૃત્ત કરી દોષ અમ જણાવે છે

ગાહ પાડ ત્રણ પ્રતોમાં છે મુકમાં કમ્પડા પાડ છે તેનો અર્થ ૫૧ છે ૪ એ મુકમાં કમ્પડા પાડ બીજી પ્રતિમાં લીધે છે તેથી અનુમાત મેગર ૫ મે કમ્પડા પાડ ગોર ૬

૭ રેહ=રરીર ન નારે રન્દ નીચ સંજામાંથી સર્વ કાઢ પાડાયે છે, ન મને એટલે નમતુ નરો નદ=રદ, નદ નેડનેડ રેડ=રેખા માર, જરા પદ દુહડા ૮ ખાનગર, દુ ખનો ખગર સર્વ-કાઢી બાંડીબાંડ, હવે કોહરા=કેહરા, રેને

ધન પ્રભુ બાંહ પકડે તો હું દરેક બાળવમાં ઉત્સાહ લઈ ચડું. હાલ તો બાંહે કોઈ બાળવમાં મન આવતી નથી, હોશ આવતી નથી, આનંદ આવતો નથી. વિરહદશા મટે તો મને ઉત્સાહ આવે અને પછી પતિનો મેળાપ થતાં આ ઘર ચરીત્રાદિ પદાર્થો જે હાલ અકારા યઈ પડ્યા છે તેમાં પણ પ્રેમ આવે. દુહાગ્રાહા પાક હોય તો તેના અર્થથી કોઈ પ્રેમના દુહા, સંકથ, ગાથા વિગેરે રાગમાં લલકારે તે પણ મને ગમતાં નથી એવો ભાવ નીકળે છે.

આ ગાથાનો આધ્યાત્મિક અર્થ વિચારતાં સારો ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. પતિના વિરહે મને મારા સ્થૂળ શરીર ઉપર જરા પણ પ્રેમ આવતો નથી તેમજ પતિ વગરના મારા મંદિરમાં પણ મને આનંદ આવતો નથી. કોઈ ઉપર ઉપરથી મારા ઉપર સ્નેહ જતાવે છે, મારો ચેતનસ્વભાવ ઓળખી પતિને મારી પાસે લાવવાના ખોટા પ્રયત્ન કરે તેવો અંતરંગ સ્નેહ વગરનો ઉપરનો પ્રેમ પણ મને ગમતો નથી. જે પ્રેમમાં પતિ ન હોય અથવા પતિ મંદિરે આવવાનો સંભવ ન હોય તેવો બાહ્ય સ્નેહ મારે શું કામનો છે? મને તો જો પતિ મળે તેવા પ્રકારનો સ્નેહ હોય અથવા પતિ ઉપર સ્નેહ રાખનારા અને તેને ખરેખર લગત કરનારાઓ સાથે સ્નેહ-શુદ્ધ પ્રેમ થતો હોય તો તે પતિના નામ ખાતર પસંદ આવે. બાકી પતિનું નામ લઈ કોઈ મારી પાસે આવે અને તેના સ્નેહના પરિણામે મને પતિથી દૂર થવું પડે તેનો સ્નેહ મને કેવી રીતે પસંદ આવે? ધર્મને નામે જે અનેક પ્રકારની ધામધુમો ચાલે છે તેને અગે બાહ્ય ક્રિયા કે વર્તનો અથવા કથાઓ મારા ઉપર પ્રેમ કન્વા આવે તો તે મને હંદ નથી. આવી લાલની ધામધુમો કઈ છે તે વિચાર કરવાથી જાણીએ: ધર્મને નામે અનેક ધામધુમો, લગ્નદંડો, છટકાંઓ અને પેટીઓ ચાલતી જોવાના આવશે જે સર્વ ચેતનને ચેતન, સન્મુખ કરનારા નથી અને તેથી ચેતનને તેના ઉપર પ્રેમ આવે નહિ એમ જે મન આનંદધનજી મહારાજ જતાવતા હોય એમ જણાય છે તે યોગ્ય છે. વળી એવી સાંત્વણિક જાવનનો કન્વાથી હું અનેક દુઃખના લંડા-રૂપ સંત્વારમાં સરી જઈ છું, ધર્મને નામે કરેલા કપાયોથી હું દુહા-લગ્નદંડમાં પાવ ઠકું છું તે પણ મને ગમતો નથી. દુઃખ સ્વાસ્થ્યવક

રીતે કોઈને પસંદ આવે નહિ એ બાણીતી વાત છે અને ચેતનાને તે
એ પસંદ ન જ આવે, કારણ કે તેથી તેને શુદ્ધ સ્વરૂપે પતિને મળવને
સમય વિશેષ દૂર થતો બાધ છે. આવી રીતે દેહ ઉપર ગેહ ઉપર સ્નેહ
ઉપર અને દુહાગાર ઉપર ચેતનાને રેખા માત્ર પણ પ્રેમ ઉપજતો નથી.

મારા શુદ્ધ મહારાજ કહે છે કે અહીં ભાવે ને બદલે 'માવે'
પાઠ બીજી પંક્તિમાં જોઈએ અને જે ભુકમાંથી તેઓ પાસે પ
ચાંચ્યાં તેમાં 'દુહાગાર' પાઠ હતો. માવે પાઠ કોઈ પણ પ્રતમાં નથી
તેમના કહેવા પ્રમાણે આ જે પંક્તિનો ભાવ નીચે પ્રમાણે થાય છે
ત્યાંમુખી પ્રાણી મિથ્યાત્વના મદમાં માથેલો હોય છે ત્યાંમુખી ને
પોતાના શરીરમાં પણ માતો નથી એટલો પુત્રી રહે છે, અરે તે
કુત્સીને પોતાના ઘરમાં પણ માતો નથી અને તેનો મિથ્યાત્વપરનો
પ્યાર એટલો અપાર છે કે તે પ્યાર પણ કોઈ સ્થળે માતો નથી
મિથ્યાત્વના પ્રેમમાં આસક્ત પ્રાણીઓ સત્ય સ્વરૂપ સમજી શકતા
નથી તેથી ઉપર ઉપરનું જ્ઞાન થતાં મદમાં કુલાર્થ જઈ પોતાના શરી
રમાં પણ માતો નથી. શરીર શું પણ પોતાના ઘરમાં પણ સમજી
શકતા નથી. મિથ્યાત્વના મદમાં ચકચૂર થયેલાની આવી સ્થિતિ
આપણે ઘણીવાર જોઈએ છીએ. કોઈ પણ ધર્મના અનુયાયીને જોઈ
અને તેની વિચારણા વગરની ધર્મની વાતો તથા ગુણધર્મો સંજ
ગતાં મનમાં આ બાબતની ખાસ પ્રતીતિ થાય છે. ધર્મની જાણતાં
તેઓ એટલા મનઝાનથી થઈ બાધ છે કે પોતાથી અન્ય ધર્મના
દુહાગારો હોય તે પણ તેઓને સાંભળવા મમતા નથી. 'માયડી મુને
નિરપખ ડીલુડી ન મૂડી' એ વાત કરતાં ઉપરના અગત્યજીશમાં પદમાં
આ વાત બતાવવા ચતન કર્યો છે તેથી અત્ર વિશેષ વિવેચન કરવાની
જરૂર રહેતી નથી. 'માવે' પાઠ લેવાથી પ્રથમ ને પંક્તિનો આ પ્રભાવે
અર્થ થાય છે.

હવે તો આનંદવન પ્રભુ-મારા નિરૂપ શુદ્ધ પતિ મારો હાય પડે
મને આવી કદાચી સ્થિતિમાંથી બચાવી કે એટલે મને પતિ શુદ્ધ
સ્વરૂપ સમજી મિથ્યાત્વ દૂર કરી મારે મંદિરે નથરે, અથવા મને
દેવન પ્રભુ માસ પતિને સ્વરૂપ સમજાવી તેમનું મિથ્યાત્વ દૂર કરે અને
પતિને અત્યારે મારા મમતા ઉપર જે સ્નેહ છે ને દૂર કરાવી કે તે

પદ. પચાસમું.-રાગ ધન્યાશ્રી.

અનુભવ* પ્રીતમ કૈસે મનાસી. અનુ૦

છિન નિરધન સધન છિન નિરમલ,

સમલ રૂપ વનાસી.† અનુ૦ ?

“હે અનુભવ! તું પ્રાણપતિને કેવી રીતે મનાવીશ? જરામાં રમાં તે નિર્ધન થઈ જશે, જરામાં ધનવાન થઈ જશે, જરામાં મેલ વગરનો તરૂન નિર્મળ થઈ જશે અને જરામાં મેલ યુગ થઈ જશે-એવાં એવાં રૂપ તે બનાવશે.”

ભાવ-ચેતનજીની શુ સ્થિતિ છે અને તે કેવી રીતે મનાવીશ? તે આપણે જૂઠાં જૂઠાં દૃષ્ટિબિંદુથી જૂઠાં જૂઠાં પદોમાં જોઈએ, એને માયામમતા ઉપરનો સગ, શુદ્ધચેતના તરફ ઉપેક્ષાભાવ, વસ્તુપર રૂપનું અજ્ઞાન, શુદ્ધચેતનાની તેને મળવાની આતુરતા, એને અજ્ઞાન તેના વિરહાગ્રાપ વિગેરે અનેક લાગે આપણે નાનાં નાનાં પદોમાં વારંવાર જોઈ ગયા છીએ. ખાસ કરીને ચેતના પતિને મળવા કેટલી આતુર છે અને તેને માટે પતિ તરફ તે કેટલા સંકેશ મોકલે છે અને બીજી અનેક રીતે પતિમેળાપનાં કેવાં કેવાં સધન પેરે છે તે આપણે આગળનાં પદોમાં જોઈએ છે. છેવટે ઉપરના પદમાં તે તે જોઈ આમંત્રણરૂપે, પેતાને કોઈ વસ્તુપર રૂચિ થતી તથા અને તેટલા માટે પેતાના શુદ્ધ પતિનો હવે તે કોઈ મેળાપ કરશે આપણે જ્યારે તેને સર્વને કહેતી સાંભળી છે. આ બાબતમાં અનુભવ માટે વિચાર કરવા જેવા મિથ્યાત્વના જૂઠા પદોના પતિ મનથી કેવી રીતે અને તેમ થયા પછી નિજ નહિરે કેમ પધારશે તે સંગ્રહ પેતાના વિચારો જાણે ત તે ખાન વિચાર કરવા આવડે છે.

શુદ્ધ ચેતના અનુભવને રહે છે કે હે અનુભવ તારાં હૃદયમાં જે કે નારા નાથ દાસને મિથ્યાત્વના જૂઠા પદો તથા જેનેને જેને

* અનુભવ નવન તરફ ભરે મનના તે દાસ અનુભવે એમ સમજવું.

† અનુભવ નવન તરફ ભરે મનના તે દાસ અનુભવે એમ સમજવું.

‡ એકવચનનિષેધ, અનુભવ કેટલું કેટલું સિદ્ધિ મેળવે તેના અનુભવ.

દિલ સમજાવવું - તારવે-તારવે જાણે સમજાવવું - અનુભવનાં

સ્વરૂપજ્ઞાનને શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે હું અનુભવ! તમે કહે
ખરા કે ભર્તાર કેમ માની જશે? એની વર્તમાન રીતભાત
એ આપણા કથનમાં કેવી રીતે આવશે? એ ક્ષણવારમાં
દર્શન ચારિત્રરૂપ ધનથી રહિત અને ક્ષણવારમાં તેજ ધનથી
સંધન થઈ જાય છે, વળી તેજ આત્મા ક્ષણવારમાં નિર્મળ ર
જ્ઞાની અને તેજ ક્ષણને અંતે અનંતાનુભંધી કથાયની ચેત
ઉદયથી મહા મેલવાળો દેખાય છે. આવા અસંરંગી* આત્મા
કેમ મનાવીશ એટલે રહસ્યાર્થે એને મનાવવા એ ઘણી મુ
ખાબત છે.

ચેતનજીના વિચિત્ર રંગો કેવા પ્રકારના છે તે જરા વિવેકદ
ર્વક અવલોકન કરવાથી જણાઈ જાય તેવું છે: શુભ ઉપદેશનું
મનન કરી તે ઠાંઈ નિશ્ચયો અથવા નિર્ણયો કરે છે અને પાછો વ્ય
હારમાં પડતાં સર્વ ભૂલી જાય છે; વાતો કરે છે ત્યારે ડાહ્યો લાગે
અને વર્તન કરે છે ત્યારે ગાંડો જણાય છે; ભાષણ આપે છે ત્યારે દુ
યાનું મોટું ડહાપણ તેનામાં હોય તેવો દેખાવ બતાવે છે અને વ્ય
હાર કરે છે ત્યારે ટુંકી દૃષ્ટિવાળો સ્વાર્થી દેખાઈ આવે છે. આ વિ
લાંબું દોરવાની જરૂર નથી. એ ચેતનજીના અસં રંગો જોવા હોય
પોતાની આખી છંદગીનું બરાબર વિવેકપૂર્વક અવલોકન કરી જ
એટલે સર્વ હસ્તામલકવત્ સ્પષ્ટ થઈ જશે.

छिनमें शक्रा तक्र फुनि छिनमें,
देखुं कहत अनाशी;

* રંગભાર તેને માટે અસંરંગી રાજ્ય વાપરે છે તે અસનું પ્રાદુરપ સંમેરે છે.

† પ્રથમ પંક્તિમાં વ્રત પ્રતોમાં એક રાજ્ય વિશેષ સાથે પાડ છે: એક પ્રતોમાં
‘જિને રાજ રાજરત વક ફુનિ છિનમે’ એવો પાડ છે; બે પ્રતોમાં ‘જિનમે રાજ રાજ
તક ફુનિ છિનમે’ એવો પાડ છે. અર્થ રાજરત કે રાજ્ય રાજ્ય વધારે છે તેનો અર્થ
સમજાતો નથી અને રાજ્યમાં બોલનાં તેટલા અસરો વધી પડે છે. વ્રત પ્રતોમાં અને
પ્રતેડી બુકમાં કપર લખ્યો તે પાડ છે તેથી મેં તો ઉપર લખેલો પાડ રખ્યો
છે અને વધારાનો રાજ્ય મૂળી રીધો છે. આ ગ્રામનો અર્થ સમજવ તોયે જુ નહીં
કેહને ઉપરના વધારાના રાજ્યનો અર્થ જણાય તો અને જાણવા વિદ્યાર્થી છે. ચિ. ૧.

ચેતનજી નામ અને ગોત્ર કર્મને વશ પડી જૂઠી જૂઠી ગતિ જ્ઞાત તથા ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થાય છે, મોહનીયને વશ પડી સંસારમાં આસક્ત રહે છે, આયુષ્ય કર્મને લીધે ત્યાં ટકી રહે છે, વેદનીય કર્મને લીધે ત્યાં સુખદુઃખ સોગવે છે અને જ્ઞાનદર્શનાવરણીય તથા અંતરાય કર્મોને લીધે ત્યાં તેના અનેક ગુણો હાનિ પામે છે—આવી તેની વિચિત્ર સ્થિતિપર ટીકા કરતાં ચેતના કહે છે કે આવા કર્મને પરવશ પતિ નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરે છે તેને તું તો અવિનાશી કહે છે. તારી વાત સાચી છે એમ માનવામાં પણ અડચણ નથી, પણ અત્યારે આનું વર્તન જોતાં મને તો તેને માટે બહુ ખેદ આવે છે. આવા પરવશ પતિને તું મારે મંદિરે કેવી રીતે લાવીશ અને મારું વિરહદુઃખ કેમ ભાંગીશ એ વાતનો વિચાર કરતાં મારી અકબલ બહુ મુંઝાય છે.

ઉપરોક્ત કર્મો જે ચેતનને અનેક વેશો ધારણ કરાવે તેનું સ્વયં અને વળી તે કર્મોનો વિનાશ કરવો એટલે સોગવીને અથવા બીજી રીતે કર્મોને ખપાવી દેવાં—એ સર્વ કરનાર આત્મા પોતે જ છે અને પોતાને હિતનો કરનાર પણ તે પોતે જ છે. સારી ગતિમાં જઈને સુખ સોગવવા યોગ્ય કર્મોનો સ્થનાર અને ખરાબ ગતિમાં જઈ દુઃખ સોગવવા યોગ્ય કર્મોનો સ્થનાર અને વળી એ સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર ચેતનજી પોતે જ છે. એને એમ જણાય કે સુખ પણ સોનાની બેડી છે એટલે એ સર્વનો ત્યાગ કરી હઈ કર્મોને હ્રાસવવા મંડી બંધ છે. આવી રીતે શુભ અશુભ સર્વ કર્મોનો સંગ્રહ અને ત્યાગ કરનાર તે પોતે જ છે અને પોતાનું વાસ્તવિક હિત ક્યાં છે તે શોધી તે પ્રાપ્ત કરનાર પણ પોતે જ છે.

આ પ્રમાણે હકીકત છે છતાં અત્યારે તો એ જ્ઞાનધનથી રહિત હોવાથી અથવા તેની પાસે જ્ઞાનધન બહુ અદ્ય હોવાથી તે ખોટાં ખાતાં ખતવે છે, કરજ વધારતો બંધ છે અને દેવાદર થતો બંધ છે. કર્મોનો કરનાર, કર્મોનો વિનાશ કરનાર અને પોતાને હિત થાય તેવાં કાર્યો કરનાર તે પોતે જ છે; અત્યારે તે માયામમતાના પ્રસંગમાં પડી જઈ પાપકાર્ય કરવારૂપ ખોટાં ખાતાંઓ ખતવે છે અને સંસાર વધારી મૂકે છે. વળી એમ કરવાથી એ નિર્ધનીઆ પાસે યોગ્ય દ્રવ્ય હોય છે તે ઉપચારીમાં તણાઈ બંધ છે અને અંતે તેનો બચહાર

4
:

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
વીરાસન	૫૧	વ્યાધિચિકિત્સા	૨૨૫
વેદના-મૌલિ દુ.ખમકાર ...	૫૨	વ્યાન વાસુ	૪૩
વેદનું અપૌરુષેયત્વ ...	૬૦	વ્યવહારવચ્ચે	૮૩
વેદનું સ્વતઃપ્રમાણત્વ ...	૬૦	રા.	
વેદવાક્ય-જૈમિનીય ...	૬૬	રાક મમતા	૬૦
'વેદ' શબ્દપર શ્લેષ ...	૬૭	રાસુતાર-ક્રિયા અદા ૧૪૩૫ ...	૩૩૨
વેદજ્ઞાન	૬૭	રાસુને ઓળખવાની તરિક્ક ...	૫૦૩
વેદામયી સાત વર્તિ ...	૧૧૬-૧૨૦	રાષ્ટ્ર નય	૩૫
વેદાંત	૬૭	" અને ચેતન ...	૧૬૩
મ્માં આશ્રમાને રથાન ...	૬૮	રાષ્ટ્રાર્થ ડખવાની તરિક્ક ...	૧૨૬
વેદાવલ ... ૧-૧-૧૧-૧૬-૧૦૫-		રાષ્ટ્રોની ધરતી	૧૨૮
૧૭૦-૩૪૭-૪૨૨		સરીર-આશ્રમા	૧૫
વેદા કાકો તે બળવલો ...	૩૩૩	સરીર-વિનાશી	૧૫૦
વેદાર્થ બંધાસુ	૩૩૬	સરીરસુખ સોધ	૩૫
વૈકલ્પિક બંધ-સાંખ્ય ...	૩૬૫	સાચત આજ વિચારણા. ૨૦૧-૧૦૮	
વૈલ	૨૨૫	સાસનને આજે લાવનાર મહા	
વૈભાષિ-મૌલિ	૩૨૨	ભાષ્ય	૭૭
વૈશેષિક દર્શન	૩૨૮	સાત્રેયોત્ર	૧૧-૪૬૬
" અને ઉચ્ચર ...	૫૪૫	સાત્રેયાર્તા સમુચ્ચય ...	૧૦૨
વંચક મમતા	૬૦	સિવ દરબાદ	૫૦૨
વાંદરને પકડવાની રીત ...	૧૫	સિવનાં પાંચ કૃત્ય	૪૦૧
વાંદરો અને મુધરી ...	૫૭૧	સિવ સંકરનો વેદો ...	૨૧૫
વ્યગ્રિગત ધર્મો	૩૧૬	સિવાચ	૮૭
વ્યક્તિત્વનાસર્થા અંધકાર ...	૪૧૩	" અને સમદાસ ...	૧૧૩
વ્યવહાર અને ઉપાર્થવાચ ...	૩૭	સીતોપચાર	૬૩૩
વ્યવહાર અને નિશ્ચય ...	૪૩૫	" થી વિરહાનયનું ઉદ્દીપન ...	૪૩૮
વ્યવહાર નય	૩૪	સીત લંગોદ	૩૪૬
" , મ્માં ચેતન ...	૬૬૨	ગુરુધ્યાન ... ૫૫-૩૫૫-૩૫૭	
વ્યવહાર નિશ્ચયની અંતર્ગત એકતા. ૧૧૭		" લેહ	૧૫૦
વ્યવહાર ચિત્રની તરિક્ક ...	૩૨૨	સુકલ લેસવા	૧૨૩-૧૨૫
વ્યવહાર સંબંધ	૪૮૬	સુદ્ધ અદૈત-વર્ણન ...	૪૦૪
વ્યાખ્યાનમસંજ-આર્જુન ...	૭૧	સુદ્ધ આશ્રમજ્ઞાનીની તરિક્ક ...	૭૪
વ્યાખ્યાન યાદુની	૬૧	સુદ્ધ ચેતનવ-પિતા ...	૪૬૩

શ્રી અધ્યાત્મકૃપદ્રુમ.

વિસ્તારથી વિવેચન સાથે (કિમત રૂ. ૧-૪-૦).

દ્વિતીય આવૃત્તિ.

આ ગ્રંથપર વિસ્તારથી વિવેચન, શુનિમુંદરસૂરિ મહારાજનું જીવન-
ચરિત્ર અને તેમના સમયનો જૈન દનિદાસ સારી રીતે વિચારીને લખવામાં
આવ્યો છે; સમતા, મમતા અને મોહપર અનેક રીતે વિચારણા કરવામાં
આવી છે; મનપરનો અંકુશ કેટલો આવશ્યક છે તે લખનારો સાથે બતાવ-
વામાં આવ્યું છે; વૈરાગ્યના પ્રસંગો અને વિષયોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં
આવ્યું છે અને આત્માને સ્વચ્છમાં રમણ કરવા અનેક પ્રકારે બતાવ્યો
કરવામાં આવી છે. વિભાવમાં રમણ કરવાથી આત્માને કેટલી હાનિ થાય
છે અને આત્માનું પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા કેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ
તેપર ખાસ વિચારણા કરવામાં આવી છે અને સંસારપર વિરામ થવાના
કારણો અને ચેતનના મૂળ ગુણોપર લક્ષ્ય ખેંચવામાં આવ્યું છે. ઉત્કાંક્ષામાં
આગળ વધવાનો નિર્ભય થયા પછી થનિપણું આદરીને વર્ણી મોહમાં ફસી
પડનારને અનેક શિક્ષા આપવામાં આવી છે અને કપાળી આશય ધ્યાનમાં
રાખી સરળ ગુજરાતીમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. સદરૂઢ ગ્રંથ માટે
અનેક વિદ્વાનો અને વિચારકોએ સારા અભિપ્રાય આપ્યા છે અને ગ્રંથ
એવી રીતે લખવામાં આવ્યો છે અને વિવેચનમાં તેનો મૂળ મુદ્દો એવો
લાયમ રાખવામાં આવ્યો છે કે મધ જીન અને જીનેનર કેમ પણ સદાય
પ્રાણી જાનંદથી વાંચી વિચારી સમજી શકે. ખીજી આશયની બે હગર
કોષીઓમાંથી જુદા નકલ હવે બાજા ગયા છે. સમજાય પડતી કિમતે મધ
વેચવામાં આવે છે. દરેક ગુજરાતી જાણ સનજનારે આ મધ મનારી
એવો એવી અમારી વિનંતિ છે તથાજ ખર્ચના ચાલ આપા જુદા સનજના.
નીચે લખેલ ઠેકાણે બે નથ મગા સકશે.

શ્રી જૈન ધર્મપ્રસારક સંઘ.

૧૫ જાનવર.

મંદાલે એન. એમ. ત્રિપાઠીની ડું.

ત્રિવેંસ રીટ-ગુજરાત.

૨૫ મેમજ હોરેજ બુકસેલર

૫૫૫૫-૨૫૫૫.

જાહેર ખબર.

અમારે ત્યાં જૈન ધર્મને લગતાં સર્વ ઉપયોગી ઉપાયલાં પુસ્તકો મળી શકે છે. અમે એવી ગોઠવણુ રાખી છે કે જૈન ધર્મનો કોઈ પણ ઉપયોગી ગ્રંથ ઉપાયેલા હોય તે વેચવા માટે રાખવો. તે ઉપરાંત જૈન નકશાઓ પણ અમારે ત્યાં મળે છે. અમારા તરફથી તથા અન્ય તરફથી બહાર પડેલ ઉપયોગી જૈન પુસ્તક અમારે ત્યાં મળી શકે છે અને આઈર ઉપર સત્વર ખાન આપવામાં આવે છે. આ ખાતાનું ઉપયોગી તત્ત્વ એ છે કે તેને અંગે જે કોઈ હાંસજ રહે છે તે જ્ઞાનખાતામાંજ વપરાય છે. પુસ્તક નકશા વિગેરેનું ગ્રાહક લીસ્ટ મંગાવવાથી મોકલી આપવામાં આવશે.

અમારા તરફથી દરમાસે જૈન ધર્મપ્રસારના નામનું માસિક બહાર પડે છે, જેમાં જૈન ઉપયોગી અનેક વિષયો શાસ્ત્રદષ્ટિએ ચર્ચવામાં આવે છે. દ્વ્યાનુષંગના તેમજ વર્તમાન ચર્ચાના ઉપયોગી સેષો ખાસ દાખલ કરવામાં આવે છે. માસિકનું હાલ ત્રીસમું વર્ષ ચાલે છે. લગભગ રૂ. ૧-૦-૦ અને પોસ્ટેજના ચાર આનામાં દરવર્ષે એક સારી ભેટની જુક પણ આપવામાં આવે છે.

અમારા તરફથી બહાર પડેલાં ગુજરાતી પુસ્તકોમાં શ્રી ત્રિવેદીચત્રાકા પુરુષચરિત્રનું બાળાંતર, ચતુર્ગ્ય માહાત્મ્યનું બાળાંતર, ઉપદેશપ્રાસાદના સર્વ સ્થંભોનું બાળાંતર, ઉપદેશમાત્રાનું બાળાંતર, કુવત્તપમાળાનું બાળાંતર તથા ચરિતાવળીના સર્વ બાગો ખાસ મંગાવવા યોગ્ય છે. અમારાં દરેક કામ સારા પ્રેસમાં સુવ્યવસ્થિત રીતે બહુ સંભાળથી ઉપાય છે. પત્રવ્યવહાર વિશેષ માહિતી માટે નીચે કબેજ ડેકાણે કરવો.

સેક્રેટરિ

શ્રી જૈન ધર્મપ્રસારક સભા.

જાવનગર.

